HISTORIA MILITARIS
EST MAGISTRA VITAE

AZ IGAZSÁGOS HÁBORÚRÓL VALÓ GONDOLKODÁS HAGYOMÁNYA MAGYARORSZÁGON

· Szöveggyűjtemény ·

Szerkesztette
Boda Mihály

AZ IGAZSÁGOS HÁBORÚRÓL VALÓ GONDOLKODÁS HAGYOMÁNYA MAGYARORSZÁGON

Historia Militaris
EST MAGISTRA VITAE

Sorozatszerkesztő
BODA MIHÁLY

AZ IGAZSÁGOS HÁBORÚRÓL VALÓ GONDOLKODÁS HAGYOMÁNYA MAGYARORSZÁGON

· Szöveggyűjtemény ·

A szövegeket válogatta,
szerkesztette és az előszót írta
Boda Mihály

Társszerkesztő
Markovics Milán Mór

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ
BUDAPEST, 2026

Kiadja a Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor
Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu · ludovika.hu

Felelős szerkesztő: Karácsony Fanni
Olvasószerkesztő: Szabó Ilse
Tördelőszerkesztő: Kilián Zsolt
Korrektor: Resofszki Ágnes

ISBN 978-963-653-186-7 (nyomtatott)
ISBN 978-963-653-187-4 (ePDF)
ISBN 978-963-653-188-1 (ePub)
DOI: https://doi.org/10.36250/01239_00

Szerkesztés © Boda Mihály, Markovics Milán Mór, 2026
© A kiadó, 2026

A mű elektronikus változata
a CC BY-NC-ND 4.0 nemzetközi licenc
feltételeinek megfelelően felhasználható.
https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/

TARTALOM

Előszó 7
Bevezető tanulmány 11

1 *Szent István király nagy legendája* (11. század vége) 45

2 Anonymus: *A magyarok cselekedetei (Gesta Hungarorum)* (részletek) (12. század vége) 61

3 *Képes Krónika* (részletek) (1360 körül) 65

4 Temesvári Pelbárt: *György vitéz* (1500 körül) 69

5 Bornemisza Péter: *Egykötetes prédikációskönyv: Az fejedelemségről* (1584) 79

6 Magyari István: *Az országokban való sok romlásoknak okairól* (1602) 107

7 Révay Péter Turóc vármegyei főispán rövid emlékirata *Magyarország több mint 600 éve tündöklő Szent Koronájának eredetéről, jeles és győzedelmes voltáról, sorsáról* (részlet) (1613) 133

8 Pázmány Péter: *A keresztyén vitézek kötelességéről (Predikáczió Szent Márton püspök napján – november 11-én)* (1636) 163

9 Tolnai Mihály: *Szent Had, az az, Lelki s Testi Szabadságokért fegyvert vont Vitézek Tüköre* (1676) 179

10 Újfalusy Nepomuk János: *A természeti hármas törvény* (részletek) (1825) 215

11 Virozsil Antal: *Egyetemes természet- vagy észjog elemei* (részletek) (1839) 259

12 Csarada János: *A tételes nemzetközi jog rendszere* (részletek) (1910) 315

13 Lukács György: *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* (1918) 387

14 Lukács György: *Taktika és etika* (1919) 393

15 Lukács György: *A fehérterror társadalmi hinterlandja* (1920) 401

16 Hézser László: *A háború biológiája* (1940) 407

17 Péterffy Gedeon: *A háború* (1941) 421

18 Andics Erzsébet: *Igazságos és igazságtalan háborúk* (részlet) (1945) 443

19 Otta István: *A háború fogalmának és jellegének néhány kérdéséről* (1964) 457

A szerzőkről 477
A közölt szövegekről 483
A kötetben közölt források eredeti megjelenési helye 485

ELŐSZÓ

Az igazságos háborúról való gondolkodás hagyománya az igazságosság fogalmának a segítségével igyekszik igazolni a háborút. Első pillantásra talán nem nyilvánvaló, hogy a háborút egyáltalán lehet igazolni. A pacifizmus példának okáért úgy véli, hogy az emberi életet fenyegető háborús erőszak morálisan nem fogadható el. A történelmi tapasztalat azonban azt mutatja, hogy az államok a történelem kezdete óta, illetve amióta írott források állnak rendelkezésünkre, törekedtek arra, hogy háborús vállalkozásaikat igazolják. A tapasztalatra épülő elmélet is azt mutatja, hogy szükség van a háborúk igazolására. A háború, mint a nagyarányú erőszak alkalmazása, nem küszöbölhető ki az emberi életből, így az nagymértékű pusztítással jár az emberi, tulajdoni, kulturális és természeti értékek területén. Ezért szükséges annak megmutatása, hogy az ilyen pusztítás igazolt.

A háború igazolására nem csupán az igazságosság fogalma alkalmas, hanem a hadtörténelem során találkozunk Istenre vagy a tudományokra való hivatkozással is. Mindhárom esetben az a lényeg, hogy a háborús pusztítással szemben olyan érték szerepeljen, amely jelentősebbnek tekinthető, mint amit a háború elpusztít. Az igazságosságra, Istenre és a tudományokra való hivatkozás nem mindig független egymástól, azonban a legtöbb elméletben megtalálhatók azok a súlypontok, amelyeknek a segítségével megállapítható, hogy abban vajon a három közül melyik fogalomnak van a többit megalapozó szerepe.

A háborúnak az igazságosságra utaló igazolása minden történelmi korban és időben megtalálható. Éppúgy szerepet kapott például az ókori Közel-Keleten, a görög városállamokban, Rómában, mint a középkori keresztény világban, a kora újkori és újkori Európában és Oroszországban, vagy az ókori és 20. századi Kínában és a 20. század második felében az Amerikai Egyesült Államokban.

Az igazságosság fogalmának a háborús igazolás keretei között való alkalmazása a magyar hadtörténelemben is folyamatosan jelen volt. A magyarok igazságos háborúról való gondolkodásának kezdetét keresve elsőként fel-

DOI: https://doi.org/10.36250/01239_01

merülő forrás a fehér ló mondája. A monda értelmében a Kárpát-medence Duna–Tisza közti részéhez érkező magyarok üzletet kötnek az ott élő morvák fejedelmével, lovat adnak jelképes mennyiségű földért, vízért és fűért, amivel jogot szereznek a területre. A morvák azonban később ezt a jogot nem tartják tiszteletben, ezzel igazságtalanságot követnek el, amivel szemben a magyarok igazságos háborút viselhetnek. A monda alapján az lehet a benyomásunk, hogy a magyar igazságos háborús gondolkodás kezdete a honfoglalás korára tehető. A mondai eseményeknek eme – a jogszerzéshez kapcsolódó – értelmezése azonban nem a honfoglalás korszakának a terméke, hanem sokkal inkább az azt lejegyző személy, Anonymus korszakáé (12. század vége). Így bár az az esemény, amelyhez a háború igazságosságára való hivatkozás kapcsolódik, államalapítás előtti, maga a kapcsolódó igazoló elmélet a 12. század második felére datálható.

Nem is Anonymusnál kell azonban keresnünk a magyar igazságos háborús gondolkodás kezdeteit, hanem bő egy évszázaddal korábban, az I. (Szent) István királyhoz (975–1038) kapcsolódó *Intelmek*ben és legendákban. Ezek a szövegek egy olyan világ képét tárják az olvasó elé, amelyben Isten tevékenyen beleszól a mindennapok működésébe, büntetve a keresztény hittel ellentétes tetteket, és jutalmazva a hithű viselkedést.

Az Anonymushoz és az I. Istvánhoz kapcsolódó szövegek a háborús igazságosság különböző fogalmait jelenítik meg, amiként a későbbiekben megjelenő elméletek is sok esetben más és más igazságosságfogalmakra épülnek. Az istváni szövegek esetében az Isten ítéletet hozó képességéhez kötődő procedurális igazságosságnak van szerepe. Erre nézve az mondható, hogy mivel Isten rendelkezik az igazságos ítélet hozatalának képességével, ezért bármilyen döntést is hoz, az igazságos lesz (még ha az emberek nem is képesek ennek megindoklására). Ennek értelmében egy háborús győzelem vagy vereség Isten támogatásának vagy büntetésének a következménye, és így annak is, hogy Isten igazságosnak ítélte-e a keresztények tetteit, vagy sem. Ez az ítélet csak utólag ismerhető meg, éppen a győzelem vagy a vereség által. Érdekes módon ez az úgynevezett istenítéleti ideológia nem merült feledésbe a középkor végével és a vallásos világértelmezés visszaszorulásával, hanem megjelent az újkorban és a 20. században is. Így Csarada János (1850–1923) nemzetközi jogi elképzelésének értelmében a háború az, ami dönt a nézeteltérésben lévő államok jogvitájában, Hézser László pedig a szociáldarwinizmus talajáról értelmezi úgy a háborúkat, mint amelyek által a természet tesz igazságot.

Anonymus (és az ugyanazt az eseményt bemutató *Képes Krónika*) esetében ezzel szemben a szubsztantív igazságosságnak van jelentősége, amelynek az értelmében a tettek rendelkeznek az igazságosság vagy igazságtalanság értékével, ami az emberek számára is belátható. Az igazságos háború az elkövetett igazságtalanságra adott büntető reakció, amely számára az igazságtalanság már igazolásul szolgál a háború megindítására.

A kötetben szereplő Temesvári Pelbártnál (1435–1504), Magyari Istvánnál (1565–1605), Bornemisza Péternél (1535–1584), Tolnai Istvánnál (1640–?) és Pázmány Péternél (1570–1637) valamilyen vegyítéssel mindkét verziót megtalálhatjuk. A két igazságosságfogalom együttes jelenléte miatt az igazolás fókusza egyaránt irányul a háború indításának igazolására, illetve a háborúra való igazságos (és kegyes) felkészülésre. A spirituálisan megfelelően felkészített sereg ugyanis számíthat Isten segítségére és a háborúban aratott győzelemre.

A középkori és kora újkori szerzőkkel szemben a 19. században Újfalusy Nepomuk János (1790–1849) és Virozsil Antal (1792–1868) kizárólag a szubsztantív igazságosság fogalmát alkalmazza. Számukra azonban az ember természeti állapotából vagy természeti képességeiből levezetett jogai és ezen jogok védelme a mérvadók (szemben a középkor büntetésorientált igazságosságfogalmával). A legfontosabb ilyen jog maga az önvédelmi jog.

A 17. század elején Révay Péter (1568–1622) az igazságosságnak egy harmadik típusára támaszkodik, a megváltó igazságosságra. Ennek értelmében igazságos a rászorulókon való segítség, nem azért, mert az jár nekik (mint a büntetés) vagy jogos (mint a jogvédelem), hanem mert rászorulnak. A fegyveres erőszak alkalmazása mint a rászorulók érdekében teljesített küldetés lesz igazságos, amennyiben képes biztosítani a békét számukra.

A 20. század elején Csarada János már egy negyedik igazságosságfogalomra támaszkodik, a törvényi igazságosság fogalmára, amelynek az értelmében az igazságosságnak és igazságtalanságnak az államok döntéseire épülő nemzetközi jogi alapja van. Ennek értelmében a háború kezdeményezése a legtöbb esetben nem igazságtalan, és a háborús igazságosság a háború vívását szabályozó nemzetközi jogi szabályok betartásában áll.

A két világháború között Péterffy Gedeon (1912–1993) a szubsztantív és a törvényi igazságosság fogalmát kombinálja, nagyobb hangsúlyt adva az előbbinek.

Végül a kommunizmushoz és szocializmushoz kapcsolódó szerzők, Lukács György (1885–1971) a két világháború között, illetve Andics Erzsébet

(1902–1986) a második világháború után és Otta István (1909–1972) 1956 után a szubsztantív igazságosságfogalom egyik alesetére, az osztó igazságosság fogalmára támaszkodnak. Ennek értelmében az okozott igazságtalanság nem feltétlenül kötődik valamilyen tett elleni védelemhez, hanem egy hosszú idő során kialakult társadalmi állapothoz. Az igazságos háború forradalmi válasz az igazságtalan társadalmi állapotra.

A kötetben bemutatott szövegek nem az igazságos háború elméletéről írott tudományos jellegű tanulmányok. Sokkal inkább a különböző korszakokra jellemző szövegtípusok, amelyek nem tárgyalják az igazságos háború elméletét, hanem kifejezik annak az adott korszakra jellemző formáját. Így megtalálható közöttük a Szent István szentté avatásához kapcsolódó hagiografikus irodalom, a prédikációirodalom (Temesvári, Pázmány, Bornemisza, Magyari, Tolnai), a középkori történetírói hagyományra jellemző gesta- és krónikairodalom (Anonymus, *Képes Krónika*), a Szent Koronához kötődő koronatörténet (Révay), a nemzetközi jogot megalapozó és esetleg kifejtő jogtudományi irodalom (Újfalusy, Virozsil, Csarada, Péterffy), illetve a tudományos szocializmus eszméit kifejező irodalom (Lukács, Andics, Otta).

BEVEZETŐ TANULMÁNY

A középkortól a kora újkorral bezárólag a keresztény vallás a legtöbb esetben központi szerepet játszott a magyar háborús ideológiákban. Így I. István intelmeiben és legendáiban, Temesvári és Pázmány prédikációiban, Magyari, Bornemisza és Tolnai írásaiban, illetve Révay koronatörténetében is komoly jelentőségük van a keresztény eszméknek. A kivételt a magyar honfoglalás egyik periódusának bemutatása képezi Anonymusnál és a *Képes Krónika*ban. Ugyan ezek a források sem ellentétesek a kereszténységgel, azonban nem is támaszkodnak a keresztény eszmékre.

A kora középkorban az I. Istvánnak tulajdonított *Intelmek*ben és I. István legendáiban egy speciális politikai és háborús ideológia tűnik fel, az istenítéleti ideológia. Ennek lényege, hogy a háborúkat Isten igazságos ítéletein nyugvó procedurális igazságosság igazolja, amely az Isten segítségével elért győzelemmel válik nyilvánvalóvá.

A magyar állam helyét és szerepét a kereszténységen belül I. István király az *Intelmek* című királytükörben jelölte ki. Az *Intelmek* szerint a magyar királyság olyan teokratikus királyság, amelyben a vallásos-szent elem és az isteni törvények mellett a világi-politikai hasznossági elképzeléseknek és a világi szokásoknak is szerepe van. A király az univerzális keresztény birodalom (István koronázásakor III. Ottó [983–1002] birodalma) egy szeletén Isten kegyelméből uralkodik. A királynak ezzel összefüggő feladata, hogy védelmezze alattvalóit, és gondoskodjon róluk, legyen jóságos és irgalmas az ország minden lakosával, illetve hogy gyarapítsa az egyházat, és folytasson térítést. Az *Intelmek* szerint erre akkor van lehetősége, ha megtartja a keresztény hitet, és abban képes mások példaképévé válni. Ugyanakkor az uralkodás célja nem csupán a keresztény méltóság fenntartása, hanem az emberi hasznosság elősegítése is, amiben pedig nem csupán az isteni törvényeket ismerő főpapok adhatnak tanácsot (Isten törvényeit közvetítve), hanem a királyi tanács is (a világi szokásokat közvetítve). A királynak ezeken a tanácsokon túl, egy általánosabb megközelítésben,

DOI: https://doi.org/10.36250/01239_02

az izraeli (Józsué, Dávid, Salamon) és a keresztény királyok (Nagy [I.] Konstantin, III. Ottó) példáját is követnie kell.

Amennyiben a király nem követné az isteni törvényeket, a világi szokásokat, a régi királyok példáját, illetve magában az *Intelmek*ben adott tanácsokat, akkor Isten fog felette ítélkezni. Isten éppúgy megbünteti, amiként engedetlenségéért megbüntette Ádámot (a Paradicsomból való kiűzetéssel), vagy istentelen életviteléért a választott népét számos alkalommal, illetve az egységes izraeli királyság szétszakadásáért Roboám királyt (Egyiptom kifosztotta az országot). Ha a király indulatossá, dölyfössé és gyűlölködővé válva zsarnok lesz, akkor a főpapok, a főemberek és a katonái Isten büntetéseként ellene fordulnak, és a királyság másra száll át. Az isteni büntetés elkerülése és a győzelmek elérése végett a király számára kiemelten fontos a hit megtartása, a rendszeres imádkozás, a bűnöktől való megtisztulás és az áhítatos lelkület megszerzése. A hit mellett fontos a hithű cselekvés is. A hittel élő király Isten ítéleteként győzni fog az ellenségével szemben.

István *Nagy legendá*ja is kiemeli az István által vezetett kegyes életet, illetve Istvánnak a Koppánnyal vívott harcában az isteni segítséget. A legenda szerint a világon minden történést Isten irányít, még a pogány népek viselkedését is. Így lehetett a még pogány magyar nép az a nép, amelyet Isten a „napnyugati" keresztények eltévelyedéseinek megbosszulására rendelt. Isten a kereszténység felvételét követően tovább vezette a magyar népet, most már a kegyes életet élő István által, amikor István megtámadta a Veszprém közelében tábort verő Koppányt és seregét. A legenda nem győzi halmozni István kegyességének a jelzőit. István a pogányokat „a dicsőséges kereszt jelének pártfogásával, Isten szülőanyja, az Örök Szűz Mária érdemeinek oltalmával Isten kedveltje, Márton főpap és Szent György vértanú zászlaja alatt, vezéreik megölése után csakhamar szolgálatába hajtotta, a keresztség vizében megfürösztötte".

Az igazságos háborúról való gondolkodás szubsztantív formája először a történetírói hagyomány keretei között jelent meg Magyarországon a *Képes Krónika*ban és Anonymus *Gestá*jában; majd rendszerezettebb formában Temesvári Pelbártnál. Mindkét forrástípusban találkozunk az igazságos háború középkori elméletének kategóriáival: a háborúindítás igazságos okával, a háborút jogosan indító hatalommal (legitim autoritással); Temesvárinál pedig még a háború indításának távolabbi céljával, a helyes szándékkal is. Ezek a kategóriák a háborúindítás szabályai *(ius ad bellum)* is egyben.

A *Képes Krónika* (a 14. században állították össze, de egyes részei a 11. századtól kezdve keletkeztek) és Anonymus *A magyarok cselekedetei* című

munkája (1200 körül) egyaránt tartalmazza a magyar honfoglalás leírását, amelynek központi eleme a fehérló-monda. A honfoglalás három részét különböztethetjük meg, a bolgárok uralta Erdély birtokbavételét, a morvák (Szvatopluk/Salán) uralta Alföld elfoglalását és a frankok kormányozta Dunántúl megszerzését. Ezen területek közül a fehérló-monda a morva területek elfoglalásához kapcsolódik.

A monda szerint a magyarok követek útján érintkeztek a morvákkal. Úgy vélték, hogy a morvák földje az Attila királlyal való rokonságuk miatt az ő örökségük, és meg is tanácskozták, hogy miként szerezzék meg azt. Követ útján földet, vizet és füvet kértek a morvák fejedelmétől, illetve egy fehér lovat küldtek aranyozott nyereggel és aranyozott kötőfékkel (Anonymus szerint 12 fehér lovat, rabszolgákat, prémeket és köntösöket) cserébe. A magyarok a saját értelmezésük szerint a fehér lóért megvásárolták a morvák földjét, majd tudatták Szvatoplukkal, hogy ha nem hagyja el az igényelt területet, akkor hadra kelnek ellene.

A monda most jelentőséggel bíró értelmezése azt foglalja magában, hogy a szimbólumok megküldése és a fehér ló (illetve Anonymusnál a többi ajándék) kicserélése valójában egy kétoldali, jog-, és kötelességkeletkeztető vásárlási aktus. Ezt kiegészíti az a tényként kezelt információ, hogy a kérdéses országterület egyébként Árpád őséé, Attiláé volt. Ezen értelmezés szerint Árpád kétoldali ügylettel vásárolta meg a földterületet, így az az ő tulajdonába került, jogot szerzett rá, ami a másik oldalon kötelességet eredményezett. Árpád a kötelesség megszegése és ezzel a jog megsértése – azaz az igazságosság – alapján indíthatott háborút a terület birtokbavételéért. Ezt erősítette az is, hogy a terület valójában minden egyéb (egyoldalú vagy kétoldalú) ügylettől függetlenül is Árpádé volt, hiszen korábban Attila és a hunok területe volt, és így Árpádnak, Attila leszármazottja lévén, joga volt a területhez, ami a morva oldalon kötelességet eredményezett. Árpád a kötelesség megszegése és ezzel a jog megsértése – azaz ismét csak az igazságosság – alapján indíthatott háborút a terület birtokbavételéért.

A monda azt mutatja, hogy az annak lejegyzése és politikai felhasználása körüli időszakban (1200 előtt) a magyar politikai gondolkodásnak része volt az az igény, hogy a háborúkat igazolni kell, illetve ezzel együtt, hogy a háborúkat nem kezdeményezheti akárki. A háborút a vásárlásból keletkező jog érvényesítése, illetve az öröklésből keletkező jog érvényesítése igazolja. Az utóbbi jogérvényesítés esetén érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy határozottan kialakul azoknak a személyeknek a köre, akik felhatalmazással rendelkeznek a háború megindítására, azaz akik rendelkeznek az igazságos

háború megindításához szükséges legitim autoritással. Ezen személyek körébe az Attila leszármazottainak tekintett Árpád-házi királyok tartoznak.

Temesvári Pelbárt ferences szerzetes az igazságos háború elméletét a György vitézről írt (harmadik) példabeszédében tárgyalta. Temesvári egy Pál apostoltól vett idézet köré építi beszédét: „Ezt a parancsolatot kötöm a lelkedre… hogy a jó harcot vívd meg… Tarts ki a hitben, és őrizd meg tisztán a lelkiismeretedet". Az idézetet három részre lehet felosztani, amelyek alapján elemezni lehet a katonai kötelességeket. A három rész a „vívd meg a jó harcot", „ezt a parancsolatot", és a „tarts ki hitben, és őrizd meg tisztán a lelkiismeretedet". Ezekhez Temesvári egy-egy problémát rendel: a katonáskodás feltételeinek a problémáját, a katonai előírások megőrzésének a problémáját és a hit jelentőségének a problémáját.

A katonáskodásnak négy feltételét írja le. Az első, hogy a katona számára fontos a kellő gyakorlás a fegyverforgatás és a fizikai állóképesség terén. A gyakorlatozást azonban csak olyan módon szabad folytatni, amelyben nem fenyegeti közvetlen halálveszély a gyakorló feleket. Határozottan nem ide tartozik azonban a bajvívás, amely közvetlen halálveszéllyel fenyeget, és ezért tilos.

A harci jártasság fizikai képessége mellett – második elemként – fontos, hogy a katona helyes harci szándékkal is rendelkezzen. A helyes harci szándék nem állhat az ártani vágyásban, a kegyetlen bosszúállásban, a gyűlölködésben, az engesztelhetetlenségben, vagy vad visszavágásban és az uralomvágyban. Arról, hogy mi is lenne a helyes szándék tartalma, Temesvári ezen a ponton még nem ad felvilágosítást, csak a példabeszéd egy későbbi részében. Azt azonban leszögezi, hogy ugyan másodjára, a fizikai képesség tárgyalása után tárgyalja a helyes szándékot, azonban a helyes szándék léte vagy nemléte határozza meg a fizikai képesség működését is. Ez azt jelenti, hogy hiába képzett valaki a fizikai képességek területén, amennyiben ezek a képességek nem a megfelelő szándékkal párosulnak, akkor az illető nem bírhatja a keresztény katonai hivatást.

A helyes szándékkal – harmadik elemként – együtt jár az, hogy a katonának ki kell tartania a helyes szándéka mellett. Amennyiben erre nem képes, akkor hiába helyes a szándéka, nem alkalmas katonának, hanem inkább papnak. A helyes szándék tartóssága adja ugyanis azt a kitartó bátorságot a harcban, ami által a katona képes szembeszállni az erős ellenséggel is.

A bátorság másik fontos feltétele a kitartás mellett – negyedik elemként – az igazságosság. A király mint a legfőbb katona kötelessége, hogy igazságot

szolgáltatva ítélkezzen. A katonák kötelessége engedelmeskedni a király ítéletein keresztül az igazságosságnak. Amennyiben a harcos nem engedelmeskedik a királynak, akkor nem katona, hanem rabló csupán. A háborúban így a király rendelkezik a legitim autoritással, azzal a felhatalmazással, hogy háborút indítson. A király csak közszereplőként ítélkezhet, és csak akkor, ha biztos abban, hogy az, aki felett ítélkezni kell, nem javul meg magától. A magánszemélyek nem ítélkezhetnek semmilyen esetben, és a magánjellegű bosszúállást Isten számára kell fenntartani.

A Temesvári gondolkodásában központi helyet elfoglaló igazságosság nem más, mint „megadni kinek-kinek a magáét: [...] Istennek a szeretetet, tiszteletet és engedelmességet; a felebarátainknak pedig a testvéri szeretetet". Ezzel függ össze a Temesvári által tárgyalt második problémakör, a katonai előírások megőrzésének a kötelessége. Ez azokat a parancsokat foglalja magában, amelyeket a katonának szabályszerűen és általánosságban be kell tartania. Az első (és a harmadik) ilyen parancs a háborúk igazságos céljait határozza meg, illetve ezzel összefüggésben a helyes szándék tartalmát is. Az igazságos háború általános célja (a helyes szándék tartalma) nem lehet valami világi cél, hanem csakis Istenért lehet katonáskodni. Az Istenért való harc, egy kicsit konkrétabban fogalmazva, irányulhat a szent egyház védelmezésére és békéjének fenntartására, illetve a felebarát megsegítésére, a felebarátokból álló közösség védelmére, és az Isten iránti tisztelet, azaz a keresztényi életforma fenntartásával a megváltás elősegítésére mint igazságos célokra.

A második parancsolat értelmében a keresztény katonáknak a jelzett célok érdekében vállalniuk kell a megsebesülés és a halál veszélyét is, amiért cserébe kiérdemlik az üdvözülést. Ez azonban csak egy feltétellel teljesülhet – és ez a negyedik parancsolat –, akkor, ha a katona a csata előtt megvallja bűneit, és bűnbánatot tart. Csak ebben az esetben biztosított ugyanis, hogy a katona helyes szándékkal menjen a csatába, ami pedig eredményezi azt, hogy kiérdemli az üdvözülést.

A Pál apostoltól vett idézetből fakadó harmadik kötelesség, a hithű katonáskodás kötelessége is a bűnök megvallásával és a bűnbánattal függ össze. A korábban vétkező katonától ugyanis Isten megtagadja a győzelmet. Ezért minden katonának meg kell tisztulnia a bűnöktől, és szilárdnak kell lennie a hitben. A legrosszabb bűnök a gőgösség, a testi vétkek, a rablás és zsákmányolás, illetve a babonaság.

A törökkel és a Habsburg királlyal folytatott kora újkori harcok következtében könnyen utat találtak Magyarországra az olyan reformátorok háborúelméletei, mint Erasmus, Luther Márton és Kálvin János.

Magyari István *Az országokban való sok romlásoknak okairól* (1602) című munkájában írt a háború igazolásának a kérdéséről. Magyari saját korának hadviselési gyakorlatában a fejedelmi önérdek érvényesítésére való törekvést véli felfedezni, amely ezért szerinte nem a közösség javának a védelmét célozza. A közösség java ugyanis elsősorban a békében segíthető elő. Magyari így a béke hívének mondható, a háborúról pedig, főként annak a negatív hatásai miatt, elítélő véleménye van.

A háború negatív hatásainak okát kétféleképpen igyekszik kimutatni, az ember lényegére, illetve a háború által előidézett károkra hivatkozva. Az első érve az, hogy az embert lényege szerint társaságra teremtette az Úr. Erre utal az, hogy az embernek, az állatokkal szemben, természetes fegyverei sincsenek. Az ember meztelen, fegyvertelen, és így tehetetlen is, hacsak mástól nem kap segítséget. Ami a háború által okozott károkat illeti, Magyari megjegyzi, hogy a háborúban nem működnek a törvények, azaz megsokasodnak a törvénytelenségek, és alapvetően a pusztulás lesz úrrá az embereken és a javakon is. Ezzel összességében a közösség komoly kárt szenved, és szegényedik.

Magyari első pillantásra idealizálja a békét, jobban megnézve azonban összetettebben fogalmaz. Szerinte a béke valóban a legjobb dolgok között van, viszont arra is felhívja a figyelmet, hogy a békét időnként meg is kell védeni. Például akkor, amikor a békével nem jár együtt az igazságosság, azaz annak a megadása, ami jár. Magyari ezzel a kritériummal önmagában is jó célt állít a háború elé, és elköteleződik az igazságos háború elmélete mellett.

Ebben a szellemben nyilatkozik a háború „méltó" vagy „szükséges okairól" is. Azokat az eseteket sorolja fel, amikor lenne igazságos oka a háborúnak, azonban a fejedelem nem él azzal. Két ilyen eset van, az egyik az, amikor a hadak „az Jézus Krisztusban való hütnek ótalmazásáért nem lesznek", a másik pedig az, amikor a hadak „az pusztítók ellen hazánk ótalmáért, vagy az szomszéd nemzetségnek, kinek ótalommal tartozunk, utolsó szükségében való segítségért nem vétettetnek fel". Leegyszerűsítve Magyari meghatározását, minden olyan ok igazságtalan, ami nem a kereszténység védelmét, az ország védelmét vagy a szomszéd ország védelmét szolgálja. Ebből adódnak az igazságos célok: a kereszténység, az ország és a szomszéd ország védelme.

Az igazságos cél fennállását Magyari szerint a fejedelem tiszte megfontolni, azaz a fejedelem rendelkezik legitim autoritással a háborúba szállás kérdésében. A fejedelemnek azonban a népet kell képviselnie. Magyari a reformációval előtérbe kerülő *Ószövetség* alapján a zsidó néphez hasonlítja a magyar népet, amelyet Isten ahhoz hasonlóan választott ki és büntet (a katolikus bálványimádás miatt a török veszedelemmel). A büntetés célja a visszatérítés a hit helyes útjára (azaz a bálványimádás feladása). Ugyanakkor fontosnak tartja a múltbeli pogány és a keresztény fejedelmek példáját is hangsúlyozni, ám megjegyzi, hogy a nép nem köteles követni a fejedelemnek azt a parancsát, amely ellenkezik az isteni rendelésekkel.

Amennyiben egy fejedelem igazságos céllal száll háborúba, azaz védekezik, akkor a fejedelemnek meg kell fontolnia a háború vállalásának a következményeit, jelesül, hogy mekkora kárral jár a háború céljának a megvalósítása. Amennyiben az okozandó kárhoz képest a háború célja aránytalanul kevés jóval kecsegtet, akkor a háborút nem szabad vállalni. Az igazságos háború indításának ez a szabálya az arányosság szabálya.

Amennyiben a háborúnak van igazságos célja, és arányos is, akkor fontos, hogy a fejedelem helyes szándékkal indítsa a háborút. Ezzel Magyari egyrészt tiltja azokat a háborúkat, amelyeket irigységből, kevélységből, gyűlölségből, fölfuvalkodottságból, vagy dicsőségért, gazdagságért és birodalomépítés miatt indítanak. Magyari ilyen háborúnak tartja a törökök elleni keresztes háborút is: amikor a „törökök gazdagságát óhajtom, no, hadat indítok ellene, s az hüt dolgát tettetem okának lenni". Másrészt, a helyes szándék szabályának másik formáját is elfogadja, ami szerint a háború távolabbi céljaként szükséges valamilyen, a legyőzendő felet is magába foglaló tartós békekoncepciót kitűzni. A számára elfogadható béke azonban annak a korszaknak a békéjét jelenti, amelyet nem jellemez a katolikus („pápista") bálványozás, és ami az Úr közvetlen tiszteletéhez visszatérő „zsidó kereszténység" békéje.

A háború indításának a szabályai *(ius ad bellum)* mellett Magyari kitér a manapság a háborúra való felkészülés szabályainak (*ius ante bellum*nak) nevezett feladatokra is. Mielőtt a fejedelem háborúba kezd, szükséges olyan hadsereget szerveznie, amellyel eséllyel veheti fel a harcot az ellenséggel. Ennek a hadseregnek a kiképzésére és felépítésére vonatkozó szabályokat nevezzük *ius ante bellum*nak.

A hadsereget ezen szabályoknak megfelelően úgy kell létrehozni, hogy az abban szolgáló katonák „jó rendtartással" rendelkezzenek, ami meggátolja

őket abban, hogy arra menjenek, amerre akarnak. A katonáknak a rendtartást biztosító táborban kell élniük, hogy kóborlásaikkal, rablásaikkal és pusztításaikkal ne zavarják meg a békét. A táborban a katonáknak meg kell elégedniük a kevés étellel és itallal, és idejüket arra kell fordítaniuk, hogy elsajátítsák a katonai mesterség fogásait, a fegyelmet (e kettőt együttesen mesterséges bátorságnak nevezi), a gyorsaságot és a tiszti vezetési képességeket. A tábor fenntartásával nem szabad végletekig megterhelni a civil társadalmat, mert az csak széthúzást szül a civil társadalom és a hadsereg között. A katonákat mindenkor meg kell fizetni, hogy el tudják látni magukat, és el tudják végezni feladataikat. A katonák megfizetése, illetve ennek elmaradása jelzi a katonák megbecsülését, illetve annak hiányát. A vitézi becsület fenntartásának (visszaállításának) fontos kívánalma még, hogy állandó és elegendő számú katonaságot kell kiképezni és fenntartani, és nem csak szükség esetén felvenni minden, adott esetben tudatlan jelentkezőt. Ez utóbbiak ugyanis rossz fényt vetnek a jól kiképzett és megbecsült katonákra is. Ehhez hasonlóan a megbecsülés végett fontos a saját életüket a hazáért kockáztató sebesült és elesett katonákról való gondoskodás.

Bornemisza Péter az *Egykötetes prédikációskönyv* (1584) részeként írta meg *Az fejedelemségről* című munkáját. Ennek első felében a fejedelem országon belüli feladataival, a második felében pedig a fejedelemnek az ország és az alattvalók külső ellenséggel szemben való megvédésére vonatkozó kötelességével foglalkozik.

Bornemisza szerint a fejedelemség Istentől rendeltetett tiszt, amelynek célja az egyházról és a hívekről való gondoskodás. Az alattvalóknak cserébe engedelmeskedniük kell a fejedelemnek. Bornemisza az engedelmeskedésnek két indokát jelöli meg: azt, hogy a fejedelmi hatalom csak Istentől származhat, ezért a fejedelemnek való ellenállás Istennek való ellenállás, illetve azt, hogy az engedetlenség a lelkiismeret megsebzését, illetve Isten bosszúját vonja maga után.

A fejedelem alapvető feladatai két csoportba oszthatók: a béke, illetve a háború idején ellátandó feladatokra. A fejedelem béke idején ellátandó feladata, hogy „otthon jó vigyázással bírja és igazgassa népét", a háború idején ellátandó feladata pedig, hogy „jó vitézségvel oltalmazza őket". A háború vállalásában így a fejedelem az illetékes, azaz Bornemisza szerint ő rendelkezik legitim autoritással.

Bornemisza a háború igazságos céljait „igaz okoknak" nevezi, amelyeknek több típusát különbözteti meg: a védelmi jellegű igaz okot, a büntető

jellegű igaz okot, amely utóbbin belül megkülönbözteti az országon belüli büntetést (a belső rend védelmét) és a „világ szerte" való büntetést (vallás- és erkölcsvédelmet). A védelmi jellegű igaz okok hat csoportba sorolhatók:

- az első a békességért viselt háború, amely „a legfőbb mindenek között";
- a második, hogy biztosítsa Isten igéje tanulását;
- a harmadik és a negyedik, hogy védje alattvalóit és azok ingó és ingatlan tulajdonát;
- az ötödik, hogy védje a tisztességes törvényeket és a jó erkölcsöket;
- végül, hogy védve a vallást megbüntesse azokat a „gonosztevőket", akik megrontják azt bálványozással vagy erkölcstelenséggel.

Amíg az első öt igaz ok világosan védelmi jellegű háborút igazol, addig a hatodik inkább tűnik a támadó vallásháború igazolásának. Ugyanis Bornemisza a büntetési okot azzal magyarázza, hogy a gonosztevők megbüntetéséért adott diadalt Isten Izraelnek, máskor azonban pontosan a gonoszságok elkövetéséért adta Isten Izraelt az idegen fejedelmek alá. Izraellel összekapcsolva a gonoszság egyértelműen olyan vallási bűnöket jelent, mint a bálványimádás.

Az igaz okok alapján a fejedelem csak utolsó lehetőségként vállalhatja a háborút, azaz ha már mindent megkísérelt, hogy más módon szerezzen békességet, illetve ha megszervezte és kiképezte azt a hadsereget, amely szükséges a célok eléréséhez. A hadsereg kiképzésének magában kell foglalnia a tisztek tanítását, illetve magának a fejedelemnek a tanulását és népének tanítását is. A fejedelemnek és a népnek a „nemes hadakozó históriákat kell hallgatnia, látnia", vitézkedő dolgokat kell gyakorolnia, és minden esetben Istenhez kell fordulnia segítségért. Ez utóbbi kitétel különösen fontos, mert meghatározza a helyes szándék szabályát, amelynek értelmében a fejedelem számára az evangélikus kereszténység hitéletének a fenntartása és megvédése a távolabbi célja. A hitéletnek a fejedelemre vonatkozó elvét Bornemisza azzal foglalja össze, hogy a fejedelem „Istent is félje, magát is megalázza, az elesett embereket is szánja, és mindazáltal az bűnöket is megbüntesse".

Tolnai Mihály *A szent had* (1676) című munkájában fejtette ki elképzelését a háború igazolásának a kérdéséről, amelyben megtalálhatók a had megszervezésének a szabályai *(ius ante bellum),* a háborúban részt vevő személyekről alkotott elképzelése *(ius in bello),* illetve a háború indításának és viselésének szabályai (*ius ad bellum* és *ius in bello*). Tolnai művében nem a katolikusok elleni háborúskodás van előtérben, hanem sokkal inkább

meghatározó cél számára, hogy megoldást találjon a katonák visszaéléseire. Ezzel összefüggésben fontos számára az is, hogy vallási-erkölcsi rendet biztosítson a vitézlő rendnek azáltal, hogy utat mutat abban, miként kell a hadsereget úgy megszervezni, hogy istenfélő és egyben hatékony is legyen.

Tolnai szerint a *Szentírás*ra támaszkodó nagybetűs Tudománynak kell biztosítania a társadalmi rendet, és szabályoznia a vitézlő rend életvitelét. A vitézlő rend ugyanis Tolnai tapasztalata szerint vétkes, istenfélelem nélküli életet él. A vétkes életvitelre jellemző bűnök között Tolnai felsorolja a civil lakossággal való kegyetlenkedést, a felebarátokkal (köztük a katonatársakkal) való patvarkodást, a felebarátok (köztük a katonatársak) csalárdsággal és átkozódással való megnyomorítását, valamint a zsolddal való elégedetlenséget.

Tolnai szerint a katonai bűnöket nem csak önmagukban kell vizsgálni, mert azok oka részben az, hogy az elöljárók „lágy pásztorok". Az elöljárók ugyanis sokszor nem kényszerítik engedelmességre az alattuk szolgálókat, rossz parancsot vagy egyéb iránymutatást adnak számukra, illetve védelemben részesítik őket, vagy hallgatással eltűrik kilengéseiket, mert tiszttársaikkal pártoskodnak. Az elöljárók közé tartoznak a katonatisztek, a kormányzók, a fejedelmek és a királyok, akiknek Tolnai műve elsősorban szól.

Tolnai szerint a katonai és tiszti bajokra az orvosság a hadakozásnak a vallási élet berkein belül való felfogása. E felfogás szerint a problémákra a megoldást az igaz hittel, az Istenbe vetett bizalom által és a bűnből való megtéréssel vezetett vitézi élet jelenti. Az ilyen élet mentes a bűnöktől, és egyben az üdvösség elnyerésére is alkalmas, ezért önmagában, a zsold megemelése nélkül is elegendő jutalom.

Isten legfontosabb szerepét Tolnai a hadsereg megszervezésében látja. Úgy véli, hogy mivel istenfélő katonákból álló had nélkül nem lehet győzelmet elérni, ezért minden hadakozás előtt szükség van Isten szent hadának felállítására. Ez a gyakorlatban a katonák igaz hitre való térítését és a hitélet gyakorlását jelenti. Tolnai számára a had és felhasználásának szentségét a „törvényes Regulák" biztosítják, amelyek négy csoportba oszlanak: a háború indításának a szabályaira *(ius ad bellum),* a háború viselésének a szabályaira *(ius in bello),* a had megszervezésének a szabályaira *(ius ante bellum)* és a háború lezárását követő szabályokra *(ius post bellum).*

Az *ad bellum* szabályok között Tolnai az igaz(ságos) ok, a helyes szándék, a legitim autoritás és az utolsó lehetőség szabályát említi. Az igazságos okot tárgyalva megemlíti a bujdosóknak a Habsburg-uralommal szemben viselt háborúját, és megjegyzi, hogy egy háborúban csak az egyik oldalon lehetséges igazságos okkal harcolni, mindkettőn nem. Az igazságos okot

vagy mi magunk szolgáltatjuk, vagy pedig kívülállók. A magunk által szolgáltatott igazságos okok közé tartozik az „igaz, Isteni tisztelet" otthoni védelme, a közönséges (szekuláris) igazságnak való érvényszerzés (adott esetben a katolikusokkal szemben is), és az ország szabadságának és békéjének a védelme. A kívülállóktól származó okok közé tartoznak az „igaz, Isteni tisztelet" védelme a szomszédos országokban, illetve a szövetséges szomszédos országok megsegítése ellenségeik ellen. Ezen okokon túl nem szabad hadat viselni, és különösen nem szabad hadat viselni „felfuvalkodásból, vagy másnak megutálásából". Az igazságos okok alapján legitim autoritással rendelkező személyek, azaz olyan polgári elöljárók indíthatnak háborút, mint a király, a fejedelem vagy a nép más elöljárói. A nép bármely tagja azonban nem rendelkezik legitim autoritással. Végül a had csak akkor indítható a legitim autoritás által, ha azt szükségképpen meg kell indítani, azaz már minden más eszközt kipróbáltak.

Ami az igazságos hadviselés szabályait, azaz az *in bello* szabályokat illeti, Tolnai általános elvként megjegyzi, „hogy az *igaz ok,* ha vétkessen viseltetik, lészén nem igazzá, s' hibássá". Konkrét *in bello* szabályként Tolnai csak egy elvárást fogalmaz meg. Eszerint: „Ha pedig ugyan csak kardra kél a' dolog; ama fene kegyetlenséget, a' ragadozást, praedalást, erős parancsolattal a' vitézlő rendek közt tilalmazni felette szükséges."

Az *ante bellum* szabályokat illetően Tolnai már megalapozta mondanivalóját azzal az igénnyel, hogy a hadsereget Isten által vezetett, szent haddá kell alakítani. Ebben az elöljáróknak van a legfontosabb szerepe, akiknek bizonyos dolgokat maguknak kell megtenniük, más dolgokat azonban mások által. Ami az elöljárók saját maguk által elvégzendő feladatait illeti, idetartoznak a had összegyűjtése, kiképzése, haditanácsok tartása a prédikátorok bevonásával, illetve a had vezetése. A mások által megteendő dolgok között találjuk azokat, amelyek a vitézlő rend tagjainak feladatai (ilyenek a tábori élet menetének a biztosítása, a hadsereg egyben tartása), illetve azokat, amelyek a prédikátorokra tartoznak. A prédikátorok feladata, hogy Istentől tanácsot kérjenek, és a tanácsot közvetítsék, a szentségeket kiszolgáltassák, és istentiszteletet tartsanak a táborban. Az is a prédikátorok feladata, hogy a vitézlő rend számára megtiltsanak bizonyos tetteket, mint a dőzsölést vagy a részegeskedést, és őket megalázkodással, bűnbánattal, istentisztelettel istenfélő életre buzdítsák. Végül pedig a prédikátorok feladata a katonák rávétele arra, hogy azok „hitessék el azt magokkal, hogy Istentől megengedve vannak a hadakozások; Istentől kormányoztatik Istennek kegyelmes jelenvolta ővélek vagyon, igaz igyek is lévén". Elfogadja így azt az elképzelést is,

hogy a szent haddal együtt Isten is személyesen részt vesz a háborúban, bár nem ez a tétel adja elméletének központi mondanivalóját. A hadvezéreknek, összességében, háromfelé kell figyelniük, nézniük kell Istent, nézniük kell a saját embereiket, és az ellenséget is.

Tolnai az *ante bellum* szabályok mellett foglalkozik még a háború végét követő katonai viselkedés szabályaival *(ius post bellum)*. Idetartoznak azok a szabályok, hogy a győztes szent had nem ölheti meg a foglyul ejtetteket, hanem őket váltságdíj fejében el kell engedni; hogy a hadizsákmány elvehető, de azt igazságosan kell elosztani; illetve hogy még győzelem után is őröket kell állítani. Amennyiben azonban a háború vereséggel zárul, akkor az elöljárók feladata a szétvert-szétoszlott had újbóli összeterelése.

A reformátorok tanaira válaszul a katolikus gondolkodók is kifejtették álláspontjukat a háború igazolásáról, aminek középpontjában az igazságos háború középkori elmélete állt. Pázmány Péter az igazságos háború eszméjével főként *A keresztyén vitézek kötelességéről* (1636) című prédikációban foglalkozott.

Pázmány számára az igazságos háború csak komoly korlátozások között lehetséges. Alapvető kiindulópontja a személyes és állami önvédelem, amelyek igazságossá teszik a háború vállalását. Pázmány elsődleges célja annak megmutatása, hogy a megfelelő módon való háborúviseléssel az abban valamilyen formában részt vevők (elsősorban a vitézek) elkerülhetik lelkük elvesztését. Sőt, Szent Mártonhoz hasonlóan talán meg is felelhetnek a megváltásra méltó élet elvárásainak.

Pázmány a háború indításának legitim autoritásaként az ország törvényes fejedelmét jelöli meg, azzal a megkötéssel, hogy a fejedelemnek figyelmet kell fordítania az ország akaratára és az országgyűlés rendelésére. Ez kizárja, hogy az országrészek vagy várak urai maguk kezdeményezzenek igazságos háborút. Ez ugyanis igazságtalan tett, árulás, ami maga után vonhatja a fejedelem igazságos hadindítását, most már az országrész vagy a vár ura ellen. Az országrész vagy vár urai azért nem indíthatnak maguk háborút, még ha sérelem érte is őket, mert van olyan felettes fejedelem, akinek van felhatalmazása bíróként eljárni az ügyükben.

A legitim autoritással rendelkező fejedelem csak igazságos okkal indíthat háborút. A Pázmány által elfogadott igazságos okok közül a legfontosabb az ország és az alattvalók védelme, mert a fejedelem tartozik ezzel az alattvalóinak. Az alattvalókat veszélyeztető ellenség lehet külső ellenség (ez a Pázmány által említett első ok), de lehet belső ellenség is, aki törvénytelenül elveszi az alattvalók javait (ez a második ok). Pázmány javaslata a harmadik

igazságos okra vonatkozóan úgy hangzik, hogy igazságosan lehet háborúzni akkor, „[h]a nagy boszszúval illeti valaki a fejedelmet vagy alatta-való híveit". Ebben az esetben a háború oka a becsületsértés. A negyedik igazságos ok valójában két további (al)okot foglal magában: a fejedelem ellenségeinek szövetségesei ellen irányuló háborúra való igazságos okot, illetve a fejedelem szövetségeseit támadók ellen irányuló háború igazságos okát. Az ötödik ok szintén két további (al)okot foglal magában. Az egyik annak megbüntetésére irányul, aki nem adja ki a törvényszegőt vagy igazságtalan tettet végrehajtót (például a fejedelem ellen támadót), a másik pedig annak a megbüntetésére, aki megszegi a nemzetközi szerződést („Ha felbontya a végezést"). Végül a hatodik ok értelmében, ha egy keresztény ember a törökkel együtt támad rá a fejedelemre, akkor ő azzal igazságos okot szolgáltat az ellene indítandó háborúra pusztán a törökkel – egy keresztény fejedelem ellenében – való együttműködés miatt, azaz attól függetlenül, hogy az ő oka a háború indítására igazságos, vagy sem. Ennek az az oka, hogy még ha a törökkel szövetkezőnek igazságos oka volna is a fejedelem elleni támadásra – azaz a keresztény fejedelem sérelmet okozott neki –, amit büntetéssel torolhat meg, a török rabságba esés (és vele a feltételezett lelki eltévelyedés) büntetése akkor is túlzó, azaz aránytalanul rossz.

Amennyiben igazságos ok mutatkozik a fejedelem számára a had indítására, akkor még a háború előtt neki azt is meg kell vizsgálnia, hogy ez szükséges-e, illetve hogy nem lehet-e más eszközökkel rendezni a konfliktust. Pázmány szerint ugyanis a háború „az utolsó és veszedelmesb orvosság, melyhez csak akkor szabad nyúlni, mikor egyéb orvosság nem találtatik". A háború indítására így csak utolsó lehetőségként kerülhet sor.

Az alternatív megoldások vizsgálatával is összefüggésben, de a háború indítását megelőzően szükséges, hogy a fejedelem a lehetséges háború deklarálásával előbb békességre intse az ellenséget, és ultimátumot adva felhívja figyelmét a háború lehetőségére. Az intés és az ultimátum azonban a fejedelem alattvalóinak is szól, tájékoztatva őket arról, hogy a háború igazságos lesz. Az alattvalóknak maguknak ugyan nem kell vizsgálni, hogy vajon a háború igazságos-e, vagy sem, mert bízniuk kell abban, hogy a fejedelem és a tanácsadói alaposan megvizsgálták a kérdést. Mindazonáltal, Pázmány szerint a nyilvánvalóan igazságtalan háborúban az alattvalóknak nem kell a fejedelemnek engedelmeskedniük, hiszen azzal lelkük kerül veszélybe. A fejedelem a háború igazságos okainak a deklarációjával tudja biztosítani az engedelmességet.

Pázmány a helyes szándék szabályát tárgyalva olyan okokat sorol fel, amelyek igazságtalan okai a háborúnak, alapuljanak ezek akár érzelmi motiváción (gyűlölet, bosszúszomj, kegyetlenség), vagy a fejedelem önérdekén (zsákmányszerzés, birodalomépítés, dicsőség). Az ilyen hadindítás nem csupán igazságtalan, hanem egyben rendkívüli veszélyekkel is jár a hadat indító és az abban részt vevők lelkére nézve, hiszen olyan bűnöket követnek el általa, mint a gyilkosság, a lopás vagy a házégetés.

Az *in bello* szabályok három részre oszlanak Pázmány szerint: az Istenhez való kapcsolatból származó szabályokra, a felebarátokkal való kapcsolatból származó szabályokra és a katonáknak saját magukkal (a saját lelkükkel) való kapcsolatából származó szabályokra.

Ami az első kapcsolatot illeti, a hadat viselő vitéznek tudnia kell, hogy a harcot nem több katonával vagy nem a jobban kiképzett katonákkal lehet megnyerni, hanem csakis Isten segítségével. Ezért fontos, hogy a vitézek a harc előtt és után imádkozzanak Istenhez, kérjék a segítségét, a harc után pedig adjanak neki hálát (semmint saját maguknak tulajdonítsák a győzelmet).

A felebarát lehet az ellenséges katona, az ártatlanok és a „szegény kösség". Az ártatlanok alatt Pázmány az ellenség oldalán álló, az igazságtalan háború kirobbantásáért vagy vívásáért nem felelős embereket érti, a „szegény kösség" tagjai alatt pedig a közembereket, akár az ellenséges, akár a saját oldalon. Az ellenséges katonával, az ártatlannal és a „szegény kösséggel" szemben egyaránt önmegtartóztatást kell tanúsítani. Az ellenséges katonákkal szemben nem szabad kegyetlennek lenni, az ártatlanokat és a „szegény kösséget" pedig nem szabad kifosztani és megölni.

Saját magát illetően pedig a katonának úgy kell gondolkodnia, mint aki a katonai táborban a „halálra menő emberek sokaságában" van. Ennek megfelelően azt feltételezve kell élnie, hogy mindjárt elérkezik a halálának órája, amikor megmérettetnek a tettei. Bűnbánatot kell tartania, és gyónnia kell.

Végül Pázmány érintőlegesen kitér a *post bellum* szabályok közül a háború abbahagyásának a szabályára is. Úgy véli, hogy a háborút csak addig szabad folytatni, amíg az igazságos ok azt indokolja. A háború ugyanis mint önvédelem csak eddig szükséges, mivel az igazságtalanul befejezett háborúk újabb háborúkat szülnek.

A kora újkor lezárásaként és összegzéseként megtaláljuk az igazságos háborús gondolkodásnak a megváltó igazságosságra építő formáját Révay Péternél. Révay gondolkodásában összefonódott a protestáns és a katolikus hagyomány (illetve még a védőbástya-ideológia is), és a különböző meg-

közelítések összeboronálásához a Szent Korona-eszmét használta fel, amit a *Révay Péter Turóc vármegyei főispán rövid emlékirata Magyarország több mint 600 éve tündöklő Szent Koronájának eredetéről, jeles és győzedelmes voltáról, sorsáról* (1613) című munkájában ismertetett.

Ebben a műben a protestáns Révay számára a Szent Korona angyali, apostoli és mennyei korona, amit Isten küldött a magyaroknak – I. István királynak – egy angyali közvetítőn és II. Szilveszter pápán keresztül. Révay ugyanennek a tettnek, Isten Szent Koronát adományozó tettének tulajdonítja a természettől és neveltetéstől kivételesen vitéz magyarok keresztény hitre térítését is. A keresztény hitre téréssel a magyarok vitézsége nem veszett el, hanem hitből fakadó vitézséggé alakult át. Az isteni Gondviselés ezen tettei következményeként pedig a magyarok „ellenségeik félelmére és iszonyú rettegésére mindig derekasan és vitézül oltalmazták a keresztény társadalmat. Így hát nem igazságtalanul szokták őket [...] a hit pajzsának, a vallás védőfalának, a kereszténység bevehetetlen bástyájának nevezni." Révay így összekapcsolja a Szent Korona-eszmével a „kereszténység védőbástyája" ideológiát, amivel a középkori Magyar Királyság törzsterületére és az azt körülvevő befolyási övezetre utal. Ehhez a területhez tartozik Révay számára a Kárpát-medencén túl Szlavónia, Dalmácia, Horvátország, Bosznia, Szerbia, Halics, Ladoméria, Kunország és Bulgária. A területek egy részének az elvesztését Révay az országos egység megbomlásának tulajdonítja.

A Korona az ország egységének és boldogságának a biztosításában rendelkezik jelentőséggel, annak részben a jelképe, részben pedig az aktív megvalósítója és fenntartója is. A jelkép-Korona szentségén keresztül kifejeződnek a keresztény értékek, a cselekvő-Koronán keresztül pedig az isteni Gondviselés cselekszik. Természetesen sem a Gondviselés, sem a Korona nem képes önmagában cselekedni, hanem szükségük van valamilyen közvetítőre. A legfőbb, bár nem az egyetlen ilyen közvetítő a keresztény értékeknek megfelelően élő és a keresztény erényekkel rendelkező uralkodó. Révay Szent Korona-eszméjében az erényes uralkodó a Koronára hivatkozva igazolja tetteit, és az ország egységét tartja szem előtt, ami elősegíti az ország boldogságát.

Révay a műben áttekinti a magyar történelem hatszáz évét, amiből az bontakozik ki, hogy a Szent Koronának három eleme van: „a mennyei gondviselés, a királyok jámborsága és az ország boldogsága". A Korona a közvetítő a magyar történelemben Gondviselésként megjelenő Isten, az ideális keresztény uralkodó és az ország boldogsága között. A Koronának ezért tisztelet és szeretet jár. Az ország egysége és boldogsága ellen törők nem tisztelik a

Koronát, akiket ezért a Korona (vagy a Gondviselés, vagy az ideális király) megbüntet. A Korona ezért a keresztény igazság jelképe.

A Koronára való háborús hivatkozásnak két markánsan elkülönülő esetben van szerepe: amikor az ország egysége már biztosított, és a Korona szentsége az országhatáron kívülre is kisugárzik, illetve amikor az ország egységének a helyreállítása a cél. Az előbbi hivatkozással Révay támadó és hódító háborúkat igazol, amelyeknek köszönhetően kialakult a középkori Magyar Királyság törzsterülete és befolyási övezete. A magyar királyok által meghódított területek lakói a hódítás után a Szent Korona hatására teljesen azonosultak a Korona által jelképezett értékekkel, és feladták saját koronájuk és értékeik tiszteletét, illetve önállóságukat. A meghódított területek rendjei számára cserébe elérhetővé vált az a boldogság, amit a Korona biztosít a területén élőknek. Révay számára a Koronára való hivatkozás fő célja azonban ezen terület egységének és az ott élők boldogságának biztosítása, azaz a polgárháború és a lázadás felszámolása.

Az egység elvesztésének az oka minden esetben a Koronával szemben mutatott tiszteletlenség. Ennek két formája van. Az egyik eset az uralkodó rokonának vagy más nemesnek a becsvágya és hatalomvágya, és így a koronázott király ellen fordulása. Az ilyen esetekben az egység megbontásával tiszteletlenül és szentségtörően bántak a Koronával. Ez néha a Koronát képviselő király törvényeivel szembeni jogtalanságot és erőszakot jelentette, máskor magával az uralkodóval szembeni jogtalanságot és erőszakot, bizonyos esetben pedig a Korona elrablását, külföldre vitelét is. Az egység megbontásának nem csupán a belső rend felborulása lehet következménye, hanem külső ellenség – például a tatárok vagy a törökök – sikeres támadása is. Az egység elvesztésének másik oka az uralkodó uralkodásra való méltatlansága és nemtörődömsége, vagy a Korona méltóságának figyelmen kívül hagyása. Utóbbi ok a Szent Koronával való megkoronázás elmaradására vonatkozik, ami legalább olyan fontos a trónra emeléshez, mint az uralkodó megválasztása.

Révay szerint azonban „akár idegenek, akár hazaiak voltak is azok, akik a Koronát erőszakkal illették és elrabolták, nem úszták meg büntetlenül". Isten, a Korona vagy a Korona erényeivel rendelkező uralkodó ugyanis bosszút áll a jogtalanságért, és helyreállítja az ország egységét. Így egy esetben: „A királyok állítója, a Korona oltalmazója, a mindenható jó Isten ezt a bűnt sem tűrte soká bosszulatlanul, mert a Korona meggyalázóját, a koronás király vetélytársát váratlan végzet sújtotta le." Egy másik esetben: „végül a Szent

Korona támogatásával győzelemre jut a királyok igaz ügye." Végül: „egyesek háborúban, békében fényes dicsőséget szereztek a hazának, mivel a Szent Korona igaz és őszinte imádata vezérelte őket." Első pillanatra zavaró, hogy a jogtalanságot több cselekvő is képes megbüntetni, és az ország egységét többen is képesek helyreállítani. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy ezeknek a cselekvőknek a jelentőséggel bíró természete ugyanaz, a keresztény erények, akkor eltűnik a cselekvők többfélesége is, a Korona pedig a keresztény igazság jelképeként jelenik meg.

A középkor és a kora újkor vallásos ideológiáit követően a kora újkortól kezdve, de tipikusan a 18–19. századtól megjelentek és elterjedtek az egyes tudományokon alapuló háborús ideológiák. Az első ilyen a nemzetközi jog volt, amelynek három magyar képviselője Újfalusy Nepomuk János (1790–1849), Virozsil Antal (1792–1868) és Csarada János (1850–1923). Amíg Újfalusy a nemzetközi jogon belül a természetjogi álláspontot képviselte, Virozsil az észjogi álláspontot, Csarada pedig a pozitivista gondolkodást.

Újfalusy 1825-ben magyar nyelven foglalta össze a természetjogi tanításokat *A természeti hármas törvény* (1825) című munkájában. Újfalusy szerint a természeti törvények az ember természeti állapotát jellemző törvények. Az azokból származó jogok és kötelességek megalapozzák az ember erkölcsi szabadságát és függetlenségét. Az erkölcsi szabadság a jót és a rosszat meghatározó törvényeknek való engedelmeskedésben áll. A függetlenség lényege az alattvalói léttől való szabadság, azaz az, hogy a természeti állapotban senki nem kötelezheti az embereket engedelmeskedésre, csak a természeti törvény (és azon keresztül Isten). Az emberek a természeti állapotban öntörvényűek. Az emberi természet minden emberben egyforma, mert az emberek eredetileg hasonló természeti állapotban éltek. A természeti törvények ezért minden ember esetében egyformák, akiket ezért egyenlően „személy"-nek nevezünk. A természeti törvény értelmében az emberek a természeti állapotban széles értelemben vett tulajdonjogokkal is rendelkeznek, azaz javakkal, tökéletességekkel, a test és a lélek részeivel és képességeivel, illetve függetlenséggel is.

A természeti eredettel rendelkező jogok tökéletes jogok, amelyek másokra nézve tökéletes kötelességeket határoznak meg, és birtokosuk másokat azok tiszteletben tartására kényszeríthet. Emellett a személyek tökéletlen joggal is rendelkeznek, ez a személyek „érdeme" (szüksége), aminek figyelembevételére azonban senki sem kényszeríthető. A tökéletlen jog a segítségnyújtást

előíró (tökéletlen) kötelességet alapoz meg, mint például a koldus szüksége az alamizsnával való megsegítését.

A személyekre vonatkozó természeti jog egyben kötelesség (törvény) is, hogy fenntartsa magát. Ennek értelmében a személy nem tartozik elviselni, hogy valaki ellene erőszakkal fellépjen, és ezzel ártson neki (azaz, hogy a jogait sértse); illetve a személynek tökéletesítenie kell magát. Az erőszak használatának a joga az embert a saját tökéletes jogai védelmében illeti csak meg. Ugyan a maga tökéletesítése is joga az embernek, azonban arra nincs joga, hogy a maga tökéletesítésének a céljával mások javát elvegye.

A tökéletes jog szándékos megsértése a megbántás. A megbántás a személynek „indító" (igazságos) okot ad arra, hogy megvédelmezze magát az ellen, aki neki ártani akar. Amennyiben békésebb védelmezésre nincs lehetőség, akkor – utolsó lehetőségként – a személynek joga van az ártó szándékkal rendelkezővel szemben erőszakot alkalmazni, olyan mértékben, ami szükséges (és elégséges) a megbántás elhárításához.

Újfalusy szerint a természeti jogok éppúgy vonatkoznak az egyénekre és a polgári társaságokra (országokra, nemzetekre), amelyekbe az egyének a jogaik védelme végett összeállnak. Az egyének társulását követően a nemzetek ugyanis a természeti állapotban élnek egymással. A nemzetekre így érvényesek a természeti jogok és törvények, amelyek értelmében a nemzetek tökéletes jogokkal rendelkeznek, amelyeket joguk és kötelességük tökéletesíteni és megvédeni a megbántással szemben. A tökéletes jogok védelme az indítóokkal rendelkező (igazságos) háború.

A nemzetek azonban egymás között szerződéseket is köthetnek. A szerződéseknek – nemteljesítés esetén – saját maguknak kell érvényt szerezniük. Újfalusy ezzel egyrészt elköteleződik egy duális háborúfelfogásnak, azaz elismeri a természetjogi alapon vívott háborút és a pozitív jog alapán vívott háborút is. Másrészt pedig ez utóbbi háborút a nemzetközi jog és a jogszolgáltatás folytatásaként határozza meg.

Virozsil Antal az *Egyetemes természet vagy észjog elemei* (1861) című munkájában vette górcső alá a nemzetközi jogot és a hadviselésre vonatkozó szabályokat. Virozsil az ember kettős természetének feltételezéséből indul ki. Eszerint az ember rendelkezik az állatokkal közös érzéki természettel és speciálisan emberi-szellemi természettel (észbeli okossággal és szabad akarattal) is. A kétféle természet egyaránt felelős az ember társas természetéért, mivel természetes módon érez rokonszenvet mások iránt, akikkel emellett még beszéd útján is képes eszmét cserélni. Az ember szellemi (észbeli)

természetéből származik az észjog (amit Virozsil természetjognak nevez), amely ezért minden emberre kiterjed.

A virozsili természetjog szerint a természeti állapotban élő minden egyént egyenlően eredeti, közvetlen, ősi és föltétlen jogok, „emberiségi jogok" illetnek meg. Ezek közül a legalapvetőbb az ember érzéki, észbeli és szabad akaratbeli képességein alapuló személyiségi alapjog. Ennek értelmében „minden embernek, mihelyt *létez,* a természettől joga van magát mint *érzéki, eszes* és *szabad, magában* és *magáért létező* lényt tekinteni, föntartani, ótalmazni s másoktól megkívánni, hogy azok vele mint *személylyel,* természeti méltóságától egyezőleg, bánjanak".

Az emberiségi jogsértés valamely egyén(ek) jogával ellentétes, önkéntes és kárt okozó tett. A sértésnek annak megfelelően van több típusa, hogy milyen jogot sért és milyen kárt okoz. A sértés többek között sértheti és károsíthatja a személyiséget, a természetes létezést, a szabadságot, a függetlenséget és a testi épséget.

A sértettnek természeti joga, hogy más természeti jogait az arra alkalmas és szükséges eszközzel megvédje. Eszközei lehetnek nem kényszerítőek, mint a biztosságjog és a kárpótlásjog, amikor a cél a jövőbeli sértés elleni biztosíték, vagy a múltbeli sértésért a kárpótlás (visszaadás vagy elégtétel) megszerzése; illetve kényszerítőek.

A kényszerítő eszközök első típusa az erőszakjog, ami által a sértettnek joga van a sértővel szemben anyagi erőt szegezni. Az erőszakjog háromféle lehet a sértés időbeni helyzetéhez képest: a megelőző jog a jövőbeli sértés ellen irányul, a védjog a jelen idejű sértés ellen, és végül a visszakövetelő jog a múltbeli sértés ellen. Ezen jogok gyakorlása a sértőnek rosszat okoz, amit „részben bűndíjnak" (büntetésnek) is nevezünk, részben pedig elrettentő. A sértett ezzel nem követ el jogtalanságot, így a sértő jogosan nem állhat ellen neki.

A sértett másik kényszerítő joga a hadijog, ami a felek között fennálló kölcsönös és tartós ellenségeskedésnek, a hadiállapotnak az eredménye. Az egyének közötti hadiállapot kialakulása és a kényszer alkalmazása előtt minden „szelídebb eszközt" (bizonyítást, óvástételt, per barátságos kiegyenlítését, kiegyezést, közbíró választását, sorsvetést, közvetítő általi tárgyalást) meg kell kísérelni alkalmazni. Amelyik fél ezt elmulasztja, annak joga elveszik. Amennyiben a békésebb módszerek nem vezetnek célhoz, akkor az alkalmas és szükséges erőszak alkalmazható. Ebben az esetben sem alkalmazható azonban a bosszú, a párbaj, az üldözés, a visszatorlás, a hitszegés és a kegyetlenség.

A természeti állapotban élő egyének biztonságuk és jóllétük érdekében társadalmi szerződés által közös jog és közös főhatalom alatt egyesülnek egymással. Ugyanaz a társadalmi szerződés létrehozza az egyének egyesülését, az államot, és az állami főhatalomnak való alávetést is. Az állam céljai a közjó és az állampolgárok kényelmének biztosítása, az állampolgárok szellemi „kiképzése", illetve az állam jogi megóvása (a közbiztonság biztosítása). Az állam főhatalom (szuverén), amely független minden más hatalomtól, hatalma pedig kiterjed összes területére és minden polgárára. Az állam „jogilag szent vagyis: sérthetetlen", azaz a felségsértéssel az uralkodó személyén kívül valamennyi polgár és az összes állami jog is sérül. Az államok jogilag egymással egyenlőek.

Virozsil szerint a társadalmi szerződés és az állam keletkezése nem történelmi, hanem bölcseleti jellegű (észszerű), azaz nem úgy kell érteni, mint ami ténylegesen megtörtént, hanem úgy, mint aminek a fennállása bármely helyen és időben jogos. Virozsil elmélete ezért (illetve mert ezzel párhuzamosan a jogok eredete a szellemi képességek) nem természetjogi, hanem észjogi elmélet.

Az államok (nemzetek) más államokkal való viszonyukban a természeti állapotban élnek, amire az egyének természeti állapotának és természeti jogainak a jellemzői alkalmazhatók. Az államok jogai lehetnek tökéletes jogok, amelyek minden körülmények között fennálló kötelességet alapoznak meg, és tökéletlen jogok, amelyek opcionális kötelességeket alapoznak meg. Az elsőként említett csoportba tartoznak az önfenntartás, a tökéletesedés és a jogsértés üldözése, a tökéletlen jogok pedig az emberségen és a felebaráti szereteten alapuló segítségkapás és előnyszerzés. A jogok csak igazságos eszközökkel gyakorolhatók.

Az államok a fenti jogokon túl mindannyian rendelkeznek a hadviselés tökéletes jogával is. A hadviselés jogával egy állam az őt ért nemzetközi jogsérelem esetében élhet. E jogával élve az állam törekedhet kényszermentesen a jövőbeli biztonság elérésére vagy a múltbeli sérelemért járó kártalanításra. Az állam azonban kényszert is alkalmazhat a jövőbeli sérelmének megelőzése során, a jelen sérelemmel szembeni védelemben, vagy a múlt sérelemmel összefüggésben, azaz többek között tulajdona visszakövetelésében és a megtorlás során.

A hadviselésnek igazságos okkal és igazságos modorral (idommal) kell rendelkeznie. Az igazságos ok a tökéletes jognak a sérelme, amennyiben a sérelem más, „szelídebb" eszközzel nem orvosolható. A hadviselés így „a nemzetek természetes jogai megvédésének és fentartásának *szükséges eszközévé*

lesz". Ezen túl igazságos még a megelőző háború indítása egy másik állam növekvő hatalma esetén, amennyiben az joggal látszik félelmetesnek, azaz ha adott a „*kétségtelen sérelemnek* már-már beálló *veszélye*", és „a hatalmávali *visszaélést nyilván* czélzó *szándék*". A háború csak addig viselhető, amíg az igazságos ok fennáll.

Nem igazságos ok a tökéletlen (erkölcsi, vallási parancson alapuló, emberségen alapuló) kötelességek sérelme, egy állam növekvő hatalma (amíg nem igazságtalan eszközöket használ, hanem a jogával él), a politikai egyensúly felborulása és a politikai magánérdekek. Semmilyen emberi okot nem szolgáltatnak a háborúra a különböző szenvedélyek, mint a kedvtelés és a dicsőség keresése, amelyek állatokhoz teszik hasonlóvá a hadakozót.

Az igazságos okhoz kapcsolódik a hadüzenet. A háborút megelőzőleg elégtétel kérése vagy formális hadüzenet szükséges, ami azt foglalja magában, hogy a sértett állam a sértett jogát háborúval fogja érvényesíteni. Védelmi háborúnál vagy megtorlásnál nem szükséges hadüzenet. A hadüzenet és a háború indítása között annyi időt kell hagyni, hogy a másik állam válaszolhasson arra. A hadüzenettől különbözik a hadhirdetés, ami által a hadviselő fél a saját alattvalók és a szomszédok tudtára hozza, hogy milyen jogok illetik meg őket a háború alatt, illetve nyilatkozik arról, hogy miért igazságos a háborúja.

A háború megindítása után a háború a modor (idom) tekintetében „*köztekintéllyel* és *méltó fegyverekkel* vitetik". Ez azt jelenti, hogy azt a legitim állami főhatalom viselheti, és a jogsérelem orvoslásához szükségesnek és alkalmasnak kell lennie. A szükségességen-alkalmasságon nyugvó kötelesség, hogy csak a cél elérésére alkalmas kárt szabad okozni, azt is csak a cél eléréséhez szükséges mértékben, és azt is csak hitszegés nélkül, illetve az ellenséges katonák hitszegésre buzdítása nélkül (beépülő orgyilkos alkalmazása, vagy lázadásra buzdítás tilos). Ezzel szemben szabad hadicsellel élni, kémeket bevetni, szökevényeket használni és népfelkelést szervezni (saját területen). A főszabály ezekben az esetekben az, hogy kerülendők azok az eszközök, amelyek által „a hadviselők *ellenségeskedései szerfelett* kiterjesztetnek, a nemzetek *kölcsönös bizalma* meggyöngíttetik, az *emberi érzetek* kihülnek, a hadviselők közt lassanként *minden hűség* kivesz, s hogy evvel a *béke* helyreállítására *minden remény* elenyészik".

Ennek az elvnek megfelelően a háború lezárása kiemelt fontosságú Virozsil számára. A békeszerződést (vagy a fegyverszünetet), amelyet a főhatalom köthet meg, ki kell hirdetni (az alattvalókra nézve csak ettől kezdve érvényes). Általa az ellenségeskedésnek mindörökre vége szakad, ügydöntő erővel hat a háborúban szerzett vagy elvesztett területek és javak tekintetében

(azonban ehhez nem elég a győzelem, szükséges a békeszerződés), és kölcsönös bocsánatkérést is magában foglal.

Csarada János *A tételes nemzetközi jog rendszere* (1901, majd 1910) című munkájában tárgyalta a háború nemzetközi jogi szabályait. Csarada szerint a népek közötti kapcsolatokat és a nemzetközi jogot létrehozó állapot a „kulturállapot", amelyre a közös vallás, a közös szellemi élet, a közös gazdasági érdekek és a politikai szolidaritás jellemző. Ezen okok alapján a nemzetközi jog azon szabályoknak az összessége, amelyekkel a független államok szabadon létrehozva a közös jogrendet, képesek elérni magasabb céljaikat. A nemzetközi jogot elismerő független államok alkotják a civilizált nemzetek (államok) családját. A kevésbé civilizált államok (például Kína és Perzsia) a civilizált államokkal csak szerződéses kapcsolatban állhatnak, egyébként a velük való kapcsolat az állami önkényen alapul.

A nemzetközi jog alanyai az államok. Az államok néppel, területtel és államhatalommal rendelkező független és szabad, azaz szuverén közösségek. Az államok szuverenitásuknál fogva jogokkal rendelkeznek. A nemzetközi jog tekintetében egyenlő jogaik és egyenlően egy szavazatuk azonban csak a civilizált államoknak vannak. A civilizált államok így, bár politikai tekintetben egyenlőtlenek, mivel egyesek nagyobb hatalommal, gazdagsággal, műveltséggel rendelkeznek, jogi szempontból egyenlők egymással.

Azok az államok, amelyek intézményei, törvényei és szokásai nem felelnek meg a nemzetközi jog követelményeinek, nem civilizált államok, így nem is élveznek jogi egyenlőséget a civilizált államokkal (például Törökország). A vad törzsek is, amennyiben rendelkeznek valamilyen társadalmi szervezettel, a nem civilizált államok körébe tartoznak. A civilizált államok körén kívül álló államokkal szemben a nemzetközi jog egyenlőtlenségeket foglal magába, azonban nem lehet őket az emberi érintkezés körén is kívül állónak tekinteni. Csarada szavaival: „Ilyen népeknek is jogosult igényük lehet, hogy az ember erkölcsi természetén gyökerező és az ész által követendőnek elismert jogokból, pl. a szerződések megtartása, az élet és a tulajdon biztonsága, a család és az egyén becsületének tiszteletben tartása stb. ki ne zárassanak."

Az államok szuverenitásukból kifolyólag jogokkal rendelkeznek, amelyek pedig kötelességeket keletkeztetnek a többi állam oldalán ezen jogok tiszteletben tartására. Egyetlen alapjogot lehet megkülönböztetni, az önfenntartás jogát, aminek folyománya a területi jog, a jog a függetlenségre, a jog a tiszteletre és a jog a nemzetközi érintkezésre. Az önfenntartási jog alapja az, hogy az állam élő organizmus és erkölcsi személy, ezért szuverenitással

rendelkezik. Az állam mint élő organizmus képes fejlődni, ezért az önfenntartás magában foglalja, hogy az államnak joga van magát megvédeni, gyarapodni, erősödni és haladni. Az államnak mint erkölcsi személynek joga van magát az olyan emberi erőszaktól megvédeni, amely a létét vagy a biztonságát fenyegeti. Ennek okán minden állam fenntarthat hadsereget, és erődítményeket építhet a határain belül, illetve gondoskodhat szövetségesekről. A védelmi jog alkalmazásának csak akkor van helye, ha a támadás az állam létét vagy biztonságát közvetlenül és kétségkívül fenyegeti. Jogilag minden állam szabadon növelheti területét és erejét, ez önmagában nem értelmezhető a biztonságot fenyegető támadásnak. Amennyiben az erőnövekedés más állam jogát sérti, akkor az jogosan megakadályozható, így az önfenntartási jog és az önvédelmi jog közül az utóbbi az erősebb. Ebben az esetben az egyének és az államok között határozott különbség van, mivel az egyének feláldozhatják magukat másokért, a kormányok azonban nem áldozhatják fel az államot.

A területi jog azon alapul, hogy minden államnak joga van egy bizonyos nagyságú területhez, amelyen fenntarthatja magát. A függetlenségre és a szabadságra való jog az idegen befolyás kizárását jelenti a nemzeti életből és a politikai működésből. Ennek a jognak az egyik legfontosabb következménye a beavatkozás (intervenció) kizárása, ami miatt egy állam sem állítható idegen állam bírósága elé, egy állam sem szabhat idegen államnak törvényeket és alkotmányt. A beavatkozás tilalma alól azonban vannak kivételek. Ezek szerint a beavatkozás jogszerű, ha azt egy állam maga kéri vagy abba beleegyezik, ha az szerződésben megállapított, vagy ha a beavatkozó állam létérdekeit fenyegető veszély elhárításához szükséges. Több államot magába foglaló kollektív beavatkozás akkor indokolt, ha egy állam magatartása egyenesen szembehelyezkedik a nemzetközi jog alapelveivel. Ezzel szemben az általános emberi vagy kulturális érdekek védelme vagy a kultúra terjesztése, illetve az „elnyomott törzsrokonok" vagy „elnyomott hitsorsosok" felszabadítása nem teszi lehetővé a beavatkozást, „mert ezzel minden önkénynek tág kapu nyittatnék".

Csarada szerint az államok közötti viszályok elkerülhetetlenek. Valami a viszály oka lehet abban az értelemben, miszerint az állam igazolja, hogy az „a valóságos vagy vélt jogok sérelme, támadások az állam biztonsága, függetlensége, vagy becsülete ellen", azaz önfenntartási jogának sérelme. A viszály oka lehet még ezen túl „az állam belső szociális viszonyainak abnormis állapota, midőn a bomlás proczessusát csak kifelé sikeresen végrehajtott akczió képes

feltartóztatni, vagy a hatalom terjeszkedése, a szenvedett vereség megtorlása (revanche), elvesztett birtokok visszaszerzése, a politikai tekintély és befolyás (prestige) helyreállítása" is. Az utóbbi okok nem esetlegesek és önkényesek, „hanem a népek történeti életével, földrajzi helyzetével, társadalmi törekvésével és politikai eszményeivel a legszorosabban összefüggenek és valamint a küzdelmek okának, úgy másfelöl azok végeredményének is magyarázatul szolgálnak". Ezen okok háborúhoz vezethetnek, ám az állam erkölcsi és jogi kötelessége, illetve érdeke, hogy a háború indítása előtt békésebb eszközökkel is igyekezzen a viszályt rendezni. A háború csak legvégső eszközként szolgálhat a nemzetközi sérelmek megtorlására.

A békésebb eszközök két csoportba oszthatók, a békés eszközökre és az önsegély eszközeire. A békés eszközök közé tartoznak: a jó szolgálatok, amikor harmadik állam kérésre vagy magától ajánlkozva igyekszik megkönnyíteni a viszálykodó államok közelítését; a közvetítés, amikor egy harmadik államot az érdekelt felek kérnek fel a megegyezés létrehozására; a nemzetközi vizsgálóbizottság (békéltető bizottság) létrehozása a ténybeli helyzet megállapítására; és a leglényegesebb a nemzetközi (ideiglenes vagy állandó) választott bizottság létrehozása döntőbírói ítélet meghozatalára.

Az önsegélyen alapuló eszközök kényszerítést magukba foglaló eszközök. Ezek közül az első a retorzió, amely az elkövetett méltánytalanság egyenlő vagy hasonló viszonzása az okozott kellemetlenségek éreztetése végett. A második a megtorlás (represszáliák), amely egy elkövetett sérelmes és jogellenes tett viszonzása a károk megtérítésének a céljával. Például a vagyonlefoglalás, a kereskedelmi kapcsolat megszakítása, területről való kiutasítás vagy letartóztatás. A harmadik a hajózár (embargó), amely hajók és vagyon zár alá vétele. A negyedik pedig a békés blokád, a kikötő elzárása.

Amennyiben a békésebb módszerek nem vezetnek célra, akkor jogos az államoknak háborút indítaniuk. A háború az államok, illetve egy állam különböző pártjaihoz tartozó polgárai közötti nyílt harc azzal a céllal, hogy fegyveres erővel kivívják azt, amit békés eszközökkel nem sikerült elérni. A háború Csarada szerint nem jogi eszköz, hanem a természet rendjének kiegészítő része, olyan, mint az egyének esetében a párbaj. A természetben ugyanis nincs béke, így a háború és a párbaj az ember számára természetes jelenségek. A háborúnak azonban a civilizált népek körében szabályai vannak, így az „jogos karhatalom", azaz a nemzetközi jog „egyik hatalmas biztosítékát képezi, melyre az embereknek szükségük van, valahányszor a megsértett jogrend békés eszközökkel többé helyre nem állítható". A nemzetközi jog így

nem képes a háborúkat megszüntetni, ám ez nem is feladata, ahogyan a polgári társadalom törvényei sem képesek megszüntetni az emberi természetben rejlő erőszakos hajlamokat és megakadályozni a párbajokat. A nemzetközi jog feladata, hogy enyhítse a háború romboló hatását.

Ennek okán a háború a definíciója szerint csak végső eszköz a viszályok rendezésére, aminek indítása előtt még a lehetséges következményeivel is számot kell vetni. A háború ugyanis nem csupán a hadviselő felekre van hatással, hanem a semleges felekre is kihat, és a lehetséges hadviselő felek erkölcsi és jogi kötelessége, illetve érdeke, hogy a háború hatása terjedésének megakadályozására törekedjenek.

Csarada elméleti szempontból a háború két típusát különbözteti meg, a támadó háborút és a védőháborút. A támadó háború jogtalan háború, a védőháború pedig jogos háború, azaz a támadó háborúban a támadónak nincs jogos oka, a védőháborúban a védőnek azonban van. Ennek az elméleti megkülönböztetésnek a gyakorlatban azonban semmilyen jelentősége nincs, mivel a gyakorlatban a háború jogosságának a kérdését „elvontan eldönteni lehetetlen". Az államok ugyanis szuverének, azaz felettük nincs egy igazságot szolgáltató bírói hatalom, és így minden állam maga illetékes a saját cselekményeinek megítélésében. Emellett a háború kifejezett okai sok esetben eltérnek a valódi okoktól.

Háborút csak államok vívhatnak egymással. Egy állam rablók vagy kalózok ellen vívott harca büntetés, de nem háború. Polgárháború esetében viszont lehetséges a háború, ha a felkelő pártnak saját kormánya van, amely a polgárok egy részének a kollektív akaratát nyilvánítja ki, és az állami területek egy részét birtokolja, illetve tisztek által vezetett és a hadijog szabályait betartó szervezett hadsereggel is rendelkezik. Ebben az esetben valójában két szuverén párt harcol egymással az állam vezetéséért, amelyeket harmadik állam egyaránt államként ismerhet el.

A háború kezdetével a hadiállapot kiterjed a hadakozó felekre, és minden semleges államra is, akiknek kapcsolataik vannak a hadakozókkal. Ezért fontos annak tudatása, hogy a hadiállapot életbe lép. A háború kezdetét lehet kötni formális hadüzenethez, ultimátumhoz vagy hadi cselekményekhez. Ez utóbbit azért lehet elfogadni a háború kezdeteként, mert a tapasztalat szerint a kormányok cselekvéseiből lehet következtetni a háború kitörésére, így nincs feltétlenül szükség annak formális bejelentésére.

A háború kezdetével a felek nem a természeti állapotba kerülnek, mert a nemzetközi jog továbbra is érvényben van, bár nem azok a nemzetközi jogi

szabályok, amelyek a békében. Az államok közötti békebeli szabályokat a hadijog váltja fel. A háború vívásának szabályai a háború lerövidítésére való törekvés és az erkölcsi tudat közös produktumai.

A hadijog alapján az alattvalók nem érintkezhetnek az ellenséggel, nem kereskedhetnek velük, ha az ellenség területén tartózkodnak, akkor haza kell térniük, illetve a katonáknak a háborúban a hadijog által szabályozott módon szabad harcolni. A katonák többek között nem alkalmazhatnak mérget, orgyilkost, nem támadhatják a védtelen vagy magát megadó civilt vagy katonát, és a harcokat nem lehet deklaráltan kegyelem nélkül, expanzív (dum-dum) vagy mérges gázokat tartalmazó lövedékekkel vívni. Ugyanakkor a hadicsel, az ellenség tévedésbe ejtése, hadállásainak kipuhatolása, az infrastruktúra hadi műveletekhez szükséges mértékben való lerombolása megengedett. A szárazföldi háborúban támadhatók (azaz ellenségnek tekinthetők) az aktív hadiállapotban lévők, azaz a rendes haderő tagjai, a honvédség és nemzetőrség tagjai, illetve a népfelkelés vagy a spontánul fegyvert fogó nép tagjai. Az állam haderejébe tartoznak azok a passzív hadiállapotban lévők, akik a harcban aktívan nem vesznek részt, nem harcosok, hanem katonai hivatalnokként, orvosként, markotányosként vagy tudósítóként látják el a munkájukat. Ők szándékosan nem támadhatók, ám hadifogságba vethetők. A békés lakosság viszont nem támadható szándékosan, és nem vethető hadifogságba sem. Amennyiben azonban egy megszállt területen a lakosság nem engedelmeskedik a megszállóknak, akkor rájuk a hadi büntetőjog válik érvényessé.

A háború befejezése a békés állapot visszaállítását jelenti, amikor vagy új jogokat állapítanak meg, vagy a régi jogokat erősítik meg. A háború nem szűnik meg azonnal, hogy eredeti okai megszűnnek, hanem a háborús okok kiterjesztően megváltozhatnak. A háborút be lehet fejezni az ellenség területének meghódításával és bekebelezésével, illetve a hadi műveletek tényleges megszüntetésével és békekötéssel. Az ellenséges területek részbeni megszállása nem változtat a terület alkotmányán és jogi intézményein, az előzött hatalom jogai nem szűnnek meg, hanem ideiglenesen szünetelnek. Ebben az esetben a békeszerződés legalizálhatja a megszállást hódítássá. Amennyiben azonban a megszállás egyben teljes hódítás is, ami az ellenséges állam teljes megsemmisülésével jár együtt, akkor a terület a hódítóhoz kerül. Ez azonban nem jog, hanem a tények elismerése.

A háború lezárása jogilag a békeszerződéssel történik, ami a felek egyező akaratát tükrözi. Ennek hatása, hogy az ellenségeskedés megszűnik, az államközi kapcsolatok újjáélednek, a szerzett területek ellenkező rendelkezés híján

visszakerülnek az eredeti birtokoshoz, vagy a békeszerződés a hódítónak adja azokat, a legyőzött fél lemond a háború okát képző igényéről, és végül a hadifoglyokat kicserélik, és amnesztiát adnak a hadi jogsértésekért.

Péterffy Gedeon *A háború* (1941) című munkájában Aquinói Szent Tamás (1225–1274) igazságos háborúra vonatkozó elméletével foglalkozott saját korának kontextusában. A második világháború előtti időszakra a haditechnika fejlődése, a nemzetközi erőviszonyok megváltozása és a nemzetközi jog fejlődése új korszakot teremtett. Ebben az időszakban a (keresztény) gondolkodók egy része arra a kérdésre kereste a választ, hogy miként robbanhatott ki az első világháború, illetve hogy miként lehetne elkerülni egy újabb, hasonló háborút.

Péterffy XI. Piusz pápával együtt úgy véli, hogy Szent Tamás elméletéből levezethetők a nemzetközi jog alapelvei, aminek a segítségével megoldható ez a probléma. A Szent Tamás elméletéből levezethető elvek (és ezzel az elfogadható nemzetközi jog is) szerinte visszavezetők egyrészt a sztoikus természetjogra, annak Szent Ágoston által átalakított keresztény változatára, amiben jelentős szerepe van a béke fogalmának, illetve a Szent Ágoston gondolatait is közvetítő Gratianus (12. század) kánonjogi megközelítésére.

Szent Tamás elméletében az igazságos háborúnak három kritériuma van: a szuverén hatalom, a jogos ok és a helyes szándék. Péterffy szerint egy középkori gondolkodási hagyomány a pápa és a katolikus egyház ítéletére támaszkodott ezen kritériumok gyakorlati alkalmazásában. Ez a hagyomány igyekezett felhívni a figyelmet a katolikus egyházra mint a kereszténységet tömörítő nemzetközi szervezetre, aminek célja, hogy mérsékelje a háború borzalmait.

Ugyanakkor Péterffy szerint Szent Tamás nem ebbe a hagyományba tartozik, mivel „Szent Tamás a háborút mint az emberi életnek egyik szomorú adottságát tekinti és azt keresi, hogy miként lehet jogossá tenni, vagyis milyen feltételek megvalósulása esetén lehet az erkölcsi rendbe beilleszteni". Szent Tamás a szuverén hatalom kitétellel, hogy az igazságos háború indításához szükség van a szuverén hatalmat birtokló személyre, a korára jellemző feudális pártharcokkal fordult szembe; a jogos ok kitétellel pedig, azaz hogy igazságos háború oka csak elszenvedett igazságtalanság lehet, az igazságos háború közösségi, illetve a sztoikus természetjogi eredetre visszatekintő önvédelmi jellegét hangsúlyozta. Péterffy szerint azonban a 20. század első felében ez az elmélet csak komoly nehézséggel alkalmazható, mert „a mai nemzetközi helyzetben a szorosra fűződő érdekkapcsolatok hálózatában vajmi nehéz

eldönteni, hogy melyik részen történt először jogtalanság. A támadó fogalmának meghatározása annyira bizonytalan a mai nemzetközi jogban, hogy mindkét hadviselő fél egyformán hivatkozik a jogos önvédelemre."

Ez a tény a korszak katolikus gondolkodását komoly dilemma elé állítja, amelyben a kényszerhelyzetet kell összeegyeztetni a humanizmus kívánalmaival. Péterffy szerint a dilemma Szent Tamás elméletének a 20. századra való alkalmazásával feloldható. Ezt az elméletet Péterffy ugyan nem vázolja fel részleteiben, azt azonban hangsúlyozza, hogy Szent Tamás a békéről szóló nagyobb rész keretei között tárgyalta az igazságos háborút. Így abban nem pusztán a sztoikus természetjognak, hanem a keresztény béke fogalmának is központi szerepe van: *„A jogtalan háború tehát nemcsak igazságtalanság, hanem a szeretet ellen való súlyos bűn is. A jogos háború azonban mikor a jogtalanságok megszüntetésére törekszik és az igazságosság rendjét akarja helyreállítani, végeredményben a szeretet erényének alapjait építi.* A jogos háborúnak a célja az igazságos béke és ez egyszersmind a szeretet gyümölcse."

A korszakban a nemzetközi jog mellett egy másik, tudományon alapuló ideológia a szociáldarwinizmus volt, amely a biológia 19. század végére és a 20. század első felére jellemző formája. A szociáldarwinizmus az élőlények – köztük az ember – társas viszonyai, köztük a háború eredetének és törvényszerűségeinek a vizsgálatára koncentrált. Az államok háborús magatartása szempontjából Magyarországon többek között Hézser László képviselte az elméletet.

Hézser szerint, aki *A háború biológiája* (1940) című munkájában írt a témáról, a harc az élet minden területén – például az állatok és az emberiség (azon belül pedig a népek) életében is – megfigyelhető. A háború „a népek létért való küzdelmének döntő fázisa", ezért természeti jelenség. Az élet örökös harc magáért az életért, azaz önvédelem és harc az élethez szükséges javakért. Ennek oka az élőlények korlátlan szaporodási képességében és az életfenntartáshoz szükséges javak korlátolt mennyiségében keresendő. Nagyobb a kereslet, mint a kínálat, ami kényszerhelyzetet idéz elő. Ez a kényszerhelyzet a létért való küzdelem, amit részben a természettel, részben pedig a vetélytársakkal kell megvívni. Csak a küzdelemben dőlhet el, hogy „melyik faj és a faj melyik egyedei jogosultak az életre, illetve az életfenntartó energiaforrások birtoklására". A küzdelemben az győz, aki életrevalóbb, erősebb, kitartóbb, és nagyobb vitalitással rendelkezik.

A létért való küzdelem eredménye a természetes szelekció, ami által a küzdelem győztesei átörökítik utódaikra a győzelmet eredményező tulajdonságaikat. Hézser szavaival: „A kiválasztás tulajdonképpen a természet

megfellebbezhetetlen ítélő széke, amely halálbüntetéssel sújtja [...] a létért való küzdelemre alkalmatlanokat, ugyanakkor a faji halhatatlansággal ruházza fel az átöröklési típusokban is kiváló fajtákat". A természetes szelekció folyamata így nem az egyén számára tesz igazságot, hanem a faj számára.

A természetes kiválasztódás élettörvénye az alacsonyabb és magasabb rendű lényekre is vonatkozik, így az emberre is. Az ember maga is a természetes szelekció törvényének köszönhetően fejlődött ki az állatvilágból, mint tökéletesebb életforma. A természetes szelekció azonban hatékony tényezője az emberi faj tökéletesedésének is. Ennek a tökéletesedésnek a hordozója az emberi civilizáció.

A második világháború után a háborús ideológiák már nem az egyes tudományokból nyerték tartalmukat, hanem olyan önálló tudományok keretében fogalmazták meg azokat, mint például a tudományos szocializmus. A tudományos szocializmus legfontosabb korszaka Magyarországon a második világháborút követő időszak volt, azonban az ideológia képviselői már a második világháború előtt is megjelentek az országban.

Lukács György az első világháborút közvetlenül követő forradalmak időszakában foglalkozott a szocialista forradalom kérdésével, így főként *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* (1918), a *Taktika és etika* (1919), illetve *A fehérterror társadalmi Hinterlandja* (1920) című írásaiban.

Lukács kiindulópontja az ortodox marxi álláspont felvázolása és elfogadása. Az álláspont szerint a történelem dialektikus és objektív folyamat, amelynek a kortárs része a szocialista forradalom, amelynek során a kapitalista társadalom szükségszerűen kitermeli saját ellentétét, a proletariátust, ami pedig a kapitalista elnyomás megszüntetésével túllép kettejük ellentétén.

Lukács szerint ez a folyamat nem szükségszerű, mivel nem lehet teljes bizonyossággal előre tudni, hogy a feltételek megértek-e a forradalom elindítására, vagy sem. A társadalmi viszonyok (és azzal a fennálló cselekvési alternatívák) ismerete mellett ezért a forradalom szubjektív akarása (és az ezen alapuló cselekvés) legalább olyan fontos feltétele a sikeres forradalomnak. A szocialista forradalom sikerének így nem (csak) a munkásosztály számára van jelentősége, hanem (és főként) az egyes proletárok számára, hiszen ők akarhatják azt. Az egyéni akaratnak az egyén lelkiismeretén és felelősségérzetén kell alapulnia, azaz „úgy kell cselekednie, mintha az ő cselekvésén vagy nemcselekvésén múlna a világ sorsának az a fordulata, melynek eljövetelét előmozdítani vagy megakadályozni az aktuális taktikának

hivatása". Lukács szerint ezért fontos, hogy a szocialista (osztály)öntudatot felváltsa az egyéni szocialista tudatosság.

A kommunista forradalomnak két része van. Az egyik a proletariátus osztályharca a kapitalista társadalommal szemben az elnyomás megszüntetéséért, a másik a minden elnyomástól mentes új világrend létrehozásának célkitűzése és megvalósítása. Az osztályharc előfeltétele az utóbbinak, de nem jelenti egyben annak értelmét és megvalósulását is. A régi, kapitalista osztályuralom felváltása egy újjal – a proletárral – csak annyi lenne, mint „Belzebubbal űzve ki a Sátánt", így igazi (szocialista) forradalom sem lenne. Ezzel Lukács elveti a forradalomnak azt a felfogását, amely szerint az osztályharcot követően a demokráciát nélkülöző proletárdiktatúrán keresztül vezet az út a szocializmushoz.

Az új világrend létrehozása azon az erkölcsi célkitűzésen nyugszik, hogy az emberiséget fel kell szabadítani, minden kizsákmányolást és osztályelnyomást meg kell szüntetni, és létre kell hozni az igazi szabadság, a kölcsönös szeretet, a megértés, az összetartozás és az egyenlőség állapotát. Ehhez pedig az előfeltétel teljesülése után új – egyenlően felvilágosító, nevelő és demokratikus – módszerek szükségesek, amelyek természete harmóniában áll az új világrend természetével. Ezen túlmenően, az új erkölcsi rend előzetes felépítése mellett az új gazdasági rendre való felkészülés is fontos. Ez azonban csak kis részben valósítható meg, mert annak alapelveit majd az új társadalom fogja meghatározni (ahogyan a termelés igazi megszervezése is csak akkor vált lehetségessé, amikor a proletariátus a kezébe kaparintotta a hatalmat).

Az új erkölcsi világrend létrehozásának előfeltétele az osztályharc megvívása és a kapitalista elnyomás megszüntetése, ami viszont szükségképpen csak erőszak útján jöhet létre. A forradalom ebben az értelemben ugyanis teljesen új értékrendszert hoz létre, azaz nem restaurál egy korábbit, és nem a fennállót alapul véve politizál.

Lukács a forradalmi erőszak két formáját különbözteti meg, a kapitalista társadalom megdöntéséért alkalmazott támadó erőszakot, illetve a megszerzett hatalom védelmében alkalmazott erőszakot (ez utóbbit hívja vörösterrornak). Az első esetben a forradalmi erőszak nem lehet igazságos, hiszen a forradalmár bűnt követ el (gyilkosságot), de mégis lehet erkölcsi alapja. A forradalmár erkölcsi alapja abban áll, hogy átlátja tette célját és helyes szándékát (az elnyomás megszüntetése) éppúgy, mint közvetlen következményét (gyilkosság), és a gyilkosság bűnének elkövetésével áldozatot vállal, mert feláldozza életét (lehetőség szerint) és „lelke tisztaságát"

(mindig). Azaz „csak annak gyilkos tette lehet – tragikusan – erkölcsi, aki tudja, megingathatatlanul és minden kétséget kizáróan tudja, hogy gyilkolni semmi körülmények között sem szabad". A támadó jellegű forradalmi erőszak így nem lehet igazságos, csak erkölcsi értelemben jó.

A védelmi jellegű forradalmi erőszak, a vörösterror a hatalomra jutott munkásosztály által alkalmazott erőszak akaratának és céljának kifejezése az ellenforradalommal, a szabotázsakciókkal és a korrupcióval szemben. Az ilyen erőszak-alkalmazás Lukács szerint igazságos, mert egy olyan állapot – az új erkölcsi világrend – építésének a védelmét szolgálja, amely a társadalom egészének békéjét és az erőszak megszűnését hozza el. A vörösterrornak Lukács szerint arányosnak kell lennie a vele szemben fellépő kapitalista támadással, és nem lehet öncélú. A kapitalisták által alkalmazott erőszak, a fehérterror ezzel szemben nem rendelkezik olyan osztály támogatásával, amely osztály célja a társadalmi béke, hanem az elnyomó osztályok érdekét, az elnyomás és a kizsákmányolás fenntartását valósítja meg. A fehérterror továbbá nem egyetlen osztályhoz kapcsolódó erőszak, mivel az ellenforradalomban több osztály vesz részt, így öncélú, a végrehajtói fennmaradását szolgáló erőszak.

Andics Erzsébet *Az igazságos és igazságtalan háborúk* (1945) című előadásában közvetlenül a második világháború után tárgyalta az igazságos háború kommunista elméletét. Andics számára a háború kulcskategóriái: a háború osztálytársadalmi, politikai-gazdasági és értékterhelt jellege.

Andics szerint a háború jelensége a társadalommal, azon belül pedig az osztálytársadalommal jár együtt. A természeti állapotban és az olyan osztályok nélküli társadalmakban, mint az őskommunizmus, nem voltak háborúk. A háborúk alapja ugyanis az, hogy a társadalom egyik osztálya kizsákmányolja a társadalom egy másik osztályát, vagy egy másik társadalmat, illetve, hogy a másik osztály vagy a másik társadalom ellenáll a kizsákmányolásnak. A háborúk így a történelem és a társadalmi berendezkedés függvényei. Ezért, ha a társadalomfejlődés a jövőben megszünteti a kizsákmányolást, akkor a háború jelensége is eltűnik.

A háborúk osztálytársadalomhoz kötöttsége azt is jelenti, hogy egy háború azon osztály politikájának a függvénye, amelyik viseli a háborút. A háború ugyanis nem csupán a társadalmi osztály tagjainak érzelmein, gyűlöletén alapul, hanem a társadalmi osztályt vezető politikai döntéseken is.

A politika típusain belül az agresszív politika támadó háborúkat eredményez, a védelmi politika pedig védekező háborúkat. A háború védelmi jellege így nem az alkalmazott katonai stratégiától függ, hanem annak a

politikának a természetétől, amely a háborúhoz vezetett. Ennek megfelelően, Andics szerint, a saját főváros katonai védelmében is lehet támadó háborút viselni (mint a második világháború végén tette Németország), és egy másik állam területén előretörve is lehet védekező háborút vívni (mint a második világháború végén tette a Szovjetunió).

Ahogy a háború nem önálló jelenség, hanem a politika függvénye, úgy a politika sem önálló jelenség, hanem a gazdasági tevékenység függvénye. A háborús politikáért felelős társadalmi osztályok politikáját, illetve a rendelkezésre álló hadsereg lehetőségeit ugyanis nagymértékben befolyásolja az osztályra jellemző gazdasági termelési mód.

A háború értékterhelt jellege, azaz hogy a háborúnak szükségképpen van értéke – az vagy igazságos, vagy igazságtalan –, ezzel összefüggésben értelmezhető. A háború értéke ugyanis attól függ, hogy milyen politikával és gazdasági termelési móddal rendelkező társadalom vagy társadalmi osztály vívja a háborút. Amennyiben a politikai-gazdasági önállóságát és szabadságát védő, illetve azoktól megfosztott társadalom vagy kizsákmányolt és elnyomott társadalmi osztály vívja a háborút, akkor a háború igazságos. Ezzel párhuzamosan a népek leigázásának a céljával, területek meghódításáért, illetve társadalmi osztályok kizsákmányolásának és rabságba döntésének a céljával vagy ezek fenntartásáért viselt háborúk igazságtalanok.

Általában véve az mondható, hogy a gazdasági-társadalmi fejlődés elősegítésével járó háborúk az igazságos háborúk, és a gazdasági-társadalmi fejlődés akadályozásával járó háborúk az igazságtalan háborúk. Andics értelmezésében így igazságos háborúk voltak a rabszolgafelkelések, a parasztfelkelések, a nemzeti szabadságharcok és a nemzeti egyesítési háborúk. A tatár és török hódító háborúk, a Habsburgok háborúi a magyarok ellen vagy az első és bizonyos értelemben a második világháború pedig az igazságtalan háborúk közé tartoztak.

A háborúk értékének a megítélése nem mindig egyszerű feladat, mivel a háború értéke megváltozhat a háború során. Így Andics szerint ugyan mind az első, mind a második világháború úgy kezdődött, mint imperialista hatalmak közötti és mindkét oldalon igazságtalan (rabló) háború. A második világháború azonban a Szovjetunió megtámadása után, a Szovjetunió és szövetségesei számára igazságos háborúvá vált. A Szovjetunió ugyanis igazságos védelmi háborút vívott, és Anglia csatlakozott ehhez a harchoz. Anglia viszont igazságtalan háborút vívott Németország ellen a háború első felében, mivel korábban nem volt hajlandó a Szovjetunióhoz csatlakozni, hanem segítette Németország felemelkedését.

Az igazságos háborúk igazságos oka a nemzeti függetlenség veszélyeztetésével és a társadalmi kizsákmányolással együtt járó igazságtalanság. Az igazságos háborúk végső célja ennek az igazságtalanságnak a végső felszámolása, ezzel a háború jelenségének megszüntetése és az emberiség boldogulásának elősegítése. Ezek a távolabbi célok a kommunista és szocialista társadalom győzelmével jönnek majd el Andics szerint, amelyért a munkásosztály minden tagjának kötelessége harcolni.

Az 1956 utáni időszak egyik szerzője Otta István vezérőrnagy, aki *A háború fogalmának és jellegének néhány kérdéséről* (1964) című tanulmányában vette górcső alá az igazságos háború problémáját. Otta véleménye szerint a háború természetének meghatározásában a lenini definíciót kell alkalmazni, azaz „1. A háború a politikai folytatása. A politika pedig Lenin meghatározása szerint »nemzetek, osztályok stb. közötti viszony«. 2. Erőszakos eszközökkel vívják meg. És hogy mit kell értenünk általában erőszakos eszközön, arra ugyancsak válaszol Lenin: »A XX. században – mint a civilizáció korában általában – az erőszak nem ököl és nem dorong, hanem a katonaság.«" Otta szerint a politikai szándék csak az objektív feltételek megléte esetén, azaz a kedvező erőviszonyok és az elérni kívánt célok valószínű megvalósíthatósága esetén vezet háborúhoz. Otta szerint a háborúkat többféleképpen lehet osztályozni:

- politikai sajátosságuk szerint (államok közötti háború, polgárháború és nemzeti felszabadító háború);
- a hadviselő felek egymás közötti viszonya alapján (elnyomó és elnyomott nemzet közötti, két elnyomó nemzet közötti és egyenjogú nemzetek közötti háború);
- külső és nem lényegi ismertetőjegyek alapján (vallás-, dinasztikus háború);
- a háborúban használt erőszak eszközeinek ismertetőjegyei alapján;
- a megvívás módja alapján (álló- és mozgóháború);
- a hadszíntér jellege szerint (szárazföldi és tengeri háború); és
- a háború mérete szerint (helyi és világháború).

A háborúk legfontosabb jellemzője azonban az, hogy milyen politika folytatásai, azaz hogy milyen osztály, milyen céllal indítja és viseli azokat. Ez a jellegzetesség a háborúk legfontosabb felosztását határozza meg, hogy a háborúk lehetnek igazságos és igazságtalan háborúk.

Otta szerint annak a hadviselő félnek a háborúja igazságos, amelyiké az általános emberi haladás ügyét szolgáló haladó háború. Igazságtalan a háború,

ha az reakciós, azaz gátolja a haladást. Ennek megfelelően igazságos háborút vívhatnak a szocialista országok vagy a szocialista rendszer a kapitalista országokkal vagy a kapitalista rendszerrel szemben (és ez utóbbinak harca igazságtalan), a kapitalista országon belül a munkásosztály a burzsoáziával szemben (és ez utóbbi harca igazságtalan), illetve az elnyomott nemzetek az elnyomóval szemben (és ez utóbbi harca igazságtalan). Az igazságos háborúk első két típusa a forradalmi háború, az utóbbi pedig a felszabadító háború. Az igazságtalan háborúk egységesen agresszív „rablóháborúk", amelyek célja a népek leigázása és/vagy kifosztása.

Igazságos háború vívható a saját nemzeti társadalmi keretek között, és vívható más társadalmak és államok megsegítéseként. Utóbbi tekintetében az agresszió ellen harcoló népek támogatása, illetve a szocialista országok és minden ország munkásosztályának támogatása kötelesség. A támogatás diplomáciai, gazdasági, kulturális és katonai eszközökkel történhet. A diplomáciai segítség a nemzetközi politikai fórumokon való felszólalásban és állásfoglalásban ölthet testet, a gazdasági segítség anyagi juttatást, a kulturális segítség ideológiai képzést és példaadást foglal magában. A katonai támogatás önkéntes csapatok vagy katonai és technikai szakemberek küldésében áll.

Otta szerint a háborúk osztályozása és értékelése azok igazságos vagy igazságtalan jellege szerint a történelem minden háborújára kiterjeszthető. Az összes háború értékelésén belül Otta különös figyelmet fordít azon háborúk vizsgálatára, amikor ugyanannak a hadviselő félnek a politikája igazságos és igazságtalan értéket is tartalmazott. Az ilyen helyzetekben Otta a háború konkrét elemzését javasolja. Ezen háborútípuson belül előfordulhatnak olyan háborúk, amikor egy-egy nép önmagában véve igazságos szabadságharca ellentétbe kerül a haladás általános érdekeivel. Ilyenkor azt az utóbbinak alá kell rendelni, illetőleg aszerint értékelni. Ezzel Otta azt mondja, hogy egy nép szabadságharca az elnyomó hatalom ellen, bár önmagában igazságos lenne, azonban ha az elnyomó hatalom az általános emberi haladást valósítja meg az elnyomásával, akkor mégsem igazságos. Mérlegre téve az általános emberi haladás képviseletét és a nemzeti függetlenséget, az előbbi bizonyul fajsúlyosabbnak, igazságosabbnak. Ez az elméleti példa, bár Otta egyáltalán nem említi, nagyon közel áll az 1956-os magyar eseményekhez, egészen pontosan igazolja a szovjet katonai reakciót a magyar függetlenségi törekvésekkel szemben, mivel igazságosabbnak tartja a szovjet célokat, mint a magyart.

1

SZENT ISTVÁN KIRÁLY NAGY LEGENDÁJA
(11. SZÁZAD VÉGE)

„Minden jó adomány és minden ajándék felülről van, a világosság Atyjától száll alá."[1] Mert semminemű jó nem lehet vagy keletkezhet a létező dolgokban Isten odaszálló irgalmának kedvezése nélkül. Az isteni gondviselés szeme ugyanis tetszéssel tekinti a néki szolgáló angyali karok megingathatatlan voltát, de a bukott ember megújhodását is kegyes irgalommal szemléli, s előmozdítja, hogy akit megteremtvén saját képének[2] méltóságával ékesített fel, azt megtestesülésének szentsége által csoda módon atyai országának örökösévé tegye. Beteljesedtek hát a pátriárkák és próféták jövendölései a mi Megváltónkban,[3] ki megmagyarázhatatlanul szűztől született, a kereszt kínszenvedése és a halál elnyerése után harmadnapon feltámadott, tanítványai körében negyven napig tartózkodott, majd szemük láttára hatolt az ég magasába, s természeténél s tehetségénél fogva atyja jobbján nyert helyet, és az atyjától s tőle származó vigasztaló Szentlelket fogadott fiaira[4] heves érkezésének csodálatos zúgásával kiárasztotta; ez pedig őket tüzes nyelvek

1 Idézet a Bibliából (Szent Jakab apostol levele 1,17.).

2 Utalás a Bibliára *„Teremtsünk embert képmásunkra,* magunkhoz hasonlóvá" – mondja az Úr (Teremtés könyve 1,26. stb.), valamint: „Újuljatok meg lélekben és érzületben, s öltsétek magatokra az *új embert,* aki az *Istenhez hasonlóvá* alkotott, megigazult és valóban szent teremtmény." (Szent Pál levele az efezusiakhoz 4,23–24.)

3 Utalás a keresztény hitvallásra, amelynek első formáját a niceai zsinaton (325) fogadták el, majd tovább bővítették (például a Szentlélek származásáról szóló, a legendában és az *Intelmek*-ben korszerűen megfogalmazott tanítással); a 11. század óta a misében is mondják: „Hiszek az egy Istenben és mindenható atyában, mennynek és földnek, minden láthatónak és láthatatlannak teremtőjében, és az egy úrban, Jézus Krisztusban, Isten egyszülött fiának, aki az Atyától született…, a mi üdvösségünkért leszállott a mennyből, megtestesült a Szentlélek erejéből, Szűz Máriától emberré lett…, keresztre is feszítették, kínhalált szenvedett és eltemették, harmadnapon feltámadott…, fölment a mennybe, ott az ül az Atyának jobbján… Hiszek a Szentlélekben…, aki az Atyától és a Fiútól származik… ő szólt a próféták szavával…"

4 Utalás a Bibliára: „Nem a szolgaság lelkét kaptátok ugyanis, hogy ismét félelemben éljetek, hanem *a fogadott fiúság* Lelkét nyertétek el…" (Szent Pál levele a rómaiaknak 8,15.)

képében minden nyelv tudásával gazdagította, és isteni erejéből a csodatevés jeles képességével csodálttá tette.[5] Az ő szeretetének hevétől lángra gyúlva, amint Üdvözítőnk korábban meghagyta nekik, az evangélium hirdetésének követségében Isten igéjének magját hintve, az egész világot bejárták.[6] Némelyikük királyságokat királyostul, némelyikük fejedelemségeket fejedelmestül, némelyikük tartományrészeket és kerületeket helytartóstul és elöljáróstul vett rá a keresztény vallás gyakorlására, és a Szentlélek magasra csapó lángjai annyira megszilárdították a földkerekségen az egyetemes egyház alapját, hogy maga Róma is, az egész világ fővárosa, a császári egyeduralommal együtt nyakát Krisztus hite alá hajtva lemondott a hiú tévelygésekről. Nem maradt ország, sem nemzet, hol Krisztus irgalmának valamilyen foganatja nem lett.

Így történt, hogy az éber isteni kegyelem a kárhozat és tudatlanság fiaira,[7] a faragatlan, kóbor népre, mely nem ismerte fel, hogy Isten teremtése, vagyis hát a Pannónia földjén lakó magyarokra, kegyes pillantással letekintett az égből, hogy akiket az örökkévalóság titkos terve korábban természetes lakóhelyükről napnyugati részekre rendelt a keresztények eltévelyedéseinek megbosszulására, azokat, rendeltetésük ideje már betelvén, a hamisság útjáról az igazság ösvényére, az eloszlatott homályból az örökkévaló jutalmazás reményére vezesse.

Volt akkor egy Géza nevű fejedelem, a negyedik attól számítva, ki a magyaroknak Pannóniába jövetele idején első vezérük volt. Minthogy Jézusban is hitt, hatalmaskodva bánt az övéivel, de irgalmasan s bőkezűen az idegenekkel, kiváltképpen a keresztényekkel; ámbár belesüppedt a pogány életmódba, mégis, a lelki kegyelem fényének közeledtére, figyelmesen kezdett tárgyalni a körös-körül fekvő valamennyi szomszédos tartománnyal a békéről, melyet

5 Utalás a Bibliára: Az apostolok „Amikor elérkezett pünkösd napja, ugyanazon a helyen mindnyájan együtt voltak. Egyszerre olyan *zúgás* támadt az égből, mintha csak heves szélvész közeledett volna, és egészen betöltötte a házat, ahol egybegyűltek. Majd *lángnyelvek* lobbantak és szétoszolva leereszkedtek mindegyikükre. Mindannyiukat eltöltötte a *Szentlélek,* és különböző *nyelveken* kezdtek beszélni…" (Apostolok cselekedetei 2, 1–4.) Pünkösd ünnepén, húsvét után az ötvenedik napon éneklik a 11. század óta a *Veni Sancte* (Jöjj, Szentlélek Úristen) kezdetű szekvenciát.

6 Utalás a Bibliára: Jézus így szólt a tanítványaihoz: „Menjetek tehát, tegyétek tanítványommá mind a népeket!" (Evangélium Máté szerint 28, 19.) És „Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek." (Evangélium Márk szerint 16, 15.) Ezen alapul a keresztény egyház hithirdetése, amelynek fő formája a prédikáció (hithirdetés), azaz bibliai helyek magyarázata, oktató, védő- és gyászbeszéd.

7 Utalás a Bibliára: Jézus így szólt az Atyához: „Megőriztem őket, senki más nem veszett el közülük, csak a *kárhozat fia*" (ti. Júdás). (Evangélium János szerint 17, 12.)

korábban sohasem kedvelt; úgyhogy már ebből felismerhető, kinek fiává vágyott válni, Üdvözítőnknek az evangéliumban mondott szavai szerint: „Boldogok a békességben élők, mert Isten fiainak hívják majd őket."[8] Ezenfelül elrendelte, hogy a többi kereszténynek, ki királyságába be akar lépni, a vendégbarátság és a biztonság kegyében részeltessék, felhatalmazta a papokat és a szerzeteseket, hogy elébe járuljanak, szíves örömest hallgatta meg őket, kedvet lelvén abban, hogy az igaz hitnek keble kertjébe vetett magja kicsírázik.

Minek szaporítsam a szót? Eljött az égben rendelt idő, háza népével együtt hitt és megkeresztelkedett, megfogadván, hogy minden uralma alá vetett alattvalóját a keresztény hit szolgálatába állítja.

Mivel pedig igen sok gondot okozott neki a lázadók megzabolázása, a szentségtörő szokások lerontása, és hogy püspökségeket alapítson hite szerint a szentegyház javára, egy éjjel csodálatos látomással vigasztalta meg az Úr, gyönyörű külsejű ifjat állított elébe, aki így szólt hozzá: „Béke veled, Krisztus választottja, megparancsolom, hogy szűnjenek meg gondjaid. Nem néked adatott meg véghezvinni, amit eszedben forgatsz, mert kezedet emberi vér szennyezi be.[9] Tőled származik a születendő fiú, kire az Úr mindezek elrendezését az isteni gondviselés terveinek megfelelően rábízza. Ő az Úrtól választott királyoknak egyike lesz, a földi élet koronáját majd az örökkévalóval fogja felcserélni. Mindamellett a lelki követségben hozzád küldendő férfit tisztességgel fogadd, ha befogadtad, megtiszteljed, rettegve a fenyegető kárhozattól és elragadva a kiapadhatatlan remény szerelmétől, mely meg nem téveszt, intelmeit hűséges szívvel, nem színlelt helyesléssel hallgasd."

Hogy felserkent a fejedelem, a megdöbbentő látomást előbb magában, majd Krisztus híveivel és az övéivel meghányta-vetette, Istennek kitárt karokkal a földre borulva alázatosan hálát adott, s könnyeket ontva ajánlotta magát és fejedelemségét születendő fiával együtt annak őrizetébe, aki nem alszik, s nem is pihen.[10] Miközben pedig az Istentől megjövendölt férfiún töpreng, jelentik neki, hogy boldog Adalbert,[11] a cseh egyház főpapja úton

[8] Idézet a Bibliából (Evangélium Máté szerint 5, 9.).

[9] Utalás a Bibliára: „…a ti gonoszságaitok ütöttek szakadékot köztetek és Istenetek között. Bűneitek fedik el az arcát előletek, hogy ne hallgasson meg benneteket. Mert *kezetek vértől szennyes,* ujjaitok meg gonoszságtól." (Izajás jövendölése 59, 2–3.)

[10] Utalás a Bibliára: „A segítség az Úrtól jön,… Lám, *nem alszik, nem pihen,* aki őrséget áll Izrael felett." (Zsoltárok könyve 121, 2–4.)

[11] Szent Adalbert 955 után született előkelő cseh családból. 983-ban prágai püspök lett, majd 989-ben Rómába menekült. 994-ben azonban visszatért Prágába, de onnan

van hozzá az ő megtérítésére és az őszinte hit[12] előmozdítására, hogy dicsőítő áldozattal áldozzon az Úristennek.[13] Elmondhatatlan öröm támadt Krisztus új katonáiban, a vezér híveivel Krisztus apródja elé vonult, tisztességgel fogadta, és ahogy a látomás intette, Isten félelme és szeretete miatt minden módon kimutatta neki, hogy engedelmes gyermek[14] lesz.

Így hát a fejedelem parancsára a zabolátlan nép mindenünnen összegyűlik, a szent püspök szüntelenül tanít, téríti és kereszteli az ország fiait, sok helyen egyházakat alapít. A világosság, mely megvilágosít minden embert,[15] előzvén a sötétséget, elkezdett Magyarországon fényleni, és beteljesedtek a próféta szavai, ki így szólt: „A pogányok népe, amely sötétben jár, nagy fényességet lát."[16] A láthatatlan világosság világossága Krisztus, kinek megpillantását a pogányok akkor érdemlik meg, mikor megtérve a sötétségből hiszik, hogy ő a valóságos fény, valóságos Isten és ember.

Közben megszületett a fejedelem Istentől megjövendölt fia, akit a próféta szerint ismert az Úr, még mielőtt a méhben megfogant volna.[17] Ezt Isten kedveltje, Adalbert püspök, hite őszinteségéért a keresztség fehér ruhájába öltöztette, és lelki gyámola lett. Akkor az István nevet kapta; hisszük, hogy Isten is ezt akarta, mert ami „István" a görög nyelvben, „koronázott" a latin beszédben. Mivelhogy Isten azt óhajtotta, hogy viselje e világban is a királyi hatalmat, s a jövőben váltsa fel az örökké tartó boldogság koronájával, kijelölte őt az örök, el nem múló dicsőség elnyerésére. Nőtt a gyermek gyámolítva a királyi

---

Magyarországon át kénytelen volt ismét Rómába menekülni. Innen Franciaországon és Németországon át Lengyelországba ment, s ott monostort alapított. Ezután a Visztula torkolatánál térítette a pogány poroszokat a keresztény hitre, ahogy az életrajzírója mondja róla: *„Sok fiat szült Krisztusnak."* Térítőmunkája közben 997-ben vértanúhalált szenvedett.

12 Utalás a Bibliára: „Mert jól emlékszem *őszinte hitedre*…" – írja Szent Pál Timóteusnak a második levelében (1,5).

13 Utalás a Bibliára: „Te [az Úr] oldottad meg bilincseimet, *dicsőítő áldozatot* mutatok be neked." (Zsoltárok könyve 116, 16–17.). Valamint: Jézus által „mutassuk be az Istennek szüntelenül a *dicséret áldozatát.*" (Szent Pál levele a zsidóknak 13, 15.)

14 Utalás a Bibliára: „Mivel *engedelmes gyermekek* vagytok, életeteket ne szabjátok múltbeli vágyaitokhoz…" (Szent Péter első levele 1, 14.)

15 Utalás a Bibliára: „(Az Ige) volt az igazi *világosság, amely minden embert megvilágosít.*" (Evangélium János szerint 1, 9.)

16 Idézet a Bibliából: *„A nép, amely sötétben jár, nagy fényességet lát"* (Izajás jövendölése 9, 1.)

17 Utalás a Bibliára: „Így szólt hozzám *az Úr:* »Mielőtt megalkottalak anyád *méhében,* már *ismertelek;* mielőtt megszülettél volna, fölszenteltelek, és prófétául rendeltelek a nemzetek javára.«" (Jeremiás jövendölése 1, 4–5.)

nevelésben, átlábalta a kisdedéveket, s miután a serdülőkor első lépcsőfokán átlépett, apja összehívta Magyarország főembereit és az utánuk következő rendet; a közös tárgyalás tanácsa szerint fiát, Istvánt a nép élére állította, hogy uralkodjék őutána, és ennek megerősítésére mindet külön-külön megeskette. Ezek után betelvén napjai, az Úr megtestesülésének 997. esztendejében e világ haszontalan viszontagságait égi örömmel cserélte fel. És ugyanazon évben boldog Adalbert püspök Isten igéjének hirdetése végett porosz földre lépett, majd ugyanott a vértanúság pálmájával koszorúztatott meg.

Mikor aztán a pannóniai királyság a boldog ifjú bólintását leste, ő a környező tartományok népeivel kötött békét hűségesen megerősítette, hogy amit elméjében forgatott, a kereszténység zsenge ültetvényében[18] annál bátrabban hajthassa végre. De minden jónak ellensége, az irigységgel és gonoszsággal teljes ördög, hogy Krisztus apródjának szent szándékát szétzilálja, belháborút támasztott ellene; az ő sugallatára vonakodott a pogány nép nyakát a keresztény hit igájába hajtani, s azon mesterkedett, hogy főembereivel együtt kivonja magát uralma alól. Mindezeket a dicsőséges kereszt jelének pártfogásával, Isten szülőanyja, az Örök Szűz Mária érdemeinek oltalmával Isten kedveltje, Márton főpap és Szent György vértanú[19] zászlaja alatt, vezéreik megölése után csakhamar szolgálatába hajtotta, a keresztség vizében megfürösztötte, és hűséges papok által osztván az üdvösség intelmeit, az egy Istent imádni kényszerítette.

Miután Krisztus katonája legyőzte az ellenséget, lelki örömmel eltelve elhatározta, hogy minden képességét és minden szándékát az evangélium melegágyává teszi. Alamizsnálkodással és imádkozással töltve idejét gyakran borult a szentegyház padlójára, s könnyeit hullatva bízta Isten akaratára tervének teljesedését, hogy az, aki az Úr nélkül mit se tudna tenni, ha az Ő rendelésének betöltése segíti, a kitervelt jót erényes kezdeményezésekkel véghezvihesse. Ennek a megkezdéséhez és beteljesítéséhez azonban szükségesnek tartván Krisztus híveinek tanácsát, követekkel és levelekkel mindenfelé hírül adta kívánságát. Erre sok pap és egyházi személy, kit

[18] Utalás a Bibliára: „Fiaink legyenek, mint az *[zsenge] ültetvény,* amely fiatalon nagyra nő." (Zsoltárok könyve 144, 12.)

[19] Szent György Diocletianus császár katonája, Kappadóciában szolgált. Amikor megkezdődött a keresztényüldözés, maga is keresztény lévén, lemondott katonai rangjáról. 303-ban vértanúhalált halt. A keresztény katona és lovag példaképe, legendáiban sok a ráragadt mesés elem (például a sárkányölés, amely a 11. században került be a legendájába), s az újabb kutatások szerint tagadják, hogy élt. Ünnepe április 24-én van.

a vigasztaló Szentlélek ösztökél, úgy határoz, hogy elhagyva székhelyét, vándorútra kél; apátok és szerzetesek semmi tulajdont sem kívánva csupán arra vágytak, hogy ilyen mélyen vallásos fejedelem oltalmában szabályaik szerint éljenek. Köztük jött a vallásos életű Asrik[20] atya tanítványaival, akik közül egy Bonifác nevűt Asrik atya helyére neveztek ki apátnak: mikor a boldog király igehirdetés végett Magyarország alsó részeibe küldte, nyakán egy kard megsebesítette, s bár élt ezután is, a vértanúság dicsőségét el nem veszítette. Érkezett két másik is a lengyelek földjéről, kik elmélkedésre a remeteéletet választották, egyikük, név szerint András, hitvallásának érdeme miatt az angyalok kórusába vétetett fel, melyről az Úr általa művelt csodajelei tanúskodnak; a másik, Benedek, Krisztusért ontotta vérét, s ezért csodálatosan megkoszorúztatott.

Miután Asrik apátot övéivel együtt tisztelettel befogadták, a Vas-hegy lábánál egy Szent Benedek atyáról elnevezett kolostort épített,[21] ahol mindmáig virul a szerzetesi gyülekezet a Regula rendjében, s mivel bővelkedik a fenntartásához kellő múlandó javakban, nincs másra szüksége, csak arra, hogy az övéi és mások lábát az evangélium szerint megmosogassa.[22]

Ezekkel tanácskozott Isten szolgája, a legkeresztényibb fejedelem, olykor közösen mindenekkel, olykor egyenként egyesekkel, majd tartományait tíz püspökségre osztotta, az esztergomi egyházat a római apostoli szék helybenhagyásával és egyetértésével a többiek fejévé és felügyelőjévé tette.[23]

[20] Asriknak nevezik 1012-ben a bambergi Szent Péter-egyház fölszentelésén részt vevő magyar érseket. Ezt megelőzően 1007-ben a frankfurti zsinaton vett részt magyar érsek: Anasztáz. Hihetőleg – ahogy Hartvik állítja – egy és ugyanazon személyt takar a két név. Asrik-Anasztáz pályája Szent Adalbert mellett indult. Lengyelországból Magyarországra, Szent Istvánhoz jött, és ő a király követe II. Szilveszter pápánál (993–1003). A pápától koronával tér vissza. A hamis pannonhalmi alapítólevél szerint Anasztáz apát volt a monostorban, a *Gellért-legenda* szerint pedig pécsváradi apát volt, amikor Gellért hozzánk érkezett.

[21] A Vas-hegy lábánál létesített bencés apátság a váradi (ma: Pécsvárad) apátság. Hamis alapítólevele szerint 1015-ben alapították. 1038-ban szentelték fel templomát.

[22] Húsvét előtti (nagy)csütörtökön az utolsó vacsorára való emlékezésül végzik a lábmosást. A Biblia szerint ugyanis Jézus „vizet öntött egy mosdótálba, majd hozzáfogott, hogy sorra megmossa s a derekára kötött kendővel megtörölje tanítványainak a lábát". A lábmosás után pedig így szólt: „Új parancsot [= mandatum, innen a szertartás latin neve] adok nektek: Szeressétek egymást! Amint én szerettelek benneteket, úgy szeressétek ti is egymást." (Evangélium János szerint 13, 5 és 34.)

[23] A magyarországi egyházi szervezet alapjait Szent István rakta le azzal, hogy tíz egyházmegyét alapított. Székhelyük Esztergom (érseke a magyarországi egyház feje); ez alá

Az említett tiszteletreméltó Asrik apátot a főpapi méltóság süvegével ékesítve kánoni választással ennek élére helyezte, s a többi széket az ő tanácsára más-más atya gondjaira és őrizetére bízta. Mindenfelé megvetik a szent házak alapjait, emelik a kanonokok klastromait, virágzásnak indulnak a szerzetesi regulában élő közösségek. Mindenfelől özönlenek Istennek szolgái, kikben vágyat ébresztett az oly igen bőkezű fejedelem kegyes vendégfogadásának vigasza.

És mert Pannónia dicsőségére ott született a boldog Márton főpap, s az ő érdemeinek oltalmában aratott győzelmet ellenségein a Krisztushoz hű király – mint már mondottuk –, azért a király tanácsot tartván Isten kedveltjeivel, a Szent-hegynek mondott helyen, a szent püspök telke mellett, az ő nevére monostort épített, birtokkal, javadalmakkal és minden szükséges egyébbel gazdagította, s a közbenjárásával legyőzötteken tizedet véve a püspökségekhez hasonlatossá tette.

Atyja halála után az ötödik évben – így akarta az isteni kegyelem – elhozták az apostoli áldás levelét, s miközben a püspökök és a papság, az ispánok és a nép egybehangzó magasztalásukat fennen kiáltozták, Isten kedveltje, István, királlyá választatott, s az olajkenettel felkenve a királyi méltóság diadémájával szerencsésen megkoronáztatott. Hogy az uralkodói rang jelének elnyerése után milyen életű s ítéletű férfi volt, megvilágítja a püspökökkel és Magyarország főembereivel együtt kibocsátott törvénykönyve, melyben tudniillik megszerkesztette minden ártalomnak ellenmérgét. És mert úgy tetszett néki, hogy a békének, mellyel Krisztus fűzte egybe a világot, legyen fia,[24] el nem múló kötés aláírásával utódainak szigorúan meghagyta: senki köztük

---

tartozik: Veszprém, Győr, Pécs, Eger és Vác, továbbá: Kalocsa (csak a 11. század derekától érsekség), ez alá tartozik Gyulafehérvár (románul: Alba Iulia), Csanád (korábban: Marosvár, ma: Őscsanád, románul: Cenadul Vechiu) és Bihar. László király Biharról áttelepítette Váradra (Nagyvárad, románul: Oradea) a püspöki székhelyet és Zágrábban (horvátul: Zagreb) új püspökséget alapított, s Kalocsa alá rendelte. A Kálmán király korában alapított nyitrai püspökség Esztergom joghatósága alá került. 1229-ben pedig Ugrin kalocsai érsek hozta létre a szerémi püspökséget; ennek a tatárjárás utáni székhelye a szerémi Szent Ireneus-monostor Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica, Jugoszlávia) mellett volt. A 11. század vége óta tudunk róla, hogy az egyházmegyéken belül kisebb igazgatási egységek, esperességek vannak.

24 Utalás a Bibliára: Mikor Jézus elküldte hetvenkét tanítványát, hogy hirdessék az evangéliumot, akkor ezt a tanácsot adta nekik: „Ha betértek egy házba, először ezt mondjátok: Békesség e háznak! Ha *békesség fia* lakik ott, rászáll békességetek, ha nem, visszaszáll rátok." (Evangélium Lukács szerint 10, 5–6.)

ellenségként más földjét ne támadja, törvényes vizsgálat nélkül ellenfelét ne bántsa, az özvegyeket és árvákat senki se nyomorgassa.

Királyságának sorsául pedig, de kivált sarjadékának szaporításáért a római császári méltóságot viselő, szelíd erkölcsei miatt jámbornak nevezett Henrik húgát, név szerint Gizellát vette házastársul, kit miután olajkenettel felkentek, a korona viselésében társának ismert el. Hogy ez Isten tiszteletének csinosításában miképp viselkedett, az Istennek szolgálók gyülekezetei iránt mely buzgónak s jótevőnek mutatkozott, arról a mai napig tanúskodnak számos egyházi keresztjei, edényei és csodálatos mesterséggel készített vagy szőtt oltári ékességei. Mindenekelőtt pedig a veszprémi püspökség egyháza, melyet alapkövétől kezdve minden Isten szolgálatához szükséges arany- vagy ezüstneművel és sokféle ruhával felékesített.

Maga a király a nemrég alapított püspökségeket az apátságokkal egyetemben majorságokkal, udvarházakkal, szolgákkal és javadalmakkal királyilag felruházta, keresztekkel, edényekkel és az istentisztelethez járó más eszközökkel – aszerint, hogy mire volt külön-külön szükségük – kielégítően felszerelte. A szerzetesek életét és közösségét hol mások útján, hol személyesen fürkészve gondosan megvizsgálta, a lankadókat kárhoztatta, az ébereket szeretetébe fogadta, s a kanonokok szolgálatát Krisztus és az egyház bizonysága alapján a püspökök gondjára bízta; az apostol szerint: mindenkinek mindene lett, hogy mindenkit megnyerjen.[25]

Ez a férfiú hívő volt, minden cselekedetét teljesen Istennek szentelte, fogadalom s felajánlás útján szüntelen imáiban magát és királyságát az örökszűz istenanya, Mária gyámsága alá helyezte, kinek tisztelete s dicsősége a magyarok közt oly nevezetes, hogy nyelvükön még e szűz mennybevitelének ünnepét is, tulajdonnevének hozzátétele nélkül, csak Királyné napjának emlegetik.[26] És hogy könyörületes oltalmát még inkább elnyerhesse, magában a királyi székvárosban, melyet Fehérvárnak mondanak, ugyanezen örökké

[25] Utalás a Bibliára: „A gyöngék közt gyönge lettem, *hogy megnyerjem* a gyöngéket. *Mindenkinek mindene lettem, hogy mindenkit* üdvözítsek." (Szent Pál első levele a korintusiaknak 9, 22.)

[26] Szűz Mária magyar neve: Boldogasszony. *Asszony* szavunkat az iráni nyelvből kölcsönöztük, s eredeti jelentése: királyné. Királynét jelent *úrnő* szavunk is, és az *úr* szó eredetileg a királyt jelentette. Boldogasszony ünnepe több is van. A legjelentősebbek: Nagyboldogasszony, vagyis Szűz Mária mennybevitelének ünnepe (augusztus 15.), Kisasszony napja, azaz Szűz Mária születésnapja (szeptember 8.), Gyertyaszentelő Boldogasszony, vagyis Szűz Mária megtisztulásának (purifikáció) ünnepe (február 2.) és Gyümölcsoltó Boldogasszony, az angyali üdvözlet ünnepe (március 25.).

Szűz dicsőségére és nevére híres és hatalmas, csodálatos mívű bazilikát kezdett építtetni, a kórus falán tarka vésetekkel, márványlapokból kirakott padlóval. Aki ezt látta, szavaink igazságáról tanúságot tehet:[27] számtalan fajta miseruha, oltárdísz es más ékesség van ott, az oltárok körül több színaranyból kalapált tábla, melyekbe a legdrágább kövek sorozatait foglalták; Krisztus asztala fölött csodálatos mívű cibórium emelkedik, a kincseskamra mindenféle-fajta kristály-, ónix-, arany-, ezüstedénnyel színültig rakva.

Már akkor eltökélte Isten fia, hogy mindazt, amije van, s amit megszerezhet, Krisztusnak ajánlja, kitől adományul nyerte, hogy aki őt az e világi dicsőségre és tiszteletre méltóvá tette, az égi ország lakói közé kegyesen felvenni méltassa.

Olvassuk az apostolokról írt jövendölésben:

> Végig a földön szárnyal a szavuk,
> a világ végéig elhat szózatuk.[28]

Ez a mondás áll nemcsak a tizenkettőre, hanem mindenkire, akit Isten az evangéliumot hirdetni küldött, akinek hite, szavai és erkölcse révén gyarapodott az egyház. Ezek között nem a legkisebbnek tartják ama leginkább kereszténytt: jóakaratának és művének híre, melyet az egyházak építésében saját hatáskörében szerzett, messze fekvő, igen híres földeket bejárt. Szerzetes-kolostort alapított ugyanis Jeruzsálemben, abban a városban, ahol Krisztus emberi természete szerint tartózkodott, bőséges mindennapi eleséget szolgáltató majorságokkal és szőlőkkel gazdagította. A világ fejében, Rómában is, István első vértanú nevére tizenkét kanonokból álló, minden tartozékkal bővelkedő gyülekezetet állított, és egy kőfallal körülkerített telepet házakkal és vendégfogadókkal azon magyaroknak, akik imádkozás végett felkeresik az apostolok fejedelmének, boldog Péternek küszöbét.[29] Még a királyi várost, Konstantinápolyt sem fosztotta meg ajándékozó jótéteményeitől, csodálatos

[27] Utalás a Bibliára: Jézus halálát *„Aki látta,* az *tett* róla *tanúságot,* és *igaz a tanúsága."* (Evangélium János szerint 19, 35.)

[28] Idézet a Bibliából (Szent Pál levele a rómaiaknak 10, 18. és Zsoltárok könyve 9, 5.).

[29] Szent Péter apostolt tette Krisztus meg az egyház látható fejének (Evangélium Máté szerint 16, 18.). Péter apostol Rómában működött, ő az első római püspök s az első pápa. Őt nevezik apostolfejedelemnek. A római zarándoklat, az apostolok küszöbéhez, egyúttal hűségnyilatkozat Szent Péter utódja, a mindenkori pápa mellett. Ünnepe június 29-én van.

művészettel épült templomot adományozván minden hozzávalóval. Méltán nyerte hát el birodalma határain belül az apostol nevét, mert noha az evangélium hirdetésének tisztét ő maga el nem vállalta, a hit hirdetőinek, mint vezérük és felügyelőjük, megteremtette a gyámolítás és gondoskodás vigaszát.

Az égi irgalom valamennyi jótéteménye közül, melyhez a boldog király isteni végzésből jutott, mindenekelőtt azokat kell felsorolni s a betűkre bízni, amelyekkel elsősorban lehet az örök élet örömeit kiérdemelni. Mert minden szerencsés tetteiben egy indítóok irányította: ezt lelkének hívő látásával látta meg az evangéliumban, mely igazságának bizonyságával mondja: „Boldogok az irgalmasok, mert majd nekik is irgalmaznak",[30] és más helyen: „Adjatok, és akkor ti is kaptok."[31] Az irgalomnak és kegyességnek oly szélesre tárt karjaival ölelte át Krisztus szegényeit, sőt bennük Krisztust,[32] hogy egyetlen vendég vagy zarándok sem távozott tőle szomorúan, jóságának valamilyen vigasza nélkül. A szűkölködők felsegítésére mindennapos állandó költséget határozott meg, az éjszakát virrasztásban, tevékenyen és vidáman volt szokása tölteni, Krisztus híveinek lábát mosogatva, a szegények szívébe alamizsnát dugva,[33] mivel eltökélte, hogy e világon a szűkölködő Krisztust tagjaiban[34] vigasztalja, így ő maga megérdemli, hogy örökké örvendezzen, mikor a mennyei élet kincsesházát minden gyönyörűséggel rakottan találja.[35]

Egy éjszaka aztán lelki intéstől, illetve egymagában, anélkül hogy bárki tudott volna róla, fogván egy Isten ajándékával teli erszényt, szokása szerint felkerekedett Krisztus kicsinyke nyájának meglátogatására. A szegények a mennyei kincseskamra pénzének osztásakor nyomban huzakodni kezdtek, Isten emberének érdeméről szakálla kiszaggatásával tettek tanúbizonyságot. Emiatt öröm töltötte el Krisztus katonáját, és rohanvást menekült mindenki

30 Idézet a Bibliából (Evangélium Máté szerint 5, 7.).

31 Idézet a Bibliából (Evangélium Lukács szerint 6, 38.).

32 Utalás a Bibliára: Jézus, „a király így felelt: Bizony mondom nektek, amit e legkisebb testvéreim közül eggyel is tettetek, velem tettétek." (Evangélium Máté szerint 25, 40.)

33 Utalás a Bibliára: „*Dugj alamizsnát a szegény szívébe és* ez megment minden bajtól." (Jézusnak, Sirák fiának könyve 29, 15.) A Vulgata szó szerinti fordítása alapján. Ugyanez versben: „Jótéteményeket gyűjtsd a kincsesházba, azok majd kimentenek a bajból téged…" (Jézusnak, Sirák fiának könyve 29, 12.)

34 Utalás a Bibliára: „Nem tudjátok, hogy testetek *Krisztus tagja?*" (Szent Pál első levele a korintusiaknak 6, 15.) és „…*tagjai* vagyunk *[Krisztus]* testének." (Szent Pál levele az efezusiaknak 5, 30.)

35 Utalás a Bibliára: „Kincset a Fölséges törvénye szerint gyűjts, az minden aranynál többet használ neked." (Jézusnak, Sirák fiának könyve 29, 11.)

teremtőjének legszentebb szülőanyjához, s a földre vetve magát hálálkodva így kiáltott: „Égi királynő, én királynőm, így tisztelték meg katonáid, akit királynak állítottál. Ha ezt valami ellenségem tette volna, a te segítségeddel bosszulnám meg a sértést. De mert tudom, úrnőm, hogy ezzel az örök boldogságra lettem méltó, igencsak ujjongok, s megköszönöm Üdvözítőnk vigasztaló szavait, melyekkel tanítványait vigasztalta, mondván: nem vész el egy hajszál sem fejetekről."[36] E szavakból értette meg Isten embere, hogy égi kegyelem látogatta meg, és lelki kenettel kenetett; elhatározta, hogy szíve kapuját sohasem zárja be a segítséget kérők előtt, s ettől kezdve személyesen vagy mások, de különösen Krisztus szolgái és cselédei, a papok és a szerzetesek útján az égtől neki juttatott gazdagságot a szegények kezébe téve maradandóan az örök kincstárban helyezte el.

Erről tesz tanúságot a vele a mennyei életben örökké osztozó boldog Günther,[37] aki e világi nemesből lett szerzetes és remete, s akit a jótékony fejedelem bőkezűsége csalogatott ide, s a csehek földjéről többször eljött meglátogatására. Mert valahányszor érkezésének fényével István udvarát beragyogta, a király kincseskamráját keze alá helyezték, s mivel ő ennek tartalmát zarándokok, szűkölködők, szenvedők, özvegyek és árvák, klastromok és templomok között kiosztotta, csakhamar kiürült. Isten e szolgájának intésére alapította meg az istenfélő király a Bélnek nevezett monostort, s minden jóval gazdagította. Itt kezdte el elmélkedő életét élni a Velencéből jött Gellért szerzetes, akit felsőbb végzésből főpappá választottak, s a szent király elhunyta után a kereszténység ellen támadt zavargásokban megköveztek: a lelki kegyelem ajándéka által méltó lett a vértanúk társaságára.

Úgy vélem, nem hallgathatom el, hogy Isten hatalma az ő emberének még életében meg akarta mutatni, mennyi érdeme lesz halála után. Hiszen ahányszor fülébe jutott, hogy beteg valaki, egy darab kenyeret, egy kis gyümölcsöt vagy fűszeres füvet küldött neki orvosságul, azt, ami épp a keze ügyében volt, meghagyván, hogy egészségesen talpra álljon, és mivel szavait Isten kegyelme kísérte, épségét a beteg nyomban visszanyerte. Üdvözítőnk dicsőséges mennybemenetele után, s azután, hogy csodálatosan

36 Idézet a Bibliából (Evangélium Lukács szerint 21, 18.).

37 Szent Günther, Gizella királyné rokona ifjúkori kicsapongások után az altaichi (Németország) Szent Móric bencés monostorban szerzetes lesz. 1019-ben maga is alapít egy monostort, s onnan ellátogat Magyarországra. Szent István Bakonybélben 1037-ben alapított monostort Szent Móric tiszteletére. Ezt megelőzően itt remetéskedett Szent Gellért is.

atyja jobbjára ült, azt mondják, keveseknek jelent meg testi valóságban, látomással azonban sokaknak nyújtott vigaszt, megtanítván őket a jövőbe látni. Ez történt boldog Istvánnal is. Egy éjszaka ugyanis valamely titkos sugallattól hirtelen felriasztva megparancsolta, hogy egy futár egy nap és egy éj alatt siessen az erdélyi Fehérvárra, és tereljen minden földeken lakót a városok falaihoz oly gyorsan, amint lehet. Mert előre megmondta, hogy itt teremnek a keresztények ellenségei, vagyis a besenyők, akik akkor a magyarokat fenyegették, és fel fogják dúlni földjeiket. Alig teljesítette a követ a király parancsát, itt is volt már a besenyők váratlan csapása; gyújtogatással és fosztogatással mindent elpusztítottak, de Isten kinyilatkoztatása révén a boldog férfi érdemeiért az emberi lelkek a falak menedékében megmenekültek.

Ezután történt, hogy mikor jámbor Henrik, római császári felség, a boldog királynak felesége révén rokona, kiszenvedett, a császári hatalmat a germánok választásából Konrád[38] kapta, ki a béke nyugalmát megtörve, egész Németország csapatait egyesítve ellenségként próbált rátörni Pannónia határaira. Tanácsot tartott ellene a király a püspökökkel és a főemberekkel, s a haza védelmére egész Magyarország fegyvereseit összevonta. Előbb mégis megfontolván, hogy Krisztus segítsége nélkül mit sem tehet, kezét-szívét égnek emelte, és sérelmeit úrnője, az Örök Szűz Istenanya, Mária elé tárva, ilyen szókra fakadt: „Ha kedved telik benne, világnak úrnője, hogy örökséged szőlejét ellenség pusztítsa, s a kereszténység zsenge ültetvényét irtsa, kérve kérlek, ne róják fel az én renyheségemnek, hanem inkább akaratod rendelésének. Ha a pásztor bűnös, érdeme szerint ő maga lakoljon, kérlek, ártatlan juhokat dühöd ne sújtson."[39] E beszéd után Máriától már szinte megvigasztalva, magabiztosan útra kelt az ellenség irányába. Mindjárt másnap hírnök érkezett a germánok táborába minden egyes vezérhez, mintha a császár küldte volna, és parancsot adott át a visszatérésre.[40] Mihelyt az

[38] II. Konrád német-római császár (1024–1039) 1030 júliusában betört seregével Magyarországra, a Rábától azonban kénytelen volt visszafordulni, s az üldöző magyar seregek Bécsnél bekerítették. A hadjárattal magyar fennhatóság alá került a Lajta és a Fischa folyók köze.

[39] Utalás a Bibliára: Dávid bűnt követett el azzal, hogy számba vette népét, ezzel ugyanis beavatkozott Isten dolgaiba. Isten ezért pestist küldött Izraelre, Dávid azonban így könyörgött: „Én vétkeztem, én követtem el gonoszságot! Ezek, a nyáj, mit vétettek? Ezért hát forduljon kezed ellenem és házam ellen!" (Sámuel második könyve 24, 17.).

[40] Hasonló eset történt a *Képes Krónika* szerint 1051-ben, amikor III. Henrik német császár megtámadta Magyarországot; egyik vezére, Gebhardt püspök, aki a Duna bal partján támadott, levélben kért a császártól utasítást. A levelet a magyarok elfogták, s Miklós

ellenség visszavonult, és a szent felismerte, hogy Isten irgalmának oltalma látogatta meg, a földre borulva hálát adott Krisztusnak és szülőanyjának, kinek védelmébe magát és országának gondját szüntelen imában ajánlotta. A császár pedig megrémült övéinek ennyire váratlan kudarcától, és tudakolta, miképpen történt a dolog. Mikor aztán belátta, hogy valóban visszatértek, nem kételkedett, hogy ez Isten szándékából történt a leghívebb király reménynének megerősítésére, és azontúl országának megtámadásától tartózkodott, mert visszatartotta az örök bíró félelme.

Nyilvánvalóan boldog Istvánon is beteljesedett az apostol szava, mely így szól: „Sok szorongatás közepette kell bejutnunk az Isten országába”[41] és a Bölcsesség Könyvében:

> Mert megfenyíti az Úr, akit szeret,
> s megostoroz mindenkit, akit fiává fogad.[42]

Mert sokféle isteni fenyítés alatt rogyadozott, három évig szüntelen betegségben sínylődött; miután ebből Isten kegyelmének orvossága kigyógyította, a titkos örök szándék valamiféle próbatétele következtében fiainak kimúlásában megint csak érezte a rá hulló korbácsütéseket, mikor őket ártatlan csecsemőkorukban, aki adta, elvette.[43] Halálukon érzett fájdalmát a szülőatya élve maradt fia, a szent természetű Imre iránti vonzalmának vigaszával fékezte. Immár egyetlen fiát szenvedélyesen szerette, mindennapos imáiban örökösen Krisztusnak és szűz Szülőanyjának szentelte. Minden óhajtásával azt kívánta, hogy fia túlélje, s hogy utána országának ő kerüljön élére. S hogy ilyen nagy uralom kormányát majd erősebben kézben tarthassa, rávette, hogy az igazhitű férfiak tanítását mindkét füllel hallgassa mindennapos olvasás által. Az atyai szeretet lángjától ösztökélve ő maga is erkölcs tanító könyvecskét szerkesztett, melyben őszintén és barátian, a lelki intelem igéivel szól hozzá,

---

püspök olyan válaszlevelet készített a császár nevében Gebhardt püspöknek címezve, hogy az seregével együtt térjen haza Németországba. A magára maradt német sereg azután kénytelen volt az országból kivonulni.

41 Idézet a Bibliából (Apostolok cselekedetei 14, 22.).

42 Idézet a Bibliából (Szent Pál levele a zsidóknak 12, 6.), valamint utalás egy másik helyére: „Az *Úr* megfeddi azt, *akit szeret,* mint az apa a *fiát,* akinek jót akar.” (Példabeszédek könyve 3, 12.)

43 Utalás a Bibliára: Miután Isten Jóbra szabadította a sátánt, Jób a számtalan csapás ellenére is így szólt: „Mezítelenül jöttem ki anyám méhéből és ruhátlanul térek oda vissza. Az Úr *adta, az* Úr *elvette,* legyen áldott az Úr neve!” (Jób könyve 1, 21.)

oktatva, hogy mindenekelőtt őrizze meg a katolikus hitet, erősítse az egyházi rendet, a főpapi méltóságnak rója le tiszteletét, kedvelje a főembereket s vitézeket, hozzon igaz ítéletet, minden cselekedetében mutasson türelmet, a vendégeket jóságosan fogadja, még jóságosabban gyámolítsa, a tanács nélkül semmit se tegyen, az elődök példája mindig szeme előtt legyen, sűrűn teljesítse az imádkozás kötelmét, s a kegyesség, irgalmasság meg a többi erények ékesítsék. Az ilyen és ehhez hasonló ismeretekben oktatott kiváló ifjú engedelmeskedve az örök végzésnek, amelynek mindenek alávettetnek, az Úr megtestesülésének 1031. évében ezt a múló életet az örökre cserélte fel, csatlakozván a mennybéliek társaságához.[44] Ó, mekkora gyász mindeneknek, de kivált a főembereknek, akik között az elárvult atya sóhajtozott és kesergett. Mert látván, hogy egyedül maradt, utód reménye nélkül, bánkódott szeretni vágyó szíve. De ismerte az írást:

> Nincs olyan bölcsesség, nincs olyan tudomány,
> s nincs olyan tanács, amely megáll az Úr színe előtt,[45]

és a kánoni törvényt: senkinek sem szabad kedvesei elmúlásán túlságosan szomorkodni. Letéve a gyászt teljes valójával az isteni irgalom bőkezűségének keresésére adta magát. A kolostorok és templomok szolgáit, a szerzeteseket és a papokat különféle alamizsnákkal és adományokkal vigasztalta meg, minden pénzbeli jövedelmét, mellyel éppen rendelkezett, zarándokokra, özvegyekre, árvákra költötte. Követei képében még a külföldi tartományok monostorait is gyakran meglátogatta királyi adakozókedvének számlálhatatlan ajándékával.

Szellemének fiatalkorában felvett szigorát élete végéig megőrizte. Alig nyílt ajka nevetésre, mivel az írásra gondolt:

> Akkor is fájhat a szív, amikor nevetünk,
> és az örömnek is lehet szomorúság a vége.[46]

Mindig úgy mutatkozott, mintha Krisztus ítélőszéke előtt állna, lelki szemeivel az ő tisztelendő külsejű jelenségét látta, s kimutatta, hogy Krisztus a száján, Krisztus a szívén, Krisztust hordozza minden tettén. Szíve-lelke

[44] Imre herceg 1031. szeptember 2-án halt meg – külföldi évkönyv szerint –, egy vadászat alkalmával vadkan ölte meg.

[45] Idézet a Bibliából (Példabeszédek könyve 21, 30).

[46] Idézet a Bibliából (Példabeszédek könyve 14, 13.).

minden vágyával a végső napot képzelte maga elé, s már a mennyország lakója, angyali társalkodás társa óhajtott lenni. Mindenféle-fajta Istennek tetsző erénnyel ékes lévén, eltökélte: Isten színe előtt szentségben és igazságban él életének minden napján,[47] hogy benne már az eljövendő megdicsőülés valamilyen ragyogása lássék. Végre Isten irgalmából, a százszoros jutalom díjára érdemesen, láz vette le lábáról, s mikor már nem volt kétséges hamari halála, előszólította a püspököket és palotájának Krisztus nevét dicsőítő nagyjait; először megtárgyalta velük, hogy helyette a Velencében született Pétert,[48] nővérének fiát választják királynak, akit már korábban magához hívatott, seregének vezérévé nevezett ki; majd atyailag intette őket, hogy őrizzék meg az igaz hitet.

[47] Utalás a Bibliára, ahol Keresztelő Szent János születésekor (ünnepe június 24.) apja, Zakariás felidézi Isten ígéretét, miszerint megváltót küld, ha szolgálnak neki *„Szentségben és igazságban élve színe előtt életünk minden napján."* (Evangélium Lukács szerint 1, 75.)

[48] Péter király (1039–1042 és 1044–1046), Orseolo Ottó velencei doge és István király nővérének a fia. Imre herceg halálát követően ő lesz a királyi trón várományosa, majd Szent István halála után a magyar király. Uralma ellen azonban Aba Sámuel, István király rokona vezetésével föllázadnak és elkergetik. Péter III. Henrik német császárhoz menekül. Aba Sámuel az ellene összeesküvők közül 1044-ben Csanádon nagyböjtben (március 7–április 22.) félszázat lemészároltat, ezért Gellért püspök megtagadja tőle az ünnepélyes alkalmakkor szokásos koronázást. III. Henrik császár Péter védelmében betör az országba, Ménfőnél megveri Aba Sámuel seregét. Aba Sámuelt menekülés közben elfogják, és kivégzik. Péter megint trónra ül, de ismét letaszítják, s helyébe István király unokaöccse: I. András (1046–1060) kerül.

2

ANONYMUS: A MAGYAROK CSELEKEDETEI (GESTA HUNGARORUM) (RÉSZLETEK)

(12. SZÁZAD VÉGE)

(14.) ÁRPÁD FEJEDELEM

Az Úr megtestesülésének 903. évében[1] Árpád fejedelem szétküldte csapatait a Tisza és Bodrog közötti területre, egészen Ugocsáig[2] s azt minden lakosával együtt elfoglalta. Ostrom alá vette Borsova várát[3] s harmadnapra harcban bevette, falait lerontatta s parancsára Salán fejedelem ott talált vitézeit láncra verve Ung várába vezették. S miközben a fejedelem és övéi több napig ott maradtak, látván a vidék termékenységét és vadban való bőségét, a Tisza és Bodrog folyók halban való gazdagságát, e területet elmondhatatlanul megszerették. Végül pedig Salán fejedelem, miután menekülő híveitől értesült a történtekről, nem mert ellenállni,[4] hanem útnak indított követei által a bolgárok módjára[5] fenyegetődzött. Árpádot csúfolódásképpen Hungvária fejedelmének, övéit gúnyolódva hungváriaknak szólította, és felette elcsodálkozott azon, hogy vajon kik lehetnek és honnan jöhetnek,[6] hogy ilyen dolgokat merészeltek véghezvinni. Meghagyta, hogy tegyék jóvá elkövetett gaztetteiket, a Bodrog folyót pedig semmiképpen se merészeljék átlépni, ha nem akarják, hogy a görögök és bolgárok segítségével elégtételt vegyen gazságaikért, s épp hogy hírmondójukat hagyja futni, hogy az hazatérvén beszámolhasson az őt ért

1 (100) Az évszám forrása bizonytalan.

2 (101) 1200 körül erdőispánság, területe ma Ukrajnához és Romániához tartozik. A szerző az ország peremterületeit kevéssé ismerte, arra – Benkő Loránd megfigyelése szerint – a „versus", „usque" kifejezéssel küldi a vitézeket. Ebből a pl. 17. és a 47. fejezetekben azonosítási problémák is fakadnak. (KMTL, 696. p.; Benkő L.: *Név és történelem…*, 97. p.)

3 (102) Ma Borzsava (Ukrajna), földvára Mezővári határában áll (Vari, Ukrajna). Kezdetben határispánság, majd Bereg megye része. (KMTL, 121–122. p.)

4 (103) Nem mert ellenállni: biblikus kifejezés.

5 (104) A „dölyfös, kevély bolgárok" mint irodalmi toposz ismert volt a korabeli bizánciak körében is, ld. még a 38. fejezetben is. (Eckhardt S.: *Anonymus dölyfös…*)

6 (105) Átvétel Dares Phrygius művéből.

szerencséről. Eközben Salán fejedelem követei Zemplén várához igyekeztek, s átkelvén a Bodrog folyón, másnap érkeztek meg Árpád fejedelemhez. Harmadnap üdvözölték Árpád fejedelmet uruk szavaival és átadták neki üzenetét. Árpád fejedelem pedig végighallgatván a dölyfös Salán fejedelem követeit, válaszában a gőgöt félretéve szerényen szólott: „Ősöm, a hatalmas Attila király birtokolta a Duna és Tisza közötti földet, le egészen a bolgár határig, azt, amelyet most a ti fejedelmetek bír. Én azonban – nem mintha félnék a görögöktől és bolgároktól vagy nem tudnék szembeszállni velük, hanem a ti Salán fejedelmetek iránti barátságtól vezérelve – a jussomból csak egy parányit kérek tőle vissza a barmaim számára. Tudniillik a Sajó folyóig terjedő földet, s ráadásként arra kérem fejedelmeteket, hogy saját kegyéből juttasson nekem két teli korsót a Duna vizéből, és egy zsáknyi füvet az alpári homokból,[7] hogy kipróbálhassam, vajon édesebb-e az alpári homok füve a szkítiainál vagy a Dentümogyerénél, s vajon jobb-e a Duna vize a Thanays[8] vizénél." És ezeket megüzenvén neki, a követeket különféle ajándékokkal halmozta el, s jóindulatukat megszerezvén hazaküldte őket. Ekkor Árpád fejedelem[9] tanácsot tartott s ő is követeket menesztett Salán fejedelemhez. A fejedelemasszonynak tizenkét fehér lovat, tizenkét tevét, tizenkét kun fiúgyermeket, a fejedelemnek pedig tizenkét rátermett orosz leányt,[10] tizenkét hermelin- és cobolyprémet és tizenkét arannyal díszített köntöst küldött. Követségbe pedig az előkelő személyek közül Ete apja Óndot, másodikként Alaptolma apja Ketelt, harmadikként egy bizonyos Tarcal[11] nevű derék vitézt küldték. Ez utóbbit azért, hogy kémlelje ki a föld alkalmasságát és mihamarább visszatérve jelentést tegyen urának, Árpád fejedelemnek.

7 (106) A Bár-Kalán nem birtoka, ma Tiszaalpár Bács-Kiskun megyében. (Györffy Gy.: Krónikáink…, 111. p.)

8 (107) A Don folyó.

9 (108) Az ajándékozás leírása a Nagy Sándor-történet alapján, onnan való a fehér ló említése is. Anonymus ez alapján nem látszik ismerni a későbbi magyar krónikákban megörökített fehér ló mondát. A tréfás országszerzés irodalmi hagyományába (Jordanes, Widukind stb.) a történet jól beilleszthető. (Hofer T.: *A birtokba iktatás*…)

10 (109) Orosz leányt: szójáték a nyugat-európai szépirodalomban fejedelmi ajándékozások során gyakran említett oroszlánokkal. (Győry J.: *Gesta regum*…, 85. p.)

11 (110) Borsod-Abaúj-Zemplén megyei hegy- és falunévből képzett fiktív személy.

(16.) TARCAL HEGYE

Akkor Ónd, Ketel és Tarcal keresztülhaladtak egy Bodrog folyó melletti erdőn, leggyorsabb lovaikon nyargalva, mintha csak versenydíjért küzdenének,[12] s felértek egy magas hegy csúcsára. A derék Tarcal vitéz társait megelőzve, elsőként jutott fel a hegy tetejére, ezért e hegyet attól a naptól fogva mind a mai napig Tarcal hegyének[13] hívják. Mindhárman széttekintettek a hegy tetejéről, ameddig csak a szem ellát, s a környező földet elmondhatatlanul megszerették. Ott pogány szokás szerint leöltek egy kövér lovat és nagy áldomást[14] tartottak. Mivel merész férfiú és jó fegyverforgató volt, társai megengedték Tarcalnak, hogy vitézeivel visszatérjen Árpád fejedelemhez és jelentést tegyen neki e föld alkalmasságáról. Így is történt. Ond pedig Ketellel Tarcal hegyéről gyors vágtában elindulva harmadnapra a Tisza menti Alpár várában talált rá Salán fejedelemre, akit Árpád nevében üdvözöltek. Az udvarába való érkezésüket követő napon nyújtották át neki a magukkal hozott ajándékokat és adták elő Árpád fejedelem üzenetét. Salán fejedelem megpillantván az ajándékokat s meghallgatván mind saját, mind Árpád követeit, a szokottnál is vidámabb lett. Árpád fejedelem követeit barátságosan fogadta, mindenféle ajándékokkal halmozta el őket, és ráadásul Árpád követeléseit is teljesítette. A tizedik nap Ónd és Ketel, megkapván Salán fejedelemtől az engedélyt, hazaindult. Salán fejedelem különféle ajándékokat küldött velük Árpád fejedelemnek, s mintegy tréfából két teli korsót a Duna vizével, valamint egy zsáknyit az alpári homok nemesebb füveiből, ráadásul pedig neki adta a Sajóig terjedő földet lakosaival együtt. Akkor Ónd és Ketel Salán fejedelem követeivel együtt hamarjában Árpád fejedelemhez érkezett, bemutatták a küldött ajándékokat és elmondták, hogy a földet minden lakosával együtt Árpád fejedelem nyerte el. Erre nagy vigasság támadt Árpád fejedelem udvarában és három álló napon át lakomáztak. És miután megerősítették a békét, Salán fejedelem bőven megajándékozott követeit a béke hírnökeiként bocsátották útjukra.

12 (121) Versenydíjért küzdenének: biblikus, 1Kor 9,24.
13 (122) Ma Tokaji hegy (515 m).
14 (123) A szövegben „aldamas”.

(38.) A GÖRÖGÖK ÉS BOLGÁROK SEREGE

Mivel Salán fejedelem megtapasztalta a magyarok hatalmát és hőstetteit, attól félt, hogy haragra gerjedve egyszer még kiűzik országából. Miután tanácsot tartott övéivel, elküldte követeit a görögök császárához és a bolgárok fejedelméhez, hogy segítséget kérjen a magyarok fejedelme, Árpád elleni küzdelemhez. A görögök császára és a bolgárok fejedelme nagy sereget küldött Salán fejedelemhez. A sereg Salán fejedelemmel egy Titel nevű helyen találkozott, ami nagy örömet váltott ki a fejedelmi udvarban. Másnap Salán fejedelem és előkelői tanácsot tartván követeket menesztettek Árpád fejedelemhez, hogy felszólítsák: hagyja el földjüket és készülődjön a szülőföldjére való visszatérésre. Miután a követek megérkeztek Árpád fejedelemhez és átadták Salán fejedelem üzenetét, Árpád előkelőivel megneheztelt, s a következőt üzente vissza Salán fejedelemnek: „A földet, amely a Duna és Tisza között fekszik, a Duna vizét, amely Regensburg[15] felől Görögországba folyik, akkor vásároltuk meg pénzünkön, amikor frissen érkezvén elküldtünk Salánnak az árukért tizenkét fehér lovat és így tovább, mint fentebb elmondottuk. Ő maga küldött el nekünk, földjének kiválóságát dicsérve, egy zsáknyit az alpári homok füvéből és két kancsónyi Duna-vizet. Ezért megparancsoljuk uratoknak, Salán fejedelemnek, hogy földünket elhagyva gyors vágtában távozzon a bolgárok földjére, ahonnét Salán őse a mi ősünk, Attila király halála után megindult. Ha pedig nem tenne így, számoljon azzal, hogy a legrövidebb időn belül hadra kelünk ellene." A követek ezt végighallgatván és útra bocsáttatván, gyászos arccal igyekeztek vissza Salán fejedelemhez. Árpád fejedelem és övéi pedig a Zagyva folyótól keltek útra és a Tetétlen halmától[16] egészen a Tiszáig terjedő területen táboroztak le, majd a Tisza partját követve az alpári homokvidékre érkeztek.

15 (208) Duna menti város Bajorországban. A Duna mentén nyugatra az első jelentős város, említése jelzi, hogy a mű megírásakor Bécs még jelentéktelen település.

16 (209) Jelentéktelen magasságú halom lehetett Szolnok közelében, ma Kőröstetétlen. Anonymus azonban a 'hegy, halom, magaslat' szóra mindig a „mons" 'hegy' jelentésű latin szót használja.

3

KÉPES KRÓNIKA (RÉSZLETEK) (1360 KÖRÜL)

AZ ELSŐ KAPITÁNY

28. Ezek közül a kapitányok közül Árpád, Álmos fia Előd unokája, Ügyek dédunokája a többieknél gazdagabb és hatalmasabb volt. Ennek apját, Álmost egyébként megölték Erdélyországban,[1] nem vonulhatott be ugyanis Pannóniába.

Erdélyben tehát kipihenték magukat, és új erőre kapatták nyájaikat. Hallva pedig az ott lakóktól, hogy a föld dús, hogy a Duna a legjobb folyó, és hogy azoknál a részeknél jobb föld a világon sincs, miután közösen tanácskozást tartottak, elküldtek egy követet, név szerint Künd fia Kücsidet,[2] hogy menjen, fürkéssze ki az egész földet, és ismerje meg a föld lakóit. Kücsid, amikor Magyarország közepére ért, és leereszkedett a Duna melletti részekre, látta, hogy a hely kies, a föld mindenütt jó és termékeny, a folyam jó és legelőkben gazdag – megtetszett neki. Ezután a tartomány fejedelme elé járult – Szvatopluknak hívták –, aki Attila után uralkodott; az övéi nevében köszöntötte,

[1] (213) Álmos megölése vagy a Biblia hatása (MTörv 34,4), vagy ténylegesen megtörtént esemény. Mózes sem vonulhatott be az ígéret földjére, csak távolról láthatta, Mózest azonban nem megölték, hanem rejtélyesen eltűnt. A néprajzi és történeti analógiák alapján azonban valószínűbb, hogy rituális gyilkosságról van szó. X. századi arab szerzők a kazárok kagánja esetében is megörökítettek hasonló szokást, akikkel a magyarok egy darabig együtt laktak. Anonymus hallgat róla, bár Almos nála is csak Ungvárig a honfoglalók vezére (13. c.).

[2] (214) Künd: méltóságnévből képzett személynév, a török kündü a. m. 'fejedelem, uralkodó'. Dzsajhani szerint a X. század elején az etelközi magyarok főkirályát hívták így, ám volt mellette egy másik méltóság, a dzsila is, és a tényleges hatalmat ez gyakorolta. Kazár mintára tehát a magyaroknál is létezett a „kettős királyság" intézménye, ám ez még a honfoglalás előtt, Levédiában megszűnt. A magyar krónikákban mindkét méltóságnévből vezérnév lett: a későbbiekben Gyula a harmadik, Künd a negyedik kapitány. Kücsid: a törökből átvett kicsi 'd' szuffixummal ellátott alakja. A középkorban mindkettő előfordul személy- és helynévként is.

majd előadta az okot, amiért jött. Szvatopluk ennek hallatára nagy örömmel örvendezett: jöjjenek csak, és műveljék a földjét – parasztoknak hitte ugyanis őket, ezért nyájasan bocsátotta el a követet.

Kücsid pedig a Duna vizéből megtöltötte kulacsát, tarsolyába perjefüvet tett, magához vett a fekete rögű földből, majd visszatért övéihez. S miután mindent elbeszélt, amit hallott és látott, nagy tetszésre talált náluk. Ezután bemutatta nekik a kulacs vizet, a földet és a füvet. Miután ezeket maguk is megízlelték, megbizonyosodtak róla, hogy a föld kiváló, a vize édes, és a rét olyan füvekből áll, ahogyan azt a követ előadta nekik. Ekkor Árpád az övéivel együtt megtöltötte szarukürtjét a Duna vizéből, és az összes magyar színe előtt a mindenható Isten kegyelmét kérte arra a szarukürtre, hogy az Úr ama földet adja nekik mindörökre. Szavai befejeztével az összes magyar háromszor így kiáltott: „Isten! Isten! Isten!" Akkor találták föl ezt a szokást, és ez a magyaroknál mindmáig divatban van.[3]

Ezután a követet közös elhatározással visszaküldték az imént említett fejedelemhez, és földje fejében egy nagy lovat küldtek neki, Arábia aranyával aranyozott nyereggel és aranyozott kötőfékkel.[4] A fejedelem ennek láttán még inkább örvendezett, mert azt gondolta, hogy a földjéért valamiféle vendégajándékot küldtek neki. A követ pedig ekkor a fejedelemtől földet, füvet és vizet kért. A fejedelem mosolyogva így szólt: „Vegyenek csak, amennyit akarnak, ezért az ajándékért!" Így azután a követ visszatért övéihez.

Közben Árpád és a hét vezér bevonultak Pannóniába, de nem mint jövevények, hanem mint örökség jogán a föld birtokosai.

Ekkor egy másik követet küldtek a fejedelemhez, és ezt az üzenetet bízták rá: „Árpád az övéivel egyetemben ezt mondja neked: azon a földön, amelyet megvásároltak tőled, tovább semmiképpen se maradj; mert földedet megvették a lovon, füvedet a kötőféken, vizedet a nyergen. S te örökbér

[3] (215) A honfoglalás korában a háromszoros 'Isten' kiáltás nyilván történelmi anakronizmus.

[4] (216) A XIV. századi krónikakompozíció másik fogalmazványában, a Budai Krónikában „fehér ló" szerepel, és a monda eredeti formájában alighanem ez állt: a fehér ló ugyanis a sámánoknál a jó (segítő) szellemeknek szánt áldozat volt. A Képes Krónika nagy és aranyozott szerszámokkal ellátott lova későbbi találmány. A XI–XIII. században Európában jóformán sehol sem vertek arany pénzérmét, Bizáncban és az arab területeken viszont igen. A mesésen gazdag Arábia híre a XI. századtól a keresztes háborúk hatására terjedt el egész Európában.

ellenében, azaz ínségedben és mohóságodban átengedted a földet, a füvet és a vizet." A fejedelem, miután elmondták neki az üzenetet, mosolyogva így szólt: „Azt a lovat üssék agyon fakalapáccsal, kötőfékét vessék a legelőre, aranyozott nyergét meg dobják a Dunába!" A követ ezt válaszolta neki: „S ebből, uram, ugyan mi kár éri őket? Ha a lovat megöleted, az ő kutyáiknak adsz táplálékot, ha a kötőféket a fűbe vetteted, az ő szénát kaszáló emberei találják meg az arany kötőféket, ha pedig a nyerget a Dunába dobatod, az ő halászai teszik partra és viszik haza az aranynyerget. Ha tehát a föld, a fű és a víz az övék, minden az övék."[5]

Ezek hallatára a fejedelem a magyaroktól megrettenve összegyűjtötte hadseregét, segítséget szerzett barátaitól, majd egész haderejét egyesítve a magyarok ellen vonult. Azok pedig eközben a Duna mellé értek, és pirkadatkor egy gyönyörű mezőn harcba szálltak. Az Úr segedelme a magyarok mellett volt, s a többször említett fejedelem megfutamodott előlük. A magyarok egészen a Dunáig üldözték, s ott félelmében a Dunába vetette magát, és mert a víz sodrása gyors volt, belefulladt. Az Úr tehát visszaadta a magyaroknak Pannóniát, mint ahogyan Izrael fiainak Mózes idejében örökségül adta „Szichonnak, az amoriták királyának" a földjét és „Kánaán valamennyi országát".[6] S mivel ez az Árpád kapitány Szkítiában különleges méltóságot viselt, és Szkítia fölhatalmazásával és jóváhagyásával nemzetségének az az előjoga volt, hogy a hadi vállalkozásra indulóknak ő egymaga járjon az élén, visszatéréskor pedig utolsóként haladjon, ezért – a hagyomány szerint – Árpád a Pannóniába történő bevonulásban megelőzte a többi kapitányt.[7]

5 (217) A föld, a víz és/vagy a fű átadása, illetve követelése a különböző népeknél – és nem csak a steppeieknél – a meghódolás jele. Ilyen értelemben követelt földet és vizet Dareiosz perzsa király a szkítáktól és a makedónoktól (Hérodotosz 4,126 és 5,17). Az idősebb Plinius az ókorban szintén tudott arról, hogy a germánoknál a fű átadása a győzelem elismerésének jelképes kifejezése. Az ószövetségi Judit könyvében Holofernesnek, Nabukadnezár hadvezérének ura parancsára ugyancsak földet és vizet kell követelnie a lázongó népektől. A mondának ez az eleme tehát történetileg akár hiteles is lehet. A (fehér) ló motívuma viszont csak a magyar mondában szerepel, annak sajátos alkotórésze. A monda lejegyzése talán még a XI. századból származik; Anonymus is előadja (14., 37–41. c.), de nála Zalán (Salanus) bolgár fejedelem szerepel Szvatopluk helyett.

6 (218) Lásd Leviták 32,33 és Zsolt 134,11–12.

7 (219) Ez a hadrendben elfoglalt hely a csatlakozott népekre jellemző, a krónika a székelyekkel és a besenyőkkel kapcsolatban említi. Annak, hogy a *Képes Krónika* eme

Árpád, miután – mint föntebb előadtuk – a többi magyarral együtt legyőzte és megölte Szvatoplukot, tábort ütött a Noé-hegyen[8] Fehérvár mellett. Ez volt az első hely, melyet Árpád kiválasztott magának Pannóniában, ezért Szent István király, aki tőle származott, ott a közelben alapította meg Fehérvár városát.[9]

részének szerzője Árpádot és nemzetségét erre a szintre degradálja, valószínűleg Árpád-ház ellenes éle volt.

8 (220) Ma Novaj, Székesfehérvár mellett.

9 (221) Bizonyos, hogy Székesfehérvárt nem Árpád, hanem Szent István apja, Géza fejedelem alapította. Azt, hogy a honfoglalás korában Buda számított a központnak, a krónikáknak az az adata is alátámasztja, hogy Árpádot Óbudán temették el.

4

TEMESVÁRI PELBÁRT: GYÖRGY VITÉZ (1500 KÖRÜL)

„Ezt a parancsolatot kötöm a lelkedre… hogy a jó harcot vívd meg… Tarts ki a hitben, és őrizd meg tisztán a lelkiismeretedet".[1] Az Apostol betű szerint mondta e szavakat Timóteushoz szólva. Mégis úgy kell vennünk azokat, mintha személyében bármelyik keresztény hívőnek mondta volna, mert kötelessége harcolni a gonosz lelkek ellen. Ezért írja a Glossza: Origenész azt mondja, hogy az Úr Jézus mindig csodálatos dolgokat akar cselekedni. Azt akarja, hogy a szöcskék legyőzzék az óriásokat, és hogy a földi emberek győzzenek a gonosz szellemeken. Hiszen nagy és csodálatos dolognak látszik az, hogy a testben élő, törékeny és esendő ember Krisztus hitével és szavaival fegyverkezve a gonosz lelkek légióit győzi le. Jóllehet maga Krisztus győzedelmeskedik bennünk, mégis csak több az, hogy általunk győz, mint az, hogy ezt magában is megtenné. Eddig az idézet. Hallja meg tehát mindegyikünk, mit mond az Apostol: Ezt a parancsolatot kötöm – úgymond – a lelkedre, tudniillik neked, ó, keresztény ember, hogy hűségesen teljesítsd, hogy vívd meg a jó harcot. Mégpedig csatázva a sátáni kísértésekkel s ellenállva azoknak. Kitartva szilárdan a hitben Jézus Krisztus iránt, és megőrizve a jó lelkiismeretet úgy, hogy állhatatos légy a szent és feddhetetlen életben. Mivel azonban Szent György kiváló katonaként ily módon harcolt, azért az előbb említett szavakat az ő tiszteletére vonatkoztathatjuk. E szavak három dologban ajánlják őt figyelmünkbe, s állítják elénk példaképpen.

Először előkelő katonai állását illetőleg e szóval: hogy vívd meg a jó harcot.

Másodszor a szabályzat megőrzésének parancsára nézve; hiszen ez a jó harcnak a parancsa.

Harmadszor hitének győzedelmes tökéletessége szempontjából; mert ezt mondja: Tarts ki a hitben, s őrizd meg tisztán a lelkiismeretedet.

Az elsővel kapcsolatban, ami a jó katona feltételeit illeti, vegyük tételül Ágoston mondását az Úr szavairól, hogy úgy kell megvizsgálnia magát minden

[1] 1 Tim 1, 18–19.

embernek, aki katonáskodik, hogy figyeljen fel katonáskodásának méltóságára, mellyel elköteleztetik. Az egyháztanítók szerint tehát vegyük észre, hogy a jó keresztény katonának főként négy feltétele, kelléke van. Ezeket kell megőriznie minden katona embernek a katonáskodás méltóságának érdekében. És minden kereszténynek ezeket kell lelkileg követnie, miközben az Úr Krisztusnak teljesít katonai szolgálatot.

Az első feltétel a kellő gyakorlás.

A második feltétel a helyes harci szándék.

A harmadik feltétel a merész és derekas csatározás.

A negyedik az igazságosságnak való engedelmeskedés.

Az első feltétel a kellő gyakorlás, tudniillik a fegyverforgatás és a katonai munka terén. Indok: a katona szó a gyakorlatozás és fáradalom neve. Nem illik tehát magához a katonához, hogy teljesen elpuhuljon a pihenéstől és nyugalomtól. Ezért mondja Gergely: Senki sem ismeri meg erejét a békében, mert ha hiányoznak a háborúságok, nem tűnnek ki az erénypróbálkozások. Előre nem látó az a katona, aki béke idején dicsekszik bátorságával. Így ír ő. Hasonlóképpen nem szabad egy kereszténynek sem, mint az örök király katonájának lelkileg lustálkodnia, hanem jótettekkel kell foglalkoznia. Különben éppúgy nem érdemel zsoldot a királytól, mint a folyton ágyban fekvő és semmiféle katonáskodást sem gyakorló katona. Így a keresztény sem, aki elzsibbad a semmittevésben. Ezért mondja az Apostol: „Ne fáradjunk bele tenni a jót… mert annak idején aratni is fogunk. Amíg tehát időnk van, tegyünk jót mindenkivel”.[2]

De a mondottak alapján kérdezhetjük: Vajon szabad-e a katonáknak gyakorlatozniok a fegyverekkel és hadijátékokon? Vajon bűn-e ez? A válasz Clavasiumi (Chiavasso) Angyal testvér és mások szerint az, hogy nagyon is szabad a katonáknak gyakorlatozniok olyan dolgokban, amelyekben senkinek sem ártanak, mint a lovakon való rohanások és a fordulatok, az ütés és a védekezés mestersége, a dárdavetés és az ilyesfélék, amelyekben nem fenyegeti közvetlen veszély a felebarátot. Hiszen a Királyok II. könyvében is olvasható, hogy Dávid megparancsolta, tanítsák Izrael fiait az íjászatra, vagyis a nyíllövés mesterségére.[3]

Más a helyzet azokra nézve, amelyek valószínű veszéllyel fenyegetnek, mint a bajvívások, amelyek tilosak. Ezekről azt tartja az Ostiai bíboros

[2] Gal 6, 9–10.

[3] 2 Sámuel 1, 18.

(Henricus de Segusia) s követi a Panormia, hogy valószínűleg tilos nemcsak az egyházjog, hanem a világi jog szerint is minden olyan, erőfitogtatásra való játék, amely halálveszéllyel jár. Ezt minden más játékra is kell értenünk, amelyben valószínűleg halálveszély fenyeget. Azért – mint a szerzők mondják –, hogy mindenki engedelmeskedjék a bíráknak, 1. §. Nem dicséretes az igazságosság nélküli bátorság. S itt arról a bátorságról szól, amelyet valaki fegyverrel a kezében gyakorol; márpedig ez a helyzet a bajvívások alkalmával. Ezért mindaz, aki bajvívásba száll, s abban leli halálát, nem kap egyházi temetést. A Panormia szerint odaértendő, hogy ha csatározás végett jött oda; ebben az esetben fosztják meg őt az egyházi temetéstől, noha megadják neki a bűnbánat szentségét. Ha viszont nézőként jött, vagy azért, hogy követelje, amivel tartoznak neki, vagy bármi más célokból, kivéve a csatározás szándékát, nem fosztják meg őt, kivéve, ha nyilvánvaló, hogy halálos bűnben halt meg. Ebből világos, hogy – Vilmos szerint – halálos bűn bajvívást végezni, mert ellene van az egyház parancsának. Nem bűn azonban – az Ostiai bíboros szerint – más játékon részt venni a vitézség kipróbálása végett, vagy azért, hogy megtanulja valaki a fegyverforgatást a hitetlenek megtámadására és a haza vagy a társadalom megvédésére, amennyiben nem jár a játék halálveszéllyel. S amennyiben a játék olyan, amelyet az Egyház nem tilt, mint ahogyan tiltja a bajvívásokat; a véletlen halálesetet sem róják fel ilyeneknél. Ebből megtudhatod, mely lándzsajátékok megengedettek, és melyek nem.

A második feltétel a helyes harci szándék. Ezért mondja Ágoston a manicheusok ellen: Mit rovunk fel bűnül a háborúban? Vagy miért halnak meg olykor a halálra készülők avégett, hogy az életben maradtak békében uralkodjanak? Ez megrovásra méltó, és az irigy emberek magatartása. Nem a vallásosokhoz illik az ártani vágyás, a kegyetlen bosszúállás, a gyűlölködő és engesztelhetetlen lelkület, a vad visszavágás, az uralomvágy és ehhez hasonlók. Ezek azok, amiket joggal rónak fel a háborúkban. Eddig az idézet. Ide vonatkozik a Hektorról szóló példa, amelyet a krónikák beszélnek el. Bár nagyon derék katona volt, nem akarták őt a világ kilenc híres fővezére közé számítani, csupán azért, mert kapzsiságtól vezetve zsákmányt vett attól a katonától, akit az ellenség sorában kiütött a nyeregből, midőn az a lándzsától megsebesülve védtelen volt, s végül belehalt sebébe. Lelkileg alkalmazva: A hű keresztény katonát mindenben helyes szándéknak kell vezetnie. Erre tanít bennünket az Üdvözítő: „Ha a szemed, tudniillik a szándékod szeme, helyes; egész tested, azaz az egész abból eredő tett,

világos, vagyis szent lesz. Ha a szándékod szeme rossz; egész tested sötét, azaz rossz lesz".[4]

A jó katona harmadik feltétele a merész és derekas csatározás vagy küzdelem. Az Úr ezért megparancsolta, hogy mielőtt háborúba indulnának, hirdessék ki: Ki fél, s kinek csügged a szíve? Lépjen elő, és menjen haza, nehogy gyávává tegye testvérei szívét is.[5] Lelkileg áttéve: A kereszténynek merészen és derekasan kell ellenállnia az ördögnek, és küzdenie ellene. „Szálljatok szembe a sátánnal, és elfut előletek".[6] Ha pedig valaki félénk, és tart tőle, hogy a kísértésben gyarlósága folytán elbukik, térjen haza, vagyis a szent Egyházba, és imádkozzék, hogy kísértésbe ne essék. Ezért írja Aranyszájú a Máté-evangéliumról mondott egyik beszédében: Krisztus katonáinak nem szabad félniük a harcban az erős ellenségtől, mivel erősebb vezérük van, aki fenntart bennünket a békében, s annál inkább megsegít a háborúban. Majd valamivel lejjebb: Az akarat műveli Krisztus katonáiban az erősséget. Amíg ugyanis nem egyezik bele a kísértésbe, le nem győzhető; hiszen gyönge az ősi ellenség, csak azt győzi le, aki maga is akarja.

A negyedik feltétel az igazságosságnak való engedelmeskedés. A katonáknak ugyanis engedelmeskedniük kell az igazságosságnak, nem pedig ellene támadniok. Különben nem tekintenék őket katonáknak, hanem rablóknak, mint Ágoston írja. Ezért mondja Gergely: A katonáskodás legfőbb dicsérete egyéb jó érdemei mellett az, hogy engedelmességet tanúsítson a szent Egyház java iránt; és szót fogadjon mindannak, amit annak hasznára, vagyis igazságosan is parancsolnak neki. Ennek jeléül, amikor katonát avatnak, karddal ütik háton. Végül a kardot a király színe előtt hordják. A kard pedig az igazságosságot és az igazságos ítélkezést jelenti. Ez értelemben mondja Jeromos is: A királyok kötelessége, hogy magukévá tegyék az ítélkezést és az igazságszolgáltatást, és kiszabadítsák a rágalmazók kezéből az erőszakkal elnyomottakat. Továbbá segítséget nyújtsanak az idegennek, az árvának és az özvegynek. Ezért van ott a király előtt a kard. A katonáknak viszont a háta mögött viszik a kardot, annak jelzésére, hogy engedelmeskednek az igazságosságnak, melyet a királynak katonái által kell végrehajtania.

Figyeljenek fel erre a mai katonák, akik – sajnos – sem Istent nem tisztelik, sem katonai méltóságukat nem őrzik meg; hanem rablók módjára harcolnak

4 Máté 6, 22–23.
5 5 Mózes 20, 8.
6 Jakab 4, 7.

az igazságosság ellen, elnyomják és kifosztják a szegényeket. Irgalmatlan ítélet vár reájuk!

Lelkileg tehát mi valamennyien, kedveseim, akik Krisztus katonái vagyunk, őrizzük meg mindenki iránt az igazságosságot. Az igazságosság pedig nem más, mint megadni kinek-kinek a magáét. Bernát szerint Istennek a szeretetet, tiszteletet és engedelmességet; a felebarátainknak pedig a testvéri szeretetet. Ezt tette meg György minden tekintetben, s ezért volt kiváló katonája Krisztusnak, akivel most uralkodik.

A második fő titokkal kapcsolatban kutatnunk kell azokat a parancsokat, melyeknek megtartására szabályszerűen és általánosságban kötelezi a katonákat hivatásuk. Erre nézve meg kell jegyeznünk, hogy – mint ezt az egyháztanítók műveiből olvassuk – négy olyan legfőbb és általános parancs van, melynek megtartása a katonákat hivatásuk alapján lelkiismeretben kötelezi.

Az első az, hogy ne katonáskodjanak valami világi célért, hanem Istenért.

A második az, hogy ne utasítsák vissza vérük ontását az igazságosságért és a közösségért.

A harmadik, hogy védelmezzék a szent Egyház hitét, és biztosítsák békéjét.

A negyedik, hogy a háborús ütközet előtt bűneiket őszintén megvallják és megbánják.

Azt mondtam, az első parancsolat az, hogy ne katonáskodjanak valami világi célért, hanem Istenért. Világos ez Tamás szavaiból: Vajon irányulhat-e valamilyen szerzetesrend a katonáskodásra? Válaszában pedig azt mondja, hogy nemcsak a szemlélődő élet művelésére alapítható szerzetesrend, hanem a tevékeny élet művelésére is, amennyiben ez Isten szolgálatához és a felebarát megsegítéséhez tartozik; de nem alapítható annyiban, amennyiben ez valami világi cél elérését szolgálja. A katona szolgálatát pedig a felebarát megsegítésére lehet rendelni nemcsak magánszemélyeket illetőleg, hanem az egész közösség védelmére nézve is, sőt, az Isten iránti tisztelet fenntartása végett, amint ezt Júdásról olvassuk a Makkabeusok könyvében, aki testvéreivel együtt harcolt mindhalálig a törvényekért és felebarátaiért. Ezért megfelelő, hogy szerzetet alapítottak a katonáskodás céljából; nem ugyan valamilyen világi célért, hiszen ez ellenkeznék a szerzetességgel, hanem az istentisztelet és a közjó védelmére, vagy még a szegényekére és elnyomottakéra ama zsoltárhely szerint: „Az elnyomottat és a szűkölködőt tegyétek szabaddá, mentsétek ki a gonoszok kezéből!”[7] Így ír Tamás. Ide vonatkozik, amit Ágoston mond:

[7] Zsoltárok 81, 4.

Katonáskodni – úgymond – nem bűn, de a zsákmányért vagy a vagyon gyarapításáért – a glossza hozzáteszi: jogtalanul – elítélni való. Helinadus ezért azt mondja, régente az volt a szokás, hogy azon a napon, amikor meg kellett valakit tisztelni a katonai övvel, az ünnepélyesen a templomba jött, kardját az oltárra tette és felajánlotta. Ezzel mintegy ünnepélyes fogadalommal elkötelezte magát az oltár iránti szolgálatra, és megígérte Istennek, hogy tiszte lesz az állandó szolgálat.

A második parancsolat az, hogy ne utasítsa vissza vére ontását, sőt a halált is az igazságosságért és a közösségért, mégpedig elsősorban Isten kedvéért, mint előbb mondottuk az első fejezetben. Vegetius ugyanis ezt mondja: Mielőtt katonai övvel tüntetik ki a katonákat, Istenre, az ő Krisztusára és a Szentlélekre esküsznek, hogy soha el nem pártolnak az igazságosságtól, vagy sohasem utasítják vissza, hogy meghaljanak azért a közösségért, amelynek katonaságába elszegődtek. A katonák ezen, még ha nem is kifejezetten tett eskü alapján kötelesek vérüket ontani a hit oltalmazásáért, és életüket adni a testvérekért, mint Policratusnál olvasható. Ezért „életed árán is tusakodjál az igazságosságért, mindhalálig küzdj az igazságosságért”.[8] Ide vonatkozik az, amit Miklós pápa mond kánonjában és Orbán pápa a következő kánonban. Ugyanott a következő kánonban pedig Ágoston mondja Bonifácnak, hogy az Egyházért a kiközösítettek és hitetlenek ellen viselt háborúk érdemszerzők, és azok, akik az ilyen háborúban meghalnak, kiérdemlik a mennyországot, és üdvözülnek. Ennek alapján nyilvánvaló az előadott tételünk.

A harmadik parancsolat az, hogy védelmezzék az Egyház hitét, és biztosítsák a békét. Ezért hát méltán mondja az Apostol: Ezt a parancsolatot kötöm a lelkedre, hogy a jó harcot vívd meg. Tarts ki a hitben, vagyis szilárdan ragaszkodjál a katolikus hithez. Hiszen Policratusnál olvasható: hogy a katonáknak az a kötelességük, hogy ne sértsék, hanem védjék az Egyházat, támadják a hitszegést, tiszteljék a papságot, küszöböljék ki a jogtalanságot, és biztosítsák a tartomány békéjét. Ezért írja Ágoston, hogy a tilos erőszakossággal szemben az Egyház ellenségei ellen, az Egyház oltalma és védelme érdekében a hatóságoktól kell segítséget kérni, s ezeknek ezt meg kell adniok. Nem is lenne dicséretes a türelem ilyen esetekben, hanem méltán kellene hibáztatni a hanyagságot. Eddig az idézet.

A negyedik parancsolat a bűnökre vonatkozik, hogy a háborús ütközet előtt vallják meg, és tartsanak őszinte bűnbánatot. Richárd szerint ugyanis:

[8] Sir 4, 33.

Mindazok, akik harchoz látnak, a közvetlen halálveszély miatt kötelesek akkor meggyónni és bűneiket őszintén megbánni, mert különben halálosan és kárhozatosan vétkeznék az, aki halálveszélynek tenné ki magát gyónás nélkül, és ez esetben nem készülne fel Isten irgalmára.

Előadott tételünkkel kapcsolatban szent György megtartotta Isten valamennyi parancsát, és Krisztusért megtette mindazt, ami kötelessége volt. Ezért nagy kegyelmet és dicsőséget érdemelt. Ó, keresztény katona, végy példát róla, hogy üdvözülj!

A harmadik fő pont tekintetében a győzedelmes katonáskodást illetőleg vegyük tételül: Minden keresztény katonának, hogy valóban és üdvösen győzelmes legyen, Szent György példájára szilárdnak kell lennie a hitben, és lelkiismeretében tisztának a bűntől. Kiviláglik ez a tárgyul választott szentírási mondat szavaiból. S a megindokolását Bernát mondja: A vétkes lelkiismeret mindig félénk. Tehát nem lehet biztonságos, és az üdvösség útján győzelmes az a katona, aki nem tiszta a bűnöktől. Végül ennek kedvéért feltesszük a kérdést: Honnét van az, hogy néha a háborúban kevésbé erősek kezétől gyalázatosan legyőzetnek és összeomlanak nagyon erős és máskor győzedelmes katonák? A Szentírás szerint az a válasz, hogy Isten ezt főként négy bűn miatt engedi meg.

Az egyik a szerfölött felfuvalkodó gőg. Romlás előtt felfuvalkodik az ember szíve, és: „Aki magát felmagasztalja, azt megalázzák".[9] Ezért megy közmondásszámba a harcosok körében, hogy nem tér haza győzelemmel, aki kevély dolgokat akar és beszél. Lásd ennek példáját Góliát és Dávid esetében![10] Mindezek alapján mondja Ágoston: Senkit le nem győznek, csak azt, aki önmagában bizakodik. Senki sem győz, csak az, aki önmagában nem bizakodik, hanem Istenben bízik. Judit könyvében is ezt olvassuk: „Urunk, … nem hagyod el azokat, akik benned bíznak, de megalázod azokat, akik önmagukban bizakodnak, és saját erejükkel kérkednek".[11]

A másik a testies vétkek élvezete. Policratus mondja: A hadvezérnek joggal kell megelőznie azt, hogy a harcosok szívét megtörje a nemi élvezet és a bor. Hiszen olvassuk, hogy az asszír birodalmat is a torkosság és a bujaság indulata forgatta fel, mint ez Holofernesz történetéből kiviláglik. Továbbá volt-e valaki erősebb katona Sámsonnál, akit Delila mégis szégyenteljesen

9 Lukács 18, 14.
10 1. Királyok 17.
11 Judit 6, 15.

legyőzött?[12] Benjámin törzse, amelynek férfiai nagyon harciasak voltak, kevesek kivételével teljesen kiveszett a háborúban a fajtalankodó gábai férfiak védelmezése miatt.[13] Ezért írja Gergely: Aki testies vétkekkel leigázza önmagát, hiába támaszt maga ellen külső harcokat. Mert hogyan kíván a külső küzdelem fáradalmán diadalt aratni az, aki önmagában még mindig alulmarad a kéj vágya elleni belső háborúban?

A harmadik bűn a rablás és zsákmányolás gyakorlása. „Jaj neked, te rabló! Nemde, kirabolnak majd téged is?"[14] Szolgáljanak például a moábiták, akik siettek zsákmányolni, mondván: „Most aztán rajta, Moáb, zsákmányolni! S így Izrael elindult, és megsemmisítette a moábitákat".[15] Ezzel szemben Makkabeus Júdás, midőn a pogány nemzeteknek egyik hadseregét megverte, így szólt a néphez: „Ne kapjatok a zsákmányon, mert még egy másik csata áll előttünk! … Hanem miután megvívtatok velük, majd nyugodtan zsákmányolhattok".[16]

A negyedik bűn a babonákhoz való ragaszkodás, tudniillik a kardcsapások, nyilak és bármi más sérülések elleni betűkhöz és cédulákhoz; midőn tévesen azt vélik, hogy az ilyesmi hathatós, jóllehet inkább a vesztükre van. Ne szolgálj idegen isteneknek, nehogy vesztedre legyenek![17] Példa rá a Makkabeusok II. könyve, ahol azt olvassuk, hogy Júdásnak Gorgiász elleni csatájában több zsidó elesett. Amikor testüket másnap el akarták temetni, a halott zsidók ruhája alatt bálványoknak szentelt tárgyakat találtak. Így mindnyájan megtudták, miért estek el.[18] És a Zsoltár is így szól: „Haragra ingerelték Istent gonosz, tudniillik babonás tetteikkel, és sok csapás zúdult rájuk".[19]

Ó, keresztény katona! Vigyázz tehát magadra, s óvakodj ezektől, mert egyébként elpusztulsz testileg is, rossz halált halva, és az örökkévalóság számára is. Jeromos írja e zsoltárvershez: Kétszeres csapással zúzd őket össze. – Ismertem magam is egy embert, aki efféle cédulát hordott magával a háborúban. Nem lehetett őt rábeszélnem, hogy dobja el. Mert azt mondta, hogy nagyon jól megvédi őt, s meg is védte ama cédula ereje a nyilak elől.

12 Bírák 16. fej.
13 Bírák 20. fej.
14 Izajás 33, 1.
15 2 Királyok 3, 23–24.
16 1 Makkabeusok 4, 17–18.
17 5 Mózes 7, 4.
18 2 Makkabeusok 12, 34, 39, 40.
19 Zsoltárok 105, 29.

Íme, másnap az ütközetben egy, a városból kilőtt nyíl megsebesítette. Ekkor félve az elkárhozástól elégette az említett cédulát, miután megtapasztalta, hogy hazugság az, hogy ér valamit az ilyesmi.

Előadott tételünkkel kapcsolatban Szent György óvakodott mindezektől, sőt, megalapozott volt a mélységes alázatban; tiszta volt és józan, sajátját bőkezűen osztotta a szegényeknek, és a Krisztus iránti igaz hitben annyira erős és szilárd volt, hogy felfegyverkezve e hit erejével dicsőséges győzelmet aratott. Először is a sárkányon. Másodszor a zsarnokon és annak kínzásain. Harmadszor a sátán felett, és negyedszer magán a halálon, így hát dicső diadallal és a vértanúk koszorújával ékesen uralkodik mindörökké.

5

BORNEMISZA PÉTER: EGYKÖTETES PRÉDIKÁCIÓSKÖNYV: AZ FEJEDELEMSÉGRŐL (1584)

Huszonharmadik úrnapra Szentháromság nap után.
[Mi légyen megadni a császárnak azt, azmi császáré…]

MICSODA AZ FEJEDELEMSÉG?

Az fejedelemség Istentől arra rendeltetett tiszt: hogy éltetője lévén az ő anyaszentegyházának, azaz: az örök életre való híveknek, és az oskoláknak, azaz: azféle tanuló gyermekeknek és ifjaknak, kik idvösséges tudománt tanulnak és sokféle haszonra való tudományokat – lenne őrizője az jó erkölcsnek és az békességes életnek az Istentűl kiadott törvénye szerint, mely természetnek is törvénye, és azból jól elrendelt törvények szerint, hogy azokban híven eljárna, az szerint az jókat oltalmazza, és az szerint az gonoszokat külső fenítékkel is megbüntetné.

Mely fejedelemség imez kettőbe függ kiváltképpen: először: honn, jó móddal, népet bírni; másodszor: kívül, jó móddal, haddal oltalmazni. Azaz: békességnek idején otthon jó vigyázással bírja és igazgassa népét istenes, igaz és józan életben, háborúnak idejébe kedig jó vitézségvel oltalmazza őket. Ok nekül hadat ne indítson, de ha arra igaz oka vagyon, azban Istent segítségül hívja és az ő tisztességéért, az ő szent igéjének, az ő szent népének oltalmáért hadakozzék, és mint az pelikán mellyét szaggatván vérével hinti megöletett fiait az kigyótúl, és úgy éleszti meg őket: így ő is az Isten törvényét és az ő népét azzal oltalmazza, amint az úr Krisztus is erről csuda drága példa. Ez madárt címerül ez írással: *pro lege et grege* eszesen választotta volt egy neápóliai király.

Az fejedelmi tiszten penig sok rendet értünk: minden előttünk járóinkat, mint császár, király, herceg, gróf, marsalk, tanács, bíró, polgármester, kapitány, hadnagy, udvarbíró, porkoláb, ispán, szölék, gazdák. Azmint külömbkülömb helyeken külömben-külömben vadnak elrendelvén, Rómába,

Velencébe, Bécsbe, falukba másképpen. Mindezekről Szent Pál azt mondja,[1] hogy Istentől való rendelések, őtűle szereztetett és engedtetett rendek. Az bölcs is mond:[2] az birodalom tinéktek az Úrtúl adatott, ő számot tart az ti cselekedetekre, és az ti tanácstokat megítéli. Az Isten is mond Dávid által:[3] Én mondottam, istenek vattok és mindnyájan az felségesnek fiainak neveztettek. És mond Dávid:[4] az Úr felemeli porból és az ganéjból a szegént, hogy ültesse az ő népének fejedelminek közibe. Ezekből mind az fő népek induljanak isteni félelemre tisztekben, mind az alattok valók becsüljék őket. – Legelőszer penig Nemród lőn babilóniai fejedelem, hamar az vízözön után. Ez kezde új birodalmat, és azért neveztetett Nemródnak, azaz keserű uralkodónak és Isten vadászának, mert keménben kezdé az népet zabolán tartani. És Istennek kezdé kivadászni az népnek fene vad embereit. Őutána sokakat rendelt az Úristen mind az négy birodalmokban, kik között sokan istenfélők is voltak, mind az legfő császárokban, mind azok közt való birodalmokba. Mint Ábrahám is, József is, Mojzes is főtisztet viseltek; Mojzesnek Jetro, az ipa, tanácsot is aod, mint rendelje el népének birodalmát tizedesekre, századosokra, ezredesekre és egyéb rendre. Mely rendtartás még az pogánokban is vagyon, természet szerint is: hogy ezek mindenre gondot viselnének, valami az közönséges társaságban szükséges: törvénylátásra, házasoknak magoktartására, igaz kereskedésre, ítéletekre, büntetésekre, oltalomra, hadakozásra, munkatételre, jámbor életre, az anyaszentegyházra, az oskolabelieknek épületire, az polgárbóli társaságra és annak minden szükségére, hogy mint az kormányos az hajónak igazgatásra, az orvos az egészségre, az hadnagy az győzedelemre, úgy az községnek az bírója is és ura az községnek jó életire is gondot viseljen, hogy marhájok szaporodjék, tisztességek nevekedjék, dolgok erősödjék, hogy minden alattok valók az igaz anyaszentegyháznak jó szállásadói lehessenek. Ezekben valamely fejedelem igyekszik híven eljárni: azok Isten előtt nagy méltóságbeliek, úgy, mint kik Istenüknek,[5] és őneki segítőtársainak neveztetnek, kiknek sok áldási is ígértetett. De mind régen az marcimiták, mind most az anabaptisták röttenetes tévelgéseket hintettek ezekről: hogy midőn látnák, hogy sokan az fejedelmek és udvarbéliek közül kevélyek,

1 Rom. 13.
2 Proverb. 8., Sap. 6.
3 Psal. 82.
4 Psal. 12.
5 Psal. 82.

ragadozók, torkosok, és sokan az fejedelemséget nagy kegyetlenséggvel, sok ártatlanok vére kiontásával, és nékik sokféle álnokságval foglalnak és bírnak: azból azt ítélik, hogy az fejedelemség nem Istentűl rendeltetett tiszt volna, hanem emberi vakmerőségből és kevélségből való ragadozás. De az gonoszságot meg kell választani az tiszttűl, mert az hamisság nincsen Istentűl, de minden tiszt őtűle vagyon, amint minden tagainkban osztott tiszteket. Még az kegyetlenek is nem vehetik magoknak az birodalmat, hanem ha Istentűl adatik, hogy azok által keményképpen büntessenek az gonosztevők. Mond:[6] „Az Úr változtatja az időket, elveti a királyokat és rendeli, hogy megesmerjék az élők, hogy az felséges Isten hatalmas az embereknek országába, és azkinek akarja, aznak adja azt." Az Szent Jób is mond:[7] az népnek bűneiért regnálni hagyja az Úr az színmutató fejedelmet. Ismét Jób:[8] az földnek álnokságáért megsokasulnak az fejedelmek. Ozeás mond:[9] Ő ád gyermekfejedelmet az népek büntetéséért. Izaiás is így szól;[10] Dávid királ is inti az gonosz fejedelmeket:[11] hogy szarvakat fel ne magasztalják, mert az Úr imezt megalázza, és amazt felmagasztalja. Mely fejedelemségbe mint viseljék magok az istenfélők, szóljunk arról is.

HAT FŐ TISZTIRŐL AZ FEJEDELEMNEK

Minden rendbéli fejedelemnek penig rend és ágazat szerint sok fő, nemes tiszteket és dolgokat rendelt az Isten, kire ha jó gondot viselnek, ők is Istentűl szép áldomásit veszik, mint imez hat fő dolgok.

Előszer

Hogy az anyaszentegyháznak és az oskoláknak dajkái, éltetői, gondjaviselői legyenek. Az Isten igéjét igazán és tisztán hirdettessék, az néppel az Isten igazán tiszteltessék, bálványozást és minden hamis isteni tiszteletet megtiltsanak és kigyomláljanak az község közül. Tehát igen tisztán tanulják az Isten

6 Dániel, 2.
7 Jób 34.
8 Jób 38.
9 Ozeás 13.
10 Izaiás 3.
11 Psal. 75.

törvényét, hogy azból ő magok is megítélhessék, micsoda az bálványozás, és micsoda az hamis isteni tisztelet, mert az bolond, avagy balgatag áhítatos fejedelem nagy kárt tehet az ő népe között, mint Jeroboám, Ácháb és több bálványozók. Viszont példa Ezekiás, ki az érckígyót elrontatá, hogy vele ne bálványoznának. És imádkozék Istennek mind prófétástul népestül.[12] Példa Jósiás, ki minden bálványozó képeket kitörette; Mojzes elrontá az aranyborjú képét; Dávid az népet ő maga is tanyítá. Az ninivebeli király Jónás fenyítésére pönitenciát hirdete.

Másodszor

Az Istennek tízparancsolatjának erkölcsit megőrizzék, annyiból, hogy kilső szemlátomást aznak ellene ne éljenek, hanem mint az Isten ő maga foltozta azoknak igéit, úgy ők is azonokat szólják, mint Istennek képebeliek,[13] és azok szerint bírják az őalatta valókat, mert Isten azt akarta, hogy az emberi nemzet az ő isteni bölcseségéhöz és igazságához szabja magát. Azért ha nem óhatta is népét belső, titkon hallgató bűnöktől, kiket hagyjon az Isten ítélőszéke elejbe, de külsőképpen az jó erkölcsre jó gondot viseljen, hogy kívül istenkáromló, hamis esküvő, szitkos, ünneptörő, öldöklő, parázna, lopó, hazugszavú ne lakozzék az ő népe között büntetés és fenítés nekül. Belől penig az ő lelkeket építtesse igaz lelkipásztornak tanyítása által.

Harmadszor

Őrizője legyen az ő magoktúl szerzetett és rendeltetett törvényeknek is. Melyek olyak legyenek, hogy az Isten törvényét segítsék. Elrendelvén, mint tartsák magokat minden rendbeliek, házasok, gyermekek, szolgák, kalmárok, koldusok, mívesek, vitézek és egyebek; és azokra reávigyáznak, hogy kiki azszerint éljen.

Negyedszer

Ki is szolgáltassák az tízparancsolat- és az ország törvényét. Azaz törvény szerint meglássanak mindeneket és megbüntessék az engedetleneket,

[12] 2 Para. 32.
[13] Psal. 82., János 10.

semmit nem kedvezvén bizonyos ok nekül; de bánkódjék rajta, valamikor készeríttetik az büntetésre. Mindazáltal, hogy meg ne utáltassék se az Isten törvénye, se az ország rendelési, azki érdemli: megbüntesse, népét száján tartsa, hogy ne kényeskedjék. Azkin kedig méltó könyörülni, azzal kegyelmesben cselekedjék.

Ötödszer

Őrizzék az ő alattokvalójoknak marháját, testét, életét, békességét, tisztességét, az méltatlan nyomorgatókat elűzvén őrólok. Véreket is ne szánják éröttek, azmint az publikánról és Krisztusról szólánk.

Hatodszor

Jó majorok is legyenek, hogy mint József, éhségekben éltethessék az ő alattvalójokat. Mint az pásztor noha nyíri, de el nem nyeli az ő juhait. Tiberius császár mondása szerint: így ők is vehetik hasznokat az ő népeknek. De az oly törvény szerint legyen, kit az Isten és az ország rendelt. Azonba ők is éltessék és segítsék az ő népeket. Dániel azt írja, hogy Nabukodonozor látott egy nagy ágas fát, ki alatt éltenek minden állatok; ezt Dániel az császárra magyarázza, hogy ő oly legyen, mint az jó termő fa, kinek mind gyümölcsével élnek sokan, mind árnyéka alatt nyugosznak sokan. Tehát ne vélje azt az fejedelem, hogy őmaga nyugodalmáért tettetett fővé, hanem mint az fő szolgál az egész testnek és nyugotja, így ő is. Példa Ácháb, ki Nábotot megölte szőlőjéért és Isten mind feleségestűl elveszté.[14] Gonosz rendtartása vagyon az töröknek is, ki mindeneket rabjának tart, de az ostora ez egész világnak.

Sommáját értsük meg ezeknek.

Ezek, mondok, tisztek az jó fejedelmeknek: hogy az anyaszentegyházat, az oskolákban tanulókat, az egész közönséges társaságot tanyíttassák istentiszteletre, jó erkölcsre, oltalmazzák háborgatóktúl, szaporíttassák minden életjekre valókat és ő magok is éltessék őket az ő szükségekben. Kikről olvass szép bizonyságokat.[15] Sok panasz is vagyon azokra, kik az ő pásztorságokban el nem járnak.[16]

[14] 3. Reg. 21.
[15] Rom. 13., Lukács 3., Izaiás 12., 58., Mikeás 8., Zach. 17.
[16] Mikeás 3., Ezekiás 33.

HÉT FŐJÓSZÁG KELL AZ FEJEDELEMSÉGHÖZ

De azki ilyen akar lenni, szükség, hogy azban imez hét nemes jószág legyen: először bölcseség, azaz jó értelmesség, jó eszesség, és jó okosság. Másodszor istenfélelem. Harmadszor igazság és ahhoz való szeretet. Negyedszer megelégedett szív, azaz: ne legyen fösvény és telhetetlen. Ötödik erősség az szívnek állhatatottsága és bátorsága, minden nyavalyát elszenvedvén. Hatod: mértékletesség, józanság és vigyázás. Hetedik: igazmondás.

Esze legyen, hogy bolondsága miatt meg ne háborítsa az Istennek igaz igéjének hirdetését, és a jót meg tudja választani az gonosztul az ítéletben. Ezt kéri vala Salomon is, mely kévánságát benne annyira szereti Isten, hogy bölcsessége mellett minden kazdagságával is megáldaná. Eszét és értelmét nevelje a fejedelem az szent Bibliából, egyníhánszor azt általolvasván egész életiben. Amint neápoli Alfonzus királról írják, hogy tizennégyszer olvasta volna által. Kinek szokása volt, hogy udvarában mellette lévőkkel is olvastatván, minden regvel megkérdette, ki mit olvasott, és úgy kezdett egyéb dolgaihoz. Én intésemre is egyníhány fírfiakat és asszonyokat tudok, kik háromszor is általolvasták. Ezből azért és egyéb meglett dolgoknak olvasásából nevelje az fejedelem bölcsességét, és azokból az jelenvalóknak rendelésére okoskodjanak, és az jövendőkről jó módon gondot viseljenek. Tartsanak jó és igaz tanácsadókat is, mert nincs egy ember is, azki mindent önnenmagától érthetne.

Isteni félelme arra való legyen, hogy óhassák magokat az ő tisztekbe mindazoktúl, azkivel az ő ura Istene megbántatnék, hogy igazságot és ítéletet tegyen; az ártatlant megszabadítsa, az gonosztevőt megbüntesse.

Igazságszeretete arra való legyen, hogy erősen vigyázzon mind eszével és mind az két fülével arra: ki mond igazat, és ki mond hamisat, és igaz ítéletet tehessen. Azért hízelkedőknek és csélcsapóknak és fondorlóknak szavokat gyűlölje, de igazságszeretőkkel tanácskodjék.

Az fösvénységet azért gyűlölje, hogy az ajándék miatt semmi szömélt ne válogasson, és az ő népe között ne ragadozzon. Ne legyenek undok nyereségnek kévánói, és felötte ne szomjúhozzák az kazdagságot, se rendek kívül kereskedésre magokat ne adják, mert, azmint Szent Pál mondja, nagy pénznek kévánsága minden gonoszságnak gyökere, és azkik meg akarnák kazdagulni, az ördögnek tőrébe és sok kísírtetiben esnek, melyek őket az veszedelemben

bemerítik. Erről mond Jeremiás:[17] „Ezért adom az ő feleségeket és mezőiket idegeneknek, mert kicsintűl fogva nagyig mindnyájan az fösvénséget űzik." Mint az Sámuelnek fiairól mondja az írás,[18] hogy az fösvénség után indultak és az ítéletet elfordították. Ezért tiltja meg Isten,[19] hogy a fejedelmek ajándéknak kévánói ne legyenek, mert az ajándék az szemeseket megvakítja, és az igazaknak beszédeket elfordítja.[20] Aznak felőtte az fösvénség testi bálványimádás; kinek része nincs Isten országába.[21] Azért írják az jó fejedelem képét, hogy vak és csonka, ki nem néz szömélt és ajándékot, és nem veszi el azt. Ezek mind királnak, úrnak, ispánnak, ítélőmesternek, bírónak, prókátornak igen szükségesek. Az Isten mond Izaiásnál:[22] „Jaj, ki hamis törvényeket írnak, azkik az hamisat az ajándékért megigazítják." Mond Mojzesnél:[23] „Átkozott, aki az jövevénnek, az árvának és az özvegynek igyét elfordítja." És mond:[24] „Szömélyeket ne esmerjetek az ítéletben, mint az nagyot, az kicsint is úgy meghallgassátok, és senkit az emberek közül ne féljetek, mert Istené az ítélet. Ezekre azért minden fejedelem gondot viseljen: hogy eszes, istenfélő, igazságszerető, fösvénységutáló, állhatatos, mértékletes, igazmondó legyen. Kikben hogy eljárhasson mindenkor az ő tisztibe, imez háromra nézzen.

HÁROMRA NÉZZEN: ISTENRE; MAGÁRA; ÉS ALATTAVALÓIRA

Minden rend, ki fejedelmi tisztet visel, akár király, akár bíró, akár nagy, akár kicsin legyen, ha csak egy szolgának, avagy egy cselédnek is ura és gazdája, első gondja ez legyen: hogy mindenkor Istenre nézzen, azaz: előtte legyen, az Úristen mit kéván tűle az Istenére való tekintetibe? Kévánja penig imez négyet azba: először, hogy megesmérje, hogy az fejedelemséget Isten adja, ő bírja, ő tartja meg, és mikor akarja, elváltoztatja. Erről tanuljon szép bizonságot, azmint

17 Jeremiás 8.
18 1 Reg. 8.
19 Exo. 23.
20 Eccl. 2.
21 Efez. 5.
22 Izaiás 10.
23 Deut. 28.
24 Deut. 8.

meg vadnak írva[25] és sok több helyen. Másodszor ezben nézzen az Úristenre, hogy féljen tűle, és azért igyekezzék járni csak az ő parancsolatja szerint, azmint erre is sok szép írások intik őket.[26] Példa fáraó, Saul, Nabukodonozor, kik nem félték és elvesztek. Harmadszor ezben nézzen az Úristenre, hogy az ő ítéleti szerint ítéljen, az szerint cselekedjék az fizetésbe és az büntetésbe. Ezekről olvasson itt.[27] Példa Ácháb,[28] ki elvesze azért, hogy Nabótval hamisat cselekedék. Cambises király elevenen nyúzatta meg az hamis bírót és aznak bőrével beboríttatván az bírák székit, fiát azban ültette. Ezekben nézzen a jó fejedelem mindenkor az Úristenre, és tanuljon ezekről itt.[29]

Másodrendben nézzen mindenkor őmagára is, imigyen: hogy gondolja meg, ő mely igen erőtlen az ő tisztére Isten nekül, azért is, mert mind eszébe, okosságába, ítéletibe, értelmébe, mind erejébe sokképpen megfogyatkozott az eset után az emberi nemzet, és azfelött az pokolbeli ördög is, mint az sívó oroszlán kerengi kiváltképpen azokat, kik nagy tisztet viselnek, kinek ellene senki nem állhatna az ő emberi erejéből. Továbbá azt is gondolja meg, hogy egy embernek sok embereket bírni és azoknak sok külömb-külömbféle igyeket forgatni, igazgatni, oltalmazni, jól elrendelni lehetetlen Isten nekül. De Isten az, ki őtet fővé tötte és az többi közül erre választotta, hogy azoknak bírója legyen. Azért kérje, hogy ő maga is legyen együtt mindenkor mellette, bírja eszét, tisztét, erejét az ő tisztibe. Ezenképpen magára nézni, magának erőtlenségét meggondolni igen nemes dolog az fejedelembe, kire szépen int Szent Péter is, hogy megalázzuk magunk az Istennek hatalmas keze alatt.[30] De az jól megtekinti az ő erőtlenségét, az ha magát nem tudja vigasztalni és oktatni, fel sem merné venni az fejedelmi tisztet, ha bár reáválasztanák is. Azért magát az ő erőtlensége mellett vigasztalja is imez két dologval: először azzal, hogy Isten szerint volt hivatalja, nem ő maga kévánta hiú dicsőségéért és telhetetlenségéért. Ez nagy vigasztalás azoknak, kiket az népek választanak királlyá, ispánná bíróvá; hogy ha erőtlenek is, de az Úristen nem hagyja el az ő tisztibe, mert ő maga, Isten vonta reá, mint Mojzest, Dávidot, Salomont és többeket. Viszont igen nagy lelkifurdalásban vannak azok, kik álnok, hamis perpatvarral, tolvajlással foglalnak jószágot, mint Absolon, Dávid fia. Ezféléknek

25 Deut. 10., 1. Reg. 30., Dániel 4., Proverb. 8., Szofóniás 6., Psal. 82., 112., Rom. 13.
26 Deut. 18., Psal. 2., 82.
27 Exo. 23., Deut. 16., Jerem. 22., Izaiás 10., Sap. 6.
28 3 Reg. 22.
29 Dániel 4., Psal. 126., 143., Proverb. 8., 16., 2. Para. 20., Izaiás 1., Lukács 3., Rom. 4.
30 1 Pét. 5.

nehéz magokat vigasztalni, hogy Isten őket nyomossá tenné, és hogy Isten vélek lenne, hanem ha ostorul bocsátott volna azféle urakat, kiknek egy kevés ideig engedne Isten birodalmot az ő népének vesszőzéséért, níha penig sokáig is tartja azféle kegyetleneket rajtok, mindaddig, míg megjobbulásokat nem látja, azmint török császárt rajtunk. Jóllehet őneki is Isten szerint való hivatalja lehet az ő országába, de hogy ideeresztetik reánk: ez ostora Istennek. Minden azért, valaki jó lelkiesmérettel és csendes szívvel akarja bírni tisztit, Istentűl várja arra való hivatalját. Másodszor az jó fejedelem az ő erőtlenségébe ezzel vigasztalja magát, hogy az fejedelemség Isten előtt igen becsületes és kedves, és aznak bírásába örömest jelen vagyon. Az fejedelmeket ő maga isteneknek nevezi,[31] ő segítőtársainak, ő képebelinek, kik mellé elbocsátja angyalát is, azmint kitetszik Józsue könyvébe,[32] hol az angyal egy pallossal forgolódván, az Isten népe hadnagyának mondja magát; és kitetszik innen is.[33] De kérje erre szüntelen az Istent és bízzék benne, hogy el ne hagyja semmi igyében, és higyje, hogy az ő szent angyali is mellette vadnak. Ehhöz képest inti Szent Pál az híveket is, hogy imádkozzanak az fejedelmekért, hogy az Isten hívja őket az ő neveknek oltalmokra, azoknak békességes és istenes életjekre.[34] Tehát mind ő maga az fejedelem, mind alattavalói imádkozzanak igen gyakorta, hogy az ő erőtlenségébe ne hagyja őket. De ő is úgy keresse kedvét az ő népének, hogy ne átkozzák, hanem Istent kérjék érötte. Mely imádkozás és az gondolat, hogy az ő tiszti kedves Istennél, nagy vigasztalására leszen. Hogy penig bizonyos lehessen azba, hogy az fejedelemség kedves Istennél, és azok mellett jelen vagyon jó és igaz igyekben, igen olvassák az királyokról írt könyveket, kikből lássák, mint bírta és igazgatta az Úristen Ábrahámot, Józsefet, Gedeont, Dávidot, Jósiás Ezekiást. És az krónikába Constantinust, Theodosiust és többeket. Viszont, mint vesztötte és rontotta azokat, azkik ellenek támadtak, mint Koraht, Dátánt, Abiront, Absolont, Judás Galileust, Theudást; – az mi keresztes hadainkat, Julianus Apostata hittűl szakadt császárt és többeket. Ez példák is nagy vigasztalására lesznek az igaz értelmű és istenfélő jó fejedelemnek. Ím szólánk, mint nézzen Istenére: hogy érezze Isten akaratját, őtet félje, az ő ítéleti szerint járjon. És mint nézzen magára, hogy efféle erőtlenségét meggondolja; de azért ezben magát vigasztalja ezzel: hogy az tisztre Isten hívta és csak tűle vár minden oltalmat. Immár harmadik tekinteti mi légyen: lássuk.

31 Psal. 82.
32 Józsue 5.
33 Judit 2., Dániel 12., Rom. 13.
34 1 Timót 2.

Harmad rendben az fejedelem nézzen az ő alattavalóira: hogy azokhoz hasonló ember, de azok felött pásztorul rendeltetett, kiknek fő urok az Úristen. Azért azonban is jó értelmek legyen, mint kell ővélek bajlódni. Mikor büntet valakit, azban sirassa őket, amint az úr Krisztus síra Jeruzsálem veszedelmén, és meggondolja az ördög dühösségét, ki az szegény emberi nemzet között sokképpen dühösködik, kit egy, kit más bűnben ejteget, és sokakat akaratjok ellen is; nagyokat, kicsinyeket, kis gyermekecskéket is bűnben kever, hogy azok miatt kétképpen elvesznének, testben, lélekben. Vadnak olyak, kik feleségek, gyermekek torkát megmetszik; níhol történt, hogy kisgyermek az anyjába kést ütött; sok, tisztességbeli házasok níha társokat elfelejtik. Némely nagy drágaságban lopó, csalárd lesz, és ki egyképpen, ki másképpen esik az bűnben. Ezek, között magát úgy tartani, hogy Istent is félje, magát is megalázza, az elesett embereket is szánja, és mindazáltal az bűnöket is megbüntesse: nagy bölcseség kell és jó magatartás. Azonképpen minden rendnek megadni az ő érdemlett bérét, fizetését, tisztességét, oltalmát: nagy gond kévántatik reá. Azonképpen jól meglátni, hol kell hadakozni, hol és kit kell megbüntetni, és kinek bűnét el kell halasztani, mint Dávid Joábét és Símíjét: nagy értelem kell reá. Hogy penig szíve szerint szánhassa az árvákat, özvegyeket, az szűkölködőket, azok előtt ne finnyálkodjék, nekik örömest szolgáljon, mint az úr Krisztus, ki előtt nincs sem úr, sem szolga, sem szegény, sem kazdag, sem fírfiú, sem asszony – mondok, ezekre is nagy istenes lélek kévántatik. Tehát mind az háromra szoktassa magát mindennap, Istentől Szentlelket kérvén, hogy Istenre is, mint urára nézhessen, magára is, mint gyarló emberre; az ő népére is, mint ő maga atyjafiaira és Isten országába örökös társaira. Az Istent esmerje, akaratját értse, őtet félje és az ő ítéletiben járjon. Magát mindenre erőtlennek esmérvén, Istentűl mindenre erőt kérjen; alattavalóit mint édesatya magzatit, úgy bírja az Istennek tisztes égése és az őmagok előmentére.

Immár szólok nehézségéről is.

AZ FEJEDELEM NEHÉZSÉGIRŐL ÉS AZOKNAK ELTÜRÉSÉRŐL

(Az fejedelmet el ne idegenítse tisztitűl az ő sok nehézségi.)

Jóllehet nagy terh az igaz fejedelemség, és akármely birodalom is, és azmiatt némelyek elfutottak tűle, mint Demosthenes írja az számkivetés után, hogy

inkább menne az halálra, hogynem mint ismét az fejedelemség alatt való sok röttegésre, irigységre, reá való sok patvarkodásra, szidalomra. Aeschines dühös, orozva maró ebnek mondja a fejedelemséget, ki alattomba sokképpen marja azt, aki viseli. Isocrates hasonlítja az szépen festett és öltözött kurvához, mely először magához sokakat édesít, de végre azokat megkeseríti. Adriánus császárnál egy, midőn megaggott volna az főtisztek viselésében, és azután hat esztendeig magának lakozott volna, azt íratta koporsójára: hogy noha sok idős, de csak hat esztendeig élt. Egy királynak, midőn koronázván, fejébe tennék az koronát, megfogván kezébe, mond: – Ha tudnák az emberek, mennyi gond tealattad: az porból sem vennének fel. Mondom azért, jóllehet nagy terhek vadnak az fejedelemségnek tiszti alatt, de mindazáltal az istenfélőknek az alatt sok szép vigasztalások is vagyon, kik nem őmagokért ragadozzák, hanem akarnak kedveskedni az Úristennek és az ő híveinek, és azért helt állnak, mint az jó vitézek az seregnek orrán. Tisztekben vallást tesznek az Úristenről, terjesztik az ő esméretit, őrizik, legeltetik az ő népeit, mint József és Dániel még az pogány császárok alatt is Istennek szolgáltatták az ő népeket, kiket az Úr reájok bízott volt az pogánok országába. Midőn Isten az Izrael népének országot emelt, és azt választott hadnagyival és királval bíratta, jóllehet az sátán sokképpen igyekezett rontani, Sault telhetetlenségre, Dávidot parázsnaságra és gyolkosságra, Salomont testi gyönyörűségre és bálványozásra, és több királyokat és azok népét több-több bűnökre izgatván, és azok miatt okot adatván nagy büntetésekre: de mindazáltal, azmi fejébe Isten rendelte az országot, az is nagy sok közül kitetszett: hogy az jó fejedelmek az Isten esméretit terjesztetnék, az isteni tudomány és az Istennek anyaszentegyháza megtartatnék. Ezt magasztalja Mojzes,[35] hogy nincs más nép, kihöz Isten így közelgetne. Ezt ajánlja Krisztus:[36] „Mit használ ez világot nyerni, ha lelked elveszted." És mond: „Először Isten országát keressétek". Másodszor az jó királyok igazgatása által nyilvánvaló jelenlétét megbizonította, kik mellé prófétákat adott, és sok csudákat míelt ez világ hallására. És mindaddig megállott az sok háború alatt is az nemzetség, míg az úr Krisztus születnék. Ily nagy jókat szereztetett Isten az Izrael országába. Ezenképpen most is noha az sátán is, az romlottság is sokképpen nehezítik az fejedelmeket, mind azáltal Isten azok által sok jókat szereztet, kiért eltűrjék nehézségeket. Ím szólék, az fejedelemség mi légyen, és aznak minémű hét fő tiszti legyen, és

[35] Deut. 4.
[36] Máté 16.

mint tűrjék el nehézségeket. Immár szólok az ő alattok valókról is: azok is magokat mint tartsák az ő fejedelmekhöz?

AZ ALATTOK VALÓK MIVEL TARTOZNAK AZ Ő ELŐTTEK JÁRÓJOKNAK?

Meghallottuk drága és kedves voltát Isten előtt az fejedelmi tisztnek, és nekünk is mely sokféle hasznunkra, éltetésünkre, oltalmazásinkra, jó erkölcsbeli magunktartására és idvösséges épületünkre szereztetett, kiről nekünk is méltó hálát adnunk, mind az Úristennek, mind az reánk való gondviselőknek. Azért immár szóljunk arról is, mivel tartozunk mi is az mi fejedelmünknek, akár király, akár bíró, ispán, akár nagy, akár kicsiny rend legyen. Először azzal, hogy Isten képebelinek becsüljük. Másodszor, hogy tisztit az mi tisztünknél nagyobbnak becsüljük. Harmadszor, hogy minden jóban neki engedjünk, szolgáljunk, segítsük, adóját megadjuk, érötte imádkozzunk, hálákat adjunk, bűneit megbocsássunk, nekik tűrjünk, azmint erről sok bizonyságok vadnak.[37]

Először tisztességvel. Az ő tisztessége penig imezekbe vagyon. Először, hogy az ő tisztit Isten képebeli tisztnek esmerjük;[38] oly tisztnek, kibe is az Isten ő magát is esmértetni akarja, hogy azmint az ő képebeli ember eszes, bölcs, igaz, igazságszerető, jó és gondviselő: így ő maga is olyan, és azok az nemes jószágok őbenne igen nagy tökéletességvel vadnak. Ezeket tükörül tartja az Isten azokban, kik isteni tisztet viselnek köztünk. Tehát ezekben is megbecsüljük őket.

Másodszor tiszteljük az ő szömélyét is, mely noha mindenképpen hasonló mihozzánk, de az tisztért, kit az Isten reábízott, feljebb tartsuk mi magunknál.

Harmadszor mindezekben őket megbecsülvén, mi magunkat előttök megalázzuk és nekik minden jóba engedjünk. Jó intéseket, méltó fenyegetéseket, parancsolatjokat alázatoson megfogadjuk, Istenért is, jó lelkiesméretünkért is, hozzátok való szerelmünkért is, és hálaadó voltunkért is nekik mindenekbe örömest szolgáljunk; törvénytételbeli ítéletjeknek engedjünk, hadakozásokban segítsük,[39] szabott adónkat jó kedvvel megadjuk;[40] éröttök Istennek

37 Roman. 14., Luk. 3
38 Psal. 81.
39 Tit. 3.
40 Máté 22.

hálákat adjunk, tisztekért, ő magokért imádkozzunk;[41] gyarló vétkeket eltűrjük és megbocsássuk, hírekbe meg ne gyalázzuk, reájok ne panaszolkodjunk, ne átkozzuk, mert ezt az Isten keményen megtiltja, mondván:[42] „Az te népednek fejedelmét ne átkozd." Ha törvénytelenséget parancsolna, kibe te magadat terhelne, mint felöttébb való szolgálattal, fizetéssel: azt is békével tűrd, és tudjad, hogy az terajtad ostorul vagyon, mint egyéb nyavalya, betegség, szegénység, rabság, tűz, árvíz, kőeső, döghalál, fegyver; kibe ha megesméred bűneidet és megjobbítod életedet, az Úr is megkönnyebbít mindenekben, azkikkel ostoroz, azmint Szent Pál is tanít.[43] Ha mi magunk feddenők megunkat, Isten nem feddene bennünket. De mikor fedd is, azért míveli, hogy megjobbítván életüket, ez világval el ne kárhozzunk. Ha penig olyan parancsolna, ki az Istennek tisztessége ellen volna, és felebarátodnak veszedelmére, kárára: mintha készerítene bálványozásra – amint Nabukodonozor, Dárius – avagy az Isten igéjének nem prédikálására, mint Kaifás és többek az Krisztust és az apostolokat avagy prédikátorokat tiltaná, hogy őreá ne feddjék az ő bűneiért; avagy tolvajlásra, lopásra, parázna életre készerítene: olykor emlékezzél meg imez mondásokról: mond Salomon: „Féljed az Urat, édes fiam, és a királt". Íme, először tanít arra, hogy az Úristent féljük, azután int arra is, hogy az királyokat is, és egyéb urainkat is, annyiból, kiből az istenfélelem meg nem bántatik. Szent Péter is ezt felelé az papoknak, kik megtiltják vala, hogy az úr Jézus nevébe ne prédikálnának, mondván: jobb Istennek engedni, hogynem mint embereknek. Ezt penig még az okos pogánok is értötték természet szerint is, mint: Plato, Socrates, Euripides szép igékkel szóltak róla. Írták egy királyról is, hogy midőn hadnagyot választott volna, utánavalót, ki országát bírná, aznak egy buzogánt adott volna ily szóval: – Ha méltót parancsolok, ez botval engem oltalmazz, ha méltatlant, énreám támadj. Azaz: ha olyat parancsolok, ki Istennek ellene nem lesz, tehát ez bottal mellettem hadakozzál; ha penig Isten ellen valót parancsolok, ez bottal reám hadakozzál. Nagy becsületes mondása volt ez a jámbor fejedelemnek. Erről sok példáink is vadnak: hogy midőn az fejedelem latrok közibe adta magát, vagy más feleségével kapták, szabad volt megölni az latorság felött. Sőt, az fiú édesatyját, az atyafiú atyafiát megölhette latrok között, reájok hadakozván. Harpagus Cyrust támasztá Astiagesre, mert fiát megfőzette volt neki, és étel

41 Jerem. 23., 1. Timót. 2.

42 Exo. 22.

43 1 Korinth. 10.

után az fejét elejbehozattatja. Vincentiába kéreti az úr egy polgár leányát, és hogy nem adja, erővel elhozatja; és az szeplőzés után, koncolva visszaküldé. Azért amaz az velencéseknek adja az várast. Helvéciába az úr készeríti az atyát, hogy lőné az fiát: amaz fogja az nyilat és általlövi az urat. Ily méltatlan dolgokban megengedtetik az gonosz fejedelemre való támadás. Mondom, csak egy szömél is reátámadhat, mikor vagy felesége mellett kapná, avagy egyéb gonoszba. De midőn az gonoszság fellyül elment, azután az ország tartozik reámenni, hogy azmit érdemel, azszerint büntessék törvény szerint. De azmennyiből vétközik az közenséges emberi romlottságnak természete szerint, azt neki is meg kell bocsátani, érötte imádkozni kell, és ha feljebb terhelné is, vagy fizetéssel, vagy szolgáltatással, vagy büntetéssel el kell nekie tűrnie. Ím szólék, mivel tartozunk fejedelmünknek: hogy minden jóba tiszteljük is, engedjünk is, szolgáljunk is, segítsük is, érötte hálákat is adjunk és könyörögjünk is, kiket az Isten kéván tűlünk ígérettel is, fenyegetéssel is, mondván: atyádot, anyádot tiszteljed, hogy hosszúidejű légy ez földen. De erről mégis újobban tanulgassunk.

MÉGIS: MIVEL TARTOZIK AZ KÖZSÉG AZ FEJEDELEMNEK?

Főképpen hárommal: 1. becsülettel; 2. engedelemmel; 3. könyörgéssel.

Mondom: először becsülettel. Hogy őfelőlök úgy értsenek és szóljanak, mint Istentűl rendeltetett szömélyekről. Erről mondja az Szent Pál: azkinek tisztességvel tartoztok, tisztességet adjatok. Az Mojzesnél is azt parancsolja: az isteneknek gonoszt ne mondj, és az népnek fejedelmét ne átkozzad. Az Szent Péter is feddi azokat, azkik az hatalmasságokat szidalmazzák. És az Judás apostol azt írja, hogy az Mikháel arkangyal az sátánnal tusakodván az Mojzes teste felött, nem merte őtet szidalommal illetni, hanem azt mondotta: – Te sátán, feddjen meg tégedet az Úr.

Másodszor tartozik engedelemmel minden dologban, valami Isten parancsolatjának ellene nincsen. Erről mondja az Szent Péter: engedjetek minden emberek között való rendelésnek, avagy az királynak, úgy, mint felljebbvalónak, avagy az tiszttartóknak, azkik bocsáttatnak az gonosznak büntetésére és az jóknak tiszteletire. Ez engedelemnek az Szent Pál négy okát számlálja elő. Első, mert nincs fejedelemség, hanem csak Istentűl, és azki az hatalomnak elleneáll, az Isten rendelésének áll ellene. Második oka

az lelkiismeret, mely az engedetlenségvel megsebhetik és az embert minden dolgaiba félelmessé teszi. Az törvény szerint való engedelemmel pedig az jó lelkiesméret őriztetik, mely az embernek nagy vigasztalására vagyon minden nyomorúságában. Harmadik az harag, mely nem egyéb, hanem az Istennek kemény bosszúállása az engedetleneken. Mert az Isten az ő képebeli embereknek méltóságokat oltalmazza, és az engedetleneket kemény büntetése alá veti, mint az Choré, Dátán, Abiron példája megjelenti, kik az Mojzes és az Áron ellen támadának. Az föld megnyitá az ő száját, elnyelé őket, és minden házuknépével elevenen pokolra szállának. Negyedik, mert az fejedelemség az jócselekedetnek tisztességére vagyon, az gonosznak pedig büntetésére. Továbbá az engedelem befoglal minden terhnek viselését, és adónak fizetését az közönséges társaságnak szükségére és megmaradására. Ezre mondja az Szent Pál: azkinek adóval tartoztok, adót fizessetek.

Harmadszor tartozik az község könyörgéssel, hogy az fejedelmeknek adjon az Isten bölcseségnek, erősségnek és istenfélelemnek lelkét; jó tanácsadókat és gondviselőket, engedelmes, hív szolgákat, és csendes birodalmat, azmint Szent Pál is tanít,[44] ezt mondván: „Intelek titeket, hogy könyörgések legyenek minden emberekért, minden tisztviselőkért, hogy csendes és békességes életben legyünk minden isteni félelemmel és tisztességvel." Három okáért parancsolja az fejedelmekért való könyörgést. Első, hogy az isteni tisztelet és az igaz tudomány az ő birodalmok alatt megtartassék, mint az Izaiásnál vigasztalja az anyaszentegyházat, hogy az királyok táplálói, az királynéasszonyok pedig őneki dajkái lesznek. Második az csendes élet, hogy az község az ő oltalmok alatt békességesen élhessen. Harmadik gyümölcse és haszna az közönséges tisztességnek megtartása, hogy senki jó hírében-nevében az álnok és gonosz emberektől meg ne gyaláztassék. Ezeket arról tanulánk: mivel tartozik az község fejedelmének. Immár csak két fő tisztiről emlékezem az fejedelmeknek; bíróságokról és hadakozásokról.

BÍRÓSÁGÁRÓL AZ FEJEDELEMNEK

Az fejedelemnek ítélő polgárnak is kell lenni, kibe őtet kövessék a több bírák is, ítélőmesterek és polgárok. Bírósága kedig ez legyen: hogy mind az két

[44] 1 Timót. 2.

félt meghallgassa, dolgoknak jól végére menjen és azok között az Istennek és az országnak törvénye szerint igazat ítéljen és szolgáltasson, azmint meg vagyon írva Mojzes ötödik könyvének tizenhatodik részében: „bírákat és fejedelmeket szerezz minden városokban." Az ő igaz bíróságában kedig imez háromra mindenkor erősen vigyázzon: először, hogy az Istent félje, hogy megiszonyodjék az Isten haragjától, fenyegetésétől, és óvja magát, hogy az ő ítélő tisztiben semmit Isten ellen ne cselekedjék, hanem igyekezzék mindent isteni ítélete szerint tisztelni és cselekedni. Ezekről így szól az írás az krónikáknak második könyvének huszadik részében. Nem emberek ítéletit tartjátok, hanem Istenét. Mojzes harmadik könyvének tizenkilencedik részében: „valami hamisságot nem ítéljetek az igazságba." Mond Izaiás is: „Azki megigazítja az istentelent, és kárhoztatja az igazat: mindazkettő utálatos Isten előtt." Mojzes ötödik könyvének huszonhetedik részében: „átkozott, azki visszafordítja az ítéletet." Másodszor szorgalmatos és jó vigyázó legyen azban, hogy igazán megértse mind az két félnek igyét és dolgát, felpöresre törvént ne tegyen, egyik fülét egyiknek, másikat másiknak tartsa, mint Alexander; minden szónak ne higyjen.[45] Harmadszor jó értelme legyen az törvényekben, hogy mindenféle dologról igaz ítéletet tehessen, ne nézze az sokaságot az tetszésben, hanem az igazságot. Azki mit szól hozzá, arról tudjon ítéletet tenni, és azmi legigazb, tudja meg azt választani, tanuljon, halljon, lásson, értekezzen az kiírott törvényekről és másutt lett ítéletekről, és azokból naponként építse magát az törvénylátáshoz. Tehessen jó ítéletet az bálványozásokról, hamis esküvőkről, ünneptörőkről, ravasz kereskedőkről, uzsorásságokról, az hazugokról, és mindenféle igyekről, melyek őelejbe vitetnek, mert átkozott az, ki elfordítja az ítéletet.[46] Negyedszer, az igazságra hajlandó szíve legyen, azt igen szeresse és azt mindenkor az törvényekhöz szabja. Ő maga tetszéséből semmit ne ítéljen, hanem csak az törvénnek útmutatásából. Cyrus gyermek lévén, az pásztorgyermekek között azt ítéli, hogy az hosszú ruha hosszabbat illet, az rövid rövidebbet, és ha másé is, el kell venni és illendőhöz kell adni. De az mestere tanítja, hogy az törvény azt ítéli, hogy vagy rövid, vagy hosszú, de kiki az őmagáét bírja. Így az bíró is arra nézzen, azmit ítél az törvény, nem, azmi neki tetszik. Ötödször mindenekhöz egyarányú legyen, semmi szömélt ne válogasson, azmint az Úristen is minden szömélyválogatás nekül ehhöz tartja magát: hogy

[45] Eccl. 7.
[46] Deut. 17.

valaki szent Fia által hozzá nem tér, az örökké elkárhozzék, valaki hozzátér, az éljen mindörökké. Így cselekedjék az bíró is, hogy valaki mit érdemel, vagy oltalmat, vagy büntetést, azban szömélt ne válogasson. Mond az írás,[47] „Ne ítéljetek szömélyre nézvén, hanem igaz ítéletet ítéljetek." Hatodszor az ajándékra ne nézzen, mert az ajándék az értelmesnek eszét megvakítja. Azért írják az igaz bíró képét, mintha mindkét szemét behunyná és mindkét kezébe csonka volna: hogy szemével senkire ne nézzen, kezével senkitűl ajándékot ne vegyen. De oh ki sokan most is megérdemlenék azt, azmit míele Cambyses Sisamnis bíróval, kit elevenen megnyúzattata, és bőrét az ítélőszékre vonatá és fiát, Otanest azban ülteté, hogy tanulna atyjától, hogy ne tenne törvént ajándékért. Herodotus írja; a kis Krónika is.[48] Ezek tisztek az igaz bíráknak, hogy Istent igen féljék, mind az két pörest egyenlő szívvel meghallgassák; az törvénben tudósok legyenek, az igazságot szívek szerint szeressék; semmi szömélt ne válogassanak; és semmi ajándékot ne nézzenek. Ezeknek hasznát is értsük meg.

HASZNAI AZ BÍRÓSÁGNAK

Első haszna az igaz ítéletnek ez: hogy megesmerjük Istennek ilyen akaratját, hogy megválasszuk az igazat az hamistul, és értsük, őmaga az Isten minemű. Tudniillik: igaz és igazságszerető. Azért valami teremtett állatja ellenkeznék az ő igaz regulájával, azokat meg akarja büntetni és elrontani, azmint még az barmokat is megölette, azkikvel az emberek vétkeztek, avagy ha felemás egymásra hágott. Viszont az jókat meg akarja oltalmazni és tartani. Ez ő ily magatartását meg akarja esmertetni ez földi bíráknak is ítéletjekből is. Másik haszna, hogy az földi bíráknak törvények és ítéletjek által eszükbe juttassa az ő ítéletét is, mely lesz az feltámadás után. Ezre valók imezek is: hogy mibennünk teremtett oly esméretet, kivel megválasszuk az jót az gonosztúl; az undoktúl megiszonyodjunk, az tisztességesekben gyönyörkedjünk. Az gonosz bűntétel után az minnen szívünk megszomorodjék, reszkessen és röttegjen, az jótételben penig örvendezzen. És ezt is nézetteti velünk ez egész világ szerint, hogy gyakran vagyon, hogy valaki nagy bűnökben heveredik és ki nem tér: azok szörnyűképpen ez világ láttára is

[47] János 7.
[48] Phil. Melanthon fol. 171.

elvesznek, avagy önnenmaga Isten elveszti, mint Heródest, Nérót, Judást, Sault, Absolont, vagy bírák által, mint azkiket megégetnek, néggyé vágják, felakasztják, fejét veszik. Ezek által is azért Isten serkenget bennünk, az ő ítéletitől való félelemre. Harmadik haszna az földi törvénkedésnek ez: hogy midőn az bírák, tanácsok és az pörösek forgatnak sokféle igazságot; azalatt ő magok is, egyebek is tanuljanak errevalókat, hogy azból az Isten törvényét, és az országét inkább megbecsüljék. Mindenek nagyobb fenyíték alatt legyenek, békességre és igaz ítéletre igyekezzenek, és mindeneket békesség alatt csendességben tartsanak. Ezekért méltó bíróságot viselni, és az bírói tisztben eljárni. És méltó az keresztyénnek is oltalomért bíróját megkeresni, csak hogy az keresztyéni szeretetet és az egymáshoz való szorgalmasságot meg ne bántsa, azmint sokféle álnok pörösek, sok mérgesek gonoszul élnek az bírák ítéletivel, kik meglakolnak álnokságokról. Kitül az Isten hívei ójják magok és az bírákhoz is isteni félelemből folyamjanak.

LEHET-E ENGEDELMESSÉG AZ BÍRÁKBAN?

Meglehet, jó móddal és igaz értelemből. De ezt hogy megértsük, imezeket vegyük eszünkben. Az bírónak engedelmes ítéletiben mindenkor háromra kell nézni. Az törvényre, az bűnösre és az községre. Az törvényre úgy nézzen, hogy azt meg ne sértse felöttébb való engedelemmel. De az törvényből ezt vegye eszébe, hogy az nem veszedelmét kévánja az embernek, hanem jobbulását, őrizését és oltalmát. Azért tekintsen az bűntevőre is, és ha látja, hogy az gyermek, vagy ha öreg is, nem vakmerő gonosz, hanem csak csalatkozásból vétkezett, avagy nagy ördögi kísírtetekből, kinek ellene tusakodott volna, de mégis elesett; és jámbor élete sokképpen kitetszett. Ezféle ha lop drágaság miatt, gyermeki éhsége miatt, vagy bujaságban vétkezett csuda csalatkozási miatt, vagy embert ölt, puskáját elszalasztván nem akaratjával, avagy akármi egyéb bűnökben leledzett akárki is: ha látja, hogy fenyítékkel megtérhet: ne öljék meg. De harmadszor nézzen az községre is, hogy ha látná, hogy azféle engedelemből az község magának gonosz példát venne, bűnre való szabadságot és kényességet, vagy jobb lenne az egyet megbüntetni, hogynem mint sokakat bűnben ejteni. De ezféle ítéletekre sok jámboroknak tetszési mellett könyörögjön is az bíró az Úristennek, hogy ártatlan vért ne ontson, avagy se felöttébb ne keménykedjék és se felöttébb ne engedelmeskedjenek.

AZMIT ISTEN MEGTILTOTT, TEHET-E AZBAN VALAMI SZABADSÁGOT?

Kétféle az bűn. Egyik nyilván megtiltatott bűn. Másik oly, ki őmagába nem volna bűn, de bűn lesz, ha véle gonoszul élnek, mint az kölcsönadás uzsorára, mint az kép tartás az templomban, mint az érckígyó tartása Ezekiás király idejébe, mint megválni feleségétűl paráznaság miatt, és többek ezfélék – őmagokban nem volnának bűnök. De bálványozni, Isten nevével hamisan élni, szüléidet megszidni, verni, ölni, paráználkodni, lopni mindenképpen bűnök. Ezfélékben semmi szabadságot ne engedjen, hanem nyilván megtiltsa és megbüntesse az bálványozót, az istenkáromlót, az lopót, paráznát, gyolkost, hazugot, és többeket ezféléket. Jóllehet az büntetést az bűnhöz rendelhetni. De azfélét, ki őmagába nem volna bűn, de bűn lesz, hogy ha véle gonoszul élnek, csak annyiból tiltsa meg, azmennyiből gonoszul élnek vele. Mint az érckígyót jó végre tartották, régi isteni dolognak emlékezetére. De midőn végre azzal bálványoznának, és az király sokszor tiltaná, mindazáltal az kába nép, ki hozzászokott volt, el nem hagyhatná, az király elrontatá. Ha tiltásával megoltalmazhatta volna az népet bálványozástúl: az érckígyót fennhagyhatta volna az templomban. Így most is némely emlékeztető képeket hagyhatnának az templomban, de az népnek balgatagságáért jobb egyet sem tartani. Így bort innya jó, azért az török nem jól mívelte, hogy mindenestül megtiltotta; de megrészegedni nem jó, azt méltán megtilthatná minden fejedelem. Így húst nem enni még lehetne pénteken, de hogy bűn alatt tiltatott meg, az istentelenül mívelték. Így vásárlani, dolgot tenni jó őmagába, de méltán tilthatni meg addig, míg az Isten igéje prédikáltatik: hogy senki cégérét ki ne tegye prédikációig, senki sohová az kapun ki ne menjen. Így a kölcsönadás is jó volna annyiból, hogy egymást segítenénk az kölcsönadással; és ha szabad akaratjára hadná aznak, azkinek adta az pénzt, hogy ha az ő pénze neki használ, és ha akarja, valamit adjon az nyereségből, ha nem akar kedig, szabad legyen vele, ha kedig semmit nem nyert, ugyan semmit se adjon, csak térítse meg az ő pénzét – így, mondok, netalám szabad volna az uzsoraadás, jóllehet, ha kölcsön adta; az igazság azt kévánná, hogy csak annyit vegyen, azmennyit adott. Kiről odafel olvass bőv szóval, fol. 397. De ez más dolog. Midőn te pénzes lévén, más szegénnek adod, hogy kereskedjék véle, és mind kára-nyeresége köz legyen. Ezféle uzsorát az Úristen is az ő népének

megengedte, hogy idegen népektűl bár vegyenek uzsorát, de önközöttök valóktúl ne vegyenek. Ha bűn volt volna mindenestül fogva az nyereségre való pénzvétel, nyilván az Úristen az ő népének nem engedte volna; így valami jó okkal és jó móddal a kereskedőnép között meglehetne most is, hogy némely beteges, köszvényes és város dolga, bíróság és egyéb tiszt rajta lévén; és ő maga nem járhatván, pénzét kiadhatja köznyereségre – de ez ugyan uzsorának sem mondatik. Az uzsora oly hamis nyereség, melyet az ember az derék summának felötte vészén csak az kölcsönadásért. Ezt, miért hogy Isten meg is tiltotta és belőle sok hamisság és nyomorúság támad, méltó volna, hogy az bírák mindenestül fogva megtiltanák. De miért hogy immár szokássá vált és mindenestül meg nem tilthatják, azért ezzel tartoznak, hogy mégis módot szabjanak: kiki mennyit vegyen, tíz, húsz, száz avagy ezer forintra. És azki az szabott mód felött venne, azt megbüntessék az bírák. Jóllehet, mondom; jobb volna, hogy egy se adná pénzét uzsorára, mert Isten sok helyen tiltja, hanem Istent tekintvén, kölcsönt adnának, és Isten azt sokképpen megtérítené. De látván az bírák, hogy úgy is sok szegények elfogyatkoznának, mert kevés volna, azki isteni könyörületességből felebarátját segítené: azért ha megengedik is, meglássák, hogy fenyíték alatt, és oly móddal engedjék, hogy azki elvötte az pénzt, meg ne nyomorodjék. Bizony bűn uzsorapénzt adni és nincs áldomására aznak, azki adja. Azmint sok példákból is kitetszik, hogy azmint az kóborlott, lopott, tolvajlott, hamis pörrel, álnok törvénytétellel keresett marha hamar elvész: így az uzsorával keresett marha is. De mindazáltal, ha ki szegénysége miatt kér mástól uzsorára pénzt, az nem vétközik, mert ő nem csal senkit, hanem maga éltetésére azmit elvött, azt többel megtéríti. De azki adja, annak nincs áldomására. Azért azki Istenben bízó, adjon jó kedvvel az szegény szűkölködők éltetésére kölcsön is, ajándékon is. Ha zálogot olyat vöttél az nyomorulttúl, kiből magát éltetné, mint szőlőjét, kertét, házát, ruháját: add meg neki. Erről Isten tenéked mely nagy ígéretet tegyen, olvasd meg.[49] Azonban jól eszünkben vegyük: amazok is, kik pénzt, kéregetnek, hogy ha igyekeznek megcsalni azt, azki véle jól tött, Isten érötte őket is megbünteti. Sőt, kéványa az Úristen, hogy valamivel lehet, mindenvel az elvött jóról hálaadó legyen. Azmint az Úr az egyik poklosnak hálaadását jó néven vevé és az kilenc hálaadatlanról panaszolkodik. Ezt az uzsoráról vegyék eszekben az Istenben bízó hívek.

[49] Deut. 24.

Kiről mondám, hogy nem kellene lenni az ő nagy terhe miatt, mindazáltal ha szinten nem hagyathatnák el az népekkel, tehát a bírák határt szabjanak benne, míg legyen szabad felpénzt venni.

Más példát is mondok, az feleség elválásról. Isten úgy adta az feleséget az fírfiúnak, hogy holtig egyek legyenek, és el ne válhassanak, hanem csak az paráznaságért. Mindazáltal, midőn Mojzes nem bírhatna az kemény nyakú népvel, kik megszokták volt az pogánok között, hogy akármi dagályokban megverték és előzték feleségeket: ezt látván Mojzes, noha azzal tartozott volna, hogy senkinek ne engedné, Isten rendelése szerint, hogy előzze feleségét, hanem csak paráznaságért, de miért hogy nem bírhatta őket arra, nem tehetett egyebet benne, hanem mégis valami kicsiny zabolát vetett szájokban: hogy ha szinten eleresztik is, törvény szerint legyen. Az bírákkal és papokkal meglássák, mi okkal kell lenni az elválásnak, és arról levelet adjanak az ő feleségeknek. Ez noha nem volt elég, de mégis fenyíték alatt tartották, hogy akárki szabadon nem bocsáthatta el feleségét. Mely szabadságból annál is számtalan több bűnök lettek volna.

Ez két példából saldíthatjuk, hogy némely dolgokba szabadsága lehet az fejedelmeknek még azoknak is elrendelésére, azmit Isten megtiltott. Mint az uzsorát mindenestül fogva megtiltotta, mindazáltal az fejedelem az nép szokásáért, és irgalmatlanságáért megengedheti, jó rendelés alatt. Isten az feleségtűl való elválást megtiltotta, mindazáltal ám Mojzes az népnek keménségéért valami engedelmet rendelt az Izrael között. De Krisztus urunk azt mondja, hogy miköztünk nem kell lenni, mert Isten eleitűl fogva elválhatatlanul kötötte az két házast össze.

SZABAD-E AZ FEJEDELMEKNEK AZ NYILVÁNVALÓ BŰNÖSÖKNEK MEGKEGYELMEZNI, AVAGY PÉNZÉRT ŐKET ELBOCSÁTANI?

Az törvénnek az fejedelem nem ura, hanem szolgája és őrzője. Kell azért magát tartani az Isten törvényéhez, és a vétekre nézve megítélheti, hol vagyon helye a kegyelemnek. Ezben pedig nézni nem kell hasznára, melyet bírságnak neveznek, hanem az Isten tisztességére és az közönséges igazságnak megtartására. Ha azért az vétek halálra méltó, az törvénnek beszéde ellen az fejedelem az pénzért jó lelkiesméretvel meg nem engedheti az büntetést, mint gyakorta azki teheti, elbocsáttatik, azki nem fizethet, megölettetik.

Első erősségét vehetünk az fejedelmeknek tisztiből, kik tartoznak ítéletet és igazságot cselekedni. Ha penig az gonoszokat nem büntetik az törvény szerint, és az jókat nem oltalmazzák: az fejedelemnek nevét nem viselhetik és az törvént is erőtlenné teszik. Második: az Isten az törvényben azt parancsolja: azki vért ont, aznak vére kiontassék.[50] Az parázna fírfiú és asszoni állat megölettessék.[51] Az gonoszt kivegyed az én népem közül és ne könyörülj rajta.[52] Az Mojzes az bálványozókat levágatja.[53] Az Józsue Áchánt megkövezteti, és az Isten haragja lecsendesedik.[54] Harmadik: Szent Pál is azt bizonyítja: ha mi egymást megítélnők, az Úrtól nem ítéltetnénk. Mikor azért az fejedelmek az bűnre szabadságot adnak, az Istennek haragját az közönséges büntetésre felgerjesztik. Negyedik: ugyanazon Szent Pál így tanít: ha gonoszul cselekedel, félj, mert nemhiába viseli a fegyvert, ki bosszúálló az haragra az gonosztevőnek. Ötödször az írás számtalan helyen tiltja, hogy az fejedelmek az ajándékért az törvént el ne fordítsák, hanem az igazságot az büntetésben kiszolgáltassák. Ezféle lágyító gondviselőket mondja az Izaiás az lopók társainak, és az Dávid feddése szépen illik ezekre: ha látod vala az lopót, együtt futsz vala vele, és az paráznákkal részed vala. Ezekből megjelentetik, hogy az fejedelem tiszti ellen cseleködik, mikor azon vétekért haszonra avagy szömélyre nézne, egynek megkegyelmez, mást penig megbüntet.

MINEMŰ ELLENVETÉSEK VADNAK EZ ÉRTELEM ELLEN?

Némelyek ilyen erősségeket hoznak elő. Első: mihelt az ember pönitenciát tartott, ottan bocsánatban vagyon az vétek. Azért ha az bűnös ember fogadást teszen, az fejedelem megkegyelmezhet. Mondám idefel, hogy az véteknek mértékre kell nézni, és ha tűrhető, elégséges okokért az kegyelemnek helye vagyon, mint Dávid megkegyelmez Siminek,[55] és Salomon öccsének, Adonijának.[56] De ha itt az bűnös embernek szabadság adatik az fogadástételért:

[50] Num. 35.
[51] Levit. 20.
[52] Deut. 13.
[53] Exo. 32.
[54] Józsue 7.
[55] 1 Reg. 2.
[56] 1 Reg. 1.

soha egy sem büntettetik meg és ezképpen az mérték elárad az emberek között. Második: az pönitenciának ezvilágon vagyon helye; azért az bűnösnek meg kell kegyelmezni, hogy pönitenciát tarthasson. Felelet: azmit Isten az fejedelemre bízott, azban híven eljárjon. És az között is meglehet az megtérés. Intsék az bűnnek megutálására és az Krisztus áldozatjában való bizodalomra, és az Isten irgalmasságának kérésére. És könyörögjön Istennek ezekre való segítségért. Ha ezeket megfogadja: ha megölettetik is az bűnért test szerint, mindazáltal lélekbe élni fog mindörökké, azmint az keresztfára feszíttetett tolvajnak példája megjelenti. Az testi büntetést azért, és az bűnnek bocsánatját meg kell választani. Mint az Dávidnak bűne elvétetik, hogy Isten előtt ne kárhoztassák, de az sokrendbéli tüntetések el nem távoznak az ő házától. Harmadik ellenvetés: az fejedelmeknek illik az Istennek kegyességét követni. De az Isten irgalmas az megtérő bűnösekhöz: hát az fejedelmeknek is az nyilvánvaló paráznáknak és gyilkosoknak meg kell kegyelmezni. Felelet: szükség követni az Istennek atyai kegyelmességét, azmennyire az ő törvényében kijelentett akaratja engedi. De azhol az törvény fenyítéket és büntetést kéván, az fejedelem nem kedvezhet, mert az Isten is az lelki büntetést, az kárhozatot engedi meg, de külső sanyargató ostorát az embereken tartja. Ha azért az Isten megengedi az lelki büntetést, uta és méltósága vagyon hozzá. De az fejedelem kezébe az törvént adta, hogy eztül értsen és hallgasson. Azért nincsen szabadságában, hogy az törvényt nehezítse, avagy könnyebbítse. Negyedik: a Krisztus amaz parázna asszonyállatnak, kit az farizeusok elejben vinnének, mondá: – „Én nem kárhoztatlak tégedet, menj el és ezután ne vétkezzél" – hát az fejedelmeknek sem kell az paráznákat bántaniok. Felelet: Meg kell választani az Krisztusnak hivatalját és az fejedelmeknek tiszteket, mert az Krisztus az Atyától bocsáttatott Idvözítő és tanyító volt, és az ő országa nem világi birodalom, hogy fegyvervel büntesse az gonoszokat. Az tanyítók is tartoznak minden megtérő bűnösöknek az kegyelmet hirdetni az igéből, de ezmellett az fejedelmek az törvénnek és az igazságnak kiszolgáltatói legyenek.

SZABAD-E AZ FEJEDELEM AZ ALATTAVALÓ KÖZSÉGNEK TEJÉVEL ÉS MARHÁJÁVAL?

Miképpen az jó pásztor az juhot nyíri, az ő gyapjával és tejével él, de őmagát farkas módra el nem nyeli – Tiberius császár szava – így az jó fejedelem az

törvény szerint való jövedelemmel megelégeszik, és az szegény községnek bőrét le nem vonsza, és csontját meg nem vágja, mint az Isten panaszolkodik az prófétánál: „Az én népemnek fejedelmi sívó oroszlányok, és bírái estvéli farkasok, ki reggelre nem hagyják az prédát; az községnek húsát és csontját felvagdalják és megeszik." Fenyegeti az Isten ezféle kegyetleneket, és azt mondja az nyúzó-fosztó szolgákról is: „meglátogatom az küszöbön ugrálókat, azkik az ő uroknak házokat megtöltik ragadománnyal." Mert úgy tanyít az írás, hogy az vérrel építtetett házból az kövek is kiáltnak, és az kötések az gerendák közül fenyegetnek. Ezért mondja az Izaiásnál,[57] „jaj, azki prédálsz, mert ismeg megprédáltatol." Példa erre az Acháb király, ki az Nábornak szőlőjét elfoglalja az Jezabel tanácsára, és az Isten mindazkettőnek vérét kiontatja. Kövessék azért az fejedelmek Dávidot, ki az Arafna csűreit el nem veszi hatalommal, hanem azmi igaz arra, megfizeti. Annak okáért az fejedelmeknek nem szabad törvéntelen nyomorgatni, fortéllyal nehezíteni, fogságban tartani, megölni, avagy marháját elvenni az szegény községnek. Ez legyen szónk az fejedelem bíróságáról. Immár szóljunk az hadakozásról is. Kiről is az keresztyéneknek méltó igaz értelmet venniek.

HADAKOZÁSIRÓL AZ FEJEDELEMNEK

Az törvénytétel honn lakáshoz, és az békességes időhöz való. Hogy azzal az ő alattavalóit bírja egymás között való csendes és békességes életben, tisztességes és idvösséges tanulásban és magoktartásában: igazlátással, dorgálással, ostorozással és egyéb fenyítékvel. De gyakorta támad az fejedelemre sokféle háború is, mind az őmaga népei miatt, mind külső ellenségek miatt, kiből készeríttetik hadat támasztani és ellenek hadakozni. Azban keresztyénül mint tartsa magát, arról is szólok. Itt először tanuljuk meg, micsoda az keresztyéni vitézkedés, hadakozás és erősség, és az minemű két dologban áll: oltalomban és büntetésben. Az keresztyéni hadakozás oly vitézség, kivel oltalmaztatik az igazság, ki miatt minden fáradságot és veszedelmet magára vévén, az Istennek nevének, az anyaszentegyháznak, az közönséges hazának, az tisztességes erkölcsnek, az házasoknak és azoknak magzatinak oltalmára vérét és életit kiadja. Mely hadakozásban az fejedelemnek: hadnagynak, bírónak, vitéznek jó értelmesnek kell lenni, hogy meglássa, mi okért támaszt hadat. Ha jó oka

[57] Izaiás 33.

leend, azban se merészkedjék felöttébb, se röttegjen, hanem kérje, hogy az Úristen bírja mind eszét, szívét, erejét és minden hadakozó cselekedetit. Erről mégis nyilvábban szóljunk.

Az igaz hadakozás kiváltképpen ez kettőben áll: az fejedelemnek oltalmazásában és az büntetésben. Ha megbántatik vagy ő maga, vagy alatta való népe életibe, testébe, hírébe, marhájában, oltalmazza mind magát, mind népét. Ha senki nem bántja is, de lát sokféle bűnöket ez világ szerte: bálványozást, paráznaságot, részegséget, tolvajlást, kóborlást; reájok támadhat büntetésnek okáért. De ezben kinek-kinek az ő rendi szerént császárnak, úrnak, tiszttartónak, kapitánnak és kisebb rendnek minemű módjok legyen: önköztök való tanácskodásból megérthetik. Én most csak arról szólok, hogy az hadakozás is meglehet keresztyén embertűl is, mikor vagy magok oltalmáért, vagy büntetésért támasztatik az had. Mely keresztyéni hadakozásnak imez hat nemes okait jól meggondolja az fejedelem és meglássa, hogy ezek fejébe hadakozzék.

EZ HAT OKAI LEHETNEK AZ HADAKOZÁSNAK

Először: békességért. Mely békesség legfő minden dolgok között, erre azért nagy gondja legyen az hadakozónak, hogy az ő hadakozása által nyugodalmat és békességet szerezzen. Háborúnak ne örüljön, mert bódogok az békességszerzők.

Másodszor: hogy azban az nyugodalomban és békességben magát és népét tarthassa Isten igéje tanulására, hogy az tanulásból az Istent igazán megesmerjék, az ő szent fiának evangéliomát terjesszék és megőrizzék. Ezért hadakozott főképpen Dávid, és több hívek. Isten is azért igazgatta hadakozását.[58]

Harmadszor: hogy az örök életre való testekben is és marhájokban oltalmaztassanak. Ábrahám ezért vere meg öt királt.[59]

Negyedszer: hogy hazája oltalmaztassék, és azban lakozó házasok, azoknak gyermekek, cselédek, kik közül származnak az örök életre való hívek.

Ötödszer: hogy tisztességes törvények, jó rendtartások, jó erkölcsök oltalmaztassanak.

[58] Psal. 17.

[59] Gen. 144.

Hatodszor: hogy az gonosztevők megbüntettessenek. Ezért ada Isten nagy diadalmat az Izraelnek. Viszont őket nagy sokszor azért adta idegen fejedelmek alá, azmint minket is török alá. És gyakorta mind az két fél hadakozó egymással büntettetik Istentűl.

Ez végre hadakozni méltó az keresztyéneknek is. Azmint Isten ő maga még Noénak is nyilván megmondotta: hogy valaki vért ont, annak vére kiontassék. És Mojzes által módot is ad, mint legyen az bűnösöknek büntetése, és az király mint tartsa magát. Dávid azt énekli, hogy Isten igazgatja az ő útjait és karját az hadakozásba. És azt mondja, hogy ő ad életet az több királyoknak is, azaz: ő bírja és ő oltalmazza igyekben. Az próféták által sok királyok tudakoztak, ha elmenjenek-e az ellenségre? És az Isten sokszor ő maga megizente az próféták által: menjenek el, és övék lesz az győzedelem. Ábrahám is öt királyt vere meg. Mojzes, míg kezét fenn tarthatá, addig az ő népe nyert vala, kivel Isten azt jelentette, hogy ő veri meg az hadat és ő oltalmazza az ő népét. Józsue az Napot is megállatta, míg ellenségét levágná, kinek Isten az nagy csuda által jelenté, hogy ő hadakoznék az ellenséggel, azmint egy angyal, nagy pallossal előállván azt mondá: hogy ő lenne hadnagya az Isten népének. Gedeon Istentűl bátoríttatik, hogy megverné az madiaritákat; Dávid az Úrnak nevébe megyen az Góliátra, őtet megöli és népét megverik. Az Isten magát seregeknek urának hívatá. Szent Pál Isten rendelésének nevezi az fejedelemséget, int, hogy féljünk tűle, ha gonoszt míelünk, és tanít, hogy engedjünk őneki nemcsak az félelemért, de az jó lelkiesméretért is, mert mint azki lop, paráználkodik, öl, aznak szíve rötteg, így azé is, azki nem enged urának, mert érzi az szíve, hogy Isten azt megkévánná, azmint parancsolja is, hogy szüléinket tiszteljük. Azért Isten rendelésének tartsuk még az pogány között való fejedelmeket is, kik valami részébe igyekeznek jóvégre hadakozni országok oltalmára, mint Cyrus, Alexander, Pompeius, Julius, kiket Isten ostorul is támasztott, mint Vespasianust Zsidóországra, mint Miltiadest Perzsiára, Leonidest amaz hadra, mely levágaték Thermophilasnál; Themistoclest, ki ellenségét levágá Salamisnál; Pausaniast, ki győzedelmet vőn Plateánál. Azonképpen amaz jeles fejedelmek dolgait Isten bírta: Horatiusét, Camillusét, Torquatusét, Marcellusét, Scipioét, Mariusét, Juliusét. Az római császárok között is jeles hadakozók voltak, mint Nagy Károly, Ötödik Károly és többek. Az mi nemzetünk között Hunyadi János és az fia, Mátyás király. Kiket az Isten ornált volt *heroicis virtutibus,* azaz megékesített volt vitézlő természettel, arra való észvel, szívvel, erővel, és azokat bírta az ő Szentlelke által; kik sem félelmesek, sem vakmerők nem voltak, féltekben országok és

tisztek mellől el nem szöktek, vakmerőségekben, semmit méltatlan és ok nekül való hadakat nem indítottak, dolgokra Istentől segítséget kértek, és vártak. Jóllehet elég nagy homály alatt voltak, mindazáltal Isten mint őtőle választott hadnagyokat bírta azban az tisztben, azkire őket rendelte volt, azmint most török császárt is az mi ostorozásunkra. Kiknek engedni mindazáltal csak azok tartoznak, akiket immár Isten birtokába adott, és annyiból, azmennyire Isten meg nem bántatik.

Ezeket arról tanulánk, hogy megértenők, hogy az fejedelmeknek hadakozások is Isten szerint lehet, és szabad keresztyén fejedelmeknek is oltalomért avagy büntetésért hadakozni. Kiről azért írtam, hogy midőn készeríttetik az hadakozásra, azkor ehhöz képest lelkiesméretét meg ne szomorítsa, gondolkodván magába, hogy netalám nem illenék idvösségre való emberhöz az hadakozás. Meglehet; csak amaz felső okokért legyen. De minekelőtte hadat indítana, azelőtt mindent megkísírtsen, ha mi békességet szerezhet más móddal. Azmint hogy penig illik jó okokért hadakozni, így szükség is az fejedelemnek és az ő vitézinek magokat az ő mesterségekben szoktatni, azmint minden tisztbeli ember tisztihöz való mesterségét naponként tanulja. Így ő is olvasson nemes hadakozó históriákat; halljon, lásson, kísírtsen vitézkedő dolgokat, gyakorolja és szoktassa magát és népét. De mindenikben kérjen segítséget az Úristentől, ki az istenfélő fejedelemnek mind eszét, szívét, erejét bírni fogja Szentléleknek általa, ki nekül mind az tanács megcsalatkozik, mind az jó ló megbotlik, mind az elröndelt ütközet megváltozik, mind az les kinyilatkozik.[60] Holott hadakozó embernek igen nemes és szükséges dolgok adatnak elejekben. Most itt ezekkel elégedvén, lássuk, mit tanulánk.

MIT TANULÁNK?

Hét rendben szólék főképpen az fejedelemségről. Először mi légyen. Másodszor minemű hat fő tiszti legyen. Harmadszor hat nemes erkölcsről és magatartásáról. Negyedszer mint nézzen Istenre, magára, alattavalóira. Ötödszer mint tűrje békességgel sokféle nehézségit. Hatodszor mint tartsák magokat az ő alattokvalójok is. Hetedszer mint tartsa magát az bíróságban és hadakozásban.

[60] De ezekről ha bővebben akarsz értekezni: olvasd meg az öregbik postillámnak Ötödik Részét, elkezdvén folio 429., és olvasd által a 477. levélig.

Most könyörögjünk az Úristennek, hogy adjon jó fejedelmeket, mind nagy rendbélieket, mind kicsinyeket miközinkben, kiket igazgasson is az ő tisztekben, és hajtsa hozzájok az mi szívünket is, hogy jó kedvvel adhassuk nekiek mindazokat, azkikkel őnekik tartozunk.

IMÁDSÁG

Úristen, mi mennyei szent Atyánk, hálát adunk mi tenéked, hogy eddig is reánk kegyelmes gondot viseltél, őrzőket és éltetőket adtál, és az ő nagy erőtlenségek alatt csudaképpen oltalmaztál. Bennünket őhozzá és tehozzád való engedelmességre hajtogassál. Kérünk tégedet, ennek utána is adjad nekünk az te Szentlelkedet, hogy mi tebenned való félelembe kedved szerint éljünk, és hadra avagy egyéb büntetésre bűnnel okot ne adjunk. Igazgassad az mi fejedelmünket is akképpen, hogy az tenéked való engedelmedet meg ne bántsák, hanem inkább terjesszék, hogy mi az ő birodalmok alatt testbe-lélekbe megáldassunk. Ezt adjad minékünk az te szerelmes szent Fiad érdeméért, ki veled él és uralkodik az Szentlélekkel egyetembe mindörökkön örökké. Úgy legyen.

UTOLSÓ ÉNEKEK

Hálát adunk, tenéked… ; Csak tebenned, Úramisten, vagyon….[61] Hosszú ének: *Sokan kévánnak fejedelemséget… .*[62]

Vége az úrnapi evangéliomok magyarázatinak. Kiből az Úristennek neve dicsértessék.

Külön kis könyvecskébe találod az szentekről való evangéliomok magyarázatit. Ennek nyomtatása kezdetett Detrekő várába, végeztetett Rárbokon, hozzátartozó faluba,

XXV. Martii, kin az úr Krisztus fogantatása prédikáltatik,
MDLXXXIIII.

61 Fol. 55.
62 Lásd az én Énekeskönyvembe, fol. 181.

6

MAGYARI ISTVÁN: AZ ORSZÁGOKBAN VALÓ SOK ROMLÁSOKNAK OKAIRÓL (1602)

NEGYEDIK RÉSZ

Mely jó utat mutat benne, és megtanít rejá, mihez kellessék minekünk is ez sok romlásokban és vérontásokban magunkat tartanunk, ha azt akarjuk, hogy az pogány töröknek kemény vasigájokat nyakunkról lerázhassuk, és az rajtunk uralkodó sok ínségekből valaha immár egycer valamennyére megszabadulhassunk.

Az régi keresztyén és pogány fejedelmek hozzánk hasonló inségek alatt Istennek és az okosságnak vezérléséből mit cselekedtenek, s mihez tartották magokat, jórészre előszámláltam idefel: azokból azért immár rend szerént vagyünk tanóságokat. Először is penig azt lássuk meg, mit tanullyunk az zsidó keresztyénektől, s azután az több pogány és keresztyén fejedelmektől is mit. [...]

Az régi pogány és keresztény fejedelmektől egyegyesleg mostani ínségünkben mit tanulhatunk

Ezektől hogy jobb értelemmel való tanolságot vehessünk, ezt jól megértsük, hogy kiváltsképpen három dologra nagy számot tartottak az régiek, melyeknek virágzásából jól tudták az kösséget ótalmazni. Első az házasság volt. Második az békeség. Harmadik az vitésség. Ez a három dologban forog mind az egész világnak dolga, az házasság, békeség vagy had vagyon mindenütt. Ez a három dologra fő gondot viseltenek. Jer, lássuk azért rend szerént, mindenikből mi is mit tanulhassunk. [...]

Az békeségről

Az békeségről. Az gyönyörűséges és kívánatos békeségnek is felette igen szeretői voltanak mindazok az régiek, valakik országok maradását és nemzetek jovát kívánták, és azért az békességgel ellenkező dolgoktól igen ótalmazták

magokat. Ezeknek példájokhoz képest mi is békeségnek és eggyességnek legyünk szeretői és követői, ótalmazván magunkat mindazoktól, valamellyek az békeséget felbontják. Bizonyára penig csak ott maradhat meg az szép békeség, ahol az igasság uralkodik, mely kinek-kinek az mivel tartozik, azt megadgya. Az helvéciaiak erőssek voltak, mert mindennek kiszolgáltatott igassága, senki méltatlanságot nem cselekedett, mely miatt szeretet és nagy jóakarat volt egymáshoz mindenekben. Erős ország az, melyben az igasság szép békeségben tartja és szeretetben az lakosokat, nagy erővel sem árthatni annak.

Ó, kivánatos és gyönyörűséges igasság, békeség és eggyesség, vallyon s mikor jössz az mi elepedett és nállad nélkül megszakaszkodott szegény országunkban magadnak fészket vetni és lakóhelyet szerzeni? vallyon s mikor foldozod meg elszakadozott ruháját édes hazánknak? mikor vetsz véget az mi sok romlásink miatt való búdosásinknak? Ó, kedvességes békeség, mikor csendesítesz le ugyan országunkban ennyi sok változásokat? Térülj mihozzánk is valaha immár egycer, találsz sok puszta helyeket itt is földünkben, éppíts meg azokat jobb állapatra. Te, mindenható Isten, ki vagy ennek adhatója, könyörülj mirajtunk, és adgy békeséget országunkban, s az sok pusztaságot és romlást fordíts az pogányságra és azokra az helyekre, mellyekben Sz. neved segítségül nem hívattatik, és az te Sz. fiad nem ismertetik.

Nem kívánnyák ugyan sokan az békeséget, s kiváltképpen azok, kik nem az közönséges jóra, hanem az magok hasznokra néznek: de az értelmesek szívök szerént óhajtják, és buzgó könyörgések által is kérik Istentől. Mert jól tudgyák, mely hasznos dolog legyen az békeség. Az békeség idején zöldellenek és virágoznak minden rendek, az törvények, tisztességes deáki tudomány és kézi mesterségek. Akkor mind házoknál bátorságban lakhatnak s mind utokban békével járhatnak az emberek: akkor az kösség is nyájára, ménesére, méhére, marhájára csendesen gondot viselhet, ki-ki mind békeségben lakhatja jószágát, örökségét, élheti erdejét, rétét, szőlejét, szánthatja, vetheti földét, és táplálhatja magát s háza népét igaz majorságából: Akkor vagyon az bornak, búzának és baromnak bősége, akkor az olcsóság, és az szép tisztességes lakodalmoknak, játékoknak és vigaságoknak csendességben, rettegés nélkül kiszolgáltatása sok több jókkal egyetemben, mint az Saturnus idejebeli boldog állapatról írnák az poéták.

Vaj ki drágalátos az békeség. Bódog város az, mely ennek szeretője. De most az sok viszhavonyás minden jót felfordétott, és minden helyeket rettegéssel, félelemmel töltött be. Búdosik most az igasságnak kiszolgáltatása, mind igasság, ha ki jobban bírván magát, mást elnyomoríthat. Így nem leszen

az békeségnek helye nállunk. Az ki azért országát s nemzetségét szereti, őrizze magát az békeségnek ellenző dolgaitól. Legyen az igasságnak szeretője, senkit bosszúsággal ne illessen, valamit magának nem akar, azt mással se cselekedgye, mint az természetnek törvénye is megtanítja, hírét-nevét, marháját se gyűlöségből, se irigységből ne bántsa, mindennel jót tegyen, szerettesse mindennel ő magát.

Fő gondgyok az isteni tisztelet után erre legyen az uraknak és fejedelmeknek, hogy az külső dologbann is kinek-kinek igassága kiszolgáltassék, ótalmaztassanak az alattok valók, s úgy leszen, hogy az kösség is földesurához, fejedelméhez való jóakaratra indíttatik. Ezen kívül, akármint gyötörtessék is az kösség, de miért hogy Plautus mondása szerént gonoszul keresett marhának gonoszul kell elveszni, ha az kösség felettébb megeröltetik, az békeségnek nyilván fel kell bomlani, és az erőszakkal vont ragadománnak más kézre kell kelni. Soha egy erőszak által keresett birodalom sem volt sokáig állandó. De mégsem veszik ezt sokan eszekben, s azért kínozzák illyen igen az kösséget, elannyéra, hogy az mint az példabeszéd tartja, sokkal nagyobb orvok és tolvajok legyenek azok között, kik arany láncot viselnek, hogysem mint azok között, kik vasbékókban fogva tartatnak.

Idevaló egy Diomedes nevü tolvajnak históriája, ki midőn fogva vitettetvén, Alexandertől kérdettetnék, hogy merné az másét tolvajlásával ragadozni, Sándornak így felele: Egy hajócskám vagyon, ó, király, s tehozzád úgy mint tengeri tolvaj, úgy hozattatom, holott te mind földön-vízen sokkal több tolvajságot cselekedgyél énnállamnál, és egész országokat is hatalommal magadnak foglalj. Az mi az dolgot illeti, te igaz ollyan tolvaj vagy, mint én, csakhogy te énnállamnál hatalmasb vagy, és semmi szükséged nem levén, telhetetlenségedből kóborlasz, én penig szegénységemből. Ha az te kazdagságodnak csak ezeredrésze nekem engedtetett volna, én nem tolvajlanék. Ha azért az törvényeket megtekintjük, mellyek az ragadozást tiltják, bizonyára te sokkal gonoszabb vagy énnállamnál, úgy mint ki, míg én eggyet megfosztok, addig ezeret is fosztasz meg. De ez külömbség nagyon miköztünk, hogy te hatalommal és kegyetlenséggel oltalmazod cselekedeteket, az törvényeket lábod alá tiprod, és valamit míelsz és szólasz, vagy jó, vagy gonosz, de minden alattad valóknak dicsérniek kell. Én penig szegénységem miatt tolvajlással keresvén kenyeremet, halálra ítéltetem.

Az községnek igazsága szolgáltassék ki. Nehéz továbbá az is az kösségnek, hogy igassága elő nem vétetik, igasságában az fejedelmektől és uraktól meg

nem hallgattatik, panasza be nem vétettetik, supplicatiója el nem olvastatik, hanem vagy elszaggattatik, vagy elhányattatik, mint Antigonus fia, Demeter király is cselekedett az macedóniaiakkal. Sokan gondviseletlenségek miatt akármi csélcsapokra és kazdagságban telhetetlenekre bízzák az szegénységnek meghallgatását, mely miatt sokszor (az mint Diocletianus is panaszolkodik rajta) ketten-hárman egyben szólván arra hajtják az fejedelmeket és urakat, az mire akarják. Ezt eltávosztathatják, ha magok kezdik az alattok valóknak panaszát, az mint kívántatik is tőllök, meghallgatni, s minden rendnek igasságát kiszolgáltatják: mely dolgot Domitianushoz való írásában Martialis nagyra böcsüll, mikor az fejedelem jóságos cselekedetének mondgya az alatta valóknak ismeretségét lenni. Ugyanis, mint az puplikán fiaihoz, ollyan, az mint az Alphonsus király címere jelenti, az jó fejedelem az alatta valókhoz.

Vagyon még más nehézsége is az kösségnek, mert háza, réte, szántófölde módgyánál fellyebb adóztatik, maga igasság kívül sok szolgálatra botoltatik, méltatlan bírságoltatik. Földesura mind az kösségnek s mind az úton járóknak sok kárával büdös borát rajta kétszer árrán tartja. Ecetre sem volna jó, kinek az kösségnek kétszer árrát le kell tenni. Idevaló az pintnek, köbölnek, réfnek, fontnak és egyéb mértéknek meghamissítása is. Az vendégfogadóknak és kufároknak drágaságcsinálások is. Ezek és ezekhez hasonló dolgok az jó törvént és az igasságot felbontják, ki miatt az békeség is felbomol. Ezeket tehát, és minden egyéb dolgot is, mely az békeség ellen volna, mindenütt kiirtsuk országunkból, legyünk eggyesek, s meglátjuk, hogy mind ennyi sok háborúkban is jobb állapatja leszen országunknak. De minthogy az idő állapatja azt kívánja, elhagyván az békeségről való több szómat, szóllok az vitézlő hadakozásról, nem hogy az hadnak kívánója volnék, hanem azért, hogy ha immár háborúság ront és pusztít bennünket, tudgyuk az hadat is keresztyéni módra viselni.

Az hadról és vitésségről

Harmadik dolog, melyre az régiek gondot viseltenek, az vitézlő hadakozás vala, melyről legelőször ezt vegyük eszünkben, hogy az hadakozást noha kedvellik az iffiak, kik, mi legyen az had, nem tudgyák, de az értelmesek azt mindenkor futották, tudván annak káros voltát, melyre az sok időtől megtaníttattanak. És bizonyára, ha valami vagyon ez világon, mellyet mindenképpen futni kell, eltávosztatni és gyűlölni, az had az, az mint Erasmus mondgya, melynél semmi nincs iszonyúbb, nyomorultabb, veszedelmesb, és

közönséges pusztulást és romlást hozóbb: elannyéra, hogy az régi poéták, kik mindeneknek természetit igen megvizsgálták és szép találmányokkal megábrázolták, nem ok nélkül láttassanak mondani, hogy pokolból az fúriáknak, az dihüsségre vonó pokolbeli asszonyoknak szolgálatjok által támadgyon az had.[1]

Az Úristen az embert nem az vérontó hadakozásra teremté. Egyéb állatokat felfegyverkesztete, az bikát szarvával erőssíté, az oroszlánt körmével tevé rettenetessé, kanoknak erős agyarakat, az elefántnak nagy erőt ada, kinek iggyet s kinek mást, mindeniknek fegyvert ada: csak az embert teremté mezítelen, fegyvertelen, gyengén, hússal és lágy bőrrel vevén környül, nem látsz hadakozáshoz valót semmit is benne, magával is jó tehetetlen, ha mástól nem segíttetik, sem szólhat, sem járhat, sem ehetik, csak rívásával kér segítséget, hogy avagy csak ezből is könnyen megismertethessék az ember nem hadakozásra, hanem társaságra teremtetettnek lenni. De minekutánna az arany idők elmúlván, az vérontó hadakozás feltámada, kezdének az emberek felmészároltatni, azolta már minden nyájas vigaságok, minden szépségek, barátságok és egyességek felbomlanak, s mind azolta is nincs csendes állapatjok az országoknak.

Csodálatos dolog penig, hogy sokszor szintén azok ingerlik az fejedelmeket az hadakozásra, kiknek oltaniok kellene, meg nem gondolván, ki sok változások és pusztaságok származzanak ki belőlle. Bizony, ha ki jól megrostállya, micsodák következzenek ki az hadból, tellyes minden erejével futtya, gyalázza, szidalmazza és távosztattya azt, úgy mint minden jónak ellenségét. Vallyon s mit látsz az hadban szomorúságra indító dolognál egyebet? szemben áll az két had, dobok, trombiták harsognak, csattognak az szerszámok, villámlanak az fegyverek, szólnak az ágyuk, rikoltnak-sikoltnak az seregek, az egek leszakadni, s az föld megnyílni láttatnak. Iszonyú kiáltások és oly fene dolgok lesznek, hogy még az erős és bátor szívű embert is ideig (tudgyák, az kik próbálták) félelmessé teszik. Azomban következik az ütközet, embermészárlás, sok ezer lélek veszedelme, holttesteknek (kik csak akkor elevenek valának és keményen vívának) iszonyú és szomorító nézése, mezőknek és vizeknek vérrel folyása. Leszen sokszor, hogy az attyafi attyafiát, jó barátja barátját, szomszédgya szomszédgyát akaratja ellen feltagollya. Ez-e az szép dolog? De hallj még többet is.

Az had alatt hallgatnak az jó törvények, szabadságot vesznek magoknak minden latorságok, akkor az gonoszok büntetés nélkül ölnek, vágnak, dúlnak,

[1] Chili: 4. Centur: 1.

fosztnak és ragadoznak. Akkor az barmok elhajtatnak, eltiportatnak az vetések, az lakosok elfogynak, megöletnek vagy szerelmes emberektől az halálnál is keserűbb rabságra vitetnek, elégettetnek az faluk, pusztíttatnak az tartományok, erős várak és sok költséggel s munkával éppíttetett városok vagy elrontatnak, vagy ellenség kézre jutnak. Az polgároknak kazdagságok idegen latrok kezére kel, mindenek rettegnek, félnek, sírnak, jajgatnak, sápolódnak és törődnek. Ki siratja urát, attyát, annyát, feleségét, gyermekét, attyafiát, s ki jó barátját. Nincs az műnek keleti: az szegények éheznek, és idegen földön, esőben, hidegben, sárban, vízben sok nyomorúságot szenvednek. Az kazdagok vagy elveszett javokat siratják, vagy megmaradt részét féltik elvesztéstől, mind egy-s mind másképpen nyavalyások.

Akkor az gyenge szép szüzeknek siralmas házasságok vagy pogány kézre jutások, özvegyeknek és árváknak számos sokasulása. Az emberségnek, jámborságnak, isteni szolgálatnak, igasságnak, tisztességes tudományoknak és jó rendtartásnak nincs helye. Az vének kesergenek idejek hosszúságán, pusztulnak az faluk, az kösség szegényedik, kevesednek az urak, az porták alábbszállanak: nevekedik az drágaság, fogyatkozik az szabadság, és summa szerént az had alatt mely nagy ínségek legyenek, senkinek nyelve elegendőképpen elő nem tudgya számlálni, bár arról semmit ne szóllyak is, hogy az vitézek egy kevés ragadományért ő magokat eladgyák, és sok nyughatatlanságot, éhséget, fáratságot, veszedelmet vesznek fel magokra.

Ezeket nem az végre mondám, mintha méltó és igaz okból hadakozni szabad nem volna, hanem az végre, hogy az hadakozásnak ártalmas voltát eszünkben vövén, lennénk inkább az békeségnek, hogysem mint az viadalnak szeretői, és az menyére lehetne, még méltó okért se kapnánk minden kicsin dologért fegyvert, mert még az igazokból támadott had sem lehet kár nélkül, nemhogy az hamis okból támadott volna, sőt az nem szükséges hadaknak ugyan bódogtalan kimenetelek vagyon, mint Peucerus, Gualtherus és Strigelius írják. Nem szükséges okból támadott hadak penig azok, valamellyek vagy az Jézus Krisztusban való hütnek ótalmazásáért nem lesznek, vagy az pusztítók ellen hazánk ótalmáért, vagy az szomszéd nemzetségnek, kinek ótalommal tartozunk, utolsó szükségében való segítségért nem vétettetnek fel, avagy valami más igaz okból nem indíttatnak, hanem irigységből, kevélységből, gyűlöségből, felfuvalkottságból, erőben, sokaságban való bizodalomból, hírnek, névnek, kazdagságnak, birodalomnak nevekedésének szomjúságából vagy hasonló dologból támadnak. Az ily hadak szerencsétlenek.

De jól meglássák az fejedelmek, hogy igaz és méltó oknak színe alatt szokások szerént hadat ne indítsanak, mert sok pusztaságra okot adnak vélle, sokszor penig szintén abba az veszedelemben ejtik magokat, melytől való féltekben eltávosztatásnak okáért hadat indítottanak, mint az macedóniai királyok és Krőzus. Az igaz és méltó oknak színe penig az, mikor az igaz ok mutogattatik, elfedesztetik penig az méltatlan ok: mint példának okáért Krőzus Cyrus ellen ez szín alatt indíta hadat, hogy Astyagesért állana bosszút, maga kevélységből, mintha kezében volna az győzedelem, irigységből, bánván Cyrus nevekedését, és félelemből, félvén, hogy végre őtet is el ne győzné, indította vala ez hadat. Cyrus az massageták ellen azért hadakozék, mert kívánnya vala őket meghódoltatni, de mást tettet, mintha az királynén (ki hozzá nem ment vala) rajta tött bosszúságát akarná megállani. Illyen az is: Az török kazdagságát óhajtom, no, hadat indítok ellene, s az hüt dolgát tettetem okának lenni.

Nem elegedendő okok így ezek, s ha csak ezekért indítasz hadat, többet ártasz hazádnak, hogysem az ellenségnek: mert minekelőtte táborban szállanál, immár is sokat ártottál azoknak, kiket ótalmaznod kellene, sarcoltatod az népet, fizetteted őket, sokra erölteted, nyúzó-fosztó pusztítókkal mindeneket betöltesz, és gyakran az nyereségnél többet vesztesz. Holott egy kis bosszúságot el nem szenvedhetsz, magadat nagy bosszúsággal illeted: holott az szabadságot akarod ótalmazni, magadat rabbá teszed, holott egy kicsint akarsz nyerni, magadat és az alattad valókat sok kárba, romlásba, pusztaságba ejted. Az jó és istenfélő keresztyén fejedelemnek ezeket és az hadnak mind eleit s mind utollyát jól meg kell rostálni, hánni-vetni, minekelőtte hadat indítana, hogy többet ne ártson, hogysem mint használhatna hadakozásával országának.

De ha ugyan nem lehet egyéb benne, hanem hadban kell az ellenséggel szállanunk, minthogy Istenünkért, hütünkért, országunkért, maradásunkért, özvegyekért, árvákért etc. néha-néha fegyvert is kénszeríttetünk fogni, mert az békeséget az ellenség vagy nem akarja, vagy csalárdul, tehát az legyen fő gondunk, hogy mennél kevesebb kárral legyen meg az hadviselés. Mely dolog hogy szebb módgyával mehessen véghez, jer, lássuk meg rend szerént immár, az régiektől ez dologban mit tanulhatunk, s az ő példájokhoz képest mi is jobban tudgyuk dolgunkat forgatni.

I. Az kösség terhét könyebbítsük. Legelőször penig az sok tiszttartóknak számos voltokat szállítsuk mi is alább, ne vonattassék az kösség ereje és fizetése

annyi sokfelé, az adót is, az menyére lehet, szállítsuk alább, az sok perpatvar, viszhavonyás gyomláltassék ki, egymásszeretet plántáltassék helyébe: ki-ki mind ereje szerént jóakaratból gyarapítsa táborunkat, senki az közönséges jótól kincsét meg ne vonnya, el ne tagadgya, ne járjunk úgy, mint Konstancinápolyban az görögök, kikről Leonardus Chiensis így ír: minden elásott szántalan sok kincs pogány kézre kele. Óh, immár szegény nyavalyás görögök, kik mindenkor szegénységteket hánjátok, ám-e feltalálták, hiszem, az ti elrejtett kazdagságtokat, mellyet az város segítségétől megtagadtatok. Osztán az mely költséget az bálványokra vesztegetünk, az hol semmi haszna nincs, sem Istennek nem kedves:

Dicite pontifices in sacro quid facit aurum, jobb azzal is országunkat ótalmaznunk, hogysem mint Konstancinápolyban, Drinápolyban, Nándorfejérvárban, Tömösvárban, Szigetben, Budában, Székesfejérvárban s több helyekbenn is így az pogánságot kazdagítsuk vélle. Az hashizlaló szerzetesektől is az ollyan jövedelmet, mellyet az régiek az vitézeknek, kik fegyvereket az ellenség vérével szépen megvirágoztatták, rendeltenek volt, fordítsuk országunk ótalmára, mint Alphonsus cselekedék az templom kincsével az kösség könnyebbségéjért. Ha ki pap, az földi urak módgyára való uralkodást hadgya el, segíttessenek az vitézek azzal, ő penig tanítson, prédikállyon, intsen, dorgállyon, fedgyen, vigasztallyon, és mint az só, ollyan legyen, ez az ő tiszti, az többit hadgya ez világi fejedelmekre.

II. Vitézeket tartsunk és nekik megfizessünk. Továbbá, hogy az hadakozás jó módgyával lehessen, erős és jó vitéz férfiak kellenek hozzája, kiknek legyen mindenkor bizonyos számok, és hogy mindenkor készen lehessenek, járjon meg bizonyos fizetések. Így ótalmaszta kész hadával ezelőtt országunkat az jó és vitességre termett Máttyás király, kinek csak híre előtt is futott Mahomet császár, vadnak sok jó vitéz legények most is, de fizetések imígy-amúgy szolgáltatik ki, sok könyörgések és fogyatkozások után az is, nincs szabadságok, nincs jövedelmek. Nincs böcsülleti az jó vitéz embernek, noha nagy szükségünk volna rejá. Mikor az szükség vitézeket fogadtat velünk, akkor minden válogatás nélkül akármely tudatlant is felveszünk, csak tudgya felkötni szablyáját, mind vitéz, maga csak nem esik az falat is ki szájából, puskáját ha kisüti is, távoltartja orrától, akárhol essék, csak pattanjon. Nem méltó csak seregbe is efféléket állatni, ne rútítsák meg rossz voltokkal az jó és igaz vitézeket is. Oka ennek az fizetetlenség és az vitézeknek bizonyos számon való nem tartatása.

Mikor vitézeket fogadunk, sok ígíreteket teszünk nekik, ha eloszol az had, nincs semmi kelletek. Ha kik szegény vitézek közzül édes hazánkért és nemzetünkért fejeket az mészárszékre vinni nem szánnyák, s megsebesednek, semmi gondviselés alá fel nem vétetnek, el sem temettetnek, ha meghalnak. Bizony ezzel nem gerjesztjük, hanem rémítjük inkább az vitézeket az viadaltól. Az török halálra fut az harcra, mert ha szinte megcsonkul is, tudgya, hogy tisztessége leszen, záimság, iszpáhiaság, békség, zsold adattatik neki, s mégsem leszen koldussá. De nem sietsz elő, te szegénylegény, mert tudod, hogy jó katonában jó koldus szokott lenni. Az régi fejedelmek megajándékoszták azokat, kik valami nagy dolgot próbáltanak. Látná csak az vitézlő nép most is az tisztességet, ajándékot, másképpen futna az viadalra: így nem csoda, ha úgy fél tőlle, mint az tűztől, mert semmi hasznát nem láttya maga vetésének: ha mit nyer is, amaz hátul járó deliácskák (kik az bokorból nézik az dolognak súllyát) erővel elvonszák tőlle, melly dolognak gondolatja sok jó legént tartósztat az első ütközettől.

III. Ótalmazzuk az kösséget. Tanullyunk annak felette ezbenn is az régiektől, hogy az kösségre nagy gondot visellyünk, takargassuk, ótalmazzuk őket, csinállyunk erősségeket, mellyekben az rablók ellen maradhassanak meg. Mert ha népünket elhordgyák, és mint Esztergom alatt létünkben sok édesatyáknak, anyáknak holtig való keserves siralmokra csordával hajtják el őket szemünk elől mind marhástól, barmostól, az várak és puszta kastélyok bizony nem ótalmaznak minket is meg, s nem is táplálnak el: edgyik az másikkal volna jó. Így éppíté régen meg Paduát és Ratisbonát Alphonsus az magyarok ellen, az urakra s nemesekre mérvén az kerítést az szegénységnek könnyebbségéjért. Szkander bék is Epyrusban minden éléssel öszve városokba helyhesztette vala be az föld népét török császár ellen.

De mi ugyan semmi gondot az kösségre nem viselünk, s nemhogy az ellenségtől ótalmaznúk, de sőt magunk pusztítjuk el őket, házokat fölégettyük, elvonszuk éléseket, ruhájokat, költségeket elragadozzuk, házok népét megszeplősítjük, s ő magokat mint egy tikot felmészárollyuk. Szívem fáj rajta, mely nagy éktelenséget tesznek némely Istentől szakadtak rajtok. Ez-e az keresztyéni vitésség? Így kell-e az keresztyénséget ótalmazni? Magunk is elpusztítjuk így magunkat. Az török sem cselekedi azt az alatta valókkal. Ó, ki sok porta szállott az kóborló vitézek miatt le. Ezek által meg nem szabadítjuk Magyarországot.

IV. Nem dicsérhetem azt is, hogy az első ütközetre az vitézeknek csak az illő-fillője bocsáttatik, kiken jobb szívet veszen az ellenség, az jó legény, kinek lova, szerszáma, tudománya volna, hátramarad, vagy ha elbocsáttatik is, de az tudatlanokkal. Jobbítás legyen ezben. Nám az török tudós vitéz embereket válogat elöljáróban, az penig elhiszi, hogy kinek-kinek halála órája eltávosztathatatlanképpen meg vagyon Istentől rendelve, s azért sem előbb, sem utolban az rendeltetett óránál meg nem halhat. Mi úgy rettegünk, mikor afféle helyre megyünk, mintha valami eshetnék Isten akaratja kívül ott rajtunk: maga csak hajunk szála sem eshetik el Isten híre nélkül. Tudom, hogy sokan mást értnek itt ez helyen, de miért hogy az Istennek gondviselése minden teremtett állatjára kiterjed, nagy bátorsággal azt merem mondani, hogy ha szintén egyfelől tízezeren elhullanak is Dávidként melletted, ugyan mégsem árthatnak az te hivatalodban teneked, ha Isten ott nem végeszte halálodat. Ha egy veréb el nem eshetik Isten akaratja ellen, sokkal inkább az ember. Eszedben vedd, hogy nem azt mondom, hogy Istenedet késértvén valami hivatalod kívül való dolgot próbálj, az mely dologbann is Isten hírével eshetnél ugyan el, de mégis büntetésül bocsáttatnék reád Istentől ez csapás, mert nem kellett volna Uradat, Istenedet késértened: hanem azt mondom, hogy ha hivatalod vagyon reája, semmit ne félj. Isten markában életed, ha nem végeszte, nem halhatsz meg, ha végeszte, nem futhatsz el, s azért bízd Istenre magadat, s kapj bízvást az ellenségbe. Ha meghalsz, légy igaz hitben, s idvezölsz.

V. Ne tobzódgyunk az táborban. Tanullyuk meg az kevés étellel, itallal való megelégedést is az táborban, szabjuk az vitéséghez magunkat, ha mi éhséget kell szenvednünk, ne szégyenljük kevéssel megelégedni, nem lehet ott minden úgy meg, mint otthon, vigyázás, józanság kívántatik ott, nem friss lakás. Ó, ki sok törődéssel, nyughatatlansággal és tűréssel megyen véghez az jó vitésség. Tudod-e, mint jára Friderik császár hada az nem vigyázó jólakás miatt? Dávid az tobzódó amálekitákat igen megveré.[2] Az szibariták is, midőn háromszázezer embert szállítottak volna táborban az krotoniaták ellen, az jólakásból támadott gondviseletlenségek miatt örök kissebségekre megverettetének. Vötték hasznát az mértékletességnek az mi eleink, veszik az törökök is, vennűk mi is, ha rejá szoktathatnúk magunkat.

Ha számtalan sok históriát felforgatsz is, úgy találod, hogy csak egy tartomány is alig volt bódog állapatban sokáig állandó, valamely részeg tanácsoktól

[2] 1 Sám 30,16.

igazgattatott, alig romlott valaha valamely ország el, mely az részegesek miatt nem veszett volna el: és alig volt valamely bódog állapatban, mellyet józanok nem szolgáltattak volna. Nem csoda tehát, hogy Dárius könnyen megvötte Babilont, holott Baltazár vendégséget űzött az urakkal és nemesekkel, mert jól mondgya Pythagoras, hogy az jólakás miatt az emberek restek és dologra szokatlanok lesznek, melyből romlások következik. Paulus Aemilius, miért fosztassanak némely királyok meg szolgájok miatt országoktól, annak azt az okát adgya, hogy minden dolognak terhét szolgájokra bízván, ő magok henyélnének és tobzódnának, mint az első részbenn is szólék rólla.

Trója városa sok ideig vítaték, de végre az nem vigyázható jólakás után elvesze. Tudta káros voltát Scipio Aemilianus az táborbali vendégeskedésnek, s azért, mikor Karthágót vítatná, méltán büntette volt meg amaz nemesembert, ki akkor sátorában barátival lakodalmat űz vala, mikor más az ellenséggel vívik vala. Vajha mi is alábbhagyhatnánk az jólakásban, ki sokkal jobban volna dolgunk. De nem bánnya az török tobzódásunkat, mert tudgya, hogy nekünk káros, neki hasznos. Fabius Maximus is eszesen csalá meg Hannibált: Campaniát neki el hagyá foglalni, hogy ott mulatna, tudván, hogy fáratságok után annak az országnak édességes gyümölcsét megkóstolván, henyélésre s jólakásra adnák magokat, s úgy tunyákká és ostobákká lévén, könnyebben meggyőzettetnének. Ez reménség nem is csalá meg. Hadgyuk tehát az nem táborban való, lágyságra indító tobzódást, s hasznosb leszen.

Miért hogy penig az ollyatán vitézek is ritkán nyernek, kik vakmerőképpen, mód nélkül és seregrendelés nélkül mennek az ellenséggel szemben, s mintha másszor nem kellene, minden erejeket egycersmind kiviszik az veszedelemre, nem hadnak álló sereget, dondárt, melyből az elfáradtaknak nyugodalom, az megverettetteknek segítség adathatnék, tanullyunk abbann is jó rendtartást, mert az mód nélkül való vakmerőség igen veszedelmes. Bátrak és merészek legyünk ugyan az harcon, mert audentes Deus ipse iuvat, Isten is az merészeket segíti, de ez bátorságnak akkor vagyon helye és ideje, midőn mindeneket szépen elrendelvén és jó módgyával elhelyhesztetvén, az ellenséggel szemben meg kell ütközni.

Ugyanis mi nem abban áll az jó vitézi bátorság, hogy minden rendtartás nélkül fussunk az ellenségre, s legottan hátat adgyunk neki, ha meglátjuk: mint ezelőtt hat esztendővel, hogy az tábor indulásakor Esztergomot, Budát semminek tartjuk vala, Nándorfejérvár sem tart vala már meg bennünket, úgy csapjuk vala az csíkot az lencsével, de ha rejá kelénk, csak kezét sem merjük ellenségünknek fogni. Hanem az jó vitézi bátorság abban áll, hogy

elrendelvén dolgodat, mindhalálig keményen harcolj, megálljad az sárt, hátat ne adgy, és ha egyéb benne nem lehet, az sokaság ellen is kemény viadalt tarts, hogyha meghalsz is, az ellenség fogyásával legyen halálod. Az piccen válik el az jó bátorság.

De nem tartják ehhez sokan az mi vitézink közzül magokat, nyakra-főre, rend nélkül rohannak sokszor az ellenségre, sokszor csak álló sereget sem rendelnek, sem zászlójokat, sem hadnagyokat meg nem várják, s ha megérnek futamni, másszor bottal sem verhetik elő. Nem úgy, nem, kevesben vagyunk mi az ellenségnél, ha tíz vagy húsz mibennünk elesik, csak kilső ítílet szerént is nagyobb kár, hogysem az töröknek 40 vagy 50 ezer, könnyebb az kazdagnak száz pénzt költeni, hogysem tizet az szegénynek, s azért halkkal kellene cselekednünk. Bizonyára, ha egy ütközeten tellyességgel végét érhetnűk az töröknek, nem volna kár minnyájunknak egycer az szerencsét, de még akkor is jó módgyával, végütközetül megpróbálnunk, de minthogy naponként újabb-újabb erő jő reánk, úgy kell minekünk egy esztendőben jó móddal az ellenséggel megvínunk, hogy más esztendőbenn is vitézinket előállatván hadat támaszthassunk.

VI. Gyorsaságot kíván az had. Mindezeknek felette gyorsaságot is tanollyunk az régiektől, előbb minden hadi szerszámunkat és tábori eszközöket elkészítsünk ugyan, de mikor osztán az tanácsnak vége vagyon, ne mulatozzunk, hanem hevenyében fogjunk az dologhoz, hogy az ellenség csak eszébe se vehesse ellene való indulásunkat. Sokat használ, az mint Philippus mondgya, az gyorsaság az hadban, hogy az megrémült ellenségnek az egybegyűlésre idő ne adattassék, mert sokszor többet használ, azt mondgya Peucerus, az megérett és okos serénység az nagy hatalomnál, mint az athénásbelieknek az perzsiai királyok ellen való gyorsaságok erőssíti. De viszontag felette káros az ollyan halogatás, mely az mi hadi indulatunkban jelen lenni találtatik. Nem hijába mondgya Lucanus:

VII. Tolle moras, semper necuit differre paratis. Hadgy békét az halogatásnak, mert az haladék mindenkor ártott az készen valóknak. Mikor Annibál Capuát megvötte, Rómát is azon rémülés alatt, ha megszállotta volna, megvehette volna, de lassúsággal elveszté. Sokszor tött már minekünk is mind egy s mind más okból esett várakodás és halogatás kárt, de ím, mégis késő és hosszú tanácsot tartunk az ótalomról, késén mozdulunk, az hadakozást télre hadgyuk, az segítségre ráklábon megyünk, és minden dologban késedelmesek vagyunk.

Dicséretes dolog az jó végezés után serényen fogni dolgunkhoz, mert az szükség veszedelmessé teszi az késedelmet, várást penig ugyan nem tehet.

VIII. Fottig vágd az ellenséget. Nem jó dolog az is, hogyha mikor az ellenséget megverjük is, nem tudunk az győzedelemmel élni, nem vágjuk fottig, hanem vagy meglassódunk, vagy hazatérünk, mellyel az szép nyereséget markunkból kibocsátván, ellenségünknek nagyobb szívet és egybegyűlésre való időt adunk. Fottig kellene az ellenséget az nyereségkor vágni, nem minden nap pap sajtja, s azért az alkolmatosságot nem kellene elmúlatni, mert nem kissebb jó az fáratsággal nyertet megótalmazni, mint szinte keresni, sőt majd nagyobb az vitézi diadalommal élni tudni, hogysem győzedelemmel járni: kit jól tud vala az, az ki Annibálnak azt veti vala szemére, hogy az hadban tudna ugyan nyereségvel járni, de vélle élni nem tudna. Sohase véld, hogy mindenkor nyereségvel járhass, ha ma nyertél, holnap elveszthetted. Vendég az győzedelem, nincs bizonyos lakóhelye, ha ma nállad szállott, holnap másnál szállhat. Azért, míg nállad tart szállást, addig láss dolgodhoz, mert ha elrepül, csak bánatot hagy utánna, mint Ausonius jelenti. Hijában kesereg penig az maga kárán, valaki ásítva mulattya el dolgát.

IX. Nem kell az prédának esni, és egymást ott tagolni. Az mi vitézink keveset gondolkodnak vége felőll is az hadnak, mikor valamit nyernek, sem tudgyák állhatatoson őrizni, mert az ellenséget békével bocsátván, az prédának esnek, ott ölik, vágják, húzzák, vonszák egymást, mely miatt sokszor az ellenség csoportot vervén, szívet veszen, nekik fordul, s jól megosztja kösztök az prédát. Káros efféle had minekünk, ha módot nem szabunk benne. Az szegénylegény szerencsére veti fejét, s más vonsza el tőlle. Az urak és nemesek az szép szabadsággal és jószágval, mellyet az föld szabadulásával nyernek, elégedgyenek meg, az több vékony nyereséget igaz osztály szerént engedgyék az vitézlő népnek, kik sok fáratsággal és vérek hullásával jutottanak hozzá: de azok is jól meglássák, hogy előbb elfogyassák az ellenséget, s azután essenek az prédaszedésnek.

X. Jó hadnagyokat tartsunk. Jobbítás legyen az hadnagyságnak, kapitánságnak és vajdaságnak tudatlan és méltatlan személyekre való bízásbann is, mert ezekre sokszor ollyak választatnak (tisztesség adassék az jovának), kik még az jó, bátor és híres vitézekkel is nem tudnak semmi oly emberséget is cselekedni. Az hadnagyon furdol meg jórészre az ütközeten való szerencse.

Az jó vezér még az erőtlen vitézzel is nagy dolgot véghezviszen, az tudatlan és félénk az jovának sem tudgya hasznát venni. Azért szokták mondani, hogy félénkiebb legyen az szarvas hadnagysága alatt az oroszlán sereg, hogynem mint az szarvas sereg az oroszlán hadnagy alatt. Tudós, vitéz ember kell az hadnagysághoz, ki nemcsak félelemben tudgya népét tartani, hanem egész hadat is tudgyon igazgatni, takargatni, sereget bölcsen rendelni, és az ellenségvel okoson megütközni. Bár ne legyen akkor sok hadnagyunk, mikor hazul indulunk, csak legyen az szükség helyén. Nem hijába kíván Cicero négy dolgot az jó fejedelemben, az vitézlő dolognak tudományát, az méltóságot, jó szerencsét és az jóságos dolgoknak erejét, avagy az nehéz dolgoknak szenvedésinek győzhetetlen tűrését.

Igazán mondgya tehát, az ki Plutarchusnál azt mondgya, hogy az had előtt járónak mind elöl-hátul szemeinek kell lenni. Az okáért kívántatik az jó vezértől, hogy az munkában fáradhatatlan, bátor és erős az veszedelemben, az cselekedésben gyorsaságos, és gondviselő legyen az tanácsban, mind eleit-utollyát megnézvén az dolognak. Ő maga is penig jelen legyen az súllyas ütközeteken, és nemcsak ne fusson, hanem mást is, kit bottyával s kit szép bisztatásával tartósztasson az futástól. Ennek hasznos voltáról példát mondtam idefel. Veszedelmes hadnagy, káros fejedelem az, valamely az juhoknak hasznokat elveszi, s az ellenséggel szemben nem mer szállani, hanem akármely tudatlanra bízza dolgát.

XI. Hütre végházakat meg ne adgyanak az vitézek. Intem itt ez aránt az végházakkal bíró kapitányokat is, hogy fejedelmeknek tött esküvéseket, hitöket, tisztességeket s főképpen Isteneket meggondolván, vitézek legyenek, végházakat soha hütre az pogánságnak meg ne adgyanak. Akármit ígérjenek és fogadgyanak is nekiek, de ne hidgyék, álnok az török és hazug, ha tulajdon vérének tött fogadását meg nem állja, sokkal inkább teveled tött kötését felbontja, mint Tömösváratt, Gyulán és több helyekenn is. De bár szinte megállaná is fogadását, vitézek legyenek az kapitánok fejek fennállásáig, hűséggel megtartsák fejedelmünknek, az felséges római császárnak az erősségeket: Az ellenségnek soha meg ne adgyák, ha meghalnak is, jobb tisztességekre hivatallyok szerént vitézül meghalniok, hogysem mint asszonyember nevét viselvén, örök gyalázattyokra, eleiknek és maradékoknak nagy kissebbségekre itt az elevenek között gyalázatos halált szenvedniek, szidalmaztatniok. Ha ki csak szót teszen is az megadás felől, büntessék meg, mint az athénásbeliek, kik, midőn Xerxes az várost megadatni kívánná, Lycidast (az mint Herodotus írja,

vagy az mint Demosthenes, Cyrsilust) csak azért verék agyon kővel, hogy az megadás felől szólna, mely példát jó volna most is követni. De az fejedelmek is meglássák, hogy az végeknek elveszéseket semminek ne tartsák, azokat méltó személyekre bízzák, éléssel, költséggel, porral, golyóbissal s néppel megerőssítsék, ha penig valamellyiket megszállják, az régi jó királyoknak példájok szerént segítségre siessenek, mert ezekre való gondviseletlenség miatt sok végházak elveszhetnek, mint hogy el is vesztek.

XII. Az több vitézeket is mind fejenként kérem, hogy fejedelmekhez és urokhoz hívek legyenek és igazak, őket soha el ne árullyák, mint az pápai franciák latrul cselekedének: kövessék inkább Dáriusnak Zopyrus nevü szolgájának állhatatosságát és urához való hűségét. Ez Zopyrus, látván hogy Babilont (kit megszállott vala) Dárius meg nem vehetné, ily fortélt gondola magában, orrát-fülét magának elmettszé, s véres orcával bemene Babilonba, tettetvén, mintha Dárius ezért cselekedte volna rajta ez nagy kissebbséget, hogy az város alól való elszállásról szóllott volna neki, és nagy szidalommal gyalázza vala Dáriusnak kegyetlenségét. Ezt ugyan elhivék az benn valók, őtet hadnaggyá tevék, de nem sok időre Dáriusnak az várost megadá, kiért Dárius nagy tisztességben tartotta őtet. Ez példából nem pribékséget, hanem fejedelmekhez való hűséget tanollyanak az vitézek. Sokakat adgyon az Úristen az hatalmas római császárnak efféle híveket.

XIII. Helt ne válogassanak az vitézek. Továbbá ne is válagassanak az vitézek az ütközetkor az helységben, hanem kövessék az athénásbelieket, kik nem tartották kissebbségnek, hogy az árkádiabeliek előttök rendeltettek volna, sőt azt mondák, hogy ők semmit sem gondolnak vélle, hol rendelik őket, hanem valamely felől lesznek, de ők vitézül megállják helyeket. Ezt cselekedgyék az mi vitézink is, ne szidalmazzák egymást az fő helyért, legyenek vitézek, s ha szintén az alábbvaló helyre rendeltetnek is, emberkedgyenek keményen. Sokszor láttunk ollyan dolgot, hogy az kik kevélységből, nem Istenekért, sem hazájokért, hanem csak az hírnévért menvén ellenségekre, az fő helyben válagattanak, nagy szégyent vallottanak, az kik penig az alábbvaló hellyel tartottak, tisztességre emeltettenek fel, s az ellenséget megverték.

XIV. Félelem legyen az vitézek között. Az had előtt járó személyek visellyenek gondot rejá, hogy félelem alatt tartsák az vitézeket, az vitézek is hadnagyoknak engedgyenek, szovát fogadgyák, és az munkát egy akarattal fogják, ha

ki vétket teszen, büntessék meg: egymás között ne háborogjanak, egymást ne rútollyák. Mert soha csak egy fejedelem sem viselheti jól táborát, ha fenyíték alatt és szófogadásban nem tartatnak az vitézek. Az athénásbeliek csak addig lehetének, és egyéb kösségbeliek, jó szerencsések, mig jó törvény alatt félelemben tartatának, de mihelyt Alcibiades és Hyperides az jó törvént, fenyétéket nyakokról lerázák, legottan az régi méltóságból alábbesének. Bódog vala Sándor, mert szófogadó vitézi valának.

XV. Ellenségedet semminek ne tarts. Az jó vezérek ne is tartsák ellenségeket semminek, mert semmi hamarabb szégyent nem vallat véllek, mint az magok felfuvalkottságból támadt kevélység, és ellenségeknek megvetése: és mint Xerxest, kinek táborában 100 000 gyalog és 10 000 lovassa vala, megszégyeníté az athénásbelieknek, kik csak 6000 valának, kicsin serege, azért hogy semminek vélné ellenségét: azonképpen egyéb efféle kevélyeket is megkissebbít. Kisasszon napján Anno 1514, midőn lengyel Zsigmond király az muszkákkal kevés népét szemben akarná vinni, semminek tartaték az muszkáktól, de azért ő lőn győzedelmes. Idevaló az cotraeai had az belgákkal, az anglusokkal az pictoniai és az törökökkel az nikopoli, mint Spinaeus írja. Senki ne tartsa tehát ellenségét semminek kevés és erőtlen voltáért, mert Istentől vagyon az győzedelem.

Ez dologról az Dárius példája is szép tanóságot szolgáltat minekünk, hogy ellenségét embernek nem kell semminek tartani, és az győzedelem előtt diadalommal kérkedni. Mert bár többen legyenek is az ellenség táborában, de az kevesektől is megverettethetnek: egy szakács sok juhoktól sem fél: egy farkas sok juhot ölhet meg. Azért szokta vala Antisthenes mondani, hogy jobb az sok gonoszok ellen az kevés jókkal hadakozni: hogynem mint az kevés jók ellen az sok gonoszokkal. Ez bölcs ember jelenteni akarta, hogy nem az istentelen vitézeknek sokaságában kellessék az diadalmot keresni, hanem az kevés istenfélőknél, noha csak semminek tartatnak az sokaságtól.

XVI. Igazságszeretők legyünk. Az fejedelmek és urak annak felette legyenek igasságszeretők, édesatyák, kegyesek, gondviselők, ótalmazók, az polgári rendet szeretők és az alattok valóknak vérekkel is örömest szolgálók, mint az régi fejedelmek, kiknek az kösség nyavalyája fájt, és kik igaz törvént szolgáltattanak mindennek, természet és törvény ellen az népet nem terhelték. Tanollyanak az mastaniak is, járjanak el tisztekben, méltatlan adóval, hamis rovással, szolgálattal, prédálással, erőszakkal, vérontással, hamis törvénnyel,

kegyetlenséggel, hamis isteni tisztelettel, hamis vámmal, hamis dézmával, álnok harmincaddal, borváltsággal, borfoglalással, perpatvarral, ajándékkal, bírsággal az kösséget ne terhellyék, mert számot kell valaha nekik is hivatallyokról az Úristennek adni. Keserű leszen penig az számadás, ha ki béres fejedelemnek és földesúrnak találtatik lenni, ha hasznát, adóját, fizetését, szolgálatját az kösségnek elvötte, de az ellenségtől őtet fegyverével nem őrzötte, az sok adót cifrára, jólakásra és kínyességre vesztegette, s hazája ótalmára nem térítette.

XVII. Erre is gondot visellyenek, az kikhez illik, hogy az mikor végházat az pogánságra megszállanak, ne múlassák idejeket az vitézek hejába, hanem ki-ki mind tehetsége szerént lásson dolgához, senki kétfelől való fizetést fel ne vegyen, az mire fizetése, arról embert tartson, és az várvívást minden keményen fogja, az pattantyúsokra gondviselés legyen, haszontalan lövést ne tegyenek, nemcsak szóllyon, hanem találljon is az álgyú. Az ostromlásbann is gyakorlás legyen, jó mód legyen, edgyik másikat ott érje, megsegítse, s azok számoson legyenek, hogy erejekkel elbírhassák az ellenséget. Ha nem szégyenlenűk, az várvítatásban sokat tanolhatnánk az töröktől. Adgyon az Úristen még valaha oly jó vezéreket előnkben, kik ezekre visellyenek jó gondot, és az elnyomorodott szegény magyar nemzetnek szollgállyanak jól megmaradására, kiket Isten immár is megadott sokszor, és ezutánn is kész volna megadni: Ha az kösztünk való sok istentelenség, eláradott sok vétkek és az sok kárvallott embereknek sápolódások immár égben Isten eleibe felhatván, az mi jó szerencsánknak kútfejét be nem zárlották volna, hogy mireánk ki ne áradhassanak.

Ezt hozzák mireánk az sok bűnök és táborban indulásunkkorbeli sok feslett gonosságok, mellyekbe fel szoktunk öltözni hazul mozdulásunkkor, nemhogy kitisztulnánk belőllök. És majd annyéra jutunk, hogyha ki gonoszt akar tanolni, bár ne mennyen máshova érette, hanem csak az táborba, elég gonosságot tanolhat. Mert ott megláttya (böcsüllöm az jámborát), hogy jobbrészre minnyájan az gonosságnak adták magokat, háborog az magyar: az spanyol latorkodik, eszik, iszik, tobzódik az német: az cseh hortyog az jólakásban, ásít puhasága miatt az kevélységtől megrészegült lengyel: az olasz bujálkodik, az ballon paráználkodik: fertelmeskedik az francúz, az gallus virágéneket fú: tobzódik az anglus, az skótus torkoskodik: enyeleg az tót, árulkodik az horvát, és csak keveset találsz, ki magát igaz keresztyénül viselné. Nem illyen néppel hadakosztak régenten Ábrahám, Mózes, Józsué,

Gedeon, Debóra, Bárák, Jefta, Sámuel, Dávid, Jósafát és az több istenfélők, hanem jámbor vitézek voltak táborokba, és ha szintén gonosságban találtak is valakit, megbüntették, hogy az egész tábor egynek-kettőnek vétkeiért ne büntettessék, kiknek példájokhoz képest legyen minden gonosságnak büntetése miköztünk is, mind honn s mind táborunkban, s úgy Isten is velünk leszen.

Most még az Úristen hozzája hí, kegyelmességét nyújtja, és azzal ajánlja magát, hogy valamely órában hozzája felfohászkodunk, bűneinkből kitérvén, meghallgat, irgalmaz, megszabadít és öszvegyűt azok az népek közzül, kik közzé széllel eloszlatott bennünket.[3] Ha szintén az égnek utolsó részéig elhintettünk volna is, még onnét is öszvegyűtene és felvenne minket az Úristen, és bevinne minket abba az földbe, mellyet az mi atyáink bírtanak, és bírnya fognúk azt, és megáldván minket inkább megsokasítana, hogysem mint az mi atyáinkat, mint erről Mózes által fogadást tött: csak az kívántatik, hogy megtérjünk ő szent felségéhez, minden bálványozást és gonosságot elhagyván.

Holha penig ő szent felségéhez, az velünk csak egyedül jól tehető Istenhez, ki csak egyedül gyógyíthattya meg sebeinket, meg nem térünk, soha ne várjunk jobb, hanem napról napra nyomorultabb állapatot fejünkre: mert Isten nélkül senki sem vehet diadalmat ellenségén. Az meglött dolgokból ezt megtanolhatnúk. Vallyon az második Geyza idejében, 1147. esztendőben, mikor még Luther ez világon sem vala, mi hasznát vövék az európabeli keresztyének Ázsiában erős haddal való fáratságoknak?[4] Azt, hogy az élést elfogván az ellenség, az nagy éhség miatt ugyan leomlottak az emberek, ki miatt szégyenvallásokra kelleték Damascus és Ascalon alól elpironkodniok.[5] Fridericus Barbarossával is Anno 1189 majd hasonlóul járának, ő maga is meghala, s népének is jobb részét az döghalál emészté meg: az maradéka között iszonyú pártütés támada. Azutánn is Anno 1198 nagy erővel bocsáttaték el Henrik császártól az mogunciai pispök, de az császár halála miatt haza kénszerítteték térni.

Magyar András király is 1212. esztendőben országát Bánk bánra bízván, nagy erővel mene az szaracénusokra, s egyelőször jól is jára, de végre békességkérésre kénszerítteték. Az második Friderik császár is Anno 1229 nagy haddal mene Ázsiára, és sok jó szerencsével jára, de ő is megtartósztaték, mert

[3] 5 Móz 30,1.
[4] Aemil: lib: 5.
[5] Krantz lib: 7. c. 1.

másfelől itthon Gergely pápa Friderik országára támada császár honn nem létében, ő magát császárt is kiátkozá, és álnokságával (mellyel mindenkor azon volt, hogy az keresztyén fejedelmeket hadban küldvén másfelől országokat elfoglalhassa) az magyar, cseh és galliai királyokat is császár ellen izgatá: Így kénszerítteték császár akkor is az honn való pártolkodásnak megoltására, félbenhagyván az szép nyereséget, hazatérni. Ekkorban kezde az mi földünkre is az tatárok birodalma kiterjedni, mely Ázsiának és Európának nagy romlására lőn. Mert mikor pápa Friderik ellen agyarkodnék, az tatárok ötszázezeren nagy erővel bejövének Magyar-, Cseh- és az szomszéd országokba, tűzzel-vassal mindenütt pusztítának, Henriket levágák, Béla királt futva szalaszták. Szörnyű dolog, csak az mi országunkbann is három egész esztendeig mely nagy ínséget cselekedének, egyházakat dúlának-rontának, szántalan keresztyént levágának, sok szüzeket rontának, sok nyomorultakat csinálának. Ez romlásnak okát pápa Friderikre, Friderik pápára, hánnyákvetik egymásra, de az hamis keresztyéneket sok bálványozásokért az mostani káromlók ellen Luther előtt is így sanyargatta meg az Úristen.

Az szaracénusoknak is vezéri is, Bondogober és fia, Melchsait, népekkel indolván nem sok időre egész Ázsiából és Szíriából mindenütt kigyomlálák az keresztyéneket, mikor pápa sok zűrzavart hintene az keresztyének között, ő maga Szicíliáért és Neapolisért hadat az svábok ellen indítván, másfelől ismét az németek ellen az gallusokat furdalván, s harmadfelől viszontag az spanyolokat gerjesztvén az gallusokra. Franciának királlya is, Lajos, Ruprechttel és Károllyal egyetemben Anno 1249 minden erejével az tengeren az szaracénusok ellen indola, de foglyá esék, s az mit nyert vala is, feje váltságájért kelleték adni. Azután ismét azon szaracénusok ellen való hadat más Lajos király indíta el Franciából Anno 1270, de aszt is mind fiastól, népestől az döghalál emészté meg. Ezután az tizedik Gergely pápa is nem sok idő mulván Lugdunumba koncíliomot tőn, az klastromokra, pispökökre és monostorokra nagy adót vete, mely rovás sok monostorokat kénszeríte marhájának elzálogosítására. Akkor Rodolphus császár is egynéhány várost engede pápának, de ennek is az keresztyénség semmi egyéb hasznát nem vövé, hanem pápát az maga fejére nevelé vélle, ki magának nagy summa pénzt gyűte, és az császártól kezében bocsáttatott városokat ugyan valóban magának foglalá: de az mi végre az koncíliomban az adót rendelte vala, azt véghez nem vüvé, mert az szaracénusokat el nem kergeté. Azután Virbók ellenségképpen háborgatá az keresztyéneket, kik sok változást szenvedének, s végre Ottomány császár is szörnyen sanyargatá őket.

Orhanes is, Ottománnak az fia, szántalan keresztyén vért onta ki, s egynéhány várost is vőn meg az görögöktől: Hasonlóképpen cselekedék Amurathes is, mert Európában Anno 1363 bejöve hatvanezer emberrel, és az pártos görögöket, sőt még Palaeologust is (noha segítségre tetteti vala jöttét) erőssen rontá, Gallipolt, Drinápolt megvövé Anno 1369, s magának Görögországban fészket vete. Azután Bolgárországban, Szerviában szántalan keresztyén vért onta ki, kinek deszpotit levágatá, Lázár deszpotot fogva vivé. És immár ez időtől fogva mind terjedten terjedett az pogány birodalom Európában. Mert azután az fia, első Bajazet az bolgárok és szerviusok ellen nagy haddal indola, kiket országokból mind Márk deszpottal kitörle. Illíriát, Albániát minden ellenállás nélkül mind egész Magyarországig szörnyű rabsággal sanyargatá első Lajos magyar király idejében: így Thesszáliában és Thráciábann is mind az konstantinápolyi Bosphorus szoross tenger torkáig nagy rablást tőn, és Konstantinápolyt is megszállá. Akkor Zsigmond, ki Lajos után magyar király lőn, és az római császárságot is az cseh királysággal bírta, Bajazet ellen az görögök segítségére hadat indíta, de mind népestől Nikopol alatt szent Mihály nap tájban Anno 1395 igen megvereték.

Ez győzedelem után Bajazet újonnan megszállá Konstancinápolt, Thráciát, Mysiát, Dardániát, Macedóniát mind elrablá, és egész Görögországban nagy pusztaságot tőn, megveszi vala már Konstancinápolyt is, ha Tamerlánes miatt az utolsó megszállás után második esztendőben az maga földének ótalmazására haza nem kénszeríttetik vala menni. Calepinus Celebinnel is hasonlóul jára Zsigmond király, mert Szerviában őtőlle is Kolumbáciumnál igen megvereték Anno 1409. Azután, mikor az török birodalom első Mahometre szálla, ez Dáciában és Szerviában az oláhságot és bosznaságot (kik az magyaroknak és görögöknek adóztak) igen sanyargatá: ezután ismét az második Amurathes mely iszonyú nagy vérontást tött legyen az keresztyénségen, csak mondani is siralmas, mert Macedóniában amaz híres-neves, szépséggel és kazdagsággal tündöklő Thessalonica várost megvövé: sok keresztyén tartományokat, Phocist, Attikát, Boeotiát, Aetoliát, Acarnaniát és Peloponnesus szigeten innen minden helyeket, mind szintén Corinthus hajlásáig nagy hirtelenségvel meghódoltata. Azután Epirust az tutorságnak színe alatt elfoglalá Illíriával és Albániával eggyütt sok vérontással. Szerviát az keresztyénektől elnyeré, benne Scopiát, Újhegyet, Szófiát elfoglalá, György deszpot futva szalada, akará Pannóniát is (ki akkor király nélkül vala) ez egy fáratsággal övéjé tenni, bejöve azért Magyarországba, nagy pusztaságot tőn, Nándorfejérvárat is megszállá, noha szégyenére mene el alólla. Ez idő tájban

aprólék nyereséggel járának ugyan az keresztyének, de hogy Eugenius pápa tanácsából László király Amurathesszel tött tíz esztendeig való frigyét Iulianus kardinál felbontatá, duplával fizeték meg, mert Sz. Márton nap estin 1444. esztendőben Várnánál igen megveretének, ott vesze László is, és fegyver, víz, rabság, éhség s hideg miatt mind odamaradának az jó vitézek.

Ez nyereség után Amurathes az magyarokat és az velencéseket igen gyötré, azokkal frigyet vetvén, minden erejét az görögökre fordítá, kiket igen megvere, egész Peloponnesust megvövé Anno 1445. Onnét Macedóniára térvén Vallonát is megvövé: Magyarországra meg viszhatére, Hunyadival sok viadalt tarta, végre meg is veré. Ez Amurathesnek fia is, az második Mahomet, hét nagy erős birodalmat vőn meg az keresztyénektől, az konstancinápolyit és trapezontiomit: tizenkét országot s kétszáz várost szakaszta el sok vérontással az keresztyénektől. Ezek mind előbb lőnek, hogysem Luther Márton csak ez világra született volna is, melyből nyilván vagyon, hogy Luther előtt még szinte Magyarországot is pusztította legyen az pogánság. Ihol, keresztyén olvasó, gondolkodgyál ez históriának olvasásából rólla, mely nehéz legyen Isten nélkül az ellenséget meggyőzni, ím, mind ennyi sok ízbeli igyekezetekbenn is mely kis lábat vehettenek az keresztyének az pogányok ellen, elannyéra, ha szintén mit nyertenek is valaha, mely nagy hamar ismét elvesztették. Az ő igyekezetek, gondolkodgyál rólla, hol egy s hol más akadék miatt, úgymint éhség, döghalál, pártütés, viszhavonyás, árultatás, fejedelmek és hasonló fogyatkozások miatt mely igen megtartósztatott. És ezekről való gondolkodásodban vedd eszedben, hogy az Úristen az bálványozásért és egyéb gonosságokért nem hatta sokáig az keresztyéneket diadalmokkal élhetni, hanem megrontotta őket: sokszor penig szintén ő maga pápa tartósztatta meg őket az örvendetes győzedelemtől, az melyre valami kis ösvént nyitottanak volna is. Így akarta Isten az nagy képmutató szentségvel tündöklő pápát sok lelki s testi paráznaságáért vak vereséggel büntetni, lassan-lassan ő magát pápát fogyatván akkor, mikor vagy hallgatóiban sanyargatta, vagy ő magával adatott okot az ellenségen vött győzedelemnek félbenhagyására.

Mely dolgot az ki jól megrostál magában, tudgya, mit kellessék ítélni amaz hijába való csacsogásról, mellyel Luther hüti gyümölcsének mondgyák az mi időnkbeli sok romlásokat lenni. Bizonyára csodálom, ki micsoda orcával meri azt mondani. Mert akár személyében s akár tudományában mondgyák Luther Mártont az töröknek rajtunk való elhatalmazássának okának lenni, de mind egy- s mind másképpen hamis. Mert az mi az Luther személyét illeti, arrul azt mondom, hogy az micsoda dolgokért az Sz. írás az pusztaságokat

valamely helyre szállani mondgya, azokat az dolgokat Luther ideje előtt is találom lenni: Annak fölötte az históriák is bizonságot tesznek rólla, hogy mikor még ez világon sem volt Luther Márton, immár is azelőtt az pogánság sok keresztyén vért ontott volt ki Ázsiába, Afrikába, Aegyptusban, Szíriában, Palesztinában, Macedóniában, Epirusban, Dalmáciában, Szerviában, Mysiában és szintén Magyarországbann is, mint az, ki nem vak, feltalállya az históriákban: mely vérontásra születése előtt Luther okot nem adhatott, holott causa prior sit effectu, előbb kell az forrásnak az patakjánál lenni. Az mi penig az Luther hitit és tudományát illeti, miért hogy az Luther Márton előtt tagadják lenni az pápisták, ha ez úgy volna, úgysem adhatott volna ez sok pusztasságra okot az Luther hüti, holott még nem volt volna, mert ok nélkül semmi nincen. De maga egyáltaljába hamis az, hogy az Luther hiti az Luther Márton születésse előtt nem volt volna, holott mind az ó s mind az új testamentomban azon egy közbenjáró Jézus Krisztusban való hit által idvözültenek legyenek kegyelemből az Attyák, az apostolok bizonságtételek szerént,[6] mint Luther Márton is, ki is ezen hitben volt. Ezt én bőségessen és az szentírásból erős bizonságokkal megbizonyíthatnám, de itt más dologrul vagyon az én beszédem. Olvasd meg ez könyvnek prefációját, rövideden csak ott is feltalálod, hogy az mostani pápista hütnél sokkal előbbeni legyen ez Luther Márton vallássa: Noha penig, mikor még ingyen sem született volt Luther Márton, immár is vígan azon vallásban voltak az őelőtte való igaz keresztyének is, de azért ugyan nem az az hit, hanem az attól az hittül való elszakadás, az sok bálványozás és az emberek között elárradott sok gonosságok voltanak minden romlásnak és pusztaságnak okai, mint az hol idefel helye volt, ezt én bőségessen megbizonyétottam.

Ha penig meg nem térünk azokból az sok bálványozásokból és gonosságokból, bizony még ennél is inkább megront az Isten, az miképpen fenyeget is Mojzes által, mondván: Hogyha nem hallgattok engemet,[7] és minden én parancsolatimat meg nem tartandgyátok, hanem megutállyátok az én törvényemet, és az én ítíletimet megvetitek, hogy meg nem cselekeszitek, az mellyeket én rendeltem, és az én frigyemet felbontjátok: én is azt cselekeszem veletek, hogy meglátogatlak titöket félelemmel, megemésztő dögös betegségvel és hidegleléssel, kik az te szemeidet megemésszék és lelkedet gyötörjék. Csak hijában vetitek az földben az ti gabonátokat, mert az ellenség emészti

6 ApCsel 15,

7 3 Móz 26,14.

meg azt. Az én megharagudt orcámat fordítom ellenetek, és elhullotok az ti ellenségitök előtt, és azok uralkodnak tirajtatok, az kik titöket gyűlölnek, s mikor senki nem űz is, ti futtok. De ha még így sem engedtek énnekem, hétszer keménben megostorozlak titöket az ti bűneitekért. Mert megrontom az ti kevélységteknek keménységét, és az eget ollyanná teszem az ti fejetek felett és megkeményítem, mint az vasat, és az földet, mint az érc, ollyá teszem. Csak hijábanvaló leszen minden erős munkátok, mert nem termi meg az ti földetek az ő gyümölcsét, sem az fák nem adgyák meg az ő hasznokat.

Hol ha mégis énellenem jártok, és engemet nem hallgattok, az ti büntetésteknek ostorát hétszer inkább megsokasítom az ti bűneitekért. És kegyetlen mezei vadakat bocsátok tireátok, hogy titöket elfogyassanak, és az ti barmaitokból kitisztítsanak, és az ti utaitok puszták legyenek. De ha még ezekkel sem gondoltok, hanem vakmerőül ellenem jártok: bizony én is ellenetek járok, és hétszer inkább megostorozlak titöket az ti bűneitekért. És fegyvert hozok tireátok, mely tirajtatok boszút álljon az én szövetségemnek megrontásáért, és mikor az ti várositokban begyűltök, akkor döghalált bocsátok közitekbe, és adattattok az ti ellenségitek kezében: minek utánna az kenyérnek táplálásra való erejét elveszem, úgy, hogy tíz asszonyállatok sütnek nektek egy kemencében kenyeret, és mérték szerént igazán beadgyák az ti kenyereteket, esztek, de meg nem elégesztek. Hogyha penig mindezek által sem hallgattok engemet, de vakmerőképpen jártok ellenem, én is ellenetek járok az én reátok megbúsult haragomban, és hétszerte inkább ostorozlak titöket az ti bűneitekért, úgy, hogy az ti fiaitoknak és leányitoknak húsokat eszitek meg, és elrontom az ti palotáitokat, és az ti faragott képeiteket eltöröm: az ti holttesteiteket az ti bálványitokkal egybe eggyüvé hányatom, és megutál titöket az én lelkem.

És pusztává teszem az ti várositokat, az ti Sz. helyeiteket is elrontom, és nem leszen azután nekem kedves az ti jó illatú áldazattok. Elpusztítom az ti földeteket, úgyannyéra, hogy az ti ellenségitek elálmélkodjanak rajta, kik azon az földön fognak lakozni. Titöket penig széllelhintlek az pogány népek közzé, és fegyvert vonatok ki tiutánnatok, hogy az ti földetek puszta legyen, és várositok elrontassanak. Akkor az föld az ő szombatit megszenteli az ő pusztaságának minden napjain. Mikor az ti ellenségtek földében lejendetek, akkor az föld megszenteli az ő szombatit, és megnyugszik az ő pusztaságának szombatin, mert nem nyugodt meg az ti szombatotokon, mikor rajta laktatok. Az kik penig tiközzületek megmaradnak, azoknak szívökbe félelmet adok az ellenség lakóföldében, úgyannyira, hogy az falevél zördülése előtt

szinte úgy fussanak, mint az szablya előtt, és ha senki nem kergeti is őket, elhulljanak. Úgy hullanak egymásra, mintha kivont fegyver volna utánnok, ha senki utánnok nincsen is: és az ti ellenségtek előtt meg nem maradhattok, elvesztek az pogány népek között, és az ti ellenségtek földe emészt meg titöket. Ha valakik penig ezektől is megmaradnak közzületek, az ti ellenségteknek földében elfonnyadnak az ő hamisságokért, és megostoroztatnak az ő attyok és az ő magok bűnökért.

Efféle csapásokkal fenyegeti Isten az bálványozókat és gonosz bűnben élőket, valamíg meg nem térnek Istenekhez, hogy azért azok ennél is inkább fejünkön ne tellyenek, térjünk igaz hitből az mi kegyelmes atyánkhoz, buzgó szíből kérvén ő szent felségét, hogy az ő véghetetlen nagy irgalmassága szerént az mi Urunk Jézus Krisztusért ótalmazzon és tartson meg minket békeségben az ő szent neve dicséretire. Hol ha penig az kösztünk való bálványozásokért és sok gonosz bűnökért ennél is nagyobb változást bocsátana reánk és ínséget (kitől Isten ótalmazzon), vigasztallyuk ezzel magunkat, hogy nem történetből, hanem az Istennek bölcs rendeléséből jó végre bocsáttatott reánk, szeretetből: hogy ez világ fiaival el ne vesszünk, minthogy mindenkor kereszt alatt is tartja híveit, és ha jónkra vagyon, hamar ismét megszabadít: de ha szintén holtig tartaná is rajtunk, mégis benne bízzunk, ám ez világ legyen azé, az ki húzhatja-vonhatja, az örök boldogság az Úr Jézus által mienk holtunk után, azzal bíztassuk magunkat.

Mindazáltal, hogy irgalmasságából rajtunk könyörüllyön és ez sok ínségekből megszabadítson, igaz hitből, jó reménséggel minden keresztyén ember jó lelkiismerettel velem egyetemben mondgya ezt: Ábrahámnak, Izsaáknak, Jákobnak hatalmas kegyelmes Istene, mi Urunk Jézus Krisztusnak dicsőséges szent attya és tehozzád folyamóknak kegyelmes gyámolja, ki az te szent fiaddal és szentlelkeddel egyetemben teremtetted mennyet, földet, tengert és ezekben való sok rendbeli szép állatokat: egyedül csak te vagy igaz Isten, ki uralkodol minden fejedelmeken és nemzetségeken, csak az te kezedben vagyon hatalmasság és minden birodalom, s teellened senki sem állhat. Íme, Úristen, irgalmasságodból az mi eleinket te régenten Scytiából hatalmason kihozád, Pannóniában őket itt letelepítéd, az pogánságból megtérítéd, és sok jókkal meglátogatván ez földet nekiek örökségül adád: Az pogány törökök penig és tatárok sokaságokban felfuvalkodván, ezt a tetőlled minekünk adattatott földet tőllünk torkon verve el akarják vonni, sok dúlságot és pusztaságot tesznek országunkban, s nincsen kihez romlásunkban fejünket hajtanunk, mert az kikhez bízhatnánk, azok is pusztítóink.

Megérdemljük, Uram Isten ez büntetést, mert elhattuk az te parancsolatidat, bálványokat tiszteltünk, és sok gonossággal fertesztettük meg magunkat, de holott nálladnál több gyámoljunk ne legyen, és csak te egyedül tehess jót velünk, mégis tehozzád folyamunk, nem az mi igasságunk, hanem az te szent fiadnak, az Úr Jézus Krisztusnak érdeme szerént könyörögvén szent felségednek, és kérvén tégedet, hogy az mi erőtlenségünkben bátoríts meg minket, és mint régenten, Ábrahám, Mojzes, Gedeon, Judit, Dávid, Jósafát, Ézsaiás és az szent királyok idejekben megsegítetted az te kicsin seregedet: és ellenségeket megverted: azonképpen minket is ily nyomorúságinkban ne hadgy el, hanem viseld gondunkat, és támadgy fel mimellettünk az te mennyei erőddel és segítsígeddel az mi megnyomorodott szegín országunkbeli anyaszentegyházadnak oltalmazássáért, és az pogányoknak igájok alól való megszabadítássáért. Tedd minekünk az pogányokkal való minden hadakozásainkat hasznossá és sok jó szerencsékkel örvendetessé. Ne nézd, Úristen, az mi táborunknak és az benne levő vitézeknek nyomorító mivoltokat és sok mód nélkül való cselekedeteket s az szegínsígen való kegyetlenségeket, hanem az te szent fiadnak ártatlan köntösével az ő gyarlósságokat fedezd el: és ne szállj ítíletben mivelünk is, szegín szolgáiddal, ne is fizess minekünk az mi érdemünk szerint, mert mibennünk semmi jó nincsen, hogy minden dicsíret egyedül csak te szent felségednek tulajdoníttassék. Az te kezeidben vannak az fejedelmeknek szívei, mint az vizeknek folyássi, annak okáért az mi fejedelmünknek, urainknak, hadnagyinknak és vitézinknek szíveket ajándékozd meg bátorságnak és erőssígnek lelkével, hogy az pogányok ellen való hadakozássunkban eggyetérthessenek, egyet akarhassanak, és országunknak szabadulássára néző dolgokhoz nagy bátorsággal és isteni félelemmel egyaránt nyúlhassanak.

Menj ki az mi seregünkkel, mi Urunk Jézussunk és édes Istenünk az ütközetekre és ustromokra, viaskodgyál együtt mivelünk az pogányok ellen, és tanítsad az mi vitézinknek kezeket az harcra és ujjokat az viadalra. Te vagy, Úr Jézus, minden tebenned bízóknak paizsa és oltalma, annak okáért az mi vitézinknek fejeket fedezd el az ellenségnek dühössége ellen, és oltalmazd meg minden veszedelemtül az harcoknak helyein és napjain. Az pogán ellenségnek penig (ki tégedet nem ismer) szívét isteni erődnek általa rettents meg, rémécsz meg, és űzd ki országunkbul őket, hogy ott is fussanak, ahol senki nem bántja és nem kergeti is őket. Irgalmasságod szerint, ó, Szentlélek Isten, az mi táborunkat vezérellyed, bölcsen igazgassad, bátorítsad, és naprul napra győzödelmes diadalommal látogassad: Állj boszút penig az sokaságban

felfuvalkodott és az te szent nevedet segítségül nem hívó pogány ellenségen, hadd vegyék eszekben az idegenek is, hogy nem aluszol te, Izraelnek Istene, ki az keresztyénséget őrzöd, és ismerjék meg mindenek, hogy nem az sokaság, hanem csak te egyedül vered, Úristen, meg az hadat. Hogy mi megmenekedvén az sok ínségbül te szent felségednek, ó, Sz. háromság és egy bizony Istenség, békeségben szép dicsírettel nagy hálákat adhassunk, Ámen.

Conclusio Authoris
Austria, Pannonia atque ferax, Germania fortis:
Ni caveas, lacera fronte canistra feres.

Az egy örök teremtő Istennek, ki Attya, Fiú és Szentlélek, csak egyedül adassák az dicsíret, dicsőség és tisztesség.

7

RÉVAY PÉTER TURÓC VÁRMEGYEI FŐISPÁN RÖVID EMLÉKIRATA

MAGYARORSZÁG TÖBB MINT 600 ÉVE TÜNDÖKLŐ SZENT KORONÁJÁNAK EREDETÉRŐL, JELES ÉS GYŐZEDELMES VOLTÁRÓL, SORSÁRÓL (RÉSZLET) (1613)

A MINDENHATÓ JÓ ISTEN SEGÍTSÉGÉVEL!

Magyarország szent, ősi, dicsőséges Koronájának,
mely a győzhetetlen és hatalmas felséges úr, Mátyás római császár és magyar király, akkori trónörökös áldásos vezérlete, oltalma, pártfogása alatt véres harc nélkül, siralmas jajszó nélkül, nagy költség nélkül, polgárháború nélkül, Prága mellett szerencsés katonai felvonulással és pompával, hatalmas tömeg örömujjongása közepette mindenki szeme láttára visszaadatott,

majd 1608-ban a magyarországi koronázás szabályszerű és szerencsés megtörténtével, miután majdnem hetven éven keresztül a felséges ausztriai ház védelme és pártfogása alatt rejtőzött és nyugodott, mialatt Magyarországot a polgárháború és a török zaklatta, szerencsével és egyrészt színlelt, másrészt biztos és kétségbevonhatatlan diadallal hazatért,[1]

miután végre 1613-ban Isten segítségével a fényességes és hatalmas Annának, a fenséges római császárnénak és Magyarország királynéjának koronázása is szentségesen végbement,[2]

Magyarország drága kincsének, a szentséges homlok felséges ékességének, a vallás és törvény szent biztosítékának, a béke és háború üdvös zálogának, a jó és balsors biztos próbakövének, valamint a nemes, érdemes, bátor, harcedzett magyar főrendek és nép dicsősége örök pillérének, mely nyájas békeidőben Pozsonyban, hazai trónuson uralkodik és székel,

szorgalmának e csekély ajándékát, tiszteletének jámbor szülöttét, engedelmességének illő bizonyságát, őri hivatalának örök emlékművét,

amit igaz hittel írt, hű igazsággal készített, illő hazaszeretettel, hűsége múlhatatlan fogadalmaként,

ajánlja és szenteli az 1613. évben híve,

Révay Péter turóci főispán, a Szent Korona kettősbizottságának tagja.

[1] A korona 1551-től 1608-ig volt távol az országtól.

[2] Anna királyné (1585–1618), Ferdinánd főherceg lánya 1611 decemberében ment férjhez II. Mátyás királyhoz (1608–1619), 1613-ban koronázták királynévá.

A SZERZŐ AZ OLVASÓHOZ

Mivel mindazok, Jámbor Olvasó, akik a nemzetek törvényeit, a népek szokásait, az emlékezetre méltó szavakat és tetteket írásban szokták hírül adni, alighanem a legnagyobb szolgálatot teszik az emberiségnek, már ha ékesszólásuk közben nemcsak a mesék báját keresik, hanem a történtek valóságát és emlékezetét is megőrzik, ezért törekvésük és fáradozásuk nemcsak dicséretet és ajánlást érdemel méltán, hanem támogatást és hálát is. Nem tudom, mely sors engedte nekem, aki pedig (távol legyen a dicsekvés!) mindeddig háború és béke roppant fáradozásai meg államügyek között forgolódva szolgálok már néhány esztendeje hűségesen magyar hazámnak, királyaimnak és kegyelmes uraimnak, hogy szinte valami felsőbb szellem sugallatára kétségtelenül fontosabb dolgoktól saját üdülésemre fordítsak néhány órát, és összeállítsak egy rövid emlékiratot Magyarország Szent Koronájáról (melynek őrzése jelenleg az én feladatom). A Szent Korona szentsége iránt érzett páratlan áhítatom és tiszteletem miatt magamnak akartam volna ezt megtartani, magánjellegű írásműveim között örök titokban rejtegetni, ha legmagasabb rangú államférfiainknak meg hasonló írásaink néhány kedvelőjének és pártfogójának véleménye és ösztönzése akaratom ellenére nem késztet kiadására. Ámde azt hiszem, ez esetben és e témában nem róhatják fel nekem, hogy a fontosabb gondoktól, az államügyektől mint valami portyázó kirándultam erre a kellemesebb irodalmi foglalatosságra. Bizony, a tudomány és a történelem ismerete még a fejedelmi férfiú számára is olyannyira szükséges ékesség, hogy anélkül nem férfi, annak csak árnyéka, nem nevezhető igazán fejedelemnek, annak csak kísértete. Magam tehát az atyai nevelés hatására sosem fordultam el ettől, és családom is, mely Isten kegyelméből csaknem háromszáz éve a legmagasabb országos tisztségekkel felruházva virágzik Magyarországon, mindig a legnagyobb ékességnek tartotta a tudományt, a tudományok, a tudósok pártfogolását és szeretetét, a művészi tevékenységet. Nos, ami Emlékiratomat illeti, valóban azt tartalmazza, amit a címe feltüntet. Nem más ez ugyanis, mint rövidke elbeszélés a Szent Koronáról, amit világos és egyszerű stílusban úgy szőttem össze, hogy mindaz, amit más szerzők jámbor és alkalmas módon mondani tudtak róla, itt mintegy foglalatban megtalálható legyen. Bárha nem is kételkedem abban, hogy hazánk jogtudósai számára fölösleges e munkám, mégis akadnak jó néhányan, akik nem töltenek olajat e lámpásba, még csak valami közhelyet sem mondanak e tárgyról, de hogy mi a történeti igazságtól

indíttatva szentnek, angyalinak, apostolinak vagy valami hasonlónak mondjuk a Koronát, azért bizony kinevetnek és megmorognak. Azt akarom tehát, hogy nemzetünk számára a szent áldozat legyen ez, mind az elmúlt események emlékezetének ápolására, mind azért, hogy a jelen és a múlt összevetése révén gondoskodni tudjunk jövendőnk biztonságáról, s egyúttal más nemzetek is világosan megérthessék, mely okból állítjuk és hisszük mi magyarok Koronánk szentségét. Eleget szóltam Emlékiratom érdekében, ha szánsz időt elolvasására. A rossz nyelvek ellen számomra elegendő védelem a Szent Korona felsége és szentsége. Kései unokák századáig elegendő bizonyítéka ez hűségemnek és szolgálatomnak. Üdv, Olvasó!

RÉVAY PÉTER FŐISPÁN EMLÉKIRATA A SZENT KORONÁRÓL

Ha fényeskedett valaha valamely nemzet katonai erénnyel, úgy látszik, a magyarok nem alaptalanul tulajdonítják maguknak az előbb természettől és neveltetésből, aztán szent hitből eredő kivételes vitézség hasonló dicsőségét. Ugyanis őseik, a hunok még a pogány babonaság cimmeriai sötétjében botorkáltak, majd rövid idő alatt Pannónia termékeny földjét is nagy sikerrel hatalmuk alá hajtották, és Misiában, Thráciában, Macedóniában, Illyricumban, Germániában, Galliában, Itáliában is súlyos harcokat vívtak. Miután pedig Krisztust szólították, virtusuk és bátorságuk megnövekedett, hiszen:

Indok gyújtja, lohasztja a bátorságot a harcban, és naponta annyival öregbedett, amennyivel tüzesebben lángoltak a megismert keresztyén vallás és jámborság szeretetében; ellenségeik félelmére és iszonyú rettegésére mindig derekasan és vitézül oltalmazták a keresztyén társadalmat, így hát nem igazságtalanul szokták őket (még ha az irigység gyakran eltitkolja vagy mellőzi is ezt) a hit pajzsának, a vallás védőfalának, a keresztyének bevehetetlen bástyájának nevezni. Tágas mező nyílna előttem a beszédre, ha a győzelmeket, ha a törökön aratott diadalokat, ha a nem meghódítás, hanem oltalmazás végett, az egész keresztyénség háborús terheinek felvállalásával megszerzett tartományokat, ha a dicső hadizsákmányt akarnám felsorolni. De úgy határoztam, hogy ama hatszáz évből, mióta a magyarok monarchiája virágzik, azt foglalom össze egyszerű stílussal és röviden a királyok sorrendje szerint, ami a harcedzett magyar nemzet szent felségjelvényére, annak eredetére, sikereire, sorsára vonatkozik, mintegy csokorba kötve mindazt, ami az üres óráimban olvasott klasszikus szerzők e tárgyat illető szórványos megemlékezéseiből eszembe jutott, részint

a Szent Korona szentségétől indíttatva, részint a dolog méltánytalanságától ingerelve, mert bizony azt látom, íróink végzetes nemtörődömséggel vagy szűkkeblűen írtak e tárgyról, vagy éppenséggel hallgatással mellőzték azt; mit sem törődöm az álláspontok tarkaságával, amivel bízvást szembe merem szögezni az igazság ismeretét és a Szent Korona iránti jámbor buzgalmat. Isten segítségével vágok tehát a dolognak.

Amikor a magyar nemzet az isteni gondviselés szándéka szerint elhagyta a pogány sötétséget, beiratkozott a keresztyének anyakönyvébe, és búcsút mondott a szentségtelen babonaságnak, megtérése hallatlan örömet és vidámságot okozott minden európai számára, és a hivők sokkal erősebbekké váltak, hiszen minden virtus alapja a krisztusi hit. Az tudniillik, hogy a vallási különbség mekkora zavarokat szokott kelteni s folytonosan táplálni, jaj, sokkal jobban tudott dolog, mintsem hogy itt bővebb fejtegetésre szorulna. Nagyszerű esemény tehát, hogy a magyarok népes és harcias, az ellenség iránt természettől fogva engesztelhetetlen nemzete a kegyelem ez újonnan fölvett közössége révén az ősi gyűlöletet kölcsönös keresztyéni jóindulatra fordította, hogy erejét és fegyverét a többi keresztyénnel együtt szegezte szembe bármi ellenséggel. A mennyei igazság eme üdvözítő forrásából eredt, illetve jött létre a Szent Korona is, és hazánk azóta királyság.

Jól tudom ugyan, hogy Nagy Károly uralkodása alatt[3] sarjadni kezdett Magyarországon az igaz vallás, mivel azonban a magyar lelkek nem nagyon merülhettek el ebben (hiszen minden kezdet nehéz), hanem épp csak hogy kóstolgatták, már amennyire a harctéri vereséget követően rákényszerültek, az történt, hogy halála után belső zavargások támadván, visszacsúsztak a korábbi sötétségbe, és e csírák a nagy vadságban egykettőre elpusztultak, eltűntek, míg aztán előbb Géza, majd fia, István,[4] bámulatos buzgalmat tanúsított a keresztyén vallás ledőlt alapjainak helyreállításában, nemcsak ő maga hitt forrón és állhatatosan a keresztyén vallásban, hanem isteni hatalommal felvértezve a vad nemzet körében is széltében-hosszában plántálta, növelte, hatalmas költséggel templomokat, tekintélyes egyházakat állított. Szerencsésnek bizonyult saját és Krisztus ellenségeivel szemben, miért is ellenségeit legyőzve birodalmát jelentékenyen kiterjesztette, megszilárdította, és fejedelmi állásról királyi trónra emeltetett, felséges jelvénnyel ékesíttetett;

[3] Nagy Károly frank király 768-tól 814-ig uralkodott.

[4] Géza kb. 970-től 997-ig volt fejedelem. Szent István 997-től 1000-ig uralkodott fejedelemként, 1000-től 1038-ig királyként.

kétlem, hogy az összes többi királyság összes többi felségjelvénye között egy is volna ennél dicsőbb és szentségesebb.

Tudniillik ez idő tájt a keresztyén hit és vallás Lengyelországban is jelentékeny gyarapodásnak indult annak a Meskónak a jámborsága és tevékenysége következtében, akit a lengyel évkönyvek másképp Mieceszlávnak neveznek, akiről azt olvassuk, hogy Ziemomiszl lengyel fejedelem fia volt, születésétől fogva vak, ámde életének hetedik évében szeme világát megnyerte, amiből kortársai azt jósolták, hogy uralkodása alatt Lengyelország csodamód megvilágosodik majd. Erről az előjelről kapta a Mieceszláv nevet, mivelhogy népének dicsőségét magától értetődően karddal fogja megszerezni;[5] és e remény éppen nem volt üres vagy hiú, mert megvetve a bálványok hamis tiszteletét, keresztyén módra keresztvízben megtisztult, felvette a keresztyén vallást, és nemzete vakságát eltávoztatva (ahogy önmaga hétéves vaksága ezt előre mutatta), Lengyelországot az isteni szellem fényével és ragyogásával világította meg, ekképpen – Isten igéje szerint – a Lélek kardjával szúrva, vágva az emberek szívét és elméjét, a lengyeleknek múlhatatlan dicsőséget szerzett. Ez a Mieceszláv tehát ugyanarra a dicsőségre pályázva, mint a mi Szent Istvánunk, hogy utódaira tekintélyesebb fejedelemséget hagyjon, Lampert krakkói püspök követsége révén felkereste Hetedik Benedek római főpapot, királyi címet és jelvényt kérve tőle magának és utódainak.[6] Isteni szellem égi sugallatára azonban a főpap, szándékát megváltoztatva, a neki szánt Koronát a keresztyén időszámítás ezredik évében a kalocsai érsek útján István fejedelemnek küldte el egy kettős kereszttel együtt, hogy azt Magyarország királya előtt hordozzák.[7] Ez a kereszt – a bekövetkező viszontagságok előjátéka- és jelképeként –, nem tudom, az idők mostohasága vagy inkább az emberek gondatlansága következtében elveszett; helyébe léptek a mindeddig egyre sűrűsödő csapások, úgyhogy nem minden alap nélkül nevezte valaki Ungariát [Magyarország] Angariának [Nyomorország], mint aminek folytonos nyomorúság alatt kell sínylődni. Maga a Korona viszont, mint az alábbiakban

5 I. Meskó (Mieczyslaw) lengyel fejedelem (962–992). A lengyel miecz szó kardot, a sława pedig dicsőséget jelent.

6 VII. Benedek pápa 974-től 983-ig ült a pápai trónon.

7 Asztrik (Aserik, szerzetesi nevén Anasztáz) lengyelországi apát – minden valószínűség szerint pápai legátusként – hozta Magyarországra II. Szilveszter pápától (999–1003) Istvánnak a királyi koronát. A koronaküldés történetét Hartvik püspök Szent Istvánról szóló legendaszerkesztménye tartotta fenn legrészletesebben. Asztrik csak később lett kalocsai püspök, majd esztergomi érsek.

világosan meglátszik, annyi sok háború és ellenséges mozgalom hányattatása, veszedelmek viharai közepette is mind ez ideig csodaképpen megőriztetett.

Bámulatra méltó és csak a mi időnk eseményeivel összevetve vizsgálható, hogy Koronánk születésével együtt ugyanazon időben annyi sok nemzet előtt nyílt meg az örök üdvösség reménye, és az istenség nemcsak a magyaroknak meg a lengyeleknek, mint már előrebocsátottuk, hanem a dánoknak is és szinte az egész Északnak megengedte, hogy elutasítsa a hamis szellemeket és eltörölje a bálványok hazug kultuszát. Valóban, az új keresztyén alkotmány egyszerre három államban és királyságban virult ki, és ezek mind e napig nemcsak az isteni név és dicsőség vallásának örvendeznek, hanem a német nép nagy tömegével mostanáig virágzó Római Császárság szövetségének is, és közös erővel őrzik szilárdságukat bármely ellenséggel szemben, meg dicsőségüket is növelik. Magában a római birodalomban a mi Szent Koronánkkal egykorú és ahhoz hasonló intézményt állított fel Ottó, amit Henrik bővített, megerősített, ezzel hozták létre és őrizték meg hatszáz éven keresztül gondosan a hét választó szent tanácsát, ami a császárnak, egyben római királynak nevezett fejedelem választásának és állításának jogát kizárólag a németeknek, méghozzá bizonyos fejedelmeknek biztosítja.[8]

Ki ne csodálná hát amaz idő szerencsés és áldott voltát, melyben annyi nemes és pompás, dicső és bámulatos dolog történt a keresztyén társadalomban?

István királyt rokona, Sváb Péter követte. Az újdonsült királyságban szokatlan, kellemetlen és sanyarú sors tette próbára szinte még bölcsőjében a Koronát. Aba ugyanis erővel elrabolta, a királyságból kiűzött Péter pedig Harmadik Henrik császár segítségéért folyamodott, hogy visszaszerezze. Tekintélyes német csapattal haladéktalanul benyomult Magyarországra, megszerezte a felségjelvényt, amelyet azonban egyáltalán nem tartott meg magának, hanem újra a visszahozott Péternek adta, akit a királyi trónra ültetett.[9]

[8] III. Ottó német királyról (983–1002) és római császárról (996–1002), valamint fiáról, II. Henrik német királyról (1002–1024) és római császárról (1014–1024), Szent István sógoráról van szó. A császárt megválasztó ún. választófejedelmek intézménye a XIII. században alakul ki a német-római birodalomban, jogaikat az 1356-ban kiadott aranybulla állapította meg véglegesen. Három egyházi választófejedelem volt (a mainzi, a kölni és a trieri érsek) és négy világi (a rajnai palotagróf, a szász-wittenbergi herceg, a brandenburgi őrgróf és a cseh király).

[9] Szent István után Péter (1038–1041 és 1044–1046), illetve Aba Sámuel (1041–1044) uralkodott. Péter III. Henrik német-római császár (1039–1056) segítségével és hűbéreseként került vissza a trónra.

Ezzel a tettével Henrik császár múlhatatlan emlékezetet és dicsőséget érdemelt ki, részint azért, mert megóvta a Szent Korona méltóságát, részint mert egy akkora birtokot, melyre a fejedelmek áhítozni szoktak, érintetlenül hagyott, sem az ország szépsége, földjének termékenysége, sem nagysága nem csábította arra, hogy birtokba vegye. Egyes írók ugyan azon a véleményen vannak, hogy a nagy jótékonyság ürügyén az időben adófizetőjévé tette volna Magyarországot, de szerény ítéletem szerint ez méltánytalanság ezzel a kiváló császárral szemben. Nem tartom ugyanis meggondolásra méltónak sem, hogy ennek a nagy császárnak akár csak eszébe is jutott volna segítség örve alatt vagy színleléssel kárt okozni az övéi által elnyomott és hozzá mint valami szent menedékhez futó Péternek, ahogy valaki állítja; sőt, nem kell-e inkább a császár tettét igaz érdemnek vallanunk, nem kell-e nevének örök dicsőségére hirdetnünk, hogy a törvényes királyt székére visszahelyezte, korábbi méltóságának csúcsára állította? Kétségtelen, hogy a Koronában a mennyeit, a szentet tisztelte, és ez tiltotta meg neki, hogy akár csellel, akár fegyverrel megháborítsa. No de aztán, mert semmi sem lehet egyszerre szerencsés és hosszan tartó, Péter király öröme igencsak rövid volt, megfosztották szemétől, királyságától, nem sokkal később életétől is. Ó, mennyire ingatag az emberi sors! Ó, mennyire megbízhatatlan a szerencse! Mert akiket a méltóság legmagasabb fokára emel, azokat taszítja a mélység legmélyebb fenekére; úgy illik, hogy az efféle példát állandóan eszében forgassa mindenki, aki az országok és államügyek kormányánál ül, hogy annál mértékletesebben éljen az istenség által neki engedett hatalommal, ne kövessen el semmit gőgösen, semmit méltánytalanul, semmit meggondolatlanul, semmit erőszakosan, félje az Istent, aki nem irgalmaz a bűnösnek.[10]

Henrik császár a magyaroknak e tettét nagyon rossz néven vette, ellenségükké vált, és ezért, mikor az ország kormányát már András tartotta, újra erős hadsereget állítva visszatért Magyarországra, hogy a Péteren elkövetett jogtalanságot megtorolja és a Koronát hatalmába kerítse. De András király, aki kémeitől idejekorán tudomást szerzett a császár jöveteléről, maga is akkora sereget gyűjtött, amekkorát csak tudott, a mezőkön, ahol Henriknek haladnia kellett, minden füvet és gabonaasztagot felégettetett, a marhát távoli helyre hajtatta, hogy ne maradjon zsákmány vagy élelem az ellenség

[10] Pétert a hazatérő Vazul-fiak – Endre, Béla és Levente – győzték le. Maga Péter a Fejér vármegyei Zámoly községben esett fogságba vitéz ellenállás után. Megvakítva Fehérvárra vitték, itt meghalt, Pécsett temették el.

számára. Sőt, cselt is vetett neki, ugyanis elfogta Gebhart regensburgi püspök, a hajóhad és utánpótlás parancsnoka levelét, melyben az tudakolta a császártól, hol kellene várnia hajókkal és élelemmel a hadsereget. A király a császár nevében azt válaszolta neki, hogy az ország kedvezőtlen és zűrzavaros helyzete miatt ő magának tüstént vissza kell térnie Németországba, ezért a lehető legnagyobb gyorsasággal rombolja szét a hajókat, nehogy az ellenség hasznára maradjanak, és iparkodjék Regensburgba. A püspök, aki már Győr közelében járt, igaznak vélve a dolgot, teljesítette a parancsot a császár legnagyobb veszedelmére és bajára, mert mind magát, mind seregét az élelem és takarmány akkora szüksége szorongatta, hogy kénytelen volt András királytól békét, élelmet és biztonságos elvonulást kérni. Kívánsága nem teljesült addig, míg esküvel meg nem fogadta, hogy kudarcát nem fogja megtorolni, sem titokban, sem nyíltan, sem tettel, sem szándékkal, sem András király, sem utódai ellen nem lép föl ellenségesen. Ez volt csak jeles hadicsel, inkább éhséggel és szükséggel, mint fegyverrel győzni az ellenségen, de még nagyszerűbb, hogy a király csupán az ártatlantól való félelemmel és a Korona szentségével győzte le a császárt.[11]

András király megszerezvén a győzelmet, miután megérezte, hogy fáradt és hanyatló életkorra jutott, elhatározta, hogy idejében gondoskodik utódjáról az uralomban, és a Szent Koronával kisfiát, az ötéves Salamont akarta felékesíteni. Miután ez megtörtént, megtudta, hogy rokona, Béla herceg, sérelmezi ezt, a Koronát, a királyi méltóság jelképét vagyis szimbólumát, és a kardot, a hercegség jelvényét vörös takaróra helyezve Béla elé tette, szabad választást engedve neki a kettő között. Béla azonban, akit talán figyelmeztettek, vagy tán magától is bölcs volt, életének veszedelmét elkerülendő engedett az időknek, és az illetetlen Korona mellől a kardot emelte föl, ezzel nyilvánítva magáról, hogy elégedett a hercegi címmel.[12] Szándékát akkor eltitkolta ugyan, de nem sokkal később apósának, Boleszláv lengyel királynak csapataival és pénzével támogatva megtámadta az országot, elrabolta a Koronát, Moson

[11] III. Henrik 1051-ben a Zala folyó és Balaton felől tört be Magyarországra, egészen Fehérvárig nyomult, de a várost sikertelenül ostromolta. Az éhség miatt kénytelen volt kitakarodni az országból. Győr környékén várta őt megrakott hajóival a regensburgi püspök, de állítólag Miklós magyar püspök hamis levelének olvastára – be sem várva a császár és serege megérkezését – ő is elvonult, súlyosbítva a német főserég ellátási gondjait.

[12] Az ún. várkonyi jelenet során I. Béla (1060–1063) a hercegséget választotta, és I. Endre (1046–1060) fiának, Salamonnak (1063–1074) engedte át a királyságot.

városka mellett ütközetben legyőzte a királyt, és elfoglalta az országot. Bizony, megtanulhatjuk e példából, milyen igaz és megdönthetetlen szabály az, hogy a bűnt mindig ugyanaz a bűn bünteti. Hiszen Pétert az fosztotta meg az uralomtól, akit ugyanattól s egyben életétől is hasonlóképpen megfosztott Béla; akár idegenek, akár hazaiak voltak is azok, akik a Koronát erőszakkal illették és elrabolták, nem úszták meg büntetlenül. Többnyire igaz bizonyítékot szolgáltattak arra, hogy megszentségtelenítését a legsúlyosabb végzet követi, mint ahogy Béla sem kerülhette el a hasonló büntetést, hiszen három egész évet sem tölthetett az ország élén: igazságszolgáltatás közben leszakadván a királyi trónus, teste, csontja annyira összetört-zúzódott, hogy kínok közepette kellett kiadnia lelkét.[13] Egyébként jóságos fejedelem volt, polgárait nyugalomban, békében kormányozta, elsőként rendelt Magyarországon súlymértékeket, megteremtette a hitelesített pénzt, piacokat állított, az alattvaló adóját enyhítette, csökkentette; buzgósága és jósága annyira meggyarapította mind a nemesség, mind a parasztok jólétét ez időben, hogy a szomszédok között szinte senkit sem tartottak oly vagyonosnak és tehetősnek, hogy a magyarokkal gazdagságban vetekedhetett volna.

Miután Béla király szánalomra méltó baleset következtében eltávozott az élők sorából, az emberek Salamont tartották a Korona legjogosabb örökösének, de Isten titkos akaratából háttérbe szorult ama sikertelen vállalkozásai miatt, melyeket idegen nemzetek segítségével indított hazája ellen. Mert Negyedik Henrik császárt, Harmadik Henrik fiát, a Korona visszaszerzésére ösztökélte, segédcsapatokért könyörgött, és ezek támogatásával vissza is szerezte a felségjelvényt, mellyel ismételten megkoronázták; de a sváb őrség elbocsátása után Géza súlyos háborút indított Salamon ellen, úgy vélekedve, hogy idősebb lévén, őt illeti a Korona; a megbékélés után azonban az idősebb engedett az ifjabbnak. Mint a történetírók elbeszélik, Salamont újra megkoronázták Pécsett Szent Péter bazilikájában, ami több más épülettel együtt nyomban a koronázást követő éjszakán leégett. E tűzvész kétségtelenül jelentette, hogy Salamon ismételt megkoronázása: a polgárháború és a kiontott rokonvér, valamiképp megsértette a Szent Koronát, és az a mohóság, mellyel méltóságának megszerzésére törekedett, előbb-utóbb megbosszulja magát; így is lett. Ugyanis Géza nem sokkal utóbb háborúban legyőzte Salamont, megszerezte a Koronát. Ámde Géza nemcsak e szerencsés

[13] Béla végül legyőzte Endrét, és maga kezdett uralkodni. Dömösön szakadt rá a trón tetőzete 1063-ban. Szekszárdon temették el.

győzelem jegyében nyerte el a királyságot, hanem csoda folytán, égi jóslattal is, mert László, Isten kedveltje, angyalt látott, aki az égből hozott Koronát fivérének fejére tette. Mi lehet, könyörgök, ékesszólóbb érv a Korona isteni volta mellett, mint az, hogy a mennyei gondviselés, a királyok jámborsága és az ország boldogsága egyesül benne?[14]

Géza megbékélt országot szerzett, és nagyszerű tettei miatt a Nagy melléknévvel illették, majd váratlanul elragadtatott a világról, és közös megegyezéssel, szavazattal fivérét, Lászlót kiáltották ki királynak, ő azonban ezt a méltóságot sokáig állhatatosan visszautasította, azt sem tűrte, hogy Salamon életében fejét a szent felségjelvénnyel ékesítsék, királyként üdvözöljék, vételnek tartván, hogy a koronázott király életében a szent felségjelvénnyel jelöljék. Mivel azonban buzgón kérlelték, és látta, hogy a főemberek szíve megkeseredett Salamonnal szemben, nehogy az ország valami kárt szenvedjen, kormányzói és hercegi címmel felvállalta gondját. Úgy vélekedett ugyanis, hogy a királyi méltóság teljessége nem a trónon, hanem a jeles és dicséretes tettekben található. Amilyen ritka László jámborsága és páratlan szerénysége, oly nagy dicsőséget érdemel az utókor szemében. A jogart bizony megvetette e nagy és felelősségteljes lélek; ámde amikor észrevette, hogy Salamon visszaél az ő nyájasságával és szerénységével, megzavarja az ország állapotját, legfőképp pedig, hogy a szomszédos nemzetek seregeit hazája ellen ingerli, nem annyira saját, inkább a haza és a magyar nemzet üdvét féltve felgerjedt, és végül is győzelmet aratott Salamon fölött, a polgárháborúnak békével vetett véget. Bizony, nincs dicséretesebb és üdvösebb kormányzat az isteni Lászlóénál, mely teljes kegyelettel és vallásossággal ápolta, tisztelte a Koronát. Egész Dalmáciát és Horvátországot szerencsés rendelésből vér nélkül megszerezte a Korona és a magyar uralom számára.[15]

A tökéletes és jámbor László király halála után az ország kormányát a következők tartották sorra kezükben: Kálmán, aki előbb váradi püspök volt, Második István, Kálmán fia, akit a köznép Villám melléknévvel emlegetett, Második Béla, aki szíves vendéglátással fogadta a Jeruzsálem visszaszerzésére sereget vezető Konrád császárt, Harmadik Béla, Második és Harmadik

[14] Salamont a sógora, IV. Henrik császár (1056–1106) hozta vissza Magyarországra. I. Géza (1074–1077) és I. (Szent) László (1077–1095) 1074. március 14-én, a mogyoródi csatában győzték le Salamont. A krónika szerint László herceg Vácott látta az említett látomást a mogyoródi csata előtt.

[15] László 1091-ben foglalta el – sógorának, Zelemér horvát királynak halála után, az özvegy királyné és a horvátok egy részének felhívására – a tengermelléki Ó-Horvátországot.

Géza.[16] A Korona e királyok idejében sem volt ment a hányattatástól, gyakran szenvedte, mint tengeren a szélhányta, viharverte hajó, az uralomhajhászok, cselvetők áhítozását, átkos mesterkedéseit, gyászos áskálódásait, amelyeket hosszú volna elbeszélni. Mert sokszor sokféleképpen gyötrődött saját polgárai és fiai között, akiket elragadott az iránta való epekedés és az uralomvágy; ezek közül egyesek háborúban, békében fényes dicsőséget szereztek a hazának, mivel a Szent Korona igaz és őszinte imádata vezette őket, mások, akár a helytartók, rövid ideig örvendeztek a királykodásnak, szinte mindjárt uralkodásuk kezdetén meghalván.

A mindezen időket saját hazája ölében túlélő Korona minden derék királyt minden veszedelemtől megvédett, nem kellett félni attól, hogy a gonoszok gyalázatot hoznak a közre, s romlatlan szabadságban őrizte nemzetét. Ugyanebben a században győzelmes háborúkat vívott önszántából vad népekkel a hitért és üdvösségért; felségével legyőzte vagy féken tartotta a velencéseket, görögöket, oroszokat, szarmatákat, kunokat és más szomszédos nemzeteket.

Emlékezetes pedig, hogy egyebeket mellőzzek, az, ami Harmadik István idejében történt. Míg őt a dalmát háború foglalta le, fivére, László, kihasználva a király távollétével kínálkozó alkalmat, féktelen és pimasz uralomvágytól tüzelve, ravasz fondorlatot szőtt a Korona elragadására abban a hiszemben, hogy azt megszerezve könnyűszerrel megszerzi a királyságot is. Ezért bámulatos ügyességgel ellopta a felségjelvényt, és néhány ranggal, tisztséggel, ajándékkal megvesztegetett főember támogatásával királlyá kiáltották, miközben a törvényes király elnézte testvére őrültségét. Ugyanis engedett, mint a tapasztalt hajós, aki megtanulta, hogy az időjárás szerint alkalmazkodjék a hullámveréshez. Valóban bölcs dolog mindig az időtől kérni tanácsot, mert az többnyire vértelen győzelemmel küzdi le a jogtalanságot, erőszakot, veszedelmet. A királyok állítója, a Korona oltalmazója, a mindenható jó Isten ezt a bűnt sem tűrte soká bosszulatlanul, mert a Korona meggyalázóját, a koronás király vetélytársát váratlan végzet sújtotta le. István pedig mindjárt újabb nehézségbe botlott, mert László másik öccse, István, Vak Béla fia, akinek hatalmába került a Korona, a birodalmat magához kaparintotta. Nagyon is

[16] A felsorolt uralkodók: Kálmán (Könyves Kálmán; 1095–1116); II. István, a fia (1116–1131); II. Béla (Vak Béla; 1131–1141); II. Géza (1141–1162); III. Béla (1172–1196). III. Géza nevű királyunk nem volt. III. István (1162–1172) és ellenkirályai, II. László (1162–1163) és IV. István (1163–1165) idején iparkodott a trónt II. Géza legkisebb fia, Géza herceg is megszerezni, de hiába. III. Konrád német-római császár (1138–1152) 1147-ben vonult keresztül hazánkon sikertelen szentföldi hadjáratára.

igaz az, amit Seneca ír valahol: az istenek nem tartják gyönyörűségek között a derék embert, zaklatják, gyötrik, amidőn maguknak készítik. Nincs irgalom a királyoknak és a méltóság felsőbb fokán állóknak sem, nehogy véletlenül túl sokat tulajdonítsanak szerencséjüknek, vagyonuknak, hatalmuknak, és elbízzák magukat. A király azonban – úgy látszik – nem hagyta cserben soká önmagát, a jó ügyet és a királyi tekintélyt, fegyverrel támadt Lászlóra, véres csatában legyőzte. Ekképp a királyi jelvények az országgal együtt visszaszálltak Istvánra.[17] Mert végül a Szent Korona támogatásával győzelemre jut a királyok igaz ügye, és az olyan fejedelmeket, akiknek az istenség ítéli oda az uralmat, akiknek egyenlőképpen fekszik szívükön a szelídség, jámborság, igazság és az alattvalók jóléte, az olyanokat a mennybeliek is védelmezik, és végül bármely veszélyből, bajból kimenekülnek.

Nem hallgatható el az sem, ami Imre király uralma alatt történt. Öccse ugyanis, András herceg, megvetette bátyja tunyaságát, és egyesek gonosz tanácsaira hajolva ifjonti hévvel mindegyre azon igyekezett, hogy kiűzze a királyságból és megfossza a felségjelvénytől; amikor azonban már harcra került a sor, és mindketten felkészítették katonáikat az ütközetre, Imre letette fegyverét, majd a Koronával és a jogarral ragyogva egyedül tört át öccse seregének zömén; ez a látvány annyira megdöbbentette a herceget és katonáit, hogy fegyverüket elhányva bűnbánóan bocsánatot kértek.[18] Nem így történt egykor Negyedik Henrik császárral. Öt a mainzi, a kölni és a wormsi főpap kereste föl, és fia, Ötödik Henrik nevében követelte tőle a jelvényeket, a császár uralkodói ruhában trónján ülve hallgatta őket, úgy vélekedvén, hogy a követek ekkora fenségnek engedni kényszerülnek, de amikor vonakodott fia kérésének eleget tenni, azok hirtelen rárontottak, megfosztották koronájától és jogarától.[19] Ennél sokkal szerencsésebben járt Imre királyunk, akinek öccse nagyobb becsben tartotta a királyi, mint az a fiú a császári méltóságot. Ugyanis a Korona katonák, harcra kész csapatok, ijesztő fegyvercsörgés között érintetlen, csorbítatlan maradt a királlyal együtt, amazzal szemben viszont, akiről azt beszélik, hogy hatvankétszer

17 A leírt események 1162 és 1165 közt történtek.

18 Imre király 1196-tól 1204-ig uralkodott, és ismételten meg kellett küzdenie öccsével, a későbbi II. Endre királlyal (1205–1235). A korona tiszteletét igazoló ún. Dráva-parti jelenet 1203-ban esett meg.

19 IV. Henriket 1105-ben kényszerítette lemondásra a fia, V. Henrik (1106–1125), de a trónt csak az apa halála (1106) után foglalhatta el a lázadó fiú véglegesen.

ütközött meg az ellenséggel, bírói székén ülve tógások alkalmaztak erőszakot. Nem könnyen tudom eldönteni, honnan a nagy különbség e két tett és példa között: alighanem Koronánk szentségéből és tiszteletéből; a király tőle nyeri felségét, miatta tartjuk szentségesnek és sérthetetlennek. Garai Miklós, Magyarország hajdani nádora[20] szokta volt gyakran mondogatni, hogy a szent felségjelvénnyel koronázott királyt, még ha valami otromba vadállat volna is, súlyos bűn nélkül nem lehet megsérteni. Ezzel szemben a római császárság méltósága inkább az augustus címnek és nevezetnek tulajdonítható, nem a felségjelvénynek, mely ország szerint különböző a birodalomban, és amelyet – mint a történelemből tudom – sosem tekintettek csodás tulajdonságokkal jelesnek. Mert miután – mondja Vegetius[21] – a császár fölvette az augustus címet, hű engedelmesség illeti, mint e világi és testbeli Istent. Imre, akit tehát e Szent Korona tisztelete tartott meg biztonságban a fegyverek között, kegyesen megbocsátott András öccsének meg a többieknek, akiket e méltóság megsértésének bűntudata gyötört és könyörögtek neki. Amennyire csodálatra méltók tehát ez istenségtől adott Koronára vonatkozó tapasztalatok a magyarok között, melynek megsértését szinte az egész nép romlásával kell kiengesztelni, annyira fájdalmas és siratni való, hogy a fejedelmi férfiakat a becsvágy, az államok e rákfenéje és mérge tévútra vezeti, úgy magával ragadja, hogy akiket a természet egymásért szült, ellenséggé lesznek, és nem törődnek sem a vérségi kapcsolattal, sem az egymásrautaltsággal, sem a Korona szentségének méltóságával. Hát a hatalom édessége a természetes szeretet erejét is fölülmúlja? Eltörli a vallás, igazság, szégyen tiszteletét? Kívánja bizony az uralmat, méghozzá bűnös módon kívánja – hogy Liviustól kölcsönözzek –,[22] aki keresztülgázol a kor, a természet, az erkölcs, a hazai és nemzetközi jog rendjén, ámde az effajta, vétkesen nagyravágyók törekvése nem szokott szerencsés véget érni. Ezt igazolja világosan, hogy sok egyebet elhallgassak, Lászlónak, Istvánnak, az ő fivérének, Kis Károlynak meg András hercegnek a példája. Ezek mindnyáját alaposan meggyötörte és megbüntette a sors, mert a szóban forgó Korona és a felség szentségét megvetették.[23]

20 Garai Miklós 1402-től 1433-ig volt nádor.

21 Vegetius Renatus, Flavius (IV–V. század) római hadtudományi író.

22 Titus Livius (i. e. 59 – i. sz. 17), a római történetírás atyja és egyik legnagyobb alakja.

23 II. Károly (Kis Károly) 1385 decemberétől 1386 februárjáig uralkodott.

Imre elhalálozása után fia, László nyerte el a királyi méltóságot, de nem hosszú időre.[24] Utána aztán mindenki készséges és szíves egyetértésével András herceg nyerte el a királyi tisztet, aki, mint előrebocsátottuk, fegyveresen, riadó kürtök és csatarendben álló seregek között kért bocsánatot a Koronától. Ez mint népének jó pásztora, igazságosan és békességesen uralkodott idehaza, a csatamezőn vitézül harcolt, késő századokig fényes hírnevet szerzett a Szentföld és városa visszaszerzéséért folytatott hadjárattal. Ő volt az, aki a Korona iránti tiszteletből, az alattvalóival szemben érzett szeretetből és jóindulatból (hogy egy szóval foglaljam össze) öregbítette Magyarország szabadságát, a nemességet nevezetes kiváltságokkal ajándékozta meg, melyekre hazai szokás szerint Magyarország minden királya felesküszik.[25]

Az isteni András eltávozván e világból, Negyedik Béla idejében (minthogy e földön semmi sem lehet állandó, erős és örökös) a forgandó sors zord csapása és a tatárok ocsmány nemzetének betörése megtörte a Szent Korona békéjét és nyugalmát, vagy azért, mert népünk körében a belső gyűlölködés elsorvasztotta a Korona tiszteletét, vagy mert Isten bölcsessége megengedte, hogy ne csak jó, hanem balsorsban is szerezzünk tapasztalatot róla, és annál inkább fényeskedjék. Ó, nemes és nevezetes csillag, mely égtájon rejtőzködtél, hová rejtetted istenséged sugarát, míg az átkozott nemzet jószágodon kegyetlenkedett? Királyod, Béla, a balszerencsés harcos, seregét elveszítve, emberi támogatástól megfosztva nem maradhatott meg a hazában, Ausztriába majd Dalmáciába futva kellett életét mentenie, és mivel ott sem lehetett biztonságban, az Adriai-tenger szigeteire kelt át. Az országot három teljes éven át az iszonyú, bősz nemzet tartotta, birtokolta.[26] Ó, isteni szerencse! Mely istenség védnöksége alatt maradtál sértetlen, mely szállásadó hűsége, milyen őr gondja mentett meg a barbárok irgalmatlan dárdaesője, nyílzápora, a rablás, szentségtörés, gyilkosság, égő városok és várak, vérrel áztatott mezők, holttestekkel borított rétek között? Bizonnyal apostoli Koronának kell neveznünk téged, hiszen csak a szent környezetedet körülvevő szent apostolok módja és példája szerint állhattad ki és viselhetted el a pogány nemzet vadságát és a menekülést. Ha sok író el is hallgatja megmaradásod

[24] Imre király fia, III. László (1204–1205). Menekülés közben halt meg Ausztriában, hatéves korában.

[25] II. Endre 1217-ben indult szentföldi hadjáratára; az említett kiváltságok alatt az 1222. évi ún. aranybulla értendő.

[26] IV. Béla (1235–1270) uralkodása idején volt a tatárjárás (1241–1242), melyről utóbb több krónika azt írta, hogy három évig tartott.

csoda voltát, egyetlen szállásadód vagy őrződ neve sem került napfényre, aki megóvott volna attól, hogy ellenséges fondorlatot szőjenek ellened, és senki sem henceghet azzal, hogy emberi buzgalommal, gondoskodással őrzött meg téged. Te mégis győztél, és mikor az istenség elűzte, megfuttatta a barbárokat, te, valóban diadalmas Korona, fényes hadi dicsőséget szereztél.

Béla halála után Ötödik István jutott hatalomra, és szerencsésen harcolt a csehek, kunok, bolgárok ellen. Helyébe a Kunnak nevezett Lászlót választották, aki a cseh háború folytatásaként a cseheket legyőzte egy csatában, melyben maga Ottokár király is elesett.[27] A Szent Korona nem tudta elviselni ezt az illetlenül élő, gyalázatos erkölcsöknek és szerelmeknek hódoló királyt, hanem megengedte, hogy megöljék maguk a kunok, akiket kedvelt, ezzel adta a szentségtörés büntetésének új példáját.

László után Harmadik András kapta a felségjelvényt, Velenceinek nevezték, mert velencei anyától született és Velencében nevelkedett.[28]

Amikor a nálunk Lászlónak mondott Vencel szerezte meg a hatalmat, Koronánknak újabb viszontagságot kellett elszenvednie. Ugyanis Nyolcadik Bonifác főpap Róbert Károlyt ajánlotta királyul a magyaroknak, ezek azonban, hogy ne engedjenek joghatóságának, vagy hogy szabadságuk a királyválasztásban ne szenvedjen csorbát, Vencelt hívták be Csehországból, Vencel tizenhárom esztendős fiát, úgy gondolva, hogy ezzel kisebbítik a Magyarország kormányát Károlynak szánó Kilencedik Benedek főpap tekintélyét, hatalmát és átkának komolyságát.[29] E régi magyarok oly sokra tartották a Korona tiszteletével elválaszthatatlanul összefüggő szabadság szeretetét, hogy elfeledve Hetedik Benedek régi jeles jótéteményét, amelynek révén a Szent Koronát szerezték, megvetették még az egyházi törvénykezés végső, villámcsapással fenyegető erőfeszítését is. Vencel, részint az előkelők szándékának ingadozása, részint a főpap fenyegetőzései miatt nem érezte magát biztonságban a trónkövetelő Károly támadásával szemben, és atyjának gyorsan megjelentette, mekkora veszedelemben van, az pedig erős sereget gyűjtve, erőltetett menetben Pesthez érkezett, melyet a Duna választ el az

[27] Az említett uralkodók: V. István (1270–1272), IV. Béla fia; IV. László (Kun László; 1272–1290), aki Habsburg Rudolffal közösen vezetett hadjáratban győzte le II. Ottokár cseh királyt a Morvamezőn.

[28] III. András (1290–1301), az utolsó Árpád-házi király.

[29] I. Károly királyunkat IX. Benedek pápa nem támogathatta, hiszen a XI. században ült a pápai trónon; VIII. Bonifác (1294–1303) és XI. Benedek (1303–1304) voltak a pártfogói. VII. Benedek, mint láttuk, Géza fejedelem idején volt pápa.

ország fővárosától, Budától; itt alkalmas helyen tábort ütve üzent a fiának Budára, hogy ne keljen át a Dunán és ne kerüljön másképp szülője szeme elé, mint azzal a bizonyos, a magyarok számára szent Koronával koronázva. Egyetértvén ezzel (bár mint az eredmény mutatta, eléggé elhamarkodottan) a főemberek is, a fiú engedelmeskedett a parancsnak, és a Koronát fejére téve járult az atyai ölelésre; ezt aztán Vencel, mintha tüzetesebben meg akarná vizsgálni, a saját fejére tette, és a veszedelemre hivatkozva megtagadta, hogy visszaadja a magyaroknak, megpróbálván, igaz-e, hogy ahol a Korona, ott a magyar királyság is. Magával vitte tehát fiával együtt Csehországba, amikor az harmadik éve uralkodott. Ez volt a Korona első utazása, midőn a hazai olajfáktól távol, a legnagyobb veszedelemben idegenek hatalmában tartózkodott, míg aztán Vencel második távozása után a magyarok, akik attól féltek, hogy a római főpap a királyállítás jogát és hatalmát végül is egyszer magához kaparintja, és ezért egyáltalán nem óhajtottak a Károly befogadását ismételten komolyan sürgető főpap szavára hajlani, a méltóságot Ottónak, Bajorország fejedelmének juttatták, aki miután Venceltől visszaszerezte a Szent Koronát, Magyarországra jött, és Fehérvárott bemutatta az országnagyoknak. Mihelyt megpillantották, mintha szelleme ösztönözte volna őket, valamennyien Ottó pártjára hajoltak. A történetírók eltérően vélekednek arról, hogy Ottó kéréssel és ingyen, avagy fizetségért szerezte-e meg ez égi kincset. Én pedig azt nem tudom eldönteni, dicséretre vagy kárhoztatásra méltó-e Vencel, aki a fenyegető veszedelemtől megijedve cserbenhagyta a gondjaira bízott országot, és a királyság szent zálogát Csehországba vitte magával. Ha viszont a múlandó arany értékét megvetve azért adta át Ottónak a nemes kincset, hogy az Magyarországra visszavigye, Vencelt nem érdemtelenül sorolhatnám a legbőkezűbb uralkodók közé. Amikor aztán Ottó Magyarországra jött, hogy a Koronát nagyobb biztonságban és védelemben szállíthassa, a magyarok szokása és törvénye ellenére hiú okoskodásból és félelemből egy gömbölyű palackba dugva rábízta egyik udvarnokára, aki nem is sejtve, micsoda érték van abban, nem sokat törődött a palackkal, a nyergére kötötte, és az út közben leesett, másnap találták meg szorgos keresgélés után. Bizony, csodálatra méltó, hogy az országúton közlekedők sokasága nem vette észre, úgy ítélem, ez isteni gondviselésből történt így, hogy legalább a Korona maradjon meg sértetlenül és épségben a hazában. Ottó pedig külföldi lévén és túlzott hatalomvágyáról ismeretes, nem illette valami nagy hálával a visszakerült Koronát. Mert az élet már csak olyan, hogy a jótéteményre szinte semeddig, a sértésre pedig örökké emlékezünk. Vagy talán a Szent Korona az égiek akaratából titokban

felhasználta Ottó bűnét, nem azt akarta, hogy az nagyra becsülje őt, hanem hogy hatalmában megmenthesse magát, így találjon a meghasonlott haza valami gyógyírt és nyugvást. László erdélyi vajda még ez út során elfogta Ottót, börtönbe vetette, és a Korona hazakerült.

Az erdélyi vajdától nehezen tudott szabadulni a Korona, végül a főpap számos parancsa és súlyos figyelmeztetései, fenyegetései után a vajda Károlynak adta a Koronát, ez pedig, hozzájárulván valamennyi rend szavazata és akarata, szokás szerint megkoronáztatott. Károly király megvédte a koronát az általános nemtörődömségtől és a nemzet most már megszűnő széthúzásától, mivel nemcsak belső s méghozzá roppant erős ellenségei fölött aratott nagyszerű győzelmet, hanem a külföldi királyokkal és fejedelmekkel, elsősorban Negyedik Károly császárral és a lengyel királlyal is helyreállította a megbomlott kapcsolatot, rokonságot és szövetséget, ekképp dicsőségesen megmenekült, és Isten különös kegyelméből a belső áskálódásoktól is megszabadult. Azt mondják, oly nagy területen uralkodott, hogy neki engedelmeskedett és évente megszabott adót fizetett Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Holics, Lodoméria, Kunország, Bulgária, Magyarország, valamint a Garganus-hegy meg Salerno. És ami a legemlékezetesebb, a Korona káprázatos szerencséjének tudható be, úgy vélik, hogy e Károly uralma alatt és az ő akaratából került bevezetésre Galliából Magyarországra az a bírói perrendtartás és gyakorlat, amit a perek felvételében, folytatásában, halasztásában és eldöntésében most is tartanak.[30]

Károly után fiát, Lajost kenték királlyá. Negyven évig és majd két hónapig tartotta az uralmat. Hadviselésben szinte a legbátrabb és a legszerencsésebb volt, az igazságszolgáltatásban a legméltányosabb, mindenki iránt engedékeny és jóságos. E jámbor király uralkodása alatt a Szent Korona megpihent és kissé fellélegzett, ragyogó fényessége sugárzott, mialatt a királyi család ellenségein bosszút állt, Itáliában, Apukában világra szóló győzelmeket szerzett. Kiűzte Magyarországról a zsidókat, a kunokat keresztyén hitre térítette. A szarmata koronát az ország szövetségével dicsőítette meg.[31]

30 1335 októberében és novemberében Visegrádon találkozott és tanácskozott I. Károly magyar király (1308–1342), János cseh király (1310–1346) és III. Kázmér lengyel király (1333–1370); IV. Károly császár (1346–1378) János cseh király fia volt, és az 1340-es évek végén Visegrádon ünnepelte eljegyzését a híresen szép Schweidnitz Annával. Ráma kb. a mai Boszniának felel meg; a Garganus-hegy Délkelet-Itália egyik kis tartománya.

31 I. Lajos (Nagy Lajos; 1342–1382) több hadjáratot vezetett Itáliába. A szarmata korona a lengyel korona, amelyet 1370-ben, sógorának, III. Kázmérnak halála után örökölt Nagy Lajos.

Lajos halálát az egész országban minden nemű és rangú ember hároméves gyásszal siratta, Mária pedig, a leánya, apja kitűnő érdemeire való tekintettel valamennyi honpolgár akaratából és szavazatával királlyá jelöltetett, megkoronázták a szent felségjelvénnyel, és megkapta a hatalmat. De számos főember hamar megunta és megelégelte a nőuralmat. Ezért nem a legszerencsésebb előjelek között úgy határoztak, hogy Kis Károly meghívása végett Nápolyba küldik a zágrábi püspököt, aki e küldetést készséggel elvállalta, és arra hivatkozva, hogy hűségnyilatkozat tételére és személyes esküje teljesítésére Rómába zarándokol, egyúttal a főemberek akaratának is eleget tett. Károly pedig uralomvágytól ösztökélve nem elégedett meg saját országával, hanem elfogadta a békétlen, nyugtalan, polgárháborúktól zaklatott kormányt. És Mária magyar királynő meglátogatásának örve alatt, tudniillik atyai nagybátyja volt, egyúttal mintha a Mária és a főemberek közt dúló viszályt akarná elsimítani, haladéktalanul benyomult Budára, országgyűlést hirdetve nyilvánosan királlyá kiáltatta ki magát, aztán Fehérvárra ment a főemberek gyűlésébe, ahol részint fenyegetésekkel, részint egyesek pártolásával mindenekelőtt kicsikarta a Koronát (melyet, mint Bonfini[32] emlékezetül hagyta, valaki odacsempészett), és azt az esztergomi főpap a fejére tette. De a hatalom nem maradt sokáig Kis vagy Második Károly oldalán. Mert bizony úgy látszott, hogy megsértette a Szent Korona törvényeit, midőn megvesztegetéssel, ravasz fondorlattal, inkább képmutatásból, semmint őszinte védelmező szándékkal Mária ellenében hozzája férkőzött. Mária tehát lekaszaboltatva őt, visszaszerezte a felségjelvényt, és azt a rendek egyetértésével a teljhatalommal együtt vőlegényére, Zsigmondra, Negyedik Károly császár fiára bízta, miután csaknem négy esztendőn keresztül rengeteg nehézség közepette kormányzott.

Nem tudom, Zsigmond uralkodása alatt a Szent Korona dicsőséget szerzett-e többet, vagy kárt és csapást, mert azonfelül, hogy a magyarok feneketlen gyűlölete némely összeesküvők jogos megölése miatt a börtön gyalázatára és végső életveszedelemre juttatta, végül is Isten kegyelméből és a Szent Korona pártfogásával, kedvezésével megszabadulván, nemsokára kétszeres vereséget szenvedett Európa újdonsült ellenségétől, a töröktől, Nikápolynál és Galambócnál, a franciák összeférhetetlensége és könnyelműsége miatt, akik a magyar király parancsa ellenére szerencsétlenül csatába, ütközetbe nyomultak. Az ő vezérsége idejében találkozott a Szent Korona

[32] Antonio Bonfini (1434–1503), Mátyás király, majd II. Ulászló híres olasz történetírója.

Európában a magyar fennhatóság alatt álló Bulgáriában a törökökkel, akikkel mindama kegyetlen időkig nem életéért és épségéért, hanem tisztességéért és Isten dicsőségéért vívott háborút, mégpedig a görögök becstelen széthúzása miatt, akik polgárháborújukban barbár segítséghez és szolgálathoz fordultak szövetségért, úgy vélekedve, hogy több hűség lakozik a pogány, mint a keresztyén nemzetben. Joggal kérhetném, hogy a halhatatlan istenek büntessék meg a görögöket, ha gonosztettükért elegendő büntetést nem szenvedtek volna, hiszen egykor ragyogó és híres birodalmuk, mely fegyverrel és tudománnyal egyaránt tündöklött, a példátlan török szövetségben úgy tönkrement, hogy már emlékezete is kiveszett, bizony-bizony előjelként vagy inkább példaként mindazok számára, akik a törökök csábos pártfogása alatt keresnek hitszegően búvóhelyet, és hazájukat a legnyomorúságosabb szolgaságba hajszolják. Zsigmond nem utolsó érdemének kell tekintenünk, hogy ő hozta be Magyarországra elsőként a római császárság jelvényét, és annak felségét a Szent Korona istenségéhez csatolta, azt hiszem, nagyon szerencsés jegyben, és azért, mert a mindenható Isten azt akarta, hogy a magyarok a keresztyénség örökös ellenségével szemben, saját nyakuk már-már meghajolván, annál biztosabban nyerjenek segítséget a keresztyén fejedelmeknél.[33]

Miután Zsigmond életének napja leáldozott, az ország kormányát két éven keresztül veje, Albert, Ausztria főhercege irányította, aki, mert a római császárság hét választója a császári méltóságot fölajánlotta neki, Magyarország előkelőinek akaratából és egyetértésével elvállalta e kivételes tisztet. A szent felségjelvény őre Pálóczi György esztergomi érsek volt, akinek halála után Albert igen gyorsan megszállta Esztergomot. A királyné azonban a kincstár átvizsgálása közben ellopta a szent felségjelvényt, és valami menyecskére bízta, hogy rejtegesse. Ó, Szent Korona szánandó sorsa! Hiszen ki ne sajnálná, gyászolná, hogy az ország szent jelvényét asszonyi ravaszság ragadja, rabolja el, és egy méltatlan asszonyszemély ölében rejtekezik? Bizony más helyzet, más sors ez, mint amikor diadalszekerét vállukra emelő főurak hordják körül katonai tiszteletadással. De a királyné hírhedett csele rosszul sült el.

Ugyanis Albert király és császár korai halállal meghalván, az özvegy Erzsébet egyetértésével Lengyelországból behívták Ulászlót, akinek megérkezése előtt Erzsébet megszülte az Utószülöttnek nevezett Lászlót, majd e szülés

[33] Zsigmond király (1387–1437), német-római király (1410–1433), majd császár (1433–1437) kétszer szenvedett súlyos vereséget a törököktől: 1396 szeptemberében Nikápolynál és 1428 májusában Galambócnál.

után előbbi elhatározását megbánván, az alig négyhónapos, bölcsőjében sivalkodó csecsemőt az ellopott Koronával megkoronáztatta. Akarata szerint végbemenvén szülötte koronázása, újabb cselt vetett a Szent Koronának. Mégpedig az előkelőkkel Visegrád várához menvén, az igazi Korona helyébe ügyes szemfényvesztéssel egy hamisítványt tett a szekrénybe, és a valódit fiával együtt Harmadik Frigyes császárnak adta át.[34]

Ez volt a Korona újabb, második utazása, midőn az idegen asszonyban megbízó, óvatlan és hanyag magyarok a királyi felség isteni jelvényét szentségtörés révén elveszítették, és az elválván tőlük, a magyarok között meghonosodott az új, természetellenes gyűlölség, meghasonlás. Innen ered a folytonos széthúzás, a szakadatlan, véres háborúság. Az idő szerint Garai László bán volt a Szent Korona őrzője,[35] kipróbált hűsége miatt a királyné legbelsőbb tanácsadója, és akadnak történetírók, akik azt állítják, hogy a Korona ellopása sem ment az ő segítsége nélkül, amiért állítólag általános szidalommal és gyalázattal illetve elfogták és megfosztották a visegrádi kapitányságtól. Helyébe egyesek szerint Sciamatuleus Vincét állították; nem nagyon tudom, ki volt ez, Bonfini éppenséggel a lengyelek között említi, akik Ulászlót, a szarmaták fejedelmét Magyarországra követték. Herburt János is azt hagyományozza Lengyel krónikájában, hogy a nevezett király kíséretében volt, és azt mondta, hogy a király a visegrádi kapitánysággal ruházta fel. Azt ugyan megengedem, hogy Visegrádot ez az idegen bírta, de a Korona őrségét a király semmiképpen sem bízhatta rá, mert az akkor Frigyes császár hatalmában volt. Ezért hát véleményem szerint egyáltalán nem számíthatjuk őt a királyi jelvények őrizői közé. És, kérdem, lehetett volna-e valami méltatlanabb, vészterhesebb, mint háttérbe szorítva a honos nemzet férfiait, akikbe szinte maga a természet oltotta bele valamiképp a szent felségjelvény szeretetét és tiszteletét, nemzetünk előjogait a honi törvények ellenére, a legsúlyosabb veszélyeztetéssel megsértve, törvénytiprással idegenre bízni e hivatalt? Igaz, a magyar történelem írói (hogy mellesleg ezt is megemlítsem), mint sok másban, a személyek és helyek megnevezésében is igen gyakran képzelegnek, a kereszt- és vezetékneveket elhagyják vagy eltévesztik. Bonfini megemlíti Atha nádort, László erdélyi vajdát, Balázs koronaőrt, Imre kincstartót, Simon esztergomi kapitányt, hogy a többiekről ne is szóljak, vezetéknevük közlése nélkül, hát ki tudja, kik lehettek

[34] Erzsébet királyné nem csempészett semmiféle hamisítványt az ellopott korona helyébe.

[35] Garai László 1439 novemberétől valóban visegrádi várnagy is volt.

ezek? Magam is gyakran bosszankodom, és nemzetünk szerencsétlenségét szoktam okolni azért, hogy ha őseink ki is tűntek tehetségükkel, erényükkel, fegyverükkel, mégis oly kevesen akadtak, akik írásban rögzítették a hazai történelmet, minden bizonnyal megelégedve a virtussal, mely dicséreteset véghezvinni szeret, de dicséretre nem pályázik, és tetteik üdvös emlékezetét nem hagyták az utókorra, megfeledkezvén arról, hogy a hírnév megvetésével a virtust vetik meg, hogy kinek-kinek az utókor adja meg a tisztességet, és a hősöket az évkönyvek nem múló dicsérete, messzire szóló nemes elbeszélése tiszteli és szenteli meg. Külföldi tudós férfiak vállalták e feladatot, és senki sem tagadhatja, hogy ezek a magyarországi személyek és helyek megnevezésekor, ami a történelem megértéséhez elsősorban szükséges, állandóan tévedésbe estek. Kérem, legyen szabad a tudósok bocsánatát kérve felsorolnom néhány efféle, a magyar nevekben elkövetett hibát. Az ékesszóló Jovius történeti művében egyébként jól ismert családokat Pechrinek, Sircannak, Secalnak, Glessnek, Dotinak, Turacnak, Jannak, Panphilinek, Ferenczinek, Gnarnak, Americnak, Cibachnak, Morénak, Zdrininek, Bachiának, Revalinak, Scendennek nevez, Zoyter Menyhártot szerepeltet, Vagitit, Turro Vallát, Bizarus Péter Turrigert, Callimachus Hunjadjant, Herburt János Tharczi Tamást, Tallonti Matkót, Marcell Imrét, Ens Gáspár mi időnkbeli derék írót említi Ragaczi Zsigmondot, Hasqui Illést, Janusi Jánost, Budjant, Istwanit, Neander Mihály meg Vrantit.[36] Elmés és tudós legyen aztán, aki ezek keresztvagy vezetéknevét kitalálván érteni is képes! De e hibák javítását magukra az írókra hagyván, témánkra térek vissza.

Mivel a Korona Frigyes császárnál rejtőzött, Ulászló nem tudta magát szabályszerűen megkoronáztatni, ezért aztán azt a koronát rakták a vitéz Ulászló király fejére, melyet a fehérvári kápolnából Szent István király ereklyeképmásáról hoztak. És amilyen volt ez a koronázás, tudniillik természetellenes, szokatlan, szerencsétlen, olyan volt Magyarország állapotja, boldogtalan, gyűlölségtől, széthúzástól, ellenkirályok marakodásától, átkos hadakozásaitól zaklatott, és a Korona megsértésének nyilvánvaló bizonyítékaként szenvedte a királynélküliség minden zavarát. Mert mindaz, ami ennek isteni szentségére volt bízva, jogtiprást, kárt vallott, míg aztán a Muráddal kötött fegyverszünet megtöretvén, a bulgáriai Várna városkája mellett lefolyt a szerencsétlen csata,

[36] Paolo Giovio (Jovius; 1483–1552) olasz püspök és humanista történetíró; a többiek is humanista, illetve késő középkori történészek, akik magyar kérdésekkel is foglalkoztak műveikben.

mely gyászos ütközetben a nemesség virágával együtt a távollevő Koronát engesztelő áldozatként maga Ulászló is elesett.[37]

Ekképpen Utószülött Lászlót, Albert magyar király fiát a királyválasztó országgyűlésen közös szavazattal és akaratból királlyá kiáltották. Ő akkor a Szent Koronával együtt Harmadik Frigyes császár őrizetében és kezei között volt, akihez a rendek először követeket küldtek, hogy királyukat, Lászlót visszaköveteljék, de amikor ezek semmit sem értek el, a rendek az országgyűlésben Hunyadi Jánost országkormányzóvá választották, és közös akaratból, országgyűlési rendelettel megparancsolták neki, hogy a királyt és a Koronát fegyverrel szerezze vissza. A császárt azonban semmiféle kérés, fegyver, háború, kellemetlenség, kár nem kényszeríthette arra, hogy a királyt visszaadja. És bár az ausztriai Újhely erődített városának ostroma után nagy sokára, tudniillik majdnem a hetedik évben visszaszerezték az akkor már tizenkét esztendős Lászlót, a Korona továbbra is földönfutó maradt, mert illetéktelen tulajdonosai számára hallatlanul kedves volt ekkora kincs birtoklása, és Frigyes császár nem törődött sem gyűlölséggel, sem a kapzsiság, törvénysértés vádjával, csak hogy Magyarország nagyságát és sorsának meghatározóját kezei között tarthassa. És bizony a magyaroknak vagy szakadatlan és bizonytalan kimenetelű háborút kellett volna folytatniuk, vagy mindörökre nélkülözniük kellett volna a Szent Korona ragyogását és látványát, ha a sors és a jó magyar szerencse visszaszerzésének teljes feladatát és dicsőségét fenn nem tartja az isteni Első Mátyás győzhetetlen király számára.

Ugyanis Utószülött László váratlan halállal kimúlván, a szerencsés sors Corvin János fiát, Mátyást kiszabadította a cseh fogságból, és felemelte a királyi trónra. Az ő jóvoltából, vezérsége és oltalma alatt nemsokára felragyogott Magyarországon a Korona, e felettébb áldott csillag.[38]

Majdnem huszonöt év elteltével visszatért a hazai tűzhely mellé, miután súlyos háborúk, pusztítások, gyászos vereségek után hatvanezer arany fejében Frigyes császárral létrejött a megállapodás visszaadásáról. Hazahozatalára az országgyűlés e főembereket küldte: István kalocsai érsek, János váradi főpap, Újlaki Miklós erdélyi vajda, macsói és szlavón bán, Pálóczi László országbíró, Szapolyai Imre királyi kincstartó, Thuróczy Benedek; e tekintélyes tanács-

[37] I. Ulászló 1444. november 10-én esett el a II. Murád török szultán (1421–1451) ellen vívott várnai csatában.

[38] III. Frigyes 1452-ben engedte vissza V. Lászlót Magyarországra, de a koronát nem adta vele. V. László 1457-ben halt meg Prágában, a magyar rendek pedig 1458 januárjában Hunyadi János kormányzó fiát, a prágai fogságban levő Mátyást választották királlyá.

urak szívesen vállalták feladatukat, és serényen hozzáfogtak, majd amikor mindent a dolog nagyszerűségéhez illőn előkészítettek, háromezer ragyogó lovas kíséretében elsiettek Ausztriába Újhely felé, ahol Frigyes császár a Koronát őrizte; amikor a császár megtudta, hogy ezek közelednek, a kapukat bezáratta, az őrséget megerősítette és a falakra körös-körül fegyvereseket állított. Kifogásolta a követek nagy számát, hozzátéve, hogy ilyen módon nem követségbe szokás érkezni, hanem a földek dúlására, városok ostromára. Csak a váradi főpapnak engedi, hogy kétszáz lovas kíséretében odamenjen, a többiek vonuljanak vissza. A püspök a mondott számmal bement a városba, a többiek Sopronba húzódtak vissza. Miután tehát egy hónapot eltöltöttek a tárgyalásokkal, az öreg Pálóczi Lászlót a Korona azonosítására hívták, mert valami pletyka szállongott arról, hogy a császárnál az igazi Korona képére két másik is van. Pálóczi bizonyos jelből eredetinek ismerte meg a Koronát, azután a többi küldött ragyogó lovassággal Újhely elővárosához ment. Itt újra vita támadt a két fél között, tudniillik sem a császár a Koronát, sem Mátyás király követei a pénzt nem akarták elsőként átadni. Végül is kölcsönösen szavukat adva, ugyanazon pillanatban adták és vették át a kapunál a Koronát meg a pénzt. Nehéz volna elbeszélni, micsoda üdvrivalgással, örömtánccal, pompával, vidámsággal futott össze a sokaság az út egész folyamán látására, s micsoda ünneplés és tömeg kísérte be Budára.

Mátyás pedig a Korona visszatérte után a legnagyobb szerencsével viselt hadat egyazon időben Kelet és Nyugat császáraival, a velencéseket adófizetőivé tette, Bécset elfoglalta, az ausztriai Újhelyt, melynek kapujában egykor a Szent Koronáért járó pénzt számlálták, szinte egész Ausztriával egyetemben elfoglalta. Továbbá leigázta Morvát, mindkét Sziléziát és Lausitzot, idehaza és külföldön számos jeles tettet hajtott végre, birodalma szilárd és legyőzhetetlen volt. Lehet-e nyilvánvalóbb bizonyítéka a Szent Koronában rejtőző isteni gondviselésnek? Míg idehaza nyugodott, országának minden dolga a legnagyobb sikerrel, szinte önmagától folyt, boldogság kísérte. Távollétének idejében viszont mind magukat a magyarokat, akik hanyagul őrizték, mind az idegeneket, akik valami csellel megbántották, sőt ezek utódait is a legsúlyosabb büntetések érték. Amikor pedig Mátyás végzete után a Korona Corvin Jánosnak, törvénytelen ágyból született fiának hatalmába került, ismét új követelők támadtak, amiből megint veszedelmes viharok kerekedtek. Mert az előkelők különféle pártokra oszoltak. Az országnagyok egyike Csehországból Ulászlót, másika Lengyelországból Albertot hívta be, egy rész Corvint kívánta az ország

kormányára, vagy erényei és atyja érdemei miatt, vagy pedig azért, mert ő tartotta kezében a Szent Koronát.

Végre, mikor már soká és hevesen küszködtek a rendek a különféle szándékok között, megegyeztek abban, hogy Ulászlót hívják az országba, aki tekintélyes hadsereggel rendelkezett, és aki aztán Visegrádot, a Korona székhelyét ostrommal fogta körül, és nagyon iparkodott azon, hogy Corvinnal megegyezzen a Korona önkéntes visszaadásáról. De mialatt Ulászló a Korona megszerzésére törekedett és annak lakhelyét ostromolta, Miksa császár megszerezvén Bécset és Ausztria többi városát meg az egész tartományt, elfoglalta Székesfehérvárt, megszállta Veszprémet. Ennyibe került a magyaroknak Ulászló és Corvin veszekedése a Koronáért. A török zsarnok önként tekintélyes segítséget ígért Corvinnak, hogy hozzájuthasson az atyai királysághoz, de ő hazaszeretettől égve inkább a megegyezésre szánta rá magát, és néhány jószággal együtt elnyerve a hercegi méltóságot, beleegyezett a Korona visszaadásába. Megbízta aztán Budai Balázst, a Korona őrét, hogy Visegrád várával együtt adja át azt Ulászlónak. Balázs, kétségkívül azért, mert a Szent Koronától önös hasznát és javát várta, nagyon rövid ideig élt, és nem örvendezhetett soká a Korona birtokának. Örököst sem hagyott hátra, a vár és az egész birtok ismét visszaszállt a Koronára. A sors üldözte-e Magyarországot, hogy a Szent Korona méltósága idegenekhez kerüljön és teljességgel nélkülözze a királyi nemzetség ékességét, vagy pedig a Korona Corvin törvénytelen származását szentségéhez méltatlannak tartotta?[39]

Döbbenettel, csodálattal és szorongással látom e helyt, hogy Szent Koronánk sem kerülhette el azt a biztos, a bölcsek által sokszor megállapított, sorsszerű változást, mely az ötszázadik esztendő körül szokott bekövetkezni, nálunk éppen Első Mátyás halála után. Az ötszázadik esztendő táján ugyanis az uralom és a polgári berendezkedés sok államban megváltozott; ha a természetnek valamiféle (hogy úgy mondjam) gazdálkodása mindjárt nem rombolta is le és semmisítette meg teljesen, de jeles csapásokat és változásokat szenvedett. Eléggé ismeretes, hogy az ázsiai birodalom 520 éven keresztül volt az asszírok kezén, mely idő után a médek foglalták el. Az athéni császárság Cercopstól Corusig 490 éven át maradt fenn, azután demokráciára változott. Ugyanennyi ideig virágzott a lacedaemonok állama a Heraclida

[39] Corvin Jánost 1490. július 4-én a Tolna megyei Csontmezőnél győzte le a bárók serege. Corvin János ezután elfogadta a rendek döntését, azok pedig még ugyanabban a hónapban II. Ulászlót választották magyar királlyá.

királyok alatt Lycurgustól Nagy Sándor koráig, amikor elpusztult. A consulok a királyok elűzése után körülbelül 500 évig igazgatták a római államot Augustus császárságáig.

Bizony, Krisztus 1000. évétől, a Szent Korona születésétől, Szent István uralkodásától Mátyás haláláig 490 esztendőt számlálunk, mikorra Magyarország az életerő teljében és csúcsára érkezett, saját, győzhetetlen királya alatt virágzott és pompázott.

Aztán pedig, ez idő tájban a cseh Ulászló következvén,[40] lassacskán elgyengült, megöregedett, elvirágzott, különböző okok miatt, melyeket most nem sorolok fel, Magyarország a csapásoknak egészen a mi korunkig szakadatlanul húzódó sora alatt súlyos bántalmakat szenved a keresztyének vad és esküdt ellenségétől, és ha ezt a keresztyén fejedelmek egyesült erővel le nem győzik, félő, bizonnyal félő, hogy gyalázatos szolgaságba hajt minket.

Ó, idők? Ó, erkölcsök? Joggal mondhatom, amit saját koráról ír Pomponius Laetus.[41] A gonosz démonok úgy behálózták agyunkat, hogy odahagyva a valódi ellenséget, akit hosszú békében üdülni engedünk, fegyveres és vértől csöpögő kezünket önmagunkra és a mieinkre fordítjuk, ítéljék meg mások, vádolhatók-e azonközben a fejedelmek, akik e veszedelmes gaztettre zsoldot fizetnek. Azt azonban ki merem mondani, hogy az összes keresztyénnek egyedül a kereszt jele alatt kell harcolnia, hogy a mi hitünk egy, egyetlen államunk Isten városa, melynek polgárai vagyunk, és a köztünk folyó háború csak polgárháború lehet. De visszatérek a tárgyra.

Később, mikor a zágrábi püspök a Koronát Visegrádról Budára szállította az ország főtemplomába, az Isteni Anya egyházába, a teljes papi testület és a rendek elébe vonultak, majd két őrt állítva, mégpedig Orbán egri püspököt és Báthori Istvánt, szekérre helyezték, és az előkelők népes kíséretében, a király hátul haladván, nagy tisztelettel bevitték a királyi várba, ahol őrséget állítva a koronázás napjáig őrizték.

A Szent Korona eddig többnyire egyetlen személy hűségére és gondjára volt bízva, erre az időre azonban, ha későn is, számos példa és veszedelem komolyan megokosította a magyarokat, hogy gondoskodjanak a Szent Korona biztonságosabb és szigorúbb őrizetéről, ezért törvény útján felállították a szent felségjelvény kettősbizottságát,[42] mely intézmény azonban azon

[40] II. Ulászló cseh király is volt.

[41] Julius Pomponius Laetus (1425-–1497) olasz humanista.

[42] A koronaőri intézményt Mátyás, majd II. Ulászló több törvénye szabályozta. Az 1500: XXXI. törvény állapította meg véglegesen kettőben az országos koronaőrök számát.

kívül, hogy a hivatal nem volt mindig betöltve, végül szinte kizárólag politikai jellegűvé vált, sőt a Szent Korona távollétében meg is szűnt, és aztán (mint alább szóba kerül) csak akkor állt helyre, amikor Mátyás császár visszaadta a Koronát a hazának.[43]

Ha még mindig csodálná valaki, hogy nemzetünk, más országoktól eltérően, miért volt oly nagyon aggályos és buzgó Koronája őrzésében, miért költött oly nagy összegeket mind védelmére, mind visszaszerzésére, miért nem átallt annyi háborút vívni, gyászos vereségeket, véres csapásokat osztogatni és elszenvedni, az, úgy vélem, felhagy a csodálkozással, ha ennek okát mindazon kívül, amit előadtam, alaposabban megfontolja. Tanúnak hívom azokat, akár hazaiak, akár idegenek, akik messziről meglátták e felségjelvényt, mondják meg őszintén, nem fogta-e el őket valami páratlan tisztelet iránta. Elsősorban pedig a mieink érzik ezt, akik tudják, hogy isteni kinyilatkoztatás és angyali parancs folytán Magyarország első királya, Szent István szerezte meg ezt a Koronát, és azt vallják, hogy nemcsak a királyi homlok ékességéül és fenségére kell megőrizni, hanem sokkal inkább azért, hogy a magyarok számára örök jelképe és emlékezete legyen a megismert és felvett keresztyén igazságnak. Ezért sajátos tisztelettel övezik, szentségként imádják, és nem tudom, erősebben vonzza-e a mágnes a vasat, mint ahogy a Korona titokzatos erejével, magnetikus tulajdonságával kiváltja, vonzza a szeretetet és engedelmességet. Ezért van az, hogy bárhova kerül is, magával ragadja harcias pannonjait, akik úgy vélekednek, hogy minden költséget semmibe véve, a veszedelmeket és viszontagságokat megvetve követniük kell, és bármiféle méltatlanságtól meg kell menteniük. Hozzáteszem, hogy mivel hazánkban a választásnál majdnem többet ér a koronázás, amit nem lehet mással jogszerűen végrehajtani, csak a Szent Koronával, őrzésére még nagyobb gondot és buzgalmat fordítanak. Akad jó néhány császár, hogy királyokról ne is beszéljek, akit nem is ékesítettek a legfőbb birodalmi koronával, tudniillik azzal az arany császári koronával, mellyel egyedül a római főpapnak van joga és lehetősége koronázni, Rómában, mint az ősi birodalomnak dicsőségben, az elődök diadalaiban és a szerencsés sors bámulatos emlékműveiben messze legfényesebb városában, a koronázást is ugyanott szokták végrehajtani, vagy valahol Itáliában. Az itáliai utazás azonban a legtöbb császárnak csakúgy, mint udvarnokaiknak, akik kísérik őket, túlságosan költséges és

[43] II. Mátyás királyról van szó, aki az 1606. évi bécsi béke 4. pontja értelmében visszahozta a koronát Magyarországra.

veszedelemmel fenyegető volt. így Habsburg Rudolf, az első császár e néven, sem volt hajlandó arra, hogy a birodalmi felségjelvény felvételére Itáliát meglátogassa, mert tudta, hogy a császárok Itáliába való érkezése vidám és ragyogó reménnyel teljes, hazatérésük viszont szomorú és siralmas. Ez a császár csakúgy, mint Első és Második Konrád, Madarász Henrik, Negyedik Lajos és sok más, sőt, Ferdinánd, Miksa, Rudolf is puszta választás után igaz és törvényes császárnak számított, teljes birodalmi joghatósággal és tekintéllyel rendelkezett.[44] Magyarországon viszont még ha minden rend egyetértésével és szavazatával kiáltják is ki a királyt, és az ország kormányát sok éven keresztül dicsőségesen tartja is, ha ezzel az ősi Koronával fel nem ékesítik és meg nem szentelik, minden engedélye, adománya, kiváltságlevele értéktelen, semmis, és méltán tartják csak kormányzónak. Könnyű volna számos példával bizonyítani ezt, de a többit elhagyva csak kettőt hozok elő. Mindenki tudja, hogy Ulászló Magyarország választott királya volt, és hazánk védelmében Várnánál nyílt ütközetben vitézül, bátran, nagyszerűen küzdött Muráddal, a törökök hatalmas császárával, és hogy e csatában életét vesztette. De mert a Szent Koronával koronázva nem volt, egyetlen kiváltságlevele sem számít érvényesnek. Ugyanígy Első Mátyás adománylevelei, melyeket koronázása előtt majdnem hat egész éven át kibocsátott, nem érvényesek és nem hatályosak, hacsak a koronázás után ugyanő meg nem erősítette és újította őket.[45] Bizony, úgy vélik, hogy Magyarország királyai méltóságuk teljét, dicsőségüket a Szent Koronától kérik és kapják, neki tulajdonítják az üdvös és hasznos törvények kibocsátását, a fölöslegesek eltörlését. A Koronát mintegy a törvények törvényének tekintik, a magyarok neki szoktak fizetni büntetést és váltságdíjat, neki tesznek ünnepélyes esküt, neki hagynak és ígérnek egyházi és világi örökségeket, neki adják vissza minden vagyonukat, mint valami forrásnak, melyből minden ered, ezért számos várat és a szabad királyi városokat a Szent Korona tulajdonának nevezik, szentül és sértetlenül megtartják a törvényt, hogy ezeket sem magának a királynak, sem bárki más halandónak nem szabad más hasznára vagy javára fordítani

[44] A felsorolt császárok: Habsburg Rudolf (1273–1291); I. Konrád (911–918); II. Konrád (1024–1039); I. Henrik (Madarász Henrik; 919–936); IV. Lajos (1314–1346); I. Ferdinánd (1556–1564); II. Miksa (1564–1576); II. Rudolf (1576–1612). A német királyokat – már aki elment – Rómában koronázták német-római császárrá. Ezért volt a birodalom teljes címe: a német nemzet római szent birodalma.

[45] Révay itt II. Mátyás 1608. évi törvényeire is céloz. Ezek között ugyanis koronázás előtti és koronázás utáni törvényeket különböztetünk meg.

vagy (ahogy mi mondjuk) elidegeníteni. Végül is akkora ereje van, hogy aki megsérteni szándékozik, nemcsak felségsértésben bűnös, hanem a vallás és az istenség ellen is vétkezik. Bámulatra méltó, hogy azok a hatalmas és ősi királyságok, Szlavónia, Dalmácia, Horvátország, Bosznia, Szerbia, Holics, Lodoméria, Kunország, Bulgária, melyeket a magyar királyok egykor bekebeleztek és a sajátjukhoz csatoltak, melyek más királyságok módjára minden kétség nélkül rendelkeztek saját koronával, ez angyali Korona iránt mégis oly nagy fokú szeretetet és tiszteletet tanúsítanak, hogy saját felségjelvényüket elhanyagolva csak erre áhítoznak tárt karral, és királyuknak csak azt ismerik el, aki ezzel a Koronával ékeskedik. Így ez az angyali Korona saját ragyogásával sok más királyság koronájának fényét homályba borította, úgyhogy nemcsak hogy nem nagyon használják őket, de még az sem világos, honnan származnak. És hogy ezek a tartományok, melyeket nagyrészt elfoglalt a török zsarnokság, mind mostanáig tartják a királyság nevét, emlékezetét, hírét a keresztyének körében, azt a Szent Koronától nyert jótéteménynek kell tulajdonítaniuk. A királyság és a csatolt részek határai között nem maradhat meg más korona, mint ahogy az ég vagy a föld sem tűr meg más Napot. Emlékszünk arra, hogy Bocskai fejére Ali basa egy koronát rakott, amelyet Ahmed török zsarnok küldött.[46] Ámde hogy mi lett az ő vége és mire fordult az időben a haza sorsa, elhallgatom, nehogy az emlékezés felszaggassa és újra felvérezze sebeinket. Az pedig, hogy ennek a koronának az országban való jelenlétét a haza okosabb polgárai milyen keserűen és méltatlankodva fogadták, fölös teljességgel nyilvánvaló mind a bécsi végzésekből, mind az ország alkotmányából. Egyesek ugyan azt hiszik, hogy ez valamikor a szerb királyságé volt, amire abból következtetnek, hogy amikor Murád elzavarta Szerbia és Rácország despotáját, Györgyöt, fiait elfogta, leányát feleségül vette, egy koronát is szerzett kincstára számára, az nála rejtőzött, ez pedig ahhoz hasonlatos.[47] De elbocsátva és elbúcsúztatva a török szolgálatból származó koronát, beszédünket az angyali Koronára fordítjuk vissza.

46 I. Ahmed török szultán (1603–1617) valóban küldött koronát Bocskai Istvánnak (1557–1606), Magyarország és Erdély fejedelmének, de Bocskai nem koronáztatta meg magát. Ez a korona később egy törvény értelmében Bécsbe került, jelenleg is a bécsi Schatzkammerben van.

47 II. Murád török szultán 1428-ban, galambóci győzelme után vitte magával kezesként Brankovics György szerb despota (1427–1456) két fiát, és vette feleségül a despota lányát, Marát.

Mondottuk, hogy az ország Koronáját Orbán püspök és Báthori István őrizte. Őket István szerémi püspök és Báthori András követte, de az ország nemessége visszavette tőlük a Koronát, mert sokan úgy vélték, hogy nem kevésbé méltatlan, mint amilyen veszedelmes is ilyen fontos dolog őrizetét élethossziglan ugyanazokra bízni. És eskütétel után megőrzés végett Szapolyai István nádorra és Tamás győri püspökre bízták a Koronát. Amikor ők voltak a szent felségjelvény őrei, vagyis a kettősbizottság tagjai, a visegrádi várnagy Némai Kolos László volt.[48] Ő régi magyar szokás szerint szigorú kötelezvény- és esküformulát szerkesztett a Korona őrzésére és megtartására maga és vezére nevében.

Méltónak látszik az emlékezetre, ezért szó szerint ide kellett iktatnom, hogy meglássék, milyen módot tartottak egykor a Szent Korona őrzésében, és kitűnjék őseink iparkodása, buzgósága, serénysége. […]

[48] A XV. században a koronaőrök egyike egyházi, másika pedig világi személy volt.

8

PÁZMÁNY PÉTER: A KERESZTYÉN VITÉZEK KÖTELESSÉGÉRŰL

(PREDIKÁCZIÓ SZENT MÁRTON PÜSPÖK NAPJÁN – NOVEMBER 11-ÉN)

(1636)

Az Ó Törvényben[1] némely aítatos aszszonyok a világi gondoktúl és pompáktúl elbúlcsúzván, isteni szolgálatra adták mindenestűl magokat; és, *Excubabant ante ostium tabernaculi,*[2] éjjel nappal az Isten sátorának ajtaja-előt vígyáztak, imádkoztak. Ezek Isten tisztességére akarván fordítani, a mivel eléb a világnak kedveskedtek; a mely tűkörökbe nézvén, csinnyosítani[3] és szépegetni szokták vólt magokat, azokat az Isten sátorának ékesítésére fordították. *Moyses*[4] pedig azokból a tűkörökből, *Labrum æneum,*[5] azt a rézmosdót mindenestűl béfedette, melyben a papoknak életek vesztése-alat parancsolta Isten, hogy megmosnák kezeket, lábokat valamikor a sátorba mennének, vagy az oltárhoz járúlnának.

Azt akarta *Moyses,*[6] hogy az Isten sátorában oly tűkörök légyenek, mellyekben a papok magokat nézzék, és ha vagy orczájokon mocskok, vagy öltözetekben szennyek találtatnának, meglátván azokat, lemossák és megtisztogassák, hogy Isten-eleibe, éktelenség-nélkül, tisztán és csinnyoson mehessenek.

Nem hadta Isten tűkör-nélkül az Anyaszentegyházat; sőt ebben minden rend- és hívatal-eleibe tulajdon tűkört adott, azokat a szent és isten-előt kedves híveket, kik külömböző állapatban éltek, de szentűl éltek, azt akarván, hogy azok erkőlcsét szemünk-előt hordozzuk, magunk szépségét vagy rútságát ő-bennek lássuk és ha mi fogyatkozás találtatik erkőlcsünkben, mosogassuk és szépegessük, hogy Istenünk tisztaságos szemeit éktelenséggel meg ne báncsuk, magunkat mocskos erkőlcsökkel ne rútítcsuk. Mert az Új

1 Evang. Lucae. 11. v. 33.
2 (679.7) Exod. 38. v. 8. Prope templum habitabant mulieres.
3 (679.8) Luc. 2. v. 37.
4 (679.9) 1. Reg. 2. v. 22. 2. Mach. 3. v. 19.
5 (679.10) Exod. 38. v. 8. Mare aenum vocatum, in templo Salomnis.
6 (679.11) Exod. 30. v. 18. 19. 20.

Testamentom szentsége-után nem mosdott kezet és testet, hanem tiszta lelket és szent életet kíván Isten tőllünk.[7]

Miképpen a papoknak és világi fejedelmeknek, a szegényeknek és gazdagoknak, az uraknak és szolgáknak, az egésségeseknek és betegeknek, a férfiaknak és aszszonyoknak, a szűzeknek és házasoknak, a nemeseknek és kézi-munkás kösségnek, tűkörűl adta Isten azokat a sok szent-életü jámborokat, kik ezekben az állapatokban, tisztán és tekélletesen viselvén erkőlcsöket, szentek laistromában írattak, azon-képpen a hadakozó embereknek az Anyaszentegyház óltalmazó bajnakinak, kik szívesb és szívesb részei a keresztyénségnek, az Isten- és igazság-ellen tusakodók rontóinak, az árvák és özvegyek óltalmáért, vérekkel kereskedő erős férfiaknak, a vitéz kenyeret évő töb sok Szentek-között tűkörűl adta, főképpen a magyar vitézeknek, hazánkban *Sabariá*-ban született Szent *Mártont,* ki, noha püspöki méltóságban végezte életét, de vitézkedő állapatban nyerte az Istennek titkos jelenésit és világosításit, mellyekkel a tekélletes vitézkedésnek és szent püspökségnek felségére emeltetett. Mert mikor *Galliá*-ban vitézkednék, nem-csak minden katonai csintalanságtúl és feslettségtűl óltalmazta magát, hanem téli üdőben egy mezítelen emberre találván úttyában és egyebe nem lévén, mivel fedezné fázékonságát, kapá kargyát, két-felé metczé köpönyegét, felével az elfázódott embert bétakará. És noha ezt sokan társai-közzűl megneveték, de Christus oly kedvesen fogadá, hogy következő éjjel megjelenék néki a kúldúsnak adott fóltban öltözve és azt mondá, hogy *Márton* adta reá azt a köntöst. Ezzel az isteni jelenésnek és tanításnak világosságával felindíttatván Szent *Márton,* elhagyá a főldi vitézkedést és életének folyását isteni szolgálatra szentelé.

Mivel azért a vitézségben szentségre jutott Szent *Márton,* én-is e jelen-való órában, először rövideden megmutatom, hogy *nem tilalmas, hanem böcsülletes, szükséges és Isten-előt kedves, a módgyával való vitézkedés és hadakozás.* Másodszor, megmondom, *mint kel vitézkedni az isten-félő keresztyénnek, hogy lelkét megtarcsa és veszedelmes fáratságokkal elegyedett teste szakadásának jutalmát, Meny-országban vegye.*[8]

I. Része. Ha abban az ártatlanságban maradott vólna ember, melyben Istentűl teremtetett, *In pulchritudine pacis, in requie opulenta;*[9] szép

7 (680.1) Matt. 5. v. 20.

8 Propositio.

9 (681.1) Isai. 31. v. 18.

békeségben, gazdag nyugodalomban élt vólna minden esz-veszés-, háborgás-, hadakozás-nélkül. De mihent Isten-ellen pártot ütött az engedetlen ember, töb ostorok-közöt, hadak és viszsza-vonások támadtak, mellyek világ kezdetitűl-fogva vóltak és lesznek világ fottáig. Csak két fia vala *Ádám*-nak és a gonosz megölé az ártatlant.[10] Csak-hamar az özön-víz-után *Nemrod, Assur*[11] és egyéb hatalmaskodók országokat kezdének hatalmasúl foglalni; és a mint a teremtésrűl írt könyvnek tizen-negyedik részében olvassuk, *Chodorlahomor* sok királyokat megholdoltatott,[12] az-után a világ idejével nevekedtek a hadak gyümőlcsi: az ember-halálok, romlások, pusztúlások, kegyetlenségek és minden-némü gonoszságok. Mert a hadak kiőltöztetik embert a természet szelídségéből és minden fene állatoknál kegyetlenbé tészik; elfelejtetik a vérnek és természetnek hasonlatosságát; az irgalmasságnak kötelességét; a mértékletes életnek tisztaságát. Azért sohúlt nagyob és gyakrab vétkek nem találtatnak, mint a táborokban; ot mulatság és daliaság, a miért a rendes városokban megölik az embereket; ot a húzás-vonás, nyúzás-fosztás, az egy-ügyü ártatlanok nyomorgatása, sőt halálos éhségre jutatása; ot az emberek kínzása, csonkítása, konczolása, gyilkos mészárlása; ot a szüzek rontása, a házasságok-törése, a magok és egyebek lelkének örök kárhozatra bocsátása oly nyilván és szégyen-nélkül uralkodnak mint-ha ezekben vétek sem vólna. Ebből a had-viselő emberek feslettségéből származott, a mit írva hagyott *Lucánus* a romai hadakozókrúl: *Nulla fides, pietasque viris, qui castra sequuntur, venalesque manus, ibi fas, ubi maxima merces;*[13] hogy nem találtatik a tábori emberekben jóság és tekélletesség. Erre néztek a deákok, mikor, *Militiam et malitiam,* a hadakozás és a gonoszság nevét csak egy kis bötűvel külömböztették, mint eggyüt-járó szomszédokat, és mikor, *Bellum,* a hadakozást vagy, *Per antiphrasim, quasi minime bellum,*[14] úndokságnak, vagy, *quasi belluinum,*[15] fene vadakhoz illendő dolognak nevezték.

A Szent Irás a hadokozó embereket, *Latrones,*[16] latroknak nevezi, mint a régi deákok a vitézlő emberek színét, kik a hadnagy-körűl forgódtak,

[10] (681.2) Gen. 4. v. 8.
[11] (681.3) Gen. 10. v. 9. 10.
[12] (681.4) Vide Gen. 14. v. 9.
[13] (681.5) Lucanus, lib. 10.
[14] (681.6) Priscian.
[15] (681.7) Festus.
[16] (681.8) Jer. 18. v. 22.; Ose. 7. v. 1.; 4. Reg. 6. v. 23. cap. 24.

Latrones,[17] latroknak hítták: jelentvén ezzel, hogy közel jár a vitézkedés a latorsághoz és nehéz ezeknek egymástúl elszakadni.

Meggondolván Szent *Dávid,* menyivel veszedelmesb a hadakozás a dög-halálnál, inkáb választotta, hogy Istentűl bűntetődgyék dög-halállal, hogy-sem hadakozással, melyben az emberi dühösség minden rendtartást felforgat; és válogatás-nélkül, bűnöst és bűntelent fogyat.[18] Maga pedig Isten sok helyen és nyilván íratta,[19] hogy a hadakozást ostorúl veti azokra, kik őtet gonosz életekkel haragra indíttyák, ezekre ő kűldi a dühös ellenséget. Mikor pedig haragját megengesztellyük, *Conterit bella; Facit pacem;*[20] a hadahozást elrontya és békeséget szerez.

A hadakban uralkodó sok gonoszságokra- és veszedelmekre-nézve nem-csak most a viszsza-keresztelők, de régen egyebek-is azt állatták, hogy keresztyén embernek nem szabad vitézkedni és hadba menni.

Ez nem-csak eretnekség, hanem ország-árúlás. Mert Szent *Pál* írja,[21] hogy az Isten Szentei, úgy-mint *Ábrahám, Moyses, Jósue* és a sok isten-félő királyok, *Per fidem vicerunt regna: fortes facti sunt in bello: castra verterunt exterorum;* igaz hit-által országokat győztek; hadakban vitézűl forgódtak; ellenségek táborát felverték. Christus Urunk-is, a százados vitézzel szólván, *Fidem laudavit, militiæ desertionem non imperavit;*[22] dícsírte hitit, de nem kívánta, hogy a vitézkedést elhadgya.

Mikor minden rendek Keresztelő *János*-hoz menvén, üdvösséges tanítást vettek tőlle:[23] hozzá járulának a vitézek-is, kérdvén tőlle: *Quid faciemus et nos?*[24] Mi tehát mit mivellyünk? Nem felelé azt nékik: hadgyátok-el a vitézkedést, tegyétek-le a fegyvert; noha ezt kellett vólna mondani, ha szabad nem vólt vitézkedni. És ha Keresztelő *János* kérdés-nélkül élete vesztésével meg merte mondani a királynak, hogy, *Non licet,*[25] nem szabad attyafia feleségével lakni: sokkal inkáb az üdvösség úttyárúl tudakozóknak megmondotta vólna, hogy veszedelmes állapattyokat elhadgyák, ha

17 (682.1) Fes Nonius, Servius.
18 (682.2) 2. Reg. 24. v. 13. 14.
19 (682.3) Isai. 36. v. 10.; Jer. 25. v. 8. 9.; Job. 20. v. 23.
20 (682.4) Psal. 45. v. 10.; Ose. 2. v. 18.; Isai. 45. v. 7.
21 (682.5) Hebr. 11. v. 33. 34.
22 (682.6) Matt. 8. v. 9.; Aug. 22 contra Faust. c. 74.
23 Ita Aug. epi. 5. post medium. Et Epi. 205. ad Bonifacium.
24 (682.7) Luc. 3. v. 14.
25 (682.8) Marc. 6. v. 18.

bűn-nélkül nem lehetne a vitézkedés. De nem tilalmazta a vitézkedéstűl, hanem arra íntette a vitézeket, hogy ragadománytúl és ártatlanok verésétűl óltalmazkodgyanak. Ha bűn a vitézkedés, ha tilalmas gyilkosság a harczon-esett ölés: menyivel nagyob vétek a gyilkosság a lopásnál, annyival inkáb kellett *János*-nak tilalmazni a harczolást. Bűn-nélkül el sem múlathatta, hogy a kik ő-tőlle együgyü igazsággal és jó szűvel kérdezkedtek az üdvösség uttyárúl, azoknak meg ne mondaná, hogy örök veszedelemre vivő állapatban vannak. De semmit effélét nem mondott Szent *János;* nem tanácslotta, hogy elhadgyák a vitézkedést, hanem, *Leges militares,* hadakozó emberhez illendő törvényeket szabott és megtanította, minémü mértékletes igazsággal visellyék magokat, hogy se vereséggel, se félelemmel, se csalárd fogásokkal ne kereskedgyenek, se ajándékozásra ne erőltessenek senkit, hanem rendelt fizetésekkel megelégedgyenek.

És ki nem láttya, hogy ha a kígyók és farkasok-, a dühös ebek és medvékellen óltalmazzuk magunkat:[26] sokkal inkáb hazánk-pusztító ellenségünkre, lopással és tolvajlással kárunkra igyekező gonoszakra fegyverrel támadhatunk? mivel ezek gonoszságból ártanak, nem természetek dühösségéből, mint a vadak. Szinte oly szabad vólt tehát *Dávid-nak* megölni *Goliádot,* mint a juhai mardosó medvéket és oroszlányokat. Ha látod, hogy fiadat mardossa a kígyó, juhodat szaggattya a farkas, ölöd, vágod érette: tehát a fejedelem, mikor láttya, hogy az ellenség kegyetlenűl vágja, fogyattya hiveit, csak elhalgassa-e? Természetbe óltatott törvény az, hogy, *Vim vi repellere licet,* szabad az erőszakot erővel elkergetni.

A hadakozás, *Necessarium malum,* szükséges gonosz, és arra-való, hogy bántás-nélkül, békeségben élhessenek a jámborok; hogy az ártatlanok óltalmaztassanak; hogy a gonosz-tévők bűntetődgyenek és zaboláztassanak. Azért nem gyilkosok, úgy-mond Szent *Ágoston,* nem boszszú-állók, a kik a hadban embert ölnek: *Sed ministri legis et salutis publicæ defensores;*[27] hanem törvény-szolgáltatók és közönséges szabadság-óltalmazók. És vallyon mi lenne belőlle, ha szabad nem vólna a keresztyén országoknak ellenségekkel viaskodni? Úgy járnának fejenként, mint a sidók, kik nem akarván Szombaton harczolni, akkor méne reájok az ellenség és mint a juhokat, ölé, vágá.[28]

[26] Deus jubet bellum: Num. 25. v. 17. 1. Regum 15. v. 3. Deus docet ad proelium, Psal. 143. v. 1.

[27] (683.1) Aug. to. 6. 1. 22. contra Faustum. c. 74.

[28] (683.2) 1. Mach. 2. v. 34. 36. 41.

Bezzeg, a pogányok azzal kárhoztatták[29] és ország-rontónak mondották a keresztyén hitet, mint-ha tilalmazná a hadakozást, mellyel óltalmaztatnak a birodalmok. Erre a bolond ítíletre a Christus szavaiból vettek okot, mikor azt mondotta, hogy, *Non resistite malo,*[30] a gonosznak ellene ne állyunk; ha, ki arczúl csap, ki köntösünket elvonnya, más orczánkat fordítcsuk, más ruhánkat-is oda adgyuk. De nem vették eszekbe, hogy ezekkel a szókkal nem tiltotta Christus a fejedelmektűl, hogy hadat ne viseljenek; mert azért adott kardot kezekbe, hogy bűntessék a gonoszakat;[31] egyebeket sem fogott-el attúl, hogy törvénnyel károkat ne keressék vagy magok óltalmában másnak ne árcsanak; hanem először, tíltya, hogy haragból és gyűlőlségből boszszút ne állyunk.[32] Másodszor, a mint Szent *Ágoston*-után írja Szent *Tamás:* a Christus parancsolattya, *de præparatione ammi intelligitur,*[33] csak arra kötelez, hogy, ha szükséges a bűnnek távoztatására a szenvedés, készek legyünk minden gyalázatot és kárt szenvedni inkáb, hogy-sem Istent megbáncsuk; de ha bűn-nélkül a gonosz-tévőt megzabolázhattyuk és az ő rágalmazásából nevekedő botránkozást eltávoztathattyuk, nem kel a gonoszságra szabados útat adni a gonoszaknak. Erre tanított ő-maga Christus. Mert mikor őtet arczúl csapá egy szolga, nem fordítá más orczáját, hanem szelíden okát adá, miért nem kellene annak lenni.[34] Ezent cselekedte Szent *Pál,* mikor pofon ütötték.[35] Úgy kel azért érteni a Christus szavát, hogy inkáb mászor-is arczúl csapassuk magunkat; inkáb kárunkat duplával szenvedgyük, hogy-sem haragot, gyűlőlséget, boszszút űzzünk, hogy-sem Istent megbáncsuk; mert egyéb-aránt bűn vólna, ha mást gonoszra ingerlenénk és bűnét öregbítenők a vétkesnek.

Bizonyos tehát, hogy szabad az Isten népének hadakozni: de, *Prælia Domini,*[36] *Bella Domini;*[37] istenes hadakban, a keresztyénségért, az igazságért, az ártatlanok óltalmáért. És mikor így hadakoznak, *Non est illorum pugna, sed Dei;*[38] nem ők hadakoznak, hanem Isten. Miképpen azért Szent *Pál* dícsíri azokat, kik igaz hittel és tekélletes igyekezettel hadakozván, rontották az Isten

29 (683.3) Ita apud Aug. Epist. 4. et 5.
30 (683.4) Matt. 5. v. 38.
31 (684.1) Rom. 13. v. 4.
32 (684.2.) Rom. 10. v. 19.; Levit. 19. v. 18.
33 (684.3) S. Thom. 2. 2. qu. 72. art. 3.
34 (684.4) Joan. 18. v. 22. 23.
35 (684.5) Actor. 23. v. 3.; Ita Aug. ep. 5. citata.
36 (684.6) 1. Reg. 25. v. 28.
37 (684.7) Exod. 17. v. 16.; 1. Reg. 18. v. 17.; 1. Par. 5. v. 22.
38 (684.8) 2. Paral. 20. v. 15.

ellenségit:[39] úgy az Anyaszentegyház számtalan vitézlő embereket Szentek lajstromába írván, esztendőn-ként innepekben emlékezeteket megújíttya; úgy-mint: *Mauritiust,* Szent *Györgyöt, Achatiust, Alexandert, Flóriánt, Anastasiust, Gallicánust, Marcellust, Nicostratest* és egész *legiókat,* hat-ezeres szent hadakat. Mert, miképpen az Ó Törvényben azzal szenteltettek a papok, hogy kezeket, lábokat megvéresítették:[40] úgy, a kik törvényes, igaz hadban Isten ellenséginek vérét ontyák, *Consecrant manus domino,*[41] Istennek szentelik kezeket. Noha azért sok lelki veszedelmek-közöt forog a vitézkedő ember, és arra-nézve Szent *Ambrús* és Szent *Ágoston* minden egyházi embernek tanácsollya,[42] hogy házasság és hadakozó tisztek szerzésére ne ereszkedgyenek, mivel a házasok veszekedése és a vitézlő emberek gonoszsága azoknak szokott tulajdoníttatni, kik ezekben szerzők voltak; de az-is igaz, hogy a vitézlő állapatban szentűl élhet ember.

Az egyházi embereket az Anyaszentegyház törvénye[43] eltíltotta a hadakozástúl és azt kívánta, hogy a papok azért mennyenek táborba, hogy a bűnöket fedgyék és tílcsák, a félelmeseket bátorítcsák, a betegeket és sebeseket halálhoz készítcsék. De ez az egyházi törvény nem kötelezi a papokat, mikor magok vagy hazájok óltalma szükség-képpen kívánnya, hogy kardot ráncsanak; mert akkor azt cselekedhetik, a mit *Moyses* vagy a *Machabæusok,* kik papok lévén, nagy hadakat viseltek.

II. Része. Lássuk immár, mint kel magát viselni az istenes vitéznek, hogy ne csak világi sóldot, hanem mennyei coronát érdemellyen vitézkedésével.

Három dolgot ír Szent *Tamás*[44] szükségesnek az igaz hadakozáshoz:

Első az: *Ut autoritate legitimi principis geratur;* hogy a törvényes fejedelem ország akarattyából és rendeléséből indítcsa és visellye a hadat.

Ha, kit azon ország vagy váras tagjai-közzűl megbántott vagy károsított valaki, nem szabad maga erejével eleget tenni magának; sőt a *római* törvény, *Crimen læsæ majestatis,*[45] király árúltatásnak mongya, ha ki fejedelem

[39] (684.9) Hebr. 11. v. 33.

[40] (684.10) Exodus. 29. v. 20.

[41] (684.11) Exodus. 32. v. 29.

[42] (684.12) Possid. in ita Augustini. cap. 27.

[43] (685.1) S. Thom. 2. 2. qu. 40. art. 2. Deut. 20. v. 2. Stabunt Sacerdotes ante aciem et sic loquentur: Nolite metuere: Dominus Deus vester in medio vestri est.

[44] (685.2) S. Thom. 2. 2. qu. 40. art. 1.

[45] Lib. 48. Digestor. Tit. 4. ad Legem Julian Majestatis. Lege 4: Lege majestatis tenetur, qui injussu principis bellum gesserit, delectum habuerit, exercitum comparaverit. Citat ibi Glossa, Cod. De re militari. L. Neminem. etc.

akarattya-nélkül népet győjt és hadat indít; mert az ország és váras tagjainak bírája vagyon, ki igazságot szolgáltathat. De mikor más fejedelem és ország megbántya a szomszéd fejedelmet: ha emberséges szorgalmaztatásra nem akar eleget tenni, nincs egyéb bíró, a ki erőltethesse a vétkest, hanem az, a ki megbántódott. Mert miképpen az idegen ember, a mely várasban vétkezik, annak bírójától itíltetik, mivel gonoszságával annak hatalmába ejtette magát: azon-képpen, a mely fejedelem kárt tett a szomszéd fejedelemnek, a megsértett ártatlan itílése-alá esett, és ez hadat indíthat ellene, hogy kötelességének megfelelvén, óltalmazza a közönséges jót, és annak sértegetőit bűntetéssel szoktassa a csendességre.

MÁSODIK szükséges dolog a hadakozáshoz: *Ut justa sit causa belli;* hogy igaz igye és igen szükséges, nagy oka légyen annak, a ki hadat indít; mert ez az utólsó és veszedelmesb orvosság, melyhez csak akkor szabad nyúlni, mikor egyéb orvosság nem találtatik.

Nincsen veszedelmesb dolog, mint a hamis had-indítás. Mert valami károk és bűnök esnek a hadakozásban, mindazokban részes, mint első- és fő-ok, a ki hamis hadat indít; valamenyi lélek elvész, az ő lelke ád számot azokrúl. Azért, ha egy gyilkosság, egy lopás, egy ház-égetés, egy paráznaság testi és lelki halálra méltó: mit mongyunk arrúl, a ki ennyi ezer ember mészárlásának, egész országok égetésének, rontásának, ennyi számtalan fertelmességeknek oka? Ha, *Probationes in criminalibus, luce meridiana oportet esse clariores*[46] egy ember ölésére napfénynél világosb bizonyságokat kíván a törvény: sokkal inkáb egész országok közönséges romlásában-járó hadnak nagy és világos okainak kel lenni. És, ha csak kicsiny kétség vagyon-is a hadakozás igazságában, semmi úton nem szabad hadat kezdeni; mert, *In dubiis, melior est conditio possidentis,* mikor kétség vagyon akár-mely dologban, a békeséges uraságban-lévőnek nagyob igazsága vagyon. És nagy istentelenség vólna bizonytalan dologért bizonyos halálra taszítani csak egy embert-is, nem, hogy annyit, a menyi vész a hadban.

Ha azért kétséges a hadnak igaz oka, hamisság a had-indítás, és igazán óltalmazza magát a más rész. Mert törvényben-is ártatlannak itíltetik, a ki bizonyoson gonosznak nem mutattatik, akár- mely nagy gyanuságok légyenek hozzá.

Igaz okai, mellyekért hadat viselhet a fejedelem, ezek: 1. Ha ki tartományát haddal rontya, pusztíttya; mert tartozik a fejedelem alatta-valóinak igaz

[46] Axioma Jurisconsultorum.

és szükséges óltalmára. Sőt ha ereje és értéke lévén, óltalmazatlan hadgya híveit, úgy vétkezik, mint-ha maga tenne kárt nékik. 2. Ha ki törvény-nélkül, hatalmasúl elvészi és viszsza nem akarja adni maga, vagy alatta-valók javát, kiváltképpen mikor félhet, hogy töb és nagyob károkat tészen az-után, ha ellene nem állanak. De ebben azt kel követni, a mit Isten parancsolt és a *rómaiak* igen megtartottak. Eléb békeségre kel inteni a kár-tékont, és ha eleget akar tenni hadakozás-nélkül, nem kardhoz nyúlni.[47] 3. Ha nagy boszszúval illeti valaki a fejedelmet vagy alatta-való híveit, mint mikor a *Dávid* követít gyalázattal illeté *Hanon,* mikor *Dinát* elragadá *Hemor.*[48] 4. Ha az ország és fejedelem ellenségit segíti valaki,[49] vagy társait háborgattya.[50] 5. Ha ki nem adgya valaki a gonosz-tévőt, mint a *Beniamin* fiai nem akarák bűntetésre adni az úndok latrot; *Judic. 20. v. 13.* Ha felbontya a végezést; *4. Reg. 3. v. 5.* 6. Ha ki *török*-kel, *tatár*-ral mégyen valamely országra, bár egyéb-aránt igaz igye vólna-is, hamis hadat visel és igazán ellene álhat minden keresztyén fejedelem, sőt tartozik ellene-állani. Oka az, mert ha vétett és igazán bűntetődik valamely keresztyén ország, de azzal nem tartozik, hogy pogányok rabságába és lelki veszedelmekre hadgya az ártatlan kösséget vinni, kivált-képpen holot a kisdedek-közzűl sokan pogányságban neveltetnek. Ezek és a keresztyénségnek egyéb veszedelmi, mellyek a *török* czimborából fakadoznak, elégséges okok, mellyekért igazsággal ellene-álhatni mindennek, valaki a pogányok segítségével hadakozik.

Noha azért a keresztyén fejedelmek-alat vitézkedő köz-népek és fogadott hadak nem tartoznak visgálni, ha igaz, vagy hamis okai vannak a hadakozásoknak, hanem, a mint Szent *Ágoston* írja, *Cum vir justus, sub rege sacrilego militat, recte potest illo jubente bellare, civicæ pacis ordinem servans; cum vel certum est, non esse contra Dei præceptum, quod jubetur, vel utrum sit, certum non est;*[51] azt kel itílni, hogy a fejedelem és az ország meghánta, vetette a dolgot és hamissat nem cselekeszik, de ha nyilván-való, hogy hamis igye vagyon a had-indítónak, senki nem vitézkedhetik lelki veszedelem-nélkül mellette; mivel Isten törvénye, hogy, *Facientes el consentientes, pari pœna plectuntur;*[52] a hamisság-kezdők és hozzá-segítők egyenlő bűntetést érdemelnek.

47 (686.1) Deut. 20. v. 10.
48 (686.2) 2. Reg. 10. v. 4.; Poena. c. 12. v. 31.; Gen. 34. v. 1. 7.
49 (686.3) Exemplum, 2. Reg. 8. v. 5. 6. c. 10. v. 6. 19.
50 (686.4) Exemplum Abrahae, Gen. 14. v. 12. 14.; 2. Par. 16. v. 2. 7. 9. c. 19. v. 2.
51 (687.1) Aug. to. 6. lib. 22.; contra Faustum c. 75.
52 (687.2) Rom. 1. v. 32.

HARMADIK: az kívántatik az istenes hadakozáshoz, *ut juste geratur,* hogy igazsággal, istenesen, szentűl viseltessék a had. Nem elég, hogy igaz igye légyen a had-viselőnek, szükség, hogy a hadakozó törvények-szerént igazán visellye a hadat. Nem gyűlőlség-üzés vagy boszszú-állás kívánsága, nem préda reménsége vagy ragadozás fösvénysége, nem kegyetlenség dühössége vagy uralkodás kívánsága, nem ország vagy fejedelemség öregbűlése igaz czéllya és vége a hadakozásnak, sőt veszedelmes bűn ezekért hadakozni;[53] *Nocendi cupiditas, ulciscendi crudelitas, implacabilis animi feritas, libido dominandi et si quæ sunt similia, in bellis jure culpantur,*[54] hanem arra kel nézni a hadakozásban, hogy az igazság, az Isten tisztessége, az ország bátorságos békesége óltalmaztassék, hogy a gonosztévők bűntetődgyenek és félelem által eszekre jővén, tartózkodások légyen az ártatlanok károsításában: *Pacem habere debet voluntas; bellum necessitas, bellum enim geritur, ut pax acquiratur. Hostem pugnantem, necessitas perimat, non voluntas.*[55] Nem-is szabad a hadat továb vontatni annál, a míg a szükség kívánnya. Sőt az *Agesilaus* és *Licurgus* törvényét-is meg kel tartani, kik, *Vetuerunt sæpe contra eosdem bellum gerere, ne ii bellandi rationem discerent,*[56] ártalmasnak itilték, ha gyakran és sokkáig azon ellenséggel hadakoznak, mert ezzel taníttyák és bátoríttyák a hadakozásra.

De, hogy sommában foglallyuk a had-viselésben szükséges dolgokat, az isten-félő vitéznek, ha üdvösségesen akar a hadban forogni, három dologra kel vigyázni: először, mint visellye magát Istenéhez. Másodszor, mit cselekedgyék felebarátival. Harmadszor, minémü készülettel és móddal rendellye maga állapattyát, hogy az ideig-való vitézkedés örök kárhozaton ne végeződgyék.

Először azért: a keresztyén vitéznek meg kel ismérni, a mit Szent *Dávid* magában tapasztalt, hogy nem az ő karja és kargya, hanem a seregek Istene hatalma szerzi a győzedelmet;[57] Isten az, a ki taníttya a vitéz ember kezét a hadakozáshoz[58] és sok ezerek veszedelme között paísa-alat óltalmazza.[59] Annak-okáért nem erőből vagy sokaságból, nem okosságból vagy bátorságból kel a győzedelmet reménleni, hanem Isten segítségéből és óltalmából. Mert,

[53] (687.3) Jacob. 4. v. 1. Bella ex concupiscentiis nascuntur.
[54] (687.4) Aug. to. 6. lib. 22.; contra Faust. cap. 74.
[55] (687.5) Aug. ep. 205. ad Bonifacium.
[56] (687.6) Plut. Apopht. Laconic. in Agesilao et Lycurgo.
[57] (688.1) Psal. 43. v. 7.
[58] (688.2) Ps. 143. v. 1.
[59] (688.3) Psal. 90. v. 7.

Non est fortium bellum,[60] a hadak győzedelme nem erőben ál, hanem a mit Szent *Pál* mondott a választásról,[61] azt igazán mondhattyuk a hadi győzedelemről; hogy nem a serénykedésből, hanem annak irgalmából vagyon, kit a Szent Irás *Victor*-nak, hadak-győzőnek nevez.[62] Ugyan-is az egybe-elegyedett roppant seregekben mikor, mint az essőt, oly sürűn szórják a nyilat vagy golyóbist, hogy téged nem talál akár-mely alá-való ember lövése, hanem az utánnad- vagy melletted-valót:[63] nem a te erőd és bátorságod oka, hanem egyedűl az Isten kegyelme, mert magadnak módod abban nincsen, hogy elkerűllyed a golyóbist, melyre-nézve a táborokból méltán kinevetik, ha, ki a harczon ide s tova hajtya fejét, mint-ha elállana a golyóbis-előt, maga annyi félelem vagyon eggyüt, mint másut és nem tudván melyre mégyen a golyóbis, azt sem tudhattya senki, melyre kel hajolni.

Úgy tetczik, *Isaias* ötven-nyólczszor, hatvan-négyszer *Jeremiás* és a mint másut mondám, az Ó Testamentom két-százszor nevezi Istent, *Sabaoth,* seregek Urának. Ezzel ismértetvén, hogy Isten az, a ki megveri a hadakat, a ki óltalmazza az embereket. Annak-okáért, mikor a keresztyén fejedelmek hadat viseltek, elsőben azt cselekedték a mit *Constantinus*-rúl írva hagyott *Eusebius: Constantinus Deum quæsivit adjutorem; ratus, auxiliis, quæ ex armis militum petuntur, vix secundas tribuendas.*[64] *Precibus, si unquam alias, tunc (in bello) sibi opus esse intelligens, Dei sollicitabat sacerdotes, ut semper cum ipso essent.*[65] *In Crucis tabernaculo, Salvatori preces fudit.*[66] *Inedia et corporis affictatione seipsum coërcuit, uti Deum sibi precationibus placatum, adjutorem haberet.*[67] A harcz-előt (úgy-mond) bőjtöléssel, testi sanyargatásokkal, aítatos könyörgésekkel engesztelte Istent, meggondolván, hogy nem fegyveren és sokaságon, hanem Isten segítségén fordúl a nyereség. *Theodosius*-rúl írja Szent *Ágoston,* hogy, *Magis orando, quam feriendo pugnabat;*[68] inkáb hadakozott imádsággal, hogy-sem verekedéssel; mert, *Si quando bellum concitabatur, Davidis exemplo ad Deum confugit; pro certo persuasus, eum*

[60] (688.4) Eccls. 9. v. 11.
[61] (688.5) Rom. 9. v. 16.
[62] (688.6) Abac. 3. v. 19.
[63] Plutar. Apopht. Laconicis. Archidamus Agesilai filius, Catapultæ tormentum primum allatum videns, exclamat, Hercules periit viri virtus. Id hodie verius est.
[64] (688.7) Euseb. lib. 1. de Vitæ Const. cap. 21.
[65] (688.8) Euseb. lib. 2. Vitæ Constant. cap. 4.
[66] (689.1) Cap. 12.
[67] (689.2) Cap. 14.
[68] (689.3) Aug. 5. de Civit. c. 26.

bellorum administratorem esse;[69] bizonnyal hitte, hogy Isten viseli a hadat. És ha a *Moyses* könyörgése[70] többet használt győzedelmére, hogy-sem a sokaság kargya; a papok trombitája ledőjtötte a *Jéricho* falait, mellyeket emberi erő el nem ronthatott; a *Jósafát* rendelt seregi-előt isteni dícsíreteket énekelvén a papok, egy-másra támadtak az *Ammon* és *Moáb* fiai[71] és az Isten népének szeme-láttára egy lábig levágták egy-mást: nyilván-való, hogy az aítatos könyörgések minden emberi eszköznél erőssebbek a hadak győzedelmére.

Azért a tábori emberek-közzűl ki-ki magán, szűvel és nyelvel, gyakor fohászkodásokkal kérje az Isten segítségét, ollyan formán és módon, mint olvassuk a Szent Irásban,[72] hogy a harcz-előt imádkozott Asa, *2. Paralip. 14. v. 11.* Jósafát, *2. Paral. 20. v. 6.* Ezechiás, *Isai. 37. v. 16.* a Machabæusok, *1. Machab. 3. v. 51. 2. Machab. 5. v. 22.* és Judit aszszony, *Cap. 9. v. 2.*

A győzedelem-után-is senki fel ne fuvalkodgyék, hanem Istennek adgyon hálát. És Szent *Pál*-lal azt mongya, *Deo gratias, qui dedit nobis victoriam,*[73] hála Istennek, a ki győzedelmet adott nékünk; és annak tisztességére fordítcsa győzedelmét, a kinek segítségével nyerte diadalmát.

Ennek-felette a had-viselő generálok tartoznak nem-csak azzal, hogy szabott órákat rendellyenek, mellyekben bizonyos lövések jelével minnyájan imádkozásra indíttassanak, hanem azzal-is, hogy a táborban nyilván-való czégéres bűnöket ne szenvedgyenek, mellyekkel Isten haragja gerjed.

Másodszor: az istenes vitéz két dologgal tartozik felebaráttyának; egy-gyikkel, hogy kegyetlen ne légyen ellenségéhez. Nyilván parancsollya Isten, hogy, *Mulieres et infantes,*[74] az aszszony-népeket és szóllatlan gyermekeket meg ne öllyék a hadban, sőt a gyümőlcs-termő fákat se vágják ki, mert azok nem hadakoznak ellenünk.[75] *Adoni-bézek* hetven királynak kezét, lábát kegyetlenül elvagdaltatta:[76] de Isten akarattyából hasonló-képpen cseleküvék ő-vélle *Jósue.* Másutt-is a Szent Irásban megmondotta Isten,[77] hogy az Israël királyára megharagutt, azért, hogy a rabokkal kegyetlenűl bánt. Mert, *Sicut*

69 (689.4) Socrat. lib. 7. c. 32. Ruffin.
70 (689.5) Exod. 17. v. 11. 12.
71 (689.6) 2. Paral. 10. v. 20. 22.
72 Ore ora: pugno pugna.
73 (689.7) 1. Corint. 15. v. 57.
74 (689.8) Deut. 20. v. 14.
75 (689.9) v. 19.
76 (690.1) Judic. 1. v. 6. 7.
77 (690.2) 2. Par. 28. v. 6. 7. 8. 15.

resistenti violentia redditur: ita victo, vei capto, misericordia debetur;[78] miképpen az ellenkezőt kímélletlen kel ostromlani: úgy azt, a ki meggyőzetett, irgalmason kel tartani. Bezzeg értette ezt amaz isten-félő *Constantinus,* kiről azt írja *Eusebius,*[79] hogy látván vitézinek felgerjedett indúlattyát, kik egy lábig le akarták vágni az ellenséget, megkiáltatta, hogy aranyat ád, valaki elevent viszen. Így az ellenség életét kincsen megváltotta.

Másikkal tartozik a vitézlő ember a szegény kösségnek, hogy azt ne verje, ne foszsza, ne pusztítcsa, hanem a keresztelő *János* parancsolattya-szerént[80] fizetését kőlcse és azzal éllyen. Ha megszűkül, kövesse Szent *Dávidot,*[81] ki nem ragadozott, hanem *Achimélech*-tűl kéreméssel nyert kenyeret.[82] A *Nábal* juhait sem lopatta, hanem kéremés-szerént, jó akaratból kívánt segítséget szükségében. *Marcus Scaurus* írja,[83] hogy a *római* tábor szélén egy szép, ért gyümőlcs-fa vólt: mikor más-nap a tábor megindúlt, egy alma heával sem vólt a fa; mert akkor a had-viselőnek illyen *instructiot,* vagy *ordinanciát* adtak a császárok: *Si vis tribunus esse, imo si vis vivere manus militum contine. Nemo pullum alienum rapiat: ovem nemo contingat: uvam nullus auferat: segetem nemo deterat: oleum, sal, lignum nemo exigat: de præda hostis, non de lacrymis provincialium habeat;*[84] ha tisztet akarsz viselni, sőt ha élni akarsz, a vitézek kezét megtartóztasd; senki tyúkját, juhát, szőlejét, gabonáját ne báncsa a szegény embernek; az ellenség prédájából, nem az ország tagjai siralmiból gazdagúllyon. Akkor *Pescennius Niger,* egy tyúk lopásért tíz gyalognak akarta fejét vétetni.[85] És, noha megengedte életeket a sok vitézlő nép kérésére: de tíz tyúkot adatott a kár-vallott embernek. Bezzeg arany üdő vólt, mikor ezek a törvények és jó szokások virágoztak; bezzeg, nem csuda, hogy akkor a hadak győzedelmesek voltak: de külömben fordúlt most a világ. Ez az oka, hogy, *Prædatores suorum, et ipsi præda hostium;*[86] a kik prédává tészik a szegénységet, magok-is ellenség prédái lésznek. Mert, a Szent *Jerónimus* és *Gregorius* mondása-szerént: *Nostris*

78 (690.3) Aug. ep. 205.
79 (690.4) Euseb. lib. 2. Vitæ Constantini. c. 13.
80 (690.5) Lucæ. 3. v. 14.
81 (690.6) 1. Reg. 21. v. 3.
82 (690.7) 1. Reg. 25. v. 7. 8.
83 (690.8) Frontius, lib. 4. Stratagemat.
84 (690.9) Flav. Vopiscus in Aureliano. initio.
85 (690.10) Ælius Spartianus, in Pescennio Nigro sub finem.
86 (690.11) Cassiodor. lib. 5; Variarum ep. 26.

peccatis, barbari fortes sunt: nostris vitiis, romanus superatur exercitus.[87] *Peccata nostra, barbaricis viribus sociamus; et culpa nostra, hostium gladios exacuit:*[88] a mí bűneink tészik erőssé és győzedelmessé az ellenséget, azok élesítik ellenünk a pogányok fegyverét.

Harmadszor: magárúl el ne feletkezzék a hadakozó vitéz. Eszébe jusson, hogy a tábor nem egyéb, hanem halálra ménő emberek sokasága. Valakik ütközetre mennek, *Sunt sani agonizantes,* halálra vált vonagodó egésségesek, és úgy kel lelkeket Istennek ajánlani, úgy kel üdvösségekrűl gondolkodni, mint, a kik halálok óráján vannak. Bolondság vólna a földért hadakozni és Meny-országot elveszteni; embereket győzni és bűnöktűl meggyőzetni; prédával gazdagodni és magát pokol prédájává tenni; e földön dücsösséget nyerni és a más világon örökké kínlódni.

Azért a hadban forgó vitéznek oly igazán és szentűl kel élni, mint akarná, hogy találtatnék halála óráján; oly tisztán kel lelki-isméretit viselni, hogy tudva és akarva Istenét meg ne báncsa. Mert a jó lelki-isméret oly bátorságot ád a veszedelmek-közöt,[89] hogy mint az oroszlány, úgy nem túd félni az igaz ember: a gonosz lelki-isméret pedig, *Timida est,*[90] rettegő és igen félelmes. Mert a gonosz embernek nem-csak az ellensége, a kivel szembe-szállott, hanem Isten ő-maga, kit megbántott. De mivel emberek vagyunk és sok gyarlóságokkal megkörnyékeztettünk: mikor a hadak egy-máshoz közelgetnek, tartozik azzal minden keresztyén, hogy Istennel megbékéllyék és úgy visellye magát, mint-ha ez vólna utólsó órája.

Ez pedig a békéllés két-képpen lehet: először, ha helye, ideje es papja vagyon, lelki bánattal és alázatossággal meggyónnyék. Másodszor, ha ennek alkalmatosságát és idejét elmúlatta, meg ne réműllyön. Mert *Sacramentom*-nélkül-is megbékélhetik Istennel és bűneinek bocsánattyát nyerheti, isteni szeretetből származott szűbéli töredelmességgel, mely egy szem-pillantásban meglehet, kiváltképpen, ha minden-napi gyakorlással ehez szoktattyuk magunkat.

Hogy megtanúllyuk, mint kel ezt az üdvösséges töredelmességet gyakorlanunk,[91] jusson eszünkbe, hogy a bűnös embernek megtérésére szükség, először, hogy gyűlőllye és bánnya Isten-ellen való gonoszságit. Másodszor,

87 (690.12) Hieron. ep. 3. ad Heliodorum: in Epitaphio Nepotiani. sub. finem.
88 (690.13) Greg. lib. 4. Indict. 13. epi. 32. ad Mauritium Augustum.
89 (691.1) Prov. 28. v. 1.
90 (691.2) Cap. 4. v. 20.
91 *Actus contritionis.*

hogy a Christus érdeme-által bűnei bocsánattyát reménlye. Harmadszor, hogy magában elszánnya és végezze, hogy életét megjobbíttya és a bűnöket eltávoztattya. Ha a bűnöket csak azért bánnya és gyűlöli ember, hogy néki ártalmasok, mert ezekkel a mennyei bóldogságot elveszti és lelki veszedelmet, örök kárhozatot érdemel véllek, noha ez a bánat elégséges arra, hogy a gyónás *Sacramentoma*-által bűnei bocsánattyát nyerje, de *Sacramentom*-kivűl csak magán az *Attritio* nem elég a bűnök bocsánattyára. Hanem, hogy *Contritio* légyen, mely *Sacramentom*-kivűl-is Istennel megbéléltet, azért kel a bűnt gyűlőlni és bánni, mert Isten-ellen vagyon, mert azzal a felséges Istent, a mí édes teremtő, üdvözítő Urunkat megbántottuk.

Annak-okáért veszedelmes igyünkben felemellyük lelki szemeinket Istenhez, az ő felséges méltóságát és hozzánk mutatott nagy jó-vóltát meggondolván, bánnyuk, hogy őtet megbántottuk, és bocsánatot kérvén, magunkban elvégezzük, hogy életünket megjobbítván, a bűnöket eltávoztattyuk. És vagy illyen, vagy ehez hasonló könyörgést bocsássunk Istenünkhöz: felséges Isten, irgalmasságnak és kegyelemnek Attya, ki a hozzád-térő bűnösöket befogadod, mint *Magdolnát* és a tékozló fiat, bánom és szűből kesergem, hogy ellened vétettem és bűneimmel Szent Felségedet megbántottam. A közbenjáró Christus Jesus érdemeért kérlek, légy kegyelmes az én bűnös lelkemnek. Én-is, a te malasztod segítségével, tekéllett szándékkal igyekezem életem jobbítására és a bűnök távoztatására.

Efféle aítatos könyörgés-után a vitézlő ember keresztyéni bátorsággal járjon-el hívatallyában. És ha az alatta-valókat meg találllya szidni valami vétekért, azon ne törődgyék. Mert igazán írja Szent *Tamás,* hogy a kinek hatalma vagyon arra, hogy a vétkes embert testi vereséggel bűntetheti, vétek-nélkül rettentheti és szégyenítheti szitokkal-is.

Azt pedig mindenkor szeme-előt visellye, a mivel a Negyedik *Leo* pápa bátorította a keresztyén vitézeket: *Omni timore ac terrore deposito contra inimicos sanctæ fidei, agere viriliter studete. Novit enim Omnipotens, si quilibet vestrum morietur, quod pro salvatione patriæ ac defensione Christianorum mortuus est et ideo, ab eo præmium cœleste consequetur;*[92] hogy félelem-nélkül harczollyanak, mert a ki meghal, Istentűl mennyei dücsösségbe vitetik, a ki tudgya, hogy az igaz hitért, a keresztyénség óltalmáért, hazájának bátorságáért szenved halált a vitéz ember.

[92] (692.1) Cap. Omni timore. 23. qu. 8.

Meghallók keresztyének az istenes vitézek hivatallyát, de eszűnkbe jusson, hogy a mí életünk vitézkedés, és a mint nem egy helyen mongya[93] a Szent Irás, valamíg élünk, mint mezei hadakozók, *In tabernaculis,*[94] sátor-alat lakunk és nem veszendő kincsért, hanem, *Pro anima,*[95] lelkünk megtartásáért hadakozunk; azért parancsollya Szent *Pál,* hogy, *Labora sicut bonus miles Christi;*[96] ki-ki úgy fáradgyon, mint Christus jó vitéze. Nem arra rendeltetett ez a vitézkedés, hogy embereket öllyünk, hanem hogy e világ setétségének fejedelmét meggyőzzük,[97] a belső és láthatatlan ellenségeket, a mí saját indúlatinkat, fogságban tarcsuk. Azért, nem testi fegyverrel,[98] hanem, *Armis lucis, armis justitiæ,*[99] igazság és világosság fegyverével úgy harczollyunk, hogy a győzedelmes vitézeknek igért jutalmat elnyerhessük. Melyre segítcsen minket az Atya, Fiú, Szent Lélek Isten. Amen.

93 (692.2) Job, 7. v. 1.
94 (692.3) 2. Cor. 5. v. 4.; 2. Pet. 1. v. 14.
95 (692.4) 1. Mach. 12. v. 51.
96 (693.1) 2. Tim. 2. v. 1.
97 (693.2) Eph. 6. v. 12.
98 (693.3) 2. Cor. 10. v. 4.
99 (693.4) Rom. 13. v. 12.; 2. Cor. 6. v. 7.

9

TOLNAI MIHÁLY: SZENT HAD, AZ AZ, LELKI S TESTI SZABADSÁGOKÉRT FEGYVERT VONT VITÉZEK TÜKÖRE (1676)

avagy Ollyan idvességes Szent Írásbul öszve szedegettetett *Lelki Tanács,* a' mellyben az igaz *Hadakozásnak* bizonyos *okai,* igaz *módgyai,* hasznos *végei,* rövideden egyben szerkeztettenek. Mellyben ha valaki jól el-készittetett elmével belé teként, nagy könnyen meg-itélheti, mitsoda tészi a' Vitézlő rendeket bátortalanokká, ellenségek előtt futókká, szaladókká. *Viszont,* mint kellyen ő magokat olly karban állatni, hogy ellenségekkel bátran szemben szállyanak, s' dicsiretessen harczollyanak, s' kivánatos győzedelemmel-is *ékesüllyenek;* ez vitézeknek kedvekért irattatott *Tükörből,* mint meg-annyi *Tanitó Mester* által, igen rövideden, de világossan meg-tanittatnak. A' mellyet Tanitási alkalmatossággal-is praedikállott a' Vitézek előtt.

ÉSAIÁS 33, 1.
Jaj tenéked, aki kóborlassz, pusztítassz, holott te mástól nem kóboroltattál, pusztíttattál; ki más ellen hamisan cselekeszel, holott teveled hamisan nem cselekedtek. Mikor megszűnöl fosztani, te is megfosztatol; mikor a hamis cselekedetnek véget veténdesz, te veled is hamisan cselekesznek.

ABDIÁS 15.
Amiképen cselekedéndel mással, úgy cselekesznek tevéled is, a te fejedre tér, amivel másnak fizettél.

JÓZSUÉ 7, 12.
Azért nem állhatnak meg Izráel fiai az ő ellenségek előtt, hátat adnak az ő ellenségek előtt, mert a nékem szenteltetett marhának elvételében bűnösök. Nem lészek különben veletek, hanem ha kivesztitek közületek a bűnöst.

NEHÉMIÁS 4, 14.
És mikor felkelvén megcirkáltam volna őket, mondék a főnépeknek, a fejedelmeknek és a községnek: Ne féljetek őtőlök! A nagy és rettenetes

> Úrról emlékezzetek és harcoljatok a ti atyátokfiaiért, fiaitokért, leányitokért, feleségeitekért és házaitokért!
>
> 2 KRÓNIKA 14, 11.
> Oh Uram, nem nehéz tenéked megsegélleni vagy sokakat, vagy azokat, kiknek erejek nincsen. Segélj meg minket óh mi Urunk Istenünk, mert Tebenned vagyon minden bizodalmunk és a te nevedben jöttünk e számtalan sok népre! Oh Uram, Te vagy a mi Istenünk, ne vegyen az ember Terajtad erőt!

A MÉLTÓSÁGOS NAGYSÁGOS ÚRNAK, Hadadi VESSELÉNYI PÁL Uramnak Őnagyságának. Az igaz MAGYAROS MAGYAROK Lelki és Testi Szabadságokért Számkivetést szenvedők Táborának választott Főgyenerálisának, az Isten bujdosó Frigy-Ládájának mindkét kézzel helyreállatójának, igaz Hazafiának, nékem is Nagy Fautoromnak.

TEKÉNTETES ÚR! Nagyságos Uram! Olvassuk a második Sámuel könyvének második részében, Saulnak halála után Dávid országlásának kezdetiben pártolkodás lőn Abner (ki a Saulnak fő Hadnagya vala) és Dávid közt, mert Abner felvevé a Saul fiát, Isbósetet, általvivé Mahanáimba, királlyá téve őtet Gileádban az egész Izrael népén. Dávidot is felkenik a királyságra a Judának házán Hebronban. Abner mint nyughatatlan ember sereget gyüjt Dávid ellen. Joáb is a Dávid seregének fő Hadivezére az ő urának szolgáival felfegyverkezik, eleikbe száll, hogy a pártos elméket lecsendesíthesse. Különben a dolog nem lehet, hanem mindkét részről hadakozni kezdnek. Erős harc lévén egymás közt, végre az Abner az Izraellel megveretik Dávid szolgáitól. Látván Abner azon egy nemzetségnek, atyafiaknak szörnyű romlásokat, szívében megkeresedik, s végre szíveket meghajtó s lágyító édes beszédekkel így szólítja meg Joábot (v. 26.): *Vajjon mindörökké fegyver miatt kell-é megemésztetnünk? Nem tudod-é, hogy siralmas lészen ennek vége? És meddig halasztod, hogy nem mondod a népnek, hogy térjenek meg az ő atyjokfiainak hátokról? – Joáb is ezt hallván megengesztelődik s eképen tészen választ: Él az Isten, hogy ha te nem szólottál volna, még reggel elment volna a nép és nem kergette volna az ő atyjafiát.* – Így engesztelődnek meg a két atyafiak s a szép békeség köztök ottan meglészen.

Amikor ezt a Históriát olvasom és ezzel a mostani utolsó veszedelmében agonizáló Magyar Nemzetet összehasonlítom, a pártoskodást, egymás ellen fegyverfogást hasonlóképen köztök feltalálom, amelyet keseredett szívvel,

könnyes szemekkel közöttük sóhajtván nézdegélek. Ím egyik vér maga vérét, egyik atyafi ugyan maga atyjafiát, már régtől fogván minden kimélés kívül mint annyi *gyilkos* öli, vágja, életét fogyatja. Nincs szíve, hogy megesnék édes nemzetsége vére kiomlásán! Esedezik egyik a másiknak: *Édes atyámfia, szerelmes vérem, kedvezz életemnek!* s nem indulhat szánakozásra. La mely kegyetlen természetet öltözött fel a maga felekezeti ellen. Óh baromi fene bestiákhoz illő kegyetlenség! Ki látta valaha s hol hallotta, hogy az atyafiak szívek egymás ellen Adamás kövekké változzanak? Istenem!

Én nem mint pártütő Abner, hanem mint Istennek békeséghirdető Angyala, békeségnek Fia, édes Hazám s Nemzetem siralmas állapotját keserülője, köztetek felkiáltok egymást öldöklő Magyarság:

MAGYAR NE VESZESD A MAGYART!

Vajjon mindörökké fegyver miatt kell-é megemésztetni e maroknyi magyarságnak? Nem tudjátok-é, hogy siralmas lészen ennek vége? Meddig halasztjátok, hiszen egy vérből származott atyafiak vagytok és nem mondjátok egymásnak: ki ki térjen meg az ő atyjafiának kergetésétől, fogja meg magát az öldökléstől!

Óh vajha azt érném s láthatnám én is az Abnerrel a magyarság közt, hogy egymás ellen letennék pusztító s megemésztő fegyverüket! De könnyebb azt kívánnom, hogysem a szép atyafi szent szeretetnek csendességét látnom!

Ha az igaz magyar vérnek valami kicsiny szikrácskája belőletek még ki nem apadt Magyarok, akik vagytok, eszméljétek meg ti magatokat, gondolkozzatok józanon e dologról! Avagy nem ítélhetitek-é meg, hogy utolsó veszedelmetek és romlástok szemetek és ajtótok előtt vagyon? Veszitek-é eszetekbe, hogy *a két idegen nemzetség*, akiknek ti magatoknak, mint valami oroszlánoknak (mintha egyike nem lett volna elég elprédálásodra) elszaggatására és eltépésére adtátok, hogy ezen bánkodnának? És hogy egyike is hajdani szabadságodra visszaállatni fáradoznának? Igyen se úgy gondolkozzál, sőt nagy hahotával és kacagással nevetik bolondságtokat, hogy magatok tennenmagatokat eképen fogyatjátok. Óh eléggé megsirathatatlan és meggyászolhatatlan nemzetről nemzetre terjedő nagy kár! Be kell teljesedni Idvezítőnk mondásának, ha jó eleve fel nem ébredtek: *Amely ország, nemzetség egymás ellen meghasonlik, el kell annak pusztulni!* (Máté 12,25.)

Vigyázz, óh vigyázz jövendőbéli megmaradásodra! Tanulj a magad nagy kárán s hitesd el magaddal, hogy kevesen vannak emberek közt jóakaróid.

Vagyon-é az is híreddel, hogy csak addig való a te fegyverfogásod s kardoskodásod, amíg végbe viszik szándékjokat a kegyetlen üldözők! De mihelyt elérik feltett céljukat s dolgoknak jó folyását látják, ottan letétetik tevéled

a fegyvert, azután nem kell néked sem sereged, sem kardoskodásod, akár Lutherista, akár Pápista, akár Kálvinista (mint nem jól hívják) légy. Csak hogy *magyar vagy, ez egy tertiumért kell megfulladnod,* ezért egyenlő sorsod, egyenlő jobbágyi állapotod lészen, légyen tudva nálad s emlékezzél erre!

Nem lévén külső erőm s tehetségem is nincs, hogy veled jól tehessek, árva Haza, mégis fene ette sebeidet (melyben, ha magad eszedbe nem vészed, ezentúl megemésztetel) szemed eleibe terjesztem; mint kelljen orvosolnod, arra megtanítlak. Ha országod s nemzeted megmaradását szívesen akarod, forradjon össze szívetek, legyetek egylelkűek, mindkét kézzel munkálkodjátok megmaradástokat, az Isten is így lészen veletek s dolgaitoknak is jóelőmenetelét adja. Az idegen orvosok felette igen mostohák, higyjétek! Hiába álmodozunk mi olyanokkal, akik nekünk nemhogy előmenetelünkre, sőt fogyásunkra s romlásunkra igyekeznek.

Tégedet pedig óh Istennek népe, édes árván hagyatott Nemzetem, aki a *Jéhova* hadát igazán viseled, igazán harcolsz, aki megmaradtál a Jézus Krisztus vallásában mindennyi háborúságos napjaidnak szélvészei között is és aki harcolsz édes Hazádnak lelki s testi szabadságának megnyeréséért mind a vérig, ez intésem által oktatlak arra, mint kelljen magadat táborban viselned, ha diadalmasan akarsz ellenséged ellen megállani. *Mi nem elég embernek csak száján pengetni, hogy a vallásért s az Haza szabadságáért harcol, hanem erejében és valóságában is meg kell azt szent élettel bizonyítani.* Erre pedig eléggé *kapút* nyit és megtanít e kis Tracta. Cselekedtem ezt nem személyem kellettetéséért, avagy magam korcsomállásáért, hanem mindenek felett az élő Istennek dicsőségéért, a Haza lelki s testi szabadságának újonnan való helyre állításáért! Elég nyereségem nékem az, ha csak egy lelket a nagy kárnak megorvoslására e kis munkával felindíthatok. Nem tartom ezért sem e, sem a két megelőző tanításaimat alkalmatlan időkben mondattatott igéknek lenni, ugyanis mikor volt a számkivetésnek terhe alatt elcsüggedett léleknek nagyobb szüksége az Istentől reánk bocsátott keresztviseléseknek békeségesen való elszenvedésének tanítására, mint e mostani keserves állapotban!? Melyet az első elmélkedésemben világ eleibe kiterjesztettem. Hiába mondattatott Ige volt-é, hogy ember nyomorúságiból való kiszabadulásnak okáért ne futkározzék ide s tova, hanem igaz poenitentia-tartás által mindeneknekelőtte az egy igaz Istenhez folyamodjon? Temagad tégy ítéletet efelől, azt pedig a második tractában elkövettem. Ez utolsót pedig hogy tükörül tégyem minden vitézlő rendeknek s kit-kit az igazán való hadakozásra megtanítsak, avagy ennek kimunkálódásában hiába fáradoztam-é? – Nem gondolom!

Én e hadi tanításban csak addig mentem, amíg a Szentírásnak igazító regulája kiterjed, a külső Mathematica Militaris Dispositiót bízom a külső tábori emberekre, azoknak directióira.

Micsoda okokra nézve tettem e kis munkának eleibe a Nagyságod Méltóságos nevét, ím megmondom:

I. Mert Isten Nagyságodat, nem különben mint egy Dávidot mindenek, sőt a maga reménysége felett is állította elő mostani Árva Magyar Nemzetségnek igazgatására, hogy ennek veszedelmében sillyedező hajóját kormányozza: a sok tengeri szélvészek és háborúk ellen tántorgó vitorláját egyengesse, félelmében bátorítsa, tudatlanságában oktassa. Bizony dolog, ha valaha kívántattak az okos tanácsos és tudós hadivezérek e hazában, nagy szükségünk vagyon ma azokra. Melyre nézve Nagyságod is nem vonogatván magát, az *Isten bujdosó Frigy Ládájával* együtt táborban nyomorog, inkább választotta magának a nyughatatlan sok test és elme törődésével összeköttetett bajos életet Mózessel, holott maga uraságában jószágiban is csendesen élhet vala. Mely jó dolgáért mind Istentől elhisszük bő áldomást, az igaz Magyar Haza fiaitól is sok jókat, sok áldást hall érette és a Nagyságod fényes emlékezete ezért is a posteritásnál örök emlékezetben lészen.

Miképen kelljen az Isten táborát rendes karba állatni, e csekély tanításból is mint megannyi *acéltükörből* láthassa, azért e tisztemet elkövettem s végbe is vittem elsőben.

II. Mert amidőn az én Istenemnek reám kegyelmes gondjaviseléséből, Istenem dicsőségéért, a *Belgiumi Académiák* felé igyekeztem volna, akkor a *Tekéntetes Méltóságos Nagyságos Lónyai Anna* fejedelemasszonnyal, édes szülőanyjával Nagyságod is utamra való költségadással gyámolíta, mely istenes cselekedetével szent szándékomban elősegélett. Nem akarván azért e jótéteményéért háládatlan lenni Nagyságtokhoz, ím világ eleibe terjesztvén, e kis munka által meghálálom, Istennek is bémutatom, melyet a Nagyságod ajtajának is mind két mellékére felfüggesztek újesztendői ajándékul. Méltóztassék azért e jó indulatokért Nagyságod e kis munkát kegyelmes protectiója alá venni s meg is olvasni. Ha valami jót benne talál, azt Istennek, ha pedig hibát, nékem tulajdonítsa.

Leborulván végezetre a minden kegyelemnek szent Atyja előtt, alázatos szívbéli töredelmességgel könyörögvén Őfelségének, hogy kegyelmes Asszonyunkkal Nagyságodat és szerelmes házastársát s kedves rajait vegye édes atyai oltalma alá, boldog napoknak látására virrassza. Engedje meglátni rövid nap a Sionnak szabadulását Nagyságtoknak, emelje fel Anyaszentegyházának

meghanyatlott zászlóját e világ láttára, elégelje meg sok háborgattatását. Nagyságtokat pedig lelki s testi áldásival bővön koronázza, Ámen! Ámen.

Nagyságod alázatos Szolgája az Úr munkájában, Krisztus szenvedésének egyik társa

THOLNAI MIHÁLY

SZENT HAD, AZAZ LELKI S TESTI SZABADSÁGOKÉRT FEGYVERT VONT VITÉZEK TÜKÖRE

Felvött lecke (Lukács 3,14.): Megkérék pedig őtet (t. i. Keresztelő Jánost) a vitézlő népek is, ezt mondván: Mi pedig mit cselekedjünk? És mondá nékik: Senkit meg ne rontsatok; senkit patvarkodással, csalárkodással, hamisan való vádlással meg ne nyomorítsatok és megelégedjetek a ti zsoldotokkal.

ELÖLJÁRÓ BESZÉD

A tiszta, szent és szoros evangéliumi fegyhetetlen élet, valamint hogy a külső polgári társaságban, Politiában el nem bontja, fel nem zavarja a jó rendet, sőt azzal szépen megegyez, azt erősíti, állandóvá teszi, úgy azon polgári társaságban lévő külső vitézlő rendekkel megegyez, üstökbe egymással nem kapatja, a fegyvert velük le nem tételti, szablyájuknak élít ki nem vonja, de méginkább szívüket az ellenség ellen erősíti, dolgukban előmenetelesekké, jószerencsésekké tészi.

E célul feltett tárgynak, mint megannyi Tudománynak mindakét ágát állandóvá tészi, igazságát felállatja az Istennek Lelke a Szentírásban. Az elsőt: Nem bontja el és fel nem zavarja a jórendet (2 Krón. l9,5–7.) Jozafát *rendele bírákat azon a földön, Judának minden erős városiban és monda a bíráknak: Jól meglássátok, mit cselekesztek, mert nem ember képében ítéltek, hanem az Úrnak képében, ki az ítéletben veletek. Azért az Úrnak félelme légyen rajtatok, okkal cselekedjetek és szorgalmatosak legyetek.* Tudta jól ez a szent király, hogy az igaz isteni félelemmel összeköttetett szent élet nem elrontója a polgári társaságnak, hanem erős gyámolítója, oszlopa és külső-belső erőssége, bástyája s tornya.

Dávid király is ezzel az istenes szent élettel akarja birodalmát, országlását megerősíteni, amidőn így szól (Zsolt. 101,7–8.): *Nem laknak az én házamban az álnokság cselekedők. Aki hazugságot szól, nem lészen maradása az én szemeim előtt. Nagy hamar elvesztem e földnek latrait, hogy kigyomláljam az Úrnak városából mind a hamisság cselekedőket.*

A második ágát is isteni hiteles bizonyságokkal állandóvá teszi ugyanezen Szent Lélek azon tudománynak, hogy a vitézlő rendek szablyájának élít ki nem vonja, a fegyvert velük le nem téteti. Ki volt vitézebb s szentebb életű ama nagyhitű Ábrahámnál, ki minden hívőknek atyjának mondatik (Róm. 4,16–17.) Fegyvert foga ő és az ő szolgái, kik az ő házában nevekedtenek, viadalhoz háromszáztizennyolcat készíte, ellenségének utánnok indula, kik az ő atyjafiát, a Lótot elrablák és fogságra vivék, megveré ellenségít, az ő atyjafiát pedig kezekből kiszabadítá (Terem. 14,15–16.).

Ama fegyvert viselő századossal (kit Idvezítőnk az ő hitiről és kegyességéről igen megdicsért) nem téteti le a fegyvert, sőt midőn látná és csudálkoznék nagy hite felől, szolgájának meggyógyítását nyeré (Máté 8,10.) Kornélius százados az olasz seregnek hadnagya jámbor istenfélő vala mind az ő házanépével egyben, ki első zsenge vala a keresztyénségben a pogányoknak (Csel. 10,1–2.). Ezt a fegyveres vitézi élet nem üresíté meg a szent és fegyhetetlen élettől, sőt szép hármoniával megalkudtatta. Kivel is azt cselekedteté, hogy a szegényeknek igaz hitből alamizsnát osztogatna. Mit hozok többet elő? Ím a kezünk alá vett szent lecke ennek igazságát valósággal és eléggé állítja, ahol kérdeztetvén Keresztelő János a vitézlő népektől: *ők pedig mit cselekedjenek,* hogy mint a több népek, kik a megtérésnek tudományát és a Krisztusban való tanítást hallgatják vala, idvezülhessenek, nem parancsolja nékik, hogy a fegyverviselést, mint valami ártalmas mételyt elhagyják, hanem hogy minémű karba állassák és foglalják magokat, a tisztük mi légyen, arra őket oktatja. Ez summája a szent oktatásnak.

Két részekre ágazik e lecke:

Az elsőben vagyon a vitézlő rendeknek K. Jánostól való értekezése és tudakozása idvességeknek sorsa felől. Ezekben: *És mi mit cselekedjünk?*

A másodikban K. Jánosnak a kérdésre való felelete, választétele tiszteknek eleikbe való adással, mely áll háromban:

Két első dolgoknak, mint megannyi mirigyeknek eltávoztatásában, tilalmában. Ezekben: 1.) hogy senkit meg ne rontsanak, 2.) hogy senkit

patvarkodással, csalárdsággal, hamisan való vádlással meg ne nyomorítsanak. A harmadik parancsolatban t. i. hogy megelégedjenek az ő zsoldjokkal. – Ezek vannak renddel részenkint e kezünk alá felvett leckében.

MAGYARÁZAT

Kérdés: 1. Ki volt ez a Keresztelő János és miért hivattatik keresztelőnek, s kitől neveztetett Jánosnak? (A gyengébbek kedvekért inkább.)

Felelet: Volt Zakariás papnak, (ki Abiának rendiből) Áron papnak leányi közül, Erzsébet nevű feleségétől való fia. Ezek mindketten Isten előtt mondatnak igazaknak, kik az Úrnak minden parancsolatiban és rendelésében fegyhetetlenül élnek vala. Nem volt nékik magzatjok, mivelhogy az Erzsébet meddő volna és mindketten idős emberek volnának. A papi tisztnek rende szerént reá juta a szer, hogy az Úrnak templomába bémenvén jóillatot gerjesztene. Megjelenék pedig őneki az Úrnak angyala, állván a jóillatozásnak jobbja felől. Monda az Istennek angyala néki: Ne félj Zakaria, meghallgattatott a te könyörgésed és a te feleséged, az Erzsébet szül teneked fiat és az ő nevét nevezed Jánosnak (Luk. 1,5–13.). Mondatik Idvezítőnk megelőző hofmesterének is (Ésaiás 40,3. Malakiás 3,1. és 4,5.). Az ő anyjának méhétől fogva Szentlélekkel megteljesedettnek, ki is az ő anyja méhében megrepdesett Idvezítőnk jelenlétére (Luk. 1,15. 41.44.). Hivattatik Isten angyalának, vagy követének (Mal. 3,1.). Illyésnek lelkével és erejével eljöttnek (Luk. 1,17.). Innét mondatik Illyésnek is (Mal. 4,5.) Keresztelőnek pedig a keresztségről, melyre rendeltetett és tiszte szerént el is követett (Máté 11,12. és 14,3.1.) Jánosnak nevezetett az angyaltól, az Istennek követétől (Luk. 1,13.): *Ne félj Zakaria, ímé a te feleséged, Erzsébet szül néked fiat és az ő nevét nevezed Jánosnak,* azaz Istennél kedvesnek.

II. Kérdés: Mi adott alkalmatosságot K. Jánosnak e vitézlő népekkel való beszélgetésre, kérdésekre való feleletre?

Felelet: Az Úrnak szava lőn Zakariás fiához Jánoshoz a pusztában, hogy menne a Jordán vize mellett való tartományba prédikállani a megtérésnek keresztségét a bűnnek bocsánatjára, így szólván a sokaságnak, mely mégyen vala őhozzá, hogy megkereszteltetnék őtőle: *Vipera kígyóknak nemzetségi, kicsoda mutatta meg néktek, hogy a reátok következendő haragot eltávoztatnátok? Teremtsetek azért megtért emberhez illendő gyümölcsöket.* Eképen prédikálván, a sokaság felemeli szavát, megkérdik, mondván: *Mit*

cselekedjünk? Felelvén monda nékik: *Akinek két köntöse vagyon, közölje azzal, akinek nincsen etc.*

Másodszor: Eljőnek a publikánusok is, hogy megkeresztelkednének. Azok is mondának néki: *Mester, mit cselekedjünk?* Ő pedig monda nékik: *Semmit többet ne vegyetek, hanem ami elrendeltetett!*

Harmadszor: Megkérdék őtet a vitézlő népek is, mondván: *És mi mit cselekedjünk?* Monda nékik eképen: *Senkit meg ne rontsatok* etc. (Luk. 3,2–14.) Ez szolgáltata alkalmatosságot K. Jánosnak az indító okkal együtt. Egy szóval: A bűnből való igazán kifejtezésre és Istenhez való megtérésre őket inti, erősen megfeddvén gonoszságokról, amidőn őket mérges kígyóknak fajzatinak nevezi gonoszságokért. Annakutánna az Istennek ellenek kemény büntető ostorával fenyegeti, ha meg nem térnek: Ki mutatta meg néktek, hogy eltávoztatnátok az Istennek reátok jövő haragját? Intvén őket és kérvén, hogy az igaz megtérésnek, poenitentiának gyümölcsét teremtsék, t. i. a jószágos cselekedetekre: *Teremtsetek azért igaz megtéréshez illendő gyümölcsöt.*

Ellenvetés: Hát ezek az utak elegek voltanak az ő idvességeknek elvételére s elérésére, csak? *Felelet:* Nem s nem is elégszik meg ezzel K. János, holott a felső tanításban és feleletiben megmondotta, melyek kívántatnak az idvességnek megnyerésére, úgymint: az igaz hit, Istenben való bizodalom, bűnből igazán való megtérés; itt pedig az igaz hitnek gyümölcsire, a jószágos cselekedetekre inti, ugyanis az igaz hit a jószágos cselekedetek nélkül megholt állat (Jak. 2,17.).

III. Kérdés: Minémű karban és rendben állattatott vitézlő népek lettenek légyen ezek, kik az idvesség utáról eképen értekeznek és tudakoznak?

Felelet: Vannak oly értelemben némelyek az írásmagyarázók közül, akik ama hazájavesztett koborló, békeségrontogató gyülevész tolvajok seregét értik ezeken a vitézeken, kiknek is pátrociniumot, bátorságot keresnek és ígérnek az evangéliumi tudományban, melyek a polgári társaságnak rontói szoktak lenni inkább, hogy sem mint gyámolítói és őrizői és az igaz keresztyéni hittől és vallástól is igen igen idegenek, üresek. Inkább megállhat, hogy itt K. János olyan rendbe állattatott és helyheztetett vitézlőkkel beszélget, akik az ország közönséges megmaradására, javára béállíttattanak, a római birodalomnak akkori rendes magistratusától hópénzzel megfogadtattanak, melyek igen számosan és felesen valának egész Syriában és Zsidóországban eloszolva és helyheztetve, amint a külső históriák erre eléggé bizonyságok.

Hogy e dologról bizonyosabbak lehessünk és az Ecclésiai Históriákban is csecsemők és tudatlanok ne legyünk, bővebben így értsünk: Hirkánus és Aristobulus

zsidó főrendek és atyafiak az ország és a főpapságért egymás közt versengést és veszekedést támasztván, hadakozást egymás ellen készítenek. Nem lévén elégséges erejek, mind a kettő külső erőhöz és segedelemhez folyamodik. Hirkánus, ki az ő atyjafiától a birodalomból kirekesztetett s kivettetett, elsőben Idumaeus Páter tanácsából az Aretáshoz, akkori Arábiának királyához ragaszkodék, ki is nagy sokszámú néppel Hirkánust az országban helyére állatni és székiben megerősíteni igyekszik. Ezt látván Aristobulus ő is a nagy Scaurushoz, akkori római Imperátorhoz esik; végre sok adományával és kincsével meggyőzvén, oltalmul lőn mellette. Mely dolog oly félelmet szerze Aretás szívében, hogy kényteleníttessék feltett szándékát félben hagyni és ilyen módon Arábiába, honnét kijött vala, visszamenni. Nem sokkal azután a nagy Pompeiust (római hadnagyot), amidőn Tigranest haddal meggyőzte és elvesztette volna, Damascusba menvén Aristobulus nagy ajándékával és kincsével magának foglalta. Hirkánus is a római erőhöz folyamodik, Aristobulus Pompeiust a városnak t. i. Jeruzsálemnek erőszakkal való elfoglalására ingerlé, készteté, ki a templomra is sok zsidók veszedelmével és felmészároltatásával reá rohana és a Sanctum Sanctorumban, a templomnak legnemesebb részében (kiben nem szabad vala senkinek bémenni, hanem csak a papnak egyszer esztendőben), hogy azokat meglátná, melyet senkinek is nem szabad vala nézni, hanem csak a főpapnak, erőszaktétellel bémene. Hirkánusnak is a főpapságot megengedé, csak hogy a koronával való élést megtiltá. Ekkor vétetődött el Judától a királyi pálca és az ország eképen jutott a rómaiaknak birodalmokba. Aristobulus azonban Pompeiustól Rómába valami vétkeért küldettetik árestomba, honnét valami uton és módon elszabadulván és Judeába visszamenvén, újabb zenebonát, háborgást és zűrzavart támaszt, indít, mely dolgáért újabban Gabiniustól megfogattatik és Rómába visszaküldettetvén, ugyanott méreggel megölettetik. Aristobulusnak lévén Antigonus nevű fia, az ő atyjának atyjafia Hirkánus ellen a párthusokat felülteti, akik a várost elfoglalván és elprédálván, Hirkánust benne megfogják, füleit elmetszik, hogy többé főpap ne lehessen. Antigonust eképen állítják helyette a főpapságra. Három esztendőket alig tölt el Antigonus a főpapságban, reámennek Sosius és Heródes, reá szállják a várost, holott rabságba esvén Antigonus, Antiochiába Antoniushoz küldik, amely őtet e világból kivégzi s elveszti. NB. Judeának országa a rómaiaknak engedelmekből jutott a Heródesnek kezéhez ilyen uton. Minthogy a parthusok az előbbi hadakozásnak győzedelmében magokat elhívén, nagyot tulajdonítnak vala őmagoknak, gyakorta Syriába béütvén, nagy károkat töttenek. A rómaiak ezt látván, eképen az

egész tartományban vitézlő rendeket állítottanak, helyheztettenek, hogy mind a külső ellenséget, mind pedig a gyakorta pártolkodó új háborúság támasztó zsidóságot megzabolázzák, fenyítékben tartsák és hogy minden alkalmatosságra, ha a dolog úgy hozza, készek lennének az ellenség ellen fegyvert vonni és így a földet békeségben tartani, kiváltképen a félelmesebb részében a tartománynak.

Ezek voltanak hát azok a vitézek és századosok, kiknek emlékezetek az evangéliumi históriákban gyakor helyen occurálnak, előfordulnak. Ezeknek prédikál K. János e kezünkbe vett leckében. Nem tartozik hát ez azokra a gyülevész tolvajoknak seregére, kik sem a törvény szerint való magistrátusért, sem a hazának békeségben, csendességben való megmaradásáért nem harcolnak, fegyvert nem vonszanak, hanem, akik minden tehetségekkel a hazát békeségben és csendességben megtartani akarják. Ezeket azoknak kedvekért akarám leírni, akik gyönyörködtetik őmagokat az ecclésiai históriáknak olvasásában és annak tanulásában.

IV. Kérdés: Mire céloz e cselekedetivel K. János, amidőn őket tilalmazza, és egyszersmind parancsolatot is ád nékiek e tanításában?

Felelet: Nem azt akarja, hogy fegyvereket letegyék és amely tisztre megesküdtenek, azalól hiteket felszabadítsa: hanem tilalmazza, hogy a vitézségnek színe és palástja alatt, a szegény nyomorult községet, földnépét, javokból ki ne üresítsék; hamisan való vádlással az igyefogyottakat ne fojtogassák. Tolvajok módjára útonállók, fosztogatók ne legyenek (mint némelyeknek szokások vala), hanem mint idvességeket óhajtó s kívánó szent edények foglalják őmagokat szent és kegyes jámbor életbe, úgy mint aki nélkül senki is az Istennek Országát nem látja (Zsid. 12,14.). *Kövessétek a békeséget mindenekkel és a szent életet, mely nélkül senki az Urat nem láthatja.* Parancsolja is, hogy megelégedjenek zsoldokkal; mert nincsen nagyobb kereskedés ennél, ha valaki kegyes életet élvén a maga sorsával megelégszik; és jó lelkiismerettel, amely karba állattatott, abban magát gyakorolja és azt ékesgeti (1 Tim. 6,6.). *Summásképen:* Tilalmaztatik itt a nyilván való erőszak-tétel; melyet elkövetnek az isteni félelemtől üresek, mind városokon, mind falukon, ahol hatalmat vehetnek: sőt még a magok véreken és tagjokon is gyakorta végbe visznek, némelyeknek házát dúlják, jószágát prédálják. *Oka pedig intésének ez:* Mert ellenkezik ezeknek cselekedetek az igazán viselt hadakozásnak végeivel: melyek ezek; hogy mindenek a *szegény hazának javára, a népnek megmaradására és a jó békeségnek vagy megtartására, vagy helybeállattatására* szolgáljanak.

Micsoda haszna vagyon pedig annak a hadakozóknak, akik azokat követik el a hazában, amelyet az ellenség szokott dühösképen véghez vinni? E kegyetlen cselekedet míveltette azt sokakkal sok helyeken, hogy a nagy istentelenségét elunván a vitézlő rendnek a gyámoltalan igyefogyott nemzetség, édes hazájokat kételenség alatt kelletett idegen kézre bocsátani, s magokat azoknak igája alá adni, hogy azoknak rettenetességektől szabadulhassanak.

Ezekből rövideden Tudományul ródd meg.

TUDOMÁNY

Az Isten dicsőségéért, a Haza Lelki és Testi szabadságának megnyeréséért, vagy békeségben való megtartásáért Zászlót emelt, s kardot vont vitézlő Rendeknek mindazokat az Egeket s Angyalokat írtóztató, Istent büntetésekre siettető vétkeket, (miniműek szoktak lenni a sok szegényeknek megrontása, patvarkodással, csalárdsággal másoknak megnyomorítása, szitkoknak, átkoknak halomba való rakása; paráznaságnak, gyilkosságnak, tolvajlásnak el-követése), *annyira el kell távoztatni, hogy mindaddig is ne reménljék idvességeket, ne várják az ellenség hatalma alól felszabadulásokat, dolgoknak kívánatos előmenetelét, amíg ezeket táborokból, társaságokból ki nem rekesztik és a szent életre magokat nem adják: s hó-pénzekkel, avagy zsoldokkal is jó lelkiismérettel meg kell elégedni.*

1. Igazsága a TUDOMÁNYNAK a leckében csaknem annyi szóval fejeztetik ki. 2. (Józs. 7,12.) *Azért nem állhatnak meg az Izraelnek fiai az ő ellenségek előtt, hátat adnak az ő ellenségeknek, mert a nékem szenteltetett marhának elvételében bűnösök: nem lészek különben veletek, hanem ha kivesztitek közületek a bűnöst.* 3. (Száml. 25,4.) *Vedd fel a népnek minden véneit és akasztasd fel őket az Úrnak a nap előtt és elfordul az Úr haragjának felgerjedése az Izraeltől.* – Miért? Mert nagy gonoszságot cselekedtek az Úrnak előtte, paráználkodtak a Moáb leányaival (l. vers) 4. (1. Sám. 12,25.) *Hogyha pedig a gonosz cselekedetekben menten mentek, mind timagatok, mind a ti királyotok, elvesztek.* (Zsolt. 44,10,11.) *De mostan megvetettél és meggyaláztál minket és nem jössz ki a mi seregeinkkel, megfutamtattál minket, megprédáltattál azokkal.* – Oka e gyalázatnak a nép között uralkodó nagy gonoszság.

FUNDAMENTUMMAL VALÓ ERŐSSÉGE A TUDOMÁNYNAK

I. Mert Istené a had, azaz Isten gondviselésétől, igazságától, erejétől kormányoztatik (1. Sám. 17,47.) *És megtudja mind az egybegyült sokaság, hogy nem fegyver és dárda által tart meg az Úr, mert az Úré a had* (és 18,17. és 25,28.) Az Isten pedig nem latroknak, gonoszoknak párttartója. Nem lakhatik ővéle a gonosz (Zsolt. 5,5.6.7.) *Mert nem oly Isten vagy, ki gyönyörködjél a hitetlenségben, nem lakik tenálad a gonosz. Nem állnak meg a te szemeid előtt a kevélyek és gyűlölsz minden gonosz cselekedőket. Elveszted akik hazugságot szólnak, a vérszopó és álnokságnak embereit gyűlöli az Úr.* Úr munkája, Úr dolga a hadakozás. *Átkozott pedig, aki az Úr dolgát csalárdul cselekszi. (Jer. 48,10.)* Az cselekszik pedig csalárdul, aki a Tudományban megemlített vétkekben lelke ellen őmagát beléegyelíti.

II. Mert Isten erős parancsolattal parancsolta az ő népének, hogy a táborból minden rútságot, gonoszságot kitisztítsanak, mégcsak az ember hasának sepredékjét is, hogy befedjék, mennyivel inkább a sok istentelenségeket! (Deut. 23,9–14.) *Mikor táborba szállassz a te ellenséged ellen, megőrizzed magadat minden gonosztól* (12. vers.) *És a tábor kívül valami helyed légyen tenéked és oda kimenni szükség tenni* (13. vers). *És légyen tenéked ásocskád a te fegyvered mellett és mikor le akarsz ülni, azzal áss vermet és felkelvén befedjed, ami tőled elment* (14. vers). *Mert a te Urad Istened jár a te táborodban, hogy megszabadítson tégedet és a te ellenségedet adja a te kezedbe. Légyen a te táborod tiszta és ne lásson tiköztetek valami rútságot és el ne forduljon tetőled.*

III. Mert az olyan latroknak, Isten nélkül valóknak bűnös seregének hadakozása eleitől fogván boldogtalan szokott lenni, nem nyerte az a hadban a győzedelmet, hanem gyalázattal illettetett. Példa erre az Izrael (Száml. 14,41–45.) *És monda Mózes: Miért szegitek meg ilyen módon az Úrnak beszédét? Kétség nélkül nem mégyen az véghez. Fel ne menjetek* (t. i. hadakozni), *mert nem lészen az Úr tiköztetek, hogy el ne hulljatok a ti ellenségtek miatt. Mert az Amalek és Kananeus vagyon tielőttetek és fegyver miá hullanátok el, mert mivelhogy elfordultatok, hogy ne járnátok az Úrnak után, nem lészen az Úr veletek. Mindazáltal igyekezének felmenni a hegynek tetejére. Alászálla azért az Amalek és Kananeus nemzetsége és megvervén vágák őket mind a Hormáig.*

Akháb, hitvány semmirekellő Izrael királyának is ilyen boldogtalan csatája lőn egykor (1 Kir. 22,17–35; 2 Krón. 18,16–34.) Miért? Mert felette igen

istentelen ember volt mind a hozzátartozókkal egyetemben (1 Kir. 21,20–25.) Az Efraim fiainak is (1 Krón. 7,21.) A zsidóknak (Jer. 37,4–5.)

A TUDOMÁNYNAK IDVESSÉGES LELKI HASZNOS ÉPÜLETI

Első lelkünkre szabása: Tanítás, oktatás.

I. Minekelőtte hadakozni ember táborba szállasz, annakelőtte felette szükséges s elmulhatatlan dolognak tartsd igaz hitre szert tenned, tennenmagadat megszentelned, a te bűneidről keservesen vallást tenned, Isteneddel megbékéllened, lelkiismeretedben csendesnek, nem háborgónak lenned. Isten segítségül hívásával kell zászlódat felemelned, kardodat oldaladra kötnöd, ha dolgodnak s táborozásodnak, harcaidnak, csatáidnak boldog kimenetelit akarod látni (Zsolt. 20,6.): *A mi Istenünk nevében zászlót emeljünk.*

II. Akármennyien legyenek az istenteleneknek seregei s csatoljanak is bár melléjek sokszámú ezereket, hasonlókat magokhoz (mint ma akármely Istentől elszakadt, Istent megtagadó, igaz vallása, vére eláruló pribékeket), ritkán látják azoknak a hadakozásban való győzedelmeskedéseket.

Sokad és felesed magával mégyen Akháb Rámoth Gileádra, de ugyan szégyennel és pironsággal tére meg és maga is gyalázatos halállal elvesze (1 Kir. 22,37.) Benhadád a syriabéli király harminckét királyokkal méne Samaria ellen, de szégyent valla, sokszámú seregeit levágák, végre őmaga is gyalázattal, pirongással elszalada (1 Kir. 20,1–21.)

Ellenvetés: Hát a hitetleneket nem szabad-é semmi úton-módon a keresztyénségnek szükség idején ellenségek ellen segítségül hívni, segítségekhez folyamodni?

Felelet: A második Tractámban erre megfeleltem. Olvasd ott!

III. Az igaz ügy mellett is a maga meg nem alázódott, igaz poenitentiatartás nélkül harcnak állott Isten népe is elveszti a nyereséget, nem éri el a győzedelmet; gyakorta gyalázattal és szégyen orcapirulással szoktak megaláztattatni. Igaz vala ügyek az Izraelitáknak a Bénjáminitákkal, de ugyan kétízben a Bénjaminitáktól igen megverettetnek, úgy hogy negyvenezeren közülök elhullának (Bírák 20,21–25.) Mi lehetett ennek fontos oka? Ez, mert noha igazán, Isten parancsolatjából és javallásából szállnak táborba; mindazáltal, minthogy a magok erejében felfuvalkodnának, az Istennek

kegyelmes segedelme felől, úgy amint illett, nem eszmélkedtenek, igaz poenitentiatartás nélkül rohantanak atyjokfiaira, ezért aláztatának meg és orcapirulással bételének.

II. HASZNA

Meggyőzés és nagy szánakozással való cáfolás. Boldogtalan s igen-igen nagy árvaságra s mészárszékre rendeltetett *tábor* hát az, s a vitézlő népek is igen szerencsétlenek s gyámoltalanok, akik között a Tudományban feltett vétkek uralkodnak. Boldogtalan annak ellensége ellen mind kimenetele s mind béjövetele. A maga hóhérát, gyilkosát véle hordozza az, mely holott végzi el életét, csak ingyen nem is tudja reménleni. Csak hiában szállnak ezek táborba, zászlójokat csak hiában emelik fel, hiában vetik kezeket a kardra, mert azokkal az Úr ki nem mégyen; mindenkoron gyalázattal, nagy kudarccal, vitézeknek nem kicsiny kárával, híjával térnek vissza (Zsolt. 44,10,11.).

Nem tanítja Isten ezeknek karjokat a hadakozásra, mint az Ő nevében harcolóknak (Zsolt. 144,1.) Sírnak az Izrael fiai az Úr előtt és nem hallgatá meg az Úr s nem is figyelmeze beszédekre, mert a gonoszt, amely közöttük eláradott vala, ki nem írták (Deut. 1,45.) Igy ma törekedünk, ellenségünk ellen készülünk, azonban nem jön ki az Úr a mi sereginkkel. Miért? Mert eláradtak a sok Akhánok, a káromkodó Rabsakék megfelesedtenek, a parázna Zimrik és Khozbik száma nélkül valók, a gyilkos Joábok (kiket még az Úrnak oltára mellől is el kellene húzni) megsokasodtanak. Nem mégyen Isten el veletek tudtotokra légyen, valamíg a sok gonoszt közületek ki nem irtjátok. Utaznak ugyan némelyek, hogy árulók vannak közöttök s abban nem mehetnek elől dolgokban. Igaz! Bizonyára az vagyon, de kicsoda légyen az? A köztök eláradott undok vétkek, melyek minden jó szerencséknek akadályai, meggátoló malomkövei. *Ez a nép közt az Áruló!* Szájában forog ugyan soknak, hogy ő az Isten dicsőségéért hadakozik, hazájából azért űzettetett ki, azonban minden istentelenségben őmagát gyönyörködteti. A maga cselekedeti bizonyság őellene, hogy ő nem Istenért, Hazájáért hadakozik, hanem hogy prédáljon, rontson és a szegénységet eméssze és rongálja. Ebben torkig ül a mi táborunk (becsület azoknak, akik nem ilyenek!) Mégis csudálkozunk, hogy Isten seregeinkkel eddig ki nem jött; diadalmat nem adott; sírván kibujdosott édes Hazánkba eddig vissza nem vitt?! Nézd meg csak, mint foly dolga a mi vitézinknek, s megszünöl csudálkozni a szabadulásnak előttünk ugyan elfutásától.

Nem találtatnak-é fel ma a mi vitézlő népeinkben azok a szarvas vétkek, kiket K. János a felvett leckében tilt? A sok szegényeknek minden kimélés nélkül való megrontása, nem-é? De mehetnek-é ki házokon kívül valami rabotás munkájoknak végbevitelére, hogy békeségek lehetne tőlük? Házokon kivül a sok fosztás, tolvajlás, sanyargatás, egy kendője, kési, hitván szüröcskéje rajta meg nem maradhat; vetni való magvát szekeréről torkon verve lehúzza, búzáját, árpáját, szénáját minden kímélés nélkül éteti tapodtatja, annak felette keményen megtagolja, holt elevenen hagyja.

Házakon belől a nagy kegyetlenség, templomoknak, házaknak feltörése, azokban kicsiny jószágocskájoknak elprédálása, zsákmányoltatása. Ételeknek illendőképen kiszolgáltatásával meg nem elégszenek; hanem egy szempillantásban mindenét elfogyatná, semmissé tenné, hogy éhel-halásra jut cselédestől, arra keveset hajt. Feleségét, leányát, szolgálóját, ha megronthatja szűzességében, azt elköveti.

A második nem találtatik-é fel? Patvarkodással, csalárdsággal felebarátjoknak megnyomorítása. Ennek szine alatt, hogy ellenek támadott rebellis, pártos, sokan ma koldulásra jutottanak, egész városoknak marhájokban többire sok helyeken semmi nincsen; e hamis út és practica által sok istenfélők, istenes keresztyének, kik az Isten Sionának szabadulását nagy óhajtással mivelünk együtt nagy kivánsággal óhajtják éjjeli és nappali fohászkodásokban, a szabadulásért Istennek könyörögnek, törekednek és buzgólkodnak, mazurrá, szegényekké lettek, azokat jól megsaccoltatják, nyúzzák és minden kegyetlenséget, mint valami ellenségen kegyetlenül végbe visznek.

Szitkoknak, átkoknak halomba való rakása az eget verdesi, éri; enélkül sem étele, sem itala nem jóízű; enélkül nem szólhatnak, beszélhetnek; sőt amikor a halál révén vannak is és ellenségekkel ha szembe szállnak is (mintha a szitok és átok által ellenséget verhetne) ugyan okádja és szórja a sok szitkokat, káromkodásokat. *„Jézust!"* kiált elsőben, hogy annak ereje és segítsége által győzzék meg ellenségeket. Csakhamar az ördögöt is a Krisztus mellé csatolják. Rajta az ilyen adtán, teremtettén. Ékes csata és előmeneteles, hol az ördög hírével mennek a viadalra! Tudod-é hogy nem lehet a Krisztusnak a Béliállal békesége, egyessége (2 Kor. 6,15.) Ez ronta meg eleitől fogva, ördögnek szolgáltál, azért ő is kínnal fizetett és fizet szokása szerént.

Mégis csudálkozol rajta, hogy Isten a te táboroddal nem jár? A harcra a te seregeddel ki nem mégyen, diadalmat nem ád? Ne azon csudálkozzál, hogy ezek így folynak, hanem az Isten hosszútürő s várakozó kegyelmén, hogy egy is fenn maradott s állhatott még a mi vitézeink közül.

Egy Akhanért a lopás dolga végett mennyin hullának el az Izrael fiai közül? Különben ki sem méne az Úr vélek, valamíg a gonoszt közülök ki nem irták (Józs. 7,12.) Irtanák ki csak a sok Akhánokat a miéink közül is, megszánná Isten a sok lelkeket gyötrő Lóthokat s a keserves lelkű Illyéseket s megkegyelmezne a népnek. Egy káromkodó Rabsakénak s hozzá hasonlóknak, kik az élő Istent megkáromlották vala, káromkodásokért, az Isten száznyolcvanezeret levágata az assyriusokban (Ésaiás 37,36.) Mit várhatsz te is egyebet ennél káromkodó, szitkozódó? Hasonló gyalázattal keveri bé Isten orcádat, ha mégis nagy vakmerőül tovább is megátalkodol s ezeket elköveted.

Vagyon-é híretekkel, hogy kimondatott ellenetek a kemény sententia, hogy nincs az Úr veletek. (Deut. 1,41.) *Ne menjetek fel és ne harcoljatok a ti ellenségitek ellen, mert az Úr nincsen veletek, hogy meg ne verettessetek a ti ellenségitektől!* Szánja és keserüli én lelkem a ti lelkeket, hogy nincsen oly orvos köztetek, aki ezt a vérrel folyó sebet megorvosolná és irral bekötözné! Mi haszna ez úton hogy harcolunk, magunkat fojtogatjuk-forgatjuk? Jobb volna a fegyvert letennünk, a táborozásnak békét hagynunk, ha ezt a megakadályoztató közfalt közülünk ki nem akarjuk vetni! Mi haszna s előmenetele lőn eddig, hogy ennyi sok ezeren megöletének közülünk? Mert keveset nyerénk ennyi sokaknak halálával! Megszabadítja Isten az ő Anyaszentegyházát az üldözők keze alól más úton és módon is.

Vétkeznek nevezet és személy szerént a tudomány ellen a tábornak, vitézlő rendeknek fejei, előljárói, Gubernátori, Kapitánya, Hadnagya és akármi tisztbe beállíttatott rende, aki az ő reábízottatott tisztít resten, lágyan, tunyán viszi végbe; annak serényen viselésében csak gyengédeden puhán, asszonyember módjára forgatja magát.

De hogyhogy vihetné reábizatatott tisztit, holott sokan őmagok ellen a gonoszságnak elkövetésében. *(Ne végye reá, aki nem olyan)* Két kézzel kapja az alatta lévő vitézlő nép a gonoszságot, ha látja, hogy az ő előttejárója gonosz, feslett erkölcsű, életű. A fejétől vész meg gyakorta a nép, az ország, a város. (Ésaiás 43,27.28.) Úgy veszti el osztán az Isten a hamisságért az embert, a nemzetséget. *A te atyád vétkezett először és a te irásmagyarázóid hajlottak el éntőlem. Annakokáért fertelmeseknek ítélem a szentségnek fejedelmit és a Jákobot veszedelemre rendeltem és az Izraelt gyalázatra.*

Sokan az előljárók közül lágy pásztorok; ha megfenyítik is az alattoklévőket csak emígy-amúgy hízelkedő beszéddel, édesdeden, igen lágyan, mint a szegény Éli pap az ő lator fiait. (1. Sám. 2,3,24.) Csak részesüljenek a prédált, tolvajlott, erőszakkal elvont marhákban, jószágban; elhallgatja

afelől alatta való vitézének latorságát, bűnét megészi és így annak vétkében részes lészen. Nem gondolja, hogy, jaj! vagyon annak a végén (Ésa. 33,1.) Jaj tenéked, aki kóborlassz, prédálsz, tolvajlassz, holott te nem kóboroltattál; ki más ellen hamisan cselekszel, holott teveled hamisan nem cselekszenek. Mikor megszünöl fosztani, te is megfosztatol, mikor a hamis cselekedeteknek véget veténdessz, te veled is hamisan cselekesznek. Ez lészen jutalmok mindazoknak, kik az istentelenségben bémerülnek.

Sokan tőkék, névvel előljárók, félnek a bűnöst meginteni, zabolázni, büntetni. Innét szokott Istennek büntető ostorául következni az előljárókra, hogy azoknak Authoritások, méltóságok az alatta valóktól megutáltatik, semmibe hajtatik; és amely vétket meg nem büntetett az ő alattavalóiban, az ő alattavalói megbüntetik gyakorta az Magistrátusokban.

Kérdés: Hányféleképen részesülnek az előljárók, a Magistrátusok az ő alattokvalóknak bűnökben? Avagy ember más embernek bűnében hány utakon szokta magát belé egyelíteni s részessé tenni?

Felelet: Nyolc utakon. 1. Tanácsadással, amidőn gonosz tanácsot ad másnak a bűnnek végbe vitelére, mint Bálám próféta rossz tanácsot adván, hogy bűnbe ejthesse az Izrael népét (Száml. 31,16. coll, 25,1.2.) Igy Afitofel is bűnre tanácslá Absolont (2 Sám. 17.) Így Kajafás (Luk. 11,49.) 2. Parancsolatadással. Így vétkezik Dávid (2 Sám. 11,14.) Saul (1 Sám. 22,17.18.) Heródes (Máté 2,16.) Heródes Antypas (Máté 14,2.9.) Faraó (Kijöv. 1,16.) 3. Megegyezéssel, akarattal, véle együtt örülvén a dolognak elkövetésében. Így esék meg szent Pál (Csel. 22,10. Zsolt. 50,18.19.) 4. Izgatással, késztetéssel, ösztönzéssel: a zsidók (Márk. 15,14.) Ezt tilalmazza sz. Pál (Ef. 6,4.) 5. Hallgatással a dolognak veszteglésével, ki nem jelentésével, hunyorítással. E kőben ütik meg szárokat a hallgatók karjai alá párnát vánkost rakogató laodiceabéli angyalhoz hasonló prédikátorok, akik féltvén a koncot és hogy orroktól a palack el ne essék, a népnek bűnöket megeszik, ki nem kiáltják, melyre nézve az Istennek Lelke *néma ebeknek* is hívja az ilyeténeket (Esaiás 56,10.) A külső magistratusok is gyakran esnek ezaránt hibásban. 6. Kedvezéssel, patrociniummal. A jámbor Éli pap eszerént vétkezék az ő lator fiainak kedvezvén, csak emigy-amugy lágy beszéddel inté őket latorságokról (1 Sám. 2,23.24. coll. 4.17.18.) Erre nézve sz. Pál (Ef. 5,11.) 7. Társalkodással, amikor a gonoszban társul adja magát (Zsolt. 50,18. Péld. 1,14.15. Ef. 5,7.) 8. Oltalommal pártfogással, a gonosztevőt kézbe nem adással (Péld. 17,15.) Ez utakon ejtik lelkeket a kelepcébe ama hitván megbélyegeztetett lelkű fecsegő prókátorok, bírák, kiknek is a tófet már eleitől fogván elkészíttetett (Ésaiás 30. v. ult.)

Mondassz: Minden kicsiny vétekért, sőt még a tetemesekért is nem kell a vitézeket megölni, mert anélkül is kevesen vagyunk, kár is a jó katonát megölni.

Felelet: Nem kár a gyilkost, a tolvajt, a Hazára tüzet hozó, Istent büntetésre levonó embereket az Isten népe közül elveszteni, kigyomlálni, erről parancsolatot adott Isten ki, mint bőséggel feljebb megmutattam. Vitéz ember volt Joáb, úgy mint a Dávid seregének főgenerálja, a hazának is valóban sokat szolgált, de a gyilkosságért csak ugyan megöleték (1 Kir. 2,31.) Akhán is nem utolsó ember volt Izraelben, de ugyan a lopásért megkövezék.

Mondassz: De ki látott szent hadat? *Felelet:* Ábrahámnak voltanak hadai, de nem olvassuk, hogy Isten nélkül valók lettenek volna. Dávid is hadviselő ember volt és ő alatta voltanak vitézek, mindazáltal ugyanúgy tésznek a Nábál szolgái felőlök bizonyságot: *Felette igen jámbor emberek voltak mihozzánk és semmi bosszúval nem illettenek és nem volt soha semmi szükségünk nékünk mindaz idő alatt is, míg ővélek jártunk, mikor a mezőn voltunk. Mert mintegy kőfalunk voltak minékünk mind éjjel és nappal (1 Sám. 25,15.16.)* Jozafátról Gedeonról is eképen gondolkozzál!

Mégis mondassz: Nincsen hópénze, fizetése a vitézlő rendnek, ezokáért úgy korlátban s fenyítékben nem szoríthatni, amint a dolog kivánná?

Felelet: Ugyan mégsem szabados a szegénységet fojtogatni, saccoltatni Istennek erős fenyegetése és tilalma ellen, hiszen nem a szegénység ellen kötötted oldaladra fegyveredet! Vagyon ellenség, prédáljad és saccoltasd azt! Bizony dolog hópénzének kellene lenni a vitézlő rendnek, mert amint az apostol szól, senki is a maga zsoldján nem vitézkedik, (1 Kor. 9,7.) a rendes útja ez volna; de másképen esett a dolog; rendkívül történt a Haza állapotja; közönséges romlásnak orvoslásáért, lelki s testi szabadságáért öltözött fegyverbe a nép s nem kellene hát azért felettébb zúgolódni; mert megcsalhatatlan jele, aki hópénz nélkül, ilyen közönséges nyomorúságban nem akar harcolni, nem kell annak felette igen az Isten, a Haza, a szabadság, hanem a maga töltözödése. Nem így cselekvének ama fényes fejedelem *Botskai István* idejében a magyarok, akik többire hópénz nélkül a Haza szabadságáért harcolának.

II. Vétkeznek személy szerént az olyan Vitézlő rendek is, akik minden isteni félelem nélkül üres életet élnek; mintha sem Isten, sem menyország, sem ördög, sem pokol nem volna, aki soha is megbüntetné a bűnért. Gondolod-é te, aki ilyen vagy, hogy az Isten e te gonosz cselekedetet nem látja? avagy bé-húnt hivalkodó szemmel nézi? koránt sem! Mit mond a Dávid

(Zsolt. 12.6.): *A nyomorultaknak pusztításokért és a szegényeknek fohászkodásokért, mindgyárást felkelek, azt mondja az Úr s megszabadítom azokat.* Hogyhogy merészelsz hadakozni, ellenséged ellen ütközetre menni te bűnnek Férge, holott elhitetted magaddal, hogy soha jószerencsés nem lészesz, mivel elődbe állanak teljes életedben való gonoszságodnak roppant seregei, amelyek félelmet oltanak szívedbe, reád támadnak, lelked ismeretit kétségbe ejtik és így az ütközetről visszatérsz, gyalázatos futásra kényszeríttetel, másokkal is szégyent vallatsz, megfutamítatod. A régi magyarok nem voltak olyan gyalázatos futók, szaladók, (olvasd meg bár az históriákat, mely gyalázatos dolgodért ma az idegen Nemzet nevet, komödiáz, jól tudja dolgodat s ezért mégyen oly bátran szembe veled!) Ha azok felkelhetnének ma, vagy megtagadnák e mostani magyarokat, avagy keservesen megsiratnák. Azelőtt minden népeknek rettentésekre vala e magyar Nemzetség, de most főcsóválására mindeneknek jutott. Ez is következék e nagy szívnek elolvadásából, minthogy szerencsétlenné lett dolgaiban, ottan csak elillant, általmégyen az Isten ellenségének Táborába. Ekkor tetszik meg már világoson, hogy nem az *Istenért,* sem a *Haza* szabadítására, óltalmára kötötte szablyáját oldalára, hanem a maga tolvaj kívánságának végbevitelére, megenyhítésére. Ugyanis, ember az ő beszédéből és cselekedetéből ítéltetik mind igaznak, mind pedig hamisnak. (Máté 12,37.) Ha a Krisztussal voltál s érette harcoltál, miért emelted hát *fel őellene sarkadat* az áruló *Judással* (Ján. 13,18.) *A Krisztus hívei közül mentél ugyan ki, de nem voltál a nyáj közül való juh* (1 Ján. 2,19.) Nem mondhatja felőled azt édes Idvezítőnk: *Ezek azok, akik énvelem megmaradtak az én nyomorúságimban,* (Luk. 22,28.) *Mivel őtet megtagadtad, ő is megtagad* (Máté 10,33.)

Te is pediglen aki megmaradsz az Isten ügye és Isten népe mellett; hogy ha megmaradsz csak, ez még nem elég az idvességre, (mint feljebb hallád, a szent élet kívántatik ide. Hasonlóképen mit gondolsz te is, s mint lészen dolgod, ha e viadal közben azon káromkodással, gonoszságoddal szállasz a megolthatatlan tűzre! Mert aki miben találtatik, abban ítéltetik. *És ha leesendik a fa délre, vagy északra, amely helyre leesik ott marad* (Préd. 11,3.) Vajha azoknak számát látnád, akik ilyen alkalmatossággal szállottanak Pokolra! Lelked elájulna, szíved elolvadna benned azoknak sokaságát szemlélvén; annál inkább keserves soha meg nem siratható állapotán! Senkinek is majd halálához inkább készebbnek nem kellene lenni, mint a vitézlő embernek; mert egy vágás, lövés, szúrás, lóesés, s ottan meghal; az amiben találtatik, abban ítéltetik. Ha szitkozódásban, átkozódásban, részegségben, tolvajlásban

örök halál, veszedelem a jutalom; mert *aki vét a testnek, a testből arat veszedelmet magának* (Gal. 5,8.) Óh a nagy Istenért Vitézlő rendek, ne tartsátok játéknak s kockának lelketek idvességét!

Itt már azt mondod: Ezek mind így vannak, lelkem ismeréti tészen mindezekről bizonyságot, s megcsalhatatlan jelének is látom ezeket eddig való boldogtalanságunknak; de hogy ezután, magunk kárán tanulván, inkább bölcsebbek lehessünk, jer taníts meg micsoda utakon s módokon orvosolhatnánk meg mindezeket, s állathatnánk is dolgunkat jobb karba?

Felelet: A hadakozásnak mesterséges tudományáról kell ezaránt értekeznünk. Valaki azt kívánja, hogy a hadakozásban boldog előmenetellel dolgai ékesüljenek, szükség annak felette igen a Hadakozásnak requisitumit jól megvizsgálja, annak környülálló dolgait jól megfontolja, igazán hadakozzék.

Az igaz hadakozásnak *törvényes Regulái* két karban állíttatnak:

Első helyheztetett a hadnak igazságos voltában; *Légyen igaz.* (2 Kir. 14,18,19.20.)

Második a hadakozásnak cselekedeteiben, *Actiójában,* (2 Krón. 13,6–11.)

A hadakozónak légyen *igaz* oka, *ügye* a had indításra; mivel az igaz ügyért kívántatik a hadakozás; a helytelen, hamis, nem kénszerítésből való, semmiképen nem javaltatik, s nem is hasznos.

Példának okáért: A mai hadakozás, mely a Magyarok és Németek közt fenn vagyon, valamelyik részről igaznak kell lenni: vagy a Magyarok vagy a Németek részéről. Ha igaz és helyes a magyarokra nézve, hamis és nem rendes a németek rendire. Ellenben: Ha pedig a magyarokra hamis, igaz lészen a németekre nézve. E kettő között igaz ítéletet miképen tehess s eligazodhassál ebben, vigyázz ím ezekre:

A törvényes igaz had ekkor lészen rendes, ha törvény szerént való igaz Magistrátustól, ú. m. *Királytól, Fejedelemtől,* a nép előljáróitól kezdetődik, indíttatik, igaz és fontos okokra, szükséges végekre, s hasznos dolgoknak végbevitelére nézve, régulás cselekedetek által. A minémű vala Asa királyé Jeroboám elten (2 Krón. 13.)

E három dolgok szükségképen erre megkívántatnak.

I. A *Személyek,* kiknek kötelességekben áll és akik közt a *had* támad.

II. Az *Ok, ügy,* amiért az hadakozás lészen, indul.

III. A jó *mód,* mellyel meghatároztassék korlátba vétessék, minémű szabados úton kelljen azt elkövetni, módjával légyen.

A *Személyt* ha gondolod; Ebben megkívántatik mindenek felett. 1. Kinek kell hadakozni. 2. Ki ellen szabados? tilalmasá-é, nem-é?

Ami az elsőt nézi; magános személynek, egyáltalában tilalmas: hanem *Publica persona,* közönséges személy légyen az, amely igaz törvényes úton jutott a *Magistratusi* tisztre, úgymint akinek és akire Istentől bízattatott a *Respublicának,* polgári társaságnak igazgatása. Ez úton indítának hadakozásokat az Istennek népe közt Mózes, Dávid, Jósua ellenségek ellen. A *magános, egyes* személy, *Privata persona,* ha a Magistratusnak akaratja ellen, magahittségéből, magát a helytelen hadakozásban belé egyelíti, felette igen vétkezik. *Más oka vagyon* s külömb karban állattatnak azok a *személyek,* akik nem *simpliciter egyátaljában,* nem minden tekéntetek kívül alája vettettek a felső hatalmasságoknak, akikre bízattatott a *Republicának administrációja,* igazgatása, törvényeknek kiszolgáltatása, hogy a Polgári társaságot oltalmazzák, *gubernállják,* kormányozzák, s békeségben tartsák. Ezek noha nem *első Magistratusok,* de ugyan az *elsők* után rendeldeltetett *Bírák.* Aminémű vala Dávid még Saulnak életében, aki hadat indíta a filiszteusok ellen, sereget gyűjtvén ellenek, hogy a *Kehida* városát a megszállás alól felszabadítsa, jóllehet a Saultól erre parancsolatot nem vett vala. (1 Sám. 23.) Igy a Makkabeusok is igen jól cselekvék, hogy ellenségek ellen fegyverhez nyultanak.

II. Kérdés: Ki ellen szabad hadat indítani és hadakozni?

Felelet: Szabados hadakozni csak az ellenség ellen, akár külső, akár belső légyen az. Eképen hadakoztanak ellenségek ellen Abrahám és Józsué, kiknek ellenségek külső vala. Az Izraeliták magok felekezetek ellen, kik belsők valának a Bénjáminiták ellen (Bírák 20.) Dávid is az Izrael ellen, akik az Isbósetnek pártján valának Abner hadnagyságában (2 Kir. 2.) Tilalmas és nem szabados ellenben az atyafiak, azon vérek, azon vallásuak ellen harcolni (amint ma cselekesznek az igaz vért, igaz magyarságot, igaz vallást megtagadó hajdúvárosi gadarenusi természetű hitvány emberek és ezekhez hasonlók.) Nem akará Isten, hogy Roboám Judának királya hadakozzék az ő atyjokfia, a Jeroboám és az Izraeliták ellen, akik a Dávid házától elszakadtak vala (1 Kir. 12,24.) Ez úton nem szabados hadakozni az atyafiaknak egymással, akár külön országbéliek legyenek azok, akár pedig azon társaságnak veled együtt élő tagjai vagy vér szerént valók. Amelyet ha valakik vakmerőképen elkövetnek, Istennek rettenetes büntető ostorát el nem kerülik, mint az Efraimiták példája ezt igaznak lenni világoson tanítja (Bír. 12.)

IGAZ OKA A HADAKOZÁSNAK

Az igaz *Ok, ügy* tészi az hadakozást rendessé, igazzá.

Szolgáltatunk pedig erre vagy mi magunk, avagy mások is alkalmatosságot. Magunk ekkor adunk igaz okot a hadakozásra, *amidőn:*

I. *Az igaz Isteni tiszteletet* a Hazában szívesen mindkét kézzel oltalmazzuk, megtartjuk; minden *Impetitori* üldözői és kergetői ellen (akár kívülvalók legyenek azok, akár a Hazának lakosi) bátorságossá tesszük és mind a vérig azért szívesen harcolunk. Bizonyítják e dolgot a példák (Józs. 22,31. Neh. 4,9. Dán. 11,34.)

II. *A közönséges igazságnak* ki nem szolgáltatóit, avagy háborgatóit, észvesztőit megzabolázzuk és érdemlett büntetéssel büntetjük s tisztekre serkentjük. Evégre hadakozának az Izraeliták a Bénjáminitákkal Isten parancsoltjából. (Bír. 20.)

III. Az *Országnak* szabadságát, közönséges békeségét, a földnek lakósit s annak javait megőrizzük; vagy a prédáló ellenségtől visszahozzuk, nyerjük. (2 Sám. 8. és 10. és 11. Bír. 19,29). Nincsen is egy igazabb ok a fegyverfogásra, mint a hódlásnac, jobbágyi szolgálatnak eltávoztatásáért, a hatalmasodni akaró nemzetség ellen, midőn kikelünk s fegyvert fogunk és akik szép szabadságunkól meg akarnak bennünket fosztani s ilyen módon szolgai állapotra juttatni, azok ellen kezünket fegyverre vetjük.

Mások is, a kívülvalók, szolgáltatnak igaz okot. *Ekkor,* amikor:

I. Jámbor szomszédaink, (legyenek bár más nemzetség) velünk egy vallásúak, igaz vallásokért, nagy hatalmasan, istentelenül, a hamis vallásuaktól, üldöztetnek, háborgattatnak, elnyomatattak. Tartozunk lelkünk kötelessége alatt ezeknek ilyen nyomorúságoknak idején (ha tehetségünkben vagyon) oltalommal, megszabadítással lenni, segítségekre menni. Igy cselekvék régen a nagy Konstatinus császár, amidőn hat rendbéli vérhüdt ellenségek ellen a keresztyének, ú. m. Dioclétiánus, Maximiánus, Galerius, Maxentius, Maximinus és Licinius ellen alkalmatos időben segítségekre méne és Isten jóvoltából rajtok hatalmat vévén megszabadítá, szabadságokban helyre állatá.

NB. Segítségül lenni annak okáért a kívülvalóknak, (aminéműekről szólánk) kiváltképen a hitnek, vallásnak dolgában nemcsak nem szükség, hanem ugyan lelkünk kötelessége alatt is kényszeríttetünk.

II. Amikor *Confoederatiós* szomszédaink, kikkel szövetséget frigyet tartunk ellenségek miá prédára jutottanak: akkor frigyes és szövetséges kötelességünk

tartja, hogy azoknak segítségül legyünk. Evégre Ábrahám atyjafiának a Lóthnak, a Sodoma és Gomorrabéliekkel egyetemben segítségére, az ő házában felnőtt szolgaival felfegyverkezék és őket ellenségeknek kezekből kiszabadítá, a prédát visszanyervén. (Terem. 14.) Az Izraeliták is a Gibeonitákat így szabadíták meg ellenségektől. (Józs. 10.)

Ezeken az Okokon kívül senki ellen nem szabad hadat indítani akárkinek is, mert hogyha maga felfuvalkodásából, vagy másnak megutálásából valamely és valaki helytelen s haszontalan hadakozásban őmagát béegyelíti, s másokat is ellene fegyverfogásra indít, mind magának s mind hazájának, Országának nem kicsiny veszedelmével és kárával ennek boldogtalan kimenetelit megtapasztalja.

Példa *Amásiás,* Judának királya, (2 Kir. 14.) *Jósiás* ugyan Judának királya. (2 Kir. 23.) Ilyen vala a mi boldogtalan sorsunk is (1657. eszt.)

Avagy: ha ki hadakozást, hadat evégre indít (Isten segedelme nélkül), hogy országának határát kiljebb vethesse, másnak jószágát prédálhassa, (s másként békeségben élők volnának, kikre mégyen) semmi igaz oka nem lévén, ez is a büntető ostort el nem kerüli, hanem gyalázattal illettetik. (1. Kir. 20.) Eképen indíta hadat Benhadád Akháb ellen, melyért el is veszté dolgát.

MÓDJA A HADAKOZÁSNAK

A Hadakozás *módjának* is, rendesnek, illendőnek kell lennie.

Valaminthogy az *igaz ok,* ha vétkesen viseltetik, lészen nem igazzá s hibássá, így az hadakozás is, ha jó módot, jó utat abban nem követnek a hadakozó személyek, helytelen, nem igaz lészen.

Ennek pedig igaz módja ebben áll. 1. Ha az előljárók, hadi-vezérek a kegyetlenséget igen megzabolázzák s fojtják, szabad szakára, kényére nem bocsátják.

2. Igazítja a hadakozásnak módját ez is, amikor *szükségképen* meg kell lenni, hogy kardra vessék kezeket: egyéb út s mód nem lévén, vagy megelőzésére, sem elérésére a dolgoknak. Meg kell próbálni, úgy vagyon elsőben, s minden eszközöket és utakat el kell követni, ha hajol-e az ellenség a békeségre: inkább ez úton, hogysemmint fegyverrel, sok embereknek kárával, fogyásával, szükség eleit venni, ha lehetséges. Ilyen magagondolatlan, mint egy eszeveszett, indita egykor boldogtalan csatát Ákháb Rámoth Gileád ellen, amely őnéki tőr gyanánt lőn, mert elvesze azon a harcon (1 Kir. 22.)

Ha pedig ugyan csak kardra kél a dolog, ama fene kegyetlenséget, a ragadozást, prédálást erős parancsolattal a vitézlő rendek közt tilalmazi felette igen szükséges. Jó példa lőn ebben Abner, megintvén Joábot (2 Sám. 2.) Vétkezék ezellen a mi hadunk a Keresztes mezején; mely rendetlen cselekedetnek valóban is megadá az árát, addig esék a kapzsinak, hogy visszatérvén az ellenség, inkább csak tapodtatta a rendetlen népet.

A Hadakozásnak megelőző törvényes Regulái.

Végei a hadakozásnak: Minekelőtte harcnak mennének, némelyek tartoznak annak jó móddal való hozzákészületire; némelyek a hadakozásnak, harcolásnak idejére, némelyek pedig a harcnak végbemeneteli utánra.

A jó készületben ezek kívántatnak meg: Az előljáróknak, ú. m. Fejedelmeknek, Generáloknak, Kapitányoknak, Hadnagyoknak tisztei kettők: *Elsők* olyak, akiket mások által, más személyekre bízván visznek véghez. *Második,* melyeket tulajdon magoknak szükséges elkövetniek, végbevinniek (Deut. 20.)

Amelyeket mások által kell végbevinni, azok a személyek, vagy az alattok való közrendből állók, avagy Ecclésiai személyek, Prédikátorok.

A vitézlő rendek közül némelyek rendeltettek, deputáltattak az élésnek, tábori eledelnek, Commeatusnak gondjaviselésére (Bírák 20,10.) Igen megtartja ezt a jó szokást a török nemzetség táborozásában, melyet szemeimmel láttam.

Némelyek a vitézlő népeknek egybegyűjtésére, előállatására, annak serényen való monstrálására, vizsgálására. Ezeknek tisztek: A tábori *munitiókra* (miném̃ek, ágyuk, puskák, fegyverek, puskapor, golyóbis s több ezekhez hasonlók), szorgalmatos gondjok légyen; ne fogyatkozzék meg akkor a vitézlő rend ezekből, amikor harcra erednek (2 Krón. 32,4.5.)

Strázsamestereket, amelyeket előállattanak, azok a serényen való vigyázásra, cirkálásra szorgalmatos gondot viseljenek, mely egyik lelke a tábornak; hogy valamiképen vigyázatlanságban a nép ne találtassék és így az ellenség miá prédára ne jusson.

Az Ecclésiai személyeknek, Prédikátoroknak is jelenlétek a hadban, elmulhatatlanképen szükséges evégre: 1. Hogy Istentől tanácsot kérjenek; ugyanis Istennek tanácsából kell hadat indítani (Bírák 1,2. és 20,18.)

2. Tanítsák, oktassák elsőben a vitézlő népet, hogy Istennek előtte magok megalázodott szívvel legyenek, fel ne fuvalkodjanak vagy népek sokaságában, vagy az ügynek igaz voltában; eszerént úgy ne járjanak, mint a boldogtalan Izrael népe egykor (Bír. 20.)

3. Igaz hittel, Istenben való reménységgel, igaz poenitentiatartás által, igaz megalázodott szívvel bűnének bocsánatjának kérésével, Isten nevének

segítségül való *hívásával, erős bizodalommal* induljanak a harcra, viadalra. Úgyhogy, ha a harcon elesnek is, tudják meg, hogy drágalátos az ő halálok Isten előtt (Zsolt. 116,15.)

4. Biztassák a vitézeket ezzel is és szíveket erősítsék, hogy az ellenség Isten nélkül való, az Istent igazán segítségül nem hívja; bálványozó, az igaz Isteni tiszteletet bálványra ruházza, attól várja oltalmát, jószerencséjét, boldogíttatását, mely nagy jele az ellenség megverettetésének.

5. Igaz hittel menjenek a csatára; igaz hitből csatázzanak, a félelmet tőlük távol üzzék. Istenért, a Jézus vallásáért, a Haza lelki s testi szabadságának helyben állíttatásáért, megmaradásáért, özvegyekért, árvákért, feleségekért, fiokért, leányokért minden félelem kívül bátran harcoljanak (Neh. 4,14). Gondolván azt, hogy ezeknek seregeivel szokott Isten kimenni ellenségek ellen. A tisztességet, a becsületet a halálnál nagyobbnak tartván.

6. A régi jó eleinknek dícséretes példájokkal, hadakozásokkal, nyereségekkel, ellenségek győzésével szíveket erősítsék, bátorítsák. Igen nagy előmenetelekre vagyon az ilyen bátorítás a vitézlő rendeknek, többire majd fáradhatatlanná tészi őket.

7. Ahhoz való textusokat, illendőket az Isten könyvéből kiszedegessenek. És hogy a hadakozás nem a vak szerencsétől származik, hanem Istenitől engedtetik, attól kormányoztatik, ő is szokta azt boldog véggel koronázni, hűséggel előszámlálják.

8. Ide való a Sácramentumoknak kiszolgáltatása. Mindaddig is nem győzék meg az Izraeliták a Bénjaminitákat, amíg az előszámlált dolgokat végbe nem vivék, el nem követék.

Másodszor: a vitézlő rendet tilalmazzák: 1. A vakmerő bátorságtól óvják magokat és mintha már kezekben volna a győzelem, afféle hitvány reménységgel magoknak ne hizelkedjenek. Emiatt szégyenüle meg Benhadád, a syriai Király (1 Kir. 20,10.) 2. A dőzsölést, boritalt, részegeskedést (mint annyi megfogó kelepcét) messze kerüljenek. *Javallom én ma a töröknek táborban való magokviselését:* másszor is ugyan, de táborozásnak idején, mennyire elkerülik a testi bátorságnak megszégyenítő munkáját, *az egész keresztyénségnek nagy példaadó tükörei ezek ebben.* 3. A győzedelmet igaz hittel, igaz megtéréssel, szüntelen való imádkozással reméljék: eképen tanítja Isten is az embernek karját a hadakozásra, (Zsolt. 144.) így erősíti és bátoritja meg az ellenség ellen szívét, úgy adja a győzedelmet is kezébe (Zsid. 11,32.33. 2 Sám. 22. Zsolt. 20.)

Mert ámbár légyen a népnek igaz *ügye, oka* a hadakozásra, de ha meg nem alázodott szívvel lészen, nem lészen békesége Istennél, Istenre nem figyelmez, ellenségétől megveretik és pirongással, gyalázattal béboríttatik (Bírák 20.)

Harmadszor: biztassák effelől is a népet, hogy az ellenségnek sok és számos, fegyveres ijesztő voltától meg ne rettenjenek! hitessék el azt magokkal, hogy Istentől megengedve vannak a hadakozások; Istentől kormányoztatik és Istennek kegyelmes jelenvolta ővélek vagyon, igaz igyek is lévén; az ellenségnek pedig hamis ügye, oka vagyon a hadakozásra. Eképen jára szerencsésen egykor Abija Jeroboám ellen (2 Krón. 13,12.13.)

A hadnak előljáró vezéreinek tisztek, amelyeket magok személyében el kell követni, végbevinni. Miniműek: a vitézlő népnek jól megválasztása, vizsgálása és annak jó rendbe és karba való átlátása (Deut. 20,5–9.)

A vitézeknek megvizsgálása ebben áll: (1) hogy az Isten nélkül valókat, Isteni félelemtől üreseket, a cégéres bűnben élőket, tolvajokat, gyilkosokat, paráznákat köztök el ne szenvedjék, amelyeket még a többi is megbüntettetik Istentől, mint az Izrael népe az Ákán bűneért (Józs. 7.) (2) Tanácskozzanak szorgalmatosan, összegyüjtvén a hadnak vezérit, látott, hallott, próbált rendeit, miképen kezdjenek a harchoz. Ugyanis minden megelőző tanácskozás kívül harcot állani, előljáró Hoffmestere megszégyeníttetéseknek, megverettetéseknek. (2 Krón. 27,17. Luk. 14,31.) Hadi Stratagematáknak új gondolt mesterségit, practikáit elkövetni felette igen hasznos segéde a hadakozásnak, nem is tilalmas (Józs. 8.2–48. Bír. 20.) Miképen kelljen az ellenségnek élését, vizének kútfejeit miképen töltsék bé, hogy annyival is inkább nagyobb szükségben légyen az ellenség (2 Krón. 32,4.) Kémeknek egyike a másikat ott érje, ez is segéti a hadat. (3) Gyenge és félelmes szivűket, a hadakozásra alkalmatlanokat, tudatlanokat, kapásokat, ökör, ló, disznó pásztorokat (akik nemhogy előmenetelekre szolgálnának, sőt inkább romlásokra nagy okot adnak), közöttök el ne szenvedjenek (Deut. 20.) (4) A hadakozó népet (minekelőtte a viadalra vinnék) megpróbálják, vizsgálják, oktassák; miképen kell az ellenséggel szembe menni, az ellenségnek micsodás természeti vagyon a hadakozásban, előszámlálják, arra megtanítsák. *Ordinántiáját,* hadi *Dispositióját* miképen szaggathatják mennél hamarébb, kevesebb károkkal, mindeneknekelőtte eleikbe írják, rakosgassák.

Ez ilyen hadi *prudetiáját, Militaris actióját* viszi végbe minden napon az *Északi Nemzetség,* amikor harcra ered s úgy készíti a hadakozásra a vitézeket:

innen is vagyon már néki (hogy így szóljak) jó szerencsés győzedelme. Mindennapon el kiviszi a vitézlő népet, két rendbe állatja, mint a hadakozás szokott lenni, összelövöldözteti; az első karban álló mihelyt ellövi puskáját, ottan hátra áll, elkészítvén addig újabban őmagát míg reákerül a sor. Igy kellenék ma a mi Magyarinknak magokat gyakorolni a hadakozásban, de szégyenlenék ők ezt követni, azonban a nagy tudatlanság miá csak hullton-hullnak, veszten-vesznek. Amennyin elveszének e mái boldogtalan csatázásban a magyarság közül, országos hadakozásban-csatában sem esett volna több a tudós és próbált nemzetség közül, mert okoson, probálton, tanulton, nem bolondul mégyen a viadalra. Azért ne szégyeljük a tanulást ebben is; mert nem szégyen tanulni, de szégyen nem akarni tanulni: Úgyis nyerjük a pályát. (6) Hátul erős sereghajtókat rendeljenek, állassanak, kik bátran a hadakozó népet nódítsák, biztassák.

A hadi rendnek jobb módjával való jókarba állatása ilyen szokott lenni. Hogy abban *első a Fejedelem,* következik utána a hadnak *Generálja, hadi bírája;* ezekután az *ezredes kapitányok, századosok* vagy *hadnagyok, tizedesek,* amint ezt Catalogusban előszámlálja az Istennek Lelke (2 Sám. 23. 2 Kir. 4. 1 Kir. 12.)

NB. *Az ellenséggel való szembeszállásban, reámenésben, mind a hadnak Előljáróinak, fő-főrendeinek s tiszteinek* s mind a közvitézeknek *tisztek.*

A hadi vezéreknek kettős tisztei avagy két félék: Az *első* nézi az Istent, a másik az embereket. Istenre néző, hogy Őhozzá igaz hittel bűneiből kitérjen, Őtet segítségül fáradhatatlanképen hija, Őbenne reméljen, bástyául, paizsul Őtet tartsa és a győzedelmet ne a maga eszének, okosságának, serény forgolódásának, hanem Istennek tulajdonítsa, nem a vitézeknek bátor szívének s fegyverének. (Zsolt. 20,2. és 44,23–8. 1 Sám. 17,47.) Eképen nyerték el régen a győzedelmet a kegyes Istenfélő királyok, kik is Istennek tulajdonították a hadakozásban való előmenetelt, ellenségeknek megszégyenítését, futamtatását (Zsolt. 33,17.)

Az emberekne néző tiszti is kétfélék: Az első az alattalévőket, a másik az ellenséget nézi. Az ellenség körül való tiszti minekelőtte az ütközetre mennének, hogy azokat intse, kérje a szép békeségre, jó Conditiók alatt békéljék meg vele; ha lehet, minden szabados utakat és módokat kövessen el, amennyire lehet, vagy magánosan, vagy mások által, mint feljebb is (Deut. 20,10. Jud. 20,12.13. 2 Krón. 13,4.)

Az ő alattavalóhoz való tisztei is két karba helyeztettek: Első, hogy a vitézeket *bátorságosokká* tégye, felszóval bátorítsa. Másik helyheztetett az ütközetnek elkezdésében. (1. Sám. 10,9.10. 11.12. 2 Krón. 20,16–19.)

A bátorításban ezek rendel. 1. Hogy a serényen, sebesen való csatára serkentse, ébressze és intse, mind az Istennek jelenlétével és hatalmával erősítse őket (2 Krón. 32,6.7.8.), mind pedig az ügynek, oknak igazságos voltával s annak megmondhatatlan becsületivel s hasznával, t. i. az Isten dicsőségéért, az Isten városának tisztaságában való megmaradásáért, lelki-testi szabadságának megnyeréséért s jó karba állattatásáért, feleségekért, gyermekekért, Hazájokért fáradhatatlanképen víjjanak. (Neh. 4,14.)

Mind pedig jutalomnak, praemiumoknak igéretivel s megteljesítésével biztassák, mint Joáb és Józsué cselekedének (2 Sám. 10,11.12.) Igy vagyon Belgiumban és Angliában is. Sőt egész Napnyugoti országokban.

2. A népnek jó szerencsés előmenetelekért mind kiváltképen s mind közönségesen könyörgéseket, háladásokat tétessen (1 Sám. 7.7.) Maga is vitézekkel egyenlő szívvel könyörögjön (2 Krón. 14,11.) Ezt az utat követé el Asa király, amidőn a szerecsenek ellen kimenne hadakozni (2 Krón. 20,8–11.) Jósafát is a moabitákkal midőn hadakoznék. (v. 12.)

Az ütközetnek elein a sereget hadi mesterséggel elrendelje, intézze aminémű rendet kíván az ellenségnek hadi dispositiója, ő is aszerént, vagy Ékformán, vagy hold, vagy négy szegletre rendelje a sereget, avagy amint legszükségesebb. Ezek a hadak vezérinek tisztei.

A vitézlő rendeké pedig: mindenekelőtte, hogy bűnökről keservesen Istennek vallást tegyenek, azoknak bűnök bocsánatját kérjék a Jézus Krisztus nevében, mint az Izraeliták (Bír. 20.) Higyjenek az Istennek beszédének (2 Krón. 32,8.) Istent segítségül híván, erős szívvel harcolván (1 Krón. 13,14.), mindaddig harcoljanak, míg ellenségeket meggyőzik és elkergetik. A prédakapkodásért a rendet el ne hagyják (mint a magyar hadnak szokása s azonban ott vesznek), hanem mindaddig víjjanak, míg győzedelemmel visszatérnek s úgy térjenek osztán a préda elosztására (1 Sám. 17,52.53.) Olvasd ide a győzedelmeskedő fegyverben letett Regulákat is. A hadnak szövétnekét, a Fejedelmet a csatába bé ne elegyítsék, el ne bocsássák; hogy valamiképen el ne vesszen és így a népnek szíve el ne olvadjon (2 Sám. 21,17.)

A harcnak végbemeneteli után ezek rendel vagy a győzedelemre, avagy pedig a futásra, elszaladásra nézve.

A győzedelem után külömb tisztei vannak mind az előljáróknak, mind a vitézlő rendeknek, mind az Istenre, mind a rabságra esetekre, mind pedig magokra nézve. Az Istenre nézve: Istennek nagy hálákat adjanak, hogy győzedelmet adott ellenségeken (Terem. 1420. 1 Sám. 7,11. Szám. 1.31,28–50.) Hogy megismerjék mindenek, hogy erős a mi Istenünk a Jehova (1 Kir. 20,28–30.)

A hadnak vezérei a győzedelemnek dicsőségét Istennek tulajdonítsák, nem úgy mint ama Nebukadnezár, ki az ő bálványinak adá (Hab. 1.11.)

A rabságra estekre nézve, hogy azokat kezekben meg ne öljék, kik a harcon életben megmaradtak. (2 Sám. 2,25–28.) Kedvezének az Izraeliták a Benjáminitáknak, kik a harcon elevenségben megmaradtak, (Bír. 21.) hanemha Isten akarja őket megöletni, mint a Kananaeusokat (Józs. 6,20. 1 Sám. 15,3.) Az asszonyi-állatokat és leányokat szüzességekben megtartsák meg ne szeplősítsék (Szám. 1.31,17.18.) A foglyok rabság alá rekesztessenek, vagy adófizetőkké tétessenek (Deut. 20,10.), avagy, ha megsaccolnak, fejek váltságát megadván, szabadon elbocsáttattassanak, elégséges eledelt nékik adván. (2 Krón. 28,8.9.)

A győzedelmeskedő vitézlő rendnek is tiszti ez: 1. Hogy ha közönséges jóra illendőt vagy hasznost látnak a nyereségben, azt megtartsák. (Deut. 20,19.20.)

2. A prédát az igazságnak mértéke szerént osszák. Elsőiben is pedig az Istennek szenteltetett, az Ecclesiákra nézőket kiadják, sáfárolják. Azoknak is hasonlóképen részt tegyenek, akik oltalomnak, vagy őrizetnek okáért a harcról elmaradtak, jelen nem lehettek (Terem. 14, 24.; Szám. 31, 26.; 1 Sám. 30, 23.)

3. A győzedelem után ide s tova lovagolni s járni nem mindenkor bátorságos, s mind a két fülre bátorságosan alunni, vigyázatlankodni, nem tanácsos. Félni kell és tartani, hogy a meggyőzettetett ellenség újabb viadalhoz készülvén, sereget ne gyüjtsön és így váratlan reájuk ne üssön, rohanjon. Szükség hát ellenek vigyázni, strázsát állatni, magokat megerősíteni és az alattavalókra nagy szorgalmatossággal vigyázni (1 Kir. 20,22.)

Ha pedig Isten igaz ítéletiből a győzedelmet adja az ellenségnek s az ő népét megfutamtatja, a hadnak előljáróinak kötelező tisztekben áll, hogy minden jó eszközöket felkeressenek, találjanak, mely úton-módon az eloszlott hadat ujabban összegyüjtsék, szíveket bátorítsák, ne olvadjon és ne lágyuljon meg szívek annyira, hogy kezekről letegyék, rajta feladjanak, hanem magok megalázásával Istent megkeressék, lelkeket előtte kitöltsék, nétalán másszor az ő részekről áll s nékik adja a győzedelmet. Igy cselekvének az Izraeliták (Bír. 20.)

A helytelen és nem igaz hadakozás pedig az, amely indíttatik és kezdettetik olyan személyektől, akikhez nem illenék és akiknek nem igaz, hanem hamis igyek vagyon a viadalnak elkezdésére, amelynek mind végei és módjai hamisak és az igaz hadakozásnak végeivel ellenkeznek.

Felette igen-igen meg kell óvni magát embernek ettől, úgy mint kinek Authoritása nincsen ehhez, azonban a nemzetségek polgári társaságnak

is romlására, pusztulására szolgálnak az ilyenek. Világosan tanítja ezt a Jeroboámnak boldogtalan hadakozása az Asa király ellen, amely viadalban elveszének az Izraeliták közül ötszázezer válogatott férfiak (2 Krón. 13,17.) A Jósiásé a faraó Nékó ellen (2 Krón. 35,22.)

Eddig a Tracta a Hadakozásnak Okáról, Módjáról, Végeiről.

II. HASZNA

Oktatással összeköttetett Intés, Serkentés. Serkenjetek és ébredjetek fel, avagy csak utoljára, egészlen vitézlő rendek! Esmérd meg magad régtől fogván sok károkat vallott Magyar Haza, aki most a keserűségnek és a szívedet fojtogató bánatnak szélvészes tengerén bánkódva hánkódol! Megemésztő és elepesztő bánátid im minden nap halom módjára ugyan reád tódulnak, a nyavalyáknak egyik mélysége más mélységet kiált rajtad, melyben ha jó Istened meg nem szán, imé valóban sülyedezel, félő, hogy egészlen belé ne merülj. Ha édes Megváltód kézen nem ragad hamar s csendes partra nem vezet, földig lenyomattatol s a pokolig alá vettetel. Serkenj fel! Serkenj fel, avagy csak utoljára! Ha más kárán eddig fel nem ébredtél, a magatok siralmas sorsán, akit rajtatok mindennap keservesen megtapasztaltok, eszméljétek meg timagatokat. Azt a kőfalt, azt a gátot, amely eddig megtartóztatta a ti Isteneteknek tihozzátok való jóvoltát, közületek kigyomlálván vessétek ki. Micsoda az? Megtanít erre az Istennek lelke Ésaiásnál: (cap. 59,1.2.) *Imé az Úrnak keze nem rövidül meg, hogy meg nem szabadíthatna és meg nem siketültek az ő fülei, hogy meg nem hallgathatna. De a ti hamisságtok töttek külömbséget tiköztetek és a ti Istentek között és a ti bűneitek miatt rejtezett el az ő orcája tielőttetek, hogy meg nem hallgathatna, mert a ti kezeitek rakvák vérrel, hamisággal, istentelenséggel.* – Ez az a rekesz, ez a gát, aki megrövidíti, Istennek füleit siketekké tészi, hogy meg ne hallgasson nyomoruságinkban és az alól fel ne szabadítson. Ez ellen az akadályoztató méreg ellen adja az orvosságot K. János is a vitézlő rendeknek, ha akarják, hogy lelkeknek idvességét megnyerhessék, igaz poenitentiatartás által Istenhez térhessenek, tehát felebarátjoknak megrontásától, csalárdsággal való megkárosításától oltalmazzák magokat: külső dolgokban is eképen boldogittatnak. Igy vevé későn, el utoljára őmagát eszébe a fogságból hazajött zsidó nép, aki is erős átok alatt kötelezé magát az Istennek szíve szerént való keresésére: (Nehem. 10,29.) *Ragaszkodnának az ő atyjokfiaival, a főemberekkel az Isten törvényének*

megpecsételt könyvéhez és eljövének nagy átkozódással és esküvéssel, hogy járnának az Isten törvényében, mely kiadatott Mózesnek, az Isten szolgájának keze által és megőriznék az Úrnak minden parancsolatit.

Szánjátok a magyar Hazában az Istennek dicsőségét, mely a porban hever. Szánjad a lelki s testi szabadságodtól való megfosztattatásodat, számkivetésre, bujdosásra, éhelhalásra juttattatásodat; szitokkal-átokkal hogy észed kenyeredet. Vessétek ki, óh vessétek ki közületek a sok idegen isteneket, mely a sok eláradott gonoszság! A sok szegényeknek nyúzóját, kóborlóját, saccoltatóját, hamis istentelen patvarkodással, vádolással sokaknak megnyomorítóját: szitkozódóknak, átkozódóknak, káromkodóknak mételyes seregétől szakasszátok el timagatokat. Igyen meg se gondoljátok, hogy ezek által előmehessetek dolgotokban, sőt minden jó szerencséteknek ezek meggátolói, ezek tésznek Isten s tiköztetek különbséget, szakadást, hogy seregetekkel ki nem mégyen harcolni ellenségtek ellen.

Mely igen örültök az Igaz *magyaros magyari* Titulusnak! Feleljetek is hát meg e szép *fényes Névnek.*

A MAGYAROS MAGYARI *névnek magyarázatja, értelme ez:* (1) Hogy az Isten dicsőségéért övedzette fel szablyáját, vetette a kardra a kezét, nem a maga zabolátlan indulatjának, felelősségre vágyódásának, prédálásnak, maga javának öregbítéséért, végbeviteléért. (2) Hogy az Országot, a szegénységet nem rabolja, dúlja, saccoltatja, hanem a szegény Haza elvesztett lelki-testi szabadságát mindkét kézzel helyre állatja. (3) Hogy az ellenséggel nem practikál, véle nem hunyorgat, a gonoszban soha is véle meg nem egyez, hanem mindvégig harcol, vagy dicséretesen meghal, vagy győzedelmesen nyér. Ugyanis *praestat in bello mori ut Leonem, quam vivere sicut Asinum.* Ilyenek valának hajdan az igaz *Magyaros Magyarok: Mátyás király, Hunyadi János, Kenessi Pál, II. Rákóczi György, Zrényi Miklós,* akiknek dicsőséges emlékezetek, amíg a magyar nép fennáll, örökké megmarad.

Ha ki *Magyaros Magyarnak* mered mondani temagadat, ezeknek a nyomdokokát kellene követned! Azoknak csak hírek hallásától is megfélemlett az ellenség, szíve elolvadott, étel közben a kés kezéből kiesett, de most mely távol estünk ezektől, tanítson meg a mindennapi szemmel látott s tapasztalt dolog, keserves példa. Lássák meg ma sokan a mi Magyarink közül az ellenséget (mely ugyan példabeszédre vált) muskatélját, ne félj attól, hogy vele összevágjon, hanem szalad, fut előtte; amennyin vannak, annyifelé futnak.

Serkenti-e a TUDOMÁNY mindenek felett elsőben az előljárókat, a Hadnak Vezérit, Fejedelmét, Generálját, Kapitányit, Tizedesit, etc. minthogy ezeket

állatta Isten a nép között strázsáknak, a népnek Fejeinek, őrállóinak, az őreájok bizattatott tisztekben serények, vigyázók legyenek. A vitézlő nép közt lappangó bűnöket teljes erejekből ne hagyják köztük uralkodni. Ne kedvezzenek a cégéres nyilvánvaló tolvajoknak, paráznáknak, gyilkosoknak saccoltatóknak, káromkodóknak, a vitézlő rendek bűnöket meg ne egyék, vélek a gonoszban ne részesüljenek és így büntetésekben is, hanem egy összefont és kötött szívvel-lélekkel, az Istennek városát, táborát, hadát a gonosztól megtisztítsák, mint Dávid (Zsolt. 101). Ne fogjon meg senkit is tisztinek elkövetésében e goromba mondás: *De ha mind megöljük a gonosztévőket, elpusztul úgy a mi táborunk, megkevesbedik hadunk és így mirevalók leszünk annak utánna.* Inkább menj Gedeonnal, kevés istenfélőkkel harcolni s nyerjed, hogy sem sok latrokkal és így veszessed. Elhitetted-é magaddal, hogy nem lakozhatik az Isten a gonoszoknak társaságok közt, nem állhat meg a gonosz őelőtte (Zsolt. 5.), úgy hitesd el azt is temagaddal. E világon valamennyi istenteleneknek, latroknak serege vagyon és ha az mind veled volna is, nem boldogíttatnál azokkal, sőt inkább igen megalázódnál, mert az Úrnak szemei forognak mind e széles földön (2 Krón. 16,9.) Tízszázezer szerecsennel jő fel Zérah Asa ellen, de minde sűrű sokasággal elvesze (2 Krón. 14,12.13.), hasonlóképen Szanihérib Ezekiás ellen s megszégyenüle. (Ésaiás 37,38.)

Mondassz: De megszüntek ma a csudák, nem hadakozik úgy ma az Isten, mint a régi időkben.

Felelet: Ugyanazon Isten vagyon ma is, nem más. Szintén úgy gyülöli az Isten a vétket ma, mint akkor, szintén úgy szól az Isten ma nékünk a Szentírásban, mint azoknak. Ma is szintén úgy megverhet, szégyeníthet kevés által sokakat, mint azelőtt. A mi időnkben esett dologról elfeledkeztél-e a *Szalontai harcról,* melyben az Isten rendkívül csaknem cselekvék, amidőn az oktalan állatoknak nagy teli torokkal való kiáltásokkal rémíté meg az ellenséget. A *Lippai szorosnál* való harcban így dicsőíté Isten meg magát a kevés erő által. Mit mondjak a *Kenyérmezei csatáról és harcról;* nem különben lőn-é itt is a dolog, mert az ellenség, amidőn teljességgel bé akarná nyelni az Istennek népét, Isten felindítván *Kenessi Pált,* kevesed magával a számtalan pogányságot elszéleszté, levágá.

Az előljáróknak tiszti, hogy az ő alattavalóknak legyenek jó példaadók, nem botránkozásnak kövei; mert amikor látja az alattavaló nép, hogy az ő előttejárója, feje vagy parázna, vagy ragadozó, prédáló, részeges, igen szokta abban követni a köznép is az ő előttejáróját. Innét származott ama példabeszéd: *Regis exemplum totius componitur orbis.* Ezek legyenek hát jó világoskodó fáklyák,

szövétnekek. Amit másokban nem szeretnek, magokból mindenekelőtte szaggassák és gyomlálják ki. Igy felelnek meg híven tiszteknek. Kövessétek ezaránt a jó orvosokat, akik azt cselekszik a beteges testtel, hogy el ne veszszen egészen; amely résztől elveszne, azt jóidején elmetszik, hogy így a test épségben megmaradhasson: Úgy ők is azt a mételyt, azt a rühet, melytől az egész nyáj megvész, válasszák el attól, szakasszák el közülök, vagy Disciplinázás által megrögzött vétkeiből kitérítsék.

II. A vitézlő közrendet is inti a TUDOMÁNY erre, hogy ha boldog szerencsés előmeneteleket dolgoknak látni akarják, vegyék bé az Isten beszédét, melyet Isten K. János által kiadott; ma én általam is tinéktek kiáltat: *Senkit meg ne rontsatok; palvarkodással, csalárdsággal mást meg ne nyomorítsatok;* az Istent bosszantó, büntetésekre siettető vétkeket, átkokat, szitkokat hagyjátok el; a paráznaság, gyilkosság igyen se is hallattassék köztetek. Ha zsoldotokat megadják, azzal megelégedjetek istenesen. (Elég zsold, ha egyéb nem volna is ilyen igyes-bajos rendkivül való állapotban, a Quártély-adás akárminémű légyen is az!) Isten dicsőségéért harcolsz azt mondod? Ha igazán ezt tetted fel magadban, el kell hát szenvedned a nyomorúságokat, amelyek ezt követik. Elégedjél meg azzal, amit a szegénység tápláltatásodra kiszolgáltat, ereje felett ne irgalmatlankodjál rajta, ne tedd éhel-halóvá. Ha egyszer tőle mind elvészed, azután mivel gazdálkodjék s mivel éljen? Mert, ha eddig e Regulát elkövetted volna, nem hallanál ennyi átkot, szitkot reád. Ki tudja, talán meg is árt a soka?! Meghallja az Isten a sok szegénynek kiáltását s kiszabadítja a te kezedből s téged pedig elveszt (Zsolt. 34,7.) *Imé a szegény kiáltott és az Úr meghallgatta és minden ő háborúságiból megszabadította őtet.*

Gondold meg vitézlő rend, aki a kegyetlenségben menten-mégy elől, vége lészen annak és mikor megszűnöl a prédálástól, tolvajlástól, te is elprédáltatol, tolvajoltatol (Ésaiás 33,1.) Aminémű mértékkel fizetsz másnak, azonnal fizetnek tenéked is; ha gonoszsággal, úgy tenéked is. (Máté 7,2.) Ez ilyen gonosz cselekedeted vonsza ki szablyádnak élit, ez tészen földönfutóvá, gyalázatos szaladóvá. De, ami legnagyobb, lelkedet is ez ejti örök fogságra, veszedelemre. Mennyi sok fegyverzörgések, puskaropogások, tőrszúrások közt forgasz, úgyhogy (emberi mód szerént szólván) közelebb senki sincs halálhoz, mint a vitézlő rend. Ez többire mindenkor a halál révén jár, amelybe, mikor ingyen sem vélnéd, belé esel, így tanít erre mindennapi példád. Ha akkor Istenedhez igazán megtért szívvel nem vagy, hanem megszokott régi gonoszságodnak rühében, métélyében heversz s úgy halsz meg, mi haszna, hogy kardodat oldaladra kötötted fel Isten dicsősége mellett? Mert ez a

puszta szó csak nem idvezit, hanem csak pokol helyed, mert amiben találtatol, abban ítéltetel. *A fa, amely oldalára ledűl, ugyanazon találtatik* (Préd. 11,3.) Ha paráznaságban, tolvajlásban, gyilkosságban, úgy ítéltetel, mint parázna, mint gyilkos, tolvaj. Nem szabadulhatsz meg annak az igaz bírónak kezétől úgy, mint itt kapitányodnak, hadnagyodnak ítéletétől barátságért, atyafiúságért. Ha egyszer ott elveszted pörödet, örökké perveszített lészesz; nem apellálhatsz ott egyik fórumról másikra, mert csak azt hallod: *Adj számot a te sáfárságodról, mert ezután többé nem lehetsz sáfár* (Luk. 16,2) – Mit felelsz akkor? Megnémulsz s ezután ezt mondják: *E haszontalan szolgát vessétek a külső sötétségre, ott lészen sírás-rívás és fogaknak csikorgatása* (Máté 25,30.) Vajha az ember csak meghalna és fel nem támadna! Könnyebben volna dolga, de fel kell támadni. (Dán. 12,2.) *És sokan azok közül, akik alusznak a földnek porában, felserkennek az örök életre, némelyek pedig gyalázatra és az örökkévaló utálatosságra.* Óh emberek, emberek! miért nem féltek az örökkévaló kíntól! Lám a testi rabságot, sanyarúságot, aki tudja minémű kínos az, la mely igen elkerüli, mely csak ma vagy holnap tart, de amaz örökkévaló *kinek férge és tüze meg nem aluszik* (Márk 9,44.)

Ne kezd hát addig a harchoz, viadalhoz, míg a hitre szert nem téssz; igaz hitből menj a csatára, ütközetre, mint az Istennek szentei (Zsid. 11,37.) Igaz poenitentiatartás által, Istenhez való igaz megértéssel indulj; mert mely csatát, viadalt, bűneidből való igaz ki nem fejtőzéssel és Istenedhez meg nem téréseddel kezdessz el, nem végezheted el boldogul, mint a tractában bőséggel megmutattam.

Te pedig igazságra vezérlő *Kalauz,* igazságnak fényeskedő napja *Úr Jézus Krisztus,* aki a zajos tengeri habok közt hánykódó kicsiny bárkácskádnak igazgató kormányos Mestere vagy, ébredj fel már végezetre a te álmodból, dorgáld meg a szeleket, akik a te választottidnak hajócskáját ottan-ottan érdeklik, vesztegetik, fektesd le a kevélyen hánykodó habokat, zabolázd meg az üldözőknek vérhúdt szándékjokat, forgassad ügyedet, mert az ügy tiéd. Imé teéretted mindennap megölettetünk és olyak vagyunk, kik már a mészárszékre rendeltettünk. Ne végyen terajtad hatalmat az ember! Emlékezzél meg a káromkodásról, amellyel Tégedet mindennap illet a bolond. Nyújtsd ki kebeledből karodat a mi segedelmünkre! Adjad ha siralommal vetettük a magot a földbe, örömmel arassuk nemsokára! Ne távozzál el ennyire a mi Táborunktól; szenteld meg a vitézlő népet egészlen; adjad a te félelmedet szívekbe; hogy amint nyelvvel, úgy valósággal is Jehovah hadának esmértessenek lenni. Ámen! Ámen!

10

ÚJFALUSY NEPOMUK JÁNOS: A TERMÉSZETI HÁRMAS TÖRVÉNY (RÉSZLETEK) (1825)

Első rész

Harmadik Szakasz

Az Emberek' mindilletö Törvényeikről, vagy is Jussaikról, és az onnan származó erköltsi tselekedetek' külömbbségéről.

41. §.

Minekutánna a' természeti kötelezésnek, és végzettnek jelenlétét már (ezen Rész: 18. §.) megmutattuk, és ugyan (15. §.) a' Törvénynek is értelmét, és osztását bővebben előadtuk vólna, önként a' felvett tárgynak tzélja kívánja, hogy a' természeti végzettek tulajdonságaikat előre botsátván, azon törvényekről, vagy Jussokrólis szólljunk, mellyekkel az emberek a' természettől megajándékoztattak, és felruháztattak.

Az ollyan Törvények' jelenlétéről pedig annyival kevesebbet lehet kételkedni, mennél bizonyosabb a' természeti kötelezésnek, és végzettnek jelenléte; mivel minden kötelezésnek, és végzettnek azon nemű törvény is megfelel. De minthogy minden természeti kötelezések, és végzettek az ember' természetéből, és valóságából egyenesen, és eszköz nélkűl származnának, az pedig minden emberekben mindenkor egy azon vólna, önként következik, hogy a' fellyebb érdeklett törvényeknek is mindilletőknek lenni szükséges légyen, vagy is ollyanoknak, a mellyekben minden emberek részesűlnek. Valamint pedig minden ember természetesen köteleztetik azt tenni, a' mi parantsoltatik, és elhagyni, a' mi tiltatik, mellyre nézve is szoros törvény alá vettetik: úgy azokban, mellyek a' természeti végzettek által engedtetnek, néki erköltsi Szabadsága (ezen Rész: 12. 's 15. §.) vagyon, a' törvény pedig reá nézve engedő. Mert akkor egyedűl a' mivelőnek akaratjától függ a' tselekedetet végbe vinni, vagy elhagyni, avagy több egyforma eszközökből egyiket

inkább, mint a' másikat választani. Mindazonáltal azon erköltsi szabadságot jól meg kell külömbböztetni a' Szabadósságtól, (licentia) vagy is ama' feslett erköltstől, mellynek következésében valaki tsak azt tetszi, a' mi néki tetszik, akár az jó légyen, akár nem. Az erköltsi szabadság pedig mindég vagy a' jónak elnyeréséért, vagy a' roszsznak eltávoztatásáért viszi végbe a tselekedetet; azért is tsak azon tselekedetekre terjed ki, mellyek mint test erő szerént, mint pedig erköltsre nézve lehetségesek, a' mivel ellennben a' szabadósság soha se gondol. Azonban, valamint a' kötelezés tsak a' józan eszűeket szorítja: úgy a' szoros Törvény is tsak egyedűl azokat illeti. Az engedőben pedig a' kis gyermekek is vehetnek részt; mert annak a' tselekedet' elhagyásával is eleget lehet tenni. Már azok a' mind-illető Törvények, hogyha tsak egyedűl az ember természetéből minden egyébb külső ok nélkül értetődnek, tellyességgel természeti, 's velünk született Törvényeknek (Jura naturalia absoluta, et connata) mondatnak; hogyha pedig azok valami külső októl a' mi tselekedeteink' közben valójárásával reánk háromlanak, feltételes, és szerzett Törvényeknek (Jura hypothetica, et adventitia) neveztetnek. És mivel ezek alá tsak azok vettetnek, kik olly tselekedetet, a' mellyből valami Törvénynek származni kell, végbe vittek, azért nem tellyességgel mindilletők, mint amazok, hanem néműnémű módon tsak egyetilletőknek (ezen Rész: 11. §.) hívattathatnak. Úgy p. o. magát megtartani, tellyességgel mindillető törvény; mert a' maga megtartására minden ember köteleztetik. Ellennben pedig adósságot fizetni, vagy az okozott kárt megtéríteni, egyetillető, mivel az tsak azokat illeti, kik adósságot tettek, vagy kárt okoztak. De minthogy ismét minden adóssokat, és kártévőket kötelez, azokra nézve mindilletőnek is mondattathatik.

42. §.

Mivel tehát, a' mint az előbbeni §-ban láttuk, azok a' tellyességgel természeti, s velünk született Törvények egyenessen az ember' természetéből, 's valóságából származnak, és értetődnek, könnyű már most által látni, hogy valamint a' természet minden emberekben egyforma, s hasonló: (Bévezet: 5. 6. 25. §.) úgy azon Törvényekben is minden emberek egyformán részesűlnek, és azoktól hasonlóképpen köteleztetnek. Mellynekokáért is minden emberekben azon mindillető Törvények hasonló mértékűek, és minéműségűek. Mellyből már önként következik, hogy természetesen

senkinek sints előbb való Törvénye, vagy Jussa, (praerogativa) avagy előbb való kelete (praecedentia). Hogy t. i. az elsőnek erejével valamellyik ember több Törvényekkel, mint a' másik bírna; vagy pedig a' másodiknak következésében valami elsőséget mások felett magának tulajdoníthatna. Ennekokáért olly Törvénnyel, és Jussal bír természetesen a' legszegényebb kóldus, mint a' leggazdagabb, és leghatalmasabb Király. Mert valamint sem ennek, sem amannak születésére semmi különös mód a' természettől nem rendeltettett: úgy hasonlóképpen azon egynemű porrá is jutni fognak.[1] De talán gondolja valaki, hogy a' természeti magános életben is, más törvénye légyen az atyának, más a' fiúnak; mindazonáltal ez a' különbbség nem egyenessen az ember' természetéből értetődik, hanem a' nemzés' tselekedetéből, és a' Szüléket gyermekeik' nevelésére szorító kötelességből származik. Ezekből tehát már most természetessen az következik, hogy azon természeti erköltsi törvények foglalatja az ember erköltsi állapotját jelenti; mert az állapot általjában tészen foglalatját azon tulajdonságoknak, mellyek bizonyos valóságban megtaláltatnak, vagy is abban lenni mondatnak. (Bévezt. §. 27.) Mivel tehát az embernek természeti erköltsi törvényei (azokat tulajdonságok alatt értvén) lenni mondatnak, annak erköltsi állapotjáról kételkedni éppen nem lehet; melly is nem egyébb: mint foglalatja azon törvényeknek, mellyekkel az ember természetessen, és jelenében bír. Erre nézve minden embernek természetessen vagyon természeti erköltsi állapotja, mivel vagynak természeti erköltsi törvényei, mellyeknek tekéntetében Személyt (personam) visel. A' ki tehát minden törvénytől meg vagyon fosztva, annak személye nintsen; mert a' személy tészen embert, a' kinek tulajdon törvényei vagynak. Innen származik, hogy a' polgári életben, és állapotban sok embereknek polgári személyjek (persona civilis) nintsen; mivel a' polgári törvényekben nem részesűlnek. Ollyanok vóltak régenten a' rabszolgák, és ma is mind azok ollyanok; kik némelly polgári törvényekben részt nem vesznek, és úgy arra nézve személyjek sints. Ebből már most meg lehet érteni a' Rómaiak' ezen beszédmódját: „Valakit fejjel meg kisebbíteni"; (Capite aliquem diminuere) az az: őtet a polgári törvénytől, és személytől megfosztani. Mindazonáltal természetessen minden embernek vagyon személyje, mivel meg vagynak mindég természeti törvényei, mellyeknek foglalatjából azutánn az ember' erköltsi állapotja ered. És minthogy azon törvények minden emberekben hasonlók, önként a'

[1] (205. a) Et quae veneraris, et quae despicis, unus exaequabit cinis. Sen. Mar. II.

józan ész mutatja, hogy minden emberek eredetiképpen egy azon hasonló állapotban élnek, következésképpen a' mi egynek szabad, az a' másiknak sints megtiltva, s viszontag. Valamint is a' mi egynek megvagyon engedve, abban mindenik részesűlhet. Ezt értette Plautus, midőn mondotta: Olly ember vagyok én, mint te.[2] És a' Római Törvénytudók is azt tartották, hogy a természeti törvény szerént minden emberek hasonlók.[3] Mellyből kitetszik ezen természeti végzettnek igazsága is: A' mit magadnak nem kívánsz, másnak ne tselekedjedd. Mert valamint másnak nints törvénye azt tselekedni nékünk, a' mit nem kívánunk; úgy hasonlóképpen mi se tselekedhetjük törvényessen másnak azt, a' mi néki árthat, 's a' mit ő nem akar.

43. §.

Hogy pedig mint az előre botsátottakat, mint a' következendőket is még annál jobban, és világosabban megérthessük, tudnunk kell, mi légyen a' birodalom, (Imperium) és az aiattavalóság? (subiectio). A' birodalom tehát tészen hatalmat valaki' szabadakaratos, és megengedett tselekedeteinek tulajdon akarat szerént való elintézésére. Az alattavalóság pedig jelent kötelezést, annak, a' kinél a' birodalom vagyon, engedelmeskedni. A' ki a' birodalomnal fel vagyon ruházva, neveztetik Igazgatónak, Parantsolónak, vagy Fellyebbvalónak (Imperans, vel Superior); a' ki pedig annak engedelmeskedni tartozik, Alattavalónak (Subiectus) hívattatik. Minthogy tehát a' birodalom tészen hatalmat mások' tselekedeteiknek elintézésére, következésképpen valami előbb való törvényt foglal magában, önként értetődik, hogy annak természetessen az emberek között helye nem lehet; mivel mindnyájan egy azon hasonló törvényekkel bírnak. Azért a' mitsoda törvénnyel egyik a' másiknak valamit parantsolna, vagy valamit tiltana, szinte ollyannal a' másik is viszszontag kívánhatná, hogy magát az ő akaratjához alkalmaztassa, a' mi ellennkező. Ennekokáért azon eredeti természeti állapotban minden ember szabad az alattavalóságtól; mivel senki' birodalma alatt nintsen, és senkitől se függ. Erre nézve a' függetlenség, (independentia) vagy az alattavalóságtól való szabadság (libertas a subiectione) jelent menttettséget minden más ember' akaratjától, és

[2] (207. a) Tam ego homo sum, quam tu. Asin. II. 8c. IV.

[3] (207. b) Quod ius naturae attinet, omnes homines sunt aequales. L. 32. D. de B I.

parantsolatjától. A' minek tsak a' természeti állapotban vagyon helye. Azért mondotta Julius Czaezár, hogy minden ember természetessen ígyekszik a' szabadságra, és a szolgaságot gyülöli.[4] Kitetszik tehát már ezekből, hogy az emberek természetessen tsak egyedűl az Istentől függnek, és senki más' birodalmát akaratjok ellenn megesmérni nem tartoznak, hanem mindnyájan élnek mindennémű hasonlatosságban, függetlenségben, az alattavalóságtól való szabadságban, minden előbb való Törvény, és előbb való kelet nélkűl. Ennekokáért tsak az Isten' hatalma alá vettetnek, a' kinek, a' mint Cziczeró mondja, engedelmeskednek a' Tengerek, és a' földek, és az emberek' élete az ő legfőbb Törvényének enged.[5]

44. §.

Hasonlóképpen még szükséges tudni, mi légyen az ember' tulajdona? (suum, vel τ ω suum hominis). Értetődnek pedig az által minden javak, tökélletességek, és Jussok, vagy törvények, mellyekkel valaki igazságossan bír. Minthogy pedig minden javak, tökélletességek, és törvények az embernek vagy a' természettől adattatnak, vagy pedig más külső okok által reá háromlanak; azért az ő tulajdona is, vagy természeti, és vele született; (suum naturale, et eonnatum) vagy pedig szerzett (acquisitum). Azon tulajdonát az embernek jól meg kell külömbböztetni az érdemtől (meritum), a' mellyet az ember senkitől törvényessen nem kívánhat, hanem tsak egyedűl arra méltónak ítéltelik. Úgy méltónak ítéltetik a' kóldús az alami'snára, de annak megadására senkit se kénszeríthet; mivel az még az ő tulajdonához nem tartozik, hanem tsak a' szegénység miatt arra érdemesnek tartatik. Erre nézve az ollyan Javak, tökélletességek, vagy Törvények, mellyeket tsak még jövendőben valaki szerzend, nem tartoznak az ő tulajdonához; mert még azokkal nem bír. Az ember' természeti, és vele született tulajdonához tartozik a' test, és annak minden tagjai, egészséggel együtt; azutánn a' lélek az ő tehetségeivel, nem külömbben a' függetlenség, az alattavalóságtól való szabadság, és minden egyébb törvények, mellyek az ember' természetéből, és valóságából származnak, és értetődnek. Ennek következésében tehát

4 (209. a) Omnes homines natura libertati student, et servitutem oderunt. L. 3. bell. Gall.

5 (209. b) Huic (Deo) obediunt maria, terraeque, et hominum vita iussis supremae legis obtemperat. De LL. III. 1.

könnyű már most általlátni, hogy minden ember természetessen maga törvényű (sui Juris) légyen. Az az: maga Ura, mivel senkitől se függ. Hogy pedig az, a' mi nékünk tulajdonunk, másnak is egyszer'smind egy azon időben tulajdona nem lehet, világossabb, mint sem azt vítatni kellene. Mellyet is jól észrevett Ulpiánus, midőn mondotta: Természet ellenn vagyon, hogy, midőn én valamit bírok, te is egyszer'smind ugyan azt bírjadd.[6] Mindazonáltal, hogy valami egészben nékem is, másnak is része légyen, éppen nem ellennkezik, de hogy ugyan az az egész, egészszen az enyim is, másé is légyen, az ellennmondás.

45. §.

Megértvén már, mi légyen az ember' tulajdona, könnyű lészen megérteni, mi légyen a' megbántás is? (laesio) Értetik pedig itt a' megbántás által minden tselekedet, a' melly valaki' tulajdonával ellennkezik. És ebben az értelemben nem tsak a' józan eszű ember maga magát megbánthatja, ártván a' testének, vagy jószágának; de más embereken kivűl még az oktalan állatok is, a' kis gyermekek, és a' bolondok. Sőt az időnek ártalmas forgásai is megbánthatnak minket; mert ezek mind lehetnek okai annak, hogy a' mi tulajdonunk valami fogyatkozást szenvedjen. Mindazonáltal a' megbántás közönségesen tészen más törvényének, és Jussának megröviditését, vagy abban való erőszakoskodást. Azért a' ki a' maga törvényével él, ha mindjárt az által más valaki némelly fogyatkozást szenved is a' maga tulajdonában, az senkit se bánt meg; mert külömbben vólna néki törvénye, de minthogy azzal másnak megkárosítása miatt nem élhetne, nem is vólna, a' mi nyilván való ellennmondás. Úgy p. o. a' ki a' maga földjén (fundusán) épít, ha mindjárt az által a' Szomszédjának meszsze való kilátása megszoríttatik is, még se mondhatja, hogy az építőtől megbántatik. Hasonlóképpen a' ki a' maga földjén kútat ásván, a' szomszéd' kútjában a' vizet megapasztja, vagy talán egészszen ki is száraztja, a' szomszédját meg nem bántja; mert vagyon törvénye a' maga földjén mint építeni, mint kútat ásni; következésképpen ő azzal tsak él, és senki tulajdonához hozzá nem nyúl. Minthogy pedig a' megbántás, a' mint már láttuk, nem tsak a' józan eszű emberektől, de még az oktalan állatoktól is, vagy az időnek

[6] (211. a) Contra naturam quippe est, ut cum ego aliquid teneam, tu quoque tenere videaris. L. 3. §. 5. deretin. vel omitt. poss.

mostohaságától származhat, és vagy a' mi tulajdonunknak megtsonkításában, vagy pedig a' mi törvényünkkel való élésnek meggátolásában állhat; azért akármelly megbántásnak neme, ha az a' józan eszű embernek szabadakaratjától eredetét veszi, szorosabb értelemben erköltsi megbántásnak, (laesio moralis) vagy törvénytelenségnek (iniuria) mondatik. Azon károk pedig, mellyeket vagy az eszefogyottak, vagy a' kis gyermekek, vagy az oktalan állatok, vagy az idők okoztak, test erő szerént való megbántásnak, (laesio physica) vagy szerentsétlenségnek (infortunium) neveztetnek. Hobbezius ugyan tsak annak megbántását tartotta törvénytelenségnek, a' mit valaki maga magának szerzett; azonban igen hibássan: mert külömbben az embernek vagy nem vólna vele született tulajdona, vagy őtet abban szabadakaratossan meg nem lehetne bántani. Jobban külömbböztette a' törvénytelenséget a' szerentsétlenségtől Menander, midőn mondotta: Hogy a' szerentsétlenség a' történettől függ, a' törvénytelenség pedig az akarattól.[7] És tsak ugyan tulajdon értelemben azt kell szerentsétlenségnek mondani, a' mi olly történettől függ, a' mellyet előre általlátni, vagy eltávoztatni az embernek lehetetlen. Úgy p. o. midőn a' jég a' vetéseket elveri; vagy a' mennykő meggyújtja a' házat. Az ollyan roszsz pedig, melly az emberektől akaratjok ellenn, vagy észnek fogyta miatt származik, valamint az is, a' melly az oktalan állatoktól eredetét veszi, testerő szerént való megbántást tészen. Mindazonáltal mind a' kettő a' Törvényben történetes kárnak (damnum casuale) neveztetik. De erről másutt bővebben szóllani fogunk.

46. §.

Minekutánna már tudjuk, miképp', 's mi által bántattathatik meg az ember, azon felyűl pedig az ember' vele született törvényeiről is több ízben említést tettünk, a' jó rendtartás hoza magával, hogy azokat a' törvényeket is név szerént előadjuk, s előszámláljuk. Tartozik pedig azok közzé 1-szer: A' maga megtartására való törvény; (ius se conservandi) mert mihelyest az ember az Istentől a' világra tétetett, vagy is teremtetett, azonnal a' vólt ő benne az Istennek a' legelsőbb feltett tzélja, hogy mind addig itt élne, míglen néki őtet ismét kiszóllítani nem tetszenék. Hogy tehát az ember is azon feltett

[7] (213. a) Iniuria hoc distat infortunio: hoc casus, illam quod voluntas efficit. Apud Stob. tit. VII.

tzélhez képpest élljen, és a' világon légyen, kell a' maga megtartására való törvényének is lennie; különben a' nélkűl az Istentől nékie rendeltt feltett tzéljának eleget nem tehetne. Mellynek következésében minden ember tartozik mindazokat az ő tehetsége szerént eltávoztatni, mellyek az ő ittlétét meggátolhatnák, vagy éppen semmivé tehetnék. Azért szükséges, hogy nem tsak az egészségét fent tartani iparkodjon, hanem minden veszedelmeket is, a' mellyekből annak valami fogyatkozása származhatna, szorgalmatossan kerűlljen. Hogyha pedig történetből betegségbe is esni találna, szükséges, és hasznos orvosságokkal a' megromlott egészségét viszsza nyerni igyekezzen. Leginkább pedig maga magának szabadakaratos gyilkosa soha se légyen; mert akkor az Isten akaratja ellenn nyilván törekedik, és a' mint Cziczeró mondja, kerűli azon emberi tisztet, mellyet az Isten néki rendelt, és adott.[8] Azért, hogy Szenekával szólljak, az okos embernek nem kell az életből szökni, hanem kilépni, 's leginkább a' halálhoz való rendetlen kívánságot eltávoztatni.[9] De valóban is, ha már minden oktalan állatban, a' mit a' közönséges tapasztaláson kivűl Cziczeró is bizonyít,[10] meg vagyon a' maga megtartására való természeti ösztön, mennél inkább kell tehát az okos embernek a' maga megtartására iparkodni, 's arra gondot viselni! Azonban nem elegendő, hogy az ember tsak azon légyen, hogy napról napra a' testét egészséges állapotban megtartsa, hanem azon felyűl szükséges még, hogy mint azt, mint pedig a' lelkét is tökélletesitse. A' honnan ismét vagyon néki 2-szor: A' maga tökélletesítésére való törvénye; (ius se perfioiendi) mellynek következésében tartozik az ember a' testét annak erejéhez szabott munkákban, és más mesterséges foglalatosságokban, a' mennyire tőle kitelik, gyakorolni; mert ezek által a' test erősíttetik, és tökélletesíttetik. A' lélekre nézve pedig köteleztetik magának hasznos, és szükséges tudományokat szerezni; mert arra a' végre adattak a' léleknek annyi sok tehetségek, hogy magát azok által tökélletesítse, 's pallérozza. Azonban ezekről is bővebben szóllani fogunk a' második részben, midőn az ember' maga eránt való kötelességeit különössen elő adni fogjuk.

8 (215. a) Ne munus humanum a Deo nobis assignatum, dafugisse videamur. Vid. Cic. in Somn. 8 cip.

9 (215. b) Vir fortis, ac sapiens non fugere debet e vita, sed exire. Et ante omnia vitetur moriendi libido. Epist. 24.

10 (215. c) Omne animal se ipsum diligit, ac simul ut ortum est, id agit, ut se conservet, quod hic ei primus ad omnem vitam tuendam appetitus a natura datur, se ut conservet. Fin. V. 9.

47. §.

Minthogy pedig mint a' maga megtartás, mint a' tökélletesítés arra való szükséges eszközök, és dolgok nélkül lehetetlen vólna, azért vagyon az embernek 3-szor: A' dolgokra való törvénye is. (ius rerum) Az az: tartozik az ember magának szerezni olly szereket, mellyek az ő megtartására, 's tökélletesítésére kívántatnak. Mert a' kinek vagyon törvénye a' bizonyos feltett tzélra, annak kell törvényének lenni az ahoz való szükséges eszközökre is; mivel a' feltet tzélt eszközök nélkűl elérni lehetetlen. Azért a' ki akarja a' feltett tzélt, annak az ahoz való szükséges eszközöket is kell akarni. Értetik pedig itt a' dolog által minden valóság (Ens) az emberen kivűl, a' melly nékünk hasznunkra lehet. Ennekokáért tartozik az ember magának szerezni olly dolgokat, mellyek az ő megtartására, 's tökélletesítésére szükségesek. Azért gondjának kell lenni a' mértékletes ételre, italra, ruházatra, 's lakhelyre; mert ezek nélkűl magát se meg nem tarthatja, se nem tökélletesítheti, mivel nints nehezebb a' könnyű útra valónál.[11] Szépen ír mind ezekről Cziczeró: Mindennemű állatnak, úgymond, mindjárt elejéntén a' természettől adatott, hogy magát, életét, és testét védelmezze, (megtartsa) 's mindazokat, mellyek az élelemre szükségesek, szerezze, 's gyűjtse, úgymint: eledelt, rejtekhelyet, és más efféléket.[12] Mivel pedig haszontalan vólna az embernek a' maga megtartására, 's tökélletesítésére való törvénye, valamint is minden ahoz megkívántató dolgoknak megszerzése is, ha tsak azokkal való élés egyszer'smind bátorságos is nem lenne; azért vagyon néki 4-szer: A' bátorságra való törvénye is; (ius securitatis) mert ha az embernek nintsen bátorsága, örökös veszedelemben forognak nem tsak minden dolgai, de még maga az élete is; mivel a' dolgok' elvesztése által a' maga megtartására való szükséges eszközöktől megfosztatik, és nem tsak magát nem tökélletesítheti, hanem a' végső romláshoz, és elveszéshez közelít. Hogy tehát az előre botsátott törvényekkel való élésben meg ne gátoltassék, szüksége, és törvénye is vagyon a' bátorságra. A' bátorság tehát általjában olly állapotot tészen, a' mellyben okossan, semmi veszedelemtől, és roszsztól félni nem lehet. Okossan mondom; mert sok ember akkor is fél a' mikor semmi félni

11 (217. a) Nihil est viatico levi gravius. Sidon 7. Ep. 2.

12 (217. b) Principio generi animantium omni est a natura tributum, ut se, vitam, corpusque tucatur, omniaque, quaecunque ad vivendum sunt necessaria, acquirat, et paret, ut pastum, ut latibula, ut alia eiusdem generis. Off. I. 4.

való oka nintsen, p. o. a' ki éjtszaka a' kísértetektől fél, az nem fél okossan; mert attól fél, a' mi nintsen, és úgy maga magának nem enged bátorságot. Ezeknek következésében a' bátorságra való törvény jelent hatalmat, és tehetséget arra, hogy nékünk más ne ártson. Vagy is olly hatalmat, mellynek következésében nem tartozunk szenvedni, hogy más ártson nékünk. Külömbben a' magunk' megtartására szorító törvénynek nem tehetnénk eleget, és midőn minket valaki abban gátolna, mi pedig, mikor lehet, ellennt nem állnánk, magunkat ezen törvény alól felszabadítanánk, és így vólna is törvényünk, de minthogy azzal, mikor minket más abban gátol, élni nem tartoznánk, nem is vólna, a' mi világos ellennmondás. Ezt a' bátorságra való törvényt helyesen adja elő Cziczeró, mondván: Mihelyest valami állat születik, írtózik az elveszéstől, és azon dolgoktól, mellyek néki elveszést okozni látszatnak.[13] Mindezekből már most könnyű vehetni észre, hogy a' bátorsággal ellennkezzék a' veszedelem, (periculum) vagy is azon állapot, a' mellyben valami roszsz reánk következik. És ha azon roszsz a' testünket, vagy más jószágunkat illeti, külső veszedelem vagyon jelen; hogyha pedig a' lelkünkre tzéloz, belső veszedelemben forgunk.

48. §.

A bátorságra való törvényből természetessen származik 5-szer: A' védelmezésre való törvény; (ius defensionis) mert semmi sints természetesebb annál, hogy a' ki nem tartozik szenvedni, hogy más néki ártson, az egyszer'smind védelmezhesse is magát. Mivel mit használna az embernek a' bátorságra váló törvénye, ha annak, a' ki néki ártani akar, ellennt nem állhatna, 's magát nem védelmezhetné? Azért a' védelmezésre való törvény tészen hatalmat, annak, a' ki ártani akar, ellennt állani. Azon tselekedet pedig, a' mellyel az ártani akarónak valaki ellenntáll, védelmezésnek (defensio) neveztetik. Mellyből már kitetszik, hogy magát tsak az ellenn kell védelmezni, a' ki ártani akar; mert azt hoza magával, a' mint Cziczeró mondja, a' józan ész az okosoknál, a' szükség a' vad, és barbarus embereknél, a' szokás a' nemzeteknél, és maga a' természet a' vad állatoknál, hogy minden erő-

[13] (219. a) Simul, atque natum est animal, alienatur ab interitu, iisque rebus, quae interitum videantur adferre. Fin. III. 5.

szakot, a' mint tsak lehetséges, a' testektől, és az életektől eltávoztassanak.[14] Azt érti Horátzius is, midőn így szóll: A' farkas fogával, az ökör szarvával védelmezi magát.[15] De minthogy sokszor olly környűlállásokba jöhet az ember, hogy magát, vagy a' jószágát másképpen nem védelmezheti, ha tsak az ártani akarót erőszakossan arra nem kénszeríti, hogy a' megbántástól megszűnnjen, vagy is, ha tsak az erőszakkal ellennt nem áll. Azért vagyon 6-szor az embernek: Erőszakra való törvénye is, (ius violentiae) melly által értetik hatalom az ártani akarónak annyi roszszat a' testében, vagy a' jószágában okozni, a' mennyi elegendő arra, hogy többé test erő szerént ne árthasson. Ez a' hatalom szorosabb értelemben a' kénszerítésre való törvénynek is (ius cogendi) neveztetik. Lehet pedig valakit kénszeríteni 1-szer: tsak némelly roszsznak megfenyegetésével, vagy is a' mint mondják, valami szerént, (secundum quid) úgy p. o. ha az ártani akarót fegyverrel, vagy más roszszal megfenyegetem. Vagy pedig 2-szor: ha az ártani akarót test erő szerént való tehetségétől megfosztom, de úgy, hogy az által semmi tökélletlenséget ne szenvedjen, valamint, ha őtet megkötözöm, vagy vasra verem. Végtére pedig, és 3-szor: legszorosabb értelemben kénszeríteni tészen az ártani akarónak test szerént való roszszakatis okozni, úgy, hogy az által tökélletlenné is tétessék, valamint, ha őtet a' jószágától megfosztom, megsebesítem, vagy ha más mód nints benne, meg is ölöm. És így tulajdon értelemben az erőszakra való törvény alatt az utólsó kénszerítésnek módja értetődik, midőn t. i. az erőszakot erőszakkal viszsza hajtjuk. Mindazonáltal az magától értetődik, hogy azzal a' törvénnyel tsak a' természeti állapotban élhet az ember, a' hol magának másképpen az okozott, vagy okozandó kárért eleget nem tehet; a' polgári állapotban pedig az erőszakoskodás tsak akkor törvényes, mikor annak elmúlasztásával az életünk, vagy annak megtartására szükséges dolgaink, és jószágaink örökös veszedelembe juthatnának, és azoknak megszabadítására semmi más mód nem vólna. Úgy p. o. ha az úton álló engem vagy meg akar ölni, vagy mindenemtől megfosztani, 's én más segítséget nem találok, akkor erőszakosan kénszeríthetem őtet, ha arra elegendő erőm vagyon, hogy nékem ne ártson; mert ha azt nem teszem, engem vagy megöl, vagy megfoszt, és ezen káromért soha többé

[14] (220. a) Hoc ratio doctis, et necessitas barbaris, et mos gentibus, et feris natura ipsa praescripsit, ut omnem semper vim, quacunque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent. Pro Mil.

[15] (220. b) Dente Iupus; cornu taurus petit, etc. De defens. Serm. II. 1.

magamnak eleget nem tehetek. Mivel ha megöl, akkor őtet semmi bíróhoz ezen a' világon nem hívattathatom, ha pedig tsak megfoszt is, akkor se leszsz módom magamnak eleget tenni; mert mint úton állót, nem tudom melly részében az országnak keressem? és ha keresem is, ha tsak különös történet reá nem vezet, nem is találom meg, 's így az életem, vagy a' jószágom örökös veszedelemben forog, mellynek megtartására, 's megszabadítására itt erőszakkal élhetek.

49. §.

Megesmérvén már, és megértvén az ember' vele született törvényeit, látnunk kell immár, mi légyen az indító ok az erőszakra való törvényre? És a' mint már fellyebb is említést tettünk, itt is azt mondjuk, hogy arra való indító ok egyedűl a' megbántás légyen. Mert nem adhatni elegendő okát annak, miért lehetne törvényessen mást valamire kénszeríteni, ha az minket meg nem bántott, és a' mi tulajdonunkat semmiképpen meg nem rövidítette. Ezen okból senkit se lehet kénszeríteni arra, hogy minket a' maga tulajdonában részesítsen, vagy minket tökélletesítsen; mert arra nintsen semmi törvényünk, hanem legfellyebb érdemünk lehet (ezen Rész 44. §.) Hozzá járúl az is, hogy a' mitsoda törvénnyel én mást kénszeríteni akarnék, hogy engem' tökélletesítsen, és nékem a' maga tulajdonából részt engedjen, szinte olly jussal más is kívánhatná én tőlem azt. És így a' nyilván való ellennmondáson kívűl felesleg valók lennének ezen birtokot jelentő szótskák: Enyim, tied, övé. Sőt az alattavalóságtól való szabadság is semmivé lenne; mert akkor semmit se vólna szabad tenni másnak engedelme nélkűl. Azért jól veszi azt észre Cziczeró, mondván: hogy az nem látszatik szabadnak lenni, a' ki valaha semmit nem tselekszik.[16] Ezekből tehát nyilvánossan kitetszik, hogy más légyen, valakinek nem ártani, 's más valakinek nem használni, 's azt nem tökélletesíteni. Azért hibásan vélekednek azok, kik azt tartják, hogy az erőszakra való törvény tsupán a' magunkhoz való kötelességeinkből származik; mert magunkhoz való kötelességeinknek eleget tehetünk minden erőszak nélkűl, tsak minket senki ne bántson, 's úgy az erőszakoskodásra okot ne adjon. Híjában mondja valaki, hogy a' kinek vagyon törvénye a' feltett tzélra, annak kell törvényének lennie az ahoz szükséges eszközökre is, a' honnan

[16] (223. a) Liber esse non videtur, qui non aliquando nihil agit. Orat. II. c. 6.

azt akarják béhozni, hogy mivel az embernek vagyon a' maga megtartására, tökélletesítésére, 's a' dolgokra való törvénye, kell törvényének az ahoz való szükséges eszközökre is lennie, következésképpen azon eszközöknek megadására másokat kénszeríthet is. Mert vagyon az embernek ugyan a' fellyebb említett feltett tzélra, 's annak elnyerésére való szükséges eszközökre is törvénye, de azon eszközöket nem lehet más' kárával, és megbántásával keresni, külömbben ellennkező esetben ő a' védelmezésre, 's erőszakra való törvényével igazságossan fog élni. És így a' mint már fellyebb megmondottuk, a' mitsoda törvénnyel mi mást a' mi tökélletesítésünkre kénszeríteni akarnánk, ollyannal ő is viszszontag tőlünk azt kívánhatná, 's ekképpen az ember' vele született törvényeiből tsupa zürzavar lenne. Sőt azoknak soha semmi sikerek se lehetne; mert a' mennyit én kívánnék mástól, szinte annyit ő is kívánhatna tőlem minden ok nélkül. Azért nem szabad a' végső szűkségen kívűl a' maga megtartása végett lopni, vagy mást megfosztani; mert az által mások megbántatnak, 's megsértetnek.

50. §.

De hogy a' most mondatottakat még annál jobban megérthessük, szükséges tudnunk, mi légyen a' tökélletes törvény, (ius perfectum) és mi a' tökélletlen? (imperfectum) Erre nézve tökélletes törvénynek neveztetik azon hatalom, és tehetség, mellyel élünk a' mi tulajdonunknak tekéntetében. Az az: mellynek erejével a' mi tulajdonunkat bírjuk, azt mindenek ellenn védelmezük, és ha abban megbántattunk, annak sérelmét erőszakkal is helyre állíthatjuk. A' tökélletlen törvény pedig egyedűl az érdemtől származik, és tsak azokban találhat helyet, mellyekre méltóknak ítéltetünk, és tartattunk. Következésképpen a' tökélletlen törvény semmi tulajdonunkat nem foglal magában, azért is annak erejével senkit valamire kénszeríteni nem lehet. Úgy p. o. vagyon a' kóldúsnak érdeme az alami'snára, mivel szegény, de annak megadására senkit se kénszeríthet; mert az adandó alamisna még nem tartozik az ő tulajdonához, és tsak egyedűl másnak jó akaratjától függ annak megadása, vagy megtagadása. Ellennben pedig a' ki nékem kárt tett, vagy engem' az én tulajdonomban akár melly módon megbántott, vagy megbántani akar, azt mint káromnak helyre állítására, mint pedig lett, vagy léendő megbántodásomnak eltávoztatására erőszakkal is kénszeríthetem. Némellyek ugyan azt vélik, hogy a' tökélletes törvény az vólna, a' melly öszve vagyon kaptsolva a'

kénszerítésre való törvénnyel, a' tökélletlen pedig az, a' mellyben kénszerítésnek helye nem lehet. Mindazonáltal ezen meghatározás nem éppen tellyes; mert minden vélünk született törvények egyszer'smind tökélletesek is, és még is élhetünk, és élünk is sokszor azokkal a' kénszerítésre való törvény nélkűl, a' mellynek tsak a' megbántásnak idejében veszünk hasznát. Az mindazonáltal bizonyos, hogy minden tökélletes törvényből származhat a' kénszerítésre való törvény, de nem mindég vagyon azzal elkerűlhetetlenűl öszvekaptsolva. Úgy élhetek én a' magam' megtartására való törvényemmel erőszak nélkűl, ha engem' az én meg tartásomban senki se gátol, de ellennkező esetben fen tarthatom a' magam' megtartására való törvényemet erőszakkal is. Valamint pedig a' törvény vagy tökélletes, vagy tökélletlen, úgy a' kötelezés is, melly mindeniknek megfelel, azon nevezet alatt kinek kinek tudva lehet. Onnan azutánn jön a' tökélletes, és a' tökélletlen végzett is, melly közzűl az első jelenti a' tökélletes kötelezést, a' második pedig a' tökélletlent. Minthogy pedig a' mint láttuk, a' tökélletes törvény a' mi tulajdonunkból származik, és a' tökélletlen tsak egyedűl az érdemen épűl, könnyű általláthatni, hogy a' tökélletes kötelezéseket ezen egy mondással kifejezhetjük: Senkit meg ne bánts, vagy: Hadd meg mindeniknek a' magáét. A' tökélletleneket pedig ílly formán ejthetjük: Azon légy, hogy másoknak is használlhass. Mellyből kitetszik, hogy az első nemű kötelezéseknek egyedűl a' megbántástól való megszűnéssel tehetünk eleget; a' második nembélieknek pedig tsak valami tselekedetnek megtétele által. Azért az első kötelezésnek megtartására lehet valakit kénszeríteni, de nem a' másodikra is. Ebben az értelemben szóllott a' Római Törvény tudó Pál, mondván: Senkit se lehet kénszeríteni, hogy a' szomszédjának használljon, hanem tsak hogy ne ártson, vagy őtet abban ne gátollja, a' mit törvényessen tselekedhet.[17]

51. §.

A' Törvénynek egyébb osztásaihoz tartozik még az is, melly által a' Törvény osztatik a' közönségesre, és a' tulajdonra. Közönséges törvénynek pedig (ius commune) neveztetik azon törvény, a' mellyben minden ember részesűl, és a' mellyből senki ki nem zárattathatik. Úgy p. o. a' maga megtartására

[17] (227. a) Nemo cogi potest, ut vicino prosit, sed ne noceat, aut interpellet facientem, quod iure facere possit. L. 2. §. 5. D. de Aq. et Aq. pl. II.

való törvény közönséges; mert abban minden ember részesűl. Tulajdon törvénynek pediglen (ius proprium) mondatik az ollyan törvény a' mellyel tsak vagy egyes ember, vagy többen megegyesűlve élhetnek, és a' többiek, kik azon egyességben nem foglaltatnak, a' törvényből is kirekesztetnek. Úgy a' gyermekek nevelésére való törvény tsak a' Szüléknek tulajdon, és mások abban nem részesűlnek. Ez a' törvény látszatik oka lenni annak, hogy némellyek az ember' tulajdonát ekképpen határozták meg: hogy az, a' mellyből mást ki lehet zárni.[18] Vagy pedig a' mihez valakinek tulajdon törvénye vagyon.[19] Innen kitetszik, hogy az ember' minden vele született törvényei a' közönséges törvényekhez tartoznak; mert azokban minden emberek részesűlnek; ellennben pedig más akármelly módon szerzett Jussai tulajdon törvények közzé számláltatnak; mivel azokban a' Szerzőn kivűl, annak akaratja ellenn más senki törvényessen nem részesűlhet. Mindazonáltal, ha a' közönséges törvényeket minden emberben különösen tekéntjük, azokat egyes emberre nézve tulajdonoknak mondhatjuk; valamint a' tulajdonokat is, azon értelemben, mellyben a' velek élőkre kiterjednek, közönségeseknek nevezhetjük.

52. §.

Tudjuk tehát már, hogy vagynak az embernek külömbbféle törvényei, 's jussai, a' mellyekkel, ha ő minden erőszakoskodás, és kénszerítés nélkűl élhet, békességben lenni mondatik. Azért a' békesség (pax) tészen olly állapotját az embernek, a' mellyben semmi erőszak, és kénszerítés nintsen. Azzal ellennkezik a' hartz, vagy a' had, (bellum) az az: olly állapot, a' mellyben az emberek eltökéllett szándékot mutatnak, hogy egyik a' másiknak erőszakkal roszszat akar tenni. Innen következik, hogy mindeniknek, a' ki mást kénszeríthet, és a' maga tulajdonát erőszakkal is védelmezheti, vagyon a' hadra való törvénye (ius belli). A' hadban eltökéllett szándékot mutatnak az emberek, és erőszakkal egyik a' másiknak roszszat akar tenni; mert a' hol tsak tréfából, vagy játék kedvéért viaskodnak, avagy pedig tsalárdsággal, és alattomosan valaki másnak roszszat tesz, ott had nintsen. Azért eltökéllett szándéknak, és erőszaknak a' roszsznak megtételére a' hadban lenni szükséges. Minthogy

[18] (227. b) Vid. Cant. Disc. Mor. §. 1826 et Achenw. I. N. edit. IV. §. 53.
[19] (227. c) Heuffel Exerc. ad Grot. §. 142.

pedig a' had tsak segítő eszköz a' megbántásnak való eltávoztatására, önként kitetszik, hogy a' hadra való törvénnyel tsak a' megbántásnak idejében élhetünk, de ott is tsak úgy, ha annak eltávoztatására más könnyebb módunk nintsen. Ebből tehát az következik, hogy a' békesség tellyes természeti állapotja az embernek, vagy is, hogy az ember a' természettől békességre születtetett. Azért a' had feltételes állapotot jelent; mivel az ember' természetéből egyenesen, és eszköz nélkűl nem értetődik, és tsak azon értelemben az ember' vele született törvényeihez tartozik, a' mellyben eszközképpen az ő bátorságának megszerzésére, 's a' lett megbántásának eltávoztatására szolgál. Mivel a' kinek vagyon valamire vele született törvénye, annak kell lenni vele született törvényének az ahoz való szükséges eszközökre is. Minthogy tehát a' természet adott az embernek a' bátorságra, 's a' békességre való törvényeket, kétség kívűl adott azoknak fentartására való szükséges eszközökre is. Azért hibásan vélekedett Hobbezius, azt állítván: hogy a' természeti állapot hadi állapot légyen.[20] És úgy azutánn másutt maga magának ellenntmond, midőn azt tanítja, hogy a' hadi nyomorúságokat, és veszedelmeket mindnyájan természetessen kerűlik, és hogy a' természet első végzette légyen, keresni a' békességet, a' hol azt megtalálhatni; a' hol pedig azt nem találhatni, ott a' hadra való segítséget keresni kell.[21]

53. §.

Minekutánna az embernek minden vele született törvényeit elegendőképpen kifejtettük vólna, meg kell már most vi'sgálnunk azt is, mi légyen a' törvényes, vagy az igazságos? Igazságosnak tehát (iustum) a' legbővebb értelemben mondatik mind az, a' mi semmi törvénnyel, és végzettel nem ellennkezik. És ugyan az, ha a' mivelőnek akaratjától függ, és azért mindeneknek helybenhagyását megérdemli, betsületesnek (honestum) neveztetik. Ellennben pedig mind az, a' mi valami törvénnyel, és végzettel ellennkezik, igazságtalannak (iniustum) hivattatik. És ha a' mivelőnek akaratjától származik, mivel őtet tökélletlenebbé teszi, s azért senkinek helybenhagyását nem érdemli, betstelennek (inhonestum) neveztetni szokott. Ennekokáért

[20] (229. a) Status naturae status belli. De Civ. IX. 3. XIII. 7.

[21] (230. a) Belli calamitates, et pericula natura omnes fugiunt. De Civ. Epist. Dedic. Prima naturae lex est, quaerendam esse pacem, ubi haberi potest, ubi non potest, quaerenda esse belli auxilia. De Civ. II. §. 2.

mondja Cziczeró, hogy az légyen betsűletes, a' mi magában igazságossan (törvényesen) ditsérendő, és a' mit igazán természetesen ditséretesnek mondunk, ha mindjárt senkitől sem is ditsértetik.[22] Minthogy pedig a' törvényeknek, és a' végzetteknek három nemét lenni már tudnánk, (ezen Rész 29. §.) nem tsak érdemesnek, de szükségesnek is találom, minden tselekedeteket arra nézve, a' mint azok valamelly nemű törvénnyel, és végzettel megegyeznek, vagy ellennkeznek, különös tóldalék névvel megjegyezni. Mellynek következésében azon tselekedet, a' melly az Isten' ditsőségével megegyez, ájtatos, vagy Istenes tselekedetnek (actio pia) mondatik; a' melly pedig azzal ellennkezik, Istentelennek (impia) neveztetik. Úgy, a' melly a' magunk eránt való kötelességeinket illeti, s ha azokkal megegyez, szorosabb értelemben betsületesnek, (actio honesta) valamint, ha ugyan azokkal ellennkezik, betstelennek (inhonesta) mondatik. Hasonlóképpen végtére az, a' mi a' felebarátunk' javát, és tökélletességét tzéloza, szorosabb értelemben neveztetik igazságosnak, (iustum) hogyha pedig mind a' kettőnek ellennére vagyon, igazságtalannak (iniustum) hívattatik. De mivel mint magunk eránt, mint mások eránt kétféle kötelességeink vagynak, t. i. magunk eránt valók, némellyek illetik a' lelket, némellyek pedig a' testet; mások eránt valók pediglen, némellyek tökélletesek, némellyek tökélletlenek; azért ismét látnunk kell, miképpen neveztessék különösön minden tselekedet, a' melly valamellyikkel a' most előhozott kötelességek közzül megegyez, vagy ellennkezik? Ennekokáért mind az, a' mi a' lelkünket, és az egész belső állapotunkat tökélletesíti, legszorosabb értelemben betsületesnek; (honestem in sensu strictissimo) a' mi pedig a' testünket, és a' külső állapotunkat tökélletesíti, tisztességesnek (decorum) mondatik. Nem külömbben a' mi mások eránt való tökélletes kötelességeinket tárgyáza, az legszorosabb értelemben igazságosnak (iustum sensu strictissimo) neveztetni szokott. A' mi pedig végtére minket valamire tsak tökélletlenűl kötelez, illendőnek (aequum) tartatik. Azonban a' tisztességes lehet vagy természeti, ha maga a' természet azt valakibe belé öntötte, mint p. o. ha valakinek természettől szép, tiszta, s kellemetes ortzája vagyon; vagy pedig lehet készakaratos, ha az egyedűl az ember akaratjától függ, és másoktól ollyannak tartatik, valamint, módi szerént magát ruházni, helyessen tántzolni: szépen Komplementomot vetni 's t. afféle. Mindezeknek annyiféle ellennkezőjök is vagyon. Azt mind-

[22] (231. a) Honestum est, quod per se ipsum possit iure laudari, et quod vere dicimus, etiamsi a nullo laudetur, natura esse laudabile. Fin. II. 14. et Off. I. 4.

azonáltal jól észre kell venni, hogy a' tisztességes a' betsűletessel nintsen szükségképpen öszvekaptsolva, azért lehet valami tisztességes, de azonban betstelen, és tsúnya, a' millyenről szóll Horátzius, mondván: Belől tsúnya, de nyalka tisztességes bőrrel.[23]

54. §.

Láttuk már miképpen neveztetnek minden tselekedetek arra nézve, a' mint valamelly törvénnyel vagy megegyeznek, vagy ellennkeznek; de minthogy valaki némelly tselekedetnek többszeri megtétele által szerezhet magának arra való némű némű könnyűséget, és azt mintegy szokásba veheti,[24] azért nem lészszen felesleg való az ollyan hajlandóságot mind a' két nemű tselekedetek' megtételére előhozni, s mindeniket az ő tulajdon nevével megjegyezni. Ennekokáért azon hajlandóság, és könnyűség, mellyel valaki a' végzettek' betöltésében bír, neveztetik jóságnak, vagy jó erköltsnek; (virtus) ellennben pedig, ha ugyan azon hajlandóságot, és könnyűséget magának a' végzettek általhágásaban szerzette, feslettségnek, vagy roszsz erköltsnek (vitium) mondatik. Minthogy pedig mint a' jó, mint a' roszsz erköltsnek, hogy ollyannak mondatthassék, az értelemtől, és az akarattól származni kell, könnyű általlátni, hogy a' ki tsak külsőképpen a' végzettnek eleget tesz, vagy azt általhágja, a' nélkül, hogy arra akaratja légyen, az se jó, se roszsz erköltsre magát érdemessé nem teszi. Azért tsak az ollyan érdemli meg a' jó erköltsösnek nevét, a' ki, mint Philemon mondja, minden képmutatás nélkűl, nem tsalárdságból, hanem jóságból akar jó, 's igazságos lenni, nem pedig látszatni.[25] Minthogy pedig tovább minden végzett, vagy természeti, vagy polgári, vagy pedig Anyaszentegyházi; azért szinte annyiféle jó, 's roszsz erköltsnek is nemei találtatnak; és úgy azon jó erkölts, melly a' természeti végzettek' bétöltésében áll, természeti, vagy böltsességes jó erköltsnek (virtus naturalis, vel philosophica) mondatik. A' melly pedig a' polgári végzetteket megtartja, polgári jó erköltsnek (virtus civilis) hívattatik. Hasonlóképpen végtére a' melly az Anyaszentegyháznak parantsolatit végbeviszi, keresztényi jó erköltsnek (virtus christiana) neveztetik. Azonban nem mindjárt valakinek

[23] (233. a) I. Epist. 16. v. 45.
[24] (233. b) Frequens imitatio transit in mores. Fab. I. 18.
[25] (234. a) Apud Stobaeum Serm. IX.

vagyon jó, vagy roszsz erköltse, ha egyszer kétszer a' végzettnek eleget tesz, vagy azt által is hágja; hanem szükséges, hogy abban már több tselekedetek által jártos, és esméretes légyen, és valami könnyűséget is egyszer'smind, 's hajlandóságot az a' afféle tselekedetekben magának szerezzen. De mivel ismét a' természeti végzettek, és törvények több neműek vólnának, némelyek t. i. az Isten eránt, némellyek magunk, némellyek pedig mások eránt való kötelességeinket, és ugyan az utólsókat, vagy tökélleteseket, vagy tsak tökélletleneket magokban foglalnának, azért a' természeti jó erkölts is arra nézve, a' mint vagy ezen, vagy amazon nevű végzetteknek eleget tesz, különös nevet szokott felvenni. Ennekokáért az Isten eránt való kötelességeknek betöltésére való hajlandóság mondatik ájtatosságnak; (pietas) magunk belső állapotját illetőknek pedig betöltése, betsűletnek, (honestas) a' külső állapotunkat tzélozóknak pediglen végbevitele, tisztességnek (decentia) neveztetik. Mások eránt való tökélleteseknek megtartása hívattatik szoros igazságnak; (iustitia stricte talis) tökélletleneknek pedig elégtétele illendőségnek (aequitas) mondatik. Mindezekkel annyiféle nevű roszsz erköltsök is ellennkeznek, u. m. az ájtatlanság, a' betstelenség, a' tisztátalanság, vagy szemtelenség, az igazságtalanság, és az illetlenség.

55. §.

Jóllehet a' fellyebb mondatottakból világossan kitetszik, hogy az igazság legszorosabb értelemben tsak a' mások eránt való tökélletes kötelességeknek betöltésében áll, és azért semmi különös tekéntetre méltó osztást nem szenvedhet; mindazonáltal találtattak némellyek, kik inkább szószaporításból, mint valami fontos okból az igazságot mindenesre, és részesre (iustitia universalis, et particularis) elosztották. Az elsőt minden jó erköltsöknek bírásában helyheztették,[26] vagy legalább az ollyanokban, mellyek mások' tökélletesítésére meghatározatlanúl szolgálnak. A' másodikat pedig abban lenni mondották, hogy mások' bizonyos, és különösen meghatározott törvényeikkel ne ellennkezzen, főképp' pedig az ollyanokkal, mellyek a' hasonlatosságnak fentartására az emberek között szükségesek. És ezt a' részes igazságot azutánn ismét nevezik, vagy osztónak, (distributiva) ha a' szerént valami közönséges dolgok, és jószágok osztatnak, és kinek kinek a' maga

[26] (236. a) Juslitia in sese virtutes continet omnes. Hesiod.

törvényes része kiadatik, a' személyére nézve minden tekéntet nélkül. Úgy p. o. midőn a' háborúban nyertt préda úgy elosztattik, hogy a' Tiszt többet, mint egy köz ember, ne kapjon. Vagy pedig tserélőnek, (commutativa) midőn tsak tsupán a' tserélendő dolgok tekéntetbe vétettnek, és egyik a' másikért egyenlő érték gyanánt oda adatik. Mint p. o. ha egy lóért 50 Aranyat adnak. Úgy hasonlóképpen osztják még az igazságot tovább a' jutalmazóra, (remuneratrix) és a' boszszúállóra (ultrix). Az első a' jó tselekedeteket megjutalmaza; a' második a' roszszakat megbünteti. Azonban nékem úgy tetszik, hogy az igazságot, mint igazságot osztani nem lehet; mert minden tselekedeteinkben tsak arra kell vigyáznunk, hogy más tulajdonát meg ne sértsük; mivel abban áll tulajdonképpen minden igazság, akár mi azutánn valakivel osztozunk, akár tserélünk, akár mást jutalmazni, akár büntetni szándékozunk. Hozzá járúl még az is, hogy már ezen részes igazságok mind a' mindenesben foglaltatnak, és értetődnek, mellyek nem annyira valami különös igazságokat, mint egy azon igazságnak külömbbféle környűlállásokban egy azon tzélját jelentik. Azért ezen osztás olly forma mintha mondanám: Mivel pénzen mindent lehet venni, tehát vagyon mindenes pénz, de mivel tsak bizonyos, és különös dolgokat is lehet rajta vásárolni, tehát részes pénz is vagyon. Nem külömbben, mivel pénzzel osztozni is lehet, vagy valamit értte tserélni, vagy valakit azzal megjutalmazni, vagy pedig megbüntetni, tehát szinte osztozó, tserélő, jutalmazó, 's büntető pénz is lenne, holott pedig egy azon nemű pénz ezt a' többféle sikeret teszi.

56. §.

Azért találtattak ismét még mások is, kik a' fellyebb előhozott osztást vagy nem szenvedhették, vagy nem érthették, és azért újra az igazságot a' betöltőre, (expletrix) és a' tulajdonítóra (attributrix) elosztották.[27] Elsőnek azt tartották, a' melly mások eránt való tökélletes kötelezéseknek eleget tesz. Másodiknak pedig azt mondották lenni, a' melly tsak az érdemen épül, következésképpen egyedűl a' tökélletlen mások eránt való kötelességeket tölti bé. Mindazonáltal ezen osztásból is tsak az jön ki, hogy tsak maga a' bétöltő igazság tulajdonképpen igazságnak neveztettethetik; mivel kinek kinek a' maga tulajdonát meghagyja. A' tulajdonító igazság pedig nem egyébb, mint illendőség. De

[27] (237. a) Vid. Grot. I. B. etc. P. I. 8. et Heinec. ibid.

még vóltak ollyanok is, kik az igazságot szemelyi igazságra, (iustitia personae) és a' tselekedetire (iustitia actionis) aprították. A' személyi, azt mondják, kinek kinek a' magáét megadja; a' tselekedeti pedig tsak külsőképpen a' végzetthez alkalmaztatja magát, jóllehet akaratja nem mindenkor légyen végzett szerént tselekedni. Azonban ezen osztás sem éppen helyes; mert az első nemű igazság nem tsak szoros értelemben vett igazságot tészen, hanem minden egyébb jó erköltsöket is magában foglalja, következésképpen nem tsak mások eránt való tökélletes kötelességeket, de még a' tökélletleneket is, valamint is mind azokat, mellyekkel mint az Istennek, mint magunknak tartozunk, bétölti. A' második nemű pedig tsupán tsak az igazságnak képe, és színe; mivel nem mindég vagyon akaratja törvény szerént tselekedni, a' mi tulajdonképpen az igazságra, mint jó erköltsre, mindenkor szükséges. Hogy pedig a' tselekedet külsőképpen igazságosnak tartatik, az azért vagyon, mert az ember' szívébe bé nem láthatni; hanem tsak az ő külső tselekedetéből őtet kell ítélni. Mindazonáltal az emberek' bátorságára ez a' külső tselekedeteknek a' végzettekkel való megegyezése is elegendő ugyan, jóllehet Isten előtt nem minden vétektől mentt légyen. Azért mondja Cziczeró is, hogy tsak akkor igazságos a' tselekedet, ha egyser'smind akaratból is származik.[28] Innen vagyon azutánn, hogy némelly tselekedet külsőképpen jó, mivel a' végzettel megegyez, de belsőképpen roszsz, mivel a' mivelőnek végzett szerént tselekedni akaratja nintsen, de minthogy a' büntetéstől fél, magát külsőképpen a' végzetthez alkalmaztatja. Ennek következésében a' jó ember megtartja a' végzetteket a' jóhoz való szeretetből; a' roszsz pedig egyedűl a' büntetéstől való félelemből. Azért Horátzius is mondja:

Nem vétkeznek a' jók erköltsöt szeretvén,
Nem vétkeznek roszszak büntetéstől félvén.[29]

Ezekből tehát már most könnyen vehetni észre, ki légyen a' jó, 's igazságos ember? az t. i. a' ki semmit se tselekszik végzett ellenn, hanem minden jó erköltsökkel, úgy mint igazsággal, illendőséggel, betsűlettel, tisztességgel, és ájtatossággal bír; mivel tsak akkor jó valami tselekedet, ha annak minden részei a' végzettel megegyeznek. Mert a' jó tsak a' tökélletes okból származik, a' roszsz pedig minden fogyatkozásból. De minthogy olly embert a' világon talán haszontalanúl is keresnénk, azért legbővebb értelemben azt mondjuk

[28] (239. a) Justum est, quod recte fit, si est voluntarium. Off. I. 9. et III. 17.

[29] (239. b) Oderunt peccare boni virtutis amore, Oderunt peccare mali formidine poenae. I. Epist. XVI. v. 52.

igazságos, és jó embernek, a' ki még a' roszsz tselekedetei által nem esméretes, hanem magát a' törvényhez, és végzetthez alkalmaztatja.[30] Mivel pedig a' roszsz tselekedetek a' mi természetünkből nem értetődnek, hanem többszeri gyakorlás által szereztetnek, azért vagyon minden embernek természetesen a' jó vélekedésre, vagy névre vele született törvénye. (Jus connatum bonae existimationis). A' mit úgy kell érteni, hogy minden embert addig kell jónak, és igazságosnak legbővebb értelemben tartani, míg ő a' maga tselekedeteivel ellennkezőt nem mutat. Azért valameddig tsak az ő tselekedetei külsőképpen a' végzettel megegyeznek, mind addig belsőképpen is azokat igazságosoknak ítélni kell.

Negyedik Szakasz

A Természeti Törvénynek részeiről, és hasznáról.

57. §.

Minekutánna az ember vele született törvényeit, és azokkal öszve kaptsoltt kötelezéseket, nem külömbben azokra való nézve a' tselekedeteknek sokféle nemeit is előadtuk vólna, semmit a' jó rendtartás ellenn nem hibázunk, ha már most a' Természeti Törvénynek, mellyről eddig sokszor nem tsak említést tettünk, de azt egyszer'smind e' jelenvaló munkánknak tárgyúl is választottuk, valóságos, és tellyes értelmét meghatározzuk, valamint is annak részeit, és hasznát kinek kinek szeme elejébe terjeszteni fogjuk, hogy úgy a' törvényekről való beszédünket mint egy szálon folytatván, azokat annál világosabban megmagyarázhassuk, és azok szerént azutánn minden tselekedetnek az ő erköltsiségét, az az: jóságát, vagy roszszaságát annál könnyebben, és bizonyosabban meg külömbböztethessük. Ennekokáért a' Törvény azokon az értelmeken kivűl, mellyeket ezen résznek 15. §-ban előhoztunk, itt különös értelmet vesz fel, és tészen foglalatját egynemű végzetteknek, és kötelezéseknek. Úgy mondatik p. o. a' Római Törvény, vagy: a' Magyar Törvény, az az: foglalatja a' Római, vagy a' Magyar végzetteknek, és kötelezéseknek. És ez a' meghatározása a' törvénynek ellennvettettes; (definitio obiectiva) mert ez által a' törvény tekéntetbe vétetik a' nélkűl, hogy annak tudományát valakinek tulajdonítanánk. De

[30] (240. a) – – – – – – – – – – vir bonus est quis? Qui Consulta Patrum, qui leges, iuraqua servat. Horat.

ha a' Törvényt alávettettes értelemben (subiective) tekéntjük, a' mint t. i. annak tudománya valakinek tulajdoníttatik, akkor a' törvény tészen mesterséget, és tulajdonságot bizonyos nemű végzetteknek, és kötelezéseknek megmutatására, 's megmagyarázására. A' ki pedig illy tulajdonsággal bír, Törvénytudónak (Jurissciens) mondatik. Ehez a' tulajdonsághoz, ha hozzá kaptsoltattik az előfordúló eseteknek a' végzettekhez való alkalmaztatásának gyakorlása is, lészen belőle: Törvényokosság; (Jurisprudentia) melly által értetik tudomány a' végzetteknek, és kötelezéseknek való megmutatására, 's meg magyarázására, és az előfordúló eseteknek a' végzettekhez való helyes alkalmaztatására. Ebben az értelemben szóllott Celzus, midőn mondotta: hogy a' Törvény mestersége a' jónak, és az illendőnek.[31] A' kinek tehát olly mestersége, vagy is tudománya vagyon, az Törvényokosnak (Juriprudens) mondatik. Mert az okosság tészen tehetséget a' jól, és böltsen kigondoltatottaknak helyes végbe vitelére. Azért a' ki az előfordúló eseteket a' végzettekhez helyesen alkalmaztatni tudja, az méltán Törvényokosnak neveztetik. Mindazonáltal az előfordúló eseteket kell a' végzettekhez alkalmaztatni, nem pedig a' végzetteket az esetekhez. Mellynekokáért mondja Livius, hogy nem tehet kiki magának alkalmatos végzetteket, hanem inkább a' tselekedeteit néki a' végzettekhez alkalmaztatni szükséges.[32] Minthogy pedig az eseteknek a' végzettekhez való alkalmaztatása tsak többszeri gyakorlás által szereztettethetik meg, a' mesterség pedig, vagy is tudomány azoknak megmutatására bizonyos talpokokból, és kútfejekből meríttetik, könnyű által látni, hogy a' Törvényokosságnak két része légyen, t. i. a' szóval való megmutatás, avagy megesmértetés; (Theoria) és a' tettgyakorlás (Praxis).[33] Az első foglalatoskodik a' végzettek', és kötelezések' szóval való megmutatásában, megmagyarázásában, és azokkal való megesmértetésben; a' második pedig az előfordúló eseteknek a' végzettekhez való helyes alkalmaztatásában. A' kinek tehát e kettő közzűl az egyik, vagy a' másik hibázik, azt Törvényokosnak mondani nem lehet. Sőt az ollyant sem, a' ki a' tapasztalásból ugyan némelly végzetteket tud, és azokhoz bizonyos, és próbáltt eseket alkalmaztathat is, de egyébbaránt a' végzettek', és a' kötelezések' megmutatására, s meg magyarázására való tudománya nintsen. Azért az ollyan: Törvénytapasztalttnak (Jurisperitus) hívattatik.

31 (242. a) Jus est ars boni, et aequi. L. I. pr. D. de Ju. et I.

32 (243. a) Nec enim sibi quisque leges aptas facere, sed suos potius mores ad eas accommodare debet. L. III. C. 20.

33 (243. *) Lássd a' második Részt ugyan *) alatt.

Mert az tsak azokat a' végzetteket érti, mellyeket tapasztalásból tanúl, de sem azokat, se más távólabbakat megmutatni, s meg magyarázni nem tudja. Megmutatni pedig itten tészen valamit bizonyos talpokokból helyes egybefüggés által kihozni, 's kifejteni. Erre nézve a' szóval való megmutatás, vagy is esmértetés a' Törvényokosságra elkerűlhetetlenül szükséges; mert a' nélkűl a' gyakorlás nagyon tökélletlen, és igen keskény határok közzé fog lenni szoríttatva, vagy hogy igazán szólljak, semminű se lészen; mert közmondása a' Törvénytudóknak: hogy a' szóval való megmutatás, és meg esmértetés, gyakorlás nélkűl tsonka, de a' gyakorlás szóval való megmutatás nélkűl semminű se.[34] Azért a' tökélletes Törvényokosságra mind a' kettőnek öszve kell lenni kaptsolva. A' Törvénytudótól, okostól, és tapasztalttól nagyon külömbbözik a' Törvénygyáva, (Legulejus) és a' Törvényravasz, (Rabula) mellyek közzűl az első olly embert jelent, a' ki a' végzett, és Törvény szavait betű szerént ugyan tudja, de azoknak hathatóságát, és valóságos értelmét nem látja által, holott pedig a' végzetteket tudni nem tészen azoknak szavaikat emlékezetben tartani, hanem az erejét, és hathatóságát érteni.[35] A' második pedig tészen olly tsalárd embert, a' ki ugyan a' Törvényt annak vóltaképpen tudja, de azt tsak a' maga hasznára magyaráza, 's úgy a' Törvényokossággal sokszor viszsza él; mert a' mint Terentzius mondja, a' végzetteket öszvezavarja, hogy mások' jószágaikat kifatsarrja.[36] Erre való nézve az ő tudományát, mivel távol vagyon az igazságtól, Cziczeró utánn tsalárdságnak inkább, és hamisságnak, mintsem okosságnak, vagy böltsességnek nevezni kell.[37]

58. §.

Minthogy tehát a' Törvény a' most előbotsátott értelemben vagy foglalatját egy nemű végzetteknek, és kötelezéseknek, vagy pedig egyszer'smind azoknak megmutatására, 's az előfordúló eseteknek a' végzettekhez való alkalmaztatására mesterséget, és tudományt tészen; könnyű általláthatni, hogy valahány nemeik a' végzetteknek és kötelezéseknek lehetségesek,

[34] (244. a) Theoria sine praxi manca est, sed praxis sine Theoria nulla.

[35] (245. a) Scire leges non est verba earum tenere, sed vim, et potestatem. L. 17. D. de Leg.

[36] (245. b) Bonorum extortor, legum contortor. In Phormione.

[37] (245. c) Scientia, quae remota est a iustitia, calliditas potius, quam sapientia est appellanda. Orat. XV. et Off. 19.

annyiféle ágokra a' Törvényokosságnak is osztódni szükséges légyen. Mivel pediglen már másutt (ezen résznek 17. §-ban) a' végzetteket, és a' kötelezéseket az Isteniekre, és az emberiekre elosztottuk légyen, azért azon osztáshoz képpest itt is a' Törvényokosságot az Istenire, és az Emberire osztjuk. (Jurisprudentia Divina, et Humana) Az Isteni Törvényokosság osztatik ismét vagy a' természetire, vagy a' hozottra, a' mint t. i. vagy tsupán tsak a' természeti, vagy pedig a' kinyilatkoztatott Isteni végzetteknek megmutatásában, és az eseteknek azokhoz való alkalmaztatásában, foglalatoskodik. A' mi pedig az emberi Törvényokosságot illeti, mivel emberi végzetteknek, és kötelezéseknek majd tsak nem számtalan nemeik vágynak, azért azon Törvényokosságnak szinte annyiféle ágokra osztatni szükséges. Azonban nevezetesebb, és közönségesebb osztásai e' következendők: A' Polgári Törvényokosságra, Az Egyházira, A' Katonaira, A' Kereskedőire, A' Büntetőre, 's más egyebbekre. Mivel pedig a' tökélletes Törvényokosságra sok más mellékes tudományok is kívántatnak, főképpen pedig a' természeti Törvénynek igaz megesmérése szükséges légyen; azért a' régi Rómaiak a' Törvényokosságot általjában így határozták meg: Hogy az Isteni, és az emberi dolgoknak esmérése, az igazságosnak, és az igazságtalannak tudománya.[38] Mind ezekből már most könnyű lészen a' természeti Törvényokosságot is meghatározni, melly által értetik tulajdonság, és tudomány a' természeti végzetteknek, és kötelezéseknek való megmutatására, meg magyarázására' 's az előfordúló eseteknek azokhoz való helyes alkalmaztatására. Innen, a' ki a' természeti Törvényokossággal bírni akar, annak minden, mint Isten, mint maga, mint pedig mások eránt való természeti kötelezéseket egyedűl a' józan ész által kell tudni meg mutatni, meg magyarázni, s minden előfordúló eseteket valamellyikhez ezek közzűl alkalmaztatni. Hibásan vélekednek tehát azok, kik azt gondolják, hogy az mind nem a' természeti Törvényhez tartozandó légyen, a' mi más embernek ártalmára nintsen; mert azok az Isten eránt való kötelességekről rútúl elfelejtkezvén a' természeti Törvénynek legnemsebb feltett tzélját elhenyélik, és úgy a' káromkodást, bujaságot, a' képmutatást, és minden egyébb Istentelenségeket, mellyek az ember kárára egyenesen nintsenek, a' természeti végzettekkel nem ellennkezni alattomban tanítják; nem külömbben a' mások eránt való tökélletlen kötelességeket is egészszen

[38] (247. a) Rerum divinarum, et humanarum notitia, iusti, atque iniusti scientia. L. 10. §. 2. D. de Ju. et I.

elhallgatják, de melly helytelenűl, kiki könnyen láthatja által. Mivel ezen jelen való tudománynak ellennvettettes talpokából tudjuk, hogy a' természeti törvény szerént a' teremtett dolgok feltett tzéljaikhoz képpest élnünk szükséges légyen, már pedig miképpen vihetik azt végbe azok, kik tsak tsupán a' mások eránt való tökélletes kötelezéseket ide számlálják? én éppen nem látom által. Annyival is inkább, minthogy az Isten eránt való kötelességeink, minden egyébb kötelességeinknek talpkővűl szolgálnak. Ennekokáért meg nem foghatni, miért nem tehetne egyik ember tulajdon hasznáért a' másiknak valami kárt, ha a' miatt való büntetéstől sem ezen, sem a' másik világon nem félhetne? Szinte nem láthatni az okát, miért tartozna egyik ember a' másiknak esküvéssel megerősíttett ígéretét megtartani, ha tsak az Isten eránt való kötelességei őtet arra nem szorítanák, és nem kénszerítenék? Mellynekokáért böltsen mondotta Cziczeró: Nem tudom, úgymond, hogy ha az Isten eránt való ájtatosságot eltörűljük, nem törűltettik-é el az egész emberi nemzetnek hite, 's társasága, és az egyetlen egy legnemesebb erkölts, az igazság?[39] Hasonlóképpen nem lehet innét kirekeszteni a' magunk eránt való kötelességeket is; mert azok eszközűl szolgálnak mint az Isten, mint a' mások eránt való kötelességeknek megésmerésére. Mivel, a' ki nem tudja, miért tartozik magát megtartani, tökélletesíteni, másoknak nem ártani, hanem inkább a' hol lehet használni; az valóban sem az Isten eránt, se mások eránt való kötelességeinek eleget nem tehet. A' mi pedig a' mások eránt való tökélletlen kötelességeket illeti, azokat a' tökélleteseknek tellyes megesmérése nélkűl megse lehet érteni; mert az ellennkezők legvilágosabbak, ha egyik a' másiknak ellennébe tétetik. Híjában mondja valaki, hogy kinek kinek akaratjától függ a' maga tudományának (munkájának) osztása; mert az tsak akkor igaz, ha valaki tsak egyik részét bizonyos tudománynak akarja előadni, p. o. tsak az Isten, vagy mások eránt való kötelességeket; de nem akkor is, midőn bizonyos tudománynak egész előadását magára felvállalja, 's azutánn a' legnemesebb tárgyát elhagyja, 's elhallgatja. Szinte haszontalanúl ragaszkodik valaki a' Grótzius' példájához, hogy t. i. ő sem írt az Isten eránt való kötelességekről, jóllehet ő vólt az első kezdője, a' természeti törvény' mesterséges tudományának; mert a' Grótzius nem egyes ember' kötelességeit, hanem egész nemzetek' törvényét írta és közre botsátotta. Hogy pedig ezekből

[39] (248. a) Haud scio, an pietate adversus Deos sublata, fides etiam, et societas humani generis, et una excellentissima virtus, iustitia, tollatur? De nat. Deor. I. 2.

semmi öszvezavarodás a' többi tudományokkal nem következik, ki fog tetszeni alább, a' hol a' természeti törvényt minden egyébb tudományoktól megfogjuk külömbböztetni.

59. §.

Hogy már most a' természeti Törvénynek részeiről annál világosabban, és tökélletesebben szóllhassunk, tudnunk kell még előbb, mi légyen a' Társaság? (societas) A' Társaság tehát általjában tészen olly állapotot, a' mellyben több emberek megegyesűltt erővel valami közönséges feltett czélnek elérésére iparkodni köteleztetnek. Mellyből kitetszik, hogy a' Társaságra szükséges légyen több ember, megegyesűltt erő, közönséges feltett czél, és annak elérésére való köteleztetés. Ennekokáért tsak ember emberrel lehet társaságban, nem pedig ember valami más állattal, u. m. p. o. a' kotsis a' lovával, vagy a' vadász a' kutyájával. Mert az afféle oktalan állat az erköltsi kötelezésre, 's a' feltett czélnek elérésére, a' józan ész szűke miatt, alkalmatlan. Az pedig magától is értetődik, hogy a' társaság feltett czéljának betsűletesnek, és törvényesnek szükséges légyen lenni, következésképpen mint test erő szerént, mint pedig erköltsre való nézve lehetségesnek; mert a' lehetetlenségekre nintsen kötelezés. Ennekokáért azon emberek, kik valami törvénytelen dolognak végbevitelére öszveállnak, társaság nevet nem érdemelnek, hanem gonosztévők' sokaságának, vagy tsoportjának neveztetni szoktak. Minden társaság pedig vagy tellyességes, (societas absoluta) vagy feltételes. (hypothetica) Az első tsupán tsak az emberek' természetéből minden egyébb tselekedet nélkűl értetődik, a' mint t. i. minden ember egy azon közönséges feltett czélra, vagy is az Isteni tökélletességeknek kinyilatkoztatására iparkodni természetesen köteleztetik. A' második pedig valami bizonyos tselekedetből, melly a' társaságra okot adott, származik. A' tellyességes társaság külömben mindenesnek is neveztetik; mivel abban minden ember foglaltatik. A' feltételes pedig, minthogy tsak az emberek egyik részéből állani szokott, részesnek hívattatik. Valamint pediglen sokféle feltett czélnek elérésére állhatnak öszve az emberek: úgy a' részes, vagy feltételes társaságnak is külömbbféle nemei lehetnek, és azokra való nézve a' természeti Törvénynek is több részekre osztatni szükséges. Mellynek következésében a' természeti Törvénynek azon része, melly abban a' tellyességes, vagy is mindenes társaságban élő embernek kötelezéseit,

törvényeit, és kötelességeit előadja, tulajdonképpen természeti társaságos, egyes embert illető törvénynek (Jus naturae Ethicum) mondatik. A' feltételes, avagy részes társaságnak pedig mivel ismét többféle nemei találtatnak, szinte azokra való nézve a' természeti társaságos Törvénynek is több ágokra osztatni kelletik. De minthogy minden részes társaságokat előszámlálni majd tsak nem lehetetlen, azért egyedűl a' nevezetesebbeket, és közönségesebbeket itten említeni fogjuk, 's azokra nézve a' természeti Törvénynek részeit is meghatározuk. Azon részes társaságok közzűl pedig, némellyek kisebbek, u. m. a' Házassági társaság (societas coniugalis) A' Szüléki, (parentalis) Az Úri, vagy a' gazdai, (herilis) A' Házi, (domestica) és több Házi atyákból álló; (Anarchica) némellyek pediglen nagyobbak, a' millyenek több szabad emberekből egy közönséges birodalom alatt a' bátorság' okáért öszveállottak, és közönségesen Országoknak, vagy Birodalmoknak (Civitates, vel societates civiles) neveztetnek. Ennekokáért a' természeti Törvénynek azon része, a' melly valami olly kisebb társaságban élő embernek Törvényeit, kötelezéseit, és kötelességeit előadja, neveztetik természeti gazdasági Törvénynek (Jus Naturae Oeconomicum). A' melly pedig ama' nagy társaságban, vagy is az Országokban élő embereknek kötelességeiket, 's törvényeiket magában foglalja, Politikai Természeti Törvénynek, (Jus naturae politicum) vagy külömben Országi természeti Törvénynek is (Jus Naturae Civitatis) mondatik. Mindazonáltal azt jól meg kell külömböztetni a' hozott Országi Törvénytől, mellyet minden Nemzet a' maga Országában önnön magának különösön szab, és hoz, a' melly is azutánn egyedűl az ő tulajdon nyáját kötelezi; ama' pedig tsupán tsak az Ország' természetéből eszköz nélkűl származván, és értetődvén, minden, akármelly országban élő embert kötelez. A' többi lehetséges társaságoknak Törvénnyeit, 's kötelezéseit, hasonlóképpen az ő természetekből származtatni, 's megérteni könnyű lészen. Ezen természeti Törvény' részeinek előre botsátott különös neveiket költsönöztük Arisztotelestől, a' ki az egyes ember' kötelességeit előadván, az ő tíz könyveit egyes ember' kötelességeit magokban foglaló könyveknek (Libri Ethicorum) nevezte. Hasonlóképpen, a' hol a' kisebb társaságban élő ember' kötelességeiről írt, a' munkáját gazdasági törvény' könyveinek (Libri Oeconomicorum) hivta. Végtére pedig, midőn az Országokban élő emberek kötelességeiket nyomozta, azokról szólló nyoltz könyveit ezen czím alatt botsátá közre: Az Országban élő emberek' kötelességeiket előadó könyvek. (Libri Politicorum) Azért az első nemű törvény az egyes ember erköltsét szedi rendbe; a' második nemű a' házi rendtartásra

visel gondot; a' harmadik nemű pedig az Országot igazgatja, 's az embert azoknak helyes végbehajtására vezeti, mellyek az egész Országot, és annak közjavát illetik.[40] Az Országi természeti törvényt némellyek ismét osztják a' közilletőre (Jus publicum) és a' magánosra. (privatum) Az első mondják előadja az Uralkodónak, és az Alattavalóknak egymás között való törvényeiket, és kötelezéseiket; a' második pedig tsak egyedűl azokat foglalja magában, mellyekkel egyik magános Alattavaló a' másiknak tartozik. Mindazonáltal ezen osztás felesleg való, és haszontalan; mert azok a' kötelezések, mellyekkel az Alattavalók vagy az Uralkodónak, vagy egymásnak tartoznak, igen szorossan egymással öszve vagynak kaptsolva, 's úgy foglaltatnak már az Országi természeti törvényben, mint valami rész a' maga egészében. Mellynek okáért is szükségtelen vólna azoknak valami különös előadását kigondolni. Az pedig az ellenkezőknek semmit se használ, hogy külömbbféle végzettek, és kötelezések külömbbféle Törvényt is tesznek; mert az tsak akkor igaz, ha azon végzetteknek, és kötelezéseknek éppen semmi egymással való egybefüggések nintsen, nem pedig akkor is, mikor azok úgy egymással öszve vagynak kaptsolva, hogy egyiket a' másik nélkül alig lehessen érteni. Külömbben minden más részes társaságnak, a' hol valami Uralkodó vagyon, olly kétféle Törvényének lenni kellene, a' mi még eddig senkinek se jutott eszébe. És vegyük tsak az egy Szüléki társaságot tekéntetbe, meglátjuk, hogy ott is más kötelezések vagyon a' Szüléknek egymáshoz, más az ő gyermekeikhez, más a' gyermekeknek magok között, és más az ő Szüléikhez; de azért még se mondhatjuk, hogy vagyon közillető, és magános Szülék társasági törvény. Az ollyan osztás tehát tsak a' hozott Országi Törvényben találhat helyet; mert az nem értetődik az Ország' természetéből, hanem egyedűl a' Törvényhozó hatalomnak akaratjától származik, és tsak szorosabb értelemben Országi, vagy inkább Hazai Törvénynek (Jus Civile, vel Patrium) neveztetik. És ugyan azon törvény foglalhat magában olly kötelezéseket, mellyek vagy tsak az Uralkodó, 's Alattavalók között, vagy pedig tsak egyedűl a' magános Alattavalók köztt helyt találnak, és egymással semmiképpen öszvekaptsolva nintsenek. Mellynek okáért azokra való nézve különös Törvénytudománynak is lenni szükséges. Úgy p. o. A' Magyar Törvény szerént a' Magyar Király ő Felsége köteleztetik magát hat holnap alatt az előtte Uralkodó Királynak halála után megkoronáztatni; minden harmadik esztendőben rendszerént Ország' gyűlést

[40] (253. a) Vid. Conimbricen. Praef. discip. in Ethic. ad Nicom.

tartani; a' Magyar Nemesek pedig köteleztetnek annak idejében a' felkelésre, (Insurectióra) és midőn az Ország' gyűlésre hívattatnak, megjelenni tartoznak, és más egyebbeket a' köz jónak előmozdítására tselekedni kötelesek. Azért ezen kötelezések foglaltatnak a' köz illető Törvényben. Mindazonáltal azok, a' mellyekkel egyik Magyar a' másiknak tartozik, p. o. hogy a' Törvénybe való idézés az Alperesnek legalább 15 nappal előbb tudtára adassék, vagy valaki a' Birói megintésre szinte tizenöt nap alatt felelljen, 's több affélék, a' magános Törvényhez tartozandók, és az előbbeniekkel semmiképpen öszvekaptsolva nintsenek, valamint is a' Magyar Ország' természetéből egyenesen a' józan ész által ki nem hozattathatnak, hanem egyedűl a' Törvényhozó hatalomnak, az az: a' Magyar Királynak, és az Ország Rendjeinek akaratjától származnak.

60. §.

Szinte olly haszontalan munkát tesznek azok is, kik némelly különös természeti mind illető Egyházi végzetteket, és kötelezéseket előadni igyekeznek. De hogy az ezekről való beszédet annál könnyebben megérthessük, tudnunk kell, mi légyen az Egyház? (Ecclesia?) Egyháznak pedig neveztetik olly társaság, melly az Isten' tiszteletének egy formán való végbevitelére öszveállott. Azon tiszteletre tehát, mivel minden ember természetesen köteleztetik, midőn t. i. az Isteni tökélletességeknek kinyilatkoztatására iparkodni tartozik, ismét felesleg való, sőt lehetetlen is vólna az Isteni tiszteletet természetesen tzélzó más kötelezéseket kihozni, 's előadni, mint a' mellyek azon felbonthatatlan minden természeti végzettek', és kötelezések' mindenes tételéből, hogy t. i. a' teremtett dolgoknak feltett tzéljaikhoz képpest élnünk kell, kihozattathatnak. Mert a' ki a' teremtett dolgok feltett tzéljaikhoz képpest él, az kétség kivűl az Isten' akaratját tellyesíti, következésképpen az Istent természetesen tiszteli, 's úgy a' természeti Egyházban, a' mellyben minden ember egy formán az Isteni tiszteletre, vagy is a' teremtett dolgok' feltett tzéljaikhoz képpest való élésre köteleztetik, él. Melly kötelezés egyenessen azon természeti Törvényből értetődik, melly az Ember', és Isten' természetéből, és valóságából származik, következésképpen semmi különös Egyházi végzetteket, és kötelezéseket nem adhat elő. A' hol tehát attól külömbbözö Isteni tiszteletnek módja akár az Isten, akár az emberek által béhozattatott, az nem természeti, hanem vagy az Istentől kinyilatkoztattott,

vagy az emberektől kigondoltattott. Ollyan a' Keresztény Katholika Anyaszentegyház, a' mellyről ugyan, mivel nem tsupán természeti, itten nints is szó; azért beszélljenek arról a' Dogmatikusok. Mi rövideden még tsak azt veszszük tekéntetbe, mi légyen a' Nemzetek Törvénye? (Jus Gentium) és miben áll? Melly kérdésre mindjárt könnyen felelhetünk, ha megtudjuk, hogy Nemzeteknek (Gentes) neveztetnek ama' nagy Társaságok, mellyek egy birodalom alatt a' közönséges bátorságnak megszerzése végett élnek, és külömbben Országoknak is, vagy Birodalmoknak hívattatnak. Mivel tehát egy ollyan Nemzet a' másikkal szinte olly állapotban él, a' millyenben egy magános ember amabban az eredeti természeti állapotban más magános emberrel élt, önként következik, hogy a' Nemzetek' természeti törvénye azokat a' végzetteket, és kötelezéseket foglalja magában, mellyek a' Nemzetek' természetéből értetődnek, és származnak, következésképpen mellyekkel minden Nemzet mint önnön magának, mint pedig más Nemzetnek tartozik. Innen vagyon azutánn, hogy a' Nemzetek törvénye Országok' Törvényének is (Jus Civitatum) neveztetik, hogy külömbböztessék az Országi Törvénytől, melly tsak egy Országnak tagjai között természetesen talál helyet, mellyért is belső Országi törvénynek is. (Jus, Civitatis internum) mondatik. Ama' pedig, mivel egy Országnak a' másik eránt való kötelezéseit előadja, Országok' külső Törvényének (Jus Civitatum externum) hívattatik.[41]

61. §.

Megvi'sgálván már a' természeti Törvénynek minden részeit, szükséges most, hogy azt minden egyébb hozzá valamiképpen hasonlító tudományoktól megkülömbböztessük, ne talán valaki gondollja, hogy vagy a' természeti Törvény már azokban, vagy pedig azok a' természeti Törvényben foglaltatnak. Ehezképpest külömbbözik a' természeti Törvény 1-szer: a' természeti Theologiától; mert az tsak az Isten' létét, és az ő tulajdonságit adja elő, nem pedig azokat a' természeti végzetteket, és kötelezéseket, mellyek az Isten' természetének, és tulajdonságinak megvi'sgálásából értetődnek. Mellynekokáért a' természeti Theologia tsak mutatja az Isten' létét, és mintegy elmélkedő tudományt (scientia contemplativa) tészen; a' természeti Törvény pedig arra tanít minket, miképpen kellessék az Isten eránt való

41 (258. a) Vid. Hobb. de Civ. XIV. 4.

kötelességeket végbevinni, 's betölteni, azért már, a' tselekedetek' gyakorlását hoza magával. Mert hogy Kryzippussal szólljak, sehonnan se lehet más talpokát, és eredetét az igazságnak kihozni, mint az Istentől, és a' közönséges természettől; mivel mindég onnét kell kezdeni, valahányszor a' jókról, vagy roszszakról szóllani szükséges.[42] Külömbbözik 2-szor: a' természeti Törvény az Ethikától, vagy is azon tudománytól, melly arra való módokat, és eszközöket nyújt, hogy annál könnyebben vihessük végbe azokat, mellyek a' természeti Törvény által parantsoltatnak, és elhagyhassuk, a' mellyek tiltatnak. Azért a' természeti Törvény tsak mintegy útmutató, az Ethika pedig azon az úton mintegy vezető, hogy t. i. attól el ne tévelyedjünk. Úgy hasonlóképpen külömbbözik 3-szor: a' természeti Törvény a' gazdasági tudománytól, (Oeconomica) a' melly bővebb értelemben előadja, mi légyen jó, vagy roszsz a' kisebb társaságokban? Szorosabb értelemben pedig arra tanít, miképpen lehessen annál könnyebben a' természeti gazdasági végzetteket, és kötelezéseket bétölteni. Valamint tehát az Ethika az egész természeti Törvénynek könnyebb való betöltésére eszközöket nyújt; úgy az Oeconomica a' természeti gazdasági végzetteknek, és kötelezéseknek végbevitelében segít rajtunk. Külömbben pedig az Oeconomica, vagy is a' Gazdasági tudomány legszorosabb értelemben tészen mesterséget, mindenféle dolgoknak megszerzésére, gyarapítására, 's megtartására. Továbbá 4-szer: külömbbözik a' természeti Törvény a' Politikától is; mert a' Politika régenten általjában tett olly tudományt, melly arra tanított, hogy kellessen a' természeti Országi törvénynek eleget tenni, s hogy kellessen az Országokat megtartani, 's tökélletesíteni? Mostanában pedig a' Politika szorosabb értelemben arról gondoskodik, hogy kellessen az Országok' külső bátorságát megtartani, nem külömbben, mi légyen valamelly Országnak hasznos, és jó? Azért a' Törvénytudók ítélik, mi légyen az Országok között igazságos, vagy igazságtalan; a' Politikusok pedig arra néznek, mi légyen hasznos, vagy káros? És így ebből már könnyen kitesszik a' természeti Törvény, és a' Politika között lévő külömbbség. Mindazonáltal nagyon hibáznak azok, kik azt vélik, hogy a' mi hasznos, az egyszer'smind igazságos is légyen; mert az tsak akkor igaz, ha az, a' mi nékünk hasznos, más' tulajdonával egyenessen nem ellennkezik. Azért helytelenűl mondja Horátzius, hogy a' természet se tudja meg-

[42] (259. a) Nec potest inveniri principium aliud, aut origo iustitiae, quam ab Jove, et communi natura, inde enim initium duci debet, ubi de bonis, malisque disserendum est. Vid. Plutarch. de Stoic. Rep. p. 1035.

különböztetni az igazságost az illetlentől, hanem majd nem tsak maga a' haszon az igazságosnak, és az illendőnek anya.[43] Azok pedig a' Politikának értelmét nem látják által, kik azzal a' hízelkedést, és a' tsalfaságot ruházák, midőn t. i. mindeneknek tetszéséhez magokat külsőképpen alkalmaztatják, és a' síránkozókkal sírnak, a' nevetőkkel nevetnek; mert azok merő képmutatók, az igazságnak megvetői, 's egyedül az önnhaszon vadászók. Végtére 5-ször: különbbözik a' természeti Törvény az Isteni hozott Törvénytől; mert az első olly végzetteket, és kötelezéseket foglal magában, mellyek az ember' természetéből, és a' teremtett dolgok' feltett tzéljaikból egyedűl a' józan ész által értetődnek; a' második pedig olly végzettekből, és kötelezésekből tétettik öszve, mellyek az Istentől, vagy tsak némelly nemzetségeknek, vagy pedig az egész világnak kinyilatkoztattak. Az ollyan végzettek, és kötelezések, mivel egyedűl az Isten' akaratjától függőek, nem pedig az ő természetéből, és a' teremtett dolgok' feltett tzéljaikból értetődnek, a' természeti Törvényhez nem számláltattathatnak. Három afféle Törvényről tészen említést Grótzius[44] hogy t. i. először: mindjárt a' világ' kezdetén adott légyen az Isten Ádámnak bizonyos végzetteket, mellyekhez néki magát alkalmaztatni kelletett. Másodszor: a' víz özön utánn szinte úgy tett vólna a' Noénak is. Harmadszor: pediglen Krisztus által az egész emberi Nemzetnek. Azonban kérdés támad itten, hogy mellyik légyen ezen három nemű törvény közzűl a' mind illető? Vagy is ollyan, a' mellynek alája minden ember vagyon vettetve? És hogy ezen kérdésre hoszszú szószaporítás nélkül felelhessünk, rövideden tsak azt mondjuk: Mindenik a' fellyebb elő hozott törvények közzűl tsak azokat az embereket kötelezi, a' kiknek ki vala hírdetve; mivel a' ki nem hírdettetett végzett senkit se kötelezhet. Erre való nézve sem az Ádámnak, sem a' Noénak adott Törvény (ha valamillyen adatott) nem vólt mind illető; mert nem esett az egész emberi nemzetnek tudtára, valamint azt bizonyítja Szent Dávid, mondván: Nem tselekedett így minden Nemzetségnek, és a' maga ítéleteit nem nyilatkoztatta ki nékik.[45] Azért azon végzettek, mellyek az ó Testamentomban a' Zsidóknak kinyilatkoztattak, egyedűl azokat kötelezték, nem pedig azon Pogányokat is, kik előtt tudva nem valának. Híjában hozák az ellenkezők Moyzes' első

[43] (260. a) Nec natura potest iusto secernere iniquum, Sola est utilitas iusti prope mater, et aequi. Satyr. 3.

[44] (261. a) De I. B. et P. I. I. §. 15. et II. V. §. 13.

[45] (262. a) Non fecit taliter omni nationi, et iudieia sua non manifestavit eis. Psalm. 147. v. 20.

könyvének ezen szavait elő: Megáldotta a' hetedik napot, és megszentelte azt.[46] Vagy pedig: A' jó, 's roszsz tudásnak fájából ne edjél.[47] Valamint is: Elhagyja az ember az atyát, és az anyát, és a' feleségénél maradni fog.[48] Mert az első tsak a' Zsidóknak vólt mondva, és az új Testamentomban megváltoztatott; a' második adatott az Ádámnak a' Paraditsomban; de mihelyest a' Paraditsomból kiűzettetett, azon végzetnek többé alája vettetve nem vólt; a' harmadik végtére a' Zsidóknál se vólt mind illető, 's megváltozhatatlan; mert tudjuk, hogy a' Zsidók bizonyos okokra nézve a' feleségeiket elkergethették, és ez a' végzett tsak az új Testamentomban a' Katholikusoknál lett mindilletővé, jóllehet most is némelly kivételeket szenved. Szinte ollyan vólt az is, hogy: Egy férfi se vedje el feleségűl a' vér szerént való atyafi fejér személyt,[49] mert külömbben az Ádám' és Noé fiaik soha meg nem házasodhattak vólna, ha tsak a' testvér Hugaikat, vagy Nénjeiket el nem vehették vólna. A' többi illy forma ellennvetéseket az eddig mondatottakból könnyen meglehet tzáfolni. Egyedül tehát az új Testamentomban a' Krisztus által kinyilatkoztatott Evangyéliomi Törvény mindilletö; mert az minden embereknek az Apostolok által kihírdettetett, Krisztusnak azon parantsolatja szerént: Mennjetek az egész világra, és hírdessétek az Evangyéliomot minden teremtésnek.[50] Az tehát az egész világon kihírdettetve lévén, nem tsak a' természeti végzetteket, és kötelezéseket igen megvilágosítja, de egyszer'smind a' Katholika vallásnak ész által megfoghatatlan titkait, és szentségeit előnkbe adván, minket a' jövendő életről, és abban léendő jóknak megjutalmazásáról, és a' gonoszoknak megbüntetéséről még annál bizonyosabbakká tészen. Melly okokra nézve mindilletö Törvény nevet méltán is érdemel. Bizonyítja azt az Isaiás Próféta is mondván: Az Úr a' mi Törvényhozónk, maga idvezít meg minket.[51] Azonban pedig senki se gondollja, hogy az Országok' felállítása, 's az Evangyéliomi Törvény kihírdetése utánn a' természeti végzettek felesleg valók legyenek; mert azok mindég 'sinór mértékűl minden szabad akaratos tselekedeteinkben szolgálnak, és minthogy az ember' természetéből

46 (262. b) Benedixit diei septimo, et sanctificavit illum. Gen. II. 5.

47 (262. c) De ligno scientiae boni, et mali ne comedas. Ibid. 17.

48 (263. a) Relinquet homo patrem suum, et matrem suam, et adhaerebit uxori suae. Ibid. 24.

49 (263. b) Omnis homo ad proximam sangvinis sui non accedet. Levit. 18. 6.

50 (264. a) Euntes in mundum universum praedicate Evangelium omni creaturae. Marc. XVI. 15.

51 (264. b) Dominus legifer noster, ipse salvabit nos. XXXIII. v. 22.

egyenesen származnának, nem különbben változhatatlanok, és örökké valók volnának, soha senkitől el nem törültettethetnek, se valami új végzettek által meg nem tsonkíttathatnak. Azért hibázott Grótzius, azt állítván, hogy Krisztus a' hitről, és a' Szentségekről való végzetteken kívül, olly tselekedeteket is megtiltott, mellyek a' természeti Törvény szerént szabadok vólnának.[52] Ollyan vólna az Ágyas tartás, (Concubinatus) Boszszúállás, (Ultio) és egyebbek; mert meg fogjuk másutt mutatni, hogy az efféle tselekedetek a' természeti Törvénnyel is valóban ellennkeznek. A' kik tehát a' természeti Törvénynek mesterséges tudományát, és előadását felesleg valónak lenni tartják, magok magokat nagy tudatlanságról vádolják, mivel nem látják által, hogy a' mi már természetesen jó, az még mesterség által jobb lehet; mert a' mesterség bizonyosabb vezér, mint a' Természet (ezen Rész 27. és 32. §-ban c) alatt.)

62. §.

Minthogy pedig a' természeti Törvény egy közönséges kútfeje az igazságnak, (61. §.) és minden emberi tselekedeteknek 'sínor mértéke légyen, önként következik, hogy annak nagy haszna vagyon 1-szer: az Uralkodók, és a' Fejedelmek között, kik, mivel minden emberi törvény alól fel vagynak szabadíttatva, egyedűl a' természeti végzettekhez magokat alkalmaztatni tartoznak. Mert azok ama' eredeti függetlenségben, és az alattavalóságtól mentt szabadságban élnek, mellynek következésében semmi földi birónak ítéletét megesmérni nem köteleztetnek, hanem egyedűl ama mindenható Világ' Alkotójának, és Igazgatójának alája vagynak vettetve, s úgy tsak az ő természeti, 's öröktől fogva való törvényének bétöltésére kötelesek. Annyival is inkább, minthogy az Évangyéliomi törvényt nem mindnyájan esmérik meg, vagy ha megesmérik is, a' szerént nem annyira a' világi dolgok elrendeltetnek, mintsem inkább a' jövendő bóldogság elíntéztetik. Azért semmi különös kötelezéseket, és kötelességeket az Uralkodó Fejedelmeknek, és az Alattavalóknak nem szab, hanem tsak általjában mondja, hogy az Uralkodók tartoznak az Alattavalóiknak tsendes, és bátorságos életet szerezni; az Alattavalók pedig az Uralkodóiknak adót fizetni.[53] Sőt ha

[52] (265. a) De I. B. et P. I. I. 1. 6.

[53] (266. a) Vid. I. Timoth. II. 2. et ad Rom. XIII. 1. et 7.

mindjárt különösen is minden kötelezéseket előadna, azokat tsak a' kinyilatkoztatás utánn tartoznának az Uralkodók, és az Alattavalók bétölteni, kik az Evangyéliom' igazságit megesmérik; kik pedig azoktól írtóznak, más törvénytől, mint természetitől nem szoríttathatnak, u. m. a' melly minden kinyilatkoztatott vallás előttis egyetlen egy rendszabása vólt minden Uralkodók' tselekedeteiknek. Ennekokáért ismét nagy haszna vagyon a' természeti Törvénynek 2-szor: A' Theologiai tudományokban, és kérdésekben; mert ha az ész nintsen a' természeti igazságokban jól kipallérozva, 's megerősítve, a' kinyilatkoztatott vallást vagy meg nem foghatja, vagy azt más hamis állításoktól, és az emberek által kigondoltt viszszaélésektől megkülömbböztetni nem tudja, hanem tsak vak' módjára mindenhez, a' mi a' keze alá jut, ragaszkodik. A' ki pedig a' természeti törvényben jártos, az tudja, hogy a' kinyilatkoztatás soha a' természeti végzettekkel nem ellennkezhetik; mert mind a' kettőnek maga az Isten a' szerzője, 's az Isteni törvény, melly kegyelemből vagyon, nem teszi semmivé amazt, melly a' természeti észtől származik.[54] Mondják ugyan némellyek, hogy sokan az ész ellenn nagyon hibáztak, mellyért is ahoz bízni nem igen lehetne; mindazonáltal azon hibák nem attól vagynak, mintha a' természeti törvény nem vólna igaz, hanem az észszel való viszszaéléstől származtak, vagy pedig attól, hogy sokszor az emberi ész azt, a' mire törekedik, meg nem foghatja, 's azért gyakorta hibás vélekedésektől elragadtatik. És nem de? sokan hibáztak a' kinyílatkoztatás utánn is az Evangyéliom ellenn, és még se következik abból, hogy az Evangyéliom, és az egész Szent Írás nem igaz légyen. Azért vagyon továbbá a' természeti Törvénynek nagy haszna 3-szor: A' Nemzetek között is, mellyek azon eredeti természeti állapotban egymással élnek, és sokféle dolgokat magok között végeznek, a' mellyekben egyedűl a' természeti törvényt 'sinor mértékűl veszik. Ennekokáért nevetséges vólt a' Rómaiknál Tábor nevű Törvénytudónak tanátsa, a' ki azt mondotta, hogy a' Frantziák viszszaverettetésében a' Római Törvény szerént való vádlevéllel élni kellene.[55] Jóllehet ugyan sokszor tesznek a' Nemzetek magok között némelly kötéseket, de azok tsak egyes, és különös dolgokat érdeklenek, nem pedig minden kigondolható, s lehetséges

[54] (267. a) Jus Divinum, quod est ex gratia, non tollit jus hominume, quod est ex naturali ration. Div. Thom. Q. Q. Quaest. 10. art. 10.

[55] (268. a) Leyser. medit. ad Pand. sq. 571. §. IX.

eseteknek elíntézésére is szolgálnak. Sőt más nemzeteket nem is kötelez-nek, hanem tsak azokat, mellyek azon kötésekre léptek, mások pedig az ő dolgaikat egyedűl a' természeti törvény szerént elíntézhetik, és elíntézni is szokták. Ha pedig a' szerént a' dolog el nem végeztethetnék, sem a' barátságos megegyezésnek, vagy más alkúnak hely nem adatnék, akkor az Ágyú, és a' Kartáts Prokátor, és Bíró helyett szolgál. Hasonlóképpen egy azon Országban is, jóllehet abban hozott végzettek is találtatnak, a' természeti Törvény próba kő gyanánt vagyon, a' mellyhez minden emberi törvénynek alkalmaztatva lenni szükséges; mert a' nélkűl minden emberi végzett erköltsvesztegetés, és viszszaélés. Innen kitetszik, melly nagyon a' természeti Országi törvény ellenn hibáznak azok, kik azt állítják, hogy az Alattavalók az Uralkodóiknak ellenntállhatnak, vagy pedig magok között az ő Jussaikat fegyverrel kereshetik.

63. §.

De nem tsak a' fellyebb előhozott esetekben vagyon nagy haszna a' természeti Törvénynek, hanem még 4-szer: magában az Evangyéliomi tanításban is, valamint is a' titkos, avagy hitbéli dolgokról való Theologiában; mert a' természeti Törvény szinte azt tartja, hogy még ez élet utánn is a' jók megfognak jutalmaztatni, a' roszszak pedig megbüntettetni. (ezen rész 38. §.) Sőt a' kinyílatkoztatásnak nagy szükségét világossan mutatja, mivel megesméri, hogy maga az ész azt soha fel nem érheti, melly módja az Isteni tiszteletnek legkedvesebb légyen ama' nagy Mennyei Felség előtt? vagy pedig miképpen meglehessen békélleni a' megbántatott Istennel, és többafféléket. Azért kitetszik tovább a' természeti törvényből, melly helyesen egyeznek meg a' kinyílatkoztatott igazságok a' természeti végzettekkel, és kötelezésekkel, mellyek is minthogy egy azon Szerzőtől eredeteiket veszik, soha egymással nem ellennkezhetnek. Ennekokáért ha valamikor az Evangyéliomi igazságok, és a' természeti végzettek között némelly ellennkezés lenni látszatna, azt a' természeti Törvény' talpokaiból kell elhárítani, 's minden homályos, vagy kétséges állításokat azokból megvilágosítani. Nem külömbben a' természeti végzetteket a' hozottaktól megkülömbböztetni, 's az Evangyéliomi tanátsokat, és igazságokat úgy magyarázni szükséges, hogy a' természeti végzettek ellenn ne hibázzunk, valamint Origenes

tett, midőn Szent Máté' ezen szavait: „Vagynak némellyek, kik magokat a' mennyországért ki herélték,“[56] úgy magyarázta, hogy az embernek valóban ki kell magát herélni, hogy annál könnyebben mennyországba juthasson, azért ő is kiherélte magát.[57] De mennyire a' természeti Törvény ellenn hibázott légyen, kiki általlátja. Azért valóban a' Theologusoknak a' természeti Törvény' tudománya felette szükséges; mert hogy Euripidessel szólljak, tsúnya vólna tudni, mi az embereké, és mi az Isteneké vólt, és lészen, és az igazságot nem esmérni.[58] Ugyan ezen okból szinte nagy szükségek vagyon a' természeti Törvényre a' moralis, vagy is erköltsi Theologiát Tanítóknak, valamint azoknak is, kik mások' lelkiesméreteiket igazgatják. Mert sokszor ollyan esetek fordúlnak elő, mellyekről sem a' polgári, sem az Egyházi törvény nem szóll, következésképpen az ollyanokat egyedűl a' természeti Törvény szerént elíntézni, 's elrendelni szükséges. A' ki tehát a' természeti Törvény tudománya nélkűl szűkölködik, az ollyforma esetekben gyakorta helyreállíthatatlan hibákat tehet, és ha talán néha igazságossan is talál ítélni, azt egyedűl tsak a' történetnek kell tulajdonítani. Azért tehát, hogy a' hibázásnak minden veszedelmét elkerűlhesse, a' természeti törvénynek Tetemes tudományával bírrjon, szükséges. Mert a' mint a' következendő Szakaszban ki fog tetszeni, abból tanúlunk minden tselekedeteknek megítélésére való regulákat, mellyeket a' ki tökélletessen tud, semmiféle esetben fel nem akadhat. Ez pedig annál bizonyosabb, mennél világosabb, hogy a' természeti Törvény a' kinyílatkoztatott igazságokkal soha sem ellennkezhetik. Mellynekokáért egyik a' másiknak nagy világosítására, s megerősítésére szolgál. Annyival is inkább, minthogy mint a' természeti, mint a' kinyilatkoztatott Törvény egy azon Szerzőtől, a' ki soha magának ellennt nem mondhat, származik. Mellynek következésében három regulára itten leginkább figyelmezni szükséges, 1-szer: Valamit tsak az Evangyéliom, vagy a' Szent Írás parantsol, azt a' természeti Törvény se tiltja. 2-szor: A' mi viszontag a' Szent Írásban tiltatik, az a' természeti Törvény által se parantsoltatik. 3-szor végtére: A' mi a' Szent írásban megvagyon engedve, az a' természeti Törvény szerént is megengedtetik, és szabad. Tudni kell mindazonáltal, hogy a' Szent Írásban való megengedés lehet vagy tellyes, vagy nem tellyes. Az első által az ember minden büntetéstől,

[56] (270. a) Sunt quidam Eunuchi, qui se propter regnum coelorum castraverunt. XIX. 12.

[57] (270. b) Euseb. Hist. Eccl. L. VI. C. 8.

[58] (270. c) Nam turpe esset, quum scias hominum, ac Deorum, quid est, eritque? iusta te haud cognoscere. In Helen. v. 92.

mint ezen, mint a' más világon mentt marad; a' másódik által pedig tsak az emberi ítélet alól a' tselekedő, vagy a' tett szerző felszabadíttatik. Olyan vólt az Ó Testamentomban az atyafi' Gyilkosának menedék helyen (Asylum) kivűl való megölése; az az: ha valakinek az atyafia más ember által megölettetett, az életben lévő atyafi, ha a' gyilkost menedék helyen kivűl megkaphatta, azt szabadon megölhette, 's minden emberi ítélettől mentt vólt, egyedűl az Isten előtt arról számot adni tartozott.[59] De hogy tellyes légyen a' megengedés, szükséges, hogy a' tselekedő Isten előtt is ártatlannak tartassék. Azért olly tselekedetet tesz fel, mellyet már valaha szent életű emberek végbe vittek, és a' miatt az Istentől meg nem dorgáltattak. Azon felyül pedig kell az Isten által kiadott bizonyos módnak lenni, melly szerént a' tselekedetet végbehajtani szükséges. Ollyan vólt ismét az Ó Testamentomban a' házasoknak egy mástól való elválások, több feleség tartás, és egyebbek.[60]

64. §.

A fellyebb mondatottakon kivűl még nagy haszna vagyon a' természeti Törvénynek 5-szer: Minden emberi végzettekben is; mert ha azok nintsenek a' természeti Törvényhez alkalmaztatva, valóban igen tsonkák, és tökélletlenek lesznek, minthogy, ha mindjárt a' józan észszel nem ellennkeznek is, még se határoznak meg minden megtörténhető eseteket, sőt azokban is, a' mellyeket meghatároznak, ha tsak a' természeti igazság sinor mértékűl nem szolgál, inkább tsak az igazságnak képe, mintsem valóságos igazság vagyon. Erre való nézve felette nagy haszna vagyon a' természeti Törvénynek a' Római Törvényben; mert az is tsak emberi törvény, és jóllehet nagy része tsupa természeti végzettekből áll, de még se határoz meg minden előfordúlható eseteket. Azonfelyül sok helyeken igen homályos, és kétséges, úgy, hogy azt tsak az világosíthatja meg, 's igazán megmagyarázhatja, a' ki a' természeti Törvénynek tökélletes tudományával bír. Hozzá járúl az is, hogy a' Római Törvényben ollyan végzettek is találtatnak, mellyek a' józan észszel, következésképpen a' természeti Törvénnyel egyenesen ellennkeznek. Ollyan azon végzett, a' melly a' közelről való atyafiak által

[59] (272. a) Vid. Num. XXXV. 27.
[60] (272. b) Exod. XXI. 8. et Deuter. XXI. 14. 15.

nemzett gyermekeknek az eledel' megtagadását megengedi.[61] Vagy pedig a' melly a' rabszolgáknak szabadon megengedi az ő testeiket szaggatni, azt sebesíteni, vagy akármelly módon azzal kegyetlenkedni.[62] Mellyeket mind meg nem engedhet az ollyan Törvényhozó, a' ki az ő végzetteiben a' természeti Törvényt sinor mértékűl veszi. Hogyha pedig a' Törvényhozó valami különös ritka esetet előre által nem látván azt végzett alá nem vetette, azért a' természeti Törvényben jártos Biró abban el nem tsügged, hanem azt a' természeti igazsághoz képpest elintézi, bízván Cziczerónak ezen mondásához: Ez jóllehet nintsen a' polgári törvényben megírva, mindazonáltal a' természeti végzett, és a' nemzetek' közönséges törvénye által megvagyon határozva.[63] Nem külömbben kitetszik a' természeti Törvénynek nagy haszna 6-szor: A' vétkes, vagy is a' büntető törvényben is, melly a' gonosztévőknek zabolátlanságát, és törvénytelen tetteiket megítéli, 's megfeddi. Mert ha valahól az igazságot tellyes mértékben szolgáltatni szükséges, azt leginkább a' büntetéseknek megszabásában szem előtt tartani kell, és arra legjobban vigyázni, hogy az ártatlanok hamissan bévádoltatva lévén, meg ne büntettessenek, az ártalmasok pedig, és a' valóságos gonosztévők, vagy minden büntetés alól fel ne szabadíttassanak, vagy az érdemlett büntetést külömbb mértékben, hogy sem a' roszsz tselekedetek kívánja, ne szenvedjenek. Mindezeknek igazságos elíntézésére annyival is inkább szükséges a' természeti Törvénynek tudománya, mennél bizonyosabb, hogy minden megtörténhető roszsz tselekedeteknek egyenlőséges büntetése a' Törvényhozó által nintsen meghatározva. De mivel annak is megfeddését a' köz jó megkívánja, azt nem máshoz, mint a' természeti Törvényhez mérsékelni lehet, és kell. Mert azért, hogy talán a' Törvényhozó valami hallhatatlan gonoszságnak büntetést nem rendelt, nem következik, hogy azt valaki szabadon, és büntetlenűl elkövetheti. Azért, mivel Athenában Szólon' idejében az atyagyilkosnak semmi büntetés nem vala rendelve, nem következik, hogy ott az Atyagyilkolás szabad vólt légyen, mert Szólón azt mondotta, hogy azért nem szabott ollyan esetre semmi büntetést, mivel nem hitte, hogy olly gonosztévő tsak lehetséges is légyen. Úgy hasonlóképpen Cziczerónak bizonyítása szerént Rómában a' kevély Tarquinius alatt a' paráznák ellenn semmi írtt végzett nem vólt, de azért azon Tarquinius a' Lukrétzián erő-

61 (273. a) Vid. Novell. LXXXIX. C. ult.

62 (273. b) L. 9. §. 7. D. de pecul.

63 (274. a) Hoc si minus iure civili praescsriptum est, lege naturae, et communi Gentium iure sancitum est. De Harusp.

szakot tévén, nem vólt mentt az örökké való (természeti) végzettől.[64] Sőt a' Rómaiktól is megbüntettetett, és az Országlástól megfosztatott. Jóllehet ugyan a' természeti Törvény külső büntetéseket nem szab, mindazonáltal büntetésre méltóknak tartja a' gonosztévőket, mellyért is minden tselekedetnek megítélésére való szükséges regulákat előád. Mint hogy maga a' józan ész általlátja, hogy az ollyan tselekedet, mellyben nagyobb szabadakaratos gonoszság vagyon, mindég nagyobb büntetésre méltó légyen, hogy sem az ollyan, mellyben a' szabadakaratnak eltökéllett meghatározása hibázott. Szinte a' józan ész ítéli meg, hogy helyes büntetés légyen-é a' Számkivetés? vagy a' megBetstelenítés? (Infamia) 's több afféle. Hasonlóképpen megfontolja, 's megítéli, lehet-é néha a' gyanus embereket kínzás által (Tortura) azon tselekedetnek, a' melly miatt gyanuságba estek, megvallására szorítani, 's kénszeríteni, vagy nem? Valamint is, mikor adhat a' Fejedelem a' halálra ítéltt gonosztévőnek kegyelmet, vagy a' büntetését megkönnyebbítheti, 's megváltoztathatja? Egy szóval, a' természeti Törvény legjobb külömbbséget tud tenni a' jok, és a' roszszak között.

65. §.

Hogy már a' természeti Törvény' hasznáról való beszédnek végetvessűnk, tsak azt jegyzem fel még utóljára, hogy annak nem kis haszna légyen még 7-szer: Az Egyházi törvényben is; mert az is rész szerént az Isteni, rész szerént az emberi végzettekből áll. Hogy tehát azok között külömbbséget tenni, 's az emberi végzetteket, ha nem ellennkeznek-é a' józan észszel? megvi'sgálni, 's megesmérni lehessen, a' természeti Törvény tudománya felette szükséges. Annyival is inkább, hogy a' szerént mint az Egyházi, mint a' Polgári hatalomnak határít megtudhatni. Mert az Egyházi hatalom tsak azokat a' tselekedeteket igazgatja, mellyek a' jövendő életet, és a' lélek' bóldogságát illetik; ellennben pedig a' polgári hatalom azokat veszi végzett alá, mellyeknek az idei bóldogságba, 's közönséges bátorságba befolyások vagyon. Hogy tehát mindezeket helyesen elintézni lehessen, a' természeti Törvényre szükségünk vagyon, hogy úgy megadhassuk a' Császárnak, a'

[64] (275. a) Nec enim, si regnante Tarquinio nulla erat Romae scripta lex de strupris, idcirco non contra illam legem sempiternam sex. Tarquinius vim Lucretiae adtulit. De LL. II. 4. 18.

mi a' Czászáré, és az Istennek, a' mi az Istené.[65] Kik tehát ezeket vagy nem tudják, vagy tekéntetbe nem veszik, gyakorta nagy zavarodásokat az Egyházi, és a' világi dolgokban okoznak, úgy, hogy sok ezer embereket nem egyszer síralmas, és szomorú állapotra juttatnak. Találtatik erről nem egy példa a' régi Históriákban, mellyekben olvassuk, hogy gyakran a' Római Pápák a' Királyok' dolgába belé avatkoztak, vagy pedig ezek viszontag az Egyházi ügyeket kormányozni akarták.[66] Hogy pedig mind ezek nem máshonnan, mint a' természeti Törvénynek vagy tudatlanságából, vagy az azzal való viszszaélésből származtak légyen, senki sints, a' ki által nem látja. De hagyjuk el minden emberi végzetteket, tegyük félre az Országoknak, és a' Nemzeteknek egymással tett kötéseiket, és vessük szemeinket azoknak szokásaikra, 's erköltseikre, 's mindjárt fogjuk látni, melly szokásaik, és erköltsöik a' természeti Törvénnyel megegyeznek, mellyek pediglen annak ellennére légyenek? – Mert úgy megtudhatjuk, melly nemzetnek szokásait bízvást követhetünk, mellynek pedig kerűlni tartozunk. Szükséges azt a' Törvényhozónak is tudni; mert valamint az ő fő kötelessége hoza magával, hogy a' végzetteit a' természeti Törvényhez szabbja: úgy az ő tisztéhez tartozandó arra is vigyázni, hogy az Allattavalói között semmi erköltstelenséget, vagy olly szokást, melly ama' örökké való törvénnyel ellennkezik, ne szenvedjen. Azt tette Konstantinus Császár, midőn a' Pogányoknak az ő istentelen szokásaikat megtiltotta, 's midőn azok a' régi bévett szokásaikra támaszkodnának, azt felelte nékik: Nagy ereje vagyon ugyan a' hoszszú, és régtől bévett szokásnak, de az még sem olly hathatós, hogy a' józan észt, vagy a' végzettet meggyőzze.[67] Azért hibáztak a' természeti Törvény ellenn a' Szardusok, kiknél szokás vala, a' megvénhedett, és erőtlen embereket megölni.[68] Úgy szinte törvénytelen vólt Kabades' Per'sák' Királyának parantsolatja is, mellynek erejével minden Aszszonyok közönségesek vóltak.[69] Hasonló igazságtalanságú vólt az Arkadius' és Honorius Császárok' végzette, hogy a' pártütőknek ártatlan gyermekeik az atyokkal egyformán megbüntettessenek.[70] Olvashatni több illy nemű szokásokat, és végzetteket a'

65 (277. a) Reddite, quae sunt Caeseris, Caesari, et quae sunt Dei, Deo. Matth. XXII. 21.
66 (277. b) Vid. Rieger. Instit. Iurispr. Eccl.
67 (278. a) Consvetudinis, ususque longaevi non vilis auctoritas est, verum non usque adeo sui valitura momento, ut aut rationem vincat, aut legem. L. 2. Cod.
68 (278. b) Aelian. III. 37.
69 (279. a) Procop. bell. Persic. L. I. C. 4.
70 (279. b) L. 5. Cod. ad L. Jul.

régiségekben, mellyekből kitetszik, hogy valamint azutánn valamelly nemzet a' természeti Törvény' tudományában magát gyakorolni kezdette, azonnál az ő rendetlen, és Istentelen szokásaitól is elállott légyen. Megszűnök tehát a' természeti Törvénynek hasznáról hoszszasabban szóllani; mert eszembe jutnak Tertuliánusnak ezen szavai: A' haszonnak, midőn úgy is magától kitetszik, nintsen ajánlásra semmi szüksége.[71] Azért ezen jelenvaló Szakaszt ekképpen fejezem bé, hogy minden emberi végzetteknek, akár azok polgáriak, akár Egyháziak legyenek, nem külömbben a' Nemzetek' szokásaiknak is úgy kell elíntéztetve lenni, hogy azok soha, és semmiben a' józan észszel, és a' természeti Törvénnyel ne ellennkezzenek, hanem mindenkor ahoz, mintegy közönséges 'sinor mértékhez alkalmaztatva legyenek.[72]

71 (279. c) Utilitas, cum per se patet, commendatione non eget.

72 (279. d) Vid. Daries. obser. I. N. IX. §. 15.

11

VIROZSIL ANTAL: EGYETEMES TERMÉSZET- VAGY ÉSZJOG ELEMEI (RÉSZLETEK) (1839)

[A kül-állami- vagy nemzetközi jogról, bevezetés:]

172. §. A NEMZETKÖZI JOG FOGALMA, KÖRE, FÖLOSZTÁSA

A nemzetközi vagy külállamjog a nemzetek vagy államok közt külső egymással érintkezésökből fejlődő jogviszonyait határozza meg ész elveiből. – Nemzet, ugyanis, e tudomány jogi vagy politikai értelmében[1] nem jelent mást, mint államot külállamokhozi viszonyában; e tekintetben pedig a nemzet, miként az állami s bármelly más jogi társaság, eszményi (jogi, erkölcsi) személy, melly külállamok irányában természeti állapotban él. – Miért is mindaz, mi természeti állapotban élő emberek jogviszonyai iránt áll, a nemzetek egymáshozi viszonyaira is alkalmazható; úgy, hogy e szempontból a nemzetközi jog[2] nem más, mint a nemzetek jogviszonyaira

[1] (172. §. a) Nemzet alatt származás szempontjából közös vérrokonságot, földleirati értelemben közös lakhelyet, jogi vagy politikai értelemben államot, külföldhözi maga vonatkozásában, jelent. – Azon kérdés iránt: valjon a nemzet fogalmában szükségkép az állami kötelék is benfoglaltatik-e? a tudósok sokat vitatkoznak. – V. ö. különösen: Ancillon, Zachariae, Krug id. m.

[2] (172. §. b) A nemzetközi jog (jus gentium) mai értelme nem egyezik meg azon fogalommal, melylyel arról a Rómaiak birtak, tanusága szerint: Liv. XXI. 20. – Corn. Nep. VII. 4. – Cic. de offic. III. 1. – 1. §. Inst. de Jure nat. et gent. – L. 9. D. de J. et J. – L. 84. D. de R. J. s a t. – A római jog ugyanis háromféle jogot különböztetett meg: 1) Természetit (jus naturale), mellyre a természet minden állatot megtanitott, – ezt mi nem ismerjük; 2) Nemzetközit (jus gentium), mellyet a természetes ész minden, törvények és szokások uralma alatt álló, nemzetnél örökre megszabott, – s ez Wolfnak tágabb értelmű természetjoga, melly az ethicát is magában foglalja; 3) Tételes jogot (jus civile), mellyet minden egyes nép maga számára alkotott meg, – s ez a mi tételes állami jogunk. – Nemzetközi jognak (jus gentium) a mi értelmünkben a Rómaiaknál fecialis jognak mondatott, a feciales-nek nevezett papokról, kik Cic. de off. II. III. 29. tanusága szerint a közvallásról gondoskodtanak s kikhez tartozott

alkalmazott természetes magánjog; de még is azon különbséggel, mellyet természeti állapotban élő magán-minőségű egyes ember, vagy akár család vagy kisebb társaságnak, terjedelmes állami öszlétre frigyült s köz-minőségű nemzet jellemétől elütő természete hoz magával.[3] – Minél fogva a természetes vagy egyetemes nemzetközi jognak valamint fogalmát, úgy tárgyát, czélját, elveit, forrásait és segédeszközeit is[4] magánjogtól kölcsönzött hasonszerüség utján könnyen megérthetni. –

Fölosztatik pedig a természetes nemzetközi jog föltétlen és fötételesre, s ez utóbbi ismét béke- és hadviselés jogára, ahhoz képest, a mint a nemzetek kölcsönös jogai és kötelességei föltétlenek vagy föltételesek, ez utóbbiak

volt: valjon valamelly háboru viseltessék-e, vagy sem? Ugyanazok, mint a római nép követei elégtételt követeltek (res repetebant), hadat izentenek, szövetségeket kötöttek, békekötéseket szentesitettek s a t. – V. ö. Liv. Hist. I. k. 24. és 32. XXX. 54. XXXI. 8. s a t.

3 (172. §. c) Nagyon különbözik az egyes ember természeti eredete egész nemzetétől; egészen más amannak és ennek személyisége, élete, tökélesedése és jóléte; más mindegyik gyarapodása, fogyatkozása vagy elenyésztének oka. – Még nagyobb a különbség a kettőnek föltételes jogai közt; sok ezek közöl ugyanis nem felel meg egyes embereknek, és igen jól, sőt legjobban nemzeteknek, mint kik nagyobb erők egyesitése folytán azt véghezvihetik, mi egyes embernek vagy családnak nem szabad, s viszont. – Igy mi tiltja nemzetnek a tenger valamelly részét, nagyobb öblöket, folyókat, tavakat, szigeteket, sőt egész tájakat s kiterjedt földrészeket elfoglalni? holott ez egyeseknek lehetetlen; ezek ellenben házasságra lépnek, házasságbeli jogokat, atyai hatalmat gyakorolnak, különféle családjogi viszonyba lépnek, másokkal kötött jogügyleteikből saját személyöknek szereznek s a t. mik nemzetet, mint erkölcsi, vagy eszményi személyt, nem illetnek. – Kitetszik ebből, miszerint a természetes magánjog és nemzetközi jog közt fönforgó szoros viszony daczára, a kettő közt még is olly nagy a különbség, hogy a kettő tökéletesen nem azonositthatik, s azért közös tudományos tárgyalás alá sem vétethetik. –

4 (172. §. d) A természetes nemzetközi jogot szorosan meg kell különböztetni a tételes nemzetközi jogtól, melly t. i. a nemzetek tételes tetszéséből, vagy nemzetek közt létrejött kötésekből, vagy szokás s gyakorlat utján származik. – Minthogy egyébiránt határozott kötések minden nemzet közt létre nem hozathatnak, a nemzetek szokásai és gyakorlata pedig előszó jogkötelék nélkül szoros kötelezés erejével nem birnak, s végre minden nemzet felett való közös törvényhozó nem létezik, s némellyeknek, állitólag minden nemzet hallgatag beleegyezése által létrehozott, valamelly közös jog létezése iránti vélelme csak hiu föltevés (hypothesis); ez okokból eléggé világos: hogy tételes közönséges nemzetközi jog nem létezik, hanem csak részletes, melly csak azon nemzetekre vonatkozik, kik kölcsönös tetszésük által azt megalkották, s nem másokra is. – V. ö. Martini, Egger, i. h. – Schrodt J. gent. bevez. 9. §. s a t. –

pedig sérelmes ténytől eltekintve, vagy ollyanra vonatkozólag határozandók meg. – A többit, u.m. az irodalmi történetet,[5] óvatokat, tárgyalási módot, hasznosságot és szükségességet e tudomány a természetes magánjoggal legnagyánt közösen bírja. [...]

[5] (172. §. e) A nemzetközi jog irodalmi történelmében azon irókon kivül, kik már a természetes magánjogban s közjogban 18. és 92. §§.-ban a jegyzetek végén fölhozattak, itt még különösen azok emlitendők, kik a nemzetközi jogot elkülönitve e tudomány egyéb részétől tárgyalják, u. m. Gentilis: De legationibus. III. k. Lond. 1583. és: De jure belli Oxonii. 1588. Zouchy: Juris et judicii fecialis etc. explicatio. Oxf. 1650.; Vogel: Allg. Völker-Recht. Frankf. 1668.; Mevius: Prodromus juris prud. gent. comm. Lond. 1671.; Textor: Synopsis juris gent. Basel 1680.; Müller: Instit. juris prud. gent. Jena 1694.; Mollenbeck: Succincta j. gent. delineatio. Haderov. 1695.; Cocceji: Positiones pro explic. jur. gent. Lemgov. 1703. s ugyanennek: Prodromus just. gentium. Frank. 1719.; Cramer: Tractatus juris gent. Lemgov. 1703.; Willenberg: Sicilimenta juris gent. Lip. 1712.; Schneider: Jus gentium nat. Lip. 1729.; Hombergk: Hypomnemata juris gent. Bremae 1731.; Bynkershoeck: Quaestiones juris publ. II. k. Lyon 1707.; Ikstadt: Elementa juris gentium. Wirceb. 1740.; Wolf: Jus gentium. Hálae 1749 (nagy munk. IX. köt.).; Kahrel: Völkerrecht. Hernborn 1750.; Glafey: Völkerrecht. Nürnb. 1752.; Vattel: Le droit des gens. Leyd. 1758. II. k.; Schrodt: Systema juris gent. Pragae 1768.; Maillardière: Précis du droit des gens. Paris 1775.; Bourlamaqui: Principes du droit politique. Genf 1751.; Lauritz-Nörregaard: Folke Rett förste Grunde. Koppenh. 1776.; Eggers: Instit. j. publ. civ. et gentium univ. Hafn. 1796.; Kern: Theorie des allg. Völkerrechts. Göttingae 1800.; Anon: De jure gentium et cosmopolitico. Studtg. 1811.; Pinheiro-Fereira: Cours de droit publ. int. et ext. Paris 1830.; Wheaton: Elements of internat. law. Lond. 1836.; Oke-Manning: Comment. on the law. of nations. Lond. 1839.; Bentham: Jer. Principles of international law. VIII. k. Lond. 1839.; Bello: Principios de derecho des gentes (Chili). Paris 1840.; Gagern: Kritik des Völkerrechts. 1840.; Láner: Instit. juris gent. nat. Agriae. 1840.; Pando: Elementos de derecho internaz. Madrid 1843.; Oppenheim: System des Völkerrechts. Frankf. 1843.; Kaltenborn: Kritik des Völkerrechts. Lip. 1847.; Wildman: Instit. of on internat. law. Lond. 1849–50. II. k. s a t.

Ide tartoznak még az európai nemzetközi jog mivelői, kik közt különösen ajánlandók: Moser J. J., Achenwall, Neyron, Martens, Günther, Römer, Schlötzer, Schmalz, Saalfeld, Schmelzing, Klüber s a t., kiknek müveit bővebben s rendszeresen ismerteti: Ompteda: Literatur des gesammten sowohl nat. als posit. V. Rechts. II. r. Gegensb. s kiegészitésével, Kamptz: Neue Lit. d. V. R. seit 1784. Berl. 1817; – de leginkább: Klüber: Europ. Völker-Recht. II. k. Studtg. 1822. ez. m. függelékének 389–445. old. Bibliothek des Völkerrechts.

[A föltétlen nemzetközi jogról, föltétlen vagy eredeti nemzetközi jogokról:]

173. §. EREDETI NEMZETKÖZI JOGOK ÁTALÁBAN S KÜLÖNÖSEN

A föltétlen nemzetközi jog tudományosan kifejti a nemzetek jogi helyezetét, az az: kölcsönös jogait és kötelességeit, melylyek azok föltétlen természetéből, tény föltételezése nélkül, az ész által vonatnak. –

E jog tárgyát képezik, ugyanis, a nemzetek azon föltétlen és eredeti (ős) jogai és kötelességei, melyek a nemzetek jogi személyiségén alapulnak, mellyet azonban nem egyedül a nemzetté vált egyének összesége, hanem leginkább e személyeknek, az u. n. állami társas kötelékben rejlő szerves egyesülése képez. – E jogok sajátságai hasonszerüek (nem azonosak) a természeti állapotban élő egyes ember ősjogaikéival, úgy, hogy az ész, valamint ezeket, úgy amazokat is egyetemeseknek, változhatlanoknak, örökkévalóknak, szükségképenieknek, s lényegileg azonosoknak s egyenlőknek ismeri el minden nemzetnél, ugyanazon értelemben, mellyben ez az egyes emberek ősjogairól áll. –

Mindezen jogok gyökerét a nemzetek jogi személyisége képezi, vagy is: minden nemzetet természetileg illető azon jog, miszerint más nemzetekhezi társas viszonyában, jogi társaság, vagy is szabad s önmagában fenálló jogi személy gyanánt függetlenül létezhessék s ebeli minőségének megfelelőleg bánjanak mások is vele.

A személyiség jogából, mint közös kútfőből önkényt folynak a nemzetek ősjogai, különösen:

A) Az alakiak, u. m. az önfentartást, tökélesedést, és sértett jogainak jogszerű üldözését tárgyazó jogok, melly utóbbihoz tartozik a biztonság, kárpótlás s önvédelem vagy kényszerités vagy háboru joga. –

B) Az anyagiak, a bel- és külállapot, valamint azon rendkívüli összeütközési eset tekintetében, mellybe nemzet jöhet, hasonszerüleg, miként ez természetes szabadság és függetlenség állapotában élő egyes személyek közt történhetik.

Miből szükségkép következik:

1. Hogy a nemzetek, miként természetes állapotban levő egyes személyek, természetes egyenlőség, szabadság és függetlenség jogával bírnak,[6] minél

[6] (173. §. a) Ez okból a föltétlen jognak megfelelő állapotban élő nemzetek közt nem léteznek előjogok, felsőbbség, uralom; hanem ha illyesmi nemzetek közt előfordul,

fogva az, mi egyikre nézve jogos vagy jogtalan, szabad vagy tiltott, a másikra nézve is ollyannak kell lenni. — Ez okból

2. A föltétlen jog szerinti állapotban a nemzetek közt nem létezik felsőbbség, engedelmességi kötelesség, törvényhozó, biró, törvényhatóság, és büntetés t.i. szoros értelemben véve, minthogy mindezek a nemzetek föltétlen egyenlőségével és függetlenségével ellenkeznek.[7]

3. A nemzetek, úgy, mint az egyes személyek, jogositvák mind anyagi, mind szellemi jólétöket s tökélesedésöket, s azért elmebeli, vallási, erkölcsi, müvészeti, politikai,[8] műtani s a t. mivelődésöket minden e czélra alkalmas eszközzel előmozditani; végre

---

ennek valamelly föltételes tényen, m. különös szerzési czímen kell alapulnia, hogy igazságosan s jogszerűn fenállhasson. – Mi ez iránt a nemzetek és ezek uralkodói közt tételes kötések vagy szokás által másként állapitatott meg, u. m. a méltóság, czím, rangfokozat, vagy más tiszteletbeli kitüntetések iránt, az a (tételes) nemzetközi szertartások jogába tartozik, mellyre nézve v. ö. Lünig: Theatr. ceremon. hist. pol. Lips. 1716. fol. – Crusius: De praeeminentia, sessione, praecedentia, et universo jure proedrias magnatum Europae. Bremae 1666. 4. s a t.

7 (173. §. b) Ékesen jellemzi a nemzetek e természetes és föltétlen egyenlőségének következményeit Rayneval: Institutions du droit de la nature et des gens. Páris 1802. czimü müvének előbeszédében VII. o. mondván: „Le droit de gens (naturel, absolue) ne connait point les distinctions; il ne connait ni premier, ni dernier; il n'établit ni titres ni dignités, ni prérogatives, ni cérémoniel; pour lui tous les peuples, tous les souverains sont sur la même ligne; il n'intervient que pour maintenir ce que des conventions ou de coutumes ont introduit; et il n'intervient qu'à l'appui du principe suivant, lequel tout engagement exprés ou tacite est obligatoire – principe, qui a pour l'objet le maintien de la paix et la bonne harmonie entre des nations." – A nemzetek e föltétlen egyenlősége ellen némellyek által fölhozott s a nemzetek kisebb vagy nagyobb hatalmából, erélye, müvészeti és tudományos kifejlettségéből, a vallástisztaságából, a kormányalkatából, az állam régiségéből, az uralom fölségéből, az alávetett népek és országok sokaságából, méltóságokból, védnökségből, hűbéri függetegségből s más hason külső körülményekből meritett ellenvetések az előbbi jegyzetben fölhozott megkülönböztetés nyomán nehézség nélkül megoldhatók. – V. ö. Hoffmann: Diss. de fundamento decidendi controversias de praecedentia inter gentes liberas. Lips. 1721. s a t.

8 (173. §. c) A politikai müveltség leginkább az állami egyesülés és alkotmány fentartásában s tökélesedésében, s a fölségjogok helyes s államczélnak megfelelő gyakorlásában áll; melly széles kiterjedésü tárgyánál fogva a nemzetek ősjogainak köre a természetes állapotban élő egyes emberek jogkörétől nevezetesen különbözik, miként ezt az europai nemzetek föltételes és tételes jogára való tekintettel részletekben s nagy tudományossággal bővebben kifejti Klüber: Europ. Völker-Recht. I. k. 36–123. §.

4. Jogositvák a nemzetek, a dolgok feletti tulajdon és saját föltétlen jogait, valamint mindennemü kötésbőli jogokat maga módján megszerezni, másokra átruházni, másokkal üzleteket vinni, vagyonukat s hatalmokat igazságos eszközökkel gyarapitani s előmozditani s a t. szóval: mindent véghezvinni, mi a nemzetek személyiségi jogának támogatására, fentartására és előmozditására eszközül szolgál.

Mindezen ősjogok a nemzeteket saját természetöknél fogva s annyiban illetik, mennyiben azok föltételes tény vagy tételes kötés által nincsenek megszoritva vagy módositva. – Mi sem akadályozza ugyanis, hogy ez nemzetek közt is ugyanazon módon történjék, mellyen természeti állapotban élő egyes független emberek közt történhetik;[9] a midőn aztán ez ősjogok föltételes természetet nyernek. – […]

[A nemzetek föltétlen, vagyis eredeti kötelességeiről:]

174. §. KÜLÖNÖSEN: IGAZSÁG, MÉLTÁNY, EMBERSÉG DOLGÁBAN

A nemzetek ősjogainak az ellenkező oldalról ugyanannyi föltétlen kötelesség felel meg, mellyek átalában az igazság ama közönséges törvényében, miszerint mások joga meg ne sértessék s kinek-kinek az őt illető megadassék s a t. foglaltatnak, ama természetjogi közmondás elve szerint: „Mit nem akarsz hogy mások veled cselekedjenek, azt te se cselekedd másokkal." – Hogy e kötelességek, beltermészetöket és sajátságaikat közelebb szemlélvén csak tökéletesek, az az: jogi kényszer szentesitésével körülvétettek lehetnek, a nemzeteknek, mint jogi személyeknek társadalmi természetéből belátható; s e kötelességek köre nem terjed továbbra, mint viszonylagos jogaiké. – A melly nemzet e jogi kötelességeket más nemzet irányában megszegi, megsérti egyben az igazságot is, s azért jogtalankodik más nemzet irányában, ezt szoros jogi értelemben sérelmezvén. – De a meddig másnak tökéletes joga sértetlen marad, vagy is: meddig valamelly nemzet saját jogának körében marad, sem mások jogaiba valamelly módon nem ütközik, mindaddig szoros jogi értelemben

9 (173. §. d) Illyféle módositás számos példáját, a nemzetek eredeti egyenlősége, szabadsága és függetlensége, valamint az alkotmány vagyis: uralmi és kormányalkat, az uralkodó választása, örökösödés, területkivüliség s a t. körül is, különösen az europai (tételes) nemzetközi jog, miként ezt megmutatja: Martens: Précis. 74–189. §. – Klüber: E. V. R. 35–123. §. – Egger: N. V. R. 544. §. jegyzetek s a t.

vett jogtalansággal nem vádoltathatik, habár a méltány, emberség s felebaráti szeretet kötelességeit netán meg is sértette volna.[10]

Különösen köteles minden nemzet a másikat sértetlen hagyni, vagy is, mit sem véteni:

A) Más nemzet alaki jogai ellen, az az: az önfentartás, szabadság, egyenlőség, függetlenseg, biztonság, védelem s háború jogának igazságos gyakorlatát sem igenleges, sem tagadólagos módon nem akadályozni[11] s a t. – Ugyszinte semmit el nem követni

B) Más nemzet anyagi jogai ellen; ezek bel- és külállapotára, valamint rendkivüli összeütközés esetére nézve is; s azért mit sem véteni annak anyagi, szellemi és politikai épsége, jóhire, becsülete, tulajdona, kötései, szövetségei, követségei[12] s a t. ellen. –

[10] (174. §. a) Ez elv a nemzetközi jogban főfontosságu, különösen ott, hol a hadviselés igazságos okai forognak kérdésben; de ez elvnek másutti alkalmazhatósága is nagyon feltünő. – Igy p. o. olly nemzet, melly különös méltóságokat, czimeket, vagy kereskedelmi kedvezményeket némelly nemzetnek megad, mástól pedig azokat megtagadja; melly némelly nemzet irányában az u. n. ártalmatlan hasznosság-szülte kötelességeket teljesiti, mások ellenében pedig nem; melly végre valamelly jogának jogszerü gyakorlásánál, mint p. o. vámok kivetésénél más nemzetek érdekét többé vagy kevésbé hátrányozza s a t. – az illy nemzet szorosan véve igazságtalannak nem mondható, bármit hozzon is fel Grotius (II. 3. 24.) ennek ellenére, minthogy illynemü kötelesség megtagadásával sem megvetés, sem más nemzet tökéletes jogának sérelme, s azért valóságos jogsértés sincs összekapcsolva.

[11] (174. §. b) Ez okból e nemzetközi joggal ellenkezik: más nemzetet jogszerü ok nélkül romlásba hozni, haddal megtámadni, legyőzés után leigázni, vagy szolgaságra vetni, annak állami egyesületét föloldani, alkotmányát megváltoztatni, arra más uralkodót ráerőszakolni, vagy abban a lázadás, rajoskodás, fejetlenség szellemét fölkölteni, vagy azt polgári háborura s belvillongásra ösztönözni s föltüzelni; továbbá más nemzetet alkotmányának vagy közigazgatásának jogszerű roformjában, idegen segedelem kieszközlésében, vagy szövetség megkötésében, vagy semlegességi jogának fentartásában, s más önfentartási eszközök használatában gátolni s megakadályozni; ugyszinte más nemzet fölött ennek beleegyezése nélkül előjogot, túlnyomóságot, vagy bárminő uralmat és törvényhatóságot bitorolni, annak belügyeibe erőszakosan magát beleavatkozni, azt fölségjogainak igazságos gyakorlatában megháboritani vagy megakadályozni, s több e féle. – Hogy mindazáltal illyfélében s különösen más nemzetek belügyeibe való gyakoribb beleavatkozás (interventio) iránt miként módosittatik a föltétlen nemzetközi jog a föltételes vagy europai tételes nemzetközi jog által? bővebben kifejti Martens: Précis. 74–120. §. – Klüber: E. V. R. 36–122. §. – Egger: N. V. R. 546. §. jegyzeteiben. –

[12] (174. §. c) Ez anyagi jogok tekintetében annyi nemzetközi jogsérelem van, hány a nemzet bel- vagy külállapotához tartozó javak és jogok száma, mellyek valamikép meg-

Ezek képezik összeségben azon jogi kötelességeket, mellyekre a nemzetek egymás irányában tökéletes jog által szorittatnak. – Ezeken kivül vannak a nemzeteknek még más tökéletlen (imperfecta), az az: méltányi, jóakarati, humanitási kötelességei is, mellyek más nemzetek segélyzésében és gyarapitásában állanak, s a társadalmi erények számos környezetében a nemzeteket összefüző társadalmi és kölcsönös igényeik-szülte köteléket nemcsak szorosbbá, hanem kellemesbbé is teszik, s mellyek kölcsönös teljesitését azért nemcsak az emberiség, hanem saját boldogságuk és jólétök szava is hangosan követeli. – Ide tartozik polgárisodott nemzetek azon szokása, egymás jósorsa felett örömüket, egymás balsorsa felett sajnálkozásukat kölcsönösen tanusitani; ugyszinte az egyik nemzet barátságos gondoskodása és fáradozása, miszerint a másik körében az igaz vallás, a tudományok és müvészetek virágzása elterjedjen;[13] továbbá üdvös törvények és

sértethetnek. – Ide tartozik minden jogtalan és vad erőszakoskodás vallási, müvészeti, tudományos és jótékony intézetek s azok mivelői ellen; minden igazságtalan kényszer más nemzet személyei s javai ellen, valamint a hadi vadság és kegyetlenkedés háboru folytán megengedett rablás és öldöklés; különbség nélküli fosztogatás, nyujtogatás, becstelenités, s más enemü, a jogszerü hadviselés korlátain túlmenő s azért jogtalan erőszakos merényletek által; ide tartozik a gyalázatos rabszolgakereskedés, melly polgárisodott névre igényt tartó nemzetek által a vallás, emberi természet s ész gyalázatára még ma is üzetik, noha a miveltebb europai nemzetek azt a bécsi congressus határozmányaiban ünnepélyesen eltörölték és tilalmazták. – Ide tartozik végre más nemzetek mivelődésének, tökélesedésének és jólétének minden megakadályozása, azok tudatlansága, együgyüsége, balhite, előitéletei, restsége, szegénysége s a t. kizsákmányolása által.

13 (174. §. d) Ez emberséges kötelességek leginkább azon férfiak által teljesittetnek, kik az igaz vallás külnemzetek körébeni terjesztésében, valamint a müvészetek és tudományok müvelésében erejöket, sőt nem ritkán egészségöket és életöket áldozzák föl; millyen: a hittéritők, tudósok, földmérők, csillagászok, orvosok, természetbuvárok s a t. kiket e czélokra gyakran távol földrészekre szokás küldeni, s méltán az isteni gondviselés különös közegeinek tekinthetni, Németország ujabbkori jeles papjával mondván: „Wie wunderbar bereitet die Vorsehung ihre Wege! – Columbus, Bougainville und Cook, auch ihr seid ihre Werkzeuge!" Dalberg: Betracht. über das Universum. Mannh. 1818. 131. old. – Illynemü emberiség kitünő példáját adá az 1814-ki franczia háboru alatt az ausztriai hadak fővezére Schwarzenberg berczeg, midőn Buffon özvegyének fölséges urának parancsából biztonőrséget (sauvegarde) küldvén, hogy Montbard nevű urodalmát a szövetséges hadak minden erőszakoskodása ellen az ellenséges megszállás tartama alatt megvédjék, ahhoz irt levelét következő szavakkal fejezé be : „Le séjour de l'historiographe de la naturé doit être sacre aux amis des sciences; c'est un domaine, qui appartient a toute l'humanité!" Milly sokféle volt a sors, mellyet a rettenthetlen Condaminet Amerikában, a mi érdemes Hellünk Lapponiában, a szerencsétlen Cook és La Peyrouse, valamint Mungo Park, Bruce, Niebuhr, Humboldt, Bonpland, Parry s

politikai intézmények,[14] hasznos müvészetek és találmányok egymássali közlése, más nemzetek jóhirének, jólétének és hasznának különféle ártalmatlan szolgálat általi növelése és gyarapitása, u. m. kölcsönös kötések, szövetségek és üzleti összeköttetések[15] s más hason szolgálatok által, mellyek az avval élőnek hasznosak, az azokat tevőre nézve pedig ártalmatlanok, sőt sokszor mindkét részre nézve egyaránt jótékonyak. – Az által is nyilatkozik pedig a nemzetek nem középszerü kölcsönös emberisége, ha az idegen területen jogszerün szerzett, megkötött s az illető helyen kivántató idomhoz alkalmazott jogok, kötések és ügyleteknek, mennyiben a hazai törvényekbe nem ütköznek, minden nemzet által saját területében is jogszerű hatály engedtetik s azok érvényesnek elismertetnek, más nemzet igazságossága irányábani bizalmát ez által tettleg tanusitván[16] s a t. – De mindezen s hason kötelességekre nézve megjegyzendő, hogy a nemzetek azokra való kötelezettsége természetöknél fogva mindig csak tökéletlen, az az: a másik nemzetnek csak érdemén, nem tökéletes jogán alapszik; s hogy ezért ez emberségi kötelességek sem azon föltétlen szükségesség jellemével, melly a jogkötelességek sajátsága, sem annak járulékával, kényszerítő jog szentesítésével, nem birnak, hacsak valamelly föltételes tény, u. m. tételes egyezmény vagy sértés által tökéletes jogkötelességekké át nem alakitattak; mellyek mindazáltal

más halhatlan férfiak a földnek minden részeire tett tudományos vándorlásaik folytán tapaszta[l]tanak. –

[14] (174. §. e) Hason emberséges tekintet illik bölcs törvényhozóhoz, államalapitóhoz és átalakitóhoz. – Igy a Rómaiak XII. tábla-féle törvényeiket a Görögöktől kölcsönzék, a Görögök az Egyptusoktól, Phoeniciaiaktól, Indusoktól s a t. – A római birodalom megdöltével annak politikai miveltsége átszállott a többi europai nemzetre, ezektől ujabb időben a világ minden részére elterjedvén az. – V. ö Herder: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Riga 1784. IV. k. 8. – Heeren: Handb. der Geschichte des Alterthums und seiner Colonien. Bécs 1817. 8. s a t.

[15] (174. §. f) Mit e helyütt Martini: Pos. 558. s köv. s mások raktárak, vásárok, kikötők, consulságok s a nemzetek közti közlekedés más eszközeinek fölállitásáról mondanak, bővebb nemzetgazdászati ismereteket tételez föl, s inkább a politikába tartozik. – Arról pedig, hogy az európai nemzetek tettleges közlekedésére nézve minő közjogi és politikai elvek divatoznak? bővebben szól az europai tételes nemzetközi jog. – V. ö. Martens, Klüber, Salfeld s a t.

[16] (174. §. g) Innen van, hogy azon képesség és minőség, melly valamelly személyt az államban illet, u. m. a nemesség, nagykoruság, családviszonyok, méltósági és diszjelek, czímek, valamint a végrendeletek, házasságok és más szerződések s jogügyletek, ha a megkötések helyén uralkodó jogidomnak megfelelnek, más államokban is érvényeseknek szoktak elismertetni. – A természetes nemzetközi jog e részben az europai tételes nemzetközi jogtól több módosítást szenvedett, mellyek iránt lásd ez utóbbit.

ez esetben a megelőző tény miatt nem föltétlen, hanem nyilván csak föltételes jogkötelességek természetével birnak. – Mit kelljen egyébiránt az u. n. szükségességi kedvezmény (favor necessitatis) és ártalmatlan hasznosság-szülte kötelességek (officia innoxiae utilitatis) iránt nemzetközi szempontból tartani, mindjárt alább (178. §.) fog általunk kifejtetni. – […]

[A föltételes nemzetközi jogról: békébeni jog:]

175. §. FÖLTÉTELES NEMZETKÖZI JOG FOGALMA S FÖLOSZTÁSA

A föltételes nemzetközi jog az ész elvei nyomán a nemzetek azon kölcsönös jogviszonyait fejti ki, mellyek azok természetéből, valamelly jogos vagy jogtalan tényt föltételezvén, fejlődnek ki; miből e résznek békébeni és hadviselési jogra való fölosztása önkényt következik.[17] –

A föltételes jognak békeállapotára vonatkozó, vagyis: sérelem esetétől eltekintő része vonatkozik a nemzetek azon jogaira és kötelességeire, mellyek jogszerü, de egyoldalu s közvetlen szerzési tétből elsajátítás által, vagy az érdeklettek kétoldalu jogügyeleteiből, azaz: kölcsönös kötések és egyezményekből, vagy végre az u. n. követségek intézményéből, mint a nemzetek közti kölcsönös eszmecsere szükséges közvetitőjéből, sérelem esetén kivül, keletkeznek; miből ismét e résznek föltételes tulajdon-kötésbeli és szövetségi, végre követségi jogra való további fölosztása természetszerüleg foly. – […]

[A nemzetközi föltételes tulajdonjogról:]

176. §. KÜLÖNÖSEN: AZ ELSAJÁTITÁS NEMZETKÖZI TERMÉSZETE ÉS SAJÁTSÁGAI

A nemzetközi föltételes jogok közt első helyen állnak, a tulajdoni és sajátjogok azon külső dolgok fölött, mellyeket a nemzetek, mint jogi személyek államterületeiken, s minden azokon létező külső tárgyakon a dolgok használhatását tárgyazó ősjog erejénél fogva ugyanazon módon szerezhetnek,

17 (175. §. a) E megkülönböztetés annyira fontosnak látszott Grotius előtt, hogy nemcsak a föltételes, hanem az egész nemzetközi jogot béke és hadviselés jogára tartotta osztandónak, sőt a természetjog irodalmában olly kitünő nevezetességü müvének czímét is attól kölcsönzendőnek; noha e tudomány közelebbi szemlélése folytán ezen fölosztás kevésbé, vagy épen meg nem felelőnek mutatkozik. –

mint természeti állapotban élő egyes személyek; nehogy valamellly őskori fölosztási kötéshez, mint létes alap nélküli, sőt a nemzetek tényleges tulajdonára nézve veszedelmes, kényalapitmányhoz (hypothesis), vagy mások beleegyezéséhez, vagy pedig más illy kötött jogczímhez kelljen folyamodni.[18] – E szerzés pedig történhetik vagy eredeti módon, u. m. elsajátitás által, vagy származtatás módján, nemzetközi kötések és egyezmények által; –

Az elsajátitás, mint a nemzetek közti tulajdonszerzés eredeti módja, átalában ugyanazon természettel és sajátságokkal, ugyanazon lényeges kellékekkel és következékekkel, ugyanazon czimmel s határokkal bir, mint a természetes magánjog szerinti elsajátitás; kivévén hogy a nemzetek nagyobb erőik, eszközeik és igényeikhez képest, a természetes magánjog ama főelvei e tárgyban mintegy nagyobb hatályra emeltetnek.[19] – Ennél fogva nemzetközi jog szerint az elsajátitás iránt következők állnak:

1. A nemzetek nagyobb kiterjedésü tárgyakat is foglalhatnak el; u. m. kiterjedt földrészeket, folyókat, tavakat, szigeteket, tengerszorosokat, öblöket és partokat, sőt a tenger területöket érintő részét-is, mennyiben az hatalom alatt s őrizetben tartathatik;[20] ha t. i. mindezek még másnak tulajdonában nincsenek és elsajátitásra alkalmasak.[21] –

[18] (176. §. a) Mit kelljen ama némellyek által felállitott ősfelosztási kötésről, s más állitólagos eredeti szerzési czimekről egész nemzetek szempontjából a józan észnek tartania? bővebben kifejtetett természetes magánjogom 80. §-ban s az ehhezi jegyzetekben.

[19] (176. §. b) Többet tartalmaz az elsajátitás természete s jelleme, valamint a rabszolgaság, tengerirablás, a hajótörés utáni felszedéstől különböző u. n. partjog, ugyszinte az uratlan, elhagyott, elvesztett, szökevény dolgok elsajátitása s a t. iránt tartani? természetes magánjogom II. k. 75. §. s jegyzeteiben mondatott, mi a nemzetközi jogra is alkalmazható.

[20] (176. §. c) A régiebbek e kérdést: milly távolban valamelly nemzet partterületétől tekintendő a tenger zártnak vagy szabadnak? különfélekép iparkodtak megoldani; majd 60 majd 100 mertf. majd két napi út, majd a partról mutatkozó láthatár, majd a partról kiáltó ember szavának meddig való hangzása, majd a kivetett kopja meddig való hullása voltak azon mérvek, mellyek szerint a nemzetek tengeri tulajdonának terjedelme meghatároztaték, a nélkül azonban, hogy ez az ész követelményét kielégithetné. – Az ujabbak által e részben elfogadott, noha igen átalános, de a természetjognak jobban megfelelő elvet többek közt ékesen fejezi ki Bynkershoek: De dominio maris, 2. f. ugyszinte Surland: Grunds. d. Europ. See-Rechts. Hanover 1759. 8. – Neyron: Principes du droit des gens. 266. §. – Hankers: Rechte u. Freiheiten des Handels. 20. §. – La liberté de la navigation et du commerce. Giess. 1780. 22. §. – Günther, Klüber i. h. s a t.

[21] (176. §. d) Ez okból ujonfölfödözött vidékek és eddig ismeretlen szigetek, mellyek lakatlanok, vagy lakosaik által odahagyattak s azért uratlanok, jogosan esnek az őket elfoglaló nemzet uralma alá; nem pedig ollyak, mellyek minden, vagy akár csak némi tekintetben is már másnak tulajdonában vannak, s pedig daczára az elsőbbi foglaló minden netáni durvaságának, vadságának, vallás- mivetség- s polgárisodás dolgábani

2. Hogyha e tárgyak már másnak joga alatt vannak, vagy u. n. kimerithetlen használatot engedők, vagy olly természetüek, hogy létes (reál) birtokbavételt, őrizetet s tartós megjelelést még egész nemzet által sem engednek; miként ez az u. n. szabad tenger,[22] lég, világosság s a t. iránt van: akkor azok a nemzetek által sem foglaltathatnak el s nem is állhatnak azok kizárólagos tulajdonában.

3. Az elsajátitási szándék egymaga, hacsak nem követi azt létes, elegendő és tartós megjelelésben nyilatkozó birtokbavétel, a nemzeteknek úgy, miként a

---

hátramaradásnak, s daczára annak, hogy az általa elfoglalt dologgal nem él vagy visszaél s a t. – E szerint itélendő meg a Spanyolok, Portugallok, Belgák, Angolok s a t. ismeretlen földterületek fölfödözése és elfoglalása végett a XV-ik század óta Kelet- és Nyugot-indiába tett expeditióiknak, valamint a római pápák által ez iránt egy harmadik jogának rovására adományzott kiváltságoknak s a t. jogossága. – V. ö. Günther: E. V. R. II. k. 13. old. – Raynevai: i. m. II. k. 17. jegyz. ki az europai nemzetek ezen a lefolyt három utósó század alatti szerzései iránt a józan ész követelményét helyesen fejezi következőkkel: „Personne n'ignore, de quelle maniére les Européens ont fait des conquêtes dans les Indes, en Afrique et en Amerique; et personne ne disconviendra, qu'ils n'ayent violé tous les principes de la loi naturelle, et du droit des gens, sur lesquels est fondé l'ordre social en Europe: ainsi ce grand procès est déjà jugé depuis long-tems au tribunal de la raison; mais c'est rarement celui de la politique lorsque l'ambition ou l'avarice sont ses guides." –

22 (176. §. e) A tenger szabadságának kérdése századok óta nagy szellemi mozgás közt minden irányban meghányattatik, némellyek annak szabadságát vitatván, kik közt Grotius, Graswinkel, Boekler, Glaffey, Wolf, Schrodt, Günther, Kant, Hanker, Rayneval (de la liberté des mers. Paris 1811. czimü müvében) a természetjog elveit hathatósan védik, míg mások azt nem kevesebb buzgósággal megtámadják, így jelesül: Selden, Freitas, Strauch, Conring, Bouchand, Welwood s a t. kiket bővebben ismertet Ompteda: Lit. II. 521–528. – Kamptz: N. Lit. 172. §. – Roth: Archiv d. V. R. 1. f. – Dupin: Diss. sur le domaine des mers. Páris 1817. 12. s mások. – A nemzetközi jog e hires vitakérdésének irodalmi történetét bővebben előterjeszti Cancrin: Wasser-Recht. Halle 1789. 4. 42–46. old. és Günther: V. R. II. 28. ki mindkét rész, egymással összevetett ellenkező érveit szem elé állitja. – Ma e kérdés a szövegben kijelentett értelemben vitán kivül áll, noha a gyakorlatban inkább a tételes, mint a természetjog szokott tekintetbe vétetni. – Csaknem nagyobb kétségnek van jelenleg kitéve a nemzetek kizárólagos tulajdoni joga hajózhatók folyók s azok partjai, valamint tavak, tengeri szorosok, öblök és partok tekintetében, mind határos, mind pedig már nemzetek közt, kik e tárgyakat, mint a nemzetek közti kölcsönös társadalmi közlekedés természetes és szükségképeni eszközeit, eredeti közösségben megtartani s az elsajátitó nemzet kizárólagos tulajdona alól kirekesztetni kivánják; mint többek közt a Rajna folyó tengerig (jusqu' à la mer) való hajókázhatásának a bécsi congressus által elismert szabadsága iránti vita mutatja. – V. ö. Cancrin: i. h. – Rotteck: Staatsw. II. 20. – Klüber: i. m. 130. s köv. §. s a t.

magán személyeknek elsajátitási igényt nem nyujt.[23] – A többi a természetes magánjogból bővebben tudatik. –

177. §. A NEMZETEK TERÜLETI JOGAI KÜLÖNÖSEN

Valamelly nemzet által jogszerűn véghezvitt elsajátitásnak közvetlen hatása az ebből származó föltételes teljtulajdoni jog, mellyet a nemzet az összes elfoglalt területen, az u. n. területi fölségjoggal s ennek minden jogkövetkezékeivel egyetemesen (per universitatem) s erős joggal szerez. – Minek folytán

A) A területi tulajdonjognál fogva

1. Az egész nemzeté, mint a terület uráé, mindazon dolgok, mellyek e területen találtatnak, akár hozattattak azok önkényt a természet, akár az emberi ipar által létre, akár pedig került legyen az esetlegesen hozzájövés (accessio) által máshonnan oda; épen ugy, miként ez természetes magánjog szerint áll. –

2. E tárgyakra nézve a nemzetet illetik mind azon jogok, mellyek a föltételes tulajdonban foglaltatnak, mind az alapjogok, u. m. a saját, haszonélvezés, birtok, visszakövetelés (vindicatio) joga, mind a származtatottak, u. m. a zálogjog, szolgalom, elidegenités s a t. joga, miglen ezek (a természetes magánjogban kifejtett) valamelly jogszerü módon meg nem szüntek. – Továbbá

B) A területi uralomnál fogva (melly mindazáltal nem tartozandóságkép a tulajdonból, hanem kijelentett vagy hallgatólagos hódolati kötéséből[24] azoknak, kik a területet lakják, származtatandó) ismét

[23] (176. §. f) Azért ha valamelly nemzet lakatlan szigetet első fölfödöz, vagy abba ágyugolyót is vet, egy másik arra még is előbb lép s tulajdonosi akarattal azt elfoglalja, miveli s a t., ezé, nem amazé lesz a sziget. – V. ö. Grot.: II. 8. 6. – Plut.: quaest. Graec. 29. s a t.

[24] (177. §. a) A nemzetközi területjog alapja tehát nem keresendő egyszerűn az elsajátitásban vagy tulajdonjogban, mintha az elfoglalt területen tartozkodó, akár a foglalás előtt már nomádéletet folytatott, akár később bármikép, megtelepedett személyek, tartozandóságok gyanánt, a nemzet területi tulajdona alá esnének; mert személyek dolgok gyanánt el nem foglaltathatnak s tulajdonjog csak dolgok, nem személyek fölött gyakorolható; hanem ha mi jogot a foglaló nemzet személyek fölött szerez, ez nem másból, mint azok kijelentett vagy hallgatólagos hódolati kötéséből származtatható, mennyiben t. i. az elfoglalandó terület lakói, természeti szabadságukat nem védvén, s az ujonelfoglalt területen megmaradván, ugy tekintetnek, mintha a foglaló nemzet uralmának hallgatólag s önkényt meghódolnának, nem másként mint azok, kik maradandó otttartózkodás, vagy csak átutazás, vagy rövidebb ottidőzés okából később lépnek illy területre, s ez által örökös, vagy időleges polgárokká lesznek.

1. A nemzetet, mint a terület urát, az ezen tartózkodó személyek fölött mindazon jogok illetik, mellyek az egyetemes közjog által az állami uralkodónak mind az örökös, mind az időleges alattvalók tekintetében a területi jognál fogva tulajdonittatnak; u. m. az idegenek iránt czélszerü törvényeket hozni, azoknak menedéket, tartozkodást s átmenetet engedni; azokra rendészetileg fölügyelni; a büntevőket a büntett helyén elitélni s büntetni; végre az u. n. albinagium, a külföldre viendő vagyonbóli levonás, a kivándorlási illeték (gabella emigrationis), és mindennemü vámok s a t.[25] joga.

2. E jogok pedig mindaddig illetik a nemzetet, mig azon jogkötelék, melly az örökös és időleges alattvalókat a nemzet területéhez fűzi, jogszerün fenáll.[26] –

A vélt tulajdon, jó- és roszhiszem, növedék (accessio) iránt nemzetközileg is ugyanazon elvek állanak, mellyek egyesekre nézve magánjogilag határoznak.[27] –

178. §: A NEMZETKÖZI TULAJDONJOG IRÁNT IGÉNYLETT KIVÉTELEK

E helyütt kérdés szokott tétetni: valjon az u. n. végszükségnek, továbbá az idegen dolgok ártalmatlan használhatásának, valamint az elévülésnek joga nemzetközi jog szerint megáll-e? Noha a föltételes tulajdonjog ezen némelyek által igényelt megszoritásai mellett nemzetközileg nagyobb és sulyosb okok látszanak harczolni, mint magánjogi szempontból, mennyiben ama szempontból nemcsak egyik vagy másik egyén boldogsága s érdeke forog kérdésben, hanem milliók üdvét tartalmazó nemzeté: mindennek daczára,

[25] (177. §. b) Ezek iránt összevetendő mindaz, mi már fölebb a 145. és 150. §-ban a területi fölségjogról ez érdemben mondatott.

[26] (177. §. c) A nemzetek területi tulajdonjogának és uralmának ez iránt előszámlált alapjogai, a nemzet uralmának alávetett tengeri térre is kellőkép kiterjednek s magokban foglalják ama jogozatot, miszerint a nemzet e vízi területe részeit kizáró joggal birhatja, abból minden hasznot huzzon, u. m. halászat, gyöngy- szörbencsszedés s a t. által; azon szabadon hajókázzon, vámot szedjen, törvényhatóságot s jogszerü partjogot gyakoroljon, s magának az illő tiszteletet megadassa s a t. mik iránt bővebben határoz az europai (tételes) nemzetközi jog.

[27] (177. §. d.) Többet ez iránt láss: Grot.: II. 3. 18. – Vattel: Droit des gens. I. 22. 267–278. §. – Günther: E. V. R. II. 58–64. – Cancrin: Wasserrecht. I. 3. 167. s köv. – Továbbá: Martens, Klüber, Rayneval i. h. s a t.

fontolóra vévén ezen a természetes magánjogban kimeritőleg megvitatott kérdés állását, s fontolóra vévén azonfölül, hogy a jogos és jogtalannak természete nem a cselekvő személyek számától függ s hogy ugyanaz jogos vagy jogtalan, szabad vagy tiltott sokra mi egyesekre nézve, ha egyébbiránt a kettőnek természete közt lényeges különbség nem mutatkozik,[28] – meg kell vallani: hogy szorosan jogi szempontból illy megszoritásnak miként magánosok közt, ugy nemzetek közt sem lehet helye;[29] habár a végszükség kedvezménye, valamint az idegen dolgok ártalmatlan használhatása s az emlékezést meghaladó elévülés kellőkép itt sem épen minden alap nélküli.[30] [...]

[A sértés körüli föltételes nemzetközi jogról, vagy a hadviselés jogáról:]

185. §. E JOG FOGALMA, TÁRGYA, KÖRE

A föltételes nemzetközi jog ez utólsó része a nemzetek azon jogviszonyait tárgyazza, mellyek, valamelly sérelmi tény nemzetek közti előfordultával, a sértett jognak jogszerű üldése körül forognak, s a józan észnek azon elveit nyilatkoztatják ki, melyek szerint egész nemzeteknek sértett vagy veszélyzett jogaikat a sértő ellenében védniök s üldeniök szabad. – A nemzetközi jog e részében tehát, előrebocsájtván a nemzetközi sértés természetét, sajátságát és előforduló különféle nemeit, a sértett nemzetnek a sértők ellenébeni jogai

[28] (178. §. a) Mindezek hasonszerüek azokkal, mik ez igénybe vett jogok iránt természeti állapotban élő egyes személyek szempontjából a természetes magánjogban előadattak. V. ö. Martini: De leg. nat. pos. 367. – Zeiler és Egger ugyanez iránt s term. magánjogomat. 93–96. §. s jegyzeteit, s fölebb a 47. §.-t.

[29] (178. §. b) A többi okokhoz a nemzetek szempontjából még hozzájárul az ezek által sokkal nagyobb mértékben, mint magánosok által üzhető visszaélés veszélye, melly a történelem tanusága szerint a végszükség és ártalmatlan használat követelt jogából sokszor tapasztaltatott is. – V. ö. Grot.: II. 2. 8. 11–24.

[30] (178. §. c) V. ö. ezek iránt bővebben: Grot.: II. 4. – Puffendorf: Jus nat. et gent. IV. 12. –Vattel: II. 11. – Günther: i. m. II. 117. – Kant: Metaph. Anfangsgründe. I. 2. 130. – Martens: Précis. 70. 71. §. – Neyron: Principes du droit. 292. §. – Kugler: Vindiciae Juris nat. et gent, contra usucapionem. Strassb. 1779. 4. – Fredersdorf: Versuch: ob die Usucapion unter freien Völkern stattfinde? Braunschw. 1785. 8. – Az emlékezést meghaladó elévülés iránt különösen: Wachter: Diss. de modis tollendi pacta inter gentes. Studg. 1779. 4. 39–43. §. s másokat Omptedá-nál Lit. II. 512. és Kamptz-nál Neue Lit. 150. s köv. §.

s azon eszközök és módok, mellyekkel sértett jogot nemzetek közt üldeni szabad, fejtendők ki az ész elveiből, mellyek már a természetes magánjogban megállapíttattak, mindazáltal itt a nemzetek sajátságok természetéhez képest közelebb meghatározandók.[31] – […]

[A nemzetközi sértés természetéről és sajátságairól átalában:]

186. §. FOGALMOK, ALANYUK, TÁRGYOK S NEMEIK

Nemzetközi sértés alatt tágabb értelemben minden nemzetek közt előforduló sérelem értetik; szorosb értelemben pedig olly sérelem, melly a nemzeteket illető jogokat tárgyazza és valakinek szabad akaratából származik. – Minélfogva, minthogy nemzet e tudomány sajátságos értelmében azonos a külviszonyzatában tekintett állammal (172. §.):

Nemzetközi (cselekvőleges) sérelem alanya csak külsők lehetnek, vagyis: a sértett nemzet területi törvényhatóságának alá nem vetett természeti vagy jogi személyek; szintugy

Nemzetközi (szenvedőleges) sérelem tárgya a tettleg sértett vagy szerfelett veszélyzett nemzet jogai, történjék ez akár közvetlen az egész nemzet, mint jogi személy, akár közvetve annak egyes tagjai irányában, kikben az egész nemzet szenved sértést. – Ez okból

A nemzetközi sértés, valamint a társas és közjogi sérelem (73., 123–126. §.), átalában

1. Alanyilag véve cselekvő- és szenvedőlegesre, közvetett és közvetlenre, külső és belsőre, igen- és nemlegesre s a t. szokott hasonlag osztályoztatni.

2. Tárgyilag véve pedig nemzetközi sértésnek annyi neme és esete lehet, hány nemzetközi jog létezik, mellyek külföldiek által valamikép megsértethetnek vagy háborittathatnak; minthogy pedig a nemzet fogalmában benfoglaltatnak mind ez utóbbinak erkölcsi személységéből folyó, mind a nemzetet képező egyes egyéneknek jogai, melly utóbbiaknak sérelme

[31] (185. §. a) E tan tehát nem egyéb, mint a nemtársas (59–65. §.), társas (74. §.) és állami (123–126. §.) természetjognak alkalmazása a nemzetközi jogviszonyokra; azért abban kihagyván, vagy csak futólag érintvén, azokat, mik a nemzetközi jogot a sértett jogok üldésére nézvést a természetjog említett részeivel közösen érintik, e helyütt főleg az tárgyalandó, mi a nemzetközi jogban valamelly különös ok miatt sajátságos és kizárólag azt érdeklő; mint ez a legszorosb értelemben vett u. n. hadi tannál legjobban kiderül.

közvetve az egész nemzetre áthat,[32] – ebből egyben világos: miszerint a nemzetközi sértésben nem ritkán mind köz- mind magánjogi sérelmek találkoznák össze, azokhoz elvégre még ollynemü sértések is hozzájárulhatván, mellyek csak a nemzetközi jogban honosak, u. m. a követek, tuszok megsértése, szövetségek, biztositványok megszegése s a t. miknek egyenkénti ismertetése azonban fölösleges.

187. §. SÉRTETT NEMZET SÉRTŐ IRÁNYÁBANI JOGAI, S EZEK ÜLDÉSÉNÉL KÖVETENDŐ REND

Hogy nemzetek közt előforduló bármelly sérelem esetében a sértett nemzet természetjog szerint csorbított jogát a sértő ellenében szabadon üldheti, a nemtársas, társas és belállamjogból amúgy is tudva van. – E jog tág körében tartalmazza mindazon alárendelt jogokat, mellyekkel nemzetek közt úgy, mint magánosok közt, a sértett nemzetközi jog üldése, orvoslása és épségbe való visszahelyezése s egyben a jövendőbeli biztonság elegendőleg czéloztatik; millyenek a biztosításra, kártalanitásra vonatkozó jogok, szorosb és tágabb értelembeni önvédelem (jus belli) joga, s a melly jogok ismét ez utóbbiban foglaltatnak, mint: a megelőzés, védelem, visszakövetelés, megtorlás (retorsio), repressaliák, hadi egyezmények, hadi szövetségek, semlegesség s a t. joga, mik (kevés kivétellel) mind a nemzetek, mind természetes állapotban élő magánosok tekintetében észjogi elvekből folynak. –

Mi az e jogok üldésénél a nemzetek által megtartandó rendet illeti, ez szinte a társas jog egyetemes elveiből könnyen megérthető. – Minthogy t. i. a nemzetek fogalmoknál fogva nem egyebek, mint állami uralkodó főhatalma alatt jogközösségre társult erkölcsi személyek: azért náluk is, valamint bármelly egyenlőtlen társaságban (73. §.), a sértett társas jog üldése rendes körülmények közt (a rendkivüli szükség vagy összeütközés eseteit természetesen kivévén)

[32] (186. §. a) Mert nemcsak azon esetben sértetik meg nemzet nemzet által, midőn közvetlenül egész nemzetet illető jog csorbíttatík meg szinte közvetlenül egész nemzet, mint jogi személy által; hanem akkor is, midőn nemzet más nemzet egyes tagja által, vagy egyes polgárok egyes idegenek részéről szenvednek jogtalanságot, mennyiben e két utóbbi esetben is közvetve résztvesz az idegen nemzet netaláni jóváhagyás, helyeslés vagy elégtétel megtagadása által, mint erkölcsi okozó, a sérelem elkövetésében. – V. ö. Achenwall: J. gent. 259. §. – Schrodt: J. g. I. 2. 25. – Eggers: Inst. J. g. 224. – Ludwig: Diss. de jure gent. laeso. Hal. 1741. 4. –

nem az egyes nemzetbelieket, hanem az ezeket képviselő s az egyesek és valamennyi jogait közös erővel fölségi joga és kötelességénél fogva védő és támogató állami uralkodót illeti; és nem is szabad polgárnak, sértett jogát a sértő ellenében, bárki legyen is az, magánerőszak utján üldenie,[33] – miként ez már maga helyén a társas és közjogban mondatott. […]

[A nemzetek közti jogüldésnek módjairól:]

188. §. ÁTALÁBAN S KÜLÖNÖSEN A VISZONYOK KÜLÖNFÉLESÉGÉHEZ KÉPEST

A sértett jogok nemzetek közti üldésének módjai vagy eszközei ugyanazok, mellyek egyesek közt természetes magánjog szerint (60. §.) alkalmazhatók; némellyek t. i. szelidebbek vagy is nemkényszeritők, mások pedig keményebbek vagy is, erőszakosak, kényszert s nem ritkán ellenségeskedést tartalmazók. – Amazokhoz tartozik a biztositási és kártalanitási jog, emezekhez pedig a kényszerités vagy is szoros értelembeni hadviselés joga (jus belli). – Mert tágabb értelemben ez utóbbi kiterjed mindazon eszközökre, mellyekkel jogunk természeti állapotban védetik. – Ezek iránt nemzetközileg is ugyanazon elvek állanak, mellyek természetes magánjog szerint, és illető helyen (61–65. §.) kifejtettek.[34] –

[33] (187. §. a) Kitetszik ebből, hogy a nemzetek közti hadviselés, valamint béke joga rendesen mint külső fölségjog nem az egyes polgárokat, hanem az uralkodót illeti, vagy azokat, kik az uralmat a tételes törvények értelmében helyettesi minőségben viszik; azokhoz képest, miket Grot. (I. k. 2. 4.) e tárgyban fölhoz, mondván: „Quia ex bello tota civitas in periculum venit, ideo ferme omnium populorum legibus cantum est: ne bellum geri possit, nisi auctore eo, qui summam in civitate potestatem habeat." – Továbbá Sz. Ágoston XXII. k. 74. Faust ellen: „Ordo naturalis mortalium paci accomodatus hoc poscit, ut suscipiendi belli auctoritas atque consilium penes principes sit." – V. ö. Plat.: De LL. ult. et L. 3. D. ad leg. Jul. – Kivétetik a váratlan jött ellenséges támadás, melly gyors védelmet igényel; vagy ha e jog az uralkodó által tisztviselőkre vagy magánosokra köztekintélylyel ruháztatik, mint ez gyakran történt a Spanyolok, Portugallok, Belgák, Angoloknál s a t. távol tartományok, vagy Európán kivül fekvő gyarmatokba teljes béke és hadviselés jogával küldött kormányzók irányában. – V. ö. Pauli: Diss. de jure belli societatum mercant. majorum. Hal. 1751. 4. –

[34] (188. §. a) A természetes magánjogban elégségesen megállapitott és legyőzött ezen elvek itt a nemzetek kölcsönös hadi viszonyaira, egyébiránt illő módositás mellett, alkalmazandók.

Mivel egyébiránt mindezen eszközök a tágabb értelmü hadviselésben foglaltatnak; ennek pedig természete és sajátságai azon sokféle viszonyokat, mellyek amazt majd megelőzni, majd kisérni, majd követni szokták, sokfélekép módositják: azért a hadviselő nemzetek jogai is leghelyesben ama háromféle állapothoz képest külön-külön fejtendők ki. – [...]

[A nemzetek jogviszonyáról, vagyis jogairól és kötelességeiről:

189. §. SZOROS ÉRTELMÜ HADVISELÉS FOGALMA ÉS NEMEI

A szoros értelmü hadviselés joga nem más, mint erőhatalmi jog, ennek pedig jogalapja eszköznek célelérésére való szükségességeket fekszik; miért is szelidebb eszközök létében természetjog szerint soha sem szabad keményebbeket alkalmazni.[35] – A hol pedig szelidebb eszközök foganatlanok, ott a sértett fél keményebbekhez, s azért erőhatalmiakhoz, sőt nyilt ellenségeskedéshez s szoros értelmü háboruhoz is foghat, miként ez a természetes magánjogból tudva van. –

A hadviselés, vagy háboru, ez értelemben nemzetközi jog szerint, a természetes magánjogtól vett hasonszerűséggel, nemzetek közt előforduló kölcsönös ellenségeskedés hoszasb állapotát jelenti. – A nemzetek, mellyek kölcsönösen illy állapotban vannak, hadviselőknek vagy ellenségeknek hivatnak; az ez állapotban ellenséges indulattal elkövetett erőhatalmi tettek, ellenséges eljárásnak; maga pedig azon minden nemzetet, valamint magánosokat, természetszerüleg illető jog szelidebb eszközök hiányában jogát fegyveresen is üldeni és az erőhatalomnak ellenséges erővel ellentállni, inkább nemzetek, mint magánosok közt szokásos hadviselési jognak szokott hivatni.[36] –

[35] (189. §. a) V. ö. természetes magánjogom 158–186. §. s fölebb 61–66. §.

[36] (189. § b) A természetes és nemzetközi jog irói a háboru fogalmát sokfélekép s nem mindig szabatosan határozzák meg, mint ezt Cic.: de off. 1. 4. – Alb. Gentilis: De jure belli. I. 2. – Bynkershoek: Quaest. J. publ. I. 1. – Heineccius: Jur. nat. et gent. II. 191. s különösen Grotius: 1. 2. 2. összehasonlitásából kitetszik. – Ezeken és természetjogban 170. §. a) jegyz. emlitetteken kivül e tárgyban v. ö. Graebe: Oratio de jure belli et pacis. Rintel. 1705. 8. – Fichte: Über den Begriff des wahren Krieges. 1813. 8. – Tetens: Considérations sur les droits réciproques des puissamces belligérantes s a t. avec les principes de guerre en général. Coppenh. 1805. 8. s mások, kiket Ompteda: Lit. II. 615. és Kamptz: N. Lit. 271. s köv. §. ismertet. –

Ebből a szoros értelmü hadviselésnek természete és sajátságai, valamint különféle nemei, természetes magánjogból vont hasonszerüség utján, eléggé megérthetők; de azonfölül a nemzetközi jogban különös szempontból sajátságos a hadviselésnek megkülönböztetése:

1. A hadviselő alany tekintetében, mellyböl az nyilvános, magán és vegyesre osztályoztatik; ahhoz képest, a mint a had vagy államok s azok főhatalma által köztekintélylyel, vagy magánosok által saját tekintélyökből, vagy pedig egyrészről köz-, más részről magántekintélylyel, viseltetik.[37]

2. A hadviselés módja tekintetében, mellyre nézve az támadó vagy védelmi, a mint t. i. valamelly nemzet első fog az ellenségeskedéshez, vagy csak ellentáll a másik támadásának.[38] –

3. Idom tekintetében, mire nézve a hadviselés vagy ünnepélyes és rendszeres, vagy kevésbé ünnepélyes és rendetlen; a mint t. i. az vagy az illető nemzet uralkodója által köz- tekintélylyel s előrebocsátásával a hadizenetnek kezdetik meg, vagy e nélkül.[39] –

[37] (189. §. c) De e megkülönböztetést nem kell összezavarni azon hasonlóval, melly szerint a háboru bel- vagy polgárira és szintúgy magán- köz- és vegyesre szokott osztályoztatni. – Amaz alatt t. i. az értetik, midőn ugyanazon állam polgárai közt pártszakadás történik, s a pártok, az állami kötelék időközbeni megszakadásával, egymás ellen fegyvert fognak; köz- vagy magánháború vitetik, ha az a közhatalom s lázadó polgárok közt foly. – Amaz, minthogy a fejetlenség az állami köteléket egészen megoldja, a magánjogba, az utóbbi pedig a közjogba vág, s azért nyilván egyik sem esik a nemzetközi jog körébe.

[38] (189. §. d) Vannak kik a támadó és védelmi háborut annak igazságossága és igazságtalansága nyomán értelmezik; miért is a gyakorlatban nem kisebb kétség támad, mint az elméletben, az iránt: mellyik hadviselő rész folytat támadó, mellyik védelmi háborut? melly kérdés mikénti megfejtésétől legnagyobb fontosságu következmények függnek. – Mert mindegyik nemzet azon van, a jogtalan támadás bünét magától elháritani s ellenfelére tukmálni, részint azért, hogy természetjog szerint mindig igazságosnak tekintett (v. ö. magánjog 171. §.-et) önvédelem ürügye alatt társai és szövetségesei segedelmét annál foganatosban igényelhesse s az ellenféltől elvonhassa, részint hogy a háboru befejeztével kártalanitást joggal követelhessen, melly különben többnyire az ellenségeskedést megkezdő fél által szolgáltatandó. – Neveli e kétséget azonfölül hiánya biztos szabálynak, melly szerint bizonyos ellenséges cselekvények megitéltethetnének, s igy az első támadás iránti vita eldöntethetnék. – S nem is lehet abban megnyugodni, hamit mindegyik fél a másik ő ellene való eljárásának ellenséges voltáról csak maga itél. – V. ö. Daries: De bello defensivo. s ugyanannak: Von dem Unterschied der Offensiv- und Deffensivkriege. 1766. s másokat Omptedánál Lit. II. 631. és Kamptznál N. Lit. 278. §. –

[39] (189. §. e) Azért sokan a nyilvános háborut idomilag igazságosnak, a magánháborut idomilag igazságtalannak nevezik; miért a Rómaiak is ellenségnek szoros értelemben csak azt nevezték, ki „habet rempublicam, curiam, aerarium, consensum, et concordiam civium, et rationem aliquam, si res ita tulerit, pacis ac foederis.u – A magánosok pedig,

4. A háborunak szinhelye tekintetében, mire nézve az vagy szárazföldi, vagy tengeri, vagy pedig vegyes; a mint t. i. az szárazföldön, tengeren, vagy mindkettőn vitetik. – Végre

5. A (különös, nem egyetemes) czél tekintetében a nemzetek közt annyiféle háboru lehet, a hány különös czélt és okot gondolhatni, mellyek miatt hadat viselhetni; miknek fogalma azonban már nevezetökből is eléggé kitetszik.[40] –

190. §. HADVISELÉS IGAZSÁGOS S AJÁNLATOS OKAI

A háború jogossága, valamint magánosok, ugy nemzetek közt is,[41] a hadviselés okának, mint a czélnak, s modorának, mint az arra vezető eszköznek, igazságosságától függ. – Az igazságosok tehát a háborunak mintegy anyagát, igazságos modora annak idomát képezi.[42] – Ezekhez képest nemzetközi jog szerint igazságos leend a hadviselés

---

kik szükséges önvédelem esetét kivéve, fegyvert ragadnak, lázadóknak és rablóknak hivatnak. – V. ö. Cic.: Philipp. IV. 6. – Plato: De LL. – Grot.: I. 4. s a t.

40 (189. §. f) Igy az államok s a nemzetközi jog történelmében szó van u. n. beütésekről (invasiones), hóditó, kereskedelmi, örökösödési háborukról, fegyveres beavatkozásokról, visszakövetelési, büntető, öldöklő, biráskodó, szükségképeni, önkénytes, segitő s a t. háborukról. –

41 (190. §. a) A hadviselésnek mind nemzetek, mind magánosok közti jogossága természetjog szerint kétségtelen. – Mert maga a természet nemcsak az önfentartás s övéi megvédésének ösztönét oltotta az emberekbe s állatokba, hanem mindegyiket alkalmas fegyverekkel is fölruházta az erőszakoskodást visszautasítani; miként ezt a régiek többféle tanuságának fölhozásával bővebben megmutatja Grotius: I. k. 2. 1. – És minthogy azonfölül magok a polgárok az államban is jogositvák magokat és övéiket ott védeni, hol nyomban más segedelmük nincs, mennyivel inkább jogositvák arra a szabad nemzetek, miután a természeti állapotban nincs a sértett és sértő fölött álló közös hatóság, melly amazt megvédhetné; úgy hogy valóban a természet törvényét fejezte ki Cicero (pro Milone, XI.), mondván: „Hoc et ratio doctis, et necessitas barbaris, et mos gentibus, et feris natura ipsa praescripsit: ut omnem semper vim, quacunque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent." – A némellyek által fölvetett nehézségeket megoldja Grot.: i. h. 5. §. és Puffendorf, Huber s mások, kiket Ompteda: Lit. 626. és Kamptz: N. Lit. 274. §. ismertet.

42 (190. §. b) A természetes magánjognak hadviselés jogossága és jogtalansága iránti elvei (v. ö. természetes magánjog 171. §.-ét s jegyzeteit) mind anyagi, mind idomi tekintetben alkalmaztathatnak a nemzetek hadviselésére, s ennél fogva az ez iránt fölvehetni szokott sok kérdést következtetés utján könnyen megoldhatni, a nélkül, hogy azokat itt külön tárgyalni kellene. – A hadviselés igazságos okait tárgyaló irók szintott, az a) alatti jegyzetben, hozatnak fel.

A) Anyagi tekintetben: ha megelőzte azt igazságos ok, melly természetjogilag pedig nem lehet más, mint kétségtelen és semmi szelidebb eszközzel, hacsak háboru utján nem orvosolható jogsérelem; melly esetben az erőhatalom jogának gyakorlása a nemzetek természetes jogai megvédésének és fentartásának szükséges eszközévé lesz; miért is helyesen mondja Livius: „Justum est bellum, quibus necessarium, et pia arma, quibus nulla, nisi in armis relinquitur spes".[43] –

B) Idomi tekintetben: ha a háború nemzetek által köztekintélylyel és méltó fegyverekkel vitetik.[44] – Mert természetes magánjog szerint az erőhatalom jogának gyakorlása az alkalmas és szükséges eszközökre, közjogilag pedig a főhatalomra van szorítva; e kettőnek kell összetalálkoznia, hogy háboru nemzetközi jog szerint minden tekintetben igazságosnak mondathassék. –

E föltételek nyomán már könnyen lehet a nemzetek közt előforduló hadviselések igazságossága fölött itélni. – Mert tudván, hogy melly hadviselési okok igazságosak, az igazságtalanok ellentét utján könnyen megismerhetők. Mert az igazságos az igazságtalannak mutatója, mondja Grotius (II. 22. 4.). –

Azért nemzetközi jog szerint nem igazságos ok a hadviselésre

1. Az erkölcsi (Isten, saját maga és mások irányábani tökéletlen) kötelességek egyszerü megszegése, mig ez nem jár semmi jogkötelesség sérelmével, mint melly hadviselésnek egyetlen igazságos okát képezi; azonfölül az erkölcsi kötelességek külső kényszert sem nem igényelnek, sem nem tűrnek.[45] – Ide tartozik egyszersmind

[43] (190. §. c.) Legtöbbet három jogos okát állítják fel a hadviselésnek: a védelmet, dolgok visszaszerzését és a büntetést vagy megboszulást, Camilusnak a Gallusokhoz intézett ama szavai szerint: „Omnia quae defendi, repetique et ulcisci fás fas sit." Liv.: hist. V. Hogy azonban mind e három ugyanazon közös forrásra, t. i. kétségtelen s különben orvosolhatlan sértésre visszavezethető, kiki belátja. – Csak ezen igazságos okát a hadviselésnek értette Cicero, midőn (de rep. III. k.) igazságtalanoknak nevezi azon háborúkat, mellyek (igazságos) ok nélkül viseltetnek; s szintúgy Coriolanus (Dion. Hal. VIII.) midőn nemzetbelieinek mindenekfelett azt ajálta gondjaikba: „ut piam et justam arcipiant belli causam"; mihez az egyetértő tekintélye járul, Grotius: II. 1. 2. és Puffendorf: II. 16. tanúsága szerint.

[44] (190. §. d) Mi legyen a hadviselés idoma vagy modora iránt a nemzetek közt jogos vagy jogtalan? alább (194. s a t. §.) fog bővebben kifejtetni.

[45] (190. §. e) Mert noha azon nemzetek (mondja Martini: Pos. 696.), mellyek egélyesség, emberszeretet és emberiség hiányában vannak, a szoros igazságtói is könnyen eltérnek, azt még is kiki beláthatja: hogy az egélyellenes, illetlen és méltánytalan cselekvények a sajátképen igazságtalanoktól különböznek, miért is egyenesen Isten ellen elkövetett büntettek, u. m. istentagadás, vakhit, bálványimádás, sokistenség, eretnekség,

2. Az emberséges kötelességek egyszerü megtagadása, mellyekre más nemzet tökéletes joggal nem bir, u. m. segedelem, közlekedés s ártalmatlan használat megtagadása; hacsak e kötelességek előző jogczímnél fogva tökéletes jogiakká nem lettek s e szerint a megtagadás tettleges jogtalanságot nem képez.[46] – Sem nem képez

3. Valamelly nemzetnek növekedő hatalma s mások feletti túlsúlya, míg nem igazságtalan eszközökkel szereztetik, önmagában véve igazságos okot a hadviselésre. – Mert a hatalmát nevelni törekvő nemzet, midőn ezt jogszerű eszközökkel, mint: kötések, házasságok, kereskedelem, ipar sat. utján teszi, csak jogával él és kit sem sért; hacsak nem akarunk ellenmondó jogokat megállapitani s szegények és gazdagok közti örökös háborura igazságos okot szolgáltatni, mi képtelenség volna. – Azonfölül a hatalmasb nemzet részéről jövendőben elkövethető sérelmektől való félelem ürügye ellenkezik a jó véleménynyel, melylyel veleszületett jognál fogva mindenkinek tartozunk; mert sem nem szabad valakiről azért sérelmezést föltenni, mert sérelmezhetne, sem nem nyujt illy, habár alapos félelem másra jogot, mint alkalmas biztonsági eszközöket előkésziteni. – Más volna az, ha valamelly nemzetnek e túlsúlya másoknak joggal látszanék félelmesnek és remitőnek, vagyis: midőn kétségtelen sérelemnek már-már beálló veszélye a túlsulylyal biró ellenséges nemzetnek, hatalmávali visszaélést nyilván czélzó szándékával összehangzón mutatkozik.[47] – Ugyszinte

---

szentségtörés, káromlás, hitszégés s más ehhez hasonló, mennyiben más nemzet elleni jogtalansággal össze nem kapcsolvák, jogos okul hadviselésre nem szolgálhatnak; hanem a külső cselekvési körre nézve áll ama régi mondat: „Deorum injurias Diis curae" (Tacitus: Annal. I. 73.). – E szerint itélendő meg igazsága azon háborúknak, mellyek vallás, miveltség, erkölcsiség vagy emberiség ürügye alatt a nemzetek által gyakran viseltetni szoktak. – V. ö. Grot.: II. 20. 38. –

46 (190. §. f) Így p. o. ha embereket áldozó vallást tartó nemzet csakugyan áldozatul embereket ölne, vendégeket s idegeneket gyilkolna vagy kifosztana, hitszegő volna mindenki irányában, vagy istentagadást, babonát, politikai vagy vallási rajoskodást, vagy más gyalázatos indulatokat szítana más nemzetek körében s a t. – Ugyanez elvek szerint itélendők meg az u. n. fenyitő háboruk és fegyveres beavatkozások. – Az ez iránti jelesb irók megemlittetnek természetes magánjogomban, 171. §. c) jegyzet.

47 (190. §. g) Daries, Hobbes, Gundling s a t. már csupán valamelly nemzet túlnyomó hatalmában is látnak igazságos okot a hadviselésre, Grotius s a természetjogtudósok nagyobb részének ellenmondása irányában. – V. ö. Schrott: Diss. de justis bellum gerendi limitibus. 22. §. és Tittel: Diss. opes gentis, quantumvis crescentes, in causis belli non esse numerandas. Karlsruhe 1771. –

4. A politikai egyensúly felfordulása, ha mások irányábani jogtalankodás nélkül történik, önmagában nemzetközi jog szerint nem jogos és elegendő ok a hadviseléshez; mert hogy az egyensúly ugyanazon módokon megváltozhatik, mellyeken a nemzetek hatalma jogosan növekedik; ezt az államok politikai történelme bőven mutatja. – De ellenkezőleg áll a dolog, ha a politikai egyensúly megváltoztatása más nemzeteknek nyilván való sérelmére, s azért jogtalanul eszközöltetnék, vagy ha ez egyensúly fentartása a nemzetek közt tételes kötések által volna megállapítva.[48] – Végre

5. Szinte nem jogos okok a hadviselésre az u. n. ajánlatos (causae suasoriae), vagy politikai indokok, mellyek csak az egyik nemzetnek más nemzet irányábani magánérdeke által tolmácsoltatnak, mellőzvén az igazság szempontját (mit némellyek államérdeknek, czélszerüség, convenientia jogának[49] neveznek). – Mert a hasznosság nemcsak az egyik fél szempontjából mérendő meg, s az egyiknek haszna gyakran a másiknak kárával jár, mit pedig jogos ok nélkül szenvedni senki sem köteleztetik, hacsak nem akarunk ellenmondó jogokat behozni. – Miért is az igénybe vett convenientia joga csak azon esetben látszik mintegy segédleg alkalmazhatónak, ha a hadviselés jogossága már kétségtelen s csak az a kérdés, valjon az egyúttal haszonnal is viseltethetik-e?[50] –

A kik pedig minden jogos ok nélkül, hanem egyedül kedvtöltésül, hiu dicsőség, győzelem okáért és hason szenvedélyből hadat viselnek, azok

[48] (190. §. h) A nemzetek politikai egyensúlyának rendszere a XVI. század óta a politikusok közt bő vitaanyagul szolgált, miközt annak lehetősége, létezése, hasznossága, igazságossága minden irányban nagy szellemi emelkedettséggel tárgyaltatni szokott, mint az ujabbkori e tárgy körül forgó bőséges irodalom mutatja, mint Martens és Klüberből E. V. R. 42. §. látható. – A legujabb politikusok végre ez egyensúly fogalmát addigi salakjától megtisztitani, s a némileg módositottat a jogállam biztositékának uj idoma alatt helyreállitani iparkodnak. V. ö. Rotteck: Staatsw. III. k. 52. §. Studg. 1834.

[49] (190. §. i) Az álpolitikusok által igénybe vett u. n. convenientia joga iránt a józan ész követelményét jelesül fejezi ki Cicero: De off. III. k. s annak kitünő magyarázója Garve: Über die Verbindung der Politik mit der Moral. Breslau 1790. sok mással, kiket Kamptz: N. Lit. d. V. R. 97. s köv. old.

[50] (190. §. k) „Non enim omne, quod licet, illico etiam expedit" – minél fogva helyesen mondák a Gothok követei Belizárhoz (Procop.: Goth. II. k.), hogy mindkét hadviselő nép uralkodóinak kötelessége megkivánja, miszerint alattvalóik boldogságát saját dicsvágyuknak alá ne rendeljék, hanem azt válaszszák, mi nemcsak rájok, hanem az ellenségre nézve is jogos és hasznos, megemlékezvén a bölcsnek ama intésére: „De bello, etiam si demas injustitiam, ipsa per se necessitas miseranda est." Max. Tyr. – V. ö. Grot.: II. 22. 3. 4. s a t.

határtalan, ragadozó állatokhoz inkább, mint emberhez illő vadsága meghaladja az emberi természetet.[51] –

191. §. HÁBORU KIKERÜLÉSÉVELI SZELIDEBB ESZKÖZÖK

A hadviselés igazságos okának begyőzése, vagy legalább föltételezése mellett, annak minden tekintetbeni jogosságához természetjogi elvek szerint a józan ész azonfölül mind nemzetek, mind magánosok közt megkivánja, hogy egyelőre mennyire lehet a sérvnek szelidebb eszközökkeli üldése megkisértessék, mielőtt erőszakosabbak és keményebbek alkalmaztatnának; sőt nem lehet a nemzeteket eléggé inteni, hogy e nemzetközi kötelesség annyival szigorúbb, mennyivel nagyobbak a nemzetek közti ellenségeskedés bajai, a magánosok köztiekénél.[52] – A szelidebb eszközök kétrendbeliek: egyrészt ollyak, mikkel, tettlegességeket kerülve, a vita eldöntése vagy kiegyenlitése mindkét fél beleegyezésével barátságos egyezmény utján czéloztatik; másrészt pedig ollyak, mellyek tettleges úton, de ellenségeskedés nélkül, iparkodnak a sértett jogot orvosolni. – Amaz osztályhoz tartozik: a sértett jognak bebizonyitása, a tiltakozás, barátságos elintézés, az egyesség, választott bíróság, illedelmes sorsolás, és mások barátságos közbevetése, kiegyeztetése, tanácskozások,

[51] (190. §. l) E legsúlyosb büntettet minden kor bölcsei egyaránt elitélik. Igy Seneca: II. k. De clementia 7. f. „Possum dicere, non esse hanc crudelitatem, sed feritatem, cui voluptati saevitia est: possumus insaniam vocare; cujus varia cum sint genera, nullum tamen certius, quam quod in caedes hominum et laniationes cum voluptate fertur." – S az újabbak közől Montesquieu: Le droit de la guerre dérivé de la nécessité, et du droit rigide. – Si ceux, qui dirigent la conscience ou lesconseils des princes, ne s'en tiennent pas là, tout est perdu, et lorsqu'on se tiendra sur des principes arbitraires de gloire, de bienséance, d'utilité etc. des flots de sang inonderont la terre." Esprit des loix. X. k. 11. f. –

[52] (191. §. a) Noha a nemzetek közti ellenségeskedés és ingerlékenység szertelen kifakadása iránti intések Grotius (II. 24.) értelmében, a legigazságosbak, még is illő e helyütt az ellenkező szélsőség hibáját szinte megemliteni, melly szerint t. i. némelly nemzet még igazságos erőhatalomnak puszta árnyékából is visszaborzad s nem ritkán kislelküségből, gyávaságból vagy jogainak elhanyagolásával más nemzetektől minden jogtalanságot saját gyalázatára inkább eltűrni kész, mintsem azt jogtalan megtámadója ellen alkalmazott jogos erőhatalommal magától elháritaná. – Mert bizonyos, mi sem ingerli a jogtalan támadót mindenféle merénylet elkövetésére inkább, mint azon remény, hogy jogtalan támadásának gyümölcsét ellenségének gyávasága és erélytelensége miatt büntelen élvezhetendi; mint ezt bővebben kifejti Hufeland: N. R. 739. §. és Krug: Dikaeol. 61. §. s a t. –

értekezletek s alkudozások utján a vitának eligazítását czélozván; mik iránt, a nemzetek sajátságos jogviszonyaihoz idomítatva, csaknem ugyanazon elvek állanak, mellyek a természetes magánjogban (65. §.) megállapittattak, s itt tehát ujabban ki sem fejtendők.[53] – Az utóbbi, már inkább a nemzetközi, mint a magánjogban otthonos osztálybeliek:

1. Elégtételt igénylő fölszólitás (clarigatio), mellyel világosan és ünnepélyesen a sértésnek orvoslása követeltetik, azon határozottan kiemelt, vagy hallgatólag értendő kijelentéssel: hogy az elégtétel megtagadása esetében a jogüldés keményebb és erőszakosb eszközei fognak alkalmaztatni.[54] – Ennek meghiúsultával szelidebb eszközűl kinálkozik

2. A jog (nem a jogtalanság) visszatorlása (retorsio), midőn valamelly nemzet azon méltatlanságot, mellyet polgárai a más nemzet részéről szenvedtek, ez utóbbinak polgárain hason méltatlansággal visszafizeti, hogy t. i. e szelidebb eszközzel s erőhatalmat mellőzve a másik nemzetet méltatlan eljárásától visszatartsa s a természetes méltány ösvényére téritse. – Ez okból a megtorlásnak ollyannak kell lennie, hogy a sértett jognak orvoslására alkalmas eszközül szolgálhasson; hol e czél el nem érhető, ott e jognak alapja sincs.[55] – A jog visszatorlásától különbözik

3. A szoros értelembeni megtorlás, vagyis: midőn a sértő nemzet személyein vagy dolgain olly czélból követtetik el erőszakoskodás, hogy ez által a sértő nemzet elkövetett jogtalanságát beismerni s illő elégtételt szolgáltatni kényszerüljön.[56] – E megtorlások lehetnek nemlegesek, midőn t. i. az azokat

[53] (191. §. b) Bővebben szól erről Virozsil: Magánjog. III. k. 173–177. –

[54] (191 §. c) Mert lehetséges, hogy a sértő nemzet a sértettnek jogáról tudomással nem birt, és sérelmezését megismervén kész fog lenni, jogtalankodását utólag jóvátenni; melly esetben a megtörtént sértés már nem helyrehozhatlan, s azért hadviselésre sem jogos, sem elegendő okot nem szolgáltat. – A „clarigatio" szó iránt a régiebbek fölfogását Plinius: Hist. nat. XXII. k. 12. az ujabbakét pedig Freilitsch: Diss. de indictione. Jena 1754. 8. f. 1. §. és Cocceji: II. De clarigatione. Heidelb. 1624. 4. magyarázza meg s a t. –

[55] (191. §. d) Ez okból más nemzet követeit, kezeseit és foglyait megtorlásul nem szabad megölni, habár az a miéinket megölte; mert ez eszköz a már szenvedett rosznak elkerülésére és helyrehozására alkalmas nem volna s csak ádász boszuállást képezne, mellyet a józan ész (kivévén a megtorlás körébe eső némelly rendkivüli esetet) föltétlenül kárhoztatni kénytelen. – V. ö. Rechenberg: Vindiciae jurium reipublicae et fisci in doctrina retorsionis. Lip. 1726. 4. – Dauer: Diss. de vero fundamento, quo intcr civitates nititur retorsio juris. Lip. 1740. 4. – Oldenburger: Diss. de retorsione jurium. Gött. 1680. s másokat Ompteda: Lit. 287. §. és Kamptz-nál N. Lit. 269. §.

[56] (191. §. e) Némellyek repressáliák alatt tágabb értelemben minden erőszakos eszközöket (kivévén a hadviselést) értenek, mikkel a sértett nemzet sértett jogát a sértő

alkalmazó nemzet a sértő nemzet irányábani valamelly tökéletes kötelességének teljesitését, mint p. o. adosság vagy kamat megfizetését, vagy letét visszaadását, elégtétel fejében megtagadja; vagy pedig igenlegesek, mellyek a jogtalanul elragadott dolog visszafoglalásában, vagy a sértő nemzet személyei és dolgainak lefoglalásában s a t. állnak.[57] – Ide tartoznak

4. A zálogolások, vagyis: midőn a sértett nemzet a sértőnek személyeit vagy javait elfoglalja s zálogkép mindaddig letartóztatja, mig neki a jogtalanság fejében eleget nem tett. – Ha a zálogolás a sértő nemzet személyein eszközöltetik, úgy az személyesnek, vagy emberfogásnak (anthropolepsia)[58] neveztetik; ha javakon, akkor dologbelinek (vagy megtorlásnak is, legszorosb értelemben); ha hajókon, úgy ezek tilalom (embargó, angararium) alá vettetteknek mondatnak; melly esetben a hajón levő javak lezálogoltatnak, a személyek kezesi jog alatt letartóztatottaknak tekintetnek. – Egyébiránt zálogolás tárgya lehetnek bármelly javai és személyei a sértő nemzetnek, kinek, mint jogi személynek minden tagja és vagyona egyetemleg van lekötelezve, a hol csak közös névben illeti a sértett nemzetet elégtétel.[59] – Kivétetvék azonban

---

ellenében üldi; melly esetben a retorsio is a repressáliák körébe esik. – A régiebbek Homeros (Iliad. Δ.) tanusága szerint csak a nevezetet nem ismerték, de igen is magát a jogot. – Ujabb időben pedig a Szászok és Angoloknál Withername-nek mondatott. – V.ö. Finker: De jure repressalium. Jena 1691. 4. – Kahle: De justis repressal. limitibus s a t. Götting. 1746. 4. s másokat Ompteda: Lit. II. 609–613. és Kamptz-nál, N. L. 270. §.

57 (191. §. f) Noha a repressaliák joga illy határok közt igenis jogos alapon nyugszik, a természetes méltány mindazáltal, valamint a politikai eszélyesség gyakorlásbani igazságos mérséklésre int; mire nézve valóban kitünők: Rayneval (i. m. II. k. 12. f. 177. s köv. old.) intései.

58 (191. §. g) A személyek lefoglalása (androlepsia) a régieknél alig volt ismeretlen, neme a repressaliáknak, mint ez ama régi Attikai törvényből kitünik: „Siquis (Atheniensium) morte per vim illata obiverit, pro eo proximis ac necessariis jus esto homines prehendendi, donec aut poena sumatur de caede, aut homicidae dedantur" s a t. V. ö. Jul.: Poll. VIII. k. 6. – Liv.: XXXIV. – Grot:. III. 2. 3. – Ujabb időből pedig a nemzetek történelme erre nézve minden nemzetnél mutat fel példákat.

59 (191. §. h) Noha természetjogilag senki sem köteleztetik más cselekvényéből, s a természetes méltánynyal ellenkezni látszik az, hogy mások vétkéért mások (ártatlanok) lakoljanak; s ez értelemben Theodorik király (Cassiodorusnál) csakugyan méltán mondhatta irtózatosnak azon jogot, melly szerint más (magános és ártatlan) más (vétkes) helyett letartóztathatik: Állami természetes (nem kényszerü és tetszéshez képesti, mint Grotius: III. 2. 2. állitja) közjog szerint mindazáltal joggal igényeltethetik, hogy az iránt, mivel valamelly állami társaság vagy annak feje önmaga tartozik, vagy mire mások tartozása körül magát kötelezte, köteleztessenek mindazon testi és testetlen javak is, mellyek azon

a zálogolás joga alól, mint önkényt értetik a sértő nemzet területén esetleg tartózkodó idegeneken kivül, a követek, kezesek és letéti javak, mellyek iránt a sértett nemzetnek zálogolási jogáról hallgatag lemondása vélelmeztetik, nehogy a kölcsönös bizalom köteléke szükségen túl szétszakittassék. – Azonfölül pedig e jog gyakorlása csak az állami uralkodót illeti hacsak ez által u. n. kalózlevélben (litterae marcales) magánpolgárok és alattvalóknak meg nem engedtetett.[60] – Továbbá azon egyes polgároknak, kik e jog ártatlan tárgyaivá tétettek, maga idején kárpótlás szolgáltatandó saját uralkodójok részéről, miként ez az u. n. kitünő jognak fölhozott (138–140.§.) elveiből már tudva van. – Végre meg van engedve természetjog szerint

5. A magán-erőhatalom is, vagyis: azon erőszakoskodás, mellyet magánpolgár idegen nemzet ellenében sürgős szükség esetében alkalmaz, midőn t. i. a késedelem veszélylyel jár, s az illető nem is remélhet uralkodójától vagy nemzetétől segedelmet a váratlan támadás visszautasítására; de ekkor sem azon határokon túl, mellyeket az u. n. vétlen védelem szabálya (moderamen inculpatae tutelae) szab.[61] –

állam vagy ennek feje alatt állnak. – Képződött pedig e jog a szükségből, mert nélküle jogtalankodásra nagy inger adatnék, miután az uralkodó közjavak és személyei nem olly könnyen ejtethetnek hatalmunkba, mint a számosb magánosokéi. – A hadviselés jogai közől ez tehát azon jog, melly, Justinian szerint, a gyakorlati élet s emberi igények követelménye folytán állapittatott meg a nemzetek által. – Az ellenvetett nehézségeket bővebben kifejtik Hert. ad Puffendorf: VIII. 6. – Ziegler: De jure maj. I. 38. – Egger: N. V. R. 522. §. s mások. –

60 (191. §. i) E tétel indokát ékesen adja vissza Rayneval a következőkben: „Les répressailles ne peuvent être exercées, que par l'autorité souveraine, et c'est à elle seule à juger, s'il convient ou non de les permettre à des particuliers; c'est une matiére d'autant plus délicate, que souvent les dénis de justice sont difficiles à établir, et qu'il est bien important, de ne pas exposer sans les raisons les plus grandes, sans une justice manifeste, la tranquillité et peut-être même l'existence de l'état, pour les interêts particuliers." i. m. II. 42.

61 (191. §. k) Hogy magánerőhatalom, valamint repressáliák és zálogolások a középkorban magánosok közt és magánpolgárok által idegeneken is bőven bitorlón gyakoroltattak, e kor történelméből tudva van, de egyúttal világos is, hogy ez csak azon szomoru időnek állapotából származott, mellyben az u. n. ököljog mindenütt uralkodott; s hogy e visszaélésnek az állami uralkodók tekintélyének megszilárdultával (rendkivüli szükség eseteit kivévén) önkényt kell szünnie, miként ezt újabb időben már senki sem kétli. – V. ö. Eggers: Inst. 237. §. és Klüber: E. V. R. 232. §.

192. §. NEMZETKÖZI JOGÜLDÉSRE JOGTALAN S ALKALMATLAN ESZKÖZÖK

A nemzetek közt előforduló jogsértések üldésének eszközeihez számítják némellyek azokat is, mellyek már a természetes magánjogban bírálat alá vonattak s mint czélszerütlenek s igaztalanok az ész által kárhoztattak volt.[62] – Ide tartozik

1. A boszuállás (vindicta, ultio) minden neme, vagy az u. n. hadi kegyetlenkedés, midőn t.i. az ellenfélnek nagyobb és súlyosb baj okoztatik, mint sem a jogszerü kényszer megengedi, vagy pedig czélra való tekintet nélkül csak azért, hogy az sujtson és ez által a sértettnek boszuvágya kielégittessék. – Ez eszköz, kivévén olly esetet, midőn erőszakos megelőzést, védelmét vagy kárkikerülést czéloz (mint ez az u. n. retorsio, repressaliák s zálogolás jogánál előfordul), nemzetek, valamint magánosok közt, mint jogos alapban szükölködő, sem már szenvedett sérelem orvoslására, sem fenyegető veszélynek eltávolítására nem alkalmas, sőt nemzetek közt annyival nagyobb joggal kárhoztatja azt az ész, mennyivel nagyobb bajok háromolnak a nemzetekre a féktelen boszuvágy, szertelen kegyetlenség és hadi düh folytán.[63] – Boszuállást képez némileg

2. Az u. n. viszonzás (talio) vagyis midőn valamelly nemzet a rajta ejtett sértést a sértőn hason minőségü és mennyiségü roszszal torolja meg, amaz ismeretes közmondás szerint: szemért szemet, fogért fogat. – E viszonzás, noha visszatorláshozi hasonszerüség s nemzetek közt könnyebben, mint egyesek közt történhető alkalmazása miatt nemzetközi jog szerint inkább látszik igazolhatónak, mint magánjogilag,[64] rendes esetekben még is ész-

[62] (192. §. a) E tárgy iránt, mennyiben ha nemzetek és természeti állapotban élő egyes személyek közti különbség különös szabályozást nem igényel, ugyanazon természetes magánjogi elvek állnak, mellyek már 1. részb. 65. §.-b. kifejtettek.

[63] (192. §. b) Kivételkép azonban itt megjegyzendő, hogy sokan, kik természetjogilag nemzetek és magánosok közti igazságos s megengedett boszuállásról szólnak, ez alatt a sértett jognak csak védelem és visszakövetelés utjáni üldését értik; mint ezt sok regi példával megvilágítja Grot.: II. k. 20. 8.

[64] (192. §. c) Hogy egyébiránt a viszonzás és repressaliák közt némellyek szerint létező hasonszerüség inkább látszólagos, mint való, az bizonyitja, miszerint a jogos és sajátlag u. n. viszonyzás fogalmánál fogva csak azon személyen, melly a sértést elkövette, hajtandó végre, míg a repressaliák nemzetek közt ártatlan személyeket is sujtanak, nem saját tettök, hanem uralkodójok s polgártársaik bármelly jogtalankodása miatt,

szerű alappal nem bir; s pedig ugyanazon indokok folytán, mellyek ellene a természetes magánjogban felhozattak.[65] – Kivételt képez rendkivüli szükség esete, midőn t. i. az ellenfél vadságát és kegyetlenségét semmi más eszközzel nem fékezhetni; de melly esetben ez eszköz jogos repressáliák természetével bir. – Továbbá ide szokott számittatni

3. A párviadal (duellum), vagyis mindkét nemzetek köréből kiválasztott, több vagy kevesebb számú viador közti olly kikötéssel elrendelt egyes tusa, hogy a győző bajvivó nemzet nyomban birja a vitás jogot, s a legyőzötté elveszitse.[66] – Ez eszközt sokan, kik azt a természetes magánjogban kárhoztatják, a nemzetközi jogban azon okból helyeslik, mert a nemzetek vitái nagyobb ütközet és vérontás nélkül e szelidebb eszközzel elintéztethetnek;[67]

---

mellyért mindnyájan s minden egyes egyetemleg felelősek. – Továbbá a repressáliák erőszakos hatása ismét megszüntethetik, minthogy az az előidező sértéssel végét éri, nehogy viszonzássá legyen, mint mellynek bajai orvosolhatlanok.

65 (192. §. d) Ez érvek mozzanatait szokott jelességgel Rayneval következőleg emeli ki: „L'application du talion au droit des gens, n'est pas facile à faire: il ne pourrait en être question que durant la guerre: mais il est à peu prés impossible, de trouver la balance exacte entre le mal causé et la peine de même espéce; d'ailleurs tout est si brusque, si arbitraire à la guerre, que l'on peut dirc que le général d'une armée n'a d'autre loi que son humanité; mais ce sentiment peut-il le communiquer à des soldats échauffés par l'ardeur du combat, par la brutalité, qui ne leur est que trop naturelle? – S'arreteront-ils dans leur fureur à rechercher le coupable, à mesurer avec une précision mathématique le mal, qu'ils ont souffert, pour le lui rendre, c'est-à-dire, comme s'exprime la loi de Moyse: à casser une dent pour une dent, à crèver un oeil pour un oeil, à rompre un pied pour un pied etc. – Nous pensons done, que l'examen de la loi du talion rélativement au droit des gens, est à-peu-prés oiseux, qu'elle n'est pas applicable" s a t. II. k. XII. f. 180. – V. ö. azonkivül: Grot.: II. 20. 8. – Ikstadt: Pr. de arctis juris talionis limitibus in statu hominum gentiumque naturali. Vürzb. 1763. 4. – Bucher: Diss. de jure talionis. Hard. 1783. – Montesquieu: Esprit d. l. I. 6. s a t.

66 (192. §. e) Igy mindkétrészről egyesek közt p. o. Aeneas és Turnus, Menelaos és Paris közt; vagy kettesével az Aetoliak és Elaeok közt; harmassával a Horatiusok (Rómaiak) és Curiatiusok (Albánok) közt, Livius: Hist. I. 24. tanusága szerint: vagy mindkétrészről harminczával a Spártaiak és Argivok közt, Pausan.: V. k. s a t.

67 (192. §. f) Ez indokot határozottan kiemeli Livius: Hist. I. 23. hol Metius igy szólitja meg Tullust: „Quoniam si nos Dii amant, non contenti libertate certa, in dubiam imperii servitiique aleam imus, ineamus aliquam viam, qua utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi decerni possit." – Strabo régi görög szokásnak nevezi azt; és Virgiliusnál (Aeneid. XI.) Aeneas méltányosnak mondja, hogy közte és Turnus közt a dolog igy intéztetik el. – A középkorban a barbar nemzeteknél leggyakoribb volt a párviadal, melly az akkor szokásban volt ordáliák vagy istenitéletek részét képezte; de mellyek iránt helyesen mondja Grotius: „Condicto certamine (duello)

mit azon kivül a szent és közönséges történelemből meritett számos példa is látszik megerősiteni.[68] — Ha mindazáltal a dolgot jobban megfontoljuk, a párviadalok nemzetek közt való alkalmazása, daczára a hadviselésseli hasonszerüségöknek, mindazon érvekbe ütközik, mellvek a magánpárviadalok ellen szólnak, de leginkább ebbe: hogy miután a párviadalok eredménye a hadi sorstól függ, a nemzetek más szelidebb sorshoz is folyamodhatnak, s miszerint nem is lehet soha indokolni azt, hogy egész nemzet boldogsága s kétségtelen joga bizonytalan merészletnek kitétessék, holott még az is hozzájárul, hogy a párviadal bár szerencsés kiütése esetében is a vitás jognak megszerzése még mindig csupán az ellenfél jóakaratától függ; míg ellenkező esetben azon erkölcsi lehetőség, miszerint, mint illik, egyesült erővel vétessék czélba a közjó, saját tett által idő előtt elvágatik, s uj erőgyültével sem szabad többé jobb szerencsét megkisérteni s jogát tovább üldeni.[69] – Kivételt képez az, ha mindkét félnek ügye kétséges és más szelidebb eszközök foganatlanok maradnának, a hatalmasb fél pedig szelidebb sorsot konokúl ellenezne, kivévén a párvidal általit; ez esetben a gyengébb félnek, melly a két rosz közöl a kisebbiket választja, e szomoru kényszerüség-igényelte tettét bűnül nyilván fel nem róhatni.[70] – Hatásra nézve a párviadalhoz hasonlit

4. A győzelem (victoria), melly önmagában véve a győzedelmes félnek uj jogot közvetlenül nem szerez, hacsak nem akarjuk a jogokat anyagi erőktől függővé tenni, s e szerint a nemzetek és magánosok közt az u. n. ököljogot

---

uti, tamquam testimonie bonae causae, aut judicii divini instrumento, vanum est et a vera pietate alienum; addemus et in Deum et in se peccare, qui vitam sibi a Deo pro magno beneficio concessam tam vili aestimat; si vero res bello digna agitur, pro ea totis viribus nitendum est." – V. ö. Grot.: III. 20. 43. s a t.

68 (192. §. g) Illy tusának sok példájára találunk a szent és közönséges történelem régi évlapjain; igy: tusája Dávidnak Goliáttal, sz. Wenczel cseh királynak Ulászló gróffal, sz. László magyar királynak a kún vezérrel s a t. Hasonlók mondatnak Peloponesuson Hylus és Echemus, továbbá Hyperoch és Phemius, aetoli Pyraechm. és Degmen, Corbis és Orsue s a t. iránt Herodot, Polyb. és Plutarchban. – Strabo: Hist. VIII. k. s a t.

69 (192. §. h) Mint ezt kárukra tapasztalták az Albániak, Dion.: Hal. antiqu. III. k. – V. ö. még: Zentgrav: Diss. de duellis principum. Vittemb. 1668. – J. Müller: Jena 1702. – Scherz: Arg. 1707. – Dittmar: Frankf. 1719. Diss. de duell. – Jäger: Gedanken vom Zweykampfe der Völker u. ihrer Souveraine. – Schrott jurist. Wocbenblatt-jában, 30. sz. s a t.

70 (192. §. i) „Una res est (mondja ez iránt Grot.: III. 20. 43.) quae tale certamen justum ac pium potest reddere, ex una dumtaxat parte, si alioquin omnino expectandum sit, ut qui injustam causam fovet, victor sit futurus cum magna innocentium strage. – Nihil enim ei imputandum est, qui mavult ea ratione certare, quae spem ipsi maxime probabilem ostentat." –

meghonositani, mi képtelenség volna. – Azért a győzelemnek egész hatása nemzetközi, valamint magánjog szerint csak közvetett lehet, t. i. a. győzelmet rendesen követő békekötésbőli jogszerzés lehetősége, melly kötés mielőbbi létrehozatalára a győzelem mintegy utat nyit, mennyiben a legyőzettett és ellentállni képtelen felet a békepontok elfogadására hajtja.[71] – Végre ide tartozik

5. Az ellenfél irányábani, (nyilván vagy hallgatag módon) tett fogadás ellenére való mindennemü hitszegés és árulás; (perfidia, proditio) mik, a kölcsönös bizalmat a nemzetek közt örökre kioltván és azokat öldöklő hadviselésre késztetvén, a nemzetek és egyesek társas viszonyaitól ész követelményénél fogva annyira távol tartandók, hogy azok becstelenségét semmi szín alatt, még hasonlag hitszegő ellenség irányábani megtorlás szempontjából sem mentegethetni, annál kevésbé igazolhatni.[72]

Mi egyébiránt némellyek által e helyütt a nemzetek közti hadviselés elmellőzése s más jogüldési eszközök alkalmazása iránt mondatni szokott, a politikusok által ajált s nemzetek közt megalapitandó örök békével egyetemben maga helyén alább (201. §.) külön fog kifejtetni.

193. §. HADIZENET ÉS HADHIRDETÉS

E szelidebb eszközök foganatlan maradván, szabad a sértettnek szigorubbakhoz s magához a hadi erőszakhoz is nyúlnia, mint a kényszer végső eszközéhez; mellynek minden tekintetbeni jogosságához azonban megkivántatik, hogy előzőleg ünnepélyesen elégtétel kéressék (clarigatio), vagy ha ez elmaradt volna, formás hadizenet[73] szükséges. – Hadizenet alatt pedig a sértett nemzetnek a sértőhöz intézett abeli határozott kijelentése értetik, miszerint amaz már most sértett jogát fegyveres hatalommal fogja üldeni,

71 (192. §. k) Az u. n. győzelem jogáról, mennyiben nemzetekre vonatkozik, bőven értekezik Schrodt: J. gent. III. R. IV. f. 248–268. old. –

72 (192. §. l) Ezek iránt kitünőleg áll a nemzetközi jogban is mindaz, mi természetes magánjogban Grotius és mások nyomán fölhozatott.

73 (193. §. a) Az elégtételi fölszólitás, valamint a hadizenetnek jogos hadviseléshezi szükségessége iránt a tudósok közt heves vita foly, melly mindazáltal nem ritkán merő szójáték; v. ö. Grot.: III. 3. 6. 11. – Ayrer: Orat. de jure solenni circa declarandum bellum inter gentes moratiores accepto. Göttinga 1757. s a t. ugyszinte Müller, Gonne, Jäger s másokat Ompteda: Lit. II. 629. és Kamptznál N. Z. 285.

– melly izenetnek támadó hadjárat idomi jogossággal s emberséggel való megkezdéséhezi szükségessége a hadviselők, szövetségesek és semlegesek jogviszonyai elrendezése miatt kétségtelenül fenforog;[74] de egyúttal világos, hogy erre sem védelmi hadviselésnél, mint melly az által egész hatályát vesztené,[75] sem olly támadásoknál szükség nincs, mellyeknél az izenet vagy lehetlen, vagy visszatorlási jognál, vagy más jogos oknál fogva mellőzhető. – De e kivételes eseteken kivül jogos (vagy mint nevezik még: formás, ünnepélyes) háboru csak az lehet, mellyet vagy elégtétel iránti előleges fölszólitás (azaz: clarigatio), vagy előleges hadizenet után viseltetik, mint Cicero, de off. I. 11. mondja; s e nemzetközi kötelesség annál szigorubb, mennyivel inkább remélhetni a körülményekből, hogy a sértő nemzet, a legfőbb nemzetközi ügydöntőhöz való rettenetes folyamodástól netán megborzadva, elégtételre fog indittatni; leginkább pedig akkor, ha ez izenet kölcsönös nemzetközi egyezményekben ki van kötve.[76]

74 (193. §. b) Legtöbben azért igényelnek jogos és illendő hadviseléshez előleges hadizenetet, mert az emberi természet méltóságával mindenesetre megegyezőnek látszik az, hogy e legnagyobb erőszakoskodás nemzetek közt ne rögtönzötten, vadállatok módjára mintegy lesből, hanem nyilt támadás utján s az ellenséges szándék kijelentése mellett menjen véghez, Cicero (de off. I. 11.) e tárgyiránti nyilatkozatához képest: „Cum sint duo genera decertandi: unum per disceptationem, alterum per vim; cumque illud sit proprium hominis, hoc belluaram: confugiendum est ad posterius (csak akkor), si non licet uti superiore." – Ugyanezt tartja Krug: Dikaeol. 95. §. sok mással. – Mindazáltal ezen, noha az emberiség szent ügyének igen kedvező érvek a külső természettel biró jogban többet bizonyitanak, mint bizonyitaniok kellene. – Ezek megálltából az következnek t. i. hogy a hadviselésnél sem csalogatással, sem lessel, sem más hadi csellel nem szabad élni az igaztalan ellenség ellenében, mi tulzott volna. – „Causa enim (mondja helyesen Grotius), cur gentes ad bellum illud, quod jure gent. justum dicimus, denunciationem requirant? non ea fuit: nequid clam aut dolo agerent; id enim ad fortitudinis praestantiam magis, quam ad jus pertinet, sicut nationes quaedam etiam proelii diem et locum condixisse leguntur, sed ut certo constaret: non privato ausu sed voluntate utriusque populi aut populi capitum geri bellum." – Grot.: III. 3. 11

75 (193. §. c) Védelmi háboru esetére alig van, ki előleges hadizenet szükségét látná. – Mert méltán mondatik Platoval: „Azon háboru, melly erőszak visszautasitása végett kezdetik, nem hadhirnök, hanem a természet által megizentnek"; melly állitást minden kor bölcseinek tekintélye támogattatik, Grotius tanusága szerint, III. 3. 11.

76 (193. §. d) Egyáltalában valahányszor azon jogos ok, melly miatt hadizenet szükségesnek látszik, valamelly különös esetben hiányzik, annyiszor az izenet jogosan elmaradhat. – így p. o. épen nincs arra szükség lázadó alattvalók, rablók irányában, s külön izenetet nem kell küldeni idegen alattvalók, s az ellenség szövetségeinek, ha csak ezek főhadviselők minőségével nem birnak. – V. Ö. Schrodt: J. Gent. III. 2. 51.

– A hadizenetnek módja és szertartása egyébiránt a nemzetek tetszésétől függ. – Régentén az izenet papok (feciales) s követek, a középkorban a hadhirnökök (heroldak) által, ujabban közokmányok, kiáltványok utján szokott véghezvitetni.[77] – De akármint történjék is, azt az egyet követeli az ész, miszerint a hadizenet és hadkérdés közt annyi idő hagyassék, hogy a másik nemzet a kért elégtételt megajálhassa, vagy megtagadhassa. – A hadizenettől (indictio) különbözik a hadhirdetés (publicatio), mellyet t. i. mindkét hadviselő fél mind saját alattvaló, mind a szomszéd népekhez szokott a végre intézni, hogy amazok megtudják: mire jogositvák ők a háború tartama alatt az ellenséges személyek és dolgok irányában, és miként kötelesek magokat viselni az ellenséges beütés esetében? emezek pedig a mi ügyünk igazságossága által segedelmezésére, vagy legalább semlegességre indittassanak. – E hirdetés u. n. nyilatkozványok (manifestumok), azaz: olly közkibocsájtmányok által szokott eszközöltetni, mellyekben a megkezdendő háborunak okai a végből fölhozatnak, hogy minden igazságtalansági vád elháritassék. – Ezek ellenében a másik nemzet ellennyilatkozványokkal élhet, mellyekben amannak okai meggczáfoltatnak, és a saját ügy jogossága erősittetik.[78] – E tollharcz többnyire akkor szokott vitetni, ha már mindkét rész kimerülni készül. – A hadnyilatkozványok közé szoktak soroztatni többnyire a visszahivó, elkésztő, tiltakozó s a t. levelek (literae

[77] (193. §. e) Ennél fogva inkább egyes nemzetek tételes intézményeiből s szokásaiból, mint sem az egyetemes nemzetközi jogból származnak a következők: a Görögöknél használatban volt caduceus, vagyis bizonyos pálcza, mellyet a hadizenet vivő követ (fecialis), s azért caduceatornak is nevezett hadi hirnök hordozott; továbbá a szent fűbojt (sagmen) s véres dárda, melly kezdetben az Aequeoknál (Aequicoli) s ezek példájára a Rómaiknál használtattak; ugyszinte a netán létezett barátság és szövetség fölmondása, miután elégtétel követeltetett (post res repetitas) és a 30. napi ünnepélyes időköz, mellyet Livius: I. 23. Macrob. I. Satum 16. Gellius XX. I. s a t. emlitnek; a dárdaküldés, Servius (ad Aeneid. IX.) és Ammianus XIX. tanusága szerint s más illyesek, mik azonban Grotius intéséhez képest a nemzetközi jog szerint tulajdonkép megkivántatókkal össze nem tévesztendők, mert azok nagyrészbeni megszüntéről Arnob.: II. k. sőt már Varro is emlékezik. – Hadhirnökök leginkább a középkorban használtattak; az a korban divatozó hadizeneti ünnepélyességeket bővebben leírja Gonne: i. h. Siebenkees: jur. Magazin-jában, 3. sz. de a XVII. század közepétől fogva azok az európai nemzeteknél már ismét kimentek a divatból. –

[78] (193. §. f) A manifestumok és ellen manifestumok általi hadhirdetés ujabb időben minden európai nemzetnél szokásba jött. – V. ö. Martens: Précis. Ayrer Orat. de jure solenni circa declarandum bellum s a t. –

avocatoriae, dehortatoriae, inhibitoriae)[79] is, miknek értelmét már a nevezetből világos. – […]

[A hadviselők jogviszonyairól háború folytában:]

194. §. ÁTALÁNOS ELVEK A HADVISELÉS MODORA IRÁNT

A nemzetek közt hadviselés idején előforduló jogviszonyok vonatkoznak vagy a főhadviselő, vagy a szövetséges és segedelmező, vagy pedig a semleges nemzetekre. – Mindenekelőtt azonban a főhadviselők jogai és kötelességei iránt bocsájtandók előre némelly átalános elvek. –

Szabad és független nemzetek közti igazságos háború keletkeztével, természetes összefüggésnél fogva a hadviselés jogából ellenség és ellenség közt különös jogok támadnak, mellyek a természetes magánjog értelmében csak az eszköznek céleléréséhezi szükségességből vehetik szabályzatukat. – Minthogy t. i. a józan ész hadviselésnek nem ismeri más igazságos és jogszerü czélját, mint jogaink jogos megóvását és üldését, tehát világos: hogy a had joga szerint nemzetek és magánosok közt ellenség ellenében igazságos és megengedett mindaz, mi a háboru e czéljainak elérésére, s a sértett nemzet jogainak védelmére és megóvására szükséges és alkalmas eszközül szolgálhat; ellenben hogy az e czélon túlmenő minden erőszakoskodás jogos alap hiányában van, s merő boszuállássá s hadi kegyetlenkedéssé lesz. – Miből kitetszik, hogy nem áll, mit némellyek mondanak, hogy t. i.

[79] (193. §. g) Visszahivó leveleknek azok mondatnak, mellyekben a hadviselő nemzet alattvalói az ellenség, vagy egy harmadik nemzet területéről hazahivatnak, hogy a veszélyben forgó hazának segedelmére legyenek; intő leveleknek azok, mellyekben azon alattvalóknak meghagyatik, hogy az ellenséges nemzetnek semminemü szükségletet ne juttassanak, tilalmiaknak azok, mellyekben az alattvalóknak sulyos büntetés alatt megtiltatik, hogy különben hadviselés folytán is megengedett szolgálatokkal, dolgokkal s levelekkel az ellenséggel ne közlekedjenek, hacsak erre nézve az uralkodótól különös engedélyt (licentia) nem nyertek; végre kalózleveleknek azok mondatnak, mellyekkel magán alattvalók följogosittatnak, az uralkodó nevében s tekintélyéből bizonyos meghatározott erőhatalmi tényeket, u. m. zsákmányolást, zálogolást, megtorlásokat s a t. az ellenséges nemzet alattvalóin saját erejükkel és veszélyökre elkövetni. – V. ö. Tereser: F. Versuch von Avocatorien und Inhibitorien. Becs 1793. 8. – Boekelman: De jure revocandi domum. Heidelb. 4. – Georgius: Versuch einer Darstellung der Licenzengeschichte. Nürnb. 1814. – Martens: Essais concernant les armateurs, s másokat Kamptz-nál, N. Lit. 277. §.

háboru idejében ellenség ellenségen mindent elkövethet, s hogy a had joga minden tekintetben határtalan; holott ellenkezőleg ész követelménye folytán vannak a hadviselésnek úgy, mint a békének, jogai, mellyek a természetjog által szorosan körülirvák s nemzetek által úgy, mint magánosok részéről a közjó érdekében szentül megtartandók.[80] – De továbbá az a kérdés: mit igényelnek a hadviselés emlitett czéljai, hogy a sértett jog teljes elégtételt nyerjen? s minők legyenek azon eszközök, mellyeket az ész e czélok elérésére szükségeseknek s alkalmasaknak elismer? –

Minthogy háborura igazságos okot csak kétségtelen, másként orvosolhatlan, s nemcsak elmult s jelen, hanem jövendőre nézve is bizonyosan fönforgó sértés szolgáltat: azért a háború czélja nem mondathatik előbb teljesen s tökéletesen elértnek, mig a sértett nemzetnek nemcsak a szenvedett sérelemért teljes kárpotlás, hanem a jelenleges iránt elégséges védelem s a jövendőbelire nézve tökéletes biztositás is nem adatik. – A teljes kártalanításhoz továbbá megkivántatik, hogy nemcsak a jogtalanul elfoglaltak, elragadottak, elvontak a sértett nemzetnek visszaadassanak, és minden kára és hátránya megfizettessék, hanem hogy neki az összes hadviselés minden költsége is megtérittessék. – Mert mindez mint a jogtalan tett vagy sérelem következménye gyanánt joggal tudatik be annak, ki a sértést okozta: a veszélyzett nemzet jogainak jelen és jövőre nézvesti védelme s biztonsága csak úgy eszközöltethetik, ha e veszély forrása, t. i. az ellenséges nemzet gonosz

[80] (194. §. a) Amaz átalánosan elterjedt vélemény, mintha háboru alkalmával minden jog és törvény megszünnék, ellenségnek ellenség irányában mindent szabadna elkövetnie s hadviselési jog minden tekintetben határtalan volna, nemcsak a tömegek közt találtatik, hanem nem ritkán tudós, és emberségére buzgólkodó férfiaknál is, kik a jog és erőhatalom közt természetes és semmi módon ki nem engedhető ellenmondást találnak; miként sok régi példa fölhozásával panaszkodik Grotius, előszó, 3. s honnan amaz ismeretes hadi példaszó: „Mars exlex!" mire nézve azonban méltán fölhozhati Curtius (IX. k.) ama jeles mondását: „Adeo etiam naturae jura bellum in contrarium vertit!" – „Tantum enim abest (int Grotius, előszó, 25. helyesen) ut admittendum sit, quod quidam fingunt, in bello omnia jura cessare, ut potius nec suscipi bellum debeat, nisi ad juris consecutionem, nec susceptum geri, nisi intra juris ac fidei modum" mit a régiség sok bölcsének tekintélye is megerősit. – De még nagyobb e részben az ujkori jogtudósok egyetértése, kik közől elég lesz csak egyet, Krugot, fölhozni, ki (Dikaeol. 96. §.) a hadviselés jogait igy kezdi taglalni: „Die Meinung, dass während des Krieges alles Rechtsverhältniss zwischen den kriegführenden Völkern aufgehoben, mithin allen alles – morden, rauben, sengen, schänden u. s. w. – erlaubt sei, kann nur von Barbaren aufgestellt und vertheidigt werden." – V. ö. Jacob, Vattel, Klüber, Rotteck, Rayneval s másokat Kamptz-nál. n. Lit. d. V. R. 331. §.

akarata s ártalmas hatalma mennyire lehet lerontatik, s kieszközöltetik: hogy az ellenség ne akarjon és ne bírjon, habár akarna is, a másiknak többé ártani. – Miből kitetszik, hogy hadviselés alkalmas és szükséges eszközeként az ész helybehagyja mindazt, mi

α) Az ellenség gonosz akaratát, melly megsérteni kivánja a másik nemzetet, megszünteti, vagy ha a sérelmezés már megtörtént, mi annak indokait lehetőleg eltávolitja s azt lehetőleg jóváteszi; ugyszinte

β) Mi az ellenség erejét s kárositó hatalmát kevesbiti, vagy egészen lerontja, ugy, hogy annak mind jelenre, mind jövőre, ha nem is lehetetlenné, úgy legalább igen nehézzé tétessék, másokat sérelmezni. – Hol e czélok már nagyobb részt elérettek, ott maga a hadviselés joga is határainak vonalát érinti, mellyen tulterjeszkedni nem szabad; mert a háboru okának megszüntével maga az okozatnak is meg kell szünnie. – E szempontból tehát a hadviselés jogát határtalannak épen nem mondhatni;[81] de mindazáltal mivel a hadviselés czéljainak elérésére szükséges eszközök nem előleg (a priori), hanem csak a tapasztalati körülmények állásából összetesen (in concreto) határoztathatnak meg, a hadviselés joga igen is határozatlannak neveztethetik, azaz: ollyannak, mellynek előleg anyagi határt nem szabhatni, hanem mellynél csak az egyes esetekbeni körülményből tünik ki: minő és mennyi erőszakhoz nyúlhat a sértett nemzet a hadviselés jogánál fogva a sértő ellenében? – Mert a nemzetek valamint a magánosok közt, gyakran a legnagyobb sértés a legcsekélyebb erőszakkal is orvosolható s mellőzhető, gyakran pedig kisebb sérelem eltávolítására hathatósb erőhatalom igényeltetik. –

Ezekből következő átalanos elvek folynak:

1. Az ellenség személyein és javain véghezvitt minden olly erőszakoskodás, melly a hadviselés czélja elérésére sem nem alkalmas, sem nem valami részben szükséges, hasztalan barbárság s hadi kegyetlenség s azért a nemzetközi jog által méltó megvetéssel mindig és mindenütt kárhoztatik; sőt

81 (194. §. b) Miből kitetszik, hogy nemzetközi jog szerint igazságtalanok az u. n. leigázó, vagy épen irtó háboruk, mikkel t. i. egyenesen valamelly nemzetnek fizikai kipusztitása, vagy politikai lételének megsemmisitése czéloztatik; mi különben is a természetjog főelveivel homlokegyenest ellenkezik; hacsak végső és kikerülhetlen szükség, s az önfentartás indoka vétlen önvédelem utján valamelly különös esetben kivételkép az ellenkezőt nem igényli; minő eset előfordultát a Zsidó háboru folytán, Jeruzsálemnek Titus általi bevétele alkalmával, maga Flavius Jos. tanusitja. – De nem hiányzanak sem a régibb, sem az ujabb történelemben irtóháboru más példái is még. – V. ö. Heyne G.: Programma de bellis internecinis, eorumque causis et eventis. Göttingae 1794. fol. és Rayneval: Droit des gens. III. 2.

2. Önmagában véve egészen igazságos és megengedett erőszak is az ész által csak olly mérsék mellett hagyatik helybe, hogy annak kisebb foka a magasbnak mindig elébe tétessék; mert a keményebb eszközök szelidebbek létében s elégségében szükségtelenekké s azért rávitelesen igazságtalanokká lesznek. – Illyek hiányában mindazáltal természetes nemzetközi jog szerint élhetni

3. Mindennemü fegyverrel[82] és bármelly habár szigorúbb hadviselési eszközzel, akár nyilttal, akár titkossal bármelly időben, helyen és módon, s azért igazságos és szabad nemcsak erőhatalommal s fegyverrel, hanem csellel is harczolni, mi közönségesen hadi cselnek (stratagema belli) hivatik, a míg t. i. hitszegéssel nem jár.[83] – Ugyszinte

4. Igazságos és megengedett a hadviselés jogánál fogva nemzetek közt minden hadi vagy katonai cselekvény, melly az ellenségnek bajt okoz; továbbá az u. n. kisebb megszállások (expeditiones); szabad kémekkel élni, szökevényeket használni, s szükség esetén népfölkelést rendezni;[84] sőt vannak, kik azt tartják, hogy

[82] (194. §. c) A fegyverhasználat tekintetében tudva van, hogy az európai nemzetek szokása, sőt tételes egyezményei folytán szerfelett ártalmas és fölösleges kegyetlenségü fegyverekkel vagy épen nem szabad élni, vagy csak rendkivüli esetekben visszatorlásul. – Mellyek legyenek különösen e fegyverek? a tételes nemzetközi jogban bővebben meghatároztatik. – A természetjog e megszoritást jobbadán, de nem végkép mellőzi; v. ö. Kant: Rechtsl. 57. §. – Cocceji H.: De armis illicifis. Frankf. 1696. 8. s a t. ugyszinte Martens, Klüber, Rayneval, Rotteck s másokat, kiket Ompteda: Lit. 301. és Kamptz N.: Lit. 289. §. bővebben ismertet.

[83] (194. §. d) Szabad azért igazságos ellenségnek: félelmet, vagy futást szinlelni; ellenségét fegyverekkel, jelekkel, ruházattal, zászlóval kijátszani, tévutra vagy hadi lesbe csalni, s minden alkalommal szellem-sugalta eszközökkel s mesterséggel inkább, mint nyilt erővel eljárni; minthogy azok sok esetben alkalmasbak s szelidebbek, vagy legalább kifogás alá nem eshetnek. – V. ö. Grot.: III. 1. 6. – Scherz J. G.: de dolo in hostem licito. Arg. 1703. – Frankenstein J. A.: diss. de dolo in bellis licito. Lip. 1721. 4. s a t. – Joly de Mezeray: Traité des stratagèmes permis à la guerre. Metz. 1765. – Rayneval: I. m. III. 4. s másokat Ompteda: Lit. 308. §. és Kamptz-nál N. Lit. 291. §.

[84] (194. §. e) A korunkban roppant pusztitási tökélyre vitt hadi mesterség elvei szerint a katonai munkálatokhoz leginkább tartozik: az erődök hadászati (strategikai) fölvétele, a hadosztályok elhelyezése, a hadviselők nagyobb ütközései, mellyek csatáknak, ütközeteknek, s a kisebbek, mellyek csatározásoknak, viadaloknak hivatnak s többnyire u. n. szabad csapatok által szoktak vivatni; továbbá az ellenséges területnek megszállása, vagy egészben ellenséges foglalás utján, vagy részben váratlan hadicsín, egyes helyek, várak s erősségek bekerítése (bloquade), megszállása (siége), megtámadása (bombardement), vagy megrohanása (assaut) által s a t. melly müködésekkel a hadtudomány elvei szerint

5. Természetjog szerint nem föltétlenül igazságtalan és tilos (hanem hogy inkább csak méltánytalan, illetlen, erkölcstelen), a fegyvereket, az ellenség kútjait, eleségét megmérgezni, kitünő ellenséges személyek elemésztésére nyiltan vagy titkosan órgyilkosokat fogadni, az ellenség polgárait honárulásra, katonáit hűtlenségre, alattvalóit lázadásra s fölkelésre ösztönözni s a t. míg mások azt tartják, hogy ezen és hason eszközök nemcsak az emberséggel, hanem a természetjoggal is ellenkeznek, s azért föltétlenül kárhoztatandók.[85] – De akármint legyen a dolog, annyi bizonyos, hogy

6. Azon eszközök, mellyek az ellenség irányában, hitszegéssel, nyilván vagy hallgatagul lekötött hűség megszegésével és árulással járnak, természetes nemzetközi jog szerint nem igazolhatók, mivelhogy illy hitszegés által a nemzetek közt épen azon főfontosságu kölcsönös bizalom oltatik ki, melly azok társas öszlétének első föltételét képezi.[86] – [...]

---

különféle körülmények összekapcsolvák, mellyek többnyire sajátságos szabályok alá esnek, de inkább tételes természetüek. – Hogy kémekkel a nemzetek már a legrégibb háboruknál éltek, bizonyítja a sz. írás, Mózes Num. XIII. Józsue II. s a t. – V. ö. még: Bruckner: Diss. de exploratoribus. Jena 1709. 4. és Lund és Moller: Diss. de speculatore. Hafn. és Traj. 1771. s a t. – A katonaság iránt átalában v. ö. Rotteck: Über stehende Heere und National-Miliz. Freib. 1816. a már felebb, 152. §.-ban emlitettekkel. –

85 (194. §. f) Ezen, u. n. föltételes hadi eszközök iránti kérdés, melly körül minden kor tudósainak véleményei olly igen szét ágaznak, nem olly könnyü, mint látszik, ha csak azok külső jogossága természetjog szerint, nem pedig belső érdeme s miveltebb nemzetekhez illő emberiessége áll szóban. – De bármint legyen is, de az kétségtelen: hogy ez eszközök által a hadviselők ellenségeskedései szerfelett kiterjesztetnek, a nemzetek kölcsönös bizalma meggyöngittetik, az emberi érzetek kihülnek, a hadviselők közt lassanként minden hűség kivesz, s hogy evvel a béke helyreállitására minden remény elenyészik, a háború befejezése lehetetlenné lesz, s a nemzetek vitáinak irtó háboruvá kell elfajulniok; azért Europa mivelt nemzeteinek gyakorlata ez eszközöktől rendesen visszaborzad, az észnek, igazságnak, s nem kevésbé a természetes méltánynak és emberiségnek elveit követvén. – V. ö. Trinkhusius: De illicito armorum venenatorum usu. Jena 1667. – Cocceji H.: De armis illicitis. Frankf. 1698. 4. s a t.

86 (194. §. g) V. ö. Virozsil: Term. Magánjog. 178. §.-át, (g) jegyz. – De e helyütt kérdezni szokott még: mi legyen akkor, ha az ellenség előbb hitszegő volt? valjon nem szabad-e előforduló alkalommal visszatorlás jogánál fogva hasont hasonnal visszafizetni? – Méltán nem; mert noha az egyik szerződő fél szószegése a másikat kötelezettsége alól föloldja; de ez csak ugyanazon kétoldalu kötés iránt áll, mellynek a másik maga részéről eleget nem tett. – Ha pedig avval, ki igéretét nem teljesitette, uj szerződés köttetik, akkor az előbbinek megszegése megbocsátottnak tekintendő, s azért a második mindkét részéről megtartandó. – Igy: Grot.: III. 19. s a t. II. 16. – Heinecc.: J. N. 202. – Vattel: I. m. IV. 4. – Burlamacqui: Principes du droit politique. IV. 14. 8. s a t.

[A hadviselő nemzetek jogai különösen:]

195. §. A FŐHADVISELŐK KÖLCSÖNÖS TEKINTETÉBEN

Az ellenségnek ellenség irányábani jogai, miként természetes magán- ugy nemzetközi jog szerint is, kiterjednek az ellenségnek összes személyeire, mind pedig javaira.[87] – Különösen

a) A személyek tekintetében jogositvák a hadviselő nemzetek:

1. Az igazságtalan ellenségnek mindennemű személyeit, kor- nem- és polgári állásra való tekintet nélkül, legyenek azok akár felfegyverkezve, akár fegyvertelenek, akár fegyverviselésre épen képtelenek, a letartóztatás (androlepsia) jogánál fogva erővel hatalmok alá hajtani s túszok gyanánt fogságban tartani;[88] sőt szabad

87 (195. §. a) Ha azok valóban az ellenségnek alattvalói, úgy azokat, Grotius szerint, nemzetközi jognál fogva mindenütt szabad erőszakkal illetni, mennyiben személyök jön szóba. – Mert midőn valamelly nemzetnek had izentetik, egy úttal minden egyes tagjainak is izentetik az; a ki pedig ellenség, azt nemzetközi jog szerint mindenütt meg szabad támadni, Euripides ama mondásához képest: „Ubicunque prensum jura laedi hostem sinunt." – A személyekre vonatkozó ezen jog természetes következménye, hogy az ellenséges javak is hason terjedelmü erőszak alá esnek, miként ez már a régi nemzetek által is elismertetett; Cicero: De off. III. tanusága szerint: „Non est contra naturam spoliare eum, quem honestum est necare", mert L. 21. D. de reg. jur. szerint: „non debet cui plus licet, quod minus est, non licere." – Miért is nem lehet csodálni, hogy e jognál fogva el szabad ragadni s pusztitani dolgait azon ellenségeknek, kiket igazságtalanság nélkül megölhetni, s azért nem alap nélkül mondja Polybius: Hist. V. hogy a hadviselés joga magában foglalja az ellenség készleteinek, kikötőinek, városainak, hajóinak, gyümölcseinek s a t. elfoglalhatását és megronthatását. – És Liviusnál, XXXI. k. olvassuk, hogy vannak hadijogok, mellyeket valamint gyakorolni szabad, ugy tűrni is kell, u. m. vetések elégetését, házak lerontását, emberek és állatok elzsákmányolását; miért is a történetirók csaknem minden lapján olvashatni egész városok földulásáról, falak földszinéig való lerontásáról, kipusztitott népességről, égésekről s a t. – V. ö. Grot.: III. 5. 6. 12. 13. – Ugyszinte: Martens, Vattel, Klüber, Rayneval, Kamptz i. h. s a t.

88 (195. §. b) Mert: „ubicunque prensum jura laedi hostem sinunt", mondá már hajdan Euripides. – Illy foglyok tekintetében régen a nemzetek azt vélték, hogy azoknak nemcsak személyes szabadsága, hanem élte is a győző korlátlan tetszésének van alávetve. – Minél fogva nem hiányzanak példák, hogy foglyok magokat megadák, védtelennek s feldühödt győzőnek nem ritkán embertelenségig menő kegyetlenségét voltak kénytelenek elszenvedni; mit azonban, valamint az emberiség, ugy a nemzetközi jog is keményen kárhoztat; v. ö. Grot.: II. 16. s a t.

2. A hadi foglyokat, mig nemzetük által ki nem váltatnak,[89] személyes szabadságuktól, s bármelly más polgárt, az ellenséges megszállás tartama alatt, politikai szabadságától megfosztani,[90] s egyben őket illő munkákra, emezeket az időleges kormány irányábani engedelmességre szoritani; de nem arra, hogy akaratuk ellenére fegyvert fogjanak, hazájokat megváltoztassák vagy elárulják; sem nem szabad őket rabszolgaságra vetni,[91] s még kevésbé meg nem érdemelt jogtalanságokkal, nyomorgatásokkal illetni, vagy épen öldökölni; azonfölül

3. Szabad az ellentálló, fegyveres ellenségeket minden kitelő erővel üldözni, megtámadni, ütközés alkalmával megsebesíteni, megcsonkítani, sőt,

[89] (195. §. c) A foglyok kiváltása, melly hajdan magán uton történt, ma a közhatalom dolga. – V. ö. Thanner: Diss. de captivis in bello. Arg. 1685. – Hertius: Diss. de lytro. Giess. 1686. 4. – Hochstätter: Diss. de pretio redemptionis. Tüb. 1704. 4. – Tilesius: De redemptione militum captivorum. Regensb. 1706. 4. – Biener: Progr. de statu et postliminio captivorum in bello. – Schneider: Diss. de permutatione captivorum. Hála 1714. s másokat Ompteda: Lit. 644. és Kamptznál Lit. 305. §.

[90] (195. §. d) Legyőzött nemzetek felett szerzett vagy bitorolt uralomnak számtalan példáját mutatja föl az egyetemes történelem minden korból; ha ez a meghóditottak mintegy hallgatólagos beleegyezésével történik, s azok személyes és vagyonbátorsága, mint az állami öszlét lényes föltétele, épségben marad, akkor az uralom jogosan lesz megállapítva; ha pedig ellenkezőleg e föltételek hiányzanak, akkor az illető állapot kényurasággá s szolgasággá fajul, melly alig tartand tovább, mint a mig a legyőzöttek erőhöz jutnak, a jogtalan igát magokról lerázni; Livius: VIII. k. ama mondása szerint: „Ne credideris ullum populum, in ea conditione, cujus eum poeniteat, diutius, quam necesse sit, mansurum." – V. ö. Grot.: III. 8. és 15. s a t. Ugyszinte Vattel: III. 13. 197. – Burlamacqui: IV. 7. 20. – Martens, Rayneval, Klüber i. h. s a t.

[91] (195. §. e) A régi nemzetek azon szokása, melly szerint a hadi foglyok örök szolgaságra vettettek, a keresztény vallás, valamint az ujabbkori miveltség elterjedtével lassanként kiment a divatból, s többé mivelt nemzetek közt elő nem fordul, hacsak vad népek irányábani megtorlás utján nem éri ez elavult kegyetlenség a foglyokat; noha a miveltebb nemzetek ebben is józanabb s emberségesb elveket iparkodnak lassanként meghonositani; miként ez ujabban a bécsi fejedelemgyülésen a nemtelen rabszolgakereskedés tilalmazása, 1830-ban az algiri rablók államának fegyverhatalommali megszüntetése, az europai nemzetek gyarmataiban is enyhitett vagy egészen eltörölt rabszolgaság iránti intézkedések s más hason törekvésekből kitetszik. – Mik mindannyi biztatások azon reményre nézve, hogy a természetes igazság illy megfertöztetései az emberiség körében lassanként meg fognak szünni. – V. ö. Grot.: III. 7. 14. – Bodin: De republ. 1. 5. s a t. – Bynkershoek: Quaest. Jur. publ. I. 3. – Rousseau: Contrat soc. I. 4. – Rayneval: III. 7. és term. magánjogom 237. §. g) jegyz. s a t.

ha a szükség úgy kívánja, meg is ölni;[92] melly kegyetlen hadi jog alól a fegyvertelen, tehetetlen személyek, mellyek habár ellenségesek is, de ártani nem birnak, maga a természetjog szerint, nem csupán a győző irgalmából, kivétetvék.[93] – Végre azonban

4. Az ellenséges személyeket csak ellenséges, vagy uratlan területen szabad igy üldözőbe venni, nem pedig olly harmadik nemzetén, melly sem önállón, sem segedelmező gyanánt nem vesz részt a hadviselésben; azért nem szabad fegyveres erőszakkal eljárni sem az ellenséges területen tartózkodó idegenek, sem ellenségünk olly alattvalói ellen, kik a hadizenet előtt már jóhiszemben területünkön tartózkodtak, mig azok minden ellenségeskedéstől ment szándékot tettleg tanusítanak. – Szintugy

β) Az ellenséges javak tekintetében a hadviselő nemzetnek szabad:

1. Az ellenséget bármi előleges jogczimnél fogva illető dolgokat, ha kézhez jutnak, a letartóztatás (retentio) jogánál fogva lefoglalni, azok kiadását a béke helyreállításáig elhalasztani, hacsak erre nézve határozottan más nem köttetett ki. –

92 (195. §. f) A hadviselés e rettenetes joga, melly az ellenséges személyek életére is kiterjed, az önvédelem és megelőzés természetes jogán alapszik, s illy alapon ellenséget megölni nemcsak, mint Grot.: III. 4. 2. véli, külső engedélynél fogva, vagyis: büntetlenül szabad, hanem a lelkiismeret előtt is igazoltatik az. – Azért igaz Euripides tragoediájából ismeretes ama közmondás: „Purus profecto est, quisquis hostem (injustum juste) occiderit" valamint Papiniusé is: „Non querimur caesos, haec bellica jura, vicesque armorum." – V. ö. Lampredi: De licentia in hostem, contra Coccejum. Flor. 1761. és Kamptz: N. Lit. 283.

93 (195. §. g) Minthogy a természetes önvédelem és megelőzés joga jelenlevő, vagy legalább kétségtelenül fenyegető sérelmet tételez föl, illyen pedig fegyvertelen s tehetetlen személyektől, kik kártételre sem erővel sem akarattal nem birnak, nem várható, világos: hogy azoknak jog szerint, nem pedig csupán a győző kegyelméből, minden ellenséges erőszakoskodástól menteknek kell maradniok; noha a régiek történelem tanusága szerint, a hadi jognak vadságig kiterjesztett tulzása folytán, nem ritkán illy személyeken is szoktak kegyetlenkedni, ama zsoltárhoz képest (CXXXVI.): „Filia Babilonis misera! beatus qui retribuet tibi retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis; beatus, qui tenebit et allidet parvulos tuos ad petram." Mihez hasonló Homeros verse: „Illisaque corpora terrae infantum, saevus dum concutit omnia Mavors!" és Sever Róm. császár a Britannokhozi: „Nec qui latet abditus intra viscera matris adhuc fugiet crudelia fata", minek folytán nem csodálandó, ha vének, csecsemők, tehetetlenek, s ellenségnek ártani nem biró más személyek állitólagos hadijognál fogva való meggyilkolásáról olvasunk; v. ö. Grot.: III. 11. 9. 13. s a t.

2. Szabad továbbá az ellenség köz- és magán- ingó és ingatlan javait hatalom alá hajtani s hadi foglalás jogczime alatt[94] ideiglenesen birlalni, jogszerü zsákmány[95] gyanánt az ingatlanok gyümölcseivel együtt maga kártalanitására forditani; az ellenséges javakra hadi adót kivetni,[96] s azokból minden hasznot húzni, mig az ellenség ki nem békül. – Ha pedig

94 (195. §. h) Az u. n. hadi foglalás (occupatio), noha külső hatásaira nézve az eredeti foglaláshoz (43. §.) igen hasonló, beltermészeténél fogva mindazáltal ettől egészen elüt; mert a hadi foglaló nem szerez maga a foglalás által teljes tulajdoni jogot az ellenségtől elfoglalt dolgokon, hanem csak ideiglenes jogot, vagyis természeti birtokot zálog alakjában, s csak addigra, míg a bekövetkező békekötés a hadviselők kölcsönös jogviszonyait tartós módon megállapitja. – Az ellenkező tan, melly a hadi foglalást rendes tulajdonszerzési módnak, s az ellenséges dolgokat odahagyottaknak s uratlanoknak tekintené, a hadviselő nemzeteket föltétlen természeti állapotra vetné vissza, mellyben ugyanazon jog valamennyit együttvéve és külön egyiket sem illetné, s a nemzetek közt létező minden társadalmi rend s tulajdonjog a megállapitott ököljog által megdöntetnék, mi kétségtelenül túlzott és veszélyes volna. – V. ö. Virozsil: Term. magánjog. 181. §.-át a) jegyz. továbbá: Grot.: I. h. – Puffendorf: VIII. 6. 17. – Vattel: III. 13. 197. – Burlamacqni, Klüber, Rayneva1 s a t. – Azonkivül: Strecker (Thilo): Diss. de modis acquirendi per occupationem bellicam, deque eo, quod circa eam justum est. Erf. 1762. 4. – Rechtliche Bemerkungen über das Recht der Eroberung u. Erwerbung im Kriege (névtelentől). 1814. 8. s másakat Ompteda: Lit. II. 641. és Kamptznál N. Lit. 306. s köv. §.

95 (195. §. i) Hogy az igazságos hadviselő természet szerint jogositva van az ellenséges dolgokat elzsákmányolni, bizonyos; de kétséges: valjon a nyilvános és ünnepélyes hadviselés folytán elfoglalt ellenséges javak kinek zsákmányává lesznek, valjon maga a hadviselő nemzetévé, vagy az azokat elfoglaló egyesekévé? V. ö. Grot.: III. 9. 3. – Bose: Diss. dejure hostium in bello capiendi. Lyon 1766. 4. – Bilmark (Ackermann): De dominio rerum in bello captarum. Abo. 1793. s a t. – E jognak más részről megfelel az u. n. postiliminium joga, mellynél fogva az ellenséges hatalom alól megszabadult ellenséges javak előbbi viszonyaikba visszatérnek, éspedig természetöknél fogva és önkényt, s minden olly jogköltés nélkül, minő ez iránt a római jogban előfordul. – V. ö. Grot.: III. 9–16. – Kraus: Diss. de postliminio. – Nelander: Diss. de jure recuperationis. Lyon 1747. s másokat Ompteda: Lit. II. 641. és Kamptznál N. Lit. 913. §. – Mit kelljen pedig a postliminium joga iránt a jogszerü uralkodó által visszaszerzett birodalom, valamint a győző vagy bitorló által időközben véghezvitt kormánytettek tekintetéből közjogi elvek szerint tartani? bővebben kifejti Klüber: E. V. R. 258. és 159. §.

96 (195. §. k) Hadi adózásnak hivatnak azon pénzbeli szolgáltatások, mellyek leginkább nagyobb ellenséges erőszakoskodásoktól, u. m. zsákmánylás, fölgyujtás, földulástól s a t. való megváltásul szoktak a legyőzött nemzetre a győző által kivettetni; mennyiben azok adás s szolgáltatásban állnak, hadi adóknak hivatnak. – Ezek egyes nemeit képezik az u. n. katonai requisitiók, az élelmezési körjáratok (fourage), a fuvarozás s más szállitások, mik ha a legyőzött nemzetre erején fölül rárovatnak, méltán hadi kegyetlenség bélyegével

3. Rendkivüli hadi körülmények még nagyobb erőszakoskodást igényelnek, szabad a had jogánál fogva sürgős szükségben az ellenséges javakat meg is semmisiteni, a telkeket elpusztítani, vetéseket fölgyujtani, erősségeket lerontani, városokat s falakat szétdúlni, magokat a szent dolgokat és egyházi javakat a hadviselés szükségeinek fedezésére forditani, mindazt, mi az ellenségnek javára lehetne, tűzzel vassal pusztitani, s mi egyéb erőszakoskodást a hadi eszély magával hoz.[97] –

4. Valamint azonban az ellenséghez nem tartozó személyek, úgy az eféle javak is, habár az ellenség területén találtatnak, de az ellenséges dolgoktól eléggé elkülönittettek, minden erőszakoskodástól megkimélendők; sőt szintugy olly ellenséges javak, mellyek egy harmadik nemzet területén vannak, vagy különös egyezmény által mentesittettek. –

Ez elvek meritik ki a hadviselők egymás irányábani különös jogait: mindaz, mi ezen határokon túl megy, nem igazságos erőszaknak már, hanem hadi kegyetlenkedésnek és embertelenségnek tekintetik nemzetközi jog szerint, mellyek gyakran a legádászabb megtorlást (repressaliákat) vonják magok után. – [...]

[Hadi szövetségesek és segedelmezőkre nézve:]

196. §. NEMZETJOGI KÜLÖNÖS ELVEK

Hadviselés eszközei és segédforrásai közé természetes magánjog szerint a szövetségesek és segedelmezők fegyveres közrehatása is szamittatik, mellyet azért nemzetek közt ugy, mint magánosok közt, egy részről igényelni, más részről szolgáltatni természetjog szerint előleges szövetség hiányában is

illettetnek. – V. ö. Conring H.: De contributionibus. Helmst. 1669. 4. – Rösler J. K.: De tributis bellicis. Tüb. 1707. 4. – Hahn: De collectis bellicis. Helmst. 1647. – Grassus: Diss. de eo, quod justum est circa pabulatorias militum excursiones. 1698. 4. s a t.

97 (195. §. l) A régi és középkorban, midőn a nemzetek közt átalános barbárság uralkodott, a hadi szabadosság annyira ment, hogy egész telkek lakosságának kipusztitása, városok fölgyujtása és földulása, rablás, fosztogatás és mindennemü pusztítás s a t. rendes hadviselési eszközöknek tekintettek. – De az ujkor, mellyben a nemzetek ama tulzó kegyetlenkedést megutálva, méltányosb és emberségesb elveket vallanak, e hadi szabadosságnak szárazföldön s vizen lehetőleg elejét venni törekszik, a nélkül azonban, hogy az eredmény a kivánságnak mindig megfelelne. – V. ö. Grot.: III. 12. – Rayneval: III. 4. – Vattel: III. 9. 166. s a t.

szabad.[98] – Illy természetnek adott hadi segedelemből kettős jogviszony támad; egyik kölcsönösen a hadviselő társak közt; másik ezek s a közös ellenség közt. – Ama viszony a belőle folyó jogok és kötelességek tekintetében a kifejezett vagy hallgatagos hadi kötésből, az u. n. hadi szövetségből s a társas jog egyetemes elveiből határozandó meg; az utóbbi ellenben a nemzetközi jog sajátlagos elveiből meriti szabályzatát, melly röviden következőkből áll:

1. A hadviselő társak és segedelmezők (természetjog szerint minden különbség nélkül)[99] átalában ugyanazon joggal birnak, melylyel a főhadviselők. – Minthogy t. i. egyik hadviselőnek adott segedelmük által a másiknak hátrányát szaporitják, s jogainak üldésében akadályul vannak, azért az ellenségeskedés és háboru állapota önkényt rájuk is kiterjed, s ez állapot jogainak ők is hasonlag alávetvék. – Miért is

[98] (196. §. a) Hogy háborut mások helyett és mások érdekében is jogosan viselhetni, bővebben megmutattatik term. magánjog l. Virozsil (182. §. a) jegyz.), de nem is vonatott az valaha is kétségbe. – Mert ki kárhoztatná a tűzvész kioltására közreható szomszédot „dum jam proximus ardet Ucalegon"? Vagy ki nem ismeri el igaznak ama régi verset: „Tunc tua res agitur, paries cum proximus ardet"? föltévén, hogy a társas ügy igazságos volta bizonyos; vagy kivált ha a hadviselő társ megtámadtatott, mi kétség esetében jogtalannak vélelmezendő. – Igazságtalan ügyet ellenben soha sem szabad támogatni. – Miből eléggé kitetszik, mit kelljen természetjog szerint olly katonaságról tartani, melylyel akár nemzetek, akár magánidegenek, minden előleges ügybirálat nélkül, vagy nyilván igazságtalan háborura a hadviselőknek segedelmet nyújtanak, csupán csak a bérért bárkiért is hadakozván? kiknek is azért „ibi fas ubi plurima merces", mint Livius: XXXII. mondja. – Valóban méltatlan dolog, minden jogi és méltánybeli tisztet silány bérért áruba bocsájtani, vagy mint Dionysius (Miles.) az arkadiaiakról mondja: „belli instituere nundinas", ama versezet szerint: „Acre dato conducta cohors, et bellica miles / Dona sequens, pretioque suum mutare favorem / Suetus, et accepto pariter cum munere bello / Hunc habuisse dator pretii quem jusserit hostem." V. ö. Grot.: III. 25. 26. – Rayneval s a t.

[99] (196. §. b) A tételes nemzetközi jog gondosan megkülönbözteti a szoros értelemben vett hadi társaságot (u. n. coalitiót) az egyszerü segélyzéstől vagy védelmi szövetségtől (alliance auxiliaire), és ennek is különféle német különbözteti meg, mellyek önkénytes hadi pénzsegély (subsidiák), katonai szolgálatok s több efféle név alatt ismeretesek, s joghatályukra nézve egymástól igen különböznek. – De a természetjog jogi szempontból e megkülönböztetéseket nem veszi tekintetbe, a társakat és segélyzőket mindannyi különbség nélkül hason jogviszonyba helyezvén, s minden egyéb tekintetet a méltányra s tételes jogra hagyván. – V. ö. Beulwitz: Diss. de auxiliis hosti praestitis more gentium hodierno hostem non efficientibus. Hal. 1747. 4. – Galliani: Dei doveri dei principi guerregianti. I. 5. – Martens: Précis. 297. – Klüber: I. m. 169–273. §. s a t.

2. Mindaz, mi ellenségek közt jogos vagy jogtalan, szabad vagy tiltott, hason körülmények közt a hadviselő társak és segedelmezőkre nézve is az. –

3. Az ellenségnek küldött hadizenet egyúttal annak minden társára és segedelmezőjére is jogilag kiterjed. –

4. E társak a főhadviselő nemzetnek mind kedvező, mind mostoha sorsában egyaránt részt vesznek. –

5. Az ellenséges hatalom alól kiszabadult személyek és javak tekintetében őket is hasonlag illeti az u. n. postliminium joga. – Végre tartoznak

6. A közös háborut közös tanácscsal és erővel a főhadviselő társaságában vinni, s a közös békekötésig a közös ellenségeskedést együtt folytatni. – Nem szabad tehát hitszegés terhe alatt egyes társnak egyoldalulag a hadi társaságból kilépnie, vagy az ellenséggel külön békét kötnie, vagy pedig társai irányában semleges, vagy épen ellenséges állást foglalnia, hacsak erre igazságos, s természetjog szerint elegendő ok nincs.

A hadviselő társaság egyéb jogviszonyai inkább a tételes, mintsem a természetes jogon alapulnak. – […]

[A hadviselők jogviszonyai a háború bevégzése körül:]

198. §. HADI EGYEZMÉNYEK ÁTALÁBAN S KÜLÖNÖSEN

A hadviselők háboru bevégzése körüli jogviszonyai főleg azon különféle kötések és különös egyezmények által határoztatnak meg, mellyek akkor azok részéről a viselt had ügyei iránt megkötteni szoktak, s azért átalában hadi egyezményeknek (conventa bellica) is hivatnak.[100] – Ez egyezmények ahhoz képest, a mint a hadi tevékenységet fölfüggesztik, vagy befejezik, vagy valamelly különös, a had joga alá mintegy nem is tartozó szolgáltatásra vonatkoznak, fegyverszünetnek, vagy békekötésnek, vagy hadi egyezményeknek szűkebb értelemben, neveztetnek.

Hadi egyezményeknek különösen azok mondatnak, melylyek hadviselők által valamelly egyes s a hadi jog alól közakarattal kivett tárgy iránt aként köttetnek, hogy egyébbiránt a kölcsönösen fenforgó ellenséges állapot nem szünik meg. – Illyfélék közől a nemzetközi jogban legismeretesbek:

[100] (198. §. a) A Rómaiak ez egyezményeket „commercia belli"-nek nevezték; Tacitus: Annal. XIV. és Virg.: Aeneid. X. tanusága szerint. V. ö. Wieland: Diss. de pactis bellicis inter gentes. Frankf. 1776. 4. – Waldner, Dresch, Vattel, Klüber s másokat Ompeda: Lit. 302. és Kamptznál N. Lit. 290. 298. §.

1. A foglyok kiváltása iránti kötések (szoros értelembeni cartels), mellyek ha kölcsönös visszaadást tárgyaznak, cserének mondatnak, ha meghatározott árt (u. n. váltságdijt, lytrum) állapitanak meg, megváltásnak; minthogy pedig a váltságdíj azon föltétel alatt jár, hogy a fogoly annak általa szabadságát megnyerje, természetes, miszerint a megváltás előtt meghaltért semmi, ellenben a kiváltás utján megszabadult de ujra fogolylyá lett személyért uj váltságdíj adandó.[101] –

2. A föladási kötések (capitulatiók), mellyeknél fogva bizonyos föltételek alatt személyek vagy dolgok az ellenség hatalmába alá bocsájtatnak; u. m. erősségek, várak, városok, ellenséges hadosztályok s a t.[102] –

3. A szabad meneti kötések (salva guardia), mik által ellenséges személyeknek vagy dolgoknak a győző nemzet bizonyos hadi erőszaktóli mentességet biztosit, mint ez az u. n. szabad meneti levelekben történik.[103] –

4. A semlegességi kötés, melly által a két nemzet a hadtartamára bizonyos részét az ellenséges területnek, vagy a polgárok bizonyos osztályát a hadi erőhatalom alól fölmenti és semlegesnek nyilatkoztatja. – Végre

5. A fölgyujtatástól való megkiméléséri váltságdíj, az ellenséges hadi adóztatás, szerfelett veszedelmes fegyverek nem használása, holtak eltakaritása s kiadása, a sebzett és beteg foglyok emberséges ellátása, a szökevények és büntevők kölcsönös kiadása s a t. iránti kötések, mellyek fogalma önkényt kitünik. –

Hogy ez és ehhez hasonló hadi egyezmények nemzetek közt úgy, mint egyesek közt szabadon köttethetnek, s a jogszerüen megkötöttek, a kölcsönös ellenségeskedés folytatása daczára, sajátszerü s közös megegyezéssel

[101] (198. §. b) Minthogy ujabb időben a foglyok kicserélése és megváltása csak az állami uralkodó által történik, mivelt nemzetek a foglyok magánvagyonából nem is igénylenek többé váltságdíjt, miért azon kérdések, mellyeket Grot.: III. 21. §. 25–30. s mások e helyütt tárgyalnak, megszüntek jelentőséggel birni. V. ö. fölebb a 194. §. e) jegyzetét.

[102] (198. §. c) Az u. n. capitulatiók érvényességéhez nem kivántatik meg épenséggel a föladók uralkodójának vagy nemzetének jóváhagyása, mennyiben a föladó nyilvánított, v. hallgatólagos megbizást (p. o. kellő időbeni segedelem nem nyerhetése, emberek és javak különbeni hasztalan föláldozása s más hason körülmények folytán) bir igazolni. – V. ö. Ludovici et C. de Arco: Diss. de capitulationibus. – Wollenhoffen: De vi et natura pactionis, quae dicitur capitulatio. Amst. 1797. 4. – Meis: De civitatis deditione. Lip. 1689. 4. s másokat Ompteda: Lit. 315. és Kamptznál N. Lit. 300. §.

[103] (198. §. d) A szabad menet iránt v. ö. Grot.: III. 21. 14. – Vattel: III. 9. 171. – Engelbrecht: Diss. de salva guardia. Jen. 1743. 4. – Moser: Vers. IX. 2. s másokat Ompteda: Lit. I. 317. II. 649. és Kamptznál N. Lit. 118. §.

a közönséges hadi jog alól kivett tárgy tekintetében hiven és szentül megtartandók s a t., mindezt maga a kötések természete, s a nemzetek különben legnagyobb veszélynek kitett közboldogsága föltétlenül követeli.[104] –

199. §. FEGYVERSZÜNET S FEGYVERNYUGVÁS

A tágabb értelmü hadi egyezmények közé tartoznak a fegyverszünetek,[105] vagy is azon kötések is, mellyeknél fogva az ellenségeskedések a hadviselők közt egyidőre fölfüggesztetnek. – A fegyverszünetek vagy egyetemesek, ha t. i. minden hadi ellenségeskedés és mindenütt megszüntettetik; vagy részletes, ha az t. i. csak valamelly különös tárgyra nézve szakasztatik meg; mint ez p. o. a szabad menet s a t. esetében történik. – Köttetnek továbbá a fegyverszünetek vagy hosszabb időre, midőn az egész hadi készület föloszlik; vagy rövidebb időre s bizonyos ügyletbeni eljárhatás okáért, mint p. o. holtak eltemetése, foglyok megváltása s a t. végett. – Ez utóbbiak szorosb értelmű fegyverszüneteknek is mondatnak, amazok pedig tulajdonképeni hadszüneteknek. –

Fegyverszüneteket, különösen egyetemeseket és hoszszasbakat, fölségjognál fogva az állami főhatalom, vagy is az uralkodó van jogosítva. – De mi sem gátolja, hogy e jog gyakorlása az uralkodó különös megbizása által köztisztviselőkre bizassék; sőt rövid v. részletes fegyverszüneteket hadvezérek s más köztisztviselők hatáskörükön belől az uralkodó kinyilatkoztatott megbizása nélkül is érvényesen köthetnek. – Hogyha pedig hatalmok körét átlépnék, úgy kötéseik igéreteknek (sponsiones) tekintendők. –

A fegyverszünetek hatása az ellenségeskedésnek a megkötött egyezmény tartalmához képesti fölfüggesztésében áll, mi végre azok mihelyt megköttettek mindkét rész alattvalóira nézve kihirdetendők; mert a mi kár ennek előtte okoztatott, az méltán esetlegesnek tekintetik s a betudás alá nem eső szerződő felek által megnem téritendő; de igenis visszaadandók az időközben elfoglalt idegen dolgok, ha még léteznek. – Egyébbiránt a fegyverszünet tartama alatt

[104] (198. §. e) V. ö. Virozsil: Term. magánjog. 184. §. a) jegyz. s fölebb a 179. és 193. §. g) jegyzet.

[105] (199. §. a) Az ószármazás iránt v. ö. Grot.: III. 21. 2. – Schursfleisch C. S.: Diss. de induciis. Lip. 1608. – Strauch J.: De induciis bellicis. 1688. Witteb. s másokat Ompteda: Lit. II. 648. és Kamptznál N. Lit. 301. §

mindkét részre nézve tökéletes biztonságnak kell uralkodnia.[106] – Miért is védtelen helyeket elfoglalni, erődöket készíteni, vagy szükségben forgó városnak segedelmet küldeni nem szabad; de igen is lehet falakat kijavitani, katonát szedni, s erejét összeszedni. –

A fegyverszünet idejének lejártával az ellenségeskedést uj hadizenet nélkül is megujithatni, miként ez a fegyverszünet fogalmából önkényt következik; ha pedig a fegyverszünet idejének mikor való lejárta iránt kétség támad, ez a kötések magyarázata iránti egyetemes elvek szerint oldandó meg.[107] –

Valamint pedig magántekintély alatt fegyverszünetet nem köthetni, ugy ezt magánosok által elkövetett erőszak meg sem szakithatja, hacsak az uralkodó vagy a nemzet jóváhagyása hozzá nem járult; mert a magáncselekvények önmagokban nyilvános minőséggel nem birnak, hacsak a köztekintélynek közvetlen vagy közvetett beleegyezése hozzájok nem jön. – Egyébiránt a fegyverszünetek, más közegyezmények módjára, a kikötött idő leforgásával, a netaláni föltétel elenyésztével, kölcsönös ellenegyezmény folytán, az egyik fél szószegése miatt, a béke megkötésével, vagy a háborunak ujerőveli folytatásával szünnek meg. –

200. §. BÉKE FOGALMA, TERMÉSZETE, NEMEI, JOGA, HATÁSA S A T.

A háborut, valamint magánosok, ugy nemzetek közt is, befejezi a békekötés, vagy is egyezmény, melly a hadviselők közt az ellenségeskedésnek mindörökre véget vet. –

[106] (199. §. b) Nevezetes illyféle példát beszél el Servius, Virgilius ama verséhez: „Mixtique (fegyverszünet idején) impune Latini", emlitvén, miszerint a városnak Tarquinius általi megtámadtatása alkalmával Porsenna s a Rómaiak közt fegyverszünet köttetvén, midőn a városban a circensia verseny tartaték, a bejött ellenséges hadvezérek is részt vettek a versenyben s megkoszorúzván a győzteseket, ismét visszatértenek övéikhez. – Ennyire tartaték tiszteletben a fegyverszünet már a régieknél! –

[107] (199. §. c) Különösen ha az u.n. folytonjáró idő (tempus continuum) p. o. 30 nap tüzetik ki, ugy a fegyverszünet percztől perczig jár le; ha bizonyos határnap határoztatik meg, úgy az első nap is beszámittatik a fegyverszünet idejébe, ellenben a nap, vagy hó, mellyig a fegyverszünet tartandó lesz, már kivüle esik ennek; mert igy akarja ezt a közönséges nyelvszokás, melly illyekben határoz. –

E fogalomból kitetszik, hogy nemzetek, valamint magánosok közt a béke örökös,[108] hogy ügydöntő erővel (vis rei judicatae) bir, s kölcsönös bocsánatot (amnestia) tartalmaz, a nélkül, hogy mindezt különösen kikötni kellene; hogy a béke leginkább egyesség utján áll be, s azért érvényéhez mindazon kellékek igényeltetnek, mellyek magán kötésekéhez;[109] hogy végre a hadviselő társak és segélyzők is ugyanazon kötésbe és bocsánatba belefoglaltatnak vélelmezendők, hacsak más nem állapittatott meg. — Az egyetemes, részletes és külön békének fogalma már a nevezetből világos. – Békepontoknak hivatnak a béke azon egyes fejezetei, mellyek által megkülönböztetnek azok, mik egyenként megállapittattak; ezek pedig fők, vagy mellékesek, ahhoz képest, a mint a fenforgó hadviselésnek okát közvetlen érintik, vagy sem; a mellékesek ismét vagy ollyak, mik a hadviselés okát habár csak távolabbról illetik (összefüggő békepontok), vagy azon októl épenséggel idegenek (u. n. külön pontok), vagy végre titkosak, mellyek köztudomásra nem lesznek jutandók. –

A békekötés, valamint a hadviselés joga lényeges fölségjogot képez s azért kétségtelenül az állami uralkodót, vagy azt, ki helyette a felségjogokat jogosan gyakorolja, illeti. – A kik tehát felségjogokat nem gyakorolhatnak, u. m. serdületlen, őrült s a t. fejedelmek, békekötési hatalommal sem birnak. – De attól, ki az országot megszállva tartja s kinek az alattvalók hűséget igértek, minthogy tettleg őt illeti az állami kormány, valamint a fogságba esett u. n. patrimonialis fejedelemtől a békekötés jogát nem lehet megtagadni. – Hogy ha nem patrimonialis birodalom fejdelme lőn fogolylyá, a béke azok által kötendő meg, kik az uralom örökösei, vagy azalatt az államot igazgatják.[110] –

Békekötés hatása átalában ugyanaz, mi más kötéseké. Szükséges ugyanis híven megtartani mindazt, mi igértetett, és pedig köteleztetnek a szerződő felek közvetlenül a béke megkötésével rögtön; alattvalóik azonban csak a békekötés kihirdetésével, vagy a (későbbre) kiszabott idő beálltával. – A béke

[108] (200. §. a) Mert e nélkül inkább fegyverszünet, mint béke tulajdonságával birna az. – Innen van a Rómaiak fecialis jogának ama régi szabálya: „Ut pax pia aeterna sit" – v. ö. Brisson: De formulis populi Romani. IV. k. 49. f.

[109] (200. §. b) Hol e kellékek hiányzanak, ott maga a békekötés is lényeges, vagy mellékes fogyatkozásban szenved, mint ez az u. n. pax Antalcidea körül előfordul, mellynél t. i. lényeges tévely vagy csalás jár közre; v. ö. Virozsil: Természetes magánjogban (104–109. 185. §.) kifejtett akadályait.

[110] (200. §. c) A fogságba esett fejdelem kötései iránt, habár azok a békére is vonatkoznak, a tudósok véleményei igen eltérők. – V. ö. Wolf, Martini, Egger: J. P. 787. §.

kihirdetése pedig olly tét, melylyel mindkét hadviselő fél katonáinak s egyébb alattvalóinak tudtúl adatik, hogy a hadviselők békét kötöttek s a háború befejeztetett; melly kihirdetésnek mind a katonák, mind a többi alattvalók tekintetébeni szükségessége önkényt kitetszik, s azért amazok körében késedelem nélkül, emezek közt mihelyt illőnek látszik, eszközlendő. –

A béke kihirdetésével mindkét részről az ellenségeskedés azonnal megszüntetendő s a béke foganatosításának munkája megkezdendő, mint mi által t. i. hatályra jut mindaz, mi a békekötésben kölcsönös akarattal megállapitatott, és pedig szorosan azon módon és idő alatt, mint meghatároztaték. – Ide tartozik tehát: hogy azon helyen hagyassék meg minden, mellyen a békekötéskor volt (uti possidetis); vagy hogy a postliminium jogánál fogva előbbi fekvésébe visszahelyeztessék; vagy ama helyezetbe, mellyben a háború kiütése előtt, vagy bizonyos meghatározott időpontján a hadviselésnek (uti possidebatis) volt; vagy végre hogy némelly elfoglalt dolgok visszaadassanak, mások megtartathassanak, mások megtérittessenek vagy valami módon betudassanak (uti possidebitis) – a hadi foglyok visszaadása iránti egyezmény mindazáltal az ingó dolgokra önkényt ki nem terjesztethetvén, hacsak ez határozottan ki nem mondatott. –

Ha a békekötés értelme iránt kétség támad, ugy a józan magyarázat szabályai szerint, a szerződők kölcsönös beleegyezésével aként oldandó meg, hogy a békekötés foganatosítása körül egyik fél se szenvedjen jogtalanságot.[111] – Egyébbiránt ész követelménye, hogy a békekötés rendesen dologi, nem pedig személyes szerződésnek, az az: ollyannak tekintessék, melly csak a közérdek maradandó javára köttetett. –

A közhűség ellenére cselekszik azon nemzet, melly a békekötést megsérti vagy megszegi.[112] – Megsértetik pedig a béke átalában az egyezményezett kötéssel ellenkező minden igenleges és nemleges cselekvény által; u. m. nem szolgáltatása által az igérteknek, vagy a háborunak ugyanazon okbóli meg-

[111] (200. §. d) Hogy azon esetben, ha a béke egy harmadik nemzet közrehatásával jött létre, ez utóbbi is bir a magyarázat körül némi tekintélylyel, a dolog természetéből következik. – V. ö. Grot.: III. 20. 11. 27. s a t.

[112] (200. §. e) Ez és sok más körülmény iránt a tudósok közt vitás: valjon a béke meg nem-szegése hallgatólagos föltétel gyanánt a békekötésben természetszerüleg fönforgónak tekintendő-e, vagy pedig különösen kiteendő-e az? melly kérdésnek mikénti eldöntésétől függ jobbadán a béke fölbontása. – Az utóbbit iparkodik vitatni Kipping: Diss. de tacita clausula: Rebus sic stantibus ad publ. conventiones non pertinente. Helmst. 1739. 8. Az ellenkező véleményt pedig legtöbbet tartják, u. m. Vattel, Cocceji, Wächter, Eberhard s a t.

ujitása által; nem pedig ha ez utóbbi uj okból történik, vagy ha az alattvalók uralkodója megegyezések nélkül magánmerény által szegik meg a békét, vagy ha az egyik szerződőnek nem áll hatalmában igéretét tovább is teljesíteni, mint p. o. ha maga is háboruba bonyolódván, az igért segélyt meg nem adhatja, vagy ha az általa adandó dolgok esetleg elenyésztek, vagy a békepontok időfolytával tárgyuktól fosztattak meg s a t. – Végre megjegyzendő az is, hogy a béke, ha az egyik fél azt bármi módon megszegi, s ez fő- vagy legalább u. n. (háboru okával) összefüggő békepontot érint, ez által többi összefüggő (de nem külön) pontjaiban is önkényt föloldatik. – Ellenben a béke olly mellékpontokban szegetik meg, mellyek a viselt had czéljával épen nem függnek össze (külön pontok), ugy annak ereje a többi pontokra nézve épen marad.[113] –

A békekötés megerősitésének módjai ugyanazok, melylyek átalában a kötések és szövetségekre nézve advák. –

201. §. NEMZETEK KÖZTI ÖRÖK BÉKE

Mindazokból, mik eddigelé a had joga s a nemzetközi jogüldés iránt fölhozattak, eléggé kitetszik, hogy a nemzetek egymáshozi jogviszonyzata ugyanazon, vagy hasonszerü bajokkal jár, mint mellyeknek természeti állapotban élő egyes személyek vagy családok alávetvék (lásd: term. magánjog 90. §.) – Mert hiányában közös törvényhozónak, birónak és legfőbb jogvédnöknek, a nemzetek egymás irányábani természetes jogai sem nem eléggé bizonyosak, sem nem eléggé biztosak, sem nem olly tartósok, mint ezt a józan ész kivánja, s mert azok végső szentesitését csupán csak a fegyver, vagy hadviselés szolgáltatja, ennél fogva pedig a nemzetközi jogok mindannyian az anyagi erőtől és hatalomtól látszanak függni, melly alatt az ököljog és a vaksors lappang.[114] – És még is ész föltétlen követelménye az: miszerint, valamint

[113] (200. §. f) A béke megsértéséről bőven értekezik Grot.: III. 20. 27. 42. Wolf, Martini, Vattel, Burlamaqui, Rayneval s a t.

[114] (201. §. a) A nemzetek természeti állapotának e sanyarait Kant következőleg ecseteli: „Die menschliche Natur erscheint nirgends weniger liebenswürdig, als in Verhältnissen ganzer Völker gegeneinander. – Kein Staat ist vor dem andern in Ansehung seiner Selbstständigkeit, oder seines Eigenthums einen Augenblick gesichert. – Der Wille einander zu unterjochen, oder an dem Seinen zu schmälern, ist jederzeit da; und die Rüstung zur Vertheidigung, die den Frieden oft noch drückender und für die innere

az egyes személyek, úgy a nemzetek jogviszonyai is az emberi természetből s józan észből folyó igazság és méltány legfőbb szabályzatához alkalmaztassanak; a nemzetek közt előforduló viták inkább a jog, mintsem a ténylegesség utján oldassanak meg és miszerint a nemzetek közt is a társas öszlét amaz állapota honosittassék meg lassanként, melly mellett a háboruk nyomorának, hacsak lehet, mindörökre való eltávolitásával,[115] az emberi nem folytonos békében és biztonságban élhessen s tökélesedésben s jólétben napról napra mindinkább gyarapodva, rendeltetésének végczéljait teljesen elérhesse.[116] –

Wohlfahrt zerstörender macht, als selbst der Krieg, darf nie nachlassen" s a t. – Sőt hogy e sanyaruságok a nemzetek közt még sokkal nagyobbak s a jogállapot megállapitásának és fentartásának eszközei köztök távolról sem olly hatályosak, mint magánosok közt – hosszasb és széles tudományu értekezésben szemlátomást bebizonyitja Rotteck: Staatsw. III. k. 51–54. §. s több alább emlitendő iró.

115 (201. §. b) Mert noha, mint minden elhirhedett ügynek, a hadviselésnek sem hiányzanak védői (v. ö. Embser: Abgötterei unsers philosophischen Jahrhunderts. I. Abgott: Ewiger Friede. Mannheim 1779. 8. ugyszinte Tzschirner: Phil. Vers. über den Krieg. Lip. 1815. 8. – Frederic: II. (VI. k. 197. old. s a t.), még is Plutarchnak (Camillus életrajzában előforduló) állitását: „Saevam sanc rem esse bellum, cumulumque secum trabere injuriarum ac insolentiae", mindenkor tapasztalása annyira szomoruan igazolja, hogy valóban fölösleges volna ez ügyben tekintélyekre hivatkozva, a tengerbe vizet önteni. – De más kérdés támadt ujabb időben az iránt, valjon a régibb, vagy ujabb kor háborui voltak-e véresbek s az emberi nemre nézve artalmasbak? mire nézve a szakértők véleményei szétágaznak. – Mi, közelb fontolván meg a dolgot, ugy látjuk, hogy azok véleménye közeliti meg leginkább a valót, kik azt állitják; miszerint, az ujabb kor miveltebb nemzeteinek minden miveltségök daczára, korunk hadai siralmas eredményökben mit sem engednek a régi kor ádász háboruinak, ha épen fölül nem mulják ezeket; mert a lőpor föltalálásával öldöklésben legfőbb tökélyre emelt ujabbkori hadtudomány az europai tételes nemzetközi hadjog méltán-behozta megszoritásokat az általa okozható rosznak nagyobb belerejével (intensitásával) annyira kipótolja, hogy a régibb és ujabb háborúk kegyetlen hatásban egymástól épen nem különböznek, s méltán mondhatni a háborut még ma is, mint hajdan: „tristissimum miseriarum et calamitatum humanarum tam physicarum quam moralium fontem, malumque, quo vix deterius ullum"; mert hol háboru vitetik, és a költő szerint: „Sanguinea manu crepitantia concutit arma; / ott „Vivitur ex rapto; non hospes ab hospite tutus; s a t. / Victa jacet pietas: et virgo caede madentes / Ultima coelestum terras Astraea reliquit." – Ovid. Met. I. 142–150.

116 (201. §. c) A gyakorlati ész e követelményéről ékesen és helyesen értekezik: „Betrachtungen über den Frieden zu Wien. 1810. 8." czimü munka névtelen irója 87. lapon mondván: „Vor wenigen Jahren hoffte man einen ewigen Frieden; izt betrachtet man die Idee desselben für ein Hirngespinst. – Allein der ewige Friede ist als practische Idee Pflicht; mag man sich auch noch so sehr dagegen sträuben, und mag die Gegenwart noch so schreiend den Hang der Menschen zu einem ewigen Krieg beurkunden: es

A nemzetek közt megalapitandó s megovandó örök béke ez eszméjének valósitására a bölcselők és politikusok különféle eszközt és emeltyűt ajánlottak, mint p. o. az egyed- és papi uralom, valamint a politikai és jogi sulegyen rendszerét, egyetemes szövetséget s a t. hasonszerüleg azokhoz, mikkel ez a magánjog kisebb körében, sőt az állami közjogában is tapasztalás tanusága szerint legjobb sikerrel meghonosittatott. – De mindezen s hason politikai eszközök,[117] noha kisebb körben sikeresek lehetnek, a legnagyobbban, t. i. az összes nemzeteket átkaroló társadalomban, czéljoknak s az ész követelményének minden részben alig felelnek meg, miként ez a dolog mélyebb megvizsgálása nyomán kiderül.[118] – Miért is nem ok nélkül soknak úgy látszott; hogy a nemzetek közti örökbéke eszméje, mint gyakorlatilag kivihetetlen, egyszerűn a bölcselők ábrándjai s a vizsgálódó ész hiu képzelményei közé sorozandó; de mi által az emberi ész és természet nyilván erőszakkal elnyomatik, minthogy ugyanazon joggal a szellem emberi tökélesedés más

---

wird doch erfüllt werden, was die Vernunft gebiethet. – Die Vernunft ist das Realste auf Erden, und wenn alles andere Wahn ist, so ist das, was die Vernunft lehrt und gebiethet, Wahrheit. – Oberflächliche Beobachter der Menschennatur, Halbwisser der Geschichte und unmoralische Egoisten eifern gegen eine Idee, deren Wesen und Gehalt sie nicht kennen. – Sie wollen das, was Pflicht ist, durch die Erfahrung widerlegen und sprechen sich dadurch das Verdammungsurtheil in moralischer und intellektueller Hinsicht." – V. ö. azonkivül erre nézve: Krug W. T.: Allgemeine Übersicht u. Beurtheilung der Mittel die Völker zum ewigen Frieden zu führen. Lipcsei Lit. Zeit. I. 1811. 5–7. sz.

117 (201. §. d) Hogy a nemzetek közt megalapitandó és fentartandó örök békét czélzó eszközök és politikai, Grotius és különösen St. Pierre és Rousseau J. J. ujabban pedig Kant óta mennyire foglalkodtatják folyvást a bölcselők és politikusok elméjét, az e tárgyhoz szóló tudományos értekezések hosszú sora leginkább tanusitja; mellyek közől különös figyelemre méltók: Abrégé du projet de paix perpetuelle par l'abbé de St. Pierre I. k. Oeuvres politiques. Rotterd. 1737. 8. – Extrait du projet s a t. par J. J. Rousseau. Amst. 1761. 8. – Toze: Allg. christl. Republik in Europa s a t. Gött. 1752. 8. – Just. Sinc. Veridicus Von der Europ. Republik. Plan zu einem ewigen Frieden. Altona 1696. 8. – Gutehr T.: Was ist das wichtigste für die Menschheit? Kosmopol. 1796. 8. – Sarrazin: Perfectionnement du projet de l'abbé de St. Pierre, dans la rétour du siécle d'or. Metz 1816. 8. – Paoli-Chagni: Projet d'une organisation politique pour l'Europe, ayant pour objet de procurer aux souverains et aux peuples une paix perpétuelle et un bonheur inalterable. Paris 1818. 8. – Denime: Von einem allg. Friedensbund u. Friedensgericht der christl. Fürsten u. Völker. Allg. Anzeiger d. Deutschen-ben. 1807. 26. sz. – Kant: Zum ewigen Frieden. s mások Roth: Archiv f. d. V. R. I. füzetében (1794. 8.) valamint Kamptznál N. Lit. 193. §.

118 (201. §. e) E rendszerek bővebb ismertetését és birálatát adja Krug fentidézett értekezése, továbbá Rotteck: Staatsw. III. k. 51–64. §. s a t.

köreire vonatkozó eszméi is nevetségessé tétetnek s eként az emberi természet méltóságának legfenségesb tevényei elzsibbasztatnak. –

Helyesebben vélekednek tehát e részben azok, kik azt állitják, hogy az örök béke eszméje körüli észkövetelménynek ha nem is föltétlen eszményi tökélyével, úgy legalább a korlátolt emberi természet fokozatán létegességgel kell bírnia, hacsak az emberi természetben lényeges ellenmondást nem akarunk felállitani, mi képtelenség volna. – Midőn tehát illykép az ész az örök béke eszméjét a nemzetek társadalmi viszonyaira nézvesti mintaképül olly komolyan fölállitja és sürgeti, ez által nem czéloz egyebet, mint hogy a nemzetek, valamint az emberiségnek, úgy a társadalmiság s barátságnak is közös köteléke által összefűzetvén, kölcsönös viszonyaikat nem erőhatalom, hanem az ész által szabályoztassák; hogy cselekvényeikben ne esztelen önkényt, vagy ösztöneik és szenvedélyeik vak rohamát, hanem az igazság és méltány ész-megállapitotta örök szabályait kövessék; hogy a had kegyetlen kényszerét mennyire csak lehet szelidebb eszközökkel pótolják; hogy anyagi, politikai és erkölcsi állapotukat folyton és mindinkább tökélyesbitsék[119] s illy módon egyszersmind napról-napra nagyobbodó tökélyre s jólétre vitessenek s az örökbéke eszméjét folytonos megközelités által mindjobban valósitsák s eként rendeltetésök végczélját, menynyire az emberi természet korlátolt volta engedi, elérjék. – Igaz ugyan, hogy e feladatok teljes fölfogása után óriásnak látszik ama hézag, melly egyrészt az ész-követelte eszme, másrészt a nemzetek jelenleges állapota közt elterül; de nincs miért kétségbeesnünk, hogy a nemzetek folytatólag, lassu ugyan, de biztos lépéssel földi rendeltetésök ama kitünő polczát mindinkább meg nem közelitendik, habár az arra való teljes felemelkedhetés az emberi nemnek nem is fogna sikerülni. – Hogy az emberi nem e polczot előbb-utóbb csakugyan elérheti, a gyakorlati ész bizton igéri, melly ellenmondását képezné önmagának, ha követelménye eszméileg olly fenségesnek, s gyakorlatilag meg lehetetlennek bizonyulna. – Az emberi nem elé kitüzött czélok e legnemesbikére útal a természeti dolgok egyetemes rendje s világegyetemi összefüggése, mik az emberi nemet ellenállhatlanul oda vonják, hova ennek kitünő rendeltetése, hova a csaknem határtalan tökélesedésre képes emberi természet, hova az emberek társas viszonyai s különösen állami intézményei, hova végre az

[119] (201. §. f) Minő eszközökkel és intézmények által mozdithatni elő a nemzetek anyagi, politikai és szellemi tökélesedését? a politika mutatja meg bővebben. – V. ö. Krug i. ért. és Dikaeol. 98. §. – Likawetz J.: Nat. 280. §. – Szibenliszt: Inst. T. I. 257. §.

érzéki és szellemi világ egyetemes folyása, a mindeneket szándéka szerint kormányzó, emberi nem sorsát a magasból intéző s azt czéljához vezető legbölcsebb Isteni Gondviselés őrszeme alatt irányulnak és törekszenek.[120]

[120] (201. §. g) A fentemlitett eszközök mellett legfoganatosb hatással van e czélra az europai nemzetek kölcsönös emberség és miveltsége, mellynél fogva azok, mint ugyanazon nagyobb europai társadalom tagjai, az igazság és méltány elveinek kölcsönös társadalmi viszonyaik körül való tiszteletben tartására és követésére magokat kötelezetteknek nyilván vallják; mint ez Klüber: I. m. 34. és 35. §.-ban igy fejti ki bővebben: „Das gegenseitige politische Verhältniss der souverainen Staaten von Europa beruht gegenwärtig nicht auf einer Vereinigung zu einem Staaten-System, auch nicht zu einer Völker-Republik, noch weniger zu einem grossen Welt-Staat (im Sinne Wolfs u. a.), überhaupt nicht auf allgemeinen ausdrücklichen Verträgen. – Aber es hat sich (durch einen Zusammenfluss verschiedener höchst wichtiger politischer Umstände) wie verabredet, allmählig unter den europäischen Staaten vom christlichen Glaubensbekenntniss eine ziemlich allgemeine Übereinstimmung gebildet, nicht nur in der Öffentlichen Handlungsweise, sondern auch in gewissen Vertrags-Stipulationen. – Fast allgemein wird izt diese Übereinstimmung, wenn auch nicht durchgehends als strenges Recht, doch als Europäische Völkersitte, zuweilen mit der Kraft moralischer Nothwendigkeit betrachtet, und unter manchen Staaten ist sie selbst der Form nach in strenges Recht übergegangen, soweit man sie durch ausdrückliche oder stillschweigende Verträge sanctionirt hat. – Auf solche Weise von unsichtbaren Banden umschlungen betrachten sich die christlichen Mächte von Europa izt wie Genossen eines sittlichen Vereins, dem sich nun auch der einzige nicht-christliche Staat in Europa, die osmanische Pforte, einigermassen nähern zu wollen scheint. – Selbst einige ausser-europäische Staaten, wie die Vereinigten Staaten von Nordamerika (u. unlängst Brasilien) haben sich durch die That und ausdrücklich (Martens: récueil. IV. k. 196. old.) für den Beitritt zu dieser Genossenschaft erklärt" s a t. – Miért is mi sem gátolja már, hogy e társaságba a világ többi részeit ellepő nemzetek is, a mivelődés és polgárisodásban gyarapodván, legalább lassanként Amerika példájára belépjenek s igy elvégre a nemzetek egyetemes szövetségének amaz eszméje, mellynek a bölcselők és politikusok, de Grot.-tól Kantig az emberi nemet csaknem egyhangu biztatással megnyerni iparkodtak, némileg legalább valósitassék. – E mindenekfölött üdvös óhaj teljesültének szerencsés előjele tünt fel Europa nemzeteinek az e földrész leghatalmasb fejedelmei által 1815-ben megkötött úgynevezett szent-szövetségben (v. ö. Krug: La sainte alliance. Lipcse 1816. – Willemer: Über das Verhältniss der Zeit zum heiligen Bunde. Frankf. 1818. 8. – Die Idee des heiligen Bundes, Paulus Sophronizon-jában. II. k. l. f. Frankf. 1820. 8. – Considérations sur les vrais intérêts de l'Europe rélativement à la sainte alliance. Journal de Francf. 1817. 98. sz. és Allg. Zeit. 1817. 101. és 110. sz.) mellynek a nemzetek előtt ünnepélyesen kihirdetett és igazság, emberiség és egély elmulhatlan alapján nyugvó elvei, valamint egy részről e fejedelmeknek természetjoggali legbensőbb egyetértését tanusítják, és ez örök közjog irányában mintegy hódolatot fejeznek ki, ugy másrészről a polgárisodás és egyetemes miveltség fényének emberi nem körében folyton és mindinkább való

12

CSARADA JÁNOS: A TÉTELES NEMZETKÖZI JOG RENDSZERE

(RÉSZLETEK)

(1910)

6. §. A HÁBORÚ JELENTŐSÉGE A NEMZETKÖZI JOG SZEMPONTJÁBÓL

Azok a támadások, melyek némely oldalról a miatt érik a nemzetközi jogot, mert az még manapság is végső esetekben a háborúra támaszkodik, csak azt bizonyítják, hogy nincsenek tisztában sem a nemzetközi jog, sem a háború fogalmával. A háború nem jogi kérdés, mert a jog eszközei nem eléggé hatályosak, hogy az egyének között az erőszakot, a nemzetek között a háborukat végleg megszüntessék. A háborút úgy kell felfogunk, mint a természet rendjének egy kiegészítő részét, mert a természet organikus világában állandó békét sehol nem találunk és az ember sincs kivéve az alól az általános törvény alól, mely a létért való küzdelem fölött uralkodik. A történet elég példát nyujt arra, hogy alkotmányos jogokat, szabadságot, fegyverrel kellett kivívni, vagy a meglevőt megvédeni, valamint arra is, hogy az emberek rombolási kedve hová fajulna (pl. a párisi commune), ha a társadalom szervezett fegyveres ereje meg nem fékezné.

A háboru ezenfelül ma már határozott szabályoknak is van alávetve, melyeket a művelt népek kivétel nélkül kötelezőknek elismernek. A jelenkor népei nem törekednek többé egymás kiirtására, háboruikban kerülik a felesleges kegyetlenkedést, sőt a humanizmus követelményeinek is alávetik magukat, a mennyiben azok a háború czéljával összhangba hozhatók.

---

elterjedésével tartós béke, biztonság s nagyobb tökély és jóléttel megáldott századok jövetére reményt nyujtanak, – egy szájjal ismételvén az emberi nem boldogulhatásához szükségkép megkivántató amaz üditő béke, s ama kor utáni vágyat, mellyről a római költők fejedelme olly megragadón énekli: „Aspera tum positis mitescent secula bellis, / Cana Fides et Vesta, Remo cum fratre Quirinus / Jura dabunt: dirae ferro et compagibus arctis / Claudentur belli portae. – Furor impius intus / Saeva sedens super arma, et centum vinctus ahenis / Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento." – Virg.: Aeneid. 1. 291–296.

Így fogva fel a háborút, az a független államok n. k. életében mint jogos karhatalom jelentkezik, mint ilyen a n. k. jog egyik hatalmas biztosítékát képezi, melyre az államoknak szükségük van, valahányszor a megsértett jogrend békés eszközökkel többé helyre nem állítható.

De nem is mondotta soha senki komolyan, hogy a n. k. jog feladata volna a háborukat örökre megszüntetni a nemzetek között. Ha már a polgári társadalom törvényei sem képesek teljesen leküzdeni az emberi természetben rejlő erőszakos hajlamok kitöréseit és megakadályozni a párbajokat az egyének között, annál kevésbbé remélhető, hogy a nemzetek lemondjanak a háború eszközéről, midőn lényeges jogaik sérelméről van szó, vagy éppen létérdekeik vannak koczkára téve.

A n. k. jognak feladata a háborúval szemben arra szorítkozhat csupán, hogy azoknak romboló hatását a jog eszközeivel enyhítse és hogy oly intézményeket létesítsen, a melyek lehetővé teszik a békeállapotnak minél tartósabb biztosítását.

7. §. A NEMZETKÖZI JOG TERÜLETI HATÁLYA

I. Nem tartozik a nemzetközi jog lényegéhez, hogy annak szabályai mindenütt különbség nélkül érvényben legyenek, a minthogy gyakran előfordul, hogy ugyanazon állam területén is különféle jogok vannak gyakorlatban. Így a tételes nemzetközi jognak sincs általános hatálya, hanem szabályai csak bizonyos területen nyernek alkalmazást. Ez a terület magában foglalja azokat az európai államokat, melyek kezdettől fogva a nemzetközi jog elveihez alkalmazkodtak és magukat e jogközösségbe beleélték, továbbá azokat a területeket, melyek európai államok által gyarmatosíttattak, tekintet nélkül arra, hogy függőségi viszonyukban megmaradtak-e, vagy elszakadva, függetlenekké váltak, végre azokat az államokat, melyek az európai kulturától eltérő, vagy azzal ellentétes alapon fejlődtek, idők folyamán azonban e jogközösségbe felvétettek.[1]

A nemzetközi jog gyakorlata tehát egész teljességében bizonyos kulturállapothoz van kötve, de ez nem jelenti azt, mintha ez a jogrendszer kizárólag csak európai műveltségű, vagy csupán keresztény népekre nyerhetne alkalmazást, mert tanait bármely világrészben, bármely vallási felfogástól függetlenül

[1] (16.1.) Holtzendorff: Handbuch des Völkerrechts. I. köt. 14. s k. l.

lehet követni, hanem ez magában foglalja azt a követelményt, hogy azok a népek, melyek a nemzetközi forgalomban mint egyenjogú alanyok érvényesülni akarnak, az állam rendeltetése és az emberi élet észszerű czéljai tekintetében, a keresztény népek jogközösségében kifejlődött elvekhez és fogalmakhoz alkalmazkodjanak.

Erre világos példát nyújt nekünk Japán, mely 1868-ban megszüntetvén a hűbériséget és helyreállítván a császári hatalmat, az országot aránylag igen rövid idő alatt európai szellemű államá alakította át. 1889 óta a szabad államokénak megfelelő alkotmánya van, törvényei nem kevésbbé tökéletesek mint az európaiak, de a nemzetközi jog terén is a művelt államok színvonalára emelkedett. 1886-ban belépett a genfi vörös kereszt konvenczióba, a következő évben pedig az 1856-iki párisi tengerjogi deklarácziót kötelezőnek elismerte. Állami területét az európai hatalmakkal kötött szerződések folytán korlátlanul megnyitotta az idegenek forgalmának és a nemzetközi kereskedelemnek. Az európai hatalmak figyelmét különösen 1894-ben Kinával vívott háborujával vonta magára, mely nemcsak hadi erejének tökéletes szervezetéről és vezetéséről, hanem arról is meggyőzte a hatalmakat, hogy a japáni hadvezetőség a háboru egész folyama alatt a nemzetközi jog elveihez lelkiismeretesen alkalmazkodott. Az európai államok ezt követőleg 1894–1897 közötti időben kötött szerződésekben[2] elismerték, hogy Japánban úgy a törvényhozás mint a birói jogszolgáltatás annyira megfelel az európai követelményeknek, hogy a konzuli biráskodás fentartása ott feleslegessé vált.[3] Így Japánnak a többi kulturállamokkal való egyenjogúságához többé semmi kétség sem férhet.

A kevésbbé czivilizált államokkal a kulturállamok szerződéseket kötnek, irányukban tehát a nemzetközi jog csak a szerződések alapján és szorosan azoknak határain belül nyer alkalmazást. Ilyen államok Kina, Perzsia, Sziám, Kongo stb. Jellemző tulajdonságuk, hogy területük csak részben áll nyitva a n. k. forgalom előtt. A szerződésileg szabályozott viszonyokon kívül az államok érintkezése a nem czivilizált népekkel még jelenleg is túlnyomólag önkényen alapul, melyet csak a kormányok lelkiismerete és a keresztény humanizmus tekintetei enyhítenek némileg.[4] Az eljárást a nemzetközi

[2] (17.1.) Nagy-Britannia 1894, Oroszország 1895, Francziaország 1896, Magyarország–Ausztria 1897. Fleischmann: Völkerr. Quellen 273. l.

[3] (17.2.) Siebold: Der Eintritt Japans in das europäische Völkerrecht 1900. Nagao Ariga: La guerre sino-japonaise au point de vue du droit international.

[4] (17.3.) Felemlíthetjük, hogy Angliában 1882-ben Herbert Spencer kezdeményezésére egy „Anti Agression League", Francziaországban 1884-ben Leroy Beaulieu elnöklete alatt

jogi kapcsolaton kívül álló népek irányában a belső ügyeikbe való gyakori beavatkozások jellemzik, melyeknek tárgyát európai kereskedelem és hitel, európai alattvalók, hitsorsosok s hittérítők kiváltságai és érdekei képezik.

A mondottakból arra az eredményre jutunk, hogy a nemzetközi jog terjedése az európai befolyás nyomait követi. Érvényességének határai szorosan azért meg nem határozhatók, mert azok a szerint változnak, a mint a körülmények az érintett befolyás terjedésére kedvezők vagy kedvezőtlenek. Az európai kulturának minden területhódítása a nemzetközi jog terjedését vonja maga után, ellenben minden területveszteség a régi állapotba való visszaesést jelent.

Első rész: A nemzetközi jog alanyai

Kilenczedik fejezet: Az államok, mint a nemzetközi jog alanyai

57. §. A nemzetközi jogalanyiság lényege és feltételei

A nemzetközi jog jogalanyoknak csak államokat ismer el, melyek rendelkezési szabadságuknál fogva jogaikat érvényesíteni, kötelezettségeiket teljesíteni képesek. Nemzetközjogilag csak államok válhatnak jogosultakká és kötelezettekké. Ennek a jognak tárgyát tehát kizárólag államoknak egymás közötti viszonyai, czélját pedig állami érdekek védelme képezi. Ebből is megállapítható, hogy védelmét ki nem terjesztheti az ellenkezőre is, vagyis az államok érdekeibe ütköző külön törekvésekre, partikuláris érdekekre és czélokra.

A *nemzetiségi iskola* híres megalapítója, Mancini hirdette először, hogy a nemzetközi jog alapját egyedül a *nemzetiségi elv* képezheti. Mint a turini egyetem első nemzetközi jogi tanára 1851 jan. 22-én tartott székfoglaló előadásában[5] nagy lelkesedéssel fejtegette, hogy a nemzetközi jognak alanyai nem az államok, hanem az ethnografiai értelemben vett népek, vagy nemzetek. Olaszországban, annak akkori politikai helyzetéből könnyen kimagyarázhatólag, ez a doktrina lelkes követőkre talált, de kihatott annak határain túl is és III. Napoleonban megtalálta hatalmas protektorát. Már a

(v. ö. czikkét a Revue des deux Mondes 1882 okt. számában) a Société française pour la protection des indigènes des Colonies és hasonló más jótékony egyletek keletkeztek az elnyomott népek sorsának enyhítésére.

5 (187.1.) Della nazionalitá come fondamento del diritto delle genti Prelezione, 22 gennaio 1851.

schlezwig-holsteini kérdésben is ennek az elvnek nevében szólalt fel, olasz politikája pedig teljesen annak uralma alatt állott, csakhogy merész álomképei, melyeket magának a latin fajokról alkotott, vele együtt elenyésztek.[6]

Ma már senkit meg nem téveszthet egy olyan okoskodás, mely azon erősködik, hogy az államnak jogilag preciz, meghatározott fogalmát egy bizonytalan ethnográfiai fogalommal helyettesítse, sem meggyőző hatása nem lehet egy olyan feltevésnek, mely szerint egy nemzetközi jogrendnek csak egy nemzetiségű, egy nyelvű államok képezhetik biztos alapját. Európának felbontása nemzetiségi elemeire oly hanyatlást vonna maga után minden irányban, a milyent alig lehet elképzelni.[7]

Pasquale Fiore[8] szerint a római katholikus egyház jogi személyiségéhez semmi kétség nem férhet. Egy élő organizmus. Központi kormánynyal, tehát jogcselekvési képességgel bir és hatásköre a területi birtoktól független. Csakhogy a római egyház viszonyát az egyes államokhoz nem a nemzetközi jog szabályozza. Az egyház, cselekvényeiért, nemzetközileg nem felelős, valamint a sérelmek, melyek az egyházat egyes államok részéről érik, nem képeznek nemzetközi sérelmeket. Viszályok az egyházzal nem az egyetemes egyházra, hanem csak a viszályt támasztó államegyházra járnak hátrányokkal.[9]

Igaz, hogy a pápa, a ki élén áll ennek a hatalmas egyháznak nemzetközjogilag elismert szuverén személy, de az államok nemzetközjogi alanynak mégsem tekintik, nemzetközi tanácskozmányaikra meg nem hívják.[10] Mert nemzetközileg csak államok képviseletéről lehet szó. Ha a pápa, a ki olasz területen székel, az olasz királylyal egyenjogúan hivatnék meg ilyen tanácskozmányokra, az olasz állam területét két szuverén képviselné. Ekkép

6 (188.1.) Lieber: De l'idée de la race latine et de sa véritable valeur en droit international. Rev. du droit Int. I–III.

7 (188.2.) Találóan jellemzi ezt a kérdést Thiers-nek 1867 márcz. 14-én a franczia képviselőkamarában elmondott híres beszédjének következő passzusa.: «Si la doctrine des nationalités signifie quelque chose de sérieux, c'est ceci: qu'il faut que tous les États, ou tout au moins la pluspart des États soient composés d'une seule race, de peuple de même origine et parlant la même langue… À ces conditions, aucun États n'aurait le droit d'exister. Pour vouloir qu'une pareille théorie fût appliquée – pour qu'elle fût practicable – il faudrait le reporter à mille ans en arrière.

8 (188.3.) Trattato di diritto internationale publico. 1891.

9 (188.4.) A franczia szeparáczió kemény csapást mért a kath. egyházra Francziaországban, de semmikép nem érinti annak helyzetét a többi államokban, pl. Magyarországban.

10 (189.1.) Pl. az 1899 és 1907-iki hágai konferenczián.

a pápának nemzetközileg elismert felségjogai és kiváltságai egy független terület birtokának hiányát nem pótolhatják.[11]

Éppen így – sőt ennél még kevésbbé tekinthetők nemzetközi jogalanyoknak: a többi hitfelekezetek szervezett egyházai; továbbá tartományok, községek, testületek, társulatok és nemzetiségek, mint az államon belől létező kulturkörök.

Nem alanyai a nemzetközi, jognak *a fejedelmek és ezeknek, illetőleg az államoknak követei,* mert nemzetközi állásuk és jogosítványaik az államon alapulnak. Mint az államok reprezentativ organumai, mandatáriusai, önálló nemzetközi jogokkal nem birnak. Ha megszűnik hatalmuk, vagy mandátumuk lejár, akkor szereplésük is megszünik a nemzetközi viszonyokban. De ez nem zárja ki, hogy bizonyos jogok és kiváltságok részükre fenntartassanak, mint ezt pl. trónjukról lemondott fejedelmeknél látjuk.

Végre az egyének a nemzetközi viszonyokban csak mint valamely állam polgárai szerepelhetnek. Nemzetközileg elismert jogosítványaik csak az által az állam által védhetők meg, melyhez alattvalói viszonyban állanak.

De a nemzetközi jogalanyiság elismerése sem biztosít az államoknak egyenlő jogokat. Így a czivilizált államok kapcsolatában csak azok az államok tekinthetők *egyenjogú alanyoknak,* melyeknek intézményei, törvényei, szokásai a nemzetközi jog követelményeinek megfelelnek, a nemzetközi érintkezések szükségességét, az érdekek szolidaritását elismerik, végre a jogszabályok alkalmazásában, a viszonosság feltétele mellett, a kulturnépek felfogásához alkalmazkodni képesek.

Nem egyenjogú alanyai az államok nemzetközi jogi kapcsolatának olyan államok, melyek társadalmi szerkezetük vagy intézményeik hiányossága vagy az állam hivatása, czélja felől a kulturállamoktól lényegesen eltérő felfogásuknál fogva a tételes nemzetközi jogszabályok viszonos alkalmazásának feltételeit nélkülözik.

Így Törökországot 1856-iki párisi szerződés felvette ugyan az európai államok kapcsolatába, de egyenjogúsága még maig sem vált teljessé. Világosan mutatja ezt a hatalmak gyakori beavatkozása Törökország belső ügyeibe,[12] valamint az is, hogy a Portának azt az óhaját, hogy területén a konzuláris biráskodást megszüntessék, mindeddig nemcsak nem teljesítették, hanem ellenkezőleg annak egy megfelelőbb szervezetet adni törekednek.[13]

[11] (189.2.) A pápa kivételes nemzetközi jogállásáról az 60. §.

[12] (190.1.) Pl. legújabban az örmény mészárlások miatt.

[13] (190.2.) Az 1891. évi XXXI. törvényczikk. A konzuláris biráskodás szabályozásáról.

Ilyen államok a szabályok alkalmazását illetőleg nem igényelhetnek egyenlő elbánást azokkal az államokkal, melyek a nemzetközi jog feltételeihez alkalmazkodnak.

A *vad törzseket* az írók legnagyobb része egyszerűen kirekeszti a nemzetközi jogalanyok köréből. Ez a nézet csak azzal a megszorítással fogadható el, hogy ha ilyen népségek teljesen társadalmi szervezeten kívül élnek, de nem fogadható el ez a nézet azzal a titkos hátsó gondolattal, hogy erőszakos és kapzsi hódításoknak igazolásul szolgáljon.

Sőt a czivilizált államok, midőn ilyen törzsekkel érintkezésbe lépnek és őket a jogok tiszteletére, vagy kötelességek teljesítésére szorítják, ezt mint jogi személyek teszik, kell tehát, hogy a másik fél jogi személyiségét is elismerjék.[14]

Abból tehát, hogy egy nép kívül áll a czivilizált államok jogi kapcsolatán, még nem következik, hogy az általános emberi érintkezések körén is kívül állónak tekintessék. Ilyen népeknek is jogosult igényük lehet, hogy az ember erkölcsi természetén gyökerező és az ész által követendőknek elismert jogokból, pl. a szerződések megtartása, az élet és a tulajdon biztonsága, a család és az egyén becsületének tiszteletben tartása stb. ki ne zárassanak.

58. §. AZ ÁLLAM MINT NEMZETKÖZI JOGALANY

Az államfogalmát következő három lényeges alkotó elem határozza meg.

a) a *nép,* mely annak szocziális alapját

b) a *terület,* mely geografiai alapját

c) az *államhatalom,* mely politikai és ethikai alapját képezi.

Nemzetközi értelemben szuverénnek csak azt az államot tekinthetjük, mely nemzetközi jogosítványait: a hadviselést, szerződéskötést, külképviseletet önállóan és függetlenül gyakorolja és kifelé szabad rendelkezési joggal bír.[15]

[14] (190.3.) Ez mutatkoznék abban az esetben, ha pl. egy jogtalanul támadó európait a súlyosan fenyegetett benszülöttek egy államonkívüli területen ölnének meg. Ebbeli cselekvényüket, a mennyiben az birói eljárás tárgyává tétetnék, Európában is jogosnak kellene elismerni. Épp így az általános emberi jogok védelme is független bármely törvény hatályától. A rabszolgakereskedés ennélfogva állami hatalom alatt nem álló területeken is üldözendő. Holtzendorff: Handb. d. Völkerrechts. II. köt. 7. l.

[15] (191.1.) Holtzendorff: Völkerr. II. 2. §.

Így az *amerikai Egyesült-Államok* szövetséges, vagy rész államai habár közjogi viszonyukban a szövetséghez, független szuverén államoknak (sovereign and independent states) tartják magukat, nemzetközjogilag ilyeneknek nem tekinthetők, mert nem bírnak az államok lényeges kellékeivel.

1. Egyeseknek vagy magántársaságoknak gyarmatosítási vállalatai még akkor sem, ha az anyaállamtól nyert kiváltságok alapján felségjogokat, különösen hadviselési jogot gyakorolnak. Például szolgálnak:

a) az angol keletindiai társaság, mely 1660-tól 1784-ig (East India Bill) állami önállósággal bírt és az indus fejedelmekhez való viszonyában függetlenül gyakorolta a hadviselési, a béke- és szerződéskötési, valamint a külképviseleti felségjogokat. Csakhogy mindezek a jogok az anyaállamtól nyert privilegium folytán illették meg és ez, az indiai lázadás elnyomása után 1858-ban megszünt;

b) a mai *angol gyarmatosító társaságok* (Chartered companies) a Nigeren, Kelet- és Dél-Afrikában;

c) a *német új-guineai társaság,* mely szintén állami felségjogokat gyakorolt, az 1899 márcz. 27-iki rendelet folytán ezek a német birodalomra mentek át;

d) A nemzetközi Kongó társaság már 1884 és 1885-ben, tehát a berlini konferenciát megelőzőleg, kötött szerződéseiben[16] elérte a hatalmaknál, hogy lobogóját egy „barátságos állam" lobogójának ismerték el. Ez az elismerés kétségtelenül be nem következhetett volna egy állam tényleges létének feltételezése nélkül. A Kongó területet államnak még sem tartották addig, a míg a Kongó konferenczia febr. 23–26-án tartott üléseiben a „Kongó államot" a nemzetközi jogi kapcsolatba formálisan is fel nem vette.[17] De úgy a konferenczia határozata, mint ennek alapján a belga király 1885 okt. 1-én kelt nyilatkozata csupán egy már létező tény megállapítását képezi.

2. *A német városok Hanza-szövetsége* sem volt valóságos állam, daczára nagy hatalmának és a nemzetközi jogok fejlődésére gyakorolt befolyásának.[18]

3. *Szervezett hadipártok,* pl. a franczia forradalom idején a Vendée fellázadt lakossága, 1809-ben Schill csapatai Németországban, 1813-ban a tiroliak, 1860-ban Garibaldi szabad csapatai államnak, akkor sem tekinthetők, hogy

16 (192.1.) Fleischmann: id. m. 193.

17 (192.2.) Moynier: La fondation de l'État indépendant du Congo an point de vue juridique 1887. Fauchille: Rev. gen. du droit intern; I. 409. II. 409. Jozon: L'État indip, du Congo 1900. Stangel: Der Kongostaat 1903.

18 (192.3.) L. feljebb 20. §.

ha az államterület egy részét tényleg hatalmukban tartják. Csak mint jogosult hadviselő felek ismertetnek el, de nem mint állam, mely független hatalmat tételez fel és mely ki nem alakulhat mindaddig, a meddig a régi állam hatalma fennáll.

4. Nem állam, még közjogi értelemben sem, *egy nemzet, mint etnografiai fogalom,* mert nincs szervezete, mely által közös akaratát érvényesítheti.

5. Végre *a nomád népek* pl. a néger törzsek közép Afrikában, a benszülöttek Ausztráliában, a vándor tatárok közép Ázsiában, s habár ilyen népekkel is köthetők nemzetközi szerződések,[19] államnak azért nem tekinthetők, mert nem bírnak saját területtel. Ellenben semmi fontossággal nem bír ennek a kérdésnek szempontjából az állam kormányformája, vagy annak alkotmánya.

Az állam konkrét politikai intézményei habár látható befolyást gyakorolnak a külső viszonyokra, a n. k. forgalom fejlődését előmozdítják vagy akadályozzák, még sem képezheti a jelen tudomány feladatát, azoknak értékét mérlegelni, helyességük vagy helytelenségük fölött itélni. Ez a belső államjog körébe tartozik. A nemzetközi jog feladata a belső állami intézményeknek a külső jogviszonyokban tényleg mutatkozó hatásait bírálni és a megfelelő eljárást megállapítani. Egyébként a n. k. jog a művelt államokat, tekintet nélkül kormányformájukra, egyenjogú alanyoknak elismeri.

Épp ily kevéssé bírhat ebből a szempontból fontossággal az államok politikai súlya, tényleges hatalma. Nagyhatalmak, kis államok nem jogi kifejezések. Mert bár tagadhatlan, hogy a nagyobb hatalom, gazdagság és műveltség politikailag bizonyos előnyöket biztosíthat, de jogilag véve az államok, legyenek azok nagyok vagy kicsinyek, erősek vagy gyengék, gazdagok vagy szegények, feltéve, hogy a n. k. jog követelményeinek megfelelnek, mint jogalanyok egymás között teljesen egyenlők.[20]

[19] (192.4.) Így kötöttek az államok szerződéseket a nomád turkomannokkal, hogy emberrablásaikat és egyes néger törzsekkel, hogy a rabszolga kereskedésüket megakadályozzák. Bluntschli: Modern. Völkerr. 20. §.

[20] (193.1.) Szuverén államok jelenleg francia nevük betüsoros rendjét követve, a következők:

Európában: I. A német birodalom. II. Ausztria-Magyarország (Bosznia és Herczegovina bekebelezett tartománynyal). III. Belgium. IV. Dánia (Kiváltságolt tartományai, Izland és farői szigetek). V. Spanyolország (gyarmatokkal). VI. A franczia köztársaság (Tunisz, Annam, Cambodja, Madagaszkár oltalmi viszonyban álló területekkel és gyarmatokkal). VII. Nagy-Britannia és Irland (India császárság, a kanadai birtok, gyarmatok és Cyprus, mint megszállt és kormányzott területtel). VIII. Görögország. IX. Olaszország (San Marino független oltalmi viszonyban álló állam. Gyarmatokkal

Tizedik fejezet: Az államok nemzetközi alapjogai[21]

67. §. A NEMZETKÖZI ALAPJOGOKRÓL ÁLTALÁBAN

Alapjogok alatt nemzetközi értelemben az államoknak azokat a jogait értjük, melyek az államoknak, mint a nemzetközjogi alanyoknak lényegéből, szuverénitásuk természetéből folynak, semmi különös elismerésre nem szorulnak, hanem mindenütt szükségképen előállanak, a hol egy állam létezik. Ha mégis előjön, hogy ilyen jogok is szerződésileg elismertetnek, az nem egyéb, mint kifejezett megállapítása egy önmagából folyó ténynek.

Az alapjogok nélkül, melyeket a nemzetközi jog minden államra egyenlően kiterjeszt, egyik sem érvényesíthetné magát a nemzetközi kapcsolatban, sőt annak tagjává sem válhatnék.

Egy állam, mely alapjogait elidegenítené, megsemmisítené állami önállóságát. Olyan szerződések tehát, melyek valamely állam alapjogait sértik vagy csonkítják, jogellenesek, vagyis nem kötelezők. Támadások pedig, melyek ilyen jogok ellen irányulnak, minthogy azok az államok lételétől elválaszthatlanok, minden esetbe casus belli-t képeznek.

Az alapjogok fogalmából minden államra az a kötelesség hárul, hogy minden többi államot a nemzetközi kapcsolat egyenjogú tagjának elismerje és minden oly cselekvénytől tartózkodjék, mely azoknak önállóságát sérti.

Újabb időben örvendetes haladást tapasztalunk úgy a népek, mint a kormányok felfogásában arra vonatkozólag, hogy minden állam szabadon ápolhatja érdekeit, jólétét, jogait és szabadságát és hogy az államok hadereje

---

Kelet-Afrikában). X. Lichtensteini herczegség. XI. Luxemburg nagyherczegség. XII. Monaco herczegség. XIII. Montenegro fejedelemség. XIV. Hollandia (Pais bas. Gyarmatokkal). XV. Portugália (Gyarmatokkal). XVI. Románia. XVII. Oroszország (félszuverén állam Chiva, kiváltságolt tartomány Finnland). XVIII. Szerbia. XIX. Svédország. XX. Norvégia. XXI. Svájcz szövetséges állam. XXII. Törökország (Ottomán birodalom) protektori jogokkal és több kiváltságolt területtel. XXIII. Bulgária királyság 1908 okt. Elszász-Lotharingia német birodalmi tartománynak birodolmi állammá alakítása folyamatban van. […]

21 (252.1.) Bluntschli: id. m. 62–107. §§. Calvo: id. m. I. köt. III. könyv. Lawrence: Comm. II. 187. sk. l. Martens: Précis 116. sk. §§. Pradier-Fodéré: Traité I. k. 164–353. sz. Wheaton: Elément 12–14. §§. Rivier: Principes, I. k. IV. könyv. Bonfils: Manuel IV. fej. Ullmann: Völkerr. 29. §. Gareis: Institutionen 24. §. Twiss: Law of nations I. k. 143. l. Hall: Intern. Law 7. §. Liszt: Völkerr. 7. §. Heilborn: System 280. sk. l.

a saját védelemnek, nem pedig a mások függetlensége megtámadásának szolgál eszközül.[22]

Az államoknak, mint nemzetközi jogalanyoknak elismerése és a személyiséget sértő jogtalan tények kizárása biztosítja az államokat, hogy akaratukat szabadon érvényesíthetik a nemzetközi jogélet minden viszonyában és hogy a nemzetközi forgalomban minden cselekedetük jogosnak tekintetik, a mennyiben más államok jogait nem sérti.

Az államnak alapjogait különböző írók úgy terjedelemre, mint tartalomra, különféleképen fogják fel. Némelyek csak az önfentartás, a belső önállóság és függetlenség jogát számítják az alapjogok közé. Mások kiterjesztik azokat az egyenlőség, a tisztelet, a publicitás, a külforgalom, a tulajdon és az önsegély jogára. Ebből némelyek[23] azt következtetik, hogy e jogoknak alapja igen bizonytalan és azoknak tana sem eléggé kifejtve, sem kellőleg megállapítva nincs a nemzetközi jogban.

Csakhogy ezek a különbségek csupán a fogalmak megjelölésére, tehát oly szempontra vonatkoznak, melynek semmi súlya nincs. Az alapjogokat az *egy önfentartás* jogában lehetne összefoglalni és annak összes folyományait összefoglalni a következő tételben:

A nemzetközi jognak egy alapföltevését képezi, hogy az államok jelenlegi függetlenségükben és tényleges tulajdonságaikkal, mint az államok nemzetközi kapcsolatának egyenjogú tagjai léteznek.[24]

Végre az alapjogok fogalmából lényegileg következik, hogy azoknak megszorítása a nemzetközi életviszonyok bármely körében jogilag csupán a nemzetközi jog szabályainak kiterjedtebb magyarázatában (pl. czivilizálatlan népekkel szemben), vagy az államok önkorlátozásának konkrét tényeiben gyökerezhet.

22 (253.1.) A német birodalmi gyűlést 1870 február 14-én megnyitó trónbeszéd. Gareis: id. m. 81. l.

23 (253.2.) Ullmann: id. m. 79. l.

24 (253.3.) En réalité il n'y a pour les État… qu'un seul droit primordial… le droit à l'existence. Du droit à l'existence, découlent le droit de conservation et celui de liberté. Le droit de conservation engendre le droit de perfectibilité, de défense, de sureté. Du droit à la liberté se déduisent le droit de souverainité et celui d'indépendance. De la souverainité decoulent les droits de domaine de legislation, de juridiction. De l'indépendance, ceux d'égalité, et de respect mutuel, de légation, de traité, de guerre, de libre commerce. Mais tous les diverses denominations c'est un même droit… le seul reéllement fondamental, *le droit à l'existence.* Bonfils: Manuel 123. l.

Minden állam kétségen kívül szabadságában áll egyik vagy másik alapjogának gyakorlásáról valamely irányban lemondani. Csakis ilyen értelemben tekinthetők az alapjogok korlátozhatóknak. Ép így csak a jogozott alany szabad elhatározásából eredhet az, hogy ilyen jogok szerződések tárgyaivá is válhatnak.

Az államok alapjogai a következők:

1. Jog az önfentartásra.
2. Területi jog.
3. Jog a függetlenségre és szabadságra.
4. Jog a tiszteletre.
5. Jog a nemzetközi érintkezésre.

68. §. JOG AZ ÖNFENTARTÁSRA[25]

Minden államnak, mint erkölcsi személynek, joga van léte első pillanatától fogva az önfentartáshoz, mely életjogától elválaszthatlan és mely területének védelmét, anyagi javainak fejlesztését, gyarapítását is magában foglalja. Az állam egy élő organizmus, mely tönkre megy, ha nem képes fejlődni, erősödni és haladni.

Egy állam belső vagyoni jólétének bármily szerencsés gyarapodása, növekedése nem szolgálhat indokul arra, hogy a többi államok azt ellenezzék vagy akadályozzák. A XIX. századot jellemző élénk gazdasági harczban látjuk ugyan, hogy egyes államok kereskedelmi és ipari kifejlődését a szomszédok miképen törekednek elnyomni, miképen ragadják el tőlük a külkereskedelem útjait, hogy a saját gazdagságukat növeljék, de ez nem jogtalanság, hanem egy, valamennyi államot megillető, közös jognak gyakorlása. Ez a szabad verseny, melyben részt venni minden államnak egyenlő joga van és melyben a győzelem mindig az erősebbé.

Minden államnak kétségtelenül jogában áll magát emberi erőszakból eredő oly veszélyek ellen megvédeni, melyek lételét vagy biztonságát fenyegetik. Ez alatt nemcsak a támadás elhárítását értjük, de a közvetlenül fenyegető veszélynek preventiv intézkedésekkel megelőzését is.

[25] (254.1.) Heffter: Völkerr. 30. §. Martens (Bergbohm): I. k. 73. §. Trawers-Twiss: Law of Nations, I. köt. 106. §. Phillimore: Comm. I. 253. sk. l. Bulmerincq: Völkerr. 203. sk. l.

Ebből folyólag minden állam a védelem szükséges eszközeiről: szárazföldi, esetleg tengeri haderőről úgy területe belsején, mint annak határain erődítményekről és a napjainkban különösen fontos szövetségekről más államokkal – gondoskodni tartozik. Joga van megtiltani idegeneknek a várak, erődítmények, arzenálok megközelítését, a hadi kikötőket elzárni, idegeneket a saját területén felügyelet alá helyezni, és a kémkedést, mint az állam biztonságát veszélyeztető bűntettet, súlyos büntetéssel sujtani.[26] Általában megengedettnek kell tartani mindazoknak az eszközöknek alkalmazását, melyek az állam saját védelmére szolgálhatnak a nélkül, hogy a szomszéd népeket nyugtalanítsák vagy biztonságukat veszélyeztessék. De a védelem joga nem terjedhet odáig, hogy annak ürügye alatt békés népek szabadsága megtámadtassék.

Az angolok eljárása 1807-ben, midőn Kopenhágát ostrom alá fogták, mert a dán kormány vonakodott a flottát az angoloknak kiszolgáltatni, a mit az angolok azért követeltek, mert nézetük szerint a dán flotta könnyen Napoleon kezébe eshetett, mely esetben ő azt egyenesen az angolok ellen használta volna fel, a hatalommal való visszaélésnél, önfentartás ürügye alatt, egyébnek nem tekinthető.[27]

A védelmi jog gyakorlati alkalmazásának csak akkor van helye, ha a külső támadás vagy annak bekövetkezhető veszélye az állam biztonságát kétségtelenül fenyegeti.

Ebből a szempontból Martens ellenkező nézetével szemben, határozottan jogtalan ténynek kell tekintenünk II. Frigyesnek erőszakos betörését Szászországba (1756-ban) az alatt az ürügy alatt, hogy Bécs, Pétervár és Drezda között titkos alkudozások folytak Poroszország feldarabolását illetőleg. A történet ezt a feltevést nem igazolta, sőt azt a király saját minisztere is megczáfolta.[28] Ebben a kérdésben más álláspontra helyezkedni nem volna egyéb, mint szabad utat nyitni az önkényes erőszakosságnak.

Sokkal nehezebb annak a kérdésnek eldöntése: mennyiben ismerhető el az államoknak az a joga, hogy önvédelemből egy másik államnak veszélyes arányú növekedését erőszakosan megakadályozzák. Grotius, Vattel G. F., Martens, Klüber és mások nem tartják megengedhetőnek, de doktrínájukhoz

[26] (255.1.) A kémkedést béke idején minden országban üldözik és büntetik. Különböző törvényhozásokra utal Bonfils: id. m. 127. l. 13. jegyz.

[27] (255.2.) Ezt vallják az angol írók is túlnyomó részben. Eltérő nézeten van Hall: Intern. Law. p. 230. Martens: Völkerr. 73. 1.

[28] (255.3.) Feljebb 30. §.

számos megszoritást fűznek. Vattel hosszasan értekezik a kérdésről és a végén ellenmondásba keveredik. Az újabb írók közül Heffter egy állam növekedésének puszta tényében még nem lát okot ellentállásra a többiek részéről, de ha egy már magában véve hatalmas állam bármely jogczímen (házasság, cessio) még tovább akarja hatalmát fokozni, a többi államoknak joguk van azt megakadályozni, a nélkül, hogy az arra irányzott lépések jogsértést képeznének. Ellenben Bluntschli és a modern olasz iskola publicistái, hogy a német birodalom és az olasz királyság alakulását igazolják, szivesen hozzájárulnak valamely állam bármely terjedelmű növekedéséhez még akkor is, ha az kisebb államok rovására történnék, föltéve, hogy ugyanahhoz a nemzetiséghez tartoznak. Veszélyes tan, mely minden ambicziónak könnyen tért nyithat a szerzett jogok megsértésére.

A kérdést absolute eldönteni azért nem lehet, mert semmikép meg nem határozható, hogy a növekedésnek meddig terjed a jogos határa.

Jogilag minden állam szabadon növelheti területét és hatalmát, valameddig ez által más államok jogait nem sérti. Ez esetben a közvetlenül sértett államnak, esetleg szövetségeseinek és illetve azoknak, melyek tényleges állapotát garantirozták, jogukban áll az ellen felszólalni, sőt azt meg is akadályozni. De nem szabad a jogokat az érdekekkel és a jogot általában a politikával összezavarni.[29]

A védelmi intézkedések az állam területén belül, vagy azon kívül foganatosíthatók.

Például a következő esetek szolgálhatnak:

Az 1838-iki angol kanadai lázadás idején az országos hatóságok arról értesültek, hogy amerikai területen, az Egyesült-Államok alattvalóinak részvételével egy „Carolina" nevű hajót szerelnek fel oly czélból, hogy az a felkelőknek hadiszereket és fegyveres csapatokat szállítson. Az angolok ennek folytán a hajót amerikai területen elfogták, lefegyverezték és a Niagara vízzuhatagon lebocsájtották. Az amerikai kormány hivatkozva területi fenségjogának megsértésére, panaszt emelt és elégtételt követelt, de attól később önkényt elállott, midőn az angol kormány kimutatta, hogy erre az eljárásra az önvédelem kötelessége kényszerítette.[30]

A második eset 1873-ban, a kubai lázadás idején történt, midőn a spanyolok nyilt tengeren elfogták az amerikai lobogó alatt haladó „Virginius" nevű

[29] (256.1.) Rivier: Lehrbuch, 183. l.

[30] (257.1.) Phillimore: Comm. I. 255. l. Hall: Intern. Law. 227. l.

hajót és miután kitünt, hogy az hadi dugárút szállít a felkelőknek, elkobozták. Az amerikai kormány ebben az esetben is erélyesen tiltakozott, de panaszát elejtette, midőn kimutatták az önvédelem jogosságát és midőn a végén az is kiderült, hogy nevezett hajó az amerikai lobogót jogtalanul használta.[31]

Az önfentartási jog érvényesítése és az államnak azon kötelessége között, minélfogva más államok jogait tisztelni tartozik, összeütközés támadhat. Ilyen esetben az önvédelemé az elsőség. Primum vivere. Egyének föláldozhatják magukat, de egy kormánynak sem állhat jogában az állam létét, vagy annak lényeges elemeit feláldozni.

Az okozott sérelmek a végszükségben találják mentségüket, de nem szabad a kellő mértéken túl menni, a károkat pedig meg kell téríteni.[32]

69. §. A területi jog (Jus territoriale)[33]

I. Minden államnak joga van egy bizonyos nagyságú területhez, melyen megélhet, magát fentarthatja és tevékenységét kifejtheti. A területi jog szorosan összefügg az önfentartási joggal és az államnak szabad cselekvési és intézkedési jogát foglalja magában a saját területén. Ez különösen *a közigazgatási és kormányzati* cselekvényekre vonatkozik, melyek az államnak más államokhoz való viszonya és illetve ezeknek alapjogai által a következő korlátozásoknak vannak alávetve:

1. Egy államnak sem áll jogában fenségjogait más állam területén gyakorolni, állami intézeteinek, hatóságainak vagy közhivatalainak hatáskörét más államnak területére kiterjeszteni.[34]

Az állam területén idegen hatóságok semmi hivatalos funkcziót nem végezhetnek, a konzuloknak ehhez az államhatalom külön engedélyét (exequatur) kell kikérniök. A policzia vagy a csendőrség nem eszközölhet elfogatásokat idegen területen (A Schnabele eset 1887 április havában.)[35]

31 (257.2.) Hall: u. o. 232. l.

32 (257.3.) Régebben az ú. n. droit de convenance minden államot arra jogosított fel, hogy érdekösszeütközés esetében más államok ellen úgy járhatott el, a mint ez saját érdekeinek leginkább megfelelt. Heffter: 26. §. Rivier: id. m. 184. l.

33 (257.4.) Klüber: Europ. Völkerr. 123. §. Heffter: Völkerr. 67. §. Bluntschli: Moderne Völkerr. 276. §. Holtzendorf: Handbuch II. 45. §. Martens: Völkerr. I. k. 74. §. Ullmann: Völkerr. 75. §. Rivier: Handbuch 24. §. Liszt: Völkerr. 8. §. Bonfils: Manuel 338–344, Pradier-Fodéré: Traité, II. 612. §. Twiss: Law of Nations I. 140. §.

34 (258.1.) Martens: Précis 78. §. Martens (Bergbohm) 74. §.

35 (258.2.) Franczia tanúk vallomása szerint az elfogatás franczia területen történt. A tényállást nem lehetett biztosan megállapítani. Szabadon bocsájtatását a birodalmi kanczellár

2. Nem áll jogában egyik államnak sem, akár közvetlenül, akár közvetve olyasmit tenni, a mi egy más állam lételét, vagy annak természetes elemeit veszélylyel fenyegeti.

Ebből folyólag egy államnak sem áll jogában egy másiknak alattvalóit kivándorlásra csábítani, vagy épen elégületlenségre, lázadásra ingerelni.

Midőn II. Katalin czárnő 1763-ban Poroszország és több német állam alattvalóit Oroszországban való megtelepedésre hivta fel, ez ellen az illető kormányok erélyesen felszólaltak. Ép így tett a magyar kormány Mária Terézia idejében, midőn ugyancsak Oroszország részéről valóságos agitáczió indult meg a magyarországi szerbek között, hogy a Dél-Oroszországban fekvő Uj-Szerbiába telepedjenek meg.[36]

3. Saját területén sem áll jogában az államnak olyat tenni vagy megengedni, a mi czéljában vagy eredményében más állam jogait sértené vagy integritását megtámadná.

A román kormány nemzetközi kötelességeit sértené meg, ha útját nem állná a magyarországi területek elszakítására irányuló irredentista törekvéseknek, hasonlóképen az olasz kormány is szemben az osztrák területekre áhitozó olasz irredentával.[37]

II. A területi jog kiterjed minden, a területen létező, dologra különösen az ingatlan dolgokra, melyek a helyi törvényhozásnak és birói joghatóságnak vannak alávetve.

Az állam megtilthatja idegeneknek ingatlan javak szerzését, vagy azt bizonyos feltételekhez kötheti. Ugyanez áll idegen államoknak, államfőknek vagy ezek képviselőinek ingatlan birtok szerzéséről. Ingatlan javakra vonatkozó dologi keresetek tehát akkor is, ha a felperes vagy alperes területen kívüli személy volna, annak az államnak birói joghatósága alá tartoznak, melynek területén az ingatlanok feküsznek. Ez az elv, mely általánosan el van ismerve, magyarázatát abban találja, hogy a ki idegen területen dologbeli jogot szerzett, ezzel önkényt alávetette magát a területi hatalom dologi joghatóságának. Ugyanez alá a szempont alá esik egy területen kívüli személy ingatlan birtokának alávetése az állam kormányzati (pl. pénzügyi) hatalmának.

---

táviratilag rendelte el, mert mint határvám hivatalnok hivatalos minőségben lépett német területre és mint ilyen a nemzetközi jog oltalma alatt állott.

36 (258.3.) A magyar királynő követe a pétervári udvarnál 1752-ben formális panaszszal fordult az orosz kormányhoz, hogy a bécsi orosz követ a magyar szerbeket kivándorlásra lázítja és követelte, hogy attól eltiltassék. Martens: id. h.

37 (259.1.) Liszt: Völkerr. 7. §. II. 1. pont.

III. Az állam területi fenségjoga kiterjed az összes személyekre, a kik területén tartózkodnak. Az államnak ez a joga két irányban állapítható meg: *a)* saját polgári irányában akkor, midőn ezek külföldön tartózkodnak; *b)* a belföldön tartózkodó idegenek irányában (ld. alább 118. és 119. §§.).

IV. Nincsenek alávetve az állam területi hatalmának a *területenkívüli személyek,* kik idegen területen is megtartják saját illetőségüket és összes személyes viszonyaik hazai törvényeik szerint ítélendők meg.

A területenkívüliség jelentősége abban áll, hogy e kiváltságban részesülő idegenek fölött az állam sem birói, sem rendőri, sem általában kormányhatalmat nem gyakorolhat, ellenük végrehajtást el nem rendelhet, annál kevésbbé foganatosíthat.[38]

Területenkívülieknek tekintetnek: 1. maguk az idegen államok. 2. Idegen uralkodók és államfők. 3. A pápa mint nemzetközileg elismert szuverén személy. (L. feljebb 60. §.)[39] 4. Idegen államok diplomácziai képviselői. 5. Az európai és amerikai államok konzuljai nem keresztény államokban. 6. Az állam engedélyével annak területén tartózkodó idegen hadcsapatok.[40] 7. A nemzetközi bizottságok tagjai bizonyos korlátozások mellett. 8. A keresztény államok alattvalói, ú. n. kapitulácziók alapján tágkörű mentességet élveznek a nem keresztény államokban, ezeknek területfenségi hatalma alól.

A területenkívüliség kiterjed azokra a dolgokra is, melyek exterritoriális személyek használatára rendelvék (például követségi palota, annak butorzata, a követ kocsija, stb.).

A mi a hajókat illeti, az általános gyakorlat területenkívülieknek tekinti: 1. a hadihajókat; 2. azokat a hajókat, melyeken idegen uralkodók utaznak és kizárólagosan az ő használatukra szolgálnak. Ha egy uralkodó az utazó közönséggel közösen használ egy hajót, az exterritoriálitás csak az általa elfoglalt helyiségekre terjed ki. 3. Az állam tulajdonát képező és annak szolgálatára

38 (259.2.) Kivéve az ingatlan javakat.

39 (260.1.) Olaszországban a pápa exterritorialitása a garanczia-törvényen alapul.

40 (260.2.) Ez csak béke idején történhetik, midőn egy állam szabad átvonulást enged területén egy idegen állam hadcsapatainak. Nem oszthatjuk tehát Liszt nézetét (Völkerrecht 8. §. IV. *d),* mely szerint a tényálláson mit sem változtat, vajjon az illető állam engedélyén alapul-e vagy nem (Invasions armée), mert ellenséges terülen nem a területenkivüliség, hanem a hadi jog szabályai nyernek alkalmazást. Például a franczia invázio Spanyolországban 1824-ben a veronai kongresszus határozata folytán. Az orosz csapatok átvonulása Románia területén 1877-ben. Francziaország egyes területeinek megszállása német csapatok által 1871-ben, a hadi sarcz kifizetéseig stb. Rivier: Handbuch, 211. l.

rendelt hajók, valamint 4. egy szabadabb felfogás, de nem általános gyakorlat értelmében, bizonyos állami szolgálatra, pl. posta- vagy csomag-szállításra rendelt állami hajók is.[41]

A területenkívüliség elveit az illető címek alatt tüzetesebben fejtjük ki.

V. A területi jognak további korlátozásai azokból a természetes viszonyokból származhatnak, melyek közt az egyes államok egymás mellett léteznek és melyek alól egy állam sem vonhatja ki magát a nélkül, hogy a viszonyok természetes rendjét meg ne zavarja. Ebből következik, hogy:

1. Egy államnak sem áll jogában az idegen területtől elvonni azt, a mi a természeti viszonyoknál fogva illeti.

2. Egy államnak sem áll jogában a vizek természetes lefolyását megváltoztatni vagy meggátolni. (Semper hæc est servitus prædiorum inferiorum ut natura profluentem aquam recipiant 1. 1. §. 22. D. de aqua 39. 3.)

Ha tehát egy tó vagy egy nagyobb vízmedencze idegen területről nyeri a szükséges vízmennyiséget, a vizen nem történhetik oly változás, mely által az rendes lefolyásában gátoltatik és a túlsó államra a víznek eddig gyakorolt használati joga (pl. malomjog) lehetetlenné válik.

VI. A területi fenségjog, miként az államhatalom általában, önkényt is megszorítható bizonyos kötelezettségek által más államok javára.

Így keletkeznek az úgynevezett *állami szolgalmak,*[42] melyeknek foganatja vagy abban áll, hogy az állam *eltűri* egy idegen állam fenségjogainak gyakorlatát saját területén (pozitiv szolgalmak) vagy az állam valamely fenségjogát *nem gyakorolja egy* más állam érdekében (negativ szolgalmak).

a) A negativ szolgalmak közé tartozik:

1. Az állam hadseregének, várainak vagy hadihajóinak korlátozása.

Így az 1867 május 11-iki londoni szerződés megszüntette Luxemburgnak vár jellegét, az erődítmények lerombolását elrendelte és megtiltotta, hogy azok helyébe újak emeltessenek. Az 1878 julius 13-iki berlini szerződés megtiltotta Montenegronak, hogy a Bojána mentén erődítményeket emeljen és kötelességévé tette Bulgáriának a területén létező összes várak és erődítvények lerombolását. Az 1881 jul. 2-iki konstantinápolyi szerződés átengedvén

41 (260.3.) Stoerk: Holtzendorff II. 122. §. Heffter: 2. §. Bluntschli: 135. sk. §§. Liszt: 8. §. IV. Calvo: I. 560. sk. l. Phillimore: II. 178. sk. l. Heilling: L'exterritoritalité. A hajók területenkivüliségéről. Perels: Internationales öffentliches Seerecht 13., 15. §§.

42 (261.1.) Clauss: Die Lehre von der Staatsdienstbarkeit 1894. Holtzendorff: id. m. II. k. 52. §. Moser: Nachbarliches Staatsrecht 239. l. Klüber: Europ. Völkerr. 137. §. Bluntschli: id. m. 353. §. Martens (Bergbohm): Völkerr. I. 95. §. Pradier-Fodéré: Traité, II. 83. §.

Görögországnak Thessalia és Arta egy részét, elrendeli, hogy Arta öblében fekvő erődítvények lerombolandók és béke idején újak nem építhetők.

Az 1856 március 30-iki párisi szerződés úgy Törökország, mint Oroszország hadihajóinak számát a Fekete-tengeren korlátozta.[43] Utóbbinak kötelességévé tette a Fekete-tenger partján levő várainak lerombolását és megtiltotta az Aland szigeteknek megerősítését a Balti-tengeren.[44]

2. Negativ szolgalomnak tekinthető, midőn a kötelezett állam jogszolgáltatási hatalmát a jogosult állam alattvalói irányában nem gyakorolhatja.[45]

3. Midőn az állam jogai az egyház felett korlátoltatnak.[46]

4. Bizonyos területeknek vagy alapítványoknak engedett kiváltságok és exemcziók, pl. a Szent-Föld kiváltságai a török birodalomban.

b) Pozitiv szolgalmak:

1. Az idegen államnak az a joga, hogy a kötelezett állam utait csapatai részére használja. Vagy midőn:

2. a kötelezett állam megengedi, hogy a területére menekült gonosztevőket, katona-szökevényeket a jogosított állam saját közegeivel elfogathassa, vagy ott birói, rendőri joghatóságot gyakorolhasson. Végre

3. a kötelezett állam területén a vasutakat, táviróvonalakat, a vám- és postahivatalokat kezeli,[47] vagy vizein a tengeri és egészségügyi hatóságot gyakorolja.[48]

Az a kérdés merül itt fel, mennyiben alkalmazható a magánjogi szolgalmak fogalma az államok jogainak ilyennemű korlátozására. Liszt szerint ez jogilag téves felfogást képez, mert eltekintve attól, hogy a prædium dominum helyébe a jogosult állam és hozzátartozói lépnek, ilynemű jogosítványokban nem találjuk fel a dologi jelleget. Ha például Oroszország egy franczia szigeten

43 (262.1.) Ezt megszüntette az 1871 március 13-ki londoni szerződés.

44 (262.2.) Lásd feljebb 44. §.

45 (262.3.) Erről alább a konzuláris jogban.

46 (262.4.) Pl. az olasz államé, hol az összes egyházi javadalmakat a pápa adományozza, és pedig Rómában és hat suburbicán megyében korlátlanul, a királyság egyéb részeiben exequatur-hoz kötött kinevezési joggal. Garanczia-törvény.

47 (262.5.) Oroszország a kivai khánnal és bokkarai emirrel 1873-ban kötött szerződésekben jogot nyert az Amur-Daria balpartján hajóállomásokat, vámraktárakat stb. állítani. Az uj-fundlandi halászat kérdéséről Geffken: Question de la pêcherie de Terre-Neuve, Rev. du droit intern. 1890.

48 (262.6.) Így Ausztria-Magyarország a berlini szerződés alapján ezt a jogot a montenegrói tengerpart mentén gyakorolja. Oroszország kizárólagos joga a Kaspi-tengerre Perzsia részét terhelő szolgalomnak tekinthető. Rivier: u. o.

szénállomást rendez be és a szigetet később Anglia szerzi meg, épen nem állapítható meg, hogy ez elődjének kötelezettségét eo ipso átvenni tartozik. Ellenkezőleg ilyen esetben az elidegenítőnek kötelessége a vele szemben jogozottat kárpótolni, ha csak ez, midőn az elidegenítés megtörtént, az által, hogy ahhoz minden fentartás nélkül hozzájárult – jogáról le nem mondott.

Másképen áll a dolog akkor, hogy ha a felségjogok megszorítására irányuló kötelezettség valamely közös érdek következtében és egy közös, például kongresszusi, határozat alapján terheli a kötelezett államot.[49] Ilyenkor a kötelezettség a területen marad és a területtel együtt annak mindenkori birtokosára megy át. De még ebben az esetben sem látszik indokolhatónak és ezt a nézetet mi is elfogadjuk, hogy az államhatalom közjogi természetű korlátozására, a szolgalmak magánjogi fogalma alkalmaztassék.

70. §. JOG A FÜGGETLENSÉGRE ÉS SZABADSÁGRA[50]

Függetlenség alatt az állam önelhatározási, cselekvési es intézkedési jogának teljes szabadságát értjük, kizárásával bármely idegen befolyásnak, a nemzeti élet követelményeinek minden irányában.

Ebben a jogban az állam szuverén hatalmának teljessége nyer kifejezést. A függetlenség és szuverénitás egymást föltételezik, egyik a másik nélkül nem képzelhető. A félszuverén államok csak korlátolt függetlenséggel birnak, de a mely mértékben az részükre elismerést nyer, az ezeket is mint alapjog illeti meg, épen úgy, mint a szuverén államokat.

Függetlenségre való jogából kifolyólag:

1. Minden állam szabadon állapítja meg belső politikai szervezetét, alkotmányának formáját, vagy azt megváltoztathatja egészen tetszése szerint. Ilyen változások ellen a többi államok jogosan akkor sem szólalhatnak fel,

[49] (263.1.) Pl. midőn Chablais és Faucigny területek az 1860 márcz. 24-iki turini szerződés folytán Szardiniától franczia birtokba mentek át. III. Napoleon elismerte ezen területeknek a bécsi kongresszusi akta 92. szak. biztosított semlegességét és annak bármely változtatását a nevezett aktát aláírt hatalmak hozzájárulásától tette függővé. Liszt: id. m. 8. §.

[50] (263.2.) Holtzendorff: II. 15. §.. Blumerincq: Völkerr. 23. §. Ullmann: id. m. 29. §. Liszt: id. m. 6. §. Gareis: Instit. 26. §. Rivier: Handb. 22. §. Pradier-Fodéré: id. m. I. 287. §. Calvo: Traité, I. 105. §. Chrétien: Principes du droit intern. Droit de souverainité, 198., 235. l.

ha valamely monarkikus állam köztársasággá, vagy viszont átalakul, vagy ha abszolut kormány-formáját alkotmányos kormányformával cseréli fel.

Így Francziaország kormányformája a XIX. században (1830, 1848, 1852, 1870) többféle változáson ment keresztül, a nélkül, hogy a hatalmak részéről bármely kisérlet történt volna Francziaország belügyeibe beavatkozni. Még az 1848-ki forradalom ellen sem foglaltak állást, daczára annak a jelentékeny visszahatásnak, melyet az Németországban és az Olasz félszigeten előidézett. Ujabban 1889-ben Brazilia alakult át császári monarkiából köztársasággá, a nélkül, hogy bármely oldalról kisérlet történt volna Brazilia autonom jogaiba beavatkozni.

2. Az államoknak, midőn nemzetközi szerződés folytán egy új államot létesítenek, jogukban áll az új államnak létezését, mely jó részben az ő művük, bizonyos alkotmányos feltételekhez kötni. Az új állam elfogadván létének függetlenségét, a feltételeknek, melyekhez az kötve van, önkényt veti alá magát, köteles tehát azokat meg is tartani.

Így a berlini szerződés Románia, Szerbia és Montenegró független államiságát bizonyos feltételekhez kötötte. A hatalmak a nevezett államokra, valamint Bulgáriára kötelezőleg kimondották, hogy „a felekezeti különbség senki ellen föl nem hozható indokul arra, hogy polgári hivatalok, köztisztségek vagy méltóságok viseléséből vagy bármely foglalkozásoknak, a nevezett államok területén üzéséből kizárassék."

Románia, a hol az 1866-ki alkotmány 7. §-a értelmében honosságot csak keresztény vallású idegenek nyerhettek, 1879. okt. 13-ki törvényében, a berlini szerződés fenti rendelkezésének megfelelően kimondja, hogy „idegenek bármely vallásfelekezethez tartoznak, polgárjogot nyerhetnek Romániában" stb. (1. §.) Az 1895-ki berlini akta az új Kongó államra a szabad kereskedelem, valamint a folyók szabad hajózásának elvét, kötelezőnek mondotta ki. Semmi kétséget nem szenved, végre, hogy a rabszolgakereskedés minden új államnak feltétlenül megtiltható volna.

3. Függetlenségénél fogva minden állam szabadon határozza meg úgy az államfő, mint hatóságainak czímeit, czímereit és elnevezéseit. Minden állam olyan czímet adhat fejedelmének, a milyen neki tetszik. Királyát császárnak, herczegi vagy nagyherczegi fejedelmét királynak nevezheti. De ilyen intézkedés csupán az államot és hozzátartozóit kötelezheti, a többi államokat csak akkor, ha azt elismerték.

Az 1818-ki acheni kongresszuson az európai öt nagyhatalom (Pentarchia) kimondotta, hogy „jövőben sem a szuverének, sem házuk herczegei czímének

semmiféle oly változtatását sem fogják elismerni, mely nem az ő előzetes jóváhagyásukkal történt." És visszautasították a királyi címet, melyet a hesseni választófejedelem akart fölvenni, „attandu que la demande de S. A. R. n'est justifier par aucun motif satisfaisant."

Ujabban ilyen címek felvétele semmi nehézségekbe sem ütközött,[51] mindazáltal az államoknak bizonyos mértékben közös érdekük, hogy a czím és rang, melyet egy állam igényel, tényleges helyzetének és az államok társaságában elfoglalt állásának valóban megfeleljen és annak elismerése ma is még ehhez az általános feltételhez van kötve.[52]

4. Végre minden államot a teljes bel- és külügyi szabadság illeti meg. Az előbbinek alkatrészei a törvényhozói, kormányzói hatalom, hivatali felségjog, stb., az utóbbihoz tartozik, a külpolitikának önálló intézése, a haderő szervezése és fejlesztése, n. k. szerződések kötése, követek, konzulok kinevezése, a n. k. szolgálat egyéb közegeinek megválasztása és kirendelése, stb.

1. A beavatkozásról (Interventio)[53]

Az államoknak joga a függetlenségre és szabadságra a beavatkozási jogot a limine kizárja. A nemzetközi jog ilyen szabályt nem statuálhat, mert önmagával jönne ellentmondásba. Az államoknak tehát oly autoritativ beavatkozása, mely más államoknak akár belső, akár külső cselekvési szabadsága ellen irányul, a mai nemzetközi joggal összeférhetetlen. Ilyen kisérletek az államoknak elismert és biztosított függetlensége és szabadsága ellen intézett jogtalan támadásnak tekintendők.[54]

Ennek folyományát képezi, hogy:

1. Egy állam sem állítható idegen állam bíróságai elé, hacsak nem ingatlan javakra vonatkozó dologi keresetről van szó, vagy nem vetette magát önként alá az idegen állam birói illetékességének.

[51] (265.1.) Pl. Románia királyának címe (1881. márcz. 26. törv.), Szerbia királyáé (1882. márcz. 6-ki törvény alapján), II. Lipót belga király 1885-ben Souverain de l'État indepandant du Congo címet vette fel. Legujabban (1908 okt.) a bolgár fejedelem királyi czimének felvétele. Régibb gyakorlatra példákat l. feljebb a 66. §-ban.

[52] (265.2.) A czím elismerésének jelentősége abban áll, hogy a míg az be nem következik, annak birtokosa a nemzetközi érintkezésekben semmi igényt nem tarthat az azzal járó tiszteletjogokra.

[53] (266.1.) Strauch: Zur Interventions Lehre, 1879. Geffken: Holtzendorff, Handb. IV. köt. 38. §. és a fentebb id. m.

[54] (266.2.) Ullman: id. m. 139. §. Liszt: id. m. 65. 1.

Az irodalomban és a törvénykezési gyakorlatban ma még túlnyomólag ez az elv uralkodik. Másrészről azonban hangsulyozni kezdik azt az ellenvetést, hogy abban az esetben, ha az állam nem mint ilyen, hanem mint magánvállalkozó, pl. mint gyáros szerepel, az idegen állam birói joghatóságának, akarata ellenére is, alávethető. De az általános törvénykezési felfogás ma még az ellenkező nézetet vallja és ebből az következik, hogy magánjogi vitás esetek önálló államok között csak barátságos egyezség vagy választott birósági uton nyerhetnek megoldást.

1876-ban egy belga kereskedő követelésének biztosítására birói zárlatot eszközölt ki a török kormánynak az antwerpeni kikötőben levő ágyuira. A brüsszeli török követ tiltakozása következtében a felsőbiróság a zárlatot feloldotta.[55]

2. Egy állam sem szabhat a másiknak törvényeket, egyik sem követelheti a másiktól, hogy a kormányzásban bizonyos elveket kövessen, vagy bizonyos intézményeket megszüntessen. Végre

3. egy államnak sem áll jogában a másikra bizonyos alkotmányt ráerőszakolni, vagy ennek alkotmányában változásokat követelni, vagy ilyeneket meggátolni.[56]

De ezek az elvek csak az ujabb idők nemzetközi jogában fejlődtek ki és nyertek általánosabb elismerést. A történelemből számos esetet idézhetünk, melyek az ellenkező eljárásról tanuskodnak. Sőt a XIX-ik század első negyedében a szent szövetség tagjai, mint európai Pentarchia politikai hegemoniát gyakorolt a többi államok fölött és azoknak belügyeibe formális beavatkozási jogot vindikált magának.[57] De éppen a beavatkozás története legvilágosabban

[55] (266.3.) Az esetről Holtzendorff: Jabrbuch für Gesetzg. ini d. Reich, 1877. 179. l. kimutatja, hogy a belga bíróságnak nincs juriszdikciója a török állam fölött és a zárlatot jogtalannak nyilvánítja.

[56] (267.1.) Az 1764-ki lengyel alkotmány eltörölte a liberum veto intézményét, de a beavatkozó és később osztozkodó hatalmak ezt meggátolták.

[57] (267.2.) Ennek a rendszernek alapgondolatát Metternich 1821 máj. 12-ki körsürgönyében következőleg fejtette ki: „Les changements utiles ou nécessaires dans la législation et dans l'administration des États ne doivent emaner que de la volonté libre, de l'impulsion réfléchie et éclairé de ceux que Dieu a rendu responsables du pouvoir. Tout ce qui sort de cette ligne conduit nécessairement au désordre, aux bouleversements, à des maux bien plus insupportables que ceux que l'on prétend guérir. Pénétrés de cette vérité éternelle, les Souverains n'ont pas hésité à la proclamer avec franchise et vigueur; ils ont déclaré qu'en respectant les droits et l'indepandance de tout pouvoir légitime, ils regarderaient comme légalement nulle et désavouée par les principes qui

igazolja annak tarthatatlanságát és azért minden esetben a be nem avatkozás elvének elismeréséhez vezetett. A szent szövetség beavatkozása az olasz és spanyol belügyekbe oly czélból, hogy ott az abszolut monarkia helyreállíttassék, a természetes fejlődést csak ideiglenesen volt képes meggátolni és éppen ilyen szerencsétlen volt ujabban III. Napoleon kissélete Mexikóban, franczia fegyverek segítségével, egy császári monarkiát alapítani.

2. A beavatkozás esetei

A mondottakból kétségtelenül megállapítható, hogy a nemzetközi jog alapszabályát *a be nem avatkozás elve képezi.* A beavatkozás csak mint kivétel fordulhat elő és azt csak fontos okok igazolhatják. Ilyen okok a következők:

1. Ha a beavatkozást az illető állam maga kéri, vagy abba beleegyezik. (Pl. Oroszország beavatkozása 1849-ben Ausztria kérelmére.)

2. Ha ez a jog szerződésileg megállapíttatott, pl. garanczia következtében és az érdekelt fél, vagy a felek egyike azt igénybe veszi.[58]

3. Egy államnak olyan magatartása vagy eljárása, mely egy másik állam létérdekeit veszélyesen fenyegeti vagy tényleg sérti. Hogy az alattvalók érdekeinek védelme mennyiben szolgálhat indokul a beavatkozásra, erről alább 118. §.

Ellenben meg nem engedhető, hogy a beavatkozási jog valamely államnak azon, akár alapos, akár alaptalan, nézetére alapíttassék, hogy azt az általános emberi vagy kultúrai érdekek védelme szükségessé teszik (pl. az Egyesült-Államok beavatkozása a kubai kérdésbe 1898.), mert ezzel minden önkénynek tág kapu nyittatnék.

Épp így jogtalan minden beavatkozás harmadik független államok ügyeibe, melynek czélját „elnyomott törzsrokonok" felszabadítása képezi (pl. Görögország a krétai kérdésben 1897.), mert minden államnak oltalmazó joga,

---

constituent le droit public de l'Europe, toute prétendue réform opérée par la révolte et la force ouverte". Martens: Nouv. Rec. V. p. 644. Helyesen jegyzi meg Heilborn: „Formailag a Szent Szövetség az államok szabadságát nem tagadta. Elméletileg elismerte az alatt a feltétel alatt, hogy ezt a jogot az állam törvényes hatalma gyakorolja és hogy ez rendszabályainak alkalmazásánál független legyen. De tényleg az államok szabadságát megsemmisítette". Ullmann: Völkerr. 309. l. Rivier: Principes I. 398t sk. l.

58 (268.1.) Így garantirozta az 1832 máj. 7-ki londoni szerződés Görögország alkotmányát, az 1831 nov. 15-ki londoni egyezmény Belgium függetlenségét, stb., 1. tört. rész.

különös egyezményektől eltekintve, csupán a hozzátartozókra, saját alattvalóira szorítkozik.[59]

Az európai hatalmak, vallási okokból is, jelesül „az elnyomott hitsorsosok" érdekében, gyakran beavatkoztak. A modern nemzetközi jog a beavatkozásnak ezt az esetét sem ismeri el jogosnak, eltekintve attól, hogy ilyen beavatkozásnak hátterét leggyakrabban nem is vallási, mint inkább politikai érdekek képezték. Pl. régebben Oroszországnak, később az európai hatalmaknak kollektiv beavatkozása, vallási érdekek védelmének ürügye alatt, Törökország belső ügyeibe.[60] De általában megengedhetőnek tartják a beavatkozást oly esetben, midőn a keresztény lakosságot nem keresztény államok területén barbár módon üldözik és mészárolják.[61]

Arra a kérdésre: mennyiben adhat okot beavatkozásra egy polgárháború? az irodalomban eltérő nézetekkel találkozunk. Vattal, G. F. Martens, Hefftter, Fiore és mások annak helyt adnak, mert nézetük szerint az államoknak kötelességük a nemzetközjogi kapcsolat egyik tagjának belső zavarok által feldúlt rendjét helyreállítani, és a békés forgalom és kereskedelem akadályait elhárítani. Csakhogy ez az argumentum elégtelen, hogy arra ilyen fontos jog támaszkodhassék. Egy államot sem illetheti meg más államok belső rendjére felügyelni. Egy nép sem kényszeríthető, hogy egy gyűlölt kormányrendszert eltűrjön csak azért, hogy e miatt más államok békés forgalma vagy kereskedelmi érdekei hátrányt ne szenvedjenek. A nemzetközi érintkezés jog, de nem egyszersmind kötelesség.[62] Egy államnak sem áll jogában egy másikat személyiségében megtámadni, hogy bizonyos hátrányokat elhárítson, vagy különös előnyöket magának biztosítson.[63] A kérdésre határozottan megfelelni azért nem lehet, mert annak következményei a forradalmi mozgalom kiterjedésétől és a külső viszonyokra gyakorolt hatásától függnek.

Egy makacsul folytatott és anarchikus állapotokat előidéző polgárháború, melynek erőszakos kitörései a mozgalom szinhelyének határain túl átcsapnak és más államok érdekeit állandóan veszélyeztetik, ezeknek beavatkozására vezethetnek.[64]

[59] (268.2.) Liszt: Völkerr. 38. l.
[60] (269.1.) Bonfils: id. m. 315.
[61] (269.2.) Pl. a keresztény üldözések Kínában, vagy az örmény vérengzések Törökországban.
[62] (269.3.) Bonfils: id. m. 285., 310.
[63] (269.4.) Caniazza-Amari: Trattato di Diritto intern. publ. II. IV.
[64] (269.5.) Ullmann: id. m. 310. l.

Végre megengedhetlen a beavatkozás abból az okból is, hogy a civilizáció körén kivül eső népségekre az európai kultúra áldásai kiterjesztessenek. Ha az európai államok a humanizmus nevében jogot formálnak arra, hogy Afrika néger fejedelmeinek belső ügyeibe avatkozzanak, akkor igazolni kell a hatalmaknak a franczia forradalomba való beavatkozását is (1793). Mert a szabadság jogára egy nép csak addig tarthat igényt, valameddig más népeknek ezt a jogát a maga részéről tiszteletben tartja.[65]

Az előadott esetek mindegyikében a beavatkozás több állam részéről is történhet. Ez a *kollektiv intezvenczió,* mely vagy kollektiv garanczián, vagy önálló egyezményen is alapulhat. A hatalmi egyensúlyt veszélyeztető eseteken kivül, a hatalmak kollektiv eljárása akkor látszik indokoltnak, ha valamely állam magatartása egyenesen szembehelyezkedik a nemzetközi jog alapelveivel.[66]

Igy az 1856-iki párisi szerződés folytán a hatalmak beavatkozási jogot nyertek Törökország ügyeire. Erre támaszkodva Anglia és Ausztria-Magyarország a st. stefanoi előzetes békekötés után a további béketárgyalásokba beavatkoztak.[67]

A beavatkozástól meg kell különböztetni:

1. A *közvetítést* (mediatio), vagyis az összes érdekelt felek megegyezésével egy harmadik államnak közbelépését valamely vitás kérdésben.

2. Az *intercessiót,* vagyis harmadik állam vagy államok részéről önkényt felajánlott jó szolgálatokat (bons offices).[68]

3. A *kooperácziót,* vagyis katonai támogatást, melyet valamelyik állam egy másiknak érdekében annak beleegyezésével nyujt.

65 (270.1.) Bonfils: id. m. 322.

66 (270.2.) Geffken: Holtzendorff, Handb. des Völkerr. II. 158. l. Ullmann: id. m. 310. l. Ritzier: Principes I. p. 403.

67 (270.3.) A berlini szerződés 61. §-ában a porta kötelezte magát, hogy haladéktalanul életbe lépteti azokat a reformokat, melyek az örmények által lakott tartományok helyi viszonyainak javítására és a cserkeszek és kurdok ellen való biztonságára szolgálnak és kijelentette, hogy a foganatosított rendszabályokat ellenőrzés czéljából időről-időre közölni fogja a hatalmakkal. Ezen a kijelentésen alapult a hatalmak beavatkozása 1895-ben az örmények érdekében.

68 (270.4.) Csakhogy adott esetekben igen nehéz megvonni a határt a beavatkozás és az itt említett akcziók között. így Orosz-, Franczia- és Németországnak az 1895-iki szimonszeki békekötés, és jelesül a Liaotung félsziget átengedése ellen való felszólalását, mindkét részről „barátságos tanácsadásnak" nevezték, habár nyilvánvaló volt, hogy azt, mellőzés esetén, kényszerrel kierőszakolták volna. Liszt: id. m. 65. l.

71. §. JOG A TISZTELETRE[69]

Az államokat épen úgy megilleti a becsület joga, mint az egyéneket. Az állam méltósága, becsülete, jó hirneve, hitele alkatrészeit képezik az ő személyiségének, ezeket az elemeket sértetlenül megóvni minden államnak nemcsak joga, de kötelessége is. Egy állam, mely nem képes becsületét megvédeni, elveszti jogát a tiszteletre és egyuttal a függetlenségre, mert a kettő egymást feltételezi.

A tiszteletre való jogból következik:

1. A kötelesség az állami és a nemzeti becsület szimbolikus jelvényeinek: a lobogónak, a czímernek és czímnek tisztelete. Ezeknek megsértése sulyos beszámítás alá esik és a nemzetközi érintkezések megszakításához vezethet.

2. Ide tartozik az állam alkotmányának, törvényeinek, pénzügyi felségjogának, ebből folyólag adótörvényeinek, a határvámokra vonatkozó szabályoknak, pénznemeinek respektálása. Ezekkel visszaélni, pl. a csempészetet eltűrni, vagy idegén államok pénzeit utánozni tilos.

3. Magában foglalja az állam területének, határainak és határjeleinek tiszteletben tartását.

4. A szokáson alapuló szertartások és tiszteletjogok, melyek az állam fejét, tehát monarkiában az uralkodót, köztársaságban az elnököt és ezeknek diplomácziai képviselőit megilleti.

A fejedelemnek, államfőnek, vagy a követeknek megsértése háborút vonhat maga után. (Az európai hatalmaknak háborúja Kína ellen.)

5. Ide tartozik az államok magánjogi személyiségének és ebből folyó magánjogi cselekvési képességének elismerése idegen államok területén. Minden államnak joga van szállítási szerződéseket vagy kölcsönügyleteket kötni, fegyvereket, hadi szereket, hajókat stb. idegen államokban beszerezni. Sőt ingatlanok tulajdonosává is válhatnak. Igy vatikáni követségünk palotája Rómában, valamint franczia követségünké Párisban, Magyarország és Ausztria tulajdonát képezik. Egyébként ezt a jogot, fontos következményeinél fogva, az államok törvényhozásai szigorú korlátozásoknak vetik alá.[70]

[69] (273.2.) Heffter: id. m. 32., 102. §§. Martens: id. m. 78. §. Phillimore: Comm. II. 41. l. Calvo: Traité 382. §. Gareis: Inst. 28. §. Lawrence sur Wheaton: Comm. II. köt. 310. sk. l.

[70] (274.1.) Lainé: Des personnes morales en Droit internat. privé. Journal de Droit intern, privé. XX. k. 273 sk. I.

6. Végre erkölcsi méltóságánál fogva minden állam kormánya követelheti, hogy szavainak és nyilatkozatainak mindaddig hitel adassék, míg az ellenkezőre jogos okot nem szolgáltatott.

Az államot megillető tisztelet ellen irányuló minden sérelem feljogosítja a sértett felet arra, hogy a sértőtől elégtételt követeljen. Ha ez egy magánszemély, úgy az illető államnak feladata őt saját törvényei szerint megbüntetni. Ilyen rendelkezéseket minden állam büntető törvényei tartalmaznak.[71] Idegen államnak vagy uralkodójának megsértése a parlamentben elnöki megrovást von maga után. Ha a sérelmet a kormány vagy annak hatóságai követik el, ünnepélyes nemzetközi elégtételadásnak van helye.

Az államok szolidaritásának fejlődésével ezeknek az intézkedéseknek is hatályosabbakká kell válni és jelesül ki kell azokat terjeszteni az idegen államok, kormányok és népek ellen a sajtóban oly gyakran elkövetett sérelmekre is.[72]

72. §. JOG A KÜLFORGALOMRA[73]

A nemzetek életében éppen úgy, mint az egyének életében a külforgalom az önfenntartás, a fejlődés és tökéletesedésnek egy nélkülözhetetlen feltételét képezi. Minden államnak joga van tehát követelni, hogy a diplomácziai és gazdasági külforgalmán alapuló érdekei a többi államok által jogilag elismertessenek. Ez a jog általános, tehát azok ellen az államok ellen is érvényesíthető, melyek az idegen forgalom kizárását politikájuk egyik alapelve gyanánt követik. Az írók egy nagy része: Kant, Ahrens, Heffter, Bluntschli, Holtzendorff, Gareis é. m., ezt a nézetet vallja, de vannak olyanok is, mint pl. Rivier, a kik az ellenkezőt vitatják.[74]

71 (274.2.) A magy. btk. 272. §-a.

72 (274.3.) A svájczi esküdtek 1888. elitélték egy Németországot sértő pamflett szerzőjét. A franczia kormány 1893-ban köteles lett volna legalább sajnálkozását kifejezni a franczia lapoknak Ausztria-Magyarország ellen írt sértő czikkeiért.

73 (275.1.) Heffter: Europ. Völkerr. 33. §. Klüber: id. m. 69. §. Martens: id. m. 79. §. Rivier: Principes I. köt. 51. Calvo: id. m. I. 384. §. Bonfils: Manuel 28. §. Pradier-Fodéré: Traité IV. köt. 1898–1907. sz. Lawrence Wheaton: Comment. I. köt. 126. §.

74 (275.2.) Que ces nations refusent l'accés de ses territories à nos marchands, à nos missionnaires, elles en ont le droit, elles ont même raison au point de vue de leur conservation national stb. Principes du droit des gens I. köt. 51.

Mindazáltal fönn kell tartanunk azt az elvet, hogy a népeknek szabad forgalma a nemzetközi jognak egyik lényeges feltételét képezi. Az a kérdés tehát, hogy a czivilizált államok mennyiben kényszeríthetik az alacsonyabb kultúr fokon álló népeket arra, hogy területüket a forgalomnak legalább egy bizonyos minimuma előtt megnyissák és magukat a nagy nemzetközi forgalom kölcsönös hatásaiból teljesen ki ne zárják, csak a nemzetközi jog lényegének megfelelőleg oldható meg. Következik ebből, hogy:

1. Egy állam, mely magát a többitől teljesen elkülöníti, a nemzetközi jog oltalmára igényt nem tarthat.

Kína és Japán hosszú időn keresztül elzárkóztak az európai és amerikai kereskedelem elől. Anglia és Francziaország ürügyül felhasználván a tengeri rablások és a hajótöröttek kifosztásának gyakori eseteit, a fegyverek hatalmával kényszerítették Kínát bizonyos kikötőinek megnyitására. Az 1842 jun. 29-ki nankingi szerződés Anglia és Kína között, az előbbit feljogosítja, hogy Kína öt kikötőjében, Kanton, Amoy, Fu-Tseu, Ning-Po és Sanghajban irodákat nyithasson és kereskedelmet üzhessen. Két évvel később az 1844 okt. 24-iki whampoai szerződés megengedte Francziaországnak, hogy a nevezett kikötőkben kereskedhessen, konzulokat és konzuli ügynököket tarthasson.

Az 1876 szept. 13-iki Tsi-Fui és az 1890 márczius 31-iki pekingi szerződés megnyitotta a Jang-Tse-Kiang folyót az angol gőzhajók előtt és megengedte az angoloknak, hogy a tse-tsuani tartományban kereskedelmet üzhetnek.[75]

Kina nemzetközi érintkezései lényeges változáson mentek át a boxer lázadás és az azt követő 1901 szept. 7-iki pekingi béke[76] és ezzel kapcsolatban kiadott császári rendeletek következtében. Így az 1900 decz. 24-iki császári dekretum[77] a legszigorúbb felelősség terhe alatt kötelezi Kina főhatóságait, hogy az idegenek személy- és vagyonbiztonsága fölött őrködjenek, őket abban a védelemben részesítsék, mint a milyenben kinai alattvalók a külföldi államokban részesülnek. Az 1901 jul. 24-iki ediktum egy kinai külügyminiszterium felállításáról intézkedik és a külügyminisztert a többi

75 (276.1.) A kínai politikának jövőben követendő elveit megállapítja az 1900 okt. 16-án Nagy-Britania és a német-birodalom között kötött (u. n. Jangtse) Szerződés. Tört. rész. 165. l.

76 (276.2.) L. feljebb 54. §.

77 (276.3.) Plason: Rec. XIX. köt. 465. sk. l.

minisztereket megelőző rangba helyezi.[78] Egyidejüleg szabályok statuáltattak a követek fogadtatásának szertartásai, illetőleg.[79]

Japán ma már teljesen megnyította területét az idegenek részére.[80]

2. Egy állam sem kényszeríthető oly érintkezésre, melyből reá nézve hátrányok, pl. politikai önállóságának korlátozása, vagy gazdasági érdekeinek biztosítása stb. származhatnak.[81]

Jogában áll tehát minden államnak a kereskedelem káros nemeit az állam területén eltiltani; az idegenek közlekedését rendőri intézkedések által ellenőrizni; a forgalom utait, emporiumait meghatározni; idegen árúkat területéről kizárni, saját iparának védelme czéljából a külföldi hasonló árúczikkekre védvámokat szabni. Jogában áll bizonyos nemzeteket kedvezményben részesíteni, bizonyos jogokat magának fenntartani és azokból másokat kizárni. Igy a parthajózást (Cabotage) és a halászati jogot a partmelléki vizek mentén minden állam tulnyomólag a saját polgárai részére tartja fenn. De nem állhat jogában magát teljesen elszigetelni és területén a forgalomból mindenkit kizárni. Ennek elismerése a nemzetközi jog tagadása volna.

3. Egyik államnak sem áll jogában a másikat a forgalmi versenyből kizárni egy harmadik állam területén, melylyel alattvalói kereskednek.

A spanyolok, portugálok és hollandusok excluziv követelései régebben a kelet és nyugatindiai kereskedelemre jogtalanok voltak és ez okból semmi eredményre sem vezettek. Ezek ellen a jogosulatlan igények ellen irta meg Hugo Grotius Mare liberum munkáját.

4. A külforgalom joga magában foglalja az államok diplomácziai érintkezéseit; az idegen forgalmat, melylyel ellenkezik a befogadott idegeneknek indokolatlan vagy kiméletlen kiutasítása; végre a kereskedelmi, vasuti, posta-, táviró- és távbeszélő forgalmat.

78 (276.4.) „L'Office des Affaires Étrangères, créé autrefois pour traiter les questions internationales, existe bien depuis des années, mais étant donné que les Princes et Ministres qui le composaient n'exerçaient pour la plupart ces fonctions qu'accessoirement à d'autres, ils ne pouvaient s'y consacrer exclusivement. … Nous ordonnons enconséquence que l'Office des Affaires Étrangéres soit changé en Ministére des Affaires Étrangéres (Wai Wou pou) et prenne rang avant les six Ministéres." Plason: Rec. U. o. 474. sk. l.

79 (276.5.) Mémorandum sur le Cérémonial à observer dans les Audiences solennelles. Plason: id. m. U. o.

80 (276.6.) L. feljebb 54. §.

81 (277.1.) Bonfils: Manuel 287.

Hatodik rész: A nemzetközi érdekek védelmének eszközei

Huszonkettedik fejezet: Nemzetközi viszályok elintézésének módjai béke idején

152. §. A nemzetközi kényszer alkalmazásáról általában

Viszályok az államok között épp úgy lehetségesek, sőt elkerülhetlenek, mint az egyének között.

Okai lehetnek: a valóságos vagy vélt jogok sérelme, támadások az állam biztonsága, függetlensége, vagy becsülete ellen.

De egyéb okai is lehetnek, pl. az állam belső szocziális viszonyainak abnormis állapota, midőn a bomlás proczesszusát csak egy kifelé sikeresen végrehajtott akczió képes feltartóztatni, vagy a hatalom terjeszkedése, a szenvedett vereség megtorlása (revanche), elvesztett birtokok visszaszerzése, a politikai tekintély és befolyás (prestige) helyreállítása, stb. mindmegannyi okai lehetnek a nemzetközi viszályoknak, melyek sem esetlegesek, sem önkényesek, hanem a népek történeti életével, földrajzi helyzetével, társadalmi törekvésével és politikai eszményeivel a legszorosabban összefüggnek és valamint a küzdelmek okának, úgy másfelől azok végeredményének is magyarázatul szolgálnak.

Minden államnak nemcsak joga, de kötelessége önfentartásáról gondoskodni, törvényes jogait és érdekeit megvédeni és megakadályozni minden kisérletet, mely erőinek kifejtésében gátolná.

Ezen alapul az államnak az a joga, melynél fogva kényszereszközöket alkalmazhat, valahányszor azt érdekeinek védelme és biztosítása szükségessé teszi.

A kényszerjog *tárgyi értelemben* szabályok összeségét jelenti, melyek az államnak, midőn jogai megóvásáról van szó, eljárását meghatározzák. *Alanyi értelemben* azt a jogosultságot jelenti, melynél fogva az állam, jogilag elismert érdekei védelmére, minden megengedett eszközt alkalmazhat és foganatosíthat.

A jog, kényszereszközöket alkalmazni, csak államokat illethet meg. Ennek a jognak alanyai tehát csak államok lehetnek, tárgyát közvetlenül szintén csak állami érdekek, de közvetve az alattvalók jogai és érdekei is képezhetik.

Annál a számos érdeknél fogva, mely az államokat a békeállapot fentartására utalja, minden államnak nemcsak erkölcsi kötelessége, de közvetlen

érdeke is, hogy mielőtt háborút kezdene, kisérletet tegyen azokkal az eszközökkel, melyek a viszály békés kiegyenlítésére vezethetnek.

A háború tehát csak mint legvégsőbb eszköz szolgálhat nemzetközi sérelmeknek megtorlására és csak oly eszközökkel vívható meg, melyek a mai kulturállapotnak megfelelnek. Ebben az értelemben méltán szólhatunk egy *hadi jogról,* mint összességéről azoknak a szabályoknak, melyek úgy az eljárást, mint az alkalmazandó eszközöket a nyilt harczban meghatározzák.

Bizonyos végre, hogy a háború káros következményei nemcsak a hadviselő felekre, hanem a forgalom élénkségénél fogva azokra a népekre is kihatnak, melyek a háborúban közvetlenül részt nem vesznek. Ebből az összes népekre az az erkölcsi kötelesség hárul, hogy a háborúnak bármely oldalról fenyegető veszélyeit közös erővel elhárítani, ha pedig ezt már el nem érhetik, annak legalább terjedését megakadályozni törekedjenek.

Ellenben a háború tartama alatt kötelesek az államok a hadviselő feleknek és ezek viszont a háborúban részt nem vevő nemzeteknek jogait tiszteletben tartani. Ebből a hadi jog mellett egy külön jog keletkezik: *a semlegességi jog,* mint a foglalata azoknak a szabályoknak, melyek a semleges népeknek a hadviselő felekhez való viszonyát meghatározzák.

A művelt népek jogi öntudata ma már erélyesen követeli, hogy a háborúk káros következményei és kiszámíthatlan veszélyei elháríttassanak és hogy az államok ehhez az erőszakos eszközhöz csak akkor nyuljanak, ha életbevágó érdekek forognak koczkán és a békés kiegyenlítésnek minden kisérlete meghiusult. Mindenkor az érdekelt államok szabad elhatározásától függ az erre szolgáló eszközök megválasztása, de czélhoz csak olyanok vezethetnek, melyek a modern felfogással megegyeznek.[82]

Nemzetközi viszályok eseteiben az államok vagy békés eszközöket alkalmaznak vagy érvényesítik az önsegélyt.

Az előbbiekhez tartoznak: a jó szolgálatok, a közvetítés, a nemzetközi vizsgáló bizottságok és a választott vagy békebiróságok.

[82] (555.1.) Így a középkorban a fejedelmek párbaja egyik szokásos eszköze volt a nemzetközi viszályok elintézésének. Ismeretes a történetből, hogy IX. Károly svéd király 1611-ben párbajra hívta ki IV. Keresztély dán királyt. Ujabb időkben is IV. Gusztáv svéd király viszályát I. Napoleonnal párbajjal akarta elintézni. Ilyen eset ma már elképzelhetlen, mert az nemcsak czélhoz nem vezetne, de ellenkezőleg a háború elkerülhetlen okává válhatnék.

Az önsegély eszközei: a retorzió, a represszáliák és a béke idején alkalmazott tengerzár. Ezek az állami hatalomnak egy bizonyos akcióját tételezik fel és általában koerczitiv rendszabályoknak nevezhetők.

153. §. NEMZETKÖZI VISZÁLYOK ELINTÉZÉSÉNEK BÉKÉS ESZKÖZEI[83]

1. Jó szolgálatok (Bons offices)

Ezt a fogalmat a közvetítés fogalmával nemcsak a közönséges, hanem a diplomácziai nyelv is gyakran összezavarja. A hágai javaslat is a két forgalmat egy czím alá foglalja.[84] A kettő között mégis az a különbség, hogy a közvetítés egy határozottabb akcziót jelent és rendszerint akkor következik be, ha a jó szolgálatok sikerre nem vezettek.

Jó szolgálat alatt harmadik államnak vagy államoknak egy olyan barátságos tényét értjük, melynek czélja a viszálykodó államok egymáshoz való közeledését megkönnyíteni és a vitának békés kiegyenlítését lehetségessé tenni. Ezt az érdekelt felek vagy maguk kérik, vagy az harmadik barátságos állam vagy államok által önkényt is felajánlható és ezt az érdekelt felek nem tekinthetik barátságtalan ténynek.[85]

A jó szolgálatot teljesítő állam a viszály kiegyenlítésében aktiv részt nem vesz, hanem csak arra szorítkozik, hogy az érdekelt felek között a diplomácziai

[83] (555.2.) Heffter-Geffken: 88., 107. §§. Blumerincq: Holtzendorff: Handb. IV. köt. 5–158. l. Martens: II. 454. sk. l. Travers-Twiss: The Law of nations I. 12. sk. l. Ullmann: Völkerr. 131. §. Bonfils: Manuel 513. sk. l. Despagnet: Cours 515. sk. l. Décisions de la conf. de la paix tenue à la Haye du 18 mai au 29 juillet, 1899. Fried: Handbuch der Friedensbewegung 1905. Nippold: Die Fortbildung des Verfahrens in Völkerrechtlichen Streitigkeiten. 1907.

[84] (555.3.) En cas de dissentiment grave ou de conflit, avant d'en appeler aux armes, les puissances signataires conviennent d'avoir recours, en tant que les circonstances le permettront, aux bons offices ou à médiation d'une ou de plusieurs puissances amies. Hágai határozat 2. szak.

[85] (556.1.) Indépendamment de ce recours les puissances signataires jugent utile, qu'une ou plusieurs puissances étrangères au conflit offrent de leur propre initiative, en tant que les circonstances s'y prêtent, leurs bons offices ou leur médiations aux États en conflit. L'exercice de ce droit ne peut jamais être considéré par l'une ou l'autre des parties en litige comme un acte peu amical. Art. 3. Décision Titre II.

összeköttetés megszakítása után az érintkezéseket közvetítse, a nélkül, hogy akár magát, akár az illető feleket bármire kötelezné.

A német-franczia háború kitörése előtt 1870-ben Anglia felajánlotta jó szolgálatait, de sem a franczia, sem a porosz kormány el nem fogadta.

2. A közvetítés (Médiation)

A közvetítés a jó szolgálatoktól úgy keletkezési módjára, mint a közvetítő hatalom jogai és kötelességeire, végre czéljára is különbözik.

Elvileg szükségesnek látszik, hogy a közvetítő hatalom az érdekelt felek által erre a funkczióra felkéressék. Ha pedig a felek egyike felkért egy harmadik államot a közvetítésre, kell, hogy ahhoz a másik fél is hozzájáruljon, különben közvetítés általában nem jöhet létre.

A nemzetközjogi irodalomban több oldalról élénken vitatták azt a kérdést: vajjon a semleges hatalmaknak jogukban áll-e a felek felhivása nélkül is a köztük fenforgó viszályban közvetíteni? A kérdésre Hübner és Phillimore igenlőleg felelnek és a kérdéses jogot a semleges hatalmak részére elismerik, főleg oly esetben, midőn a háború rendkivüli terjeszkedésétől lehet tartani. Ellenben Galliani és az irók túlnyomó része határozottan tiltakozik az önkényszerűleg feltolt, vagy éppen a felekre ráerőszakolt, közvetítés ellen.

A hágai határozat idézett szakasza ezt a jogot kétségtelenül megállapítja. Magától értető, hogy az nem gyakorolható erőszakos módon. Az eljárást konkrét esetekben, a kormányok tapintatosságára bízza.

Minden állam az érdekelt fél vagy felek felhívása nélkül is jogosan léphet fel mint közvetítő, ha erre szerződésileg jogosítva van.[86]

De e jog a nemzetközi érdekközösségnek elvéből is levezethető. Nem mondható ugyanis közönbösnek a nemzetközi érdekkapcsolatban élő államokra nézve az, hogy a békeállapot veszélyeztetve van-e vagy nincs. A békeállapothoz fűződő fontos érdekeknél fogva alig vitatható el az államoknak az a joga, hogy barátságos uton békés eszközökkel legalább megkisértsék azoknak az okoknak megszüntetését, melyek a béke megbontásához vezethetnek.[87]

[86] (557.1.) Ha Belgium semlegességét háború esetén bármely oldalról veszély fenyegetné, azoknak a hatalmaknak, melyek annak semlegességéért kezességet vállaltak, nemcsak jogukban áll, de kötelességük is közvetítésük által a veszélyt elhárítani.

[87] (557.2.) Ezt elvileg ki is fejezte az 1856-iki párisi kongresszus, midőn Anglia meghatalmazottjának, lord Clarendonnak indítványára kimondotta, hogy: „A hatalmak képviselői

A közvetítő hatalom jogait és kötelességeit első sorban szerződés határozhatja meg közte és a felek között, ilyennek hiányában a közvetítés természete, lényege határoz.

A közvetítő szerepe nem szorítkozik csupán arra, hogy a felek között az érintkezéseket lehetővé tegye és azokat ekképen egymáshoz közelebb hozza, hanem feladatát főleg az képezi, hogy a felek között, az ellentétes követelések méltányos kiegyenlítésével, megegyezés jöjjön létre.[88]

A „becsületes alkusz" szerepe, a mint Bismarck herczeg szereplését az 1878-iki berlini kongresszuson nevezte, fejezi ki legtalálóbban egy közvetítőnek szerepét.

A közvetítő hatalomnak pártatlannak, elfogulatlannak, az általa közvetített ügyben teljesen érdektelennek kell lenni. Nem szabad tehát a közvetítésnek sem passzivnak, sem egyoldalúnak, vagyis csupán az egyik fél érdekei felé hajlónak lenni.

A közvetítés czélja a kompromisszummal, vagyis a viszály tényleges befejezésével még nincs elérve. Hogy a kibékülés tartósnak is igérkezzék, ahhoz formális szerződés kivántatik, melyet a közvetítő is aláír, a nélkül azonban, hogy annak teljesítéséért kezességet vállalna.[89]

---

kormányaik nevében azt az óhajukat fejezik ki, hogy az államok komoly viszályok esetében, mielőtt fegyverhez nyulnának, *amennyiben azt a körülmények megengedik,* barátságos államok közbenjárásához folyamodjanak és kifejezik azt a reményüket, hogy ehhez az óhajhoz a kongresszuson nem képviselt államok is csatlakozni fognak." A záradékot mintegy negyven állam elfogadta, de határozatlan szerkezeténél fogva egy jámbor óhajnál alig tekinthető egyébnek.

A többször idézett 1885 febr. 26-iki berlini Kongó-akta 12. czikkében a szerződő hatalmak arra kötelezik magukat, hogy ha a kereskedelmi szabadság uralma alá helyezett területek, vagy ezeknek határai tárgyában komoly nézeteltérések merülnének fel közöttük, mielőtt fegyvert ragadnának, egy vagy több barátságos hatalom közbenjárását fogják kikérni, esetleg választott birósági eljáráshoz folyamodni.

Határozottabban formulázta ezt az elvet az 1899-iki hágai konferenczia, midőn kimondotta, hogy „az idegen hatalmaknak *jogukban áll* közvetítésüket a háború tartama alatt is felajánlani és ennek a jognak gyakorlását a viszálykodó felek egyike sem tekintheti barátságtalan ténynek."

88 (558.1.) Le rôle du médiateur consiste à concilier les prétentions opposées et à appaiser les ressentiments qui peuvent s'être produits entre les États en conflit. Hágai határozat Titre II. Art. 4.

89 (558.2.) Így közvetítette 1866-ban III. Napoleon a szadovai ütközet után Ausztria és Poroszország között a nikolsburgi előzetes békét. 1882-ben egyfelől Chili és Peru,

A közvetítésnek egy klasszikus példáját nyujtja XIII. Leo pápa közvetítése Spanyol- és Németország között 1885-ben, abból az inczidensből kifolyólag, hogy Németország rátette kezét Yap szigetére, mely a Karolina szigetcsoporthoz tartozik. Spanyolország ez ellen tiltakozott, bizonyítván, hogy az egész szigetcsoportnak történeti jogok alapján ő a tulajdonosa. A pápa, bár a felek által erre felhivatott, nem mint választott biró, hanem mint közvetítő szerepelt. Nem hozott itéletet, hanem javaslatot terjesztett a felek elé, mely Spanyolországnak kedvezett és melyet a felek 1885 decz. 17-én kelt jegyzőkönyvben elfogadtak.[90]

1888-ban Spanyolország közvetítette Olaszország és Bolivia között azt az esetet, midőn az olasz Ceruttit kiutasították Boliviából és az olasz kormány ez ellen erélyesen felszólalt. A felek ebben az esetben is elfogadták a spanyol külügyminiszter propoziczióját és az inczidens ezzel be volt fejezve.[91]

A közvetítés leggyakrabban kongresszusokon és konferenciákon szokott előfordulni, mely esetben az elnöki tisztség is rendszerint a közvetítő hatalmat illeti meg.

Ilyen közvetítő konferenciák voltak az ujabb időkben például az orosz kormány kezdeményezése folytán összejött 1867-iki londoni konferenczia, mely a háborúval fenyegető luxemburgi kérdést úgy oldotta meg, hogy Luxemburg semlegességét örökidőre kimondotta. Az 1867 máj. 11-iki szerződést aláírták: Ausztria-Magyarország, Anglia, Hollandia, Belgium, Francziaország, Olaszország, Porosz- és Oroszország.[92]

Ilyen volt az 1869-iki párisi konferenczia, mely Poroszország indítványára jött össze, hogy kiegyenlítse azt a viszályt, mely az ottoman Porta és Görögország között támadt, utóbbinak a krétai lázadók iránt tanusított részrehajló magatartásáért. A konferenczia helytelenítette Görögország eljárását és felhívta a feleket, hogy diplomácziai érintkezéseiket, melyek időközben megszakadtak, állítsák helyre. Mind a két fél elfogadta a konferenczia propoziczióját és ezáltal egy háború, mely igen könnyen egész Európát magával ragadhatta volna, szerencsésen elháríttatott.

---

másfelől Bolivia közti háborúban az észak-amerikai Egyesült-Államok közvetítettek, megfelelvén egy közvetítő hatalom minden kötelességének.

90 (559.1.) Lefebre de Béhaine: Léon XIII. et le prince de Bismarck: l'affaire des Carolines, Rev. des Deux-Mondes, 1879 jul. 1. A pápa javaslatát és annak alapján a két állam között létrejött compromisszumot szó szerint közli Calvo: Droit Intern. III. köt. 20. sk. l.

91 (559.2.) Calvo: id. m. 1699. 12.

92 (559.3.) Neumann-Plason: Recueil des traités, etc. V. köt. 179. l.

A közvetítés elfogadása, ellenkező szerződés hiányában, nem függeszti fel sem a hadseregek mozgósítását, sem a háború előkészítésére szolgáló egyéb rendszabályok foganatosítását.

Ha a közvetítés a háború kitörése után következik be, ellenkező szerződés hiányában, annak a folyamatban levő hadi műveletek végrehajtására semmi hatása sem lehet.[93]

A közvetítő funkcziói azonnal megszünnek, mihelyt kisérletének sikertelenségéről meggyőződött.

A hágai határozatban a hatalmak a mediácziónak egy specziális módját hozzák javaslatba arra az esetre, ha a körülmények azt megengedik. Ez abban áll, hogy a békét fenyegető sulyos viszály esetében a felek mindegyike külön felkér egy harmadik barátságos hatalmat, hogy érintkezésbe lépjen a másik fél által választott hatalommal a köztük fenforgó viszály békés kiegyenlítése végett.

A felhivott államok mandátumának tartama alatt, mely 30 napon túl nem terjedhet, a közvetlenül érdekelt felek megszüntetnek minden direkt érintkezést a viszály tárgyát illetőleg, mely teljesen és kizárólag a közvetítő hatalmak hatáskörébe tartozónak tekintetik. (8-ik szak.)

3. Nemzetközi vizsgáló-bizottságok[94] *(Commissions internationales d'enquête)*

Olyan viszályok esetében, melyek az államoknak sem becsületét, sem lényeges jogait nem érintik, hanem csak bizonyos tények különböző felfogásából vagy jogilag meghatározható következményekkel járó sérelmes tényekből erednek, a szerződő hatalmak kivánatosnak tartják, hogy a peres felek, miután diplomácziai uton egyező nézetre jutni nem voltak képesek, egy békítő-bizottságot alakítsanak, mely a kérdést részrehajlatlanul és lelkiismeretesen megvizsgálván, annak igazságos és békés megoldását megkönnyítse.

A bizottság a peres felek szerződése alapján állíttatik össze.[95] A szerződés megállapítja a megvizsgálandó tényálladékot, a követendő eljárást, valamint a biztosok meghatalmazásának körét.[96] A felek kötelezik magukat, hogy a

93 (560.1.) Hágai határozat II. Czim, 7-ik szak.

94 (560.2.) Hágai határozat III. Czim 9–14. §§-ok.

95 (560.3.) A hágai békeegyezmény 1907. 10. cz.

96 (561.1.) Megállapítja továbbá a bizottság üléseinek székhelyét, melyre nézve kimondja, hogy amennyiben a felek egyezményileg másképp nem intézkedtek, a bizottság Hágában

kérdés alapos megvizsgálása és helyes felismerésére szükséges adatokat a bizottságnak rendelkezésére bocsájtják.

Különös megállapodások hiján a vizsgáló-bizottság a választott bíróságokhoz hasonló módon alakíttatik meg, vagyis oly módon, a mint ezt az 1907-iki egyezmény 45. és 57. cz. előírja.

A hágai egyezmény (35. cz.) határozottan kimondja, hogy a vizsgáló-bizottság mint békebíróság nem szerepelhet. A vitás kérdésben határozási vagy döntési joga nincs, hanem az esetet csak vizsgálat tárgyává teheti és ennek eredményét jelentés (rapport) alakjában tartozik a felek elé terjeszteni.

Ilyen bizottságoknak igénybevételét az első hágai egyezmény (1899) csupán hasznosnak mondja, a második egyezmény (1907) hasznosnak és kivánatosnak jelenti ki. (9. cz.) De az oroszok részéről tett azt az indítványt, hogy a szerződő felek azzal a kifejezéssel: „a hatalmak abban állapodnak meg" e részben kötelezettséget vállaljanak, a mi ennek az intézménynek jogi kiépítését jelentékenyen előmozdította volna – elvetették.[97]

---

tartozik ülésezni, mely esetben a bizottság részére, a szükséges irodai munkákat, az állandó választott bíróság hivatala látja el. Megállapítja a bizottság tárgyalási nyelvét és azt, hogy a tárgyalásoknál milyen nyelvek használata engedhető meg. Ha a felek erre nézve egyezményileg meg nem állapodtak, a tárgyalási nyelvet a bizottság állapítja be, II. cz.

97 (561.2.) A mint az 1904 okt. 24-iki hulli eset mutatja, a kötelezettség kimondása nélkül is a hatalmak ezt az intézményt mindenkor készségesen fogják igénybe venni olyan vitás esetekben, melyek sulyos anyagi felelősséggel járó jogsérelmekből származnak. Ilyen esetek első látszatra szinte megdöbbentőleg hatnak, a kormányoknak érdekükben áll tehát, hogy a tényálladék megállapítása által, a sértő cselekvény jogi következményeiről világos képet nyerjenek. A nevezett esetet az idézte elő, hogy az orosz hajóhad, útjában az orosz-japáni harctérre, Hull közelében rálőtt angol halászbárkákra, a halászok közül kettőt megölt, a többinek pedig jelentékeny kárt okozott. A diplomácziai tárgyalások során Anglia teljes elégtételt, kártérítést és a flotta felelős tisztjeinek megbüntetését követelte, viszont orosz részről azzal védekeztek, hogy a flotta parancsnoka nagy elővigyázatra volt kötelezve, mert jelentésekből megállapították, hogy a hajóhadra útközben japán torpedónaszádok lesben állnak. Így a ködös éjjel teljes sötétségében a sajnos tévedés könnyen megeshetett. A felek erre abban állapodtak meg (1904 nov. 25), hogy a tényálladék felderítését egy nemzetközi vizsgálóbizottságra bizzák, mely Ausztria és Magyarország, Anglia, Orosz- és Franciaország és az Egyesült-Államok hajóhadának egy-egy magasabb rangú tisztjeiből állott és működését Párisban 1905 febr. havában kezdte meg. Jelentése, mely 1905 febr. 26-án kelt, egy ilyen bizottságnak feladatát, működési körét világosan szemünk elé állítja. A bizottság csupán annak megállapítására vetett sulyt, hogy az orosz flotta vezetőségét az inczidensből kifolyólag milyen fokú felelősség terheli és a felhozott bizonyítékok alapján jelentésének konkluziójában arra az

154. §. A NEMZETKÖZI VÁLASZTOTT BIRÓSÁGOK[98]

1. A választott bíróságok jelentősége az államok nemzetközjogi gyakorlatában

Az államok között felmerülő viszályok békés kiegyenlítésére javasolt eszközök sorában a legjelentékenyebb hely a nemzetközi választott bíróságokat illeti meg.

Mint jogi eszköz eddig is már sokkal több esetben vezetett sikeres eredményhez, mint akár a diplomácziai eszközök, akár a koerczitiv rendszabályok.

A n. k. választott bíróságok működése a perben álló államok szabad elhatározásán, kompromisszumán alapul. Czélja, hogy a peres ügy közöttük birói ítélettel döntessék el, mely ítélet kötelező erejének a felek már a kompromisszumban eleve alávetik magukat. E nélkül a kompromisszumnak jogilag semmi értelme és jelentősége sem volna. Az tehát szükségkép feltételezi a feleknek azt a határozott akaratát, hogy a kérdésben forgó követelések és érdekek fölött a legfontosabb n. k. érdeket, a békés érintkezések fentartását, juttassák diadalra.

A választott birói eljárás nem a modern idők találmánya. Igaz, hogy annak alkalmazása rendszeresebbé vált és nagyobb kiterjedést főleg az újabb időkben nyert, de egyes szórványosan előforduló esetekkel, már a korábbi századokban is találkozunk.[99] […]

---

eredményre jutott: „que les appréciations qui s'y trouvent formulèes ne sont pas, dans leur esprit, de nature à jeter aucune déconsidération sur la valeur militaire, ni sur les sentiments d'humanité de l'amiral Rojdestvensky et du personel de son escadre". Texte du Rapport final de la commission de Hull, Plason Rec. des traités et Convention etc. XX. köt. 500 sk. l. A felek között létrejött megállapodás folytán Oroszország az angol halászoknak 65.000 font sterl. kárpótlást fizetett.

98 (562.1.) Rouard de Card: L'arbitrage international, dans le passé, le présent et l'avenir 1876. U. a. Les destinées de l'arbitrage intern. depuis la sentence rendue par le tribunal de Genéve, 1892. Rolin Jaequemyns: De l'arbitrage, comme moyen d'accomoder les differends entre les nations, 1883. Lueder-Holtzendorff: Handb. IV. k. 221. sk. l. W. B. Lawrance: Note pour servir à l'histoire des arbitrages internationaux. Rev. d. dr. intern. VI. k. 117. l. Rhamon: Völkerr. und Völkerfrieden, Leipzig, 1891. Menzer: Völkerr. Schiedsgerichte 1890. Méringhac: De l'arbitrage international 1895. Benon: l'arbitr. intern. et la codification du droit des gens 1898. Darby: International arbitration 1904. Martens: La conférence de la paix à la Haye 1900.

99 (563.1.) Így az ó-korból utaltunk a római recuperatorok példájára (feljebb 15. §.), de sokkal találóbb példákat nyújt a középkor azokban az esetekben, melyekben a pápák,

155. §. KEVÉSBBÉ BÉKÉS, VAGY KOERCITIV ESZKÖZÖK[100]

1. A retorzió

Retorzió alatt (a latin retorquere szóból) valamely állam által elkövetett méltánytalanságnak egyenlő vagy hasonló méltánytalansággal való viszonzását értjük.

A retorzió tehát a talió elvén alapul és megfelel annak, a mit a rómaiak így fejeztek ki: „quod quisque in alterum statuerit, ut ipse in eodem jure utatur".

A retorzió a represszáliáktól abban különbözik, hogy az előbbinek oka mindig egy méltánytalanságban (jus iniquum) rejlik, holott represszáliák egy elkövetett jogellenes cselekvény, jogtalanság (injustitia) következtében alkalmaztatnak.

A retorzió czélja az ellenféllel méltánytalanságának minden következményeit éreztetni, ellenben a represszáliák czélja főleg az okozott károk megtérítésére irányul.

Retorziót az államok rendszerint akkor alkalmaznak, hogy ha bizonyos prohibitiv intézkedések által sérelmet szenvedtek, pl. ha egy állam magas vámokat szabott egy más állam valamely kiviteli czikkére, vagy annak alattvalóit a parthajózásból (cabotage) hajóit a kikötőiből, vagy állampapirjait a börzeforgalomból kizárja stb.

A modern államgyakorlat a retorzió rendszabályának kevésbbé kedvez, mint a régi. Erkölcsi szempontból a retorzió feltétlenül elvetendő, mert abban egy formális jogtalanság nyer szentesítést. Az állam kénytelen oly rendszabályokhoz nyúlni és azokat foganatosítani, melyek törvényhozásának szellemével ellenkeznek és melyekről tudja, hogy azok igazságtalanok és

---

a császárok, a franczia királyok vagy a jogi fakultások (főleg a bolognai egyetem) az olasz köztársaságok között biráskodtak.

Így biráskodott 1263-ban Szt. Lajos franczia király III. Henrik angol király és hűbéresei között támadt viszályban, 1263-ban pedig Luxemburg és Bar grófjai között fölmerült viszályban. Szép Fülöp és I. Edvard angol király között egy vitás kérdést VIII. Bonifácz pápa ítélete döntötte el. 1378-ban Anglia és Francziaország vitás ügyüket IV. Károly császár ítélete alá bocsátották. Pütter: Beitr. zur Völkerr. Gesch. u. Wissenschaft. 1843. 184. l.

[100] (576.1.) Bulmerincq: Mittel der Selbsthülfe bei Staatsstreitigkeiten. Holtzendorff: Handb. IV. köt. 59. sk. l. U. a. Retorsion, Holtzendoff: Rechtslex. III. köt. 461. sk. l. Wurm: Völkerrechtliche Selbsthülfe, Rottecks Staatslexicon 1843. XIV. köt. 467. sk. l. Berner Retorsion Bluntschli: Staatswörterbuch 1864. VIII. köt. 596. sk. l.

elvetendők. Jogilag a retorzió főleg akkor helytelen, ha annak alkalmazása magánegyének érdekeit sérti.

Nem képez méltánytalanságot és így retorziónak sem lehet helye, ha valamely állam alattvalói idegen országban ennek törvényei szerint kevesebb előnyökben részesülnek, mint saját hazájukban. Pl. itt minden gyermek egyenlően örököl, ellenben az idegen országban az elsőszülöttet nagyobb rész illeti meg, mint fivéreit, vagy a fiúk többet örökölnek, mint a leányok. Ez a népek különböző jogi felfogásának, erkölcseinek, szokásainak egy természetes következménye.

De megengedhetlen volna a retorzió alkalmazása oly esetben is, midőn egy állam visszautasítaná egy másiknak azt a követelését, hogy annak területén tartózkodó alattvalóit a saját alattvalóinál is nagyobb előnyben részesítse. Ilyen követeléssel a czivilizált államok csak barbár népekkel szemben léphetnek fel, melyek nem lévén képesek egy civilizált jogrendnek biztosítékait nyújtani, egy állam sem érhetné be azzal, hogy alattvalói a benszülöttekkel egyenlő elbánásban részesüljenek.

2. Represszáliák[101]

Represszáliák alatt (a latin reprehendere szóból) oly cselekvényeket értünk, melyek által egy állam más idegen államnak, vagy alattvalóinak jogait megsérti, viszonzásul azért a sérelemért, melyet az illető állam ejtett akár az állam, akár alattvalóinak jogain. Ekképen a represszáliák sokkal határozottabbak, mint a retorzió, mert itt nem egy méltánytalanságnak hasonló rendszabálylyal való viszonzásáról van szó, hanem egy okozott jogsértésnek ugyancsak jogsértéssel való megtorlásáról.

Represszáliákat csak az államhatalom gyakorolhat, habár azoknak tárgyát inkább az alattvalóknak, mint az államoknak jogai és érdekei képezik.

Mint represszáliák a gyakorlatban a következő rendszabályok szerepelnek:

1. A sértő állam nyilvános, vagy alattvalói magánvagyonának zár alá vétele.[102]

[101] (577.1.) Bulmerincq, Holtzendorff: Handb. IV. köt. 72. sk. l. Martens: Völkerr. II. köt. 468. sk. l. Calvo: Le droit intern. II. köt. 597. sk. l. Despagnet: Cours, 526. sk. l. Bonfils: Manuel 545. sk. l.

[102] (577.2.) Az utóbbi egy igazságtalan eszköz, mely úgy jogi, mint erkölcsi szempontból elvetendő. Így történt ez pl. 1753-ban, midőn az angolok nehány porosz hajót elkobóztak, II. Frigyes ahhoz a represszáliához nyúlt, hogy angol hitelezőktől, akik a sziléziai

2. A kereskedelmi, posta- és távirdaforgalom megszakítása.

3. A sértő állam alattvalóitól bizonyos jogoknak vagy szabadalmaknak megvonása. Ezeknek az állam területéről való kiutasítása vagy letartóztatása.[103]

4. A sértő államnak a sértett állam területén tartózkodó közegeinek letartóztatása.

5. A szerződések teljesítésének megtagadása vagy azoknak felmondása.

A represszáliák, melyekkel az államok a középkorban annyi visszaélést követtek el, a mai nemzetközi jogrendbe már alig illeszthetők be. Jogsértő és erőszakos eszközöknek béke idején alkalmazása, a n. k. jog fejlődésével, mely arra törekszik, hogy viszályok az államok között lényegileg békés eszközökkel intéztessenek el, összhangba többé nem hozható és ellentétben áll az államok törekvéseivel is, melyek a hágai (1899 és 1907) intézményekben positiv jogi kifejezést nyertek.[104]

3. A hajózár (embargo)

Ez egy angol eredetű rendszabály, bár elnevezését a spanyoltól (embargar – lezárni) vette. Foganata abban áll, hogy a sértett állam a sértő állam vagy alattvalóinak hajóit, esetleg egyéb vagyonát zár alá veszi. Ha a viszály háborút idézne elő, a lezárt javak a foglaló állam tulajdonába mennek át. Az embargonak következő nemeit szokták megkülönböztetni:

1. Az államrendőri embargot (embargo civil), mely abban áll, hogy idegen hajóknak a kikötőből való távozását megtiltják. Ilyen rendszabályok igazolására korábbi időkben különféle okokat hoztak fel.

Pl. megakadályozása annak, hogy a hajó egy fertőző betegséget elhurczoljon, vagy hogy bizonyos híreket vihessen ki, melyeket az illető állam titokban akart tartani, pl. az uralkodó halálát, vagy forradalmi mozgalmakat, vagy az állam hadi készülődéseit. A mai közlekedés mellett ez az eljárás annyira illuzoriussá vált, hogy az államok gyakorlata arról végképen lemondott.

2. Nemzetközi embargo, mely kétféle alakban fordul elő:

---

kölcsön czímleteinek birtokába voltak, a fizetést megtagadta. Itt tehát egyik és másik részről olyan egyének érdekei szenvedtek sérelmet, a kiknek a fenforgó sérelemhez semmi közük nem volt.

103 (578.1.) A legnevezetesebb ilyen eset volt, midőn II. Viktor Amadé-Savoja herczege, hogy ez által XIV. Lajosra pressziót gyakoroljon, letartóztatta ennek turini követét, Phélippeaut és körülbelül tizenegy hónapig szigorú fogságban tartotta.

104 (578.2.) Ullmann: Völkerr. 456. l.

a) Mint ellenséges rendszabály a hadüzenet után, mely a háború kezdetét jelzi és korábbi időkben a zár alá vetett hajók és egyéb javak teljes elkobzásához vezetett.[105]

b) Mint embargo szállítási kötelezettség címén (à titre d'angarie). Ez egy franczia eredetű és különösen XIV. Lajos idejében igen gyakran alkalmazott rendszabály, mely szerint az állam valamely közszolgálat, pl. csapatok vagy hadi szerek szállítása végett idegen hajókat requirál. Háború idején ez még ma is fennáll, a mennyiben a szükség törvényének a semleges hajók éppen úgy alá vannak vetve, mint a nemzeti hajók.

A vis major, mely a hadi felet ilyen rendszabály foganatosítására kényszeríti, még a kártérítés kötelezettsége alól is felmenti.

A német-franczia háború idején a németek angol szénszállító hajókat sűlyesztettek le a Szajnába, hogy a franczia hadihajók útját eltorlaszolják. Az angol kormánynak 1870 decz. 30-án kelt panaszára Bismarck herczeg 1871 jan. 25-én kelt jegyzékében[106] kijelentette, hogy a német kormány ebben az esetben semmi kártérítéssel sem tartozik, mert a foganatosított rendszabályt a szükség törvénye igazolja. Végre:

c) Az embargo egyik eszközét képezi a represszáliáknak jogsértés esetén.

Így pl. a Vineta nevű német korvett 1872-ben két hadihajót fogott el Port-au-Prince kikötőjében és fogva tartotta a Németország által támasztott kártérítés megfizetéséig. Anglia a görög hajókat foglalta le a don Pacifico esetében.[107]

[105] (579.1.) Így jártak el sokáig Anglia, az Egyesült-Államok és ezek után indulva a többi tengeri hatalmak is. Különösen Anglia, mely kereskedelmét mindig más népek rovására törekedett kiterjeszteni, gyakran folyamodott ehhez az eszközhöz. De annak veszélyességét az államok már régebben felismerni kezdték. Ez okból számos szerződés jött létre oly czélból, hogy hadüzenet esetén bizonyos idő engedtessék az ellenfél hajóinak kivonulására az innenső állam kikötőiből. Csakhogy e szerződések daczára, nehány állam még azontúl is alkalmazta e rendszabályt. Végre a kereskedelmi forgalom fejlődésével szilárd gyökeret vert az az általános meggyőződés, hogy az embargo egy kétélű fegyver, melyet a felek kölcsönösen és viszonosan gyakorolnak, az tehát az ellenséges felek egyikének sem válik hasznára, a semleges népek békés forgalmára pedig rendkívül hátrányos. Ennélfogva ez a kényszereszköz ma már teljesen kijött a gyakorlatból. A háború kitörésekor az ellenséges felek bizonyos határidőt engednek, mely alatt az ellenfél kikötőiben levő hajók kivonulhatnak, az ellenfél területén tartózkodó alattvalók pedig kiköltözködhetnek.

[106] (580.1.) Rev. d. dr. intern. 1871. III. köt. 370. l.

[107] (580.2.) L. feljebb 118. §.

Az embargonak, mint represszáliának, a mennyiben az magántulajdont sújt, fentartása manapság semmi más okból ki nem magyarázható, mint a hatalmaknak, tengeri háborúkban, a magántulajdon iránti tisztelete abszolut hiányából.

4. A békés blokád[108] *(Blocus pacifique)*

Békés blokád alatt valamely állam kikötőinek hadüzenet nélkül való elzárását értjük, engedményeknek kierőszakolása, vagy bizonyos tényeknek megakadályozása végett.

A tengerzár, mely lényegileg hadi rendszabály, békeidején mint a nemzetközi viszályok kiegyenlítésének egyik eszköze szerepel.[109] Kérdés, mennyiben alkalmas erre a czélra és jogilag mennyiben indokolható annak alkalmazása? Az írók túlnyomó része, pl. Fauchille, Geffken, Hall, Hautefeuille, Martens (Bergbohm), Neumann, Oppenheim, Pradier-Fodéré, Westlake, stb. abban egy hadi eszközt látnak, mely a feleket ellenséges állapotba helyezi és mint békés eszköz feltétlenűl elvetendő.

Ellenben Bulmerincq, Bluntschli, Cauchy, Calvo, Heffter, Perels, stb. mint egy vérengzés nélküli eszközt a humanizmus szempontjából megengedett és az államok által béke idején is jogosan alkalmazható eszköznek tekintik.

Igaz, hogy a blokád foganatosítása magában véve vérengzéssel nem jár, de miként a navarini katasztrófa mutatja,[110] következményeiben igen könnyen ahhoz vezethet, mely esetben az semmivel sem jobb a háborúnál.

Nem lehet továbbá figyelmen kívül hagyni azt a lényeges különbséget sem, mely a békeidején alkalmazott represszáliák és a blokád között tehető. Elvileg a represszáliák csak azt az államot sújtják, mely ellen irányulnak.

[108] (580.3.) Hautefeuille: Des droits et des devoirs des nations neutres, II. köt. 183., 259. sk. l. Cauchy: Le droit maritime international, II. köt. 426. sk. l. Calvo: id. m. IV. k. 186. sk. l. Fauchille: Du blocus maritime, 1882. Geffken: Du droit de blocus en temps de paix. Journal du droit intern. privé, 1888. 585. sk. l. U. a. le blocus pacifique Rev. d. dr. intern. XIX. köt. 377. sk. l. Bulmerincq: Holtzendorff Handb. V. k, 116. sk. l. Martins: Völkerr. II. 473. sk. l.

[109] (580.4.) Így Ausztria-Magyarország, Németország, Anglia, Olaszország és Oroszország 1886-ban Görögország ellen alkalmazták. Németország, Anglia, Olaszország és Portugália 1888-ban blokirozták Zanzibar partjait, hogy megakadályozzák a rabszolgakereskedést, a mit a helyi hatalom nem volt képes megakadályozni. 1897 márcz. 21. az európai hat nagyhatalom Kréta-szigetét blokirozta.

[110] (581.1.) L. feljebb 39. §.

Ellenben a tengerzár csak akkor hatályos, ha az a semleges államokra is kötelező. Így volt ez a gyakorlatban kevés kivétellel. A blokirozó hatalmak a zártörést megtiltották a semlegeseknek is és hajóikat, ha e tilalom ellen cselekedtek, zár alá vették, vagy elkobozták.

De minő jogelvnél fogva kötelezhetők a viszálytól távol álló államok, hogy egy ilyen rendszabálynak engedelmeskedjenek? Háború idején a semleges népek kötelesek a hadviselő felek által elrendelt tengerzárt tiszteletben tartani, csakhogy békeidején nincs semlegesség, tehát a semlegességből folyó kötelességekről sem szólhatunk.

Végül több mint kétséges a blokádnak, mint a fenforgó viszály békés kiegyenlítésére szolgáló eszköznek gyakorlati értéke. A görög partok elzárása nem akadályozta meg a háborút Orosz- és Törökország között 1828-ban. Sem a franczia blokád Formóza szigetén meg nem akadályozta a franczia-kinai háborút 1885-ben. Az argentiniai köztársaság ellen tíz éven keresztül fentartott tengerzár semmi eredményhez sem vezetett. Ellenben bizonyos, hogy a blokád békeidején éppen úgy, mint háborúban a világkereskedelemnek kiszámíthatatlan károkat okozott.

Hetedik rész: A hadi jog

Huszonharmadik fejezet: A hadviselő államok jogviszonyai[111]

156. §. A háború fogalma és különböző nemei

Háború alatt nyilt harczot értünk államok és illetve egy államnak különböző pártokhoz tartozó polgárai között (polgárháború), melynek czélja fegyveres erővel kivívni azt, a mit barátságos úton, békés eszközökkel elérni nem sikerült.

[111] (582.1.) Nys: Le droit de la guerre et les précurseurs de Grotius, Bruxelles 1883. Vattel: Le droit des gens, 1835. II. 75. sk. l. Klüber: Europ. Völkerr., 1851. Heffter-Geffken: Europ. Völkerr. 113. sk. §§. Bluntschli: Das moderne Völkerr. d. civ. Staaten 510. sk. §§. Phillimore: Comment. upon international Law. III. 67. sk. l. 1857. Hall: Treatise upon intern. Law II. kiad. 1884. Wheaton: Élement du droit international. 1874. II. köt. Lueder: Krieg u. Kriegsrecht. Holtzendorff: Handbuch IV. köt. 27-ik rész. Bonfils: Manuel 555. sk. l. Ullmann: Völkerr. 464. sk. §§. Despagnet: Cours 534. sk. l. Dahn: Das Kriegsrecht, 1870. Kentner: Das Recht im Krieg (auf Grund der Brüsseler Declaration) 1880. Ratzenhofer: Die Staatswehr, 1881. Rüstow: Kriegspolitik und Kriegsgebrauch, 1878. Triepel: Die neuesten Vortschritte auf dem Gebiete des Kriegsrechts 1894. A. Zorn: Das Kriegsrecht zu Lande in seiner neuesten Gestaltung, 1906. Leroy: La guerre maritime, etc. 1900. Végre a két hágai konferencziának (1899 és 1907) határozatai.

Ebből a fogalomhatározatból következik, hogy a háború csak mint legvégsőbb eszköz bir jogosultsággal, melyhez csak akkor szabad nyúlni, hogyha a békés megoldásnak minden kisérlete meghiúsult.

A hadi jog (jus belli) *alanyi értelemben* a hadviselésre való jogosultságot jelenti, vagyis annak elismerését, hogy az illető alany jogosítva van nemzetközi értelemben vett háborút viselni és annak tartama alatt úgy ellenfele, mint a semleges államok részéről a hadi jognak megfelelő eljárást igényelni.

Alanyi jogosultság nélkül nemzetközi értelemben vett háborút viselni nem lehet. Ilyen háborúnak alanyai hadviselő feleknek nem tekintetnek és nem állanak a nemzetközi hadi jog oltalma alatt.

Hadi jog alatt tárgyi értelemben szabályok összességét értjük, melyek főleg a hadviselő felek egymás közötti, de tágabb értelemben ezeknek a semleges államokhoz való viszonyát is, továbbá a hadviselés módját és eszközeit, valamint a követendő eljárást úgy a harczosok, mint a békés lakosság irányában meghatározzák.[112]

A háború különböző nemeit illetőleg, a *támadó-* és *védőháború* közötti különbség lényegileg a háború jogos okával függ össze. Támadó félnek jogilag nem azt tekintjük, a ki a háborút megüzeni, hanem azt, a ki a háborút jogos ok nélkül provokálja és a másik félre nézve a hadüzenetet szükségessé, sőt elkerülhetetlenné teszi.

Így 1859-ben és 1866-ban jogi értelemben Olaszország, katonai értelemben Ausztria volt a támadó fél, ellenben 1870-ben úgy jogi, mint katonai értelemben Francziaország volt a támadó fél.

Ebből a szempontból egy védőháború a jogos háborúval, egy támadóháború a jogtalan vagy legalább is a jogilag nem indokolható háborúval egyenlő jelentőséggel bír. De gyakorlatilag rendszerint kétes vagy vitás, hogy melyik fél részén van a jog.

Azt a kérdést, hogy egy háború jogos-e vagy jogtalan, általában és elvontan eldönteni lehetetlen, konkrét esetekben pedig az itélet legalább is bizonytalan és kétes lesz.[113] Minthogy az államok fölött nincs egy igazságot szolgáltató birói hatalom, minden állam maga illetékes saját cselekményeinek megitélésére, tehát arra is, hogy mily eszközöket tart legalkalmasabbaknak jól vagy rosszul felfogott érdekeinek védelmére.

[112] (583.1.) Lueder: Holtzendorff, Handb. IV. köt. 253. sk. l. Rolin-Jaequemyns: Rev. d. dr. intern., IV. 509. sk. l.

[113] (583.2.) Rivier: Rev. de dr. intern, 1891. XXIV. köt.

Ha tehát egy állam a háború eszközéhez nyúl, ez által egy tényleges nemzetközi állapot áll elő, melynek előidézésére az államok egymást kölcsönösen jogosultnak tekintik. Egy államnak, mint hadviselő félnek elismerése, implicite magában foglalja szuverén jogainak elismerését a hadviselésre, valamint azoknak az okoknak eldöntésére is, melyek ahhoz vezethetnek.[114]

A háború okainak jogi megítéléséről szólva, az sem egészen közömbös, hogy a háború kifejezett okai gyakran eltérnek annak valódi okaitól. Csak egy példát említek, az 1864-ki dán háborút, melynek bevallott oka az Augusztenburgi ház örökösödési jogának megóvása, valódi oka pedig Poroszország területi hatalmának terjeszkedése volt. Ebből az egy példából is látható, milyen nehéz ilyen kérdéseket birói itélőszék elé vinni és azokat eldönteni.[115]

A háború megkülönböztetéseinek jogi vagy politikai, hódító vagy beavatkozó, faji, vallási vagy megtorló háborúk szerint sem jogi, sem gyakorlati értéke nincs, de mind a két szempontból jelentőséggel bír a szárazföldi és a tengeri háborúk közötti különbség.

Ellenben nyilvános és magánháborúkról ma már szó sem lehet, mert jelenleg minden háború nyilvános, azaz *államok közti háború*.

157. §. A HADI JOG ALANYAI ÉS TÁRGYA[116]

1. A hadi jog alanyainak meghatározása azért bír fontossággal, mert összefügg annak tárgyával, valamint a viszonyokkal a hadviselő felek között.

A jog, hadat viselni, úgy aktiv (támadó), mint passziv (védelmi) értelemben csak államokat illet meg. Magánegyének, valamint ezek és az állam között háborúnak nincs helye.

Ha az állam néha egyének, pl. rablók vagy kalózok ellen kénytelen hadi eszközöket alkalmazni, ez nem háború, mely az államot a hadi szabályok

[114] (584.1.) Ez különös fontossággal a polgárháború esetében bír, vagy midőn egy tartomány az anyaállamtól elszakad és ellene háborút visel. A polgárháborúkról. Rougier: Les guerres civiles et le droit des gens. 1903. Lueder, Holtzendorffnál, IV. köt. 242. sk. l. Bluntschli: 512. sk. §§. Despagnet: Cours 536. sk. l.

[115] (584.2.) Ennek tudatában hozták fel a hágai békekonferenczián több oldalról, hogy az államok aktuális politikai viszonyai, valamint azoknak alakulására befolyással bíró körülmények nem alkalmasak a választott birósági döntésre. L. feljebb 154. §.

[116] (584.3.) Lueder: id. h. 237. sk. l. Martens: II. k. 484. sk. l. Ullmann: 143. §. Rivier: Principes II. köt. 207. sk. l.

megtartására kötelezi. Az államnak ilyen esetekben gonosztevőkkel van dolga, kiket, ha hatalmába esnek, megbüntet.[117]

Testületeket, egyesületeket és társaságokat épp oly kevéssé illeti meg a hadviselési jog, mint az egyéneket. Az államok ezeknek is megadhatják a hadviselési jogot, valamint azzal nyilvánvaló szükség esetén a távoli provinciák kormányzóit is felruházhatják, de ilyen meghatalmazás nélkül hadviselésük rablóvállalatnak tekintetnék.

Ilyen volt pl. 1896-ban Jameson és társainak betörése Transwaalba, midőn a köztársaság kormánya nagy bölcsen azzal elégedett meg, hogy Jamesont és főbb czinkosait elitélés végett Nagy-Británniának kiszolgáltatta.

Felkelő-csapatok, vagy szervezett hadi pártok sem tarthatnak tulajdonképen igényt arra, hogy hadviselő feleknek elismertessenek,[118] de a gyakorlat ilyen esetekben kivételeket statuál a szigorú jog elvei alól.

Polgárháború esetén, ha a feltámadt párt kormánya ellen fegyvert fog, föltéve, hogy a hadi pártnak is saját kormánya van, mely által kollektiv akaratát nyilvánítja, hogy az állami területnek egy része tényleg birtokában van, hogy teljesen független attól a kormánytól, mely ellen harczol, csapatai hadilag szervezve és felelős tisztek vezénylete alatt állanak és a hadi szabályokat és szokásokat megtartják, idegen államok által hadviselő félnek elismerhetők, a nélkül, hogy ezt a hadi párt ellen küzdő kormány beavatkozásnak tekinthetné. Sőt harmadik államok, éppen azért, hogy a beavatkozásnak még a látszatát is kerüljék, a polgárháború által feldúlt államot, quasi két államnak, az egymás ellen küzdő feleket pedig, tekintet nélkül a jogczímre, egyenjogú hadviselő feleknek elismerik.[119]

Hogy a hadviselő fél egy vagy több állam, az teljesen irrelevans.

A XVIII-ik században különbséget tettek a fő- és segédszövetségesek között. Utóbbiak alatt azokat az államokat értették, melyek nem összes haderejükkel, hanem csak bizonyos számú segédcsapatokkal vettek részt a

[117] (585.1.) Példákat Rivier: id. h.

[118] (585.2.) 1809-ben Schill felkelő csapatjának tisztjeit agyonlőtték és Garibaldi szabad csapatának tisztjeit is aligha nem éri hasonló sors, ha lehetett volna, vagy akarták volna a gyakorlatot szigorúan alkalmazni.

[119] (586.1.) The character of belligerency – mondja Canning – is not so much a principle as a fact. Rivier Principes II. 214. l. La qualité de belligérant est une faveur, un crédit accordé à quelqu'un à charge de retour. On l'attribue à ceux qui inspire confiance. Brocher: id. h.

háborúban. A nézet akkor az volt, hogy egy másodrangú szövetséges ellen a hadműveletek csak a háborúban tényleg résztvevő csapatokra terjeszthetők ki, a háború tehát ilyen szövetséges állam területére át nem vihető, annak egész hadereje a háborúba be nem vonható. De ez a nézet már a múlt században lényegesen megváltozott és annak jelenleg már semmi jelentősége sincs.

2. A hadi jog tárgyát a modern hadi jog értelmében csak azok a személyek képezhetik, kik a hadi műveletekben direkt résztvesznek, vagy azok a dolgok, melyek a háború czéljaival direkt összefüggnek. Ilyenek az ellenfél összes hadi ereje és az ellenséges államnak vagyona. Nem képezheti tehát a háború tárgyát a békés lakosság és ennek vagyona.

A hadi jog szabályainak fejlődése és érvénye szorosan összefügg az államok és egyének jogalanyiságának elismerésével, tekintet nélkül azoknak nemzetiségére és vallására. A modern felfogás a régitől lényegileg abban tér el, hogy a hadviselés erőszakos eszközeinek alkalmazása nem függ többé az ellenséges felek önkényétől, vagy attól, hogy ezek mennyiben hajlandók bizonyos erkölcsi és humánus elveket önkényt elismerni, hanem a hadviselés módja ma már a szabályok egy complexumának van alávetve, melyet a kulturállamok elismernek és azok szerint járnak el úgy az ellenség, mint az ellenséges ország irányában. A modern hadi jog a háborút az ellenfelek szervezett hadi erejére szorítja, a mi lehetetlenné teszi, hogy irtó háborúk a népek között előforduljanak.

A hadi jog folyományát képezi, hogy a békés lakosság élete és vagyona a hadi jog erejénél fogva védelemben részesül, a mennyiben a hadi szükség bizonyos megszorításokat nem követel (pl. az ellenfél alattvalóinak kiutasítása, katonai beszállásolások, a magántulajdonnak elkerülhetetlen megsemmisítése, rekvizicziók és kontribuczió.)

A békés lakosság iránti kiméletes eljárást világosan fejezi ki Vilmos porosz királynak 1870 aug. 11-én kiadott proklamácziója, midőn a német hadsereg franczia területre lépett. Ennek lényege abban a kijelentésben foglaltatik, hogy a német hadsereg a franczia katonák ellen visel háborút, nem a franczia polgárok ellen. Más szavakkal ugyanez a kijelentés foglaltatik Nikolajevits nagyherczeg, orosz főhadvezér 1877 ápr. 12-én kiadott manifesztumában is, melyben személy és vagyonbiztonságot igér a megszállt terület minden békés polgárának nemzetiség és valláskülönbség nélkül.

De a harczosok is, mint a támadás közvetlen tárgyai, a hadi jog oltalma alatt állanak.

A harczosoknak olyan bántalmazása, mely a mai hadviselés szempontjából a hadi czéllal semmi összefüggésbe nem hozható, tiltva van.[120]

158. §. A HÁBORÚ KEZDETE

A hadi állapot nemcsak az ellenséges felekre, mint hadviselőkre, hanem a háborún kívül álló államokra is, mint semlegesekre fontos kötelezettségeket ró és a békés forgalom viszonyaira lényeges befolyást gyakorol. Ez okból nemcsak az ellenséges feleknek, hanem a békés nemzeteknek is fontos érdekei fűződnek ahhoz, hogy a háború kitöréséről hivatalosan értesíttessenek. Ezzel szemben az újabb hadi gyakorlat arra az álláspontra helyezkedett, hogy miután a kormányoknak a hadi készülődésekről úgyis pontos tudósítások állanak rendelkezésre és ezekből a végleges szakadás bekövetkezése előre megállapítható, nem tartották szükségesnek a háborút formálisan megüzenni, mert az ex vi mutua is bekövetkezhetik, vagyis az által, hogy az ellenséges felek katonai erőszakot alkalmaznak. Így történt, hogy a japánok 1904 február 8-án Port-Arthur előtt meglepetésszerűen támadták meg az orosz hajóhadat.[121] Ennek az inczidensnek hatása alatt a hatalmak, hogy váratlan hadi támadás ellen magukat biztosítsák, az 1907-iki hágai konferenczián abban állapodtak meg,[122] hogy a háborút meg kell üzenni, a mi történhetik vagy formális hadüzenet, vagy ultimátum[123] alakjában, mely a háború kitörését meghatározott feltételhez köti. Kimondották továbbá, hogy a hadi állapot a semleges nemzetekre csak akkor válik kötelezővé, ha erről kellő értesítést kaptak. De nem hivatkozhatnak a notifikáczió elmaradására, ha kétségen kívül bebizonyítható, hogy a hadi állapotról tudomásuk volt.

Így az 1859-iki olasz háború megüzenése Ausztria részéről ultimátum alakjában történt. 1870-ben a franczia ügyviselő, Le Sourd julius 19-én

[120] (587.1.) A modern hadi gyakorlat nem ismer élet-haláljogot a harczosok fölött, tiltja a hadi foglyok megöletését, a kegyelem megtagadását, stb., a beteg és sebesült katonák sorsáról a genfi konvenczió gondoskodik. (L. alább 161. §. 3.)

[121] (588.1.) L. tört. rész 54. §.

[122] (588.2.) III. Convention relative à l'ouverture des hostilités. 1. és 2. szakasz.

[123] (588.3.) Az *ultimátum* egy végleges propozicziót jelent, melynek feltételeit, ha az ellenfél el nem fogadja, vagyis, ha arra záros határidőn belül nem válaszol, vagy nem kielégítőleg válaszol, a háború megüzentnek tekintetik. Féraud-Giraud: Des hostilités sans déclaration de guerre. Revue de droit intern. XVII. köt. 1885. 19. sk. l.

egy jegyzékét nyujtotta át a porosz kormánynak, melyben ez a hadi rendszabályok foganatosításáról értesíttetett. így az orosz kormány sem küldött 1877-ben formális hadüzenetet a Portának, hanem csak arról értesítette, hogy diplomácziai képviselőit visszahívta, a pétervári török követnek, Tevfik beynek pedig tudtára adták, hogy a háború megnyílt és útleveleit illetékes helyen átveheti.

159. §. A HADÜZENET KÖZVETLEN HATÁSA

A háború felbontja a békés viszonyokat a hadviselő államok között, de nem helyezi természeti állapotba, mert a békés érintkezések szabályait a hadi jog szabályai váltják fel.

A hadüzenetnek közvetlen hatása a hadi állapotnak megfelelő bizonyos rendszabályok foganatosításában nyilvánul. Ilyenek:

1. Az alattvalóknak eltiltása attól, hogy az ellenséggel érintkezzenek.

2. Ezeknek eltiltása az ellenséggel folytatott, némely kereskedelmi ügyletektől. (Például fegyverek szállítása, lovak kivitele, stb.)

3. Az ellenséges állam területén tartózkodó alattvalók visszahívása és a katonakötelezetteknek hazaszólítása, tekintet nélkül tartózkodási helyükre.

A hadviselő államnak jogában áll ellenfelének saját területén tartózkodó alattvalóit kiutasítani, de ezt a rendszabályt úgy kell végrehajtani, hogy a kiutasítottaknak bizonyos idő engedtessék ügyeik elintézésére.

4. A hadviselő állam kikötőiben levő ellenséges hajók nem vétetnek többé zár alá (embargo), mint korábbi időben, hanem a kormány bizonyos határidőt engedélyez, mely alatt a kikötőkből háborítlanul kivonulhatnak.

5. A hadüzenet következtében mindegyik hadviselő állam visszahívja az ellenfelének területén levő diplomácziai és konzuli képviselőit. Az útlevelek ezeknek haladéktalanul kiadandók. A hadviselő államoknak az ellenség területén tartózkodó alattvalói egy harmadik semleges állam oltalma alá helyeztetnek.

6. A hadi állapot a forgalmat, jelesül a kereskedelmi forgalmat, nem szünteti meg teljesen a hadviselő felek alattvalói között, hanem ez csak annyiban korlátoztatik, vagy tiltatik, a mennyiben a hadi szükség, pl. a hadi műveletek háborítlan végrehajtása megköveteli.

7. A hadi állapot nem szünteti meg a jogi forgalmat sem. A hadviselő felek alattvalói az ellenfél területén igénybe vehetik a jogi orvoslatok eszközeit. De

bizonyos követelésekre, melyek a hadi állapot kivételes viszonyaival függnek össze, a kereseti jog ideiglenesen felfüggeszthető.

8. A nemzetközi szerződések hatályát a háború ipso jure meg nem szünteti,[124] hanem csak azokat a szerződéseket, melyek a háború következtében végre nem hajthatók (pl. kereskedelmi, hajózási, konzuli stb. szerződések), annak tartamára felfüggeszti. Ellenben azok a szerződések, melyek háború esetére köttettek (pl. szövetségi vagy hadi segélyt igérő szerződések), a hadüzenet folytán lépnek hatályba.

9. Végre a semleges államoknak és ezek alattvalóinak nemzetközileg elismert és illetőleg megállapított jogai és kötelezettségei szintén a hadüzenet következtében lépnek életbe.

160. §. A TILTOTT ÉS MEGENGEDETT HADI ESZKÖZÖK[125]

A hadviselés eszközei részint a háború tartamának megrövidítésére czélzó és a fegyverek tökéletesítését eredményező technikai találmányoktól, részint a hadviselő felek erkölcsi tudatától, műveltségi fokától függnek.

A hadi jog története mutatja, hogy a korábbi idők háborúiban a legilloyalisabb és a legerkölcstelenebb eszközök szerepeltek és a kegyetlenkedések minden nemének alkalmazását a jus belli est infinitum általánosan vallott elvénél fogva megengedettnek tartották. A czivilizáczió terjedésével kezd tért foglalni a hadviselés czéljainak öntudatosabb felfogása a hadviselő felek humánosabb érzülete és annak felismerése, hogy a hadviselésre nem minden eszköz alkalmas.

Ennek ad kifejezést a hágai hadi szabályzat 22-ik szakasza, mely kimondja, hogy a hadviselő feleknek nincs korlátlan joguk azoknak az eszközöknek megválasztásában, melyekkel ellenfelüknek ártani akarnak és meghatározza azokat a hadi eszközöket, melyeknek alkalmazása kifejezetten tiltva van (23. és köv. szakaszok).

Ide tartoznak: 1. Méregnek vagy mérgezett fegyvereknek használata. 2. Ellenséges katonáknak vagy az ellenséges nemzethez tartozó egyéneknek

[124] (589.1.) Bluntschli: 538., 718. §§. Kirchenheim: Holtzendorf: Handb. IV. köt. 812. sk. l. Ullman: 147. §.

[125] (590.1.) Brüsszeli deklaráczió 1874. 12–12. §§. Manuel de l'Institut d. dr. intern. 4–8. §§. Az 1899. és 1907-iki hágai konferenczia határozatai.

orozva meggyilkolása vagy megsebesítése. 3. Megölése vagy megsebesítése az ellenségnek, a ki védtelen, vagy fegyverét letette és magát kegyelemre megadta. 4. Annak kimondása, hogy kegyelem nem adatik. 5. Olyan fegyverek, lövegek vagy anyagok használata, melyek felesleges fájdalmakat okoznak. 6. A parlamentaire lobogóval, vagy a genfi kereszttel, az ellenséges katonák egyenruháival vagy egyéb katonai jelvényekkel űzött visszaélések. 7. Ellenséges vagyonnak eltulajdonítása vagy megrongálása, a mennyiben azt a hadi szükség nem igazolja. 8. Az ellenfélhez tartozó személyeknek jogait vagy követeléseit felfüggeszteni, érvényen kívül helyezni vagy peres úton azoknak érvényesítését megakadályozni. 9. Az ellenséges lakósok kényszerítése, hogy a hazájuk elleni hadi vállalatokban közreműködjenek. 10. Tiltva van katonailag nem védett városoknak, falvaknak, lakóhelyeknek vagy épületeknek bármely módon (pl. léghajókból) megtámadása, valamint a harácsolás és rombolás akkor is, ha azok ostrommal lettek bevéve.

További korlátozásokat találunk a hágai (1899) konferenciának három deklarációjában, a melyek tovább fejlesztik és kiegészítik a pétervári 1868 decz. 11-én kelt egyezményt,[126] mely tiltja a 400 grammnál kisebb sulyú robbanó lövegek használatát.

Az első deklaráczió tiltja lövegeknek és robbanó anyagoknak kivetését a léghajókból, de csak öt évi időtartamra, mely időközben lejárván, az 1907-ki hágai konferenczia azt megújította és annak tartamát meghosszabbította egy esetleg egybehívandó harmadik konferenciáig. (Ezt az újítást nem fogadta el valamennyi hatalom, így Németország sem.) Végre a második és harmadik deklaráczió,[127] megtiltja az expanziv (ú. n. dum-dum) lövegeknek, valamint olyan robbanó lövegeknek használatát, melyek mérges gázokat tartalmaznak.

A megengedett eszközök közé tartoznak: a hadi csel, az ellenségnek tévedésbe ejtése a hadi műveleteket illetőleg; az ellenség hadállásának kipuhatolása kémek alkalmazása által. Meg van engedve hidaknak, vasutaknak, távíróhálózatoknak stb. lerombolása, ha azt a hadi műveletek szükségessé teszik.

[126] (591.1.) Szövegét közli Fleischmann: id. m. 88. l.
[127] (591.2.) Fleischmann: id. m. 318. l.

I. A szárazföldi háború[128]

161. §. A HADVISELŐ ÁLLAMOK JOGAI ÉS KÖTELESSÉGEI A SZÁRAZFÖLDI HÁBORÚBAN

A szárazföldi háború úgy általában a hadműveletek, mint azoknak hatása, következményei és a hadi eljárás (usus in bello) tekintetében oly lényegesen különbözik a tengeri háborútól, hogy a szárazföldi hadviselésre vonatkozó szabályokat külön kell tárgyalnunk.

Ezen szabályok jogi természetét illetőleg ma már katonai részről is, a korábbi nézetektől eltérő felfogást tapasztalunk. Azt, hogy a hadi feleknek nemcsak jogai, hanem kötelességei is vannak, valamint, hogy a hadi eljárás szabályainak világos és minden kétséget kizáró meghatározása leginkább a küzdő feleknek áll érdekében, a katonai körök sem tagadják többé.

A legutóbbi háborúk tapasztalatai mutatják, hogy a hadviselőknek eltérő felfogása bizonyos hadi szabályokat illetőleg nagy elkeseredést idézett elő nemcsak a harczosok, de az illető nemzetek között is. Pl. az 1870–71-ki háborúban a németek közönséges rablóknak tekintették a franczia franctireuröket és a kik közülök fogságba estek, halállal bünhődtek. Ellenben a francziák nemzeti hősöknek tartották, a kik életüket a hazáért önként feláldozzák és mint ilyenek méltán igényelhetik a hadi jog védelmét.

Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy ilyen nézeteltérésekből származó viszályok fokozzák a katonák harczi dühét és kölcsönös megvetést szülnek a küzdő hadseregek között, melyeknek mindenike abban a hitben él, hogy neki van igaza és az ellenfél méltatlanul bánik vele.

Ez indította a hatalmakat arra, hogy Oroszország kezdeményezésére létrejött 1874-iki brüsszeli konferenczián az európai hadi jogot egységes elvek alapján szabályozzák. A konferenczia tanácskozmányainak eredménye

[128] (591.3.) Bluntschli: Le droit de la guerre, Rev. d. droit intern. 1876. VIII. k. 663. sk. l. Calvo: dr. intern. IV. k. 2033–2293. §§. Martens: Völkerr. II. köt. Lorimer: Principes de droit intern. IV. k. V–XII. fej. Phillimore: Comment. III. k. Pillet: Le droit de la guerre. Les hostilités 106. sk. l. Guelle: Précis des lois de la guerre sur terre. U. a. La guerre continentale et les persones, 1881. Rouard de Card: La guerre continentale et la propriété, 1877. Stein: Le droit international des chemins de fer en temps de guerre. Rev. de droit intern. 1885., XVII. köt. 1887. XIX. k. Antoine Ernst: L'oeuvre de la deuxieme Conférence de la paix 1908.

a brüsszeli deklarációban nyert kifejezést, de nem lévén egyezményileg is megállapítva, az puszta javaslatnál egyébnek nem tekinthető. A hágai 1899. és 1907-ki konferenciának volt fentartva az európai hadi jog szabályait egyezményileg meghatározni és ekkép ezen fontos részét a nemzetközi jognak tételes joggá kiképezni, melynek gyakorlati alkalmazását az 1907 okt. 18-án kelt. IV. egyezmény 1. szakasznak az az intézkedése biztosítja, melynek értelmében a szerződő hatalmak kötelezik magukat, hogy hadseregeiket a hágai hadi szabályoknak megfelelő utasitásokkal fogják ellátni, a 3-ik szakasz pedig kimondja, hogy az érintett szabályok ellen vétő hadifél kártérítéssel tartozik és felelős mindazokért a cselekményekért, melyeket a hadseregéhez tartozó személyek elkövetnek.

A következőkben szólni fogunk a hadviselő alanyoknak egymás iránti és a megszálló hatalomnak az ellenséges terület jogállapota, lakóssága és ennek tulajdona iránti jogai és kötelességeiről.

162. §. A hadviselő felek jogai és kötelességei a harczban résztvevő alanyok (harczosok) irányában

1. Ki tekinthető jogilag ellenségnek?

Ennek a kérdésnek eldöntése nagy fontossággal bir, mert attól függ a háborúban közvetlenül résztvevő személyeknek sorsa, valamint egy állam ellentálló ereje és védelmi képessége. Végre lényeges befolyást gyakorol az a háború jellegére is.

A kérdés eldöntésénél irányadó szempontot képez a modern hadi jognak már feljebb is érintett az a felfogása, hogy a háború harczot jelent a hadviselők szervezett hadereje és nem az ellenséges államok polgárai között. Csakhogy a hadi állapot nemcsak a haderőre, hanem a nemzet egész közéletére, tehát az egyénekre is kihat. A háború a polgároktól is kivételes áldozatokat követel, cselekvőségüknek különös korlátokat szab, szóval egy új viszonyt létesít: a békés polgárok viszonyát a hadi állapothoz, melynek a hadi jogban szintén szabályozva kell lenni.

Ebből fejlődött ki a modern hadi jogban az a felfogás, mely különbséget tesz az aktiv és passziv hadi állapot között. Ezt a megkülönböztetést a hágai hadi szabályzat tételes jogerőre emelte.

Ennek értelmében[129] aktiv hadi állapotban vannak:

1. A szárazföldi és tengeri rendes haderő.

2. A honvédség, nemzetőrség.

3. Népfelkelés és a szabad csapatok a következő feltételek mellett: ha élükön az alárendeltekért felelősségre vonható személy (tiszt) áll; ha a távolból is felismerhető jelvényeket (egyenruhát) viselnek; fegyverüket nyilvánosan hordják és a hadi törvényekhez és szokásokhoz alkalmazkodnak.[130]

4. Az ellenség által még meg nem szállt vidék népe, ha spontán fegyvert fog, hogy a közeledő ellenséget feltartóztassa, de arra, hogy szervezkedjék, elég ideje nem volt, szintén hadi félnek tekintetik, ha fegyverüket nyilvánosan viselik és a hadi törvényeket és szokásokat megtartják.[131]

Ennek a határozatnak világos czélja, hogy a nemzeti védelem a lehető legtágabb alapon szervezhető legyen. Humánusabb és könnyebben elérhető feltételek, a melyek alatt minden önkéntes vagy felkelő egy rendes harczos minőségét elérheti, soha nem léteztek és nem is remélhető, hogy ennél nagyobb engedmény valaha is elérhető lesz.

Más kérdés, vajjon kivánatos-e népháborúkat felidézni, vagy a háborúban szervezetlen tömegeket alkalmazni? A tapasztalat mutatja, hogy felkelő tömegekkel valami nagy eredményt soha nem értek el és hogy inkább kárára, mint hasznára vált annak az államnak, a melynek érdekében történt. Mi sem könnyebb, mint tömegeket fellázítani az ellenség ellen, de igen nehéz fékentartani, fegyelmezni és vezetni. A népháborúk legtöbb esetben anarkiához vezettek, a mi ép oly kevéssé áll érdekében a védő, mint a támadó államnak. Teljesen czéltévesztett rendszabály volna a technikára alapított mai rendszeres háborúkban a felkelő néptömegekre, mint védelmi eszközre számítani, és azt felidézni nem volna egyéb, mint a békés lakosság biztonságát is veszélyeztetni. Ezt pótolja jelenleg az államok által békeidején szervezett és a rendes haderő kereteibe beillesztett *népfelkelés.*[132]

Az állam haderejének állományába tartoznak azok is, kik a harczban aktiv részt nem vesznek, tehát harczosoknak nem tekinthetők. Ezek: a katonai hivatalok tagjai, az orvosok, a szállítok, a markotányosok és a fővezérlet

[129] (593.1.) 9-ik szak.

[130] (594.1.) Hágai határozat, 1899. II. 1. fej. De la qualité des belligérant.

[131] (594.2.) U. o. 2. szak.

[132] (594.3.) Rivier szerint a népfelkelés által az érintett határozat feleslegessé vált azokban az országokban, melyekben az törvényes szervezettel bir, pl. Németországban, Ausztriában és Magyarországban, Svájczban, stb. Précis II. köt. 252. l.

engedélyével a hadseregeket kísérő harcztéri tudósítók. Ezek is a hadi czél szolgálatában állanak, mint ilyenek hadi fogságba is helyezhetők, de nem szabad őket szándékosan megsebesíteni vagy megölni.[133] Kivételes kedvezményekben csupán a genfi konvenczió által védett egészségügyi személyzet részesül.

A hadvezérek és alárendelteik között a levelezéseket és érintkezéseket közvetítő katonai futárok szintén a haderőhöz számítanak, hadifogságba vethetők, a rájuk bízott iratok elkobozhatók. Ellenben a hadviselő felek közt a tárgyalásokat közvetítő hadi követek személye, valamint a rájuk bízott iratok stb. sérthetlenek.

2. A hadi foglyok[134]

A hadi fogság czélja az ellenfél erejének gyöngítése, a miből következik, hogy a hadi foglyok ellen a hadviseléssel összefüggő semmi egyéb erőszakos eszköz, vagy rendszabály nem alkalmazható. A hadi fogoly egy lefegyverezett, tehát ártalmatlanná tett ellenség, nem pedig közönséges bűntettes.[135]

A hadi foglyok az államnak esnek hatalmába, nem pedig annak, a ki foglyul ejtette őket. Az államhatalom és a hadifoglyok közötti viszony, illetőleg a kölcsönös jogok és kötelességek röviden következőkbe foglalhatók össze:

1. A hadviselő államnak jogában áll becsületszóra, vagyis azzal az igérettel, hogy a fenforgó háborúban többé résztvenni nem fog, a hadifoglyot szabadon bocsájtani. Az ekkép szabadon bocsájtottnak kötelessége adott szavát hűségesen megtartani. Hazai állama nem követelhet tőle olyan szolgálatot, mely adott szavának megszegését vonná maga után. A hadi foglyot, ki becsületszavát megszegte, ha fogságba esik, szigorúan büntetik.

De a hadi fogoly nem kötelezhető arra, hogy szabadságát becsületszóra igénybe vegye, valamint az államhatalom sem tartozik a hadifogoly kérelmét, hogy becsületszóra szabadon bocsájtassék – teljesíteni.

2. Az államnak jogában áll a hadi foglyokat oly helyekre elszállítani, melyek a czélnak leginkább megfelelnek. Ilyenek lehetnek: városok, erődök, be-

[133] (595.1.) Hágai határozat 3. szak.

[134] (595.2.) Brüsszeli deklaráczió, 11–23. szak. V. ö. Manuel de l'Institut d. dr. intern. 21., 22., 61. szak. Az amerikai hadiczikkek 48. sk. szak. Convention concernant les lois et coutumes de la guerre sur terre. Hága, 1899. 4–20. §§.

[135] (595.3.) Bluntschli szerint die Kriegsgefangenen sind Sicherheitsgefangenen, nicht Strafgefangenen. Völkerr. 681. §.

kerített táborhelyek. Ellenben nem szállíthatók el a büntető-gyarmatokba, a deportált gonosztevőknek szánt helyekre – Szibériába vagy Caledoniába, stb.

3. A hadi foglyokat szabad nyilvános munkákra is alkalmazni, de nem szabad a munkának tulságosan nehéznek, erőfeszítőnek, vagy becstelenítőnek lenni, vagy pedig akármilyen összefüggésben állani a hadi műveletekkel. Magánmunkákra is vállalkozhatnak. Ilyen esetekben a szerzett pénz egyrésze az államkincstáré, mely azt rendszerint az ellátás javítására fordítja, a másik rész pedig kiadatik nekik a hadi fogság megszüntével.

4. Az állam köteles a hadi foglyokat megfelelő ellátásban részesíteni. Ennek alapjául az a szabályzat szolgál, mely a belföldi csapatoknak béke idején való ellátására vonatkozik.

5. A hadi foglyok mindennemű kihágásai és bűntettei a törvények szerint katonai szigorral büntettetnek.

6. A szökési kisérlet szigorú büntetésnek van alávetve. A szökevényt in flagranti, az őrök le is lőhetik, de ha szökése sikerül és ismét fogságba esik, szökéséért többé meg nem büntethető. A hágai határozat 18. szakasza biztosítja a hadi foglyok szabad vallásgyakorlatát; 14. szakasza pedig a végrendelkezésükről intézkedik és arra a saját haderejének tagjaira érvényes szabályokat terjeszti ki.

A hadi fogság a béke megkötése által eo ipso megszűnik. A háború tartama alatt pedig megszünhet kartellek alapján, a hadi foglyok kölcsönös kicserélése által. De ilyen kartellek nem alkalmazhatók az ellenség hadi szökevényeire, kik hadi fogságba estek.

3. A sebesültek és betegek[136]

A megsebesült és megbetegedett katonák sorsa a háború alatt méltán felköltötte a czivilizált világ figyelmét és részvételét, mert azok, kikről itt szólunk, a hazáért ontják vérüket és azért szenvednek, mert híven teljesítették a polgárnak legsúlyosabb kötességét hazája iránt.

A szárazföldi háborúban megsebesült és beteg katonák sorsát a hatalmak már az 1864-iki genfi egyezményben[137] szabályozták, de az azóta szerzett

[136] (597.1.) Pillet: Le droit de la guerre. Lueder: La convention de Genève, 1876. Moynier: Étude sur la Convention de Genève. E tárgy gazdag irodalmáról számos idézet található Lueder, Holtzendoff Handb. IV. k. 74–79. és 98–103. §§-okban. A genfi konvenczió tört. előzményeiről feljebb 55. §.

[137] (597.2.) Szövegét Fleischman id. m. 69.

tapasztalatok mutatták, hogy ezek a szabályok hiányosak, a meghatározások homályosak és egyes részeikben alkalmazhatók sem voltak, úgy hogy a hatalmak a hágai konferencián (1899) azt az óhajukat fejezték ki, hogy rövid idő mulva egy konferenciát hívnak össze, melynek egyedüli feladata lesz a genfi konvencionak reviziója. Ez a tanácskozás 1906 julius 6-án nyilt meg és tárgyalásainak eredményét egy egyezménybe foglalta össze, mely minden eddigi, ebben a tárgyben létrejött, egyezmény helyébe lépett.

Lényegesebb határozatai a következők:

1. A sebesültek és betegek ápolásának kötelessége, a háborúban résztvevő hadseregekhez hivatalosan tartozó minden személyre, tehát a nem kobbatansokra is kiterjed, mert miként a tapasztalat mutatta, a csatatért megszálló hadi fél ennek a feladatnak, a rendelkezésére álló egészségügyi személyzettel képtelen volt megfelelni. (1. szak.)

2. A sebesült és beteg katonák hadifoglyoknak tekintetnek. Ez megszünteti a genfi egyezmény azt a határozatát, mely szerint a sebesültek, kölcsönös egyetértéssel, az ellenfél előörseinek átadhatók, vagy felgyógyulásuk után, a szolgálatra alkalmatlanok, hazaküldhetők. (2. szak.) Ellenben megengedi az ellenfél sebesültjeinek szabadon bocsájtását egy semleges államba ennek beleegyezésével és azzal a feltétellel, hogy őket internálni fogja.

3. A genfi konvencionak azt a határozmányát, mely szerint magánegyének, kik sebesülteket ápolás végett házukba fogadnak, katonabeszállásolástól, sőt lehetőleg hadi adóktól is felmentetnek, a hágai egyezmény elejtette és a magánjótékonyságot az 5. szakaszban körülírt módon vonta be a betegápolás szolgálatába, mely visszaélések szempontjából kevésbbé aggályos.

4. Az ápoló személyzet általában a hadviselők különös védelme alatt áll és sértetlenséget élvez. Igy a betegápoló társaságok és egyesületek[138] tagjai is, kik a háborúban önkényt ajánlják fel szolgálataikat, igényt tarthatnak a sértetlenségre, föltéve, hogy a hadvezetőségnek alárendelve vannak és az államilag szervezett egészségügyi személyzettel szoros kapcsolatban állnak. (11. szak.)

5. Az említett személyzet, ha az ellenség hatalmába kerül, hivatását folytathatja. Fogságba ejteni még a hivatalos személyeket sem szabad. Magán-

[138] (598.1.) Már a genfi konvenció aláirása előtt több államban társadalmi úton vöröskereszt-egyletek keletkeztek oly czélból, hogy a sebesült és beteg katonák ápolására szükséges segédeszközöket békeidején beszerezzék, az ápoló személyzetet kellően kiképezzék. Ezek az egyesületek egész Európában elterjedtek, központjuk a genfi nemzetközi bizottság.

tulajdonuk – még a fegyverek és lovak is – kíméletben részesül. (9., 10., 11. szakasz.) A hivatalos személyzet ezenfelül zsoldra is igényt tarthat annak a hadi félnek részéről, melynek tényleges hatalma alatt áll.

6. A kórházak, valamint azoknak anyaga mindaddig, míg ezekben betegek ápoltatnak, rendeltetésüktől el nem vonhatók. A segítő egyesületek tulajdonát képező tárgyak, eszközök, felszerelések magántulajdonuknak tekintetnek és azokkal szabadon rendelkeznek.

7. Az egyezmény védelme alatt álló személyek és dolgok felismerésére szolgál a genfi jelvény, vagyis fehér mezőben a vörös kereszt. A genfi lobogó mellett a nemzeti lobogót is kell alkalmazni. (18–23. szak.)

8. Az érintett határozmányoknak gyakorlati kivitele céljából a szerződő felek hadseregeiket kellő utasításokkal tartoznak ellátni. (25. szak.)

9. A szerződő hatalmak kötelezik magukat, hogy büntetőjogi szabályokat fognak alkotni azoknak megfenyítésére, a kik sebesült vagy beteg katonákat kifosztanak vagy bántalmaznak, vagy a vöröskereszt lobogóval vagy karszalaggal visszaélnek. (28. szak.)

10. Az egyezményből kifolyólag ketetkezhető vitás kérdések eldöntésére a kötelező választott birósági záradékot elérni nem sikerült, a hatalmak csupán mint óhajt fejezték ki, hogy ilynemű vitás kérdések és pedig csak akkor, ha azoknak tárgyát békeidején keletkezett kontroverziók képezik, a hágai választott bíróság elé terjesztessenek.

A sebesültek, betegek és hajótöröttek a tengeri háborúban. Ezekről az 1864-iki genfi konvencció semmi intézkedést nem foglal magában. A hiányon az 1868-iki pótegyezmény sem segített, mert az egyezmény kilencz szakasza a tengeri csatákban szerencsétlenül járt harczosok sorsáról intézkedik ugyan, de a hatalmak ezeket a czikkelyeket nem ratifikálták. Ez indította az 1899-iki hágai konferenczián résztvett hatalmakat egy külön egyezmény megkötése, mely a 1864-iki genfi konvencció intézkedéseit a tengeri háborúkra kiterjeszti. Ennek határozmányait jórészt változatlanul vették fel az 1907 okt. 18-ki egyezménybe.[139] A módosítások csupán az 1906-iki egyezménynyel kapcsolatban a semleges vöröskereszt-egyesületek közreműködésének, valamint a semleges magánegyének és társaságok által felszerelt kórházhajók jogállásának szabályozására vonatkoznak.

Az egyezmény intézkedései lényegileg a következők:

[139] (599.1.) X. Convention pour l'adaptation à la guerre maritime des principes de la Convention de Genéve. Antoine Ernst: L'oeuvre de la deuxième conférence de la paix.

1. Sérthetlenek azok az állami hajók, melyek mint kórházak vannak berendezve és egyedüli czéljuk sebesült, beteg vagy hajótörött katonáknak segélyt nyujtani, feltéve, hogy a hadviselő felek a hajóknak nevét kellő időben közölték. (1. szak.) Ismertető jele ezeknek a hajóknak: fehér alapon egy másfél méter széles horizontális zöld szalag. (5. szak.)

2. Azok a hajók is, melyek erre a czélra egészben vagy részben magánosok vagy államilag elismert segítőegyesületek által szereltetnek fel, szintén megfelelő kiméletben részesülnek és el nem kobozhatók, föltéve, hogy hivatásukat a hadviselő hatalom megbizása folytán teljesítik és a hajóknak neve az ellenséges féllel kellő időben közöltetett. (2. szak.)

3. Ugyanez alatt a feltétel alatt ehhez egészen hasonló elbánásban részesülnek azok a hajók is, melyeket semleges államok polgárai, vagy államilag elismert segítőegyesületei a fent érintett czélokra saját költségükön felszereltek.[140] (3. szak.) A 2. és 3. pontban említett hajók ismertető jele: fehér alapon egy másfél méter széles horizontális vörös szalag. (5. sz.) Ezek a megkülönböztető jelek sem béke, sem háború idején más, mint az említett czélra szolgáló hajók által nem használhatók. (6. szak.)

4. Kereskedelmi hajók, vagy magánosak vízijárművei, melyeket a hadviselők felkérnek, hogy fedélzetükre ápolás végett sebesült vagy beteg harczosokat felvegyenek, és illetve azok, melyek erre a jótékony szolgálatra önkényt vállalkoznak, különös kiméletben és bizonyos mentességekben részesülnek és el nem kobozhatók. De ettől függetlenül elkobozhatók a semlegesség megsértésére vonatkozó esetleges cselekvényeikért. A védelem azonnal megszűnik, ha ilyen hajók az ellenségnek ártó cselekvényeket követnének el. (8. szak.)

5. Az elfogott hajók egészségügyi személyzete: lelkészek, orvosok, ápolók, sérthetlenek. Ők az ellenség hatalmában is, teljes fizetésük meghagyásával, hivatásukat háborítlanul folytathatják. Azok, kik a szolgálatból kilépni akarnak, ezt csak a parancsnok engedélyével tehetik és csak azokat az eszközöket vihetik el magukkal, melyek tulajdonukat képezik. (10. szak.)

6. A hajótöröttek, sebesültek és betegek, kik az ellenség hatalmába esnek, hadi foglyok. Ez határozza meg a körülményekhez képest, hogy azok a saját, vagy egy semleges állam, vagy valamelyik hazai kikötőjükbe küldessenek.

[140] (600.1.) Az önkéntes mentők a hadsereg hivatalos egészségügyi közegeinek vannak alárendelve és hivatásuk teljesítésére a genfi karkötővel és személyes igazolvánnyal vannak ellátva.

Az utóbbi esetben visszaadatván saját nemzetüknek, a háború tartama alatt nekik abban résztvenni többé nem szabad. (14. szakasz.)

7. A szerződő hatalmak gondoskodni fognak, hogy a jelen egyezmény intézkedéseiről hajóhaduk kellő kioktatást nyerjen, valamint hogy azok a lakosságnak is tudomására hozassanak. (20. szak.)

8. A jelen szerződés kellőkép ratifikálva az 1899-iki megállapodások helyébe lép és intézkedései a szerződő hatalmak között az érintett viszonyokra irányadók lesznek. Azok között a hatalmak között, melyek a jelen szerződéshez hozzá nem járulnak, de az 1899-ki egyezményt elfogadták, ennek határozmányai maradnak érvényben.

4. A hadi követek

A hadi követek alatt azokat a személyeket értjük, kiket az egyik hadi fél azzal bíz meg, hogy az ellenféllel tárgyaljanak.

A hadi követ és kisérői mindaddig sérthetlenek, míg állásukkal vissza nem élnek. A hadi követ ismertető jele a fehér zászló. Kisérői lehetnek a zászlótartó, egy kürtös, vagy dobos és a tolmács. A hadvezér, a kihez hadi követet küldenek, ezt nem köteles minden körülmények között elfogadni. Az a követ, a ki a visszautasítást figyelembe nem veszi, ellenséges magatartást tanusít. A hadvezér minden alkalmas rendszabályt foganatosíthat annak megakadályozására, hogy a követ küldetését hírszerzésre fel ne használhassa. Visszaélés esetében jogában áll őt ideiglenesen visszatartani. Ha pedig „kétségtelen bizonyíték" alapján kiderülne, hogy kiváltságos állását árulásra vagy másoknak arra való felbujtására használta fel, ez esetben a hadi követ a sérthetetlenségre való igényét elveszti.[141]

5. A kémek

Kémnek az tekintetik, a ki titokban vagy hamis ürügy allatt az ellenséges hadműveletek határán belül híreket szerez oly czélból, hogy azokat az ellenféllel közölje.

Nem tekinthetők kémeknek a kémszemlére kiküldött és az ellenséges zónába behatolt katonák, valamint azok, ki leveleket, vagy tudósításokat nyiltan visznek a saját, vagy az ellenséges táborba, végre a postaszolgálatot

[141] (601.1.) A hágai 1899-iki hadi szab. 32–34. szakaszai.

teljesítő léghajósok sem, mert ezeknél a kémkedést jellemző titokzatosság hiányzik. Ezek ha az ellenség hatalmába kerülnek, hadifogságba esnek, irataik pedig elvétetnek.

Az elfogott kém megelőző birói eljárás alapján büntettetik. A megszökött kém, kinek hadseregéhez eljutni sikerült, ha újra elfogatik, azért többé nem büntethető, hanem hadifogságba esik. (1899-iki hágai egyezmény 29–31. szak.)

A kémkedést szigorúan büntetik és ezt a hadi jog azzal a veszélylyel igazolja, melyet az a hadviselő feleknek okozhat.[142]

163. §. A megszálló hatalom jogai és kötelességei az ellenség területén[143]

A háborúnak elkerülhetlen következménye az ellenség területének megszállása az előnyomuló hadifél által. Minthogy ez azonban nem jelent területszerzést és az előzött hatalom jogai nem szüntek meg, hanem csak ideiglenesen szünetelnek, a megszálló hatalom jogait csak egy átmeneti állapot korlátai között és csak azon a területen gyakorolhatja, melyet csapataival tényleg megszállva tart. (Hágai 1899-iki egyezmény. 42–56. szak.)

Ennek a viszonynak gyakorlati folyományai, röviden összefoglalva, a következők:

1. A hadi megszállás egy átmeneti állapot lévén, a megszálló hatalom a megszállt területnek sem alkotmányán, sem jogi intézményein nem tehet oly változtatásokat, melyek a bekebelezés következményei szoktak lenni. (43. szak.)

A régi irók, pl. Bynkerschock Wolf, F. G. Martens az ellenségnek a megszállt területen mindent megengedtek, a mi céljainak kedvezett és

142 (602.1.) Adler: Die Spionage. Eine Völkerrechtliche Studie. 1906.

143 (602.2.) Lueder: Holtzendorff Hand. IV. köt. 468. sk. l. Martens: II. k. 506. sk. l. Guelle: Précis, I. 129. sk. l. II. 1. Waxel: L'armé d'invasion et la population. 1874. Feraud-Giraud: Occupation militaire, stb. 1881. Löning: L'administration du gouvernement général de l'Alsace durant la guerre de 1870–71. Rev. d. dr. intern. 1872. 622. és 1873. 69. l. Loriot: De la nature de l'occupation de guerre 1903. Sichel: Die kriegerische Besetzung feindlichen Staatsgebietes nach den Bestimmungen der Haager Friedenskonferenz. 1905. A brüsszeli deklaráczió 36., 38. §§. és a Manuel de l'Institut de droit intern. 46. sk. l. A hágai határozat 1899. Sect. III. De l'autorité militaire sur le territoire de l'État ennemi. 42–56. §§. A hágai 1907. IV. Convention concernant les lois et coutunus de la guerre Sur terre.

kényelmének megfelelt. A törvényeket és intézményeket felforgathatta, megváltoztathatta és megszüntethette. Az ellenséges lakosságot alattvalóivá tehette teljes mellőzéseivel annak a viszonynak, melyben ez a törvényes kormányhoz állott.[144]

2. A területi hatóságok működésüket a megszállás ideje alatt is folytatják, de a megszálló hatalomnak jogában áll a főbb hivatali állásokat saját közegeivel betölteni, a mi által ki van zárva, hogy a régi hivatalnokok szolgálatra kényszeríttessenek.

3. A megszállt terület lakossága engedelmeskedni köteles az ellenséges katonai hatalomnak úgy saját biztonsága, mint a nyilvános rend fentartása érdekében kiadott rendeleteinek és ezért a jogaiba visszahelyezett törvényes hatalom őket felelősségre nem vonhatja. A megszálló hatalom jogosítva van parancsait, rendeleteit kényszereszközökkel foganatosítani, a lakosság fölött büntető hatalmat gyakorolni, de őket alattvalói esküre nem kötelezheti.[145] (45. szak.) Nem követelhet tőlük a törvényes kormányuk irányában becstelen vagy bűnös cselekvényeket, valamint olyan szolgálatokat sem, melyek a hadviseléssel összefüggnek, még akkor sem, ha azokra már a háború kitörése előtt szerződve lettek volna. (23. szak.) Különösen tiltva van a lakosságot kémkedésre vagy kalauz, szolgálatra kényszeríteni. (44. szak.)

4. A polgárok élete, becsülete, családi tűzhelye és szabad vallásgyakorlata az ellenség által is tiszteletben tartandó, de ha a hadi szükség kívánja, tőlük bizonyos munkákat és személyes szolgálatokat követelhet. (46. szak.)

5. A megszállt terület lakossága védelemre és kiméletre csak addig tarthat igényt, a meddig magatartása a megszálló hatalom érdekeivel össze nem ütközik. Ilyen eshetőségek ellen ez a hadi büntetőjoggal (statárium) védekezik. Sérelmeket vagy merényleteket, ha egyének követik el, halálbüntetéssel, egyes városokon vagy egyéb helységeken, melyeknek területén belül ilyen merényletek előfordulnának, szigorú felelősségre vonással torolja meg.

6. A *tulajdonnak,* legyen az állami vagy magántulajdon, a hadi czéllal össze nem függő, tehát önkényes elvétele vagy elpusztítása tiltva van, ellenben

144 (603.1.) Így II. Frigyes, miután Lipcsét elfoglalta, a kivetett hadiadón kívül 4000 ujoncz kiállítását követelte annak a hadseregnek számára, mely Szászország ellen harczolt.

145 (603.2.) Az amerikai hadijog 26-ik czikke az esküre való kötelezést hasonló esetben megengedi, a mi onnan van, mert ez a törvény az amerikai polgárháború idejében készült, tehát olyan ellenségről volt szó, melyet a washingtoni kormány saját alattvalóinak tekintett, ezért méltán követelhette, hogy azok, kik hatalmába estek, hűségesküt tegyenek.

annak a hadi szükség által indokolt elvétele, tartós elvonása, használata, a fölött való korlátlan rendelkezés, jogosnak tekintetik.[146]

Ennek az elvnek folyománya, hogy:

a) az ellenséges állam tulajdonát képező pénzkészletek (állami és hadi pénztárak), fegyverek, lövegek, élelmiszerek, hadi felszerelések, szállítási eszközök, valamint a hadi célokra szolgáló egyéb állami ingó javak a megszálló hatalom tulajdonába mennek át.

b) Azok a tárgyak, melyeket az ellenféltől elvonni a megszálló hatalomnak különös érdekében áll, pl. vasúti leltár, (mozdonyok, teher- és személyszállító kocsik), gőzhajók, távírókészülékek, fegyver- és lőszerraktárak akkor is elvehetők, hogy ha magántulajdonban vannak, de el nem kobozhatók, mint az állami tulajdon, hanem a béke megkötése után tulajdonosaiknak vissza kell adni vagy őket megfelelő kártérítésben részesíteni. Ellenben a semleges területről származó vasúti eszközöket, tekintet nélkül arra, hogy állami vagy magántulajdonban vannak, a megszálló hatalom csak hadi szükség czímén használhatja, de azokat lehetőleg rövid idő alatt restituálni, a használatért pedig annak mérve szerinti kártérítést fizetni tartozik.

c) A megszálló hatalomnak jogában áll az ellenséges ország nyilvános épületeit, ingatlan javait részint a hadviselés, részint a kormányzat czéljaira birtokba venni, de a megszállás tartama alatt csupán a haszonélvezet illeti meg. A tulajdonjogot ezekre a javakra a győztes fél a terület végleges bekebelezése folytán szerzi meg.

d) Tényleges szuverénitásánál fogva a megszálló hatalom jogosítva van az adókat és illetékeket beszedni, de sem föl nem emelheti, sem meg nem változtathatja és azokat első sorban a terület kormányzatára és szükségleteire köteles fordítani. (49. szak.)

e) A községek, templomok, kórházak, jótékony intézetek, iskolák, egyetemek, akadémiák, múzeumok és más kulturintézetek tulajdona még akkor is, ha ezek állami tulajdonban volnának, a magántulajdonhoz hasonló kiméletben részesülnek, de a megszálló hatalmat ezekre mindazok a jogok megilletik, melyeket az elűzött hatalom gyakorolt. (56. szak.)

A tudományos gyüjteményeknek és eszközöknek, szobroknak és műemlékeknek elpusztítása vagy megsértése a nyilvános gyűjteményeknek

[146] (604.1.) Féraud-Giraud: Occupation militaire. Recours à raison des dommages causés par la guerre 1881. Rouard de Card: La guerre continentale dans ses rapports avec la propriété privée.

(képtárak, könyvtárak, múzeumok), minthogy ezek az ország kulturczéljait állandóan szolgálják, megrongálása tiltva van.

7. A magántulajdon sérthetetlenségének elismerése a szárazföldi háborúban implicite magában foglalja azt, hogy az a megszálló hadsereg szabad fosztogatásainak (pillage) semmi esetben sem képezheti tárgyát. A hágai egyezmény kimondja, hogy az még egy ostrommal bevett városban sem engedhető meg. (47. szak.) A tulajdon ellen elkövetett jogsértő cselekvények, akár harczosok, akár polgári egyének részéről a hadi törvények szigora alá esnek.

8. A magántulajdonnak egy sajátos igénybevételét a háborúban képezik:

a) A *rekvizicziók,* vagyis a magánegyének kényszerű közreműködése abból a czélból, hogy az ellenséges hadsereg bizonyos szükségleteit, pl. élelmiczikkeket, ruházatot, fogatokat, lovakat, takarmányt stb. természetben szolgáltassák. Hogy azonban visszaélések vagy tulkapások ellen megvédessenek, ez a jog csak a szabályokban meghatározott korlátok között gyakorolható.

A hágai egyezmény értelmében rekvizicziók csak az illető vidék főparancsnokának rendeletére foganatosíthatók. A követelt szolgáltatásoknak mértékét egyfelől a hadsereg szükségletei, másfelől az illető vidék szolgáltatási képessége szabják meg. A szolgáltatásokért kárpótlásra jogosító elismervények adandók. Azoknak tárgyát továbbá csak olyan szolgáltatások képezhetik, melyek a hadsereg ellátására, vagy a hadviselés czéljaira okvetlenül szükségesek. Végre a rekvizicziókat a helyi hatóságok közvetítésével kell eszközölni, hogy az önkényes vagy erőszakos eljárás miatt emelt gyakori panaszok elkerültessenek. (52. szak.)

b) A *kontribucziók,* vagyis pénzbeli szolgáltatások (hadi adó), melynek fizetésére az ellenség a megszállt terület lakosságát kényszeríti.

A háború következtében a kiadásoknak jelentékeny emelkedése okozza, hogy részint az igazgatási költségek, részint a hadsereg saját szükségleteinek fedezésére rendkivüli adók altal gondoskodás történjék. Ebből a kettős czélból a hágai egyezmény megengedi, hogy a megszálló hatalom a réndes adókon kivül a lakosoktól pénzbeli szolgáltatásokat követelhet (48–49. szak.), ezeken kivül még pénzbirságokat is róhat ki reájuk, melyek azonban nem a büntetések hanem a lakosság ellenséges magatartásának megtorlására alkalmazott represszáliák természetével birnak. (50. szak.)

De nem szabad sem pénzbirsággal sem valamely büntetéssel sujtani az egész lakosságot egyesek büntetteiért, a kikért az összesség felelősséggel nem tartozik. (50. szak.)

A hágai egyezmény a kivételes adóztatási jognak gyakorlását ahhoz a feltételhez köti, hogy ilyen adók a megszállt területnek csak legfelsőbb katonai hatósága által vethetők ki. Annak korlátját egyrészt a csapatok szükségletei, másrészt az illető vidék adóképessége határozzák meg. Az adók kivetése és beszedésénél az ország adórendszere veendő alapul. Végre azoknak, kik adójukat lefizették, erről nyugták adandók.

Tények bizonyítják, hogy a hadviselő felek ezzel a joggal nagy visszaéléseket követtek el. I. Napoleon, kinek jelszava volt: „la guerre doit nourrir la guerre" mértéktelenül alkalmazta ezt a rendszabályt és éppen így tettek a németek is 1870-ben, óriási összeget szedvén be hadi adók és birságok czímén a megszállt franczia területeken.[147] Ez okból az írók egy része határozott állást foglalt a hadi adók ellen, mert azok a magántulajdonnak a hadi jog által biztosított sérthetlenségét illuzoriussá teszik.

Mindazáltal ennek az intézménynek eltörlését, valamint egyfelől remélni sem lehet, úgy annak megszüntetése másfelől kivánatos sem volna, mert annak méltányos és igazságos kezelése mellett a magántulajdon kevésbbé van kitéve önkényes sértéseknek, mint különben volna. A hadviselés igen gyakran oly szükséghelyzeteket idéz elő, melyekben a hadviselő fél csak az ellenséges terület lakosságának hozzájárulásával segíthet magán. Jobb tehát, ha ennek igénybevétele bizonyos szabályok szerint eszközöltetik, mintha azt a megszállóhatalom önkényesen gyakorolja. [...]

170. §. A HÁBORÚ BEFEJEZÉSE BÉKEKÖTÉS NÉLKÜL[148]

Minden háborunak végczélja a béke. Ebben az értelemben a háborunak nagy jelentősége van a népek erkölcsi és jogi életében, mert következményében a

[147] (606.1.) Így pl. egy hídnak lerombolásáért, a franczia csapatok által, Châtillonra (kis város) egy millió frankot róttak ki. A fontenoy-i vasuti hid lerombolásáért 10 millió frankot követeltek. Etampes városa egy táviró huzal megrongálásáért 40,000 frank birságot, Orleans városa pedig egy porosz katona és egy ismeretlen egyén között támadt verekedésért 600,000 frank birságot fizetett. Az 1871. szept. 6-iki franczia törvény ezeket a birságokat a magántulajdon ellen intézett merényleteknek jelentette ki és az illetőknek igényét teljes kártérítésre elismerte. Bonfils: Manuel 674. l.

[148] (632.2.) Kirchheim: Holtzendorff Handb. IV. k. 791. sk. l. Heffter-Geffken 176. §. Bluntschli: 700. §. Martens: II. k. 543. sk. l. Rivier: Principes II. k. 435. sk. l. Despagnet: Cours 621. sk. l. Bonfils: Manuel 885. sk. l. Ullmann: Völkerr. 197. §.

jog elismerésére vezet. Minden békekötés vagy új jogokat állapít meg, vagy régi jogokat megerősít.

Jogilag ebből az következnék, hogy a háborunak azonnal meg kellene szünni, mihelyt annak okai megszüntek, a miből ismét az következnék, hogy a viszályban részt nem vevő harmadik államok jogosan beavatkozhatnak, ha úgy látják, hogy a győztes fél eredeti céljaitól eltérve, a háborút valódi okain túl kiterjeszti.

Csakhogy ennek a követelménynek ma csupán csak erkölcsi, nem pedig jogi jelentősége is van. A világtörténet számos példája tanusítja, hogy a győzelem nem esik össze mindig a joggal és hogy a háborúkat igen gyakran eredeti czéljukon túl terjesztették ki.

A háború befejezhető:

1. Az ellenfél területének meghódítása és bekebelezése által (debellatio).

Az ó- és középkor gyakori eseteivel szemben,[149] ilyen területhódítások az újabb idők történetében csak ritkán fordultak elő. A legújabb történetből idézhetjük: Parma, Modena, Lucca, Toscana és a két Sziczilia királyságának bekebelezését Szardinia által 1859–1860-ban; Hannover, Kurhessen, Nassau és Frankfurt bekebelezését Poroszország által 1866-ban, végre a pápai állam bekebelezését az olasz királyságba 1870-ben.

A hódító birtokszerzésének a bekebelezett területet illetőleg, a deposszedált fejedelemnek vagy utódának önkénytes lemondása adhatja meg utólag azt a jogi alapot, melyet különben a békeszerződésben kifejezett terület-átengedés jogczíme szokott nyújtani. A míg az önkénytes lemondás be nem következett a deposszedált dinasztiák a hódítót bitorlónak tekintik és az akaratuk ellenére létrejött új állapot ellen óvást emelve, jogaikat fentartják.[150]

2. A hadi műveleteknek tényleges megszüntetése által.

Igy szünt meg az 1702-iki spanyol-franczia, az 1716-iki svéd-lengyel, az 1801-iki orosz-perzsa háború. A háború Spanyolország és amerikai koloniái között 1825-ben szünt meg, de a diplomácziai érintkezések csak 1840-ben, Venezuelával pedig csak 1850-ben kezdődtek meg. Francziaország és Mexiko között a háború 1867-ben szünt meg, de a diplomácziai érintkezések

[149] (633.1.) Heimburger: Der Erwerb der Gebietshoheit 121. sk. l.

[150] (633.2.) Oly területek bekebelezése ellen, melyeknek jogi állapotát harmadik államok garantálták, ezek is óvást emelhetnek. Így tiltakozott Anglia és Francziaország Krakó városának bekebelezése ellen Ausztria által 1846-ban.

csak 1881-ben állíttattak helyre. Ugyanannak a háborúnak következtében Ausztria-Magyarország és Mexiko között a diplomácziai érintkezések szüneteltek.[151]

Ilyen esetekben a háború nem nyert formális befejezést, ennélfogva a békeállapot alapjául, mások ellenkező nézetével szemközt[152] mi a status quo post bellumot tartjuk irányadónak. Az úti possidetis tartalma iránti kérdés kétségessé válhatik, hogyha az ellenségeskedések megszüntetésének időpontja egy fegyverszüneti szerződésben világosan meg nem állapíttatott.

3. Megszűnhet végre a háború békekötés által.

171. §. A BÉKESZERZŐDÉSEK

A háború jogilag a hadviselő feleknek a békeszerződésben kifejezett egyező akarata által nyer normális befejezést.

A kezdeményezés vagy a hadviselő felek egyike, vagy egy harmadik állam részéről történhetik, maga a békeszerződés lehet vagy előzetes, vagy végleges.

Igy az 1856 márcz. 30-iki párisi békét az 1856 febr. 1-i, az 1859 nov. 10-iki zürichi békét megelőzte az 1859 jul. 11-ki villafrancai, az 1866 aug. 23-iki prágai békét az 1866 jul. 26-ki nikolsburgi, az 1871 máj. lo-iki frankfurti békét, az 1871 febr. 28-iki versaillesi, és az 1878 jul. 13-ki berlini békét az 1878 márcz. 3-iki st. stefanoi időközi (preliminar) békék előzték meg.

A békeszerződések tartalma egyes konkrét esetekben igen különböző lehet, de vannak bizonyos általános határozmányok (ezeket általános czikkelyeknek, clauses ordinaires, allgemeine Artikel nevezik), melyek minden békeszerződésben előfordulnak. Ezek a következők:

1. A békeszerződés a hadviselő felek között az ellenségeskedéseket azonnal megszünteti.

A békeszerződések a római formula szerint, ut pax pia aeterna sit, örök időre köttetnek, mert ellenkezőleg csak határozatlan időre szóló fegyverszüneteknek volnának tekinthetők.[153]

Ha a béketárgyalások megnyilta után, pl. azért, mert a parancsnokok erről kellő időben nem értesültek, hadi akcziók foganatosíttattak volna, a status

[151] (634.1.) A mexikói követ kinevezését a hivatalos lap 1901. jun. 27-iki száma közölte.

[152] (634.2.) Pl. Phillimore szerint ilyen esetekben a status quo ante bellum irányadó.

[153] (635.1.) Az 1774-iki kutsuk-kajnardzsi békéig a Porta keresztény fejedelmekkel csak fegyverszüneti szerződéseket kötött.

quo ante a lehetőségig helyre állítandó. Mindegyik fél érdekében áll tehát, hogy a parancsnokokat a béke megnyiltáról haladéktalanul értesítsék.

2. A konzuli, kereskedelmi és egyéb szerződések, melyek a háború alatt szüneteltek, a békekötés következtében azonnal felélednek.

3. A béke megkötése után mindegyik állam előbbi jogainak és területeinek birtokába lép, feltéve, hogy a békeszerződés ezeken semmit sem változtatott.

4. A legyőzött fél lemondása azokról az igényekről, melyek a háborút előidézték. Ha a szerződés erről hallgat, úgy a lemondás vélelmeztetik, mert ellenkezőleg a háború okai tovább is fenforognának.

5. A békekötésekben rendszerint amnesztia adatik mindazokra a panaszokra és reklamációkra, melyek a megszálló hatalomnak a polgárok és viszont ezeknek a megszálló hatalom iránt elkövetett ellenséges tetteiből erednek. De nem terjed ki az amnesztia a magánjogi követelésekre, valamint azokra a közönséges büntettekre sem, melyeket egyesek a háború tartama alatt elkövettek, és melyek a hadi állapottal semmi összefüggésben sem állnak.

Ilyen pl. az alattvalóknak saját hazájuk iránt elkövetett árulása. Némely írók, ezek között Phillimore[154] nézete szerint az amnesztia ki nem terjeszthető azokra sem, kik a hadi törvények és szokások ellen vétettek. Minthogy azonban ennek megállapítása nemcsak nehézségekbe ütközik, hanem a kölcsönös zaklatások a béke állapotára is zavarólag hatnának, czélszerűbbnek látszik az amnesztiát ezekre is kiterjeszteni.

6. A hadi foglyok kölcsönös kicserélésének módozatai szintén egyik állandó határozmányát képezik a békeszerződéseknek. A kicserélés nem szám és rang szerint történik, mint a régi időkben, hanem en bloc a tartási költségek megtérítésének feltétele alatt.

Ezen általános határozmányokon kívül a békekötések különös megállapodásokat is tartalmazhatnak. Ezeket *külön czikkelyeknek vagy záradékoknak* (clauses spéciales, Separatartikel) nevezik.

Ezek igen különböző tárgyakra vonatkozhatnak, de kettő közülök különös fontossággal bír: az, mely a hadi kárpótlásról[155] és az, mely egy terület átengedéséről szól.

A terület-átengedésnek hatálya, hogy azon a győztes hatalom a régi törvényes kormány összes jogaiba lép és szabadon intézkedhet. Megváltoztathatja

[154] (635.2.) Comment III. köt. 792. sk. l.

[155] (636.1.) Mérsékelt számítással az 1795 óta fizetett hadi kárpótlások összegét 7 milliárd 235 millióra teszik.

alkotmányát, megszüntetheti a privilégiumokat, valamint azokat a jogokat is, melyek saját köz- vagy magánjogi rendszerével ellenkeznek.

Ellenben a magántulajdon, úgyszintén az idegen fejedelmek magánvagyona az új hatalom által is tiszteletben tartandó. Ebből a szempontból a hannoveri király tulajdonát képező Welf-alapnak elkobzása és annak 1892-ben a tulajdonos részére az alatt a feltétel alatt való kiadatása, hogy minden jogáról a hannoveri trónra lemond – jogtalanságnál egyébnek nem nevezhető. Megemlítendők még végül a békeszerződésekhez csatolt *pótegyezmények* (actes additionnels, Additionalübereinkommen), melyek igen számosak és tárgyuknál fogva igen változók lehetnek.[156]

[156] (636.2.) Pl. az 1871-iki frankfurti békeszerződéshez mintegy száz pótegyezmény tartozik. Közli Villefort: Rec. des traités, convent etc. relatifs à la paix avec l'Allemagne 1872–1879. L. még Valfrey: Traité de Francfort 1872.

13

LUKÁCS GYÖRGY: A BOLSEVIZMUS MINT ERKÖLCSI PROBLÉMA (1918)

Nem szándékunk ezen a helyen sem a bolsevizmus gyakorlati keresztülvihetőségének lehetőségeivel, sem esetleges uralomra jutásának hasznos vagy káros következményeivel foglalkozni. Eltekintve attól, hogy e sorok írója ilyen kérdések eldöntésére egyáltalában nem érzi magát illetékesnek, célszerűnek látszik egyszer, a kérdés világos feltétele kedvéért, a gyakorlati következmények megfontolásától teljesen eltekinteni: a döntés úgyis – mint minden lényeges kérdésben – erkölcsi természetű, melynek immanens tisztázása, éppen a tiszta cselekvés szempontjából, elsőrendűen aktuális feladat. E mellett a kérdésfeltevés mellett szól egyrészt az is, hogy a bolsevizmus körülötti vitában leggyakrabban hangoztatott érv, hogy ti. a gazdasági és társadalmi helyzet „megérett"-e már a rögtöni megvalósulás számára, eleve eldönthetetlen probléma felé visz; véleményem szerint sohasem lehet olyan helyzet, amelyben ezt *teljes biztossággal és előre* tudni lehetne: a rögtöni és bármi áron való megvalósításra irányuló *akarat* tehát legalább olyan integráns része a helyzet „megérettségének", mint az objektivált viszonyok. Másrészt pedig annak belátása, hogy a bolsevizmus győzelme esetleg nagy kulturális és civilizatorikus értékeket semmisítene meg, sohasem lehet döntő ellenérv azok szemében, kik erkölcsi vagy történetfilozófiai okokból mellette döntöttek. Sajnálattal vagy sajnálat nélkül fogják tudomásul venni ezt a tényt, de belátva elkerülhetetlenségét, célkitűzésükön – teljes joggal – nem fognak semmit sem változtatni. Mert tudják, hogy ilyen horderejű világtörténeti értékkicserélődés nem mehet végbe régi értékek megsemmisülése nélkül, s új értékek megteremtésére irányult akaratuk elég erőt érez magában arra, hogy az eljövendő új emberiséget bőven kárpótolja az elveszettekért.

Ezek után talán úgy látszik, mintha komoly szocialista számára itt nem is lehetne szó erkölcsi problémáról, mintha a bolsevizmus mellett való döntés egészen kétségtelen lenne. Hiszen ha a viszonyok érettsége, az értékek elpusztulása nem lehet lényegbevágó akadály, akkor a kérdés nyilván így van feltéve: megvan a lehetősége annak, hogy meggyőződésünket *azonnal és*

minden megalkuvás nélkül megvalósítsuk; lehet-e igazi szocialista az, aki ilyenkor még megfontolásokról, bárminek bevárásáról, egyszóval kompromisszumokról beszél? És ha ezzel szemben a nem-bolsevik a demokrácia elvére hivatkozik, melyet a kisebbség diktatúrája természetszerűleg és tudatosan kizár, arra Lenin hívei, vezérük egy kijelentését követve, azzal felelnek, hogy eltávolítják pártjuk nevéből és programjából a demokrácia kifejezést, és egyszerűen kommunistáknak vallják magukat. A morális probléma felvethetősége tehát azon fordul meg, vajon a demokrácia a szocializmusnak csak taktikájához tartozik-e (mint harci eszköz arra az időre, amíg kisebbségben van, amíg az elnyomó osztályok jogba foglalt és jogtalan terrorja ellen küzd), vagy pedig olyan integráns része, melyet nem lehet belőle kihagyni, mielőtt összes erkölcsi és világnézeti következményei tisztázva nem lennének. Mert az utóbbi esetben minden felelősségérzettel bíró és tudatos szocialista számára súlyos *erkölcsi* probléma a demokrácia elvével való szakítás.

Marx történetfilozófiáját ritkán választották el a kellő tudatossággal szociológiájától, minek következtében sokaknak figyelmét elkerülte, hogy a rendszer két kardinális része, az osztályharc és az osztálytagozódást és vele minden elnyomatást megszüntető szocialista államrend, bármilyen szoros összefüggésben legyenek is egymással, nem egynemű fogalomalkotás termékei. Az első a marxi szociológia korszakalkotó *ténymegállapítása:* a társadalmi rend eddig mindig létezett és mindig szükségképpen létezett mozgató ereje; a történelmi valóság igazi összefüggésének egyik legfontosabb alapelve. A másik, a marxi történetfilozófia utópikus posztulátuma: *erkölcsi célkitűzés* egy eljövendő világrend számára. (Marx hegelianizmusa, amely a különböző valóságnemeket túlságosan egy síkra hozza, némileg hozzájárult ennek a különbségnek elmosásához.) A proletariátus osztályharca tehát, mely ezt az új világrendet elhozni hivatva van, *qua* osztályharc, még nem tartalmazza ezt a világrendet magát. Az, hogy a proletariátus felszabadulása megszünteti a kapitalisztikus osztályelnyomatást, abból éppoly kevéssé következik *minden* osztályelnyomatás megszűnése, mint ahogy nem következett be a polgári osztály szabadságharcainak győzelmes befejezésével. A puszta szociológiai szükségszerűség síkján ez csak az osztálytagozódás megváltoztatását, a régi elnyomottnak elnyomóvá való válását jelenti. Hogy ne ez következzék be, hanem az igazi szabadság korszaka, amely egyáltalában nem ismer elnyomót és elnyomottat, annak a proletariátus győzelme *múlhatatlan előfeltétele* ugyan – mert ezzel akkor felszabadul az utolsó elnyomott osztály is –, de csak előfeltétele, csak negatívum. Hogy igazán bekövetkezzék, ahhoz egy a szociológiai

ténymegállapításokon és törvényszerűségeken túlmenő, azokból le nem vezethető világrendnek az *akarása* szükséges: a demokratikus világrendé.

Ez az akarat azonban – éppen mert nem vezethető le semmiféle szociológiai ténymegállapításból – a szocializmus világnézetének oly lényeges alkatrésze, hogy abból nem távolítható el az egész épület összedőltének megkockáztatása nélkül. Mert ez az akarat teszi a proletariátust az emberiség szociális megváltásának hordozójává, teszi a világtörténet messianikus osztályává. És ennek a messianizmusnak pátosza nélkül a szociáldemokrácia példátlan diadalútja elképzelhetetlen lett volna. Ha Engels a proletariátusban látta a német klasszikus filozófia örökösét, joggal tehette azt, mert itt csakugyan tetté vált az a minden földi kötöttséget megszüntető etikai idealizmus, mellyel a Kant–Fichte-féle gondolkodás a régi világot – metafizikailag – ki akarta emelni sarkaiból. Csak itt tetté vált, ami ott gondolat volt; itt egyenes vonalban haladt a cél felé, ami ott Schellingben esztétikailag, Hegelben államjogilag letért a haladás útjáról, reakcióssá vált. Bármennyire a hegeli „List der Idee" módjára konstruálta is meg Marx ezt a történetfilozófiai folyamatot, hogy ti. a proletariátus a maga közvetlen osztályérdekeiért küzdve küzdi ki a világ felszabadítását minden zsarnokság alól, a döntés pillanatában – és ez a pillanat most itt van – elkerülhetetlenné válik a lélektelen empirikus valóságnak és az emberi, az utópikus, az etikai akaratnak ezt a szétválását meglátni. És akkor el kell válnia, hogy a szocializmus eme világmegváltó szerepe csakugyan a világ megváltásának vállalt és akart hordozója-e – vagy pedig ideologikus burka-e csupán reális osztályérdekeknek, melyek a többi osztályérdekektől csak tartalmilag, de nem minőségben, nem erkölcsi jogosultságban különböznek. (A XVIII. század polgári felszabaduláselméletei is a világmegváltást hirdették és hitték, pl. a szabad versenyben; hogy itt csak osztályérdekek fölé épült ideológiáról volt szó, az csak a francia forradalom *közben* – a döntés pillanatában – derült ki.)

Ha tehát az osztályelnyomatást nem ismerő államrend, a tiszta szociáldemokrácia csak ideológia lett volna, akkor itt nem lehetne erkölcsi kérdésről, erkölcsi dilemmáról beszélni. A morális probléma éppen azáltal jön létre, hogy a szociáldemokrácia számára az igazi, a végső, a mindent eldöntő és megkoronázó célja minden küzdelemnek itt van: a proletariátus osztályküzdelmének végső *értelme* csakugyan minden további osztályküzdelmet lehetetlenné tenni, olyan társadalmi rendet teremteni, amelyben ez még mint gondolati lehetőség se fordulhasson elő. Ennek a célnak megvalósítása áll e pillanatban csábító közelségben előttünk, és éppen közelségéből

pattan ki a most előttünk álló erkölcsi dilemma. Vagy megragadjuk az alkalmat, és megvalósítjuk, akkor a diktatúra, a terror, az osztályelnyomatás álláspontjára kell helyezkednünk; akkor a proletariátus *osztályuralmát* kell az eddigi osztályuralmak helyébe tenni, abban a hitben, hogy – Belzebubbal űzve ki a Sátánt – ez az utolsó és természeténél fogva legkíméletlenebb, legleplezetlenebb osztályuralom fogja önmagát és vele minden osztályuralmat megsemmisíteni. Vagy ragaszkodunk ahhoz, hogy az új világrendet új eszközökkel, az igazi demokrácia eszközeivel fogjuk megvalósítani (mert az igazi demokrácia eddig még csak mint követelés létezett, mint valóság még az úgynevezett demokratikus államokban sem), akkor megkockáztatjuk, hogy az emberiség többsége ma még nem akarja ezt az új világrendet, és nem akarván felettük akaratuk ellenére rendelkezni, meg kell várnunk, tanítva és hitet terjesztve megvárnunk, amíg az emberiség önrendelkezéséből, önakaratából megszületik az, amit a tudatosak régen akarnak, amiről tudják, hogy az egyetlen lehetséges megoldás.

Az erkölcsi dilemma onnan ered, hogy mindegyik állásfoglalás szörnyű bűnök és mérhetetlen eltévelyedések lehetőségeit rejti magában, melyeket teljes tudatossággal és felelősséggel kell vállalnia annak, aki itt bármely irányban dönteni akar. A második állásfoglalás veszedelme egészen világos: jelenti az – ideiglenes – együttműködés szükségességét olyan osztályokkal és pártokkal, melyek csak egyes közvetlen célokban értenek egyet a szociáldemokráciával, de annak végcéljával szemben ellenségesek. A feladat: megtalálni ennek az együttműködésnek olyan formáját, mely azt lehetővé teszi anélkül, hogy a célkitűzés tisztasága és a megvalósítás akaratának pátosza bármit is veszítsen a maga igazi mivoltából. A veszedelem és az eltévelyedés lehetősége ott van, hogy nagyon nehéz, szinte keresztülvihetetlen letérni valamely meggyőződés megvalósításának *egyenes és közvetlen* útjáról anélkül, hogy ez a kerülő út valami öncélúságot ne kapjon; anélkül, hogy a megvalósítás tempójának *tudatos* meglassítása az akarás pátoszára vissza ne hasson. A dilemma, amely elé a demokrácia követelése a szocializmust állítja, egy olyan külső kompromisszum, melynek nem szabad belső kompromisszummá válnia.

Ez alól a kompromisszum alól való felszabadulásban rejlik a bolsevizmus faszcináló ereje. De akiket megbabonáz, azok talán nincsenek mindig teljes tudatában annak, hogy ennek elkerülése kedvéért mit vállaltak magukra. Az ő dilemmájuk így hangzik: lehet-e a jót rossz eszközökkel, a szabadságot az elnyomatás útján elérni; létrejöhet-e egy új világrend, ha létrehozásának eszközei csak technikailag különböznek a régi rend joggal utált és megvetett eszközeitől? Úgy látszik talán, mintha itt a marxi szociológia ténymegállapítására lehetne

hivatkozni, arra, hogy a történelem egész lefolyása osztályküzdelmekből, elnyomottak és elnyomók harcából állott mindig – és fog is állni mindig; hogy a proletariátus küzdelme sem vonhatja ki magát ez alól a „törvény" alól. De ha ez igaz, akkor – mint mondottuk – a szocializmus minden eszmei tartalma, a proletárosztály közvetlen anyagi érdekeinek kielégítésén kívül, csak ideológia lett volna. És ez lehetetlen. És mert lehetetlen, nem lehet egy történelmi ténymegállapítást az erkölcsi akarás, az új világrend akarásának pillérévé tenni. Akkor a rosszat *mint* rosszat, az elnyomatást *mint* elnyomatást, az új osztályuralmat *mint* osztályuralmat kell vállalni. És hinni kell – és ez az igazi credo quia absurdum est –, hogy az elnyomatásból nem ismét az elnyomottak küzdelme az uralomért (egy új elnyomatás lehetőségéért) fog következni, és így tovább céltalan és értelmetlen örök-küzdelmek végtelen sora, hanem az elnyomatásnak önmagát megsemmisítése.

Hit kérdése tehát, mint minden erkölcsi kérdés, a két álláspont közötti választás.[1] Éles szemű, de itt talán felületesen látók megfigyelése szerint a szocializmusban való hit megingása az alapja annak, hogy oly sok régi és kipróbált szocialista nem akar bolsevik álláspontra helyezkedni. Megvallom: én ezt nem hiszem. Mert nem hiszem azt, hogy több hit kell a bolsevik döntés „hirtelen hőstettéhez", mint a demokrácia vállalásának lassú, szemre nem heroikus, de mélyen felelősségteljes, lelket megőrlő, hosszadalmas és tanító küzdelméhez. Az elsőben ki-ki megőrzi – bármibe kerüljön – közvetlen meggyőződésének szemmel látható tisztaságát, a másikban tudatosan feláldozza azt, hogy magát feláldozva bár, az *egész szociáldemokráciát* valósítsa meg, és ne annak egy részletét; ne annak egy a centrumát elvesztett töredékét. Ismétlem: a bolsevizmus azon a metafizikai feltevésen alapul, hogy a rosszból jó származhatik, hogy lehetséges, mint Razumihin mondja a Raszkolnyikovban, az igazságig keresztülhazudni magunkat. E sorok írója nem képes ezt a hitet osztani, és ezért feloldhatatlan erkölcsi dilemmát lát a bolsevik állásfoglalás gyökerében, míg a demokrácia – hite szerint – csak emberfeletti lemondást és önfeláldozást követel, azoktól, akik tudatosan és becsületesen végig akarják csinálni. De ez, ha talán emberfeletti erőt igényel is, nem lényegében megoldhatatlan kérdés, mint a bolsevizmus erkölcsi problémája.

[1] Esetleges félreértések elkerülése végett hangsúlyoznom kell, hogy itt mindenütt csak a legélesebben tipizált és legtisztább erkölcsi állásfoglalások lehetőségeit hasonlítjuk össze. Hogy mindkét oldalon lehetnek könnyelműen, felelősség nélkül vagy önérdekükből stb. cselekvők, és hol melyik típus van többségben, az nem tartozik ezeknek a fejtegetéseknek körébe.

14

LUKÁCS GYÖRGY: TAKTIKA ÉS ETIKA (1919)

A taktika helye és jelentősége a politikai cselekvésben pártonként és osztályonként – a pártok és osztályok struktúrája és történetfilozófiai szerepe szerint – mélyen különböző: ha a taktikát mint a cselekvő csoport által kitűzött célok megvalósítására szolgáló eszközt határozzuk meg, mint összekötő kapcsot végcél és valóság között, akkor alapvető különbségek adódnak aszerint, hogy a végcél mint az adott társadalmi valóság keretein belül vagy azokon túl fekvő valami van-e tételezve. A végcél eme immanenciája, illetve transzcendenciája mindenekelőtt azt a különbséget rejti magában, hogy az első esetben az adott jogrend mint a cselekvés taktikai kereteit szükségképpen és normatíve meghatározó elv van megadva, míg a társadalmilag transzcendens célkitűzés esetében az mint puszta valóság, mint reális hatalom szerepel, amellyel való számolásnak legfeljebb célszerűségi értelme lehet. Hangsúlyozzuk, hogy legfeljebb célszerűségi, mert egy olyan célkitűzés számára, mint amilyen például a francia legitimista restauráció volt, a forradalom jogrendjét bármiképpen elismerni már kompromisszumszámba ment. De ez a példa is mutatja, hogy a különböző transzcendens célkitűzések egyáltalában nem helyezhetők – még a teljesen elvont és minden értékeléstől távol álló szociológia szempontjából sem – egy síkra. Mert ha a végcélként szereplő társadalmi rend a múltban már megvolt, ha csak egy megtörtént fejlődés visszacsinálásáról van szó, akkor a fennálló jogrend [el] nem ismerése csak látszólagos túlhelyezkedés az adott jogrendek keretein; valóságos jogrend áll akkor valóságos jogrenddel szemben, a fejlődés folytonossága nincs mereven tagadásba véve, csak egy közbeeső állomás meg nem történtté tevése szerepel mint végső célkitűzés. Minden lényegében forradalmi célkitűzés ezzel ellentétben tagadja a fennálló és fennállt jogrendeknek erkölcsi létjogosultságát és történetfilozófiai aktualitását, számára tehát *kizárólag* taktikai kérdéssé válik, számol-e velük egyáltalán, és ha igen, mennyiben teszi azt.

Azáltal azonban, hogy a taktika ilyen módon felszabadul a jogrend normális korlátozásai alól, a célszerűségnek, mely a taktikai állásfoglalást szabályozza,

valami új mértékét kell megtalálni. Mert a célszerűség fogalma kétértelmű: aszerint, hogy egy aktuális, konkrét célt értenek alatta, vagy pedig egy a valóság síkjára még le nem szállott végcélt. Az olyan osztályok és pártok számára tehát, melyeknek végcélja már lényegében megvalósult, a taktika szükségképpen az aktuális és konkrét célok elérhetősége szerint szabályozódik, és az a szakadék, amely az aktuális célt a végcéltól elválasztja, azok a konfliktusok, melyek ebből a kettősségből erednek, számukra nem adódnak. Itt a taktika a legális reálpolitika formáját ölti magára, és nem véletlen, hogy olyan (kivételes) esetekben, amikor egy olyan konfliktus felmerül, például a háborúval kapcsolatban, ezek az osztályok és pártok a legsekélyesebb, legkatasztrofálisabb „reálpolitikát" követik; nem tehetnek mást, mert a létező végcél csak ilyen reálpolitikát enged meg.

Ez az ellentét igen alkalmas arra, hogy a forradalmi osztályok és pártok taktikáját megvilágítsa; ezek számára a taktikát nem a pillanatnyi, az aktuálisan elérhető előnyök szabályozzák, sőt nem egy ilyen előnyt kell elutasítaniok maguktól, mert ez az igazán fontosat, a végcélt veszélyeztetné. Viszont azonban, mivel a végcél nem mint utópia, hanem mint *elérendő valóság* van tételezve, a végcélnak az aktuális előny fölé való helyezése nem jelenthet a valóságtól való elvonatkoztatást, kísérletet bizonyos ideálokat a valóságra rákényszeríteni, hanem annak felismerését és cselekvésbe való áttételét, hogy melyek a társadalmi valóságon *belül* működő olyan erők, amelyek a végcél megvalósítása felé irányulnak. E nélkül a felismerés nélkül minden forradalmi osztály vagy párt taktikája irány nélkül ingadozik az ideáltól üres reálpolitika és a reális tartalom nélküli ideológia között. Ez a felismerés hiányzott a polgári osztály forradalmi küzdelméből; ott is szerepelt ugyan egy végcél-ideológia, azonban nem volt képes organikusan belekapcsolódni a konkrét cselekvések szabályozásába; azok – messzemenően – az aktualitás értelmében intéződtek el, intézményeket hoztak létre, melyek rövidesen öncélúságot értek el, elhomályosítván, puszta, immár nem hatékony ideológiává alacsonyítva le a végcélt magát. A szocializmus egyedülálló szociológiai jelentősége éppen abban áll, hogy eme probléma számára van megoldása. Mert a szocializmus végcélja utópikus ugyan abban az értelemben, hogy túl van a mai társadalom gazdasági, jogi és szociális keretein, hogy csakis ezeknek megsemmisítése árán valósulhat meg, de nem utópikus úgy, mintha a feléje vezető út valami társadalmon kívül vagy felett lebegő eszméknek a földreszállása lenne. A marxi osztályharcelmélet (ebből a szempontból teljesen a hegeli fogalomalkotást követve) a transzcendens célkitűzést immanenssé

változtatja; a proletariátus osztályküzdelme egyszerre maga a célkitűzés és annak megvalósulása. Ez a folyamat nem eszköz, melynek értelme és értéke egy rajta túl levő célon lenne mérhető, hanem annak a célnak, az új, az utópikus társadalmi rendnek lépésről lépésre vagy ugrásról ugrásra aszerint, ahogy azt a történelem logikája előírja, megvilágosodása, belépése az aktuális társadalmi valóságba. Ez az „eszköz" nem másnemű a célhoz képest (mint a polgári ideológia megvalósulásában volt), hanem a célnak magának közeledése önmegvalósulásához. Ami azt jelenti, hogy a taktikai eszköz és a végcél között fogalmilag megfoghatatlan átmenetek vannak; sohasem lehet előre tudni, melyik – taktikai – lépés fogja már magát a végcélt megvalósítani.

Ezzel eljutottunk a szocialista taktika eldöntő mértékéhez: a történetfilozófiához. Az osztályharc ténye nem más, mint szociológiai leírása és törvényszerűségre hozása annak, ami a társadalmi valóságban történik, a proletariátus osztályharcának, *értelme* azonban ezeken a tényeken túlmenően, bár ezektől lényegileg elválaszthatatlanul, arra irányul, hogy egy minden eddigitől minőségben különböző társadalmi rend, mely nem ismer többé elnyomót és elnyomottat, jöjjön létre, hogy megszűnjön a gazdasági függésnek az emberi méltóságot lealázó korszaka, hogy – mint Marx mondja – a gazdasági erőknek vak hatalma megtöressék, és helyükbe az azok felett való adekvát és az emberi méltóságnak megfelelő *uralom* kerüljön.[1] A gazdasági és társadalmi aktuális helyzetek, a tényleges erőviszonyoknak mérlegelése és helyes felismerése tehát mindig csak *előfeltétele,* és nem *kritériuma* a szocialista értelemben való helyes cselekvésnek, a helyes taktikának. A végső, az igazi mérték *csakis* az lehet, vajon az adott esetben való cselekvés *miképtje* alkalmas-e ennek a célnak, a szocialista mozgalom értelmének megvalósítására; éspedig – mivel ezt a végcélt nem tőle minőségben különböző eszközök szolgálják, hanem az eszközök már magukban is a végcél belső vagy külső közelebbjöttét jelentik – minden eszköz jó, amelyben ez a történetfilozófiai folyamat öneszméletre, valóságra ébredésre jut, és minden eszköz rossz, amely ezt az öneszméletet elhomályosítja, mint például a jogrendhez, a „történelmi" fejlődés folytonosságához, sőt akár a proletariátus *pillanatnyi* anyagi érdekeihez [való ragaszkodás].[2] Ha van történelmi mozgalom, amely számára „a reálpolitika" végzetes és vészt hozó, akkor az a szocializmus.

[1] L. Gy. jegyzete: [Karl Marx: *Das*] Kapital. III. 355. [Otto Meissners Verl. Hamburg, 1919.] 355. [A *tőke, MEM* 25. k. 772–773. o.]

[2] A [ ] közé tett javításban a Márkus György szerkesztette Lukács György: *Utam Marxhoz I.* (Magvető, Bp., 1971) szövegközlése szerepel.

Konkréten kifejezve ez azt jelenti, hogy a fennálló társadalmi renddel való minden szolidaritás egy ilyen veszedelem lehetőségét rejti magában. Mert hiába hangsúlyozzuk a legigazabb belső meggyőződéssel, hogy ez a szolidaritás csak pillanatnyi, csak egy aktuális érdekközösség, hogy nem több, mint egy konkrét cél elérése kedvéért való ideiglenes szövetség, elkerülhetetlen az a veszedelem, hogy a szolidaritás érzése belekerül az *öntudatba,* és a szüksége[s][3], a világtörténeti öntudatot, az emberiség önmagára eszmélését mégis elhomályosítja. A proletariátus osztályküzdelme nem puszta osztályküzdelem (ha csak az volna, tényleg csak reálpolitikai előnyök szabályoznák), hanem eszköze az emberiség felszabadulásának, az *emberi* történelem igaz kezdetének. Minden kompromisszum szükségképpen éppen *ezt* az oldalát a küzdelemnek homályosítja el, és ezért – minden esetleges pillanatnyi, bár felette problematikus előny ellenére – végzetes az igazi végcél szempontjából. Mert mindaddig, amíg a mai társadalmi rend fennáll, bármely ily módon elért gazdasági vagy politikai előnyt módjában áll az uralkodó osztályoknak nyílt vagy rejtett módokon kompenzálni, és a kompenzáció után – ha a kompromisszum a harci hangulatot, mint természetes, meggyengítette – a küzdelem csak kedvezőtlenebb körülmények között folytatható. Ezért mélyebbre ható a taktikai eltérések jelentősége a szocializmuson belül, mint bárhol másutt; a taktikai mértéke itt a világtörténelem értelme, és a történet előtt vállalt felelősséget *minden* tettéért az, aki – célszerűségi meggondolásokból – letér a történetfilozófia diktálta helyes cselekvés keskeny és meredek, de egyedül a célhoz vezető útjáról.

Úgy látszik, mintha ezzel az etikai kérdésre is meg lenne már adva a felelet (és bizonyos tekintetben meg is van már adva), mintha a helyes taktika követése már magában véve etikus is volna. De most ahhoz a ponthoz értünk el, ahol a marxizmus hegeli örökségének veszélyes oldalai napfényre jutnak. Hegel rendszerének nincs etikája; nála az etikát amaz anyagi, szellemi és társadalmi javaknak rendszere pótolja, amelyekben társadalomfilozófiája kulminál. Ezt a formáját az etikának a marxizmus lényegében átvette (l. például Kautsky könyvét[4]), csak más javakat tett a hegeliek helyébe, anélkül, hogy

[3] A [ ] közé tett javításban a Lukács György: *Forradalomban* (Magvető, Bp., 1987) szövegközlése szerepel.

[4] Karl Kautsky: *Ethik und materialistische Geschichtsauffassung.* Stuttgart, 1906.

felvetette volna a kérdést, vajon a társadalmi szempontból fontos javak, a társadalmilag helyes célok akarása – tekintet nélkül a cselekvés *belső* rugóira – már magában véve etikus-e. Pedig nyilvánvaló, hogy az etikai kérdésfeltevés csak itt kezdődhetik; aki a kérdésfeltevésnek itt adódó kettéágazását tagadja, az tagadja az etikai lehetőségét, és ellentétbe kerül a legprimitívebb és legáltalánosabb lelki tényekkel, a lelkiismerettel és a felelősségérzettel. Ezeknek mindegyike elsősorban nem azt keresi, hogy *mit* tett vagy akart az ember (ezt a társadalmi, a politikai cselekvés normái szabályozzák), hanem hogy azt, amit tett vagy akart, akár helyes az objektíve, akár nem, *miért* tette, illetve akarta. Ez a *miért* kérdés azonban csak az egyénekben vetődhetik fel, csak egyénekkel szemben van egyáltalában értelme, éles ellentétben az objektív helyesség taktikai kérdésével, mely viszont egyedül embercsoportok kollektív cselekvésével szemben találhat egyértelmű megoldásra. Az előttünk álló kérdés tehát az, hogy az egyén lelkiismerete és felelősségérzete hogyan viszonylik a taktikailag helyes kollektív cselekvés problémájához.

Itt mindenekelőtt egy kölcsönös függvényi viszonyt kell megállapítani, éppen azért, mert az egymással összefüggésbe hozott két cselekvéstípus lényegében független egymástól. Egyrészt az a kérdés, hogy valamely adott taktikai döntés helyes-e vagy nem, független attól a kérdéstől, hogy az értelmében cselekvők elhatározását erkölcsi motívumok határozták-e meg, másrészt a legtisztább etikai forrásból fakadt tett a legteljesebb mértékben helytelen lehet a taktika szempontjából. De ez az egymástól való függetlenség mégis csak látszólagos. Mert – mint a későbbiekben látni fogjuk – ha az egyén tisztán etikai motívumoktól meghatározott cselekvése a politika útjára lép, még etikailag sem lehet közömbös annak objektíve (történetfilozófiailag) helyes vagy helytelen volta. És a szocialista taktika történetfilozófiai beállítottsága következtében kell, hogy amaz egyéni akaratokban, amelyeknek összegeződéséből a kollektív cselekvés létrejön, a szabályozó történetfilozófiai eszmélet többé-kevésbé kifejezésre jusson; hiszen e nélkül az aktuális előnynek a végcél érdekében való szükségszerű elvetése lehetetlenné válnék. A kérdés tehát most már így fogalmazható meg: milyen etikai meggondolások eredményezik az egyénben azt, hogy benne a helyes politikai cselekvéshez, melyben egy kollektív akarat alkotórészévé lesz, szükséges történetfilozófiai öntudat felébredjen, és cselekvést eldöntővé váljék?

Ismét hangsúlyozzuk: az etika az egyénhez fordul, és ennek a beállítottságnak szükségszerű következményeként az egyéni lelkiismeret és felelősségérzet elé azt a problémát helyezi, hogy úgy kell cselekednie, mintha az ő cselekvésén

vagy nemcselekvésén múlna a világ sorsának az a fordulata, melynek eljövetelét előmozdítani vagy megakadályozni az aktuális taktikának hivatása. (Mert etikailag nincs semlegesség és pártatlanság; aki nem *akar* cselekedni, annak nemcselekvése is lelkiismerete elé tartozó tett.) Tehát mindenki, aki a jelen pillanatban a kommunizmus mellett dönt, etikailag kötelezve van minden emberéletért, mely az érte vívott harcban elpusztul, olyan *egyéni* felelősséget viselni, mintha ő ölte volna meg valamennyit. Viszont mindenki, aki az ellenkező oldalhoz csatlakozik, a kapitalizmus további fennállásáért, a biztosan eljövendő új imperialista revánsháborúk okozta pusztulásért, nemzetiségek és osztályok további elnyomatásáért stb. kell hogy ugyanezt az *egyéni* felelősséget érezze. Etikailag senki sem bújhat ki a felelősség alól azzal, hogy ő csak egy egyes ember, akin nem múlik a világ sora. Ezt nemcsak objektíve nem lehet sohasem biztosan tudni, mert mindig lehetséges, hogy mégis éppen őrajta múlott, hanem az etikai lényege, a lelkiismeret, a felelősségérzet teszi lehetetlenné az így gondolkodást; aki nem ebből a meggondolásból dönt – és legyen máskülönben bármennyire fejlett lény –, az etika szempontjából a primitív, öntudatlan ösztönélet színvonalán áll.

De ez a pusztán formális etikai meghatározottsága az egyéni cselekvésnek nem elegendő a taktika és az etika viszonyának tisztázására. Azáltal, hogy az etikai elhatározást magában végrehajtó egyén valamely taktikát követ vagy elvet, a cselekvésnek egy speciális síkjára, a politikáéra lép, és cselekvésének a különlegessége – a tiszta etika szempontjából – azt a következményt hordja magában, hogy tudnia kell: milyen körülmények között mit és hogyan cselekszik. A „tudás"-nak így adódó fogalma azonban további tisztázásra szorul. Egyfelől nem jelentheti az aktuális politikai helyzetnek és összes lehetséges következményeinek tökéletes ismeretét, másfelől azonban nem tekinthető pusztán szubjektív meggondolás eredményének sem, hogy ti. az illető „legjobb tudása és belátása" szerint cselekszik. Az első esetben minden emberi cselekvés eleve lehetetlenné válnék, a másik esetben szabad út nyílna a legnagyobb könnyelműségnek és frivolitásnak, és minden erkölcsi mérték illuzórikussá lenne. Holott igenis van minden cselekedet számára erkölcsi mértéke komolyságának vagy felelőtlenségének: az, hogy az illető *tudhatta volna* cselekedetének következményeit, és tudva őket, vállalta volna-e őket lelkiismerete előtt. Ez az objektív lehetőség egyénenként és esetenként különböző ugyan, de lényegében – egyénenként és esetenként – mindig meghatározható. Most már minden szocialista számára ennek az objektív lehetőségnek tartalma a szocializmus társadalomideáljának megvalósulása,

és lehetőség-természetének lehetőség-voltát emez ideál történetfilozófiai aktualitása határozza meg. Az erkölcsileg helyesen cselekvés tehát minden szocialista számára a legmélyebben összefügg az adott történetfilozófiai helyzet helyes felismerésével, s ennek útja csak az lehet, hogy mindenki egyénenként ezt az öntudatot igyekszik magában tudatosságra váltani. Az osztályöntudat kifejlődése ennek első és múlhatatlan előfeltétele, de hogy a helyes cselekvés igazán és helyesen szabályozóvá válhassék, az osztályöntudatnak felül kell emelkednie puszta valóságbeli adottságán, és világtörténeti hivatottságának és felelősségének tudatára kell ébrednie. Mert az az osztályérdek, amelynek elérése az osztályöntudatos cselekvésnek tartalma, nemcsak nem egyenlő az osztályhoz tartozó egyének egyéni érdekeinek összességével, hanem még az osztálynak mint kollektív egésznek aktuális, pillanatnyi érdekeivel sem. A szocializmust megvalósító osztályérdekek és az azokat kifejezésre juttató osztályöntudat világtörténeti hivatást jelentenek, és a fent említett objektív lehetőség ennélfogva azt a kérdést jelenti: itt van-e már a pillanat, amely a szakadatlan közeledés stádiumából – ugrásszerűen – az igazi megvalósulásába vezet?

De tudnia kell mindenkinek: itt másról, mint lehetőségről, a dolog lényegénél fogva, nem lehet szó. El nem képzelhető olyan emberi tudomány, amely a társadalmat illetőleg azzal a pontossággal és biztossággal, mellyel a csillagászat egy üstökös jöttét előre meghatározza, megmondhatná: ma megjött a pillanat a szocializmus elveinek megvalósítására. De éppoly kevéssé lehet olyan tudomány, mely azt mondhatná: ma még nincs itt a pillanat, várni kell, holnap vagy két év múlva lesz csak itt. A tudomány, a megismerés csak lehetőségeket mutathat – és csak a lehetőségek levegője az, ahol az erkölcsi, a felelősségteljes cselekvés, az igazi emberi cselekvés lehetséges. Aki pedig, ha szocialista, látja a lehetőséget, annak számára nincsen választás és ingadozás.

Ez azonban semmiképp sem jelenti, mintha az így létrejövő cselekvés már szükségképpen erkölcsileg hibátlan és kifogástalan volna. Semmiféle etikának nem lehet feladata korrekt cselekvések számára recepteket kitalálni, és az emberi sors leküzdhetetlen, tragikus konfliktusait elsimítani és letagadni. Ellenkezőleg: az etikai öneszmélet rámutat arra, hogy vannak helyzetek – tragikus helyzetek –, amelyekben lehetetlen úgy cselekedni, hogy bűnt ne kövessünk el, de egyúttal megtanít arra is, hogy még ha két bűn között kell is választanunk, akkor is van még mértéke a helyes és a nem helyes cselekvésnek. Ez a mérték: az áldozat. És úgy, ahogy az egyén két bűn között választva akkor választ helyesen, ha alacsonyabb rendű énjét áldozza

fel a magasabb rendű, az eszme oltárán, úgy fennáll ennek az áldozatnak mérlegelő ereje a kollektív cselekedetek számára is; csakhogy itt az eszme mint a világtörténeti helyzet parancsa, mint a történetfilozófiai hivatottság ölt testet. Ropsin (Borisz Szavinkov, az 1904–1906-os orosz forradalom terrorista csoportjának vezére) egyik regényében így fogalmazta meg az egyéni terror problémáját: gyilkolni nem szabad, feltétlenül és megbocsáthatatlan bűn, de elkerülhetetlenül szükséges; nem szabad megtenni, de meg kell tenni. És ugyanezen regényének más helyén abban látja a terrorista tettének nem igazolását (ez lehetetlen), hanem végső erkölcsi gyökerét, hogy ő nemcsak életét áldozza fel testvéreiért, hanem tisztaságát, erkölcsét, lelkét. Más szavakkal: csak annak gyilkos tette lehet – tragikusan – erkölcsi, aki tudja, megingathatatlanul és minden kétséget kizáróan tudja, hogy gyilkolni semmi körülmények között sem szabad. Vagy hogy Hebbel Judithjának utolérhetetlen szépségű szavaival fejezzük ki a végső emberi tragédiának ezt a gondolatát: „És hogyha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna – ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?”

15

LUKÁCS GYÖRGY: A FEHÉRTERROR TÁRSADALMI HINTERLANDJA (1920)

Régi, kipróbált Marx-hamisítása és demagógiája a szociáldemokráciának az, hogy az összes jelenségek megítélésénél elhanyagolja azok történelmi (gazdasági és társadalmi) körülményeit, így akarván elkerülni azokat a következtetéseket, melyeket taktikája számára le kellene vonnia, így a szociáldemokraták, ahelyett hogy burzsoá vagy proletárdemokráciáról beszélnének, egyre a demokráciát emlegetik „általában"; így beszélnek diktatúráról és terrorról „általában", ahelyett hogy különbséget tennének aközött, mely osztályok gyakorolják a diktatúrát, alkalmazzák a terrort, és ennélfogva a terrornak milyen az irányzata, létalapja, fejlődése vagy megszűnési lehetősége. A terrort illetőleg nagy kegyesen, ha nem is valami különös történelmi belátással, különbséget tesznek *vörös* és *fehér*-terror között. Ámde ebből a különbségből nem vonnak le semmi következtetést. Vagy azt mondják, hogy a fehérterror mégis jobban dühöng, mint a vörös, vagy azt, hogy ők, mint igaz demokraták, az egyiket éppúgy gyűlölik, mint a másikat. Szóval: a különbség tulajdonképpen mégsem különbség. Történelmi, marxista különbséget tenni itt éppoly kevéssé képesek, mint a diktatúra vagy a demokrácia kérdésében.

Mi a vörös terror? A hatalomra jutott proletárosztály elszánt, erőszakra is kész akaratának intézményes formája avégből, hogy a szocializmushoz vezető út akadályait (ellenforradalom, szabotázs, korrupció, lánckereskedés stb.) eltakarítsa a maga útjából. A proletárdiktatúra igazi célja az építés. Az erőszak alkalmazása, a terror, csak *védelmi* eszköz ebben a küzdelemben. Éspedig éppen azért védekező jellegű a proletárdiktatúra erőszakgyakorlása, mert a proletariátus most van a kapitalizmus ellen indított végső *offenzívájának* derekán. A proletárdiktatúra éppen építő és szervező munkájával méri az igazán halálos csapásokat a kapitalizmusra, általa szünteti meg a kapitalizmus társadalmi létalapjait. Az erőszak elkerülhetetlen, de alárendelt eszköz ebben a küzdelemben, melyet tehát a proletariátus csak abban az arányban alkalmaz, amennyiben a volt uralkodó osztályok aktív vagy passzív ellenállása *önfenntartás* okából erre *kényszeríti*. Sőt a vezetésre hivatott osztály

természetes nagylelkűségével a proletariátus igen gyakran még ott sem alkalmazza a terror eszközét, ahol erre igazán múlhatatlanul szükség volna; kegyelmet gyakorol saját biztonságának és fejlődésének rovására. És mivel a társadalom természetes fejlődése, ha nehéz harcok árán is, a szocializmus felé vezet, bizonyos, hogy a természetes fejlődés folyamán gyengülni fog az ellenforradalom ellenállása, és ezzel szükségszerű összefüggésben a vele szemben alkalmazott terror is. A diktatúrának kétségkívül kell hogy legyenek szakaszai, amikor a proletariátus elemi létfenntartása a terror kíméletlen alkalmazását követeli meg. De hosszabb-rövidebb idő után (minél erélyesebb a diktatúra kezelése, annál rövidebb idő kell ehhez) megszűnik vagy legalábbis csökken ez a szükségszerűség. Ilyen állapot felé halad ma – úgy látszik – Oroszország.

A fehérterror ellenben nem támaszkodhatik olyan osztályra, amelynek uralomra jutása a társadalom fejlődésének eszköze; amely tehát nehéz ellenállások leküzdése után bár, de mégis képes annak *egészét* megszervezni és működésbe hozni; amely uralomnak ily módon természetes irányzata – végül – normális, békés körülmények felé mutat. A fehérterror akkor válik az elnyomó osztályok számára szükséges, egyetlen alkalmas harci eszközzé, amikor ezek a proletariátussal szemben *védelmi helyzetbe* szorultak, amikor kétségbeesett védekezésük közben egy csatát megnyertek, és kétségbeesetten, mindenáron azon vannak, hogy ennek a *szükségképpen múló győzelemnek állandó jelleget adjanak.* A fehérterror társadalmi létalapjának visszássága abban jut legvilágosabban kifejezésre, hogy benne az összes elnyomó osztályok összefognak avégből, hogy a kizsákmányolást *egyáltalában* megvédjék.

A fehérterror az elnyomó osztályok szent szövetsége a proletariátus ellen; osztályközi béke olyan osztályok között, amelyeknek érdekei nem egyeztethetők tartósan össze. Sőt, melyeknek érdekellentétei, különösen a forradalom bukását követő szakaszban, olyan élesekké válnak, hogy elintézésükre semmineműlegális parlamentális eszköz nem alkalmas. Amilyen magától értetődő volt az osztályok összefogása a győztes vagy legalább a győzelem alapos kilátásával támadó proletariátussal szemben, olyan csalódottaknak kell lenniök ez osztályoknak, kivétel nélkül, amikor a proletariátus már le van verve, amikor arról van szó, hogy *ki* élvezze a győzelem gyümölcseit. Mert akkor nyilvánvalóvá válik, hogy ezeknek az osztályoknak érdekközössége egyedül az elnyomatás és kizsákmányolás *elvont lehetőségének* fenntartásában áll. A *valóságos kizsákmányolás* miként je, szükségképpen, élesen szembehelyezi őket egymással. Teszem, a kisgazdák, akik a proletariátus uralma alatt derékhadát

adták az ellenforradalomnak, akik a városi lakosság élelmezésének szabotálása révén elsősorban segítették győzelemre az ellenforradalmat, csalódva látják, hogy az ellenforradalmi nagyvárost is élelmezni kell, hogy az ellenforradalom is csak papírpénzt ad a búzáért, hogy az ellenforradalom is kénytelen rekvirálni, ha a kisgazdák jószerével nem szolgáltatják be, amit rájuk róttak.

A fehérterror belső története ilyen módon az ellenforradalomban győztes osztályok kétségbeesett és eleve reménytelen küzdelme avégből, hogy a közös erővel kivívott győzelem harci fegyverét ki-ki saját (a másikkal ellenkező) érdekének szolgálatába állítsa. Ez a küzdelem pedig nemcsak azért reménytelen, mert ahogy az ellenforradalom győzelme csak közös erővel volt kivívható, úgy a győztes ellenforradalom is csak együttműködés mellett tartható fenn, hanem azért is, mert az ellenforradalom legfőbb, egyetlen igazán hatályos fegyvere – a fehérterrort gyakorló karhatalom – *egyik osztálynak sem áll igazán szolgálatában.* A fehérterror nem osztályterror abban az értelemben, ahogy a győztes proletariátus szervezett osztályerőszaka az. A fehérterror az elnyomatásnak *egyáltalában* erőszakos, véres és mocskos kifejezése.

Mert *ki* gyakorolja a fehérterrort? A fehérterror korszaka igazi megvalósulását hozza a burzsoá ideológusok amaz elméletének, amely szerint az „állam" (a bürokrácia, a csendőrség-rendőrség és egyéb karhatalom) „felette áll" az osztályok egymással vívott érdekharcának. Ez hazugság volt a forradalmi korszakot megelőző időben, mert akkor az „állam" tényleges szolgálatában állott annak az osztálynak, mely a termelést a maga érdekei szerint megszervezni képes lévén, a saját érdekeinek bélyegét rányomta az egész társadalomra. A forradalmak korszakában, különösen levert proletárforradalmak után, legkivált Közép-Európában, ez a helyzet lényegesen megváltozott.

A vesztes háború Magyarországot területének és lakosságának több mint felétől megfosztotta. Ennek az úgynevezett „államfenntartó" rétegekre katasztrofális következményei voltak. A többi nemzetiséget elnyomó magyar kisebbség „intelligenciája" ti. mindezeknek rovására a hadseregben és a közigazgatásban is magához ragadta az elfoglalható állások túlnyomó részét; parazita módjára berendezkedett egy nemzetiségi kereteit messze túlhaladó terület és népesség feletti uralomra. Ennek az uralomnak megszűntével *ez az egész parazita réteg kenyér nélkül maradt.* Mivel hasznos termelési munkára képtelen, anyagi és társadalmi kiváltságairól pedig semmi körülmények között nem hajlandó lemondani, egyetlen menekvése az elnyomó államgépezetnek olyan arányú kiterjesztése, mely – befelé a proletariátus ellen, kifelé imperialista háborúk folyamán – régi kiváltságos helyzetét visszaadhatná neki.

Ennek a parazita rétegnek vezető elemei az aktív tisztek. Az ő helyzetüknek kilátástalansága fehérterror nélkül a legnyilvánvalóbb. Az ő anyagi és társadalmi boldogulásuk a legerősebben van hozzákötve egy imperialista nagyhatalom fennállásához, mely most már nem állítható helyre, és nem tartható fenn a fehérterror szakadatlan és kíméletlen alkalmazása nélkül. Minden más fejlődés – még egy „demokratikus" átmenet is: egzisztenciájuk megsemmisítését kell hogy jelentse. Leghívebb szövetségeseik és csatlósaik ebben a küzdelemben az „intelligencia virága", a diákok. A diákság utolsó nemzedékét a háború tanulmányaik közepén találta. Legnagyobb részük bevonult, végigcsinálta a háborút, szellemileg és erkölcsileg eldurvult; tanulni pedig nem tanult semmit; ellenben a burzsoá állam tanügyi politikája révén mégis „diplomához" jutott, vagy kilátása van ahhoz jutni. Ezzel a diplomával megváltotta a jogot a privilegizált helyzethez, anélkül hogy bárminemű valóságos munkára felhasználható volna. Míg a „normális" állapotok helyreállítása rövidesen letaszítaná e réteg túlnyomó részét a lumpenproletárság soraiba, addig a fehérterror nemcsak szabad rablást, biztos megélhetést nyújt nekik, hanem mint az igazi „államfenntartó" rétegnek, a társadalmi megbecsülés, az előjogok élvezetének legjavát nyújtja nekik. Csoda-e, hogy ilyen módon eme rétegek számára *a fehérterror öncéllá válik?* Hogy nem hajlandók lemondani róla még akkor sem, ha azoknak az osztályoknak érdekeivel, akiknek nevében a terrort gyakorolják, ellenkezésbe kerülnek? Nem mondhatnak le róla, mert ez a lemondás saját halálos ítéletüknek aláírása volna.

A fehérterror agresszív, *támadó* karaktere ilyen módon mint a társadalmi fejlődés szükségszerűsége által halálra ítélt osztályok kétségbeesett *önvédelme* lepleződik le. A proletariátus terrorja azért *védelmi* jellegű, azért humánus, azért szorítkozik a múlhatatlanul szükséges erőszakra, mert a proletariátus mint osztály, végső és végül biztosan diadalmas *támadását* intézi az összeomló burzsoázia ellen, mert a győzelem végleges kivívása majdan feleslegessé fogja tenni az erőszakot. A fehérterrort halálra ítélt mivolta ellenben mind kíméletlenebb dühöngésbe kényszeríti bele. A fehérterrornak nem felel meg semmiféle olyan társadalmi rend, amelynek elérése őt magát feleslegessé tenné. A fehérterror önmagát táplálja; *öncél, nem eszköz.* Azért hordja magában halálos betegségét. Az egymással éles harcban álló elnyomó osztályok nem képesek sem uralkodni rajta, sem szabályozni, sem a maguk érdekeinek szolgálatába állítani. Nem tudnak nélküle meglenni, pedig fennállása szakadatlanul aláássa az ő létalapjaikat is.

A fehérterror ugyanis, amilyen nélkülözhetetlennek érezte az elnyomók ellenforradalmi közössége a proletariátus győzelme idején, amilyen nélkülözhetetlen (objektíve) az elnyomás jelenlegi fázisában, olyan elviselhetetlenné válik ez osztályok számára, amikor külön érdekeik már kialakultak. Egyrészt azért, mert a termelésben részt vevő minden osztály érdekei „rendezett", „legális" állapotokat követelnek meg, olyanokat, amelyekben az elnyomatás apparátusa láthatatlanul, zajtalanul, észrevétlenül működik, és nem zavarja sem a termelést, sem a forgalmat. Másrészt és főleg azért, mert a fehérterror természetes irányzata a szakadatlan növekedés. Öncél lévén, nem áll, nem állhat meg a proletariátus üldözésénél, hovatovább az úgynevezett uralkodó osztályoknak saját testükön is meg kell érezniök öklei súlyát. A fehérterrorban a *karhatalom osztálytudatossá vált.* Tisztában van azzal, hogy az elnyomatás fennmaradása, no meg saját életfenntartása is csak addig van biztosítva, amíg a fegyver az ő kezében van. A fegyvert tehát nem adja ki a kezéből senki kedvéért, és senkitől sem tűrheti el, hogy a fegyver alkalmazásába beleszóljon.

Így válik a fehérterror önmagának sírásójává. Az ellenforradalmi osztályegyüttműködés általa bomlik fel a leggyorsabban, ő tépi le a leghatásosabban az elnyomó osztályról azokat a rétegeket, melyek a forradalomtól való rémületükben, osztályöntudat hiányában, hozzájuk csatlakoztak. Így az elnyomó osztályok izolálódnak, élesen szembekerülnek egymással – és szembekerülnek saját létfenntartó karhatalmukkal. A burzsoázia felbomlása, a forradalom végső előkészületi folyamata ilyen módon a fehérterrorban éri el csúcspontját.

Azért dőre illúzió azt remélni, hogy a fehérterror bármiféle külső vagy belső oknál fogva „enyhülni" fog. A fehérterror mindaddig csak fokozódhatik, amíg a felbomlási folyamat olyan mérveket nem ölt, hogy az új életre és öntudatra ébredt proletariátus szervezett erőszakával küzdhet meg; a fehérterror elleni küzdelem csak akkor értékes és célravezető, ha egyúttal a proletariátus diktatúrájáért vívott küzdelem.

16

HÉZSER LÁSZLÓ: A HÁBORÚ BIOLÓGIÁJA (1940)

A háború, mint a népek létért való küzdelmének döntő fázisa, mindenkor és mindenhol igen nagy szerepet játszott az emberiség életében. Az ó-kor, középkor és a legújabb kor története a háborúk végnélküli sorozata. Csaknem minden egyes nemzedéktől megkövetelte a háború molochja a maga véradóját. Tulajdonképpen a békés állapot is csak átmeneti fegyverszünetnek tekinthető. *Mussolini szavai szerint:* a fegyveres állapot a természetes állapot. A harc eszközei és módszerei a különböző korok szerint változhatnak, de a háború a maga lényegében, mint az áthidalhatatlan érdekellentétek kiegyenlítésének ultima ratioja, továbbra is fennmarad. Akár elméletileg, akár gyakorlatilag foglalkozunk a háború mibenlétével, nem lehet figyelmen kívül hagyni a megváltoztathatatlan történelmi valóságot: *háború volt, van és lesz.*

A népek sorsát oly közelről érintő háborús mozgalmak már a régmultban is élénken foglalkoztatták a gondolkodó elméket. A görögök és a rómaiak korából bölcselők, költők, államférfiak és hadvezérek felfogását a háborúról nagyon jól ismerjük az irodalomból. *Heraklit szerint:* a háború minden dolgok atyja. A legfontosabb fejlődési tényező úgy a természetben, mint az emberiség életében. Ő már világosan felismerte, hogy az emberek harca egy részjelensége a természet örök harcának. Az élet önmagában is állandó harc. Vivere militare est, – állapítja meg *Seneca.* Ugyanezt a gondolatot megtaláljuk *Euripidesnél* is: embernek lenni annyi, mint harcosnak lenni. A klasszikus kor örökbecsű hőskölteményei a hősi kultusznak ércnél maradandóbb remekművei. Jellemző erre a korra, hogy sohasem magát a háborút, *hanem a hősöket dicsőítik.* A háborút, mint természeti adottságot, tudomásul veszik, szükség esetén minden eszközzel végig harcolják, de nem magasztalják és nem ócsárolják. Még a történelemíró hadvezérek is, mint *Xenophon* és *Julius Caesar,* olyan elfogulatlan tárgyilagossággal szemlélik a háború előnyeit és hátrányait, hogy ezen a téren is követésre méltó példát nyujtanak az utókornak.

Az igazi államférfinak és hadvezérnek a háború mindkét oldalát ismerni kell, mert akik csak a pozitív vagy a negatív oldalát látják és aszerint alakítják

ki véleményüket, feltétlenül téves következtetésre jutnak. *Napoleon* egy alkalommal így nyilatkozott a hadviselésről: *„Én gyűlölöm és szeretem a háborút."* Bármennyire is paradox ez a megállapítás, mégis ez a kétféle lelki beállítottság jellemző a legtöbb hadvezérre, államférfira, sőt magára a tömegre nézve is. Helytelen dolog volna itt kóros lelki kettéhasadásról beszélni, mert ez a legtermészetesebb lelki reakció. Egyfelől az az ösztönös megérzés jut itt kifejezésre, hogy a háború, mint a népek nagy erőpróbája *a legférfiasabb erények:* bátorság, kötelességtudás, önfeláldozás magas iskolája, másfelől az a tapasztalati tény, hogy a háború az életjavak szörnyű pusztulását vonja maga után. *Moltke* is világosan látja úgy a háború, mint a béke előnyeit: *„Az örök béke álom és még nem is a legszebb álom, a háború az isteni világrend eszköze."* A háború öncélúságát azonban nem ismerte el, inkább egy szükséges rossznak tekintette, egy még súlyosabb rossz leküzdésére. A jólétnek békés gyarapodását többre becsülte a háborús hódításnál. *Renan* szerint: *„A háború a haladás eszköze, egy korbács, mely megakadályozza, hogy az ország elaludjék, még az önmegelégedett középszerűséget is kényszeríti, hogy kilépjen közömbösségéből."* Más helyen viszont erkölcsi szempontból ítélkezik felette: *„Ami kinyitja az útat a Walhallába, elzárja az útat a mennyországba."* Még *Nietzsche,* a háború filozófusa is, aki az élet célját és értelmét a hatalmi törekvésekben látta, egyszer arról álmodozik, hogy eljön az idő, amikor a népek egymáshoz való viszonyát nem az érdekellentét, hanem az érdekközösség fogja meghatározni.

De talán sohasem foglalkoztak annyit a háború természetrajzával, mint az elmult két évtizedben a világháború tanusága alapján. Az ide vonatkozó gazdag tudományos irodalmat jórészben az a nemes törekvés jellemzi, hogy a háborús összetűzések kiküszöbölésére megkeresse azokat az eszközöket, amelyekkel elejét lehetne venni egy új világégés minden kultúrértéket megsemmisítő pusztításának. De gyakran találkozunk olyan tudományos mezbe öltözött, propaganda jellegű szellemi termékekkel, amelyek észrevehetőleg egyoldalúan igyekeznek humánus jelszavakkal háborúellenes hangulatot kelteni. Ez már nem tudományos irodalom, *hanem a szellemi hadviselésnek egy igen hathatós harci eszköze,* amelynek jelentőségét nem szabad lebecsülni. Sajnálatos dolog, hogy éppen a biológiát, az élet tudományát használták fel elsősorban erre a célra. Kétségtelen ugyanis, hogy az összes tudományok között leginkább a biológia van hivatva arra, hogy a bonyolult életjelenségeknek észszerű magyarázatát adja meg olyan esetekben is, ahol a természeti törvények már nem egyeduralkodó irányítói az eseményeknek.

De tudományos módszerekkel is lehet súlyos tévedéseket elkövetni, hogy ha a kutató a maga előítéletét vagy elfogult érzelmi beállítottságát akarja igazolni. A háború biológiájával foglalkozó munkák többségénél ezek a hibák rendkívül szembeötlők, mert már egyelőre felállított tétel, a háború antibiológikus jellegének az igazolására csoportosítanak minden adatot. Természetesen más adatok felsorolásával ennek az ellenkezőjét is lehet bizonyítani. Éppen az életjelenségek okait fürkésző biológiának kötelessége rámutatni, hogy a háborúnak oly mélygyökerű élettani, lélektani és gazdasági okai vannak, hogy az emberi értelem ezidőszerint még képtelen az oki összefüggést megragadni és a történelem folyását szabad akarata szerint irányítani. Már pedig ha az okot nem tudjuk megragadni, akkor nem tudjuk a következményeket sem elhárítani. Helyesebb tehát, ha a biológia távoleső ideális célkitűzések helyett alkalmazkodik a valósághoz és úgy vizsgálja a háborút, mint az emberi élet bármely más megnyilvánulását: felfedni az okokat, megállapítani a következményeket nem azért, hogy igazolja vagy elítélje a háborút, hanem hogy gyakorlati útmutatással szolgáljon a háborúval összefüggő nemzetbiológiai kérdésekre.

Az élet örökös harc magáért az életért vagy pedig azokért az eszközökért, amelyek közvetve vagy közvetlenül az élet fenntartását szolgálják. Egyfelől adva van az élőlények korlátlan szaporodásra való képessége, másfelől az életfenntartáshoz szükséges javak korlátolt mennyisége. Egyetlen baktérium 24 óra alatt egymilliárd baktériumot képes létrehozni. De bármelyik élőlény képes volna 24 generáció alatt egymilliárdra szaporodni, ha a létfenntartási eszközök korlátlanul rendelkezésére állnának és minden nemzedék teljes mértékben kihasználná szaporodó képességét. *Éppen így egyetlen emberpár is leszármazottjaival egy évezred alatt benépesíthetné az egész földet.* Ennek a korlátlan szaporodásnak szab határt a korlátolt élettér és a természet által nyujtott életjavak kiszabott mennyisége. Előáll tehát az a helyzet, hogy a létfenntartáshoz szükséges energiaforrásokban nagyobb a kereslet, mint a kínálat. Már pedig az élet élni akar, bármilyen életformában is testesült meg. Az életfenntartáshoz szükséges energiát egyetlen élőlény sem nélkülözheti, annak megszerzéséről nem mondhat le önként a faji öngyilkosság veszélye nélkül. Ez a kényszerhelyzet idézi elő a létért való küzdelmet, amelyet részben a természettel, részben a vetélytársakkal kell megvívni minden élőlénynek. Csakis így dőlhet el, hogy melyik faj és a faj melyik egyedei jogosultak az életre, illetve az életfenntartó energiaforrások birtoklására. *Ebben a harcban az lesz a győztes, aki életrevalóbb, erősebb, kitartóbb, nagyobb vitalitásánál*

fogva leginkább megfelel azoknak a követelményeknek, amelyeket a veszélyes és küzdelmes élet támaszt az élőlényekkel szemben.

A létért való küzdelem következménye a természetes szelekció. Ez alatt azt a jelenséget kell értenünk, hogy a létért való harcban különösen sikeres egyének rendszerint nagyobb számmal hagynak hátra magukhoz hasonló életrevaló utódokat, mint azok az egyének, amelyek alulmaradtak a küzdelemben. A kiválasztás tulajdonképpen a természet megfellebbezhetetlen ítélő széke, amely halálbüntetéssel sújtja a kisebbértékű korcsokat, a létért való küzdelemre alkalmatlanokat, ugyanakkor a faji halhatatlansággal ruházza fel az átöröklési típusokban is kíváló fajtákat. Tehát a létért való küzdelemben nem az egyén a fontos, hanem a győztesekben képviselt átöröklési vonal, amely beletorkolik a létfolytonosságba. Darwin megállapítása szerint ez a kiválasztási folyamat a fajok fejlődésének és tökéletesedésének a leghatékonyabb eszköze, mert csak így lehetséges a faj átöröklési állományát feljavítani és az életfeltételekhez alkalmazni. Mindazonáltal bizonyos mértékben, főképpen az élőlényeknek a természeti erőkkel vívott harcában helytáll a neolamarckista felfogás is, amely szerint az alkalmazkodó képesség még a nyers erőnél is fontosabb létfenntartó tulajdonság. A legnagyobb fizikai erőt képviselő élőlények is idővel kipusztulnak, ha a környezeti feltételekhez nem alkalmazkodnak és viszont a változó életkörülményekhez való alkalmazkodás életbiztosítást jelent a leggyengébbeknek is, ha célszerű rugalmasságuknál fogva elkerülik a hatalmasabb erőkkel a megsemmisítő összeütközést.

A biológia megállapítása szerint az élettörvények a legalacsonyabb és a legmagasabbrendű lényekre egyaránt vonatkoznak. *„Veszedelmes chiméra volna, azt hinni, – írja Quetelet, – hogy a természeti törvények csak az állat- és a növényvilágot uralják, de az emberiséget már nem."* Az ember is a természetes kiválasztás ellenőrzése alatt fejlődött ki az állatvilágból és tökéletesbedett homo sapienssé. A létért való küzdelem kegyetlen törvényei irtották ki több százezer éven keresztül azokat a korcs hajtásokat, amelyek nem tudtak beilleszkedni ebbe a felfelé lendülő fejlődési vonalba. *Ezek a törvények még most is hatékony tényezői az emberi faj tökéletesbedésének.* Mindazonáltal, ha lét egyetemes törvényét nem is tudjuk megváltoztatni, az embernek mint szellemi lénynek módjában van a természet végzetszerű adottságát a maga javára befolyásolni. Az ember éppen abban különbözik minden más élőlénytől, hogy szellemi energiájával képes a környezetet a maga létfeltételeinek megfelelően alakítani és ezáltal a létért való küzdelem természetes feltételeit megváltoztatni. Magát az emberi civilizációt is úgy kell tekinteni,

mint a környezetnek az emberi léthez szabott átalakítását, amelynek az a rendeltetése, hogy a puffer szerepét játsza az ő gyámoltalan lénye és a rideg természeti erők között. Az ember fizikai ereje és alkalmazkodó képessége nagyon is korlátolt, talán korlátoltabb, mint sok egyszerűbb élőlényé, de szellemi képességével úgy kompenzálhatja ezt a korlátoltságot, hogy bár mesterséges, de olyan ideális létfeltételeket teremt a maga számára, amely uralkodó, kiváltságos helyzetet jelent az élőlények birodalmában.

A civilizációval megváltozott környezeti feltételek új utakat jelölnek ki a létért való küzdelemben. Amíg természetes állapotban az ember csak fogyasztója volt a természeti javaknak, most maga is termelővé válik. Bizonyos határig módjában van a természeti kincseket szaporítani, az állat és a növényvilágot a maga létszükségleteinek megfelelően egy tervgazdaság keretébe beállítani. Kiváltképpen a jelenlegi technikai kultúra óriási lehetőségeket nyújt a termelés fokozására, a rejtett természeti kincsek feltárására és hasznosítására. Az egész földkerekségét behálózó közlekedési útak pedig lehetővé teszik, hogy a távoli kontinensek energiaforrását is a maga szolgálatába állítsa. Az ember tehát többé nem alkalmazkodik a környezet szűkös adottságához, hanem ellenkezőleg a természetet kényszeríti, hogy alkalmazkodjék az ő szükségleteihez. De megváltozott a létért való küzdelem oly értelemben is, hogy a nyers erő helyét a szellem ereje foglalta el, ami rendkívüli mértékben komplikálta a létharcot úgy békében, mint háborúban. A szellem uralma azonban nem jelenti azt, hogy a fajok harca is kizárólag szellemi síkra terelődött volna. A szellem uralkodik az anyag felett, a tudomány segítségével képes az anyagban rejlő potenciális energiát felszabadítani és szükségszerint a létért való küzdelemben is alkalmazni. Ennek következtében ma a háború látszólag sokkal inkább materiális jellegű, mint valaha.

A civilizáció a legkisebb mértékben sem csökkentette a népek versengését és a háborús összetűzések lehetőségét, sőt még inkább fokozta. Ugyanis a termelési javak szaporodásával egy olyan népszaporodási hullám vette kezdetét, hogy jelenleg immár egyetlen európai állam sem képes mindennemű szükségletét a saját földjéről előteremteni, dacára annak, hogy a technika minden eszközét igénybe veszi a termelés fokozásához. Végeredményében tehát az energiakínálat és energiakereslet közötti aránytalanság most is éppen úgy fennáll, mint évezredekkel ezelőtt, amikor az ember a maga primitív gazdálkodási módszerével még az akkori gyér népesség szerény igényét sem tudta kielégíteni. De most nem csupán az elsőrendű életszükségletek kielégítéséről van szó, hanem mindazon energiaforrások megszerzéséről is,

amelyeket e rendkívül bonyolult civilizáció folytonos növekedése megkíván. Már pedig ennek a civilizációnak az energiaszükséglete szinte végtelen. Minél magasabbrendű egy civilizáció, annál nagyobb az energiaszükséglete, míg a természetadta energiaforrások mennyisége szigorúan megszabott. Megindul tehát a harc az energiaforrásokért ugyanazon egyszerű okokból, mint egykoron a primitív népeknél halászati vagy vadászati területekért. Elvileg igaza lehet annak a felfogásnak, hogy az életjavak megszerzéséhez nem okvetlen szükséges a háború, mert a föld természeti kincsekben még oly gazdag, hogy minden nép szükségletét kielégítheti. De amikor ezeknek a javaknak a földrajzi elosztása annyira egyenetlen, amikor a kereskedelem szabadsága tisztára fikció és amikor oly szembetünő aránytalanság van a kielégített és a ki nem elégített országok által birtokolt nyersanyagforrásokban, fennáll az a lehetőség, esetleg a kényszerű szükségesség, hogy egyik nép a másik rovására erőszak útján szerezze meg létszükségletének a feltételeit.

Ez az általános érvényű megállapítás alkalmazható a jelenlegi háborúra is. Az energiaforrások elosztásának aránytalansága szembeállította egymással a kielégített és a ki nem elégített országokat. A földi javakban dúskáló Anglia 46 milliónyi lakossága 40 millió négyzetkilométer területet vallhat a maga életterének az öt világrészre kiterjedő brit impériumban. Ugyanakkor a 80 milliós németség 600.000 négyzetkilométer területre van összezsúfolva. Gyarmataitól megfosztva, szabad kereskedelmében korlátozva Németország már a béke években sem képes növekvő népessége összes létfenntartási szükségleteit előteremteni, jóllehet a tudomány minden eszközét igénybe veszi önellátása érdekében, ugyanakkor a termelési javak elosztása terén is a legmesszebbmenő takarékosságot és szociális igazságot érvényesíti. De a szociális igazság ma már nem csupán egy ország belső társadalmi problémája, hanem nemzetközi probléma is oly értelemben, hogy a nemzetek egymáshoz való viszonyát a szociális igazság szellemében kell újjárendezni. Ha jogosultnak ismerjük el azt a törekvést, hogy a társadalom a maga kebelén belül a kirívó társadalmi igazságtalanságokat orvosolja, a termelési javak arányos elosztásával az életnívó különbségeket kiegyenlítse, úgy jogosultnak kell tekinteni nemzetközi viszonylatban is minden olyan igyekezetet, amely a kielégített gazdag és a ki nem elégített szegény országok között fennálló feszültség kiegyenlítésével akar egyensúlyi helyzetet teremteni. Ez fejlődési szükségszerűség, amelyet a korszellem ír elő és a történelem logikája sürgeti a kérdés megoldását. Nem első eset a történelemben, hogy egy új koreszme, egy új igazság csak a harc tisztító tüzén keresztül találja meg az utat a megvalósuláshoz.

A biológiai létfenntartást célzó nemzetgazdasági okok mellett igen nagy szerepet játszanak a háború felidézésében a faj biológiában gyökerező lélektani okok is. *A különböző országok különböző fajtájú népességének jelleme, életfelfogása, eszmei világa egymástól lényegesen elütő.* A faj ösztönéletébe beágyazott sajátosságok természetszerüleg maguk után vonják egy sajátos életforma megteremtését. Az állami és társadalmi berendezkedések, kulturális intézmények, politika, művészet és ezek mögött ható világnézet mindenkor magán viseli a nemzetalkotó faj lelki bélyegét. Természetesen más tényezők is, mint földrajzi helyzet, tradició, történelem ugyancsak hozzájárulnak ahhoz, hogy különböző népek különböző életstílust teremtsenek maguknak. Végeredményében az okok bonyolult láncolata olyan fejlődési vonalakat jelöl ki az egyes nemzetek számára, amelyek nem mindig futnak párhuzamosan, hanem igen gyakran keresztezik egymást. Különösen harcos szellemmel telített világnézeti különbségek lényegesen növelhetik a nemzetek közötti súrlódási felületet és a háborús összetűzések lehetőségét. A hadviselő felek mindig is igyekeztek a háború eszmei jellegét erősen hangsúlyozni még olyankor is, amikor az igazi okok valóban anyagi természetűek voltak. Ez érthető is, mert egy megfoghatatlan eszmét inkább lehet olyan értéknívóra emelni, hogy minden más érték alá rendeltessék. A háború új értékkategóriákat termel, amelynek abszolút igazságát lehet vitatni, de szükségszerűségében kételkedni nem lehet.

Tévedés volna azonban feltételezni, hogy csak ilyen mesterséges átértékeléssel lehet a háború lélektani hátterét megteremteni. A háború lélektani előfeltételei szükség esetében adva vannak épp a fentemlített fajlélektani okokban. A faj lelkét pedig az ősöktől öröklött hajlamok határozzák meg, amelyek döntőleg befolyásolják a nemzet magatartását válságos időkben. *Le Bonn* szavai szerint: „Számtalanszor többen vannak őseink, mint élő kortársaink, éppen azért számtalanszor hatalmasabbak is, mint az élők. Sokkal inkább ezek a halottak, mint az élők vezetik a népek sorsát." A halhatatlan ősök szellemei, mint aktív, erőteljes biológiai tényezők, mint robusztos ősi ösztönök tevékenykednek az utódokban, hogy szükség esetén ellentmondást nem türő erővel közvetítsék az ősök parancsait. Az ősök véres tradiciója lappangó parázsként ott él az utódok idegeiben és izmaiban, készen minden percben a megnyilatkozásra, hogy atavisztikus erővel cselekedjenek a faj élet-halál harcában. Mégha olyan kegyetlenek is az ősök imperativusza, a létért való küzdelemben még sem nélkülözhetjük. Amikor csodálattal tölt el bennünket, hogy egy nép a háborúban a lelki erőnek nem is sejtett

gazdagságát hozza felszínre, amely emberfeletti teljesítményre képesíti, ilyenkor a faji ösztönökben megtestesült ősök őrködő szelleme jön az epigonok segítségére, hogy hatalmas erővel támogassa őket és biztosítsa a faj halhatatlanságát. Végeredményben tehát a létharc úgy fogható fel, mint a biológiai erők megmaradásának, a faj létfolytonosságának egy roppant feszültségű megnyilatkozása.

De magát a fajbiológiát közvetlenül is fel lehet használni bizonyos háborús célok indokolására. A legutóbbi világháborúban is a nemzetiségi eszmét, mint biológiai harci eszközt használták fel a különböző fajtájú népekből alkotott országok népi egységének megbontására, az államfenntartó erők széjjelrobbantására. A monarchia feldarabolása is egy tévesen és egyoldalúan alkalmazott nemzetiségi eszme jegyében történt. Már a háború előtt közkézen forogtak elrajzolt középeurópai etnikai térképek, színes foltokkal tüntetve fel a nemzetiség lakta területeket és azoknak a szomszédos fajrokon népekkel való összefüggését, mintegy azt bizonyítva, hogy a monarchiát a fajbiológiai erők, mint természetes centrifugális erők robbantják szét. A békeszerződések alaposan el is végezték ezt a műveletet. Ez harci eszköz azonban kétélű fegyvernek bizonyult, mihelyt a legyőzöttek is visszanyerték cselekvési szabadságukat. Ugyanis a népiség elvének gyakorlati alkalmazásából született meg a 86 milliós Nagynémetország sokkal jelentékenyebb területi és népi erő gyarapodással, mint ahogy azt egy negyedévszázaddal ezelőtt győzelem esetén remélhette volna. *Így lett a fajbiológia a németek kezében a katonai erőgyüjtés és az országgyarapítás leghatásosabb eszköze.*

Sajnos, mi a multban nagyon is lebecsültük a fajbiológiában rejlő potenciális energiák történelemformáló erejét. A világháború előtt nemzetvédelmünknek ezt a frontját elmulasztottuk kiépíteni s így ellenállás nélkül zúdultak ránk innen az ellenséges erők. A mi helyzetünk ebben a tekintetben különben is sokkal kényesebb, mint bármely európai népé, részben különleges földrajzi és néprajzi helyzetünknél fogva, részben pedig történelmi hivatásunknál fogva. Egyfelől nem zárkózhatunk el az új Európát kialakító koreszméktől, másfelől nem adhatjuk fel a szentistváni birodalom eszméjét. Nagy feladat a jelen nemzedék számára, hogyan lehet ezt a két különböző eszmekört úgy összhangba hozni, hogy ősi örökségünket megőrizve, korszerű és szilárd alapokon építsük fel a jövőt.

Túlhaladja egy rövid tanulmány kereteit, hogy részletesen körvonalazhassuk ennek a kérdésnek nemzetvédelmi jelentőségét. Azzal úgyis tisztában vagyunk, hogy az elhibázott megoldás ismét súlyos következményeket vonhat

maga után. Csupán a fogalmak tisztázása végett tartok szükségesnek néhány megjegyzést. Magyar faj, magyar nemzet, szentistváni állameszme nem egymást kizáró fogalmak. *Nem ismerünk el olyan alternatívát: magyar faj vagy magyar nemzet, fajvédelem vagy szentistváni állameszme.* Egy fejlődésképes nemzetben éppen úgy megvan a tradiciók tisztelete, mint a koreszmékhez való alkalmazkodó képesség, melynél fogva a nemzet szükségletének megfelelően úgy alakítja és alkalmazza az új korszakot teremtő szellemi áramlatokat, hogy azok nem zavartkeltő idegen testként, hanem szerves alkotórészként illeszkednek be a fejlődés folyamatába. Éppen azért üdvösebbnek látszik a mult és jelen erőit nem szembe állítani egymással, hanem inkább egy termékeny kihatású rendszerbe összefoglalni, a látszólagos ellentéteket feloldani, úgy, ahogy a nemzet létérdeke megkívánja. Ilyen meggondolások alapján természetszerüleg kínálkozik, hogy az említett három fogalomnak egymáshoz való viszonyát következőkép rendezzük: Vetítsünk egy síkra három különböző nagyságú koncentrikus kört. A legbelső kör képletes értelmében a magyar fajt jelenti, a következő nagyobb kör a magyar nemzetet és a legkülsőbb kör a szentistváni államkeretet ábrázolja, tehát valóságban megfelel Nagymagyarország határainak. Az egész rendszernek a központi magva a magyar faj, amelyet jelen esetben nem csupán biológiai fogalomnak, hanem erő fogalomnak is kell tekinteni. A magyar fajnak a potenciális erején épül fel az egész rendszer szilárdsága, magának a nemzetnek és az államhatalomnak térbeli kiterjedését is ennek a központi magnak a tömegvonzása szabja meg. A nemzet már tágabb értelmű szellemi fogalom, de lényegét és éltető erejét a magyar faj szellemi kisugárzásából nyeri, tehát éppen úgy nem függetlenítheti magát bizonyos szervi megkötöttségtől, mint ahogy a test nem függetlenítheti magát a lélektől. A szentistváni államkeret a magyar fajon és a magyar nemzeten kívül magába foglalhat más nemzeteket is közös történelmi mult és azonos életérdekek alapján. A fajbiológia itt is segítségünkre lehet, ha nem az elválasztó, hanem az összekötő vonalakat kutatjuk fel és a biológiai sorsközösség szellemében hidaljuk át az ellentéteket. *De a legeszményibb szervezetű államkeret sem lehet önmagában életképes, ha nincs mögötte egy hatalmas államfenntartó erő,* amely fölényesen ellensúlyozza azokat a centrifugális erőket, amelyek a központi államszervezet vonzerejével szembe olyan hatékonyan érvényesültek a multban. Ez az államfenntartó erő pedig a nemzetalkotó fajban rejlő energiák koordinata rendszerének az eredője, *amely valóságban a hadseregben testesül meg.* Más szavakkal ez azt jelenti, hogy a szentistváni eszmének tartalmat adni és érvényt szerezni csak

egy olyan hadsereg képes, amely valóban a magyar faji erények letéteményese és a nemzet akaratának hatalmas erejű képviselője.

Népi erő, nemzeterő, államerő egyaránt fontos tényezők a nemzet számára a létért való küzdelemben, mert együttvéve alkotják a jól megszervezett nemzetvédelem bevehetetlen erődrendszerét. A nemzet felfelé irányuló fejlődése, történelmi missziójának a betöltése csak ennek az összetett erőrendszernek a tökéletes kifejlesztésével indulhat el. Ez egyszerű igazság és mégis milyen nehezen kivihető gyakorlati valóság. Hogy a magyarság történelmi fejlődése annyira diszharmonikus és szaggatott vonalú, jó részben arra vezethető vissza, hogy a történelem folyamán egyoldalúan túlértékeltük egyszer az állameszmének, máskor a nemzeti eszmének a jelentőségét, szinte egyetlen kártyára tettük fel egész létünket, ugyanakkor a többi létfenntartó erőket elhanyagoltuk. A legmostohábban bántunk el a népi erővel, amelyet elhanyagolható természeti adottságnak tekintettünk, történelemformáló szerepét nem ismertük. Ennek az egyoldalú életszemléletnek következményeként volt több olyan korszak is a történelmünkben, amikor egészen mellékesnek tekintették, hogy milyen fajtájú népek töltik ki az állam keretét, mert nem a nép, hanem csak az államhatalom volt a fontos. A népi erők jelentőségének ez a lebecsülése kegyetlenül megbosszulta magát Trianonban. De még napjainkban is kemény harcot kell vívni azért a biológiai igazságért: a magyar faj testi-lelki integritása nélkülözhetetlen előfeltétele az ország integritásának. A létfenntartás ösztöne azt parancsolja, hogy minden rendelkezésünkre álló erőt, legyenek azok szellemi, gazdasági, történelmi vagy biológiai erők, állítsunk a nemzetvédelem szolgálatába, mert a létért való küzdelem ma teljes felkészültséget követel minden vonatkozásban.

A háború biológiájával kapcsolatban foglalkoznunk kell még azzal a kérdéssel is, hogy milyen kihatással van a háború a népi erőre, a nemzet biológiai jövőjére. A mult idők tapasztalati tényei, csakúgy, mint a legújabb kor statisztikai adatai azt bizonyítják, hogy a népszaporodás a háború tartama alatt visszaesik, de a háború befejezése után hirtelen felszökik. Ez egész természetes jelenség, mert a háború a népszaporodás mindkét tényezőjét, a születések és a halálozások számarányát is kedvezőtlenül befolyásolja. A születések azért csökkennek, mert a háború a fajfenntartó egyedek tömegét hosszabb vagy rövidebb időre kikapcsolja a fajfenntartásból. A háború véres vesztesége, a nélkülözések és betegségek pedig a halálozási számarányt duzzasztják fel. Viszont a háború befejeztével a családfők visszatérése, úgyszintén a létfenntartási bizonytalanság megszünése egy népszaporodási

konjunktúrát idéz elő, ami a születések emelkedésében jut kifejezésre. Még a mult századbeli háborúknál is számszerű adatokkal ki lehet mutatni, hogy a háborús év népszaporodási kiesését a következő békeév születési többlete végeredményében kiegyenlítette.

Az elmult világháborúban azonban ez a kiegyenlítődési folyamat elmaradt. Ennek oka abban keresendő, hogy a háború hosszú időre minden fegyverfogható embert elvont a családjától és a véres veszteség is nagyobb volt, mint bármily előző háborúban. A háborús évek alacsony születési számával szembe az első békeévek fokozottabb termékenysége ugyan szembetünő, de messze van attól, hogy a súlyos életveszteséget pótolja. Nagymagyarországon 1915–1918-ig az előző évek szaporodási tempójában 1,300.000 gyermeknek kellett volna születni, de ehelyett csak 800.000 született. Tehát csupán a születések kiesése folytán félmillió lelket vesztettünk. Ha ehhez hozzá veszünk még 660.000 hősi halottat, úgy a veszteségünk meghaladja az egymilliót. Ennek a veszteségnek a fele Csonkamagyarországra esik. A háború utáni években 1921–1925-ig az átlagos évi népszaporodás 9.5‰, tehát nem éri a háború előtti 11.4‰-et. Népszaporodásunk azóta is évről-évre hanyatlik, jelenleg már csak évi 5‰. A háborús veszteség, mint pótolhatatlan biológiai minus nemzedékeken keresztül fogja éreztetni kártékony kihatását nemzetgazdasági és katonai téren egyaránt. A balkáni államokat kivéve a győztes országok sem képeznek kivételt ebben a tekintetben. Éppen ez a tény képezi a világháborúnak egyik legfontosabb tanulságát: *a háború nem jelenti a biológiai erők gyarapodását, hanem ellenkezőleg úgy minőségileg, mint mennyiségileg egy pótolhatatlan kiesést jelent a népi erőben.* Különösen a minőségi veszteség esik súlyosan latba, mert a hősi halál a legjobbaknak jut osztályrészül s az általuk képviselt kimagasló biológiai érték nyomtalanul tünik el a faj átöröklési állományából.

Államférfiak, hadvezérek és mindazok, akik a népek sorsát intézik, kénytelenek voltak messzemenő gyakorlati következtetést levonni abból a tapasztalati tényből, hogy a népi erő nem kimeríthetetlen energiaforrás, mert a nemzet regeneráló képessége erősen korlátolt. Két nagy feladat vár itt megoldásra: békében a nemzet biológiai erejét minden eszközzel gyarapítani, háborúban messzemenő óvintézkedéssel a lehetőség szerint kímélni.

Azokban az országokban, ahol a népszaporodás természetes előfeltételei adva vannak: a születések száma messze felülmulja a halálozási számarányt, különösebb aktív beavatkozásra nincs szükség, mert a faj termékenysége biztosítja a népi erő gyarapodását. Ha azonban ez a természetes utánpótlási

erőforrás bárminő okból kifolyólag elapad, a népszaporodás visszaesik, az aktív népesedési politika minden eszközét mozgósítani kell a nemzetvédelem érdekében. Egy népszaporodásában stagnáló nemzet sem győztes, sem vesztes háborút nem tud elviselni, mert nincs biológiai tartalékereje, amellyel a vérveszteséget pótolni tudná. Csakis ebből a szempontból lehet megérteni a dinamikus államoknak a népszaporodás érdekében kifejtett óriási erőfeszítését, amely semmiféle anyagi áldozattól nem riad vissza. Németország és Olaszország milliárdokat áldoz népegészségügyre, családvédelemre, gyermekvédelemre, ugyanakkor a társadalmi és gazdasági életet is a nemzet biológiai jövőjének megfelelően gyökeresen átalakítja. Népszaporodási mérlegük azt mutatja, hogy ezek az áldozatok nem voltak hiábavalók.

A másik nagy feladat: háború esetén az emberanyaggal a legmesszebbmenő takarékosság. A világháborúban a hadviselő felek erre nem voltak kellő mértékben tekintettel, amint azt tíz millió hősi halott is bizonyítja. Ha az emberöltőnként megismétlődő háború a jövőben is ennyi áldozatot követelne, beteljesülne az a jóslat, hogy a háború biológiai képtelenség lesz. De már jelenleg is kénytelen minden állam a háborúra úgy felkészülni, hogy a legcsekélyebb véráldozat árán érjen el sikert. *Ezért kell mindenütt a hadsereg felszerelésénél, ahol csak lehetséges, az élő anyagot holt anyaggal helyettesíteni.* Ezért kell úgy védelemnél, mint támadásnál a technika minden vívmányát alkalmazni. Az erődítményvonalak álló háborúja, csakúgy, mint a mozgó háború villámgyors lerohanása a legcsekélyebb veszteség árán akarja a döntést kierőszakolni. Bátran állíthatjuk, hogy a korszerű hadsereg szervezésnek és hadvezetésnek centrális problémája a legnehezebben pótolható, éppen azért a legbecsesebbnek tekinthető az élő anyaggal való takarékosság. De ugyancsak ez az elv írja elő, hogy a harcoló csapatok egészségügyi ellátását oly nagy felkészültséggel kell megszervezni, amelyre az előző háborúban nem volt példa. A jól megszervezett katonai egészségügy a leghatékonyabb belső védelmi front a felesleges életpazarlás kiküszöbölésére, éppen azért ennek a szervezetnek a hézagtalan kiépítése és szilárd megalapozása ma fontosabb honvédelmi és nemzetvédelmi követelmény, mint volt valaha.

A béke és a háború életgazdaságtana egy nagyon széleskörű, gyakorlati tudomány, amelynek kimívelése elsőrendű honvédelmi feladat. Minékünk ennek a tudománynak az alkalmazására igen nagy szükségünk van, *mert a magyarságtól a létért való küzdelem egy évezred alatt sokkal nagyobb áldozatot követelt, mint bármely európai nemzettől.* Azzal is tisztában vagyunk, hogy itt a Kárpátok medencéjében csak egy olyan katonanemzet tud helytállani,

amelyik nem elégszik meg a puszta létfentartással, hanem dinamikus életerejénél fogva történelemformáló tényező is. A történelem azonban a jövőben is újabb és újabb véráldozatokat fog követelni a magyarságtól. Ezért kell a faj biológiai tartalékerejét minden eszközzel fokozni, hogy legyen honnan meríteni erőt a létért való küzdelemhez. Bármennyire is materialista jelleget öltsön magára a háború, semmit sem változtat azon az igazságon: *egy nemzet a maga létét csak életáldozatok árán tudja fenntartani.* Ha a történelem imperativusza úgy hozza magával, a jövőben is meg kell hoznunk az áldozatot, nem magáért a háborúért, hanem a nemzet létéért és örökkévalóságáért.

17

PÉTERFFY GEDEON: A HÁBORÚ (1941)

A gyakorlati teológia fejezetei között alig van még egy, amelyet annyira befolyásolnának az idők változásai, mint éppen a háborúról szóló erkölcsi tanítást. Csaknem minden nemzedék végigél egy vagy több véres háborút és mikor ennek kapcsán felmerülő erkölcsi problémáira eligazítást keres, nem érzi kielégítőnek azt az útmutatást, ami a közkézen forgó erkölcstani szakmunkákban található. Mindig felmerül a kívánság, hogy a háborúról szóló hagyományos tanításunkat újra kellene írni, mert úgy látszik, hogy a haditechnika fejlődésével, a nemzetközi érintkezés, erőviszonyok megváltozásával azok a megállapítások, amelyek a moralisták vagy nemzetközi jogászok munkáiban találhatók, nem oldják meg az újabb problémákat és ezért kiegészítésre szorulnak.

A háború erkölcsi megítéléséhez irányadó elveket mind megtalálhatjuk Aquinói Szent Tamás Summa Theologicajában (II–II. quaest. 40.), amint XI. Pius pápa kijelentése szerint is, tanításában a nemzetközi jog alapelvei mind fellelhetők.[1] Az utána következő teológusok számára is elsősorban az ő quaestiója volt az irányadó forrásmunka. Azok a feltételek, amelyeket a jogos háború kellékeiként megjelölt, ma is általánosan elismert tételei erkölcstanunknak, de mikor alkalmazni akarjuk tanítását a mai viszonyokra, nem titkolhatjuk el, hogy sokak előtt a skolasztika fejedelmének tételei éppen ilyen gyakorlati kérdésben már elavultaknak látszanak. Nemcsak a hadviselés módja, de csaknem az egész világ megváltozott azóta és ezért joggal tehető fel a kérdés, hogy *mi Szent Tamás tanításában az idők változását túlélő örök eszme?*

Mikor Szent Tamás a háborúról szóló értekezését megírta, nemcsak abból a hagyományos tanításból merített, amelyet az előző korok teológusai hirdettek, hanem tekintettel kellett lennie saját korának viszonyaira is, hiszen egészen gyakorlati kérdésről akart szólni. Hogyan állott szemben a

[1] Enc. Studiorum ducem. 1923 jún. 29.

multtal, hogyan alakította újjá a hagyományos tételeket és miként alkalmazta a jelenre? – ez az örökké aktuális kérdése Szent Tamás forrásairól szóló kutatásnak és tanításába való behatolásnak. Éppen egy ilyen erősen gyakorlati és a korviszonyok változásával annyira összefüggő kérdéssel kapcsolatban igen tanulságos feltenni ezt a kérdést és Szent Tamás forrásait vizsgálat alá vetve megnézni, miként használta fel azt a hagyományos tanítást, amelyet a teológiában az atyák közvetítettek számára? A nagy mester eljárásának megismerése nemcsak történetileg tisztázhatja a kérdést, hogy miben tartalmaz újat és maradandót tanítása, hanem megtanulhatjuk tőle azt is, miként kell elvi magaslaton foglalkozni olyan szövevényes és a változó élet számos területével érintkező kérdés megoldásával, mint a háború erkölcsi megítélése.

Szent Tamás előtt már hosszú multja volt a katolikus teológia történetében a háború erkölcstanának. *A kereszténység elterjedésének első századaiban* felmerült már a probléma, hogy a keresztények milyen állást foglaljanak el a háborúval és katonáskodással szemben. Az újonnan megkeresztelteknek gyakran határozniok kellett, hogy szakítsanak-e a katonaélettel, az apologéták pedig ismételten feleltek arra a vádra, hogy a keresztények hűtlenek hazájukhoz és császárukhoz a katonai szolgálat megtagadása miatt.[2] A katonáskodás problémája mint gyakorlati, kazuisztikus kérdés merült fel, egyetemes és elvi állásfoglalást az első századok íróinak munkáiban nem találhatunk. A keresztények közül sem gyakorlatban, sem elvben senki sem képviselte azt a nézetet, hogy a katonáskodás bűnös dolog lenne, de érthető, hogy abban az időben, mikor a katonai szolgálat nem volt egyetemesen kötelező és számos lelki veszéllyel járt (pogány áldozatokon való részvétel kötelezettsége stb.), a megtérőknek általában azt ajánlották, hogy ezt a veszélyes életpályát hagyják el. A katonai szolgálat ellen csak a montanistává lett *Tertullianus* szólt, akinél megfigyelhető, hogy az igaz hittől való eltávolodás ebben a kérdésben is miként járt együtt a túlzó irány elfogadásával.[3] *Lactantius*nál pedig pacifista

[2] L. A. Harnack: Militia Christi. Die christliche Religion und der Soldatenstand in den ersten 3 Jahrhunderten. Tübingen, 1905. – P. Batiffol: Les premiers chrétiens et la guerre, L'Eglise et le Droit de guerre. Paris, 1920. 1–39. o.

[3] 197-ben írt hitvédő iratában (Apologeticum) még öntudattal veti a pogányok szemére: „et nos vobiscum militamus" (cap. 42.) és még ugyanebben az esztendőben a vértanukhoz intézett buzdító iratában a keresztény életet katonáskodáshoz hasonlítja, a keresztségét pedig a katonai eskühöz. (Ad Martyres c. 3. P. L. 1, 697.). Montanistává alakulása idején, 211 táján írt De corona iratában azonban már ezt kérdezi: „Credimus humanum sacramentum divino superduci licere, et in alium dominum respondere post Christum?" (c. 11. P. L. 2, 111.). A bálványimádás ellen írt montanista iratában pedig

ízű kijelentéseket olvashatunk, ezt azonban nála a kozmopolita stoicizmus hatásának tulajdoníthatjuk.[4] A keleti atyák közül *Origines*nek a keleti aszketizmusban gyökerező felfogása jut kifejezésre abban a módban, ahogyan Celsusnak a keresztények hazafiatlanságáról szóló vádját visszautasítja.[5]

Mint annyi más kérdésben, a háborúról és békéről szóló keresztény tanítás területén is az atyák közül *Szent Ágoston* lángelméje adta meg az irányítást a következő századok teológusainak és az ő szavait idézték az egész középkorban mindazok, akik a háborúról írtak. Azt azonban nem mondhatjuk, hogy ő alkotta volna meg a háború és béke teológiai szintézisét, mert nem témaszerűen, hanem csak alkalomadtán, szentírás-magyarázat kapcsán, vagy hozzá intézett egyéni kérdésekre felelve foglalkozott a háború és béke erkölcsi vonatkozású problémáival.[6] Mélyenlátó tekintete és átfogó szemlélete azonban így is egyedülálló értékes eszmékkel gazdagította a teológiai

---

egész határozottan vallja, hogy még azok sem katonáskodhatnak, akiknek alacsonyabb rangjuk miatt nem kell áldozatot bemutatniok. (De idololatria c. 19. P. L. 1, 767–768.). Tertullianusnak itt előforduló ellenvetése: „omnem militem Dominus in Petro exarmando discinxit" később is állandóan felmerül és állandó cáfolatra talál.

4 A hamis istenek között a héroszokat is hevesen támadja. (Div. Instit. I. 18. P. L. 6, 212.). Másik helyen pedig nyilvánvalóan stoikus hatásra ezeket mondja: „Ita neque militare justo licebit, cuius militia est ipsa justitia." (Div. Instit. VI. 20. P. L. 6, 708.)

5 A keresztények azért tűrik békében a szenvedéseket, mert Istenben bíznak. (C. Celsum VIII. 70. P. G. 11, 1622.) és a gondviselés rendeléseit követve nem harcolhatnak úgy, mint a zsidók. (U. o. VII, 26. 11, 1458.). Nyiltan ki is mondja: „Nec enim iam contra gentem ulla arma capimus, nee bellum gerere discimus, facti pacis filii per Jesum, quem sequimur ducem." (U. o. V. 33. 11, 1231.) Az uralkodóknak pedig azáltal teszik a legnagyobb szolgálatot, hogy imádságaikkal és erényes életükkel megtörik a gonosz szellemek hatalmát, ebben a pogány papoknak a katonai szolgálat alól való mentességére is hivatkozik. „Non equidem sub illo… sed pro illo militamus." (U. o. VIII. 73. 11, 1627.)

6 Időrendbe állítva Szent Ágoston a következő műveiben szól a háborúról: 398-ban írta Contra Faustum Manichaeum c. munkáját, amelyben Izrael háborúi kapcsán kifejti, hogy Isten nem parancsolhatott bűnös dolgot, ezért a háború sem lehet rossz. (L. XXII. n. 74–77. P. L. 42, 447–450.) Különböző időkből valók levelei, amelyek egyes felvetett lelkiismereti kérdéseket oldanak meg. 412: Ep. 138. ad Marcellinum (33, 525–535.), 418: Ep. 189. ad Bonifatium (33, 854–857.), 429: Ep. 229. ad Darium (33, 1019–1020.). A 413–423-ig írt nagy munkájában, a De Civitate Dei 19. könyvében szól témaszerűen főleg a békéről (c. 7–15. 41, 633–644.). Ezekből a munkáiból idéznek legtöbbet a középkorban. Említést tesz a katonáskodásról Szent Lőrinc vértanuról mondott ünnepi beszédében (Sermo 302. c. 16. 38, 1391.) és igen fontos Izrael háborúival kapcsolatban az a kijelentése, amely a békés átvonulás jogosságáról szól. (Quaestiones in Heptateuchum, 1. IV. n. 44. 34, 739.) Józsue könyvéhez írt magyarázatában adja a háborúnak azt a meghatározását, amely

gondolkodást. Mint máshol, itt is mint teológus szól és ezen a területen is megtalálhatjuk nála a teológia és bölcselet sajátos egybeszövődését, ami annyira jellemző Szent Ágoston gondolkodására. Hatásának egy másik oka, hogy olyan szerencsés és művészi módon tudta formába önteni gondolatait, hogy fogalmazását alig tudták volna más megfelelőbbel pótolni. Mivel minden kérdést végeredményben Istennel való kapcsolatában néz, a háború és béke teológiájában olyan távlatokat nyitott meg a teológiai elmélyedés számára, amelyet a következő korok hittudósai alig múlhattak felül. Szent Ágostonnak a háborúról alkotott felfogását nagyrészt az Ószövetség gondolatvilága ihlette, hiszen éppen az ószövetségi szentkönyvek magyarázata során volt kénytelen először foglalkozni vele. A háború erkölcsi problémája nála végeredményben a gondviselés hitében talál megoldást. Amint az Ószövetség sem tagadja a világban a rosszat, de mégis vallja Isten okteljességét, úgy Szent Ágoston is elfogadja a tényt, hogy háború mindig volt, ha felemelkedés járt nyomában, az Isten adományából történt, ha romlás, akkor Isten büntetése volt. (Contra Faustum XXII. 78.)

Szent Ágoston teológiai szemlélete azonban nem hatol a háború fogalmának bölcseleti elemzésébe. Mivel nem is foglalkozik témaszerűen a háborúval, érthető módon hiányzik nála a fogalom szabatos meghatározása. Mindig a „jogos" háborúról szól, mint amely nincs ellentétben a keresztény erkölccsel, de ennek fogalmát és feltételeit nem határozza meg, hanem mint ismert dolgot feltételezi.[7] Nem nehéz azonban megtalálni a forrást, ahonnan Szent Ágoston a jogos háború eszméjét vette és ez nem más, mint a *stoikusok* tanítása, a legnagyobb valószínűség szerint milánói mesterének, *Szent Ambrus*nak a *De officiis* című munkája közvetítése által. A nagy milánói püspök *Cicero* hasonló című könyve nyomán írta meg a keresztény erkölcstan első rendszeres összefoglalását. Tárgyalása során az erények szerint haladva szól első helyen az erények összefüggéséről. A stoikus etikának ebből az általánossá vált tanításából indul ki és megállapítja, hogy az erősség sem lehet meg a többi sarkalatos erény, elsősorban az igazságosság nélkül.[8] A Stoa etikájának eszménye a bölcs ember volt, aki indulatait féken tartva tudja követni

---

Gratianus törvénygyűjteménye nyomán közkeletűvé vált a középkorban. (Quaest. in Hept. 1. VI. c. 10. 34, 781.).

7 Pl. közbevetett idézettel utal: „Sed sapiens, inquiunt, justa bella gesturus est." (De Civ. Dei XIX. 7. P. L. 41, 634.)

8 De officiis I. 27. 36. (P. L. 16, 66. 81–82.), v. ö. Cicero: De officiis I. 5. Az erények összefüggéséről szóló tan stoikus elemeiről és a keresztény erkölcstanra kifejtett hatásáról

a természet és értelem szavát, legfőbb erénye pedig az igazságosság. Szent Ambrus csaknem szó szerint ismétli Cicero szavát, mikor azt mondja, hogy az erő igazságosság nélkül csak a gonoszságot táplálja, ezért a háborúban azt kell keresni, hogy vajjon jogos vagy jogtalan-e?[9] Szent Ambrus és Cicero szerint annál is inkább az igazságosságnak kell dönteni a háború kérdésében, mert az igazságosság erénye az emberi közösség összetartója.[10] Felfogásukat megalapozza a természetjog elismerése, amelynek tiszteletbentartása az ellenséggel szemben is kötelező.[11]

Platon és Aristoteles által kidolgozott természetjogot eklektikus módon a Stoa bölcselete foglalta egybe és alkotta meg a természetjogról szóló tanításnak azt a keretét és szókincsét, amelyet az egyházatyák is felhasználtak.[12] A Stoa volt előkészítője a keresztény természetjognak és Szent Ágoston csodálatosan mély gondolatai és teológiai szemlélete számára ők szolgáltatták a jogos háború fogalmát. Szent Ágoston ebből indult ki és megmaradt a háborúnak az igazságosság erényéből eredő szemléleténél, pedig erkölcsi tanításának középpontjában a szeretet áll. A békéről írva viszont már egészen sajátosan szentágostoni beállítás jut érvényre, mivel Isten országának földi békéjét a mennyei haza örök békéje visszfényének tartja.

Szent Ágoston gondolatai tovább éltek a középkor íróinál, a háborúról szóló kérdéseket azonban nem a teológusok, hanem a kanonisták tárgyalták. Amint ő sem szólt kifejezetten és témaszerűen a háború erkölcstanáról, ugyanígy a teológusok is csak elvétve, alkalomadtán írtak a háború és béke kérdéséről. Az ágostonos irány legnagyobb teológusa, *Szent Bonaventura* bár többször idézi Szent Ágoston meghatározását és gondolatait a békéről, a háborúról témaszerűen csak Szent Lukács evangéliumához fűzött magyarázatában szól és

részletesen írt J. Stelzenberger: Die Beziehungen der frühchristlichen Sittenlehre zur Ethik der Stoa, München, 1933. 337. o. skv.

9 „Iustitia excelsior caeteris, sed nunquam incomitata virtus… Fortitudo sine iustitia iniquitatis materia est… in ipsis rebus bellicis justa bella an injusta sint, spectandum putetur." De off. I. 35. (16, 80.) Cicero pedig kifejezetten utal a stoikusokra: „Probe definitur a Stoicis fortitudo, cum eam, virtutem esse dicunt propugnantem pro aequitate… nihil enim honestum esse potest, quod iustitia vacat." (De officiis I. 19. v. ö. I. 11.) Legfontosabbnak azt tartja: „bellum ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quaesita videatur." (De officiis I. 23. v. ö. Ambr. De off. I. 35.) Az a gondolat, hogy a háború célja a béke, Szent Ágostonnál is erősen szóhoz jutott.

10 Cicero: De officiis I. 7. – Ambr. De off. I. 28. (16, 68.)

11 Ambr. De off. I. c. 29. (16, 68.)

12 Ld. H. Rommen: Die ewige Wiederkehr des Naturrechts, Leipzig, 1936. 21., 33. o.

Szent Ágoston által is említett helyet (Lk. 3, 14.) teljesen mestere szellemében magyarázza.[13] Hogy Szent Ágoston gondolatai milyen elevenen és mélyen bevésve éltek a teológusok gondolatvilágában, arra bizonyíték az is, hogy *Albertus Magnus* Aristoteles Politicájához írt kommentárjában arról szólva, hogy a háború célja végeredményben a béke megteremtése, Szent Ágostont idézi, mint tekintélyt, pedig ugyanez a gondolat Aristotelesnél is megtalálható.[14]

A teológiai kézikönyvek, így első helyen Petrus Lombardus Szentenciáskönyve és kommentárjai nem szóltak a háborúról, hanem a kanonisztikus gyűjtemények tartották fenn a szentágostoni tradíciót. A kanonisták azonban nem azért írtak a háborúról, hogy keresztény történelemfilozófiát nyujtsanak, hanem lelkiismeretbeli problémák megoldása kapcsán szóltak róla azzal a gyakorlati céllal, hogy a keresztény lelkiismeret kialakításában segítsenek.[15] A középkori legnagyobb tekintélyű kánonjogi gyüjtemény, Magister *Gratianus* Decretuma szintén részletesen szól a háborúról. (Pars Secunda, Causa XXIII.). Gratianus is egészen gyakorlati szempontból veti fel a kérdést azzal kapcsolatban, vajjon szabad-e a püspököknek fegyverrel megvédeni az igaz hitet, az Egyház javait visszafoglalni és az eretnekeket erőszakkal a hitre kényszeríteni. Zsinati döntéseken és egyéb érveken kívül számára is a legfőbb tekintély Szent Ágoston, akinek a háborúról szóló legszebb és legfontosabb idézeteit a Decretumban összegyűjtve megtalálhatjuk.[16]

Szent Tamás nem említi a háború kérdését a szentenciáskönyvhöz írt kommentárjában, hanem csak a Summa Theologicában, amelyben az egész teológiai tudomány összefoglalását akarta nyujtani és mint egyéb kérdéseknél, tekintettel volt arra az anyagra is, amelyet a kanonisták dolgoztak fel előtte. Ha beletekintünk a *Summa* második részének a részletes erkölcstant

[13] A jogos háborút két feltételtől teszi függővé: „ad bellum licitum concurrat conveniens persona et causa." Comment. in Ev. Lucae c. III. Opera Omnia ed. Quaracchi, tom. VII. pag. 77, 34.

[14] „Etiam grammatice loquendo bellum dicitur quasi minimum bonum: quia ipso pax quaeritur, quae magnum bonum est: et in quantum est ad hoc ordinatum, habet rationem boni ut dicit Augustinus." Comment. in lib. VII. Politic. cap. 2. (Opera omnia, ed. Vivès, Paris. vol. 8. 637. o.). Igen érdekes és tárgyunkhoz közel áll Albertus Magnusnak és Szent Tamásnak a Politica 7. könyvének 13. fejezetéhez írt magyarázata, amelyben arról van szó, hogy mi az állam célja: béke, háború vagy hatalom?

[15] L. A. Vanderpol: Le Droit de Guerre d'après les Théologiens et les Canonistes du Moyen-age. Bruxelles–Paris, 1911.

[16] Corpus Iuris Canonici, editio Lipsiensis secunda, instruxit Aem. Friedberg. Pars Prior: Decretum Magistri Gratiani. Tauchnitz, Lipsiae 1928.

tárgyaló kötetébe, akkor a 40. quaestio négy articulusában megtalálhatjuk mindazokat az idézeteket, elsősorban Szent Ágoston mondásait, amelyek a középkorban általánosan ismertek voltak. *Szent Tamás számára is Szent Ágoston az első és legfőbb tekintély a háború teológiájában,* azonban ennek megállapítása után felmerül előttünk a kérdés, hogy milyen úton jutott el a szentágostoni hagyomány Szent Tamáshoz. Közvetlenül dolgozta-e fel a nagy egyházatya gondolatait, vagy más források közvetítésével jutottak hozzá ezek az eszmék. A patrisztikus hagyomány átszármaztatási útjának megállapítása, amely egyébként igen nehéz feladat, ebben az esetben aránylag könnyen meghatározható.

Hogy Szent Tamásra a háborúról szóló értekezésének elsősorban patrisztikus idézetanyagában *erősen hatott Gratianus Decretuma,* arra már ismételten történt utalás mások részéről is.[17] Ez egészen természetes, sőt az lenne rendkívüli, ha Szent Tamás nem használta volna fel ezt a kitűnő forrásmunkát. A feldolgozásban, a probléma spekulatív elmélyítésében azonban erősen különbözik tőle, amint ez ki is fog tűnni. Azt azonban nem állíthatjuk, hogy Szent Tamás lenne az első, aki a kanonisták által közvetített patrisztikus tanítást elsőnek dolgozta volna fel teológus módjára. A ferences rend nagy hittudósa, *Alexander Halensis* szintén mint teológus szól a háborúról és Summa Theologiae című hatalmas munkájának erkölcstani részében a büntető törvényekről szóló fejezetben foglalkozik a háború erkölcsi megítélésével.[18] Szent Tamás jól ismerte Halensis művét és éppen e hatalmas,

17 P. Monceaux Szent Ágostonnak a háborúról szóló tanításáról írva ezeket mondja: „C'est par Gratien, semble-t-il, que saint Thomas d'Aquin connut d'abord les textes d'Augustin relatifs à la guerre. Par la Somme de saint Thomas, comme par le Decret de Gratien ces citations s'imposèrent à l'attention de toutes les écoles." L'Eglise et le droit de Guerre, 77. o. Hasonlóképen vélekedik Ém. Chénon is. (S. Thomas d'Aquin et la guerre, u. o. 81. o. 3. jegyzet.)

18 Alexandri Alensis angli Summae Theologiae pars tertia. Quaest. 47. De legibus punitionis, Membrum III. De lege belli et impugnationis. (Sumptibus Jo. Gymnici, Coloniae Agrippinae, 1622. 331–335. o.) Ő különben az isteni gondviselésről szólva is felel arra a nehézségre, amit a háborúk támasztanak és egészen Szent Ágoston szellemében idézi a nagy egyházatya hasonlatát a felhők összeütközéséről, amiből tisztító vihar és béke származik. (Summa Theol. tom. I. quaest. III. tit. I. cap. 1. ad 1. Ed. Quaracchi, 1924. 282. o.). Szent Ágostonnak ez a hasonlata (De Gen. ad litt. III. c. 10. V. c. 21. P. L. 34, 285., 336.) közismert volt és Albertus Magnus is idézi hasonló értelemben és összefüggésben. (Sum. Theol. I. tract. 17. q. 67. membrum I. Opera omnia vol. 31. ed. Vivès, Paris 1890–1899.)

de nehézkes és a kezdők számára felesleges nehézségeket támasztó munka hibáinak kiküszöbölésére írta meg a maga Summáját. Amint a Summa Theologica előszavában olvashatjuk, rövidre szabott és a kezdők képességeihez mért teológiai összefoglalást akart nyújtani és hogy így járt el a háborúról szóló tanítás összefoglalásában is, az kitűnik abból, ha összehasonlítjuk Szent Tamás *quaestió*ját Halesi Sándornak a háborúról írt membrumával. *Halensis írásában láthatjuk azt a kapcsot, amely összeköti Szent Tamást a jogi tradícióval* és azért is igen tanulságos a három írás: a Decretum Gratiani, Halesi Sándor és Aquinói Szent Tamás Summájának az összehasonlítása, mert nemcsak a három teológus módszereinek különbözőségére vet fényt, hanem ebből is kitűnik a háborús teológia fejlődésének útja.[19]

[19] Decr. Gratiani II. C. 23.

Qu. I. Hic primum quaeritur an militare peccatum sit? c. 1. quid sit iustum bellum? c. 2. nihil interest ad iustitiam sive aperte sive ex insidiis aliquis pugnet.

Qu. II. Secundo, quod bellum sit iustum, et quomodo filiis Israel iusta bella gerebantur?

Qu. III. Tertio, an iniuria sociorum armis sit propulsanda?

Qu. IV. Quarto, an vindicta sit inferenda?

Qu. V. Quinto, an sit peccatum iudici vel ministro reos occidere?

Qu. VI. Sexto, an mali sint cogendi ad bonum?

Qu. VII. Septimo, an haeretici suis et ecclesiae rebus sint expoliandi, et qui possidet ab haereticis ablata an dicatur possidere aliena?

Qu. VIII. Octavo, an episcopis vel quibuslibet clericis sua liceat auctoritate, vel Apostolici, vel imperatoris praecepto arma movere?

c. 15. necessitate instante etiam quadragesimalibus diebus bellum inire licet.

Alexander Hal. Sum. Theol. III. Qu. 47.

Membr. III. De lege belli et impugnationis. art. 1. An licitum sit bellare?

art. 2. § 4. An insidiae stratagemataque militaria licita sint?

Membr. II. An liceat expetere vindictam?

Membr. IV. De lege occisionis.

Membr. I. An mali per flagella cogendi sint ad bonum?

Membr. V. De lege satisfactionis punitionisque per poenam temporalem, sive per damna rerum.

Membr. III. art. 2. § 2. An Episcopi et catereae huiusmodi ecclesiasticae personae possint arma movere?

art. 2. § 3. An omni tempore liceat bellum gerere?

S. Thorn. Sum. Theol. II–II. qu. 40.

art. 1. Utrum bellare sit semper peccatum?

art. 3. Utrum sit licitum in bellis uti insidiis?

art. 2. Utrum clericis et episcopis sit licitum pugnare?

art. 4. Utrum liceat diebus festis bellare?

Az összehasonlításból kitűnik, hogy Gratianus egészen gyakorlati módon egy jogeset elemzése kapcsán foglalkozik a háború kérdésével és nemcsak a felhasznált idézetek anyagában, hanem a kérdések feltevésében is erősen függ Szent Ágostontól. Halesi Sándor már teológus módján szól a kérdéshez, mikor a törvényekről szóló tárgyalás keretében emlékezik meg a háborúról. A büntető törvényekről írt értekezésének egész beosztása azonban mutatja, hogy még igen erős nála Gratianus hatása. Megmaradva a kanonista tradíciók útjain, annak az általános középkori felfogásnak a szellemében ír a háborúról, amely a hadviselésben a büntető igazságosság érvényesülését kereste s a jogos háborúban tulajdonképen büntetőhadjáratot látott, amelynek az a célja, hogy a bűnösöket megbüntetve és a jogtalanságot megtorolva a megsértett jogrendet helyreállítsa. Halesi Sándornál és Szent Tamásnál viszont a felvetett kérdések sorrendje mutat feltűnő megegyezést és a patrisztikus idézetek, elsősorban Szent Ágostonból merített tekintélyi érvek szintén nagy számban megegyeznek. Lényegbevágó különbség abban van, hogy Szent Tamás a szeretet elleni bűnök között emlékezik meg a háborúról és függetlenítve magát elődeitől, rendszerének alapgondolatához ragaszkodva a többi kérdésről más helyen tárgyal.

A megegyezések mellett, amelyek egyébként csak arról tesznek bizonyságot, hogy Szent Tamás mint komoly tudós kötelességének tartotta elődeinek a munkáját is méltatni és tekintetbe venni, a teljes igazság érdekében nem szabad elhallgatni azokat a fontos különbségeket sem, amelyek Szent Tamás tárgyalási módja és az előtte levők írásai között fennállanak.

Mindenekelőtt kitűnik, hogy Szent Tamás rövidre szabottan akar írni, a gondolatoknak a velejét ragadja meg, ahol pl. még Halensis is egy tárggyal vagy nehézséggel kapcsolatban több idézetet sorol fel, ott ő az idézeteket összevonva rövid, csattanós nehézséget vagy szabatos választ nyújt.[20]

Tartalomban és módszerben megnyilvánuló alapvető különbség akkor tűnik ki, ha egybevetjük Szent Tamás és Halesi Sándor válaszát arra a kérdésre, hogy erkölcsileg *megengedhető-e a háború és melyek a jogos háború feltételei.* Halensis szerint a háború megengedett, ha a hadat indító félben megvan

[20] PI. a membr. III. art. 3.-at egy rövid ellenvetés és felelet alakjában vonja össze (40, 1 obj. 4.-ad 4.) Hasonlóképen membr. 1. art. 1. több ellenvetését összefoglalja egy nehézség alakjában, a feleletben viszont ugyanazt a Szent Ágoston idézetet, amelyet Halensis is említ, Szent Tamás tovább is folytatja. (40, 1 obj. 3.-ad 3.) A 3. és 4. articulus bevezetésében felhozott összes ellenvetéseket mind röviden elutasítja, utalva az articulus corpusában kifejtett tanításra.

az igazságérzés, rendelkezik a jogos tekintéllyel, a hadat viselőben pedig megvan a helyes szándék és megfelelő személyi állapot (t. i. ne legyen egyházi személy), annak a részéről, aki elszenvedi a méltó érdem, amellyel erre rászolgált, annak az oldalán pedig, akinek érdekében a háborút megindítják, legyen meg a jogos ok.[21]

Nem nehéz észrevennünk, hogy Halesi Sándor tulajdonképen a kanonisták feltételeit foglalja össze, amit a Decretum Gratiani alapján állítottak össze.[22] Szent Tamás ezzel szemben önálló utakon haladva csak három feltételt említ: a jogos háborúhoz kell szuverén hatalom, jogos ok és helyes szándék (art. 1.). Ha adva van ez a három feltétel, akkor a hadviselés módja és a hadviselő személye is meghatározást nyert. Kevesebb nem lehet, de többre sincs szükség. Az a gondolat, hogy *a hadviselés során a büntető igazságosságnak kell érvényesülni,* eléggé érvényre jut Szent Tamásnál is, mikor a legfőbb állami tekintély kezébe helyezi a hadviselés jogát azzal az indokolással, hogy az államhatalomnak nemcsak saját bűnös alattvalóit van joga megbüntetni

21 „Licitum est bellare: modo ex parte indicentis bellum sit iustus affectus, (… declarat Augustinus: Esto bellando pacificus…), iustaque auctoritas (… hoc est ordinatam, explicat idem Augustinus…), ex parte peragentis debita intentio (… Aug. Militare non est delictum, sed militare propter praedam etc. …) et debita conditio (… ut non sit persona clericalis…), ex parte sustinentis dignum meritum (… ut scil. iuste meruerit impugnari, vel persecutionem pati, Aug. ad Bonif. Est persecutio iniusta etc. …) ex parte demum eius, pro quo bellum fit, legitima causa. (… sublevatio bonorum, coertio malorum, pax omnium…)." Ezekben jelöli meg Halensis a jogos háború feltételeit és tételének kifejtésében, amint a zárójelek közé tett mondatokban jeleztük, nagyrészt Szent Ágoston szavait idézi. Qu. 47. membr. I. art. 1.

22 Így Raymundus a Pennafort: „Quinque exiguntur ad hoc, ut bellum sit iustum. Persona, ut sit saecularis… Res, ut sit pro rebus repetendis et pro defensione patriae… Causa, si propter necessitatem, ut per pugnam pax acquiratur… Animus, ut non fiat propter odium, vel ultionem, vel cupiditatem, sed propter pietatem, iustitiam et obedientiam… Auctoritas, ut sit auctoritate Ecclesiae, praesertim quum pugnetur pro fide, vel auctoritate principis." Summa lib. II. tit V. De raptoribus, praedonibus et incendiariis. § XII. quaest. V. Quid de principibus vel militibus atque aliis qui habentes guerras adinvicem exspoliant pauperes. (Ed. Veronae, 1744. 173. o.) Hostiensis hasonlóképen így foglalja össze: „Sunt qui dicunt bellum iniustum censeri quinque modis. Primo ratione rei, ut si non est de repetendis rebus vel pro defensione patriae… Secundo ratione causae, ut si voluntarie, non necessario pugnetur… Tertio, ex animo, quod fiat ad vindictam… Quarto, si non fit auctoritate principis… Quinto ratione personae, ut puta quia ecclesiastica est." (Summa Aurea, lib. I. rubr. 34. De Treuga et Pace. (Ed. Venetiis, 1586. col. 357.) Látnivaló ebből, hogy a kanonisták Szent Ágoston gondolatai nyomán írnak, még pedig Gratianus szempontjai szerint.

és az ellene vétőket ártalmatlanná tenni, hanem a külső ellenséggel szemben is megvan ugyanez a hatalma.

Az összehasonlítás megejtése a 4. articulus tartalmánál a legegyszerűbb, amelyben arról van szó, hogy *szabad-e ünnepnapokon harcolni.* A középkorban ennek a kérdésnek gyakorlati jelentősége volt, mert eltekintve az ünnepnapok megszentelésének parancsától, az Egyház a treuga Dei terjesztésével igyekezett korlátozni a harcikedvet és ezért böjti napokon és ünnepeken megtiltotta a hadakozást.[23] Teológiai szempontból már 866-ban eldöntötte a kérdést I. Miklós pápának a bolgárokhoz intézett felelete, amely szerint ünnepeken csak akkor szabad harcolni, ha a szükség ezt parancsolja. A pápa döntését idézi Gratianus Decretuma és Halensis Summája, ebből meríti Szent Tamás is érveit. A tétellel szemben felhozott nehézségek is mind megegyeznek. Szent Tamás nem mond semmi újat ebben a kérdésben és úgy látszik, csak azért tárgyal róla, mert kötelességének tartotta, hogy a Summa Theologicában megemlékezzék erről a hagyományos és a középkori életben gyakorlati jelentőséggel bíró kérdésről is.

Szent Tamás teológiai módszerébe annál inkább bevilágít az, amiben a másik két articulus tárgyalása folyamán eltér elődeitől. Szintén hagyományos kazuisztikus kérdés volt, hogy *szabad-e a papoknak és püspököknek harcolni.* A tilalmat több zsinat is kimondta, viszont az ellenkezőre is számos példát lehetett idézni a történelemből. Gratianus és Halesi Sándor ezeket a zsinati döntéseket idézik, de az indokolásban két teológiai, convenientia-érvet is megemlítenek. Az egyik érv, hogy a hadakozás elvonja a papságot a szent szolgálathoz megkívánt lelki összeszedettségtől, amint Szent Pál mondja: „Aki Istenért harcol, nem bocsátkozik világi dolgokba" (Tim. II. 2, 4.). A másik érvet abból merítik, hogy mivel a papság az Oltáriszentség szolgálatára van rendelve, nem illő, hogy az oltár papjai, akik a szelíd és értünk vérét ontó Krisztusnak szolgálnak, embertársaik vérét ontsák. Szent Tamás szerint a szenvedő Krisztus példájára, akinek emléke az oltáron megújul, a papoknak készen kell állni vérük ontására is, hogy tettel megvalósítsák, amit szolgálatukkal hirdetnek.[24]

[23] L. Fr. Duval: Application au moyen âge de la doctrine de l'Eglise sur la guerre, L'Eglise et la guerre. 159–202. o. – G. Goyau: L'Eglise et la guerre. Paris, 1934. 35–63. o.

[24] Halesi Sándor igen érdekesen fogalmazza meg ezt az indokolást egy másik helyen: „Ministri novae legis debent esse ministri mansuetudinis et amoris, ad alliciendum homines ad bonum… sunt ministri sacramenti unionis: sacramentum enim altaris repraesentat unionem Christi et Ecclesiae: quam significat unio animae ad corpus…

Szent Tamás ismerte és felhasználta ezeket a gondolatokat, azonban nemcsak teológiai, hanem bölcseleti indokolást is akart adni, ezért Aristoteles Politicájának tételére hivatkozik, amely szerint a közösségben a különböző feladatokat különböző emberek tökéletesebben végezhetik el és vannak egymással annyira ellentétben álló foglalkozások, hogy azokat ugyanaz az ember nem gyakorolhatja.[25] Ezt a tételt teszi meg érvelése alapjának, a teológiai convenientia-érvek csak annak az igazolásául szolgálnak, hogy a papi szolgálat és katonáskodás egymást kizárják. Így fonódnak össze ebben az articulusban hagyományos teológiai érvek az arisztotelészi közösségszemlélet egyik tételével, amint ezt Szent Tamás mesterének, Albertus Magnusnak Politica-kommentárjában hasonló összefüggésben szintén megtalálhatunk.[26] A negyedik ellenvetésre adott feleletéből még világosabban kitűnik, hogy Szent Tamás minden egyes rendet vagy élethivatást a közösség szolgálatában állónak fog fel, ha különböző módokon történik is ennek a feladatnak a betöltése.

Másik gyakorlati kérdés, amely a középkorban a lovagok lelkiismeretbeli problémája lehetett az, hogy vajjon *szabad-e a háborúban hadicsellel élni.* Gratianus röviden csak úgy felel erre, hogy a jognak semmi köze ahhoz, hogy valaki nyiltan vagy cselt vetve harcol.[27] Halensis már bővebben foglalkozik a kérdéssel és több példát idéz a Szentírásból arra, hogy szabad cselvetéssel élni, csak az ellenségnek adott szót nem szabad megszegni.[28] Szent Tamás is lényegében ugyanezt állítja, de pontosabb és a benső indokolást kereső teológust is kielégítő megkülönböztetést tesz. A cselvetés történhetik kétféle módon: hazugság, hitszegés által, – ez soha sincs megengedve és hivatkozik a stoikus hagyományt megszólaltató Szent Ambrus kijelentésére. A másik módja a félrevezetésnek, hogy nem közöljük szándékainkat, s ez meg van engedve, mert arra senki sincs kötelezve, hogy valamennyi titkát fölfedje. Szent Tamás ebben a pontban Szent Ágostonnak a hazugság benső rosszaságát valló

qui dissolvit unionem corporis et animae, sacramenti illius unionis unionem in se non potest demonstrare: et ideo irregularis est ad huius sacramenti ministerium exequendum: quemadmodum bigamus." Sum. Theol. III. Qu. 35. membr. II. art. 3.

25 Hivatkozik a világi jogra is, amely megtiltja a katonáknak, hogy kereskedelemmel foglalkozzanak.

26 „Arma fortibus, et judicium sapientibus committantur" Comment, in lib. VII. Politic, cap. 7. d. (Op. omnia vol. 8. 678, o.)

27 „Nihil interest ad iustitiam, sive aperte sive ex insidiis aliquis pugnet" C. 23. qu. II. c. 2.

28 „Quam maxime: modo non sint contra fidem hosti praestitam." Qu. 47. membr. III. a. 2. §. 4.

tanításához ragaszkodik, amint ez a nagy egyházatyának a hazugság ellen írt könyve idézéséből kitűnik. (Obj. 2.) Másoknál nem találunk erre való hivatkozást. Példánk van tehát arra, hogy mint mélyit el Szent Tamás egy gyakorlati kérdésre adott választ a jelen esetben nem az aristotelesi bölcselet segítségével, hanem a teológiai hagyományt jelentő szentágostoni tanítással.

Megtalálva az utat, amelyen a patrisztikus tradíció gondolatai Szent Tamáshoz eljutottak, rá kell mutatnunk arra, hogy nemcsak a módszerbeli eltérések, hanem éppen *a patrisztikus idézetek árulják el, hogy Szent Tamás nemcsak az előtte levő közvetett forrásokból merített,* hanem önálló munkát is végzett. Munkája közben elsősorban valószínűleg Halensis Summáját használta fel, de nyomós okunk van annak a feltételezésére is, hogy azzal együtt használta Gratianus *Decretumá*t is.[29]

Néhány aristotelesi idézettől el is tekintve, bőven fordulnak elő Szent Tamásnál idézetek és gondolatok olyan íróktól és munkákból, amelyeket hiába keresnénk Gratianus vagy Halesi Sándor quaestioiban. Az együttesen előforduló azonos idézetekre sem mondhatjuk, hogy szolgai módon másolta volna le azokat, mert előfordul, hogy Szent Ágoston egy mondását bővebben idézi,[30] máshol közbeszúr egy Halensisnél elő nem forduló idézetet és ezzel bővíti ki a gondolatot.[31] Arra is találunk példát, hogy szentírási idézeteket más megfelelő és hasonló tartalmú idézetekkel felcserél, vagy ahol Gratianus és Halensis csak értelem szerint idézett, ott Szent Tamás pontos, szószerinti idézetet ad.[32]

Mindebből nyilvánvaló, hogy Szent Tamás nagy *önállósággal és függetlenséggel kezeli forrásait,* de egészben véve kitűnik az is, hogy a háborúról szóló tanításában *megmaradt a patrisztikus hagyomány vonalán,* amelynek legkiválóbb képviselője és Szent Tamás számára is legelső tekintélye Szent Ágoston volt. Az ő tanításához maradt hű és azokra a gondolatokra épített, amelyeket

29 A Decretum és Szent Tamás is a háború megengedettségéről szólva az ellenvetések között főleg azokat a szentírási idézeteket említik, amelyek arról szólnak, hogy a gonosznak nem kell ellenállnunk. (Mt 5, 39; 26, 52. Rm 12, 19.) Halensis ezeket a nehézségeket egészen más helyen egy külön quaestio keretében tárgyalja (Sum Theol. III. qu. 59. membr. II. a. 1.) és ott idézi Szent Ágoston megoldását, amely szerint ezeket a parancsokat elsősorban lélekben kell megtartani. Szent Tamás tartalomban megegyezik Halesi Sándor szövegével, de beosztásban a Decretumot követi.

30 II–II. 40, 1 ad 3. – Qu. 47. membr. I. a. 1. ad 3.

31 II–II. 40, 3 obj. 2. – Qu. 47. membr. III. a. 2. § 4 obj. 2.

32 II–II. 40, 3 obj. 3. – Qu. 47. membr. III. a. 2. § 4. obj. 8. II–II. 40, 4 corp. – Qu. 47. membr. III. a. 2. § 3. II–II. 40, 4 obj. 2. – Qu. 47. membr. III. a. 2. § 3. obj. 2.

Szent Ágoston más módszerekkel és más feldolgozásban kifejtett. Bár Szent Tamás is mint teológus szól a kérdésről, mégis abban a cikkelyben, amelyben a jogos háború három feltételét megállapította, tulajdonképen a *természetjoghoz* tér vissza és olyan tételeket akar kifejteni, amelyek minden korban és minden népnél egyformán érvényesek, és amelyekre a természetfeletti erkölcsi rend is épül. Ennek a módszernek a kihangsúlyozásában különbözik leginkább közvetlen elődjétől, Alexander Halensistől és ezért fel sem veti pl. azt a kérdést, hogy vajjon az alattvalók engedelmességgel tartoznak-e a szentségtörő fejedelmeknek.[33] A személyi kérdések különben is erősen háttérbe szorulnak nála és ebben különbözik főleg Cardinalis Hostiensis felfogásától, aki nemcsak a jogos háború feltételei között említi ezt, hanem szerinte a háborúban mindig a hivők oldalán áll az igazság és ezt a hitünk és lelki édesanyánk városáról elnevezett „római" háborút mindig viselni kell, mert a hitetlenekkel szemben sohasem lehet békesség.[34] Szent Tamás minderről nem tud semmit sem, hanem a természetfeletti szempontoktól eltekintve a természetjog alapján keresi, hogy mi a jogos háború. Szent Tamás otthonos területen mozgott, mikor ennek a feltételeit kellett megállapítania és számára is az alapvető különbséget az igazságosság erénye szolgáltatja. Nem konkrét gyakorlati kérdéseket akar megoldani, de így is a legnagyobb szolgálatot teszi a hivő lelkiismeretnek, mert mindenkinek önkéntelenül is első és alapvető kérdése, hogy egy küzdelemben kinek az oldalán van az igazság. Szent Ágostonnál és követőinél szintén az igazságosság a háború teológiájának központi eszméje, de hiányzik a gyakorlati alkalmazáshoz az igazságosság megtalálásának objektív kritériuma. Az ő gondolatai nyomán járó teológusok és gyakorlati emberek főleg az Egyház vagy a pápa ítélkezésében vélték ezt feltalálni, annál is inkább, mert hiszen mesterük tanításában is egybeszövődnek a természetes bölcseleti és természetfölötti szempontok a háború erkölcsi megítélésénél. Felettébb nehéz feladatok megoldását kívánják ezzel az Egyháztól és akik ezt teszik, elfelejtik, hogy erkölcsi ítéletet mondani egy háborúról elsősorban történelmi és természetjogi probléma. Az Egyház mégis mindig törekedett arra, hogy erkölcsi befolyását a háború területén is érvényesítse és a középkorban ő teremtette meg azt a nemzetközi szervezetet, amelynek kerete a középkor keresztény világa volt. Érthető,

[33] An Regibus sacrilegis indicentibus et iubentibus bellum, teneantur subditi milites obedire? Alexander Halensis: Summa III. Qu. 47. membr. III. art. 2. §. 1.

[34] Hostiensis: Summa Aurea lib. I. rubr. 34.

hogy hittudósai is elsősorban azzal a célkitűzéssel foglalkoztak a háború problémájával, hogy borzalmait enyhítsék.

Szent Tamás azonban érdekes és számunkra meglepő módon egészen elvonatkozik ettől a történelmi kerettől és teljesen objektíve szól a háborúról. Bár ő is a teológus szemével nézi, mégis felfogását mélységes *realizmus* jellemzi, ami nem egyszer bírálatot is váltott ki tanítása ellen.[35] Nem szabad elfelejtenünk, hogy Szent Tamás nem azért ír a háborúról, mint Hugo Grotiustól kezdve a nemzetközi jogászok és moralisták mind, hogy a háború borzalmainak csökkentésén vagy teljes megszüntetésén fáradozzék, hanem ítélni akar erkölcsi elvek alapján. Elfogadja a háborút mint tényt és nem is foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy lehet-e megszüntetni vagy emberségesebbé tenni. Szent Tamás a háborút mint az emberi életnek egyik szomorú adottságát tekinti és azt keresi, hogy miként lehet jogossá tenni, vagyis milyen feltételek megvalósulása esetén lehet az erkölcsi rendbe beilleszteni. Alapvető meggyőződése azonban, hogy a jognak kell győzni és látszólagos bukások után is végeredményben az igazság fog felülmaradni.[36] Számára első az igazság keresése és a jog megállapítása: ez dönt el aztán minden más kérdést. A gyakorlati kérdések eldöntésében is az igazságosság eszméje a vezető középponti gondolat. Pl. *a zsákmányolás* megengedésében az a szentágostoni kijelentés, hogy „propter praedam militare peccatum est", az ő számára aszerint mérlegelendő, hogy vajjon igazságos háborúról van-e szó, mert ha igen, akkor a jogos hadat viselőknek szabad zsákmányolni.[37] Természetesen ennek az elvnek következetes alkalmazása megszünteti azt a különbséget, amit a katonaság és polgári lakosság megkülönböztetése hozott a nemzetközi jogban. Szent Tamás felfogása szerint *a háború a népek harca,* a modern nemzetközi jog pedig

[35] O. Schilling, aki behatóan ismerteti Szent Tamás szociális tanait, főleg azt kifogásolja, hogy Szent Tamás ragaszkodik a régi jogi elvekhez a rabszolgaság, római zsákmányjog és totális háború megengedésével. Azonban ő is elismeri: „Im übrigen aber hat Thomas es verstanden, die christlichen Ideen zur Geltung zu bringen; seine Theorie bildet einen hochzustellenden Versuch, den Geist der Bergpredigt, soweit dies angesichts der infolge der Sünde verworrenen Verhältnisse überhaupt möglich ist, mit dem strengen Geist des Naturrechts zu versöhnen." Die Staats- und Soziallehre des hl. Thomas von Aquin. München, 1930, 206. o.

[36] L. H. Finke: Das Problem des gerechten Krieges in der mittelalterlichen theologischen Literatur. Aus der Geisteswelt des Mittelalters, Festschrift Grabmann, Münster i. W. 1935. Bd. II. 14–29. o.

[37] II–II. 66, 8.

legnagyobb eredményét abban látta, hogy különbséget tett a hadviselő katonaság és a polgári lakosság között és ez utóbbiaknak bántatlanságot igyekezett biztosítani. Szent Tamás felfogásának a közös felelősségről és emberi szolidarizmusról a háború totális szemlélete felel meg és a legújabb fejlődés is azt mutatja, hogy a háború egyre inkább nemcsak az egyes nemzetek valamennyi tagját átható üggyé, hanem az egész emberiség közös sorsává válik. Mikor a háború vihara egyre szélesebb hullámokat ver, akkor éppen Szent Tamás szellemében nem szabad elfelejtenünk, hogy ezért kollektív felelősség terheli az egész emberiséget.

Szent Tamásnak mélyen a patrisztikus tradícióban gyökerező tana képezte a teológia további fejlődése során is a katolikus erkölcstannak a jogos háborúról szóló tanítása alapját. Megállapításai talán kissé általánosaknak tűnnek fel, de természetjogi elvekre épülnek és a jogos és jogtalan háború megkülönböztetése valóban az első és legfontosabb, amire az ember ösztönszerűen is választ keres. Az általa megállapított három feltétel pedig elégséges alap annak eldöntésére, hogy vajjon jogos háborúval állunk-e szemben. Többre nincs szükség és akik újabb feltételeket akartak megállapítani a hadviselés erkölcsi szabályaiként, azok sem tettek egyebet, mint kibővítették Szent Tamás egyik vagy másik követelményét.[38] A háború problémájának Szent Tamás szellemében való boncolását és tanítása továbbfejlesztését láthatjuk a kiváló spanyol teológusnak, a nemzetközi jog újkori megteremtőjének, *Franciscus Vitoriának* értekezésében.[39] Hasonlóképen Szent Tamás nyomán halad a nagy jezsuita teológus, *Suarez* is.[40] Mindketten erőteljesen hangsúlyozzák, hogy a természetjog alapján állnak és ítélnek.[41] Láthatjuk, hogy Vitoria is ugyanazokat az alapvető kérdéseket tűzi ki tárgyalása elején megoldandó problémákul, mint Szent Tamás, jóllehet sokkal

[38] Így Bellarmin bíboros: „Belli justi conditiones quatuor numerare solent, qui haec tractant. Auctoritatem legitimam, causam justam, intentionem bonam, et modum convenientem… Modus debitus in eo praecipue consistit, ut nulli innocenti noceatur." Controversiarum de membris Ecclesiae lib. III. de laicis, cap. 15. Opera omnia ed. Fèvre, Parisiis, Vivès 1870. tom. 3. 28–30. o.

[39] Francisci de Victoria Relectiones Morales duobus tomis comprehensa, tom. I. rel. VI. de iure Belli. (Coloniae et Francofurti, 1696. 410–467. o.)

[40] Tract. de Charitate, disputatio XIII. de bello. Opera omnia Parisiis, Vivès. 1858. tom. 12. 737–763. o.

[41] Különösen kitűnik ez Vitoriának de Indis c. értekezéséből, Suarez is kimondja: „Nullum esse titulum belli ita proprium christianorum principum, qui non habeat fundamentum aliquod, vel certe proportionem cum lege naturali." Disp. XIII. sect. V. n. 6. (748. o.)

terjedelmesebben tárgyal róluk.[42] Felvetett kérdéseiből látszik, — amint ez Suareznél is kitűnik —, hogy ugyanazokról a feltételekről szól és a negyedik helyen említett kérdése, hogy mit szabad a hadviselés során az igazságos háborúban az ellenséggel szemben megtenni, az tulajdonképen Szent Tamás harmadik feltételének, a helyes szándéknak alkalmazása.

A *hadviselés módjának erkölcsi megítélése,* ami annyit foglalkoztatta az írókat, szerintünk itt találja megoldása kulcsát. Megérteti velünk, hogy mivel ez a hadviselők szándékától függ, miért maradnak hatástalanok külsőséges nemzetközi jogi megállapodások, amelyek anélkül akarják szabályozni a hadviselést, hogy előbb az emberek lelkületét átalakították volna. Viszont ebben a feltételben egy állandóan érvényes szabályt is kapunk, amely segít minket a háború jogosságának a hadviselés módjából történő megítélésében. Beállhat ugyanis az az állapot, hogy az egyébként jogos háborúban a hadviselők gonosz szándéka és embertelen kegyetlensége többet árt, mint amit a jogos küzdelemmel kivívott béke áldása hozna magával és ezért a háború jogtalanná válik.

Mikor Szent Tamás felállította azt a tételt, hogy csak a *szuverén hatalom* képviselőjének van joga háborút indítani, akkor erélyesen szembefordul a korában dúló pártharcokkal, a feudális urak villongásait elítélte mint jogtalan hadakozást. Ő maga azonban nem határozta meg pontosan, hogy mit tekint legfőbb hatalomnak és kit tart a szuverén hatalom képviselőjének, illetőleg ennek a fogalomnak nincs meghatározott, állandó történeti formája. Már Vitoriának is az a problémája, hogy mi a tökéletes közösség, vagy legfőbb szuverén hatalom.[43] Ma ugyanez a kérdés foglalkoztat minket is, ha Szent Tamás tanításának alkalmazására gondolunk. Napjainkban a háború erkölcsi megítélésénél tekintettel kell lenni arra, hogy éppen az állami szuverenitás fogalma átalakulóban van és általános tételeknek a mai viszonyokra való

[42] „Prima, an omnino Christianis sit licitum bella gerere. Secunda, apud quem sit auctoritas, aut gerendi, aut indicendi bellum. Tertia, quae possint, et debeant esse causae justi belli. Quarta, quid in bello iusto, et quantum liceat in hostes." Rel. VI. De iure Belli, prologus, 417. o.

[43] „Tota difficultas est, quid est Respublica, et quis proprie dicitur princeps… Est ergo perfecta Respublica aut communitas quae est per se totum, id est, quae non est alterius Reipublicae pars." Rel. VI. De iure Belli n. 7. 425–426. o. Suarez igen érdekesen más körülményben látja a nem teljes szuverenitás jellegét: „Quando locus est appellationi, est signum imperfecti principatus, cum appellatio actus sit inferioris ad superiorem." Disp. XIII. sect. II. n. 4. 740. o.

alkalmazásai az államok felett álló nemzetközi szervezetek kialakulásának forrongó korában külön meggondolásokat igényelnek.[44]

Szent Tamásnak azt a követelményét, hogy a háborúhoz *jogos ok* szükséges, Vitoria és Suarez egyaránt még erősebben hangsúlyozzák és azóta is valamennyi moralista egyhangúan állítja, hogy a háború megindítására egyedüli és egyetlen ok csak az elszenvedett jogtalanság lehet.[45] Természetesen ennek a jogtalanságnak arányban kell lenni azzal a nagy kárral is, ami minden háborúból származik. Nyilvánvaló ebből, hogy a természetjogra építő keresztény gondolkodás egyedül az önvédelmi háborút tartja jogosnak s a jogtalanságok megszüntetésére és megtorlására indított támadó háborúban is a jogos önvédelem egyik esetét látja. Viszont a mai nemzetközi helyzetben a szorosra fűződő érdekkapcsolatok hálózatában vajmi nehéz eldönteni, hogy melyik részen történt először jogtalanság. A *támadó fogalmának meghatározása* annyira bizonytalan a mai nemzetközi jogban, hogy mindkét hadviselő fél egyformán hivatkozik a jogos önvédelemre.[46]

Megjegyezzük még azt is, hogy különösen Vitoriát igen jellemzi az a realizmus, amely Szent Tamás szemléletének sajátos vonása, mert jóllehet a háborúról írt munkája befejezésében megadott három kánonja a legszebben és legmélyebben tartalmazza azt a keresztény tanítást, ami az uralkodók és alattvalók lelkiismeretét a háború kérdésében eligazíthatja, mégis a problémákat nem az érzelem vagy gyöngédség, hanem egyedül a jog és igazságosság szemszögéből vizsgálja. Így szögezi le, hogy a jogos háborúban minden meg van engedve, ami a közjó megvédésére szükséges, mivel a közösség védelme és fenntartása a háború célja.[47] Vitoria azonban már gyakorlati követelményeknek is meg akarván felelni az általános tételek

[44] Az állami szuverenitás korlátozódásával előadódó új helyzetből indul ki a katolikus moralistáknak és nemzetközi jogászoknak 1931 okt. 19-én Fribourgban kiadott nyilatkozata a modern háború erkölcsi megítéléséről. Paix et Guerre, La Vie Intellectuelle, février 1932. (Éd. du Cerf, Juvisy.)

[45] Rel. VI. n. 13. 429. o. – Disp. XIII. sect. IV. n. 1. 743. o.

[46] L. a szerzőtől: Támadás vagy önvédelem? Magyar Kultúra, 1940 nov. 20. (XXVII. évf. 22. sz.)

[47] Rel. VI. n. 15. 430. o. Disp. XIII. sect. VII. n. 17. 756. o. Nemcsak a nemzetközi jog tudós művelőjének, hanem a gyakorlati politikusnak az elismerése is szól Gajzágó László megállapításából, amellyel a nagy spanyol skolasztikusok tanítását jellemzi: „Igen gazdag tanítások ezek és meglepnek kimerítő teljességükkel, az életet alaposan ismerő realitásukkal, észszerűségükkel. Különösen meglepő Francisco de Vitoria robusztus realitás-érzéke. Alig van probléma, melyet ne érintenének és megfejtéseik gyakran

mellett felvetett kazuisztikus kérdéseket is: milyen lelkiismerettel indíthat háborút egy fejedelem, hogy dönthető el ez, mi szabályozza az alattvalók magatartását a háború jogosságát illető kétely esetén stb. Ezek a kérdések azonban a gyakorlatban megoldhatatlan feladatok elé állítják a legügyesebb kazuistát is és végeredményben zsákutcába viszik a teológiai kutatást. A későbbi teológusok valóban elvesztek ezekben a részletkérdésekben és mivel egyre gyakorlatiasabbak akartak lenni, annál inkább vált alkalmazhatatlanná tanításuk a folyton változó körülmények miatt.[48] Különösen napjainkban a nemzetközi kapcsolatok átalakulásával, a haditechnika fejlődésével és a nemzetközi intézmények kísérleteinek tanulságával bővült nemzetközi jogi tudomány *újabb kérdések elé állítja a katolikus morálist a háború erkölcsi elbírálásának területén.*[49] A hadijog művelői két ellentétes kívánságnak törekedtek mindig megfelelni: a hadi kényszerhelyzetet kellett összeegyeztetni a humanizmus kívánalmaival. A megoldás sohasem lehetett tökéletes és ezért a keresztény erkölcstan művelőinek más utakon kell járniok. A feladat végzésében iránymutatónk Szent Tamás, aki nemcsak azt mutatta meg, miként kell a hagyományból átvenni, ami értékes eszme benne, hanem a természetjogi alapok tisztázásával és világos megfogalmazásával megjelölte a biztos tételeket is, amelyekre építhetünk. A megoldások kulcsát itt kell keresnünk és munkánk végzése közben rájöhetünk arra, hogy néha a régi igazság bizonyul újnak és az új gondolatokról derül ki, hogy elavultak.

Befejezésül felvethetjük azt a kérdést is, hogy vajjon *helyesen választotta-e ki Szent Tamás a háborúról szóló quaestio helyét az erkölcstan rendszerében,* mikor a szeretetről szóló részbe utalja és azok között a bűnök között említi, amelyek a szeretet gyümölcsével, a békével ellenkeznek? Tárgyalása során

---

rendkívül modernek." A háború és béke joga. Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai, 149. o. (A VI. közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai, Budapest, 1941.)

48 Legjobb példa erre az a Rómában 1702-ben megjelent munka, amelynek szerzője két folio kötetben 714 oldalon felel 315 felmerült esetre, ami a háborúval és katonaélettel kapcsolatban csak előadódhat. (Theologia Bellica, Omnes fere difficultates ad militiam pertinentes complectens; atque canonice, iuridice, moraliter, nec non historice dilucidans ; in octo libros distributa. Auctore P. D. Antonio Thoma Schiara Astensi, Cler. Reg. Post editionem Romanam prima in Germania, Augustae Vindel. et Dilingae. Apud Joan. Casp. Bencard anno 1707.)

49 A világháború után megalkotott nemzetközi rendben sokan úgy vélték, hogy új jog született meg, a háború kiküszöbölésének joga és ennek a megdőlte osztja ma két táborra a világot. (l. Gajzágó: i. m. 166. 187. o.) Ez teszi mindenekfölött aktuálissá, hogy a katolikus morális művelői foglalkozzanak a nemzetközi rend kérdéseivel.

viszont mindig a jogos és igazságos háborúról esik csak szó és ennek feltételeit megállapítva kétségtelenül megmaradt azon régi felfogás mellett, amely az igazságos háborúban a büntető igazságosság érvényesülését kereste. Az eszme csirájában megtalálható már Szent Ágostonnál, a középkori kanonisták vezető gondolata is ebben lelhető fel.[50] Szent Tamás felfogását pedig legtisztább fogalmazásban nagy tanítványa, Vitoria fejezte ki, aki szerint a hadviselő fejedelem a hadi jog alapján olyan hatalommal rendelkezik az ellenség fölött, mint a jogos bíró vagy fejedelem.[51] Úgy tűnik fel tehát, hogy Szent Tamás következetesebben járt volna el, ha a háborúról az igazságosság erénye során szólna, vagy pedig mint Halesi Sándor a büntető törvények kapcsán emlékezett volna meg.

Kétségtelen azonban az is, hogy Szent Tamás mikor így járt el, saját rendszertani elveihez maradt hűséges, amelyeket a Summa Theologica második részének bevezetésében kifejtett. Célkitűzése szerint tárgyalása során az erények szerint halad és minden egyes erény után szól a hozzá kapcsolódó parancsról és azokról a bűnökről, amelyek ezekkel az erényekkel ellenkeznek, illetve azon a területen vannak, amely az erények gyakorlásának az anyaga (materia circa quam). Nyilvánvaló, hogy a háború egyik legszomorúbb következménye a szenvedélyek és gyűlölet felszabadulása, amelyből a rengeteg pusztítás és erőszakos cselekmény ered. Ahol megszólalnak a fegyverek, ott szinte elkerülhetetlenül a gyűlölet lángja lobban fel és alig van valami, ami jobban sértené a keresztény szeretet parancsát, mint a háborúk nyomán terjedő egyetemes, egész népeket átfogó gyűlölet. *A jogtalan háború tehát nemcsak igazságtalanság, hanem a szeretet ellen való súlyos bűn is. A jogos háború azonban mikor a jogtalanságok megszüntetésére törekszik és az igazságosság rendjét akarja helyreállítani, végeredményben a szeretet erényének alapjait építi.* A jogos háborúnak a célja az igazságos béke és ez egyszersmind a szeretet gyümölcse.[52]

[50] Gratianus ezt állítja a háborúról szóló tárgyalásának élére: „Quid sit iustum bellum? Iustum est bellum, quod ex edicto geritur de rebus repetendis, aut propulsandorum hominum causa. (cf. Aug. lib. quaest. VI. 10.). Iudex dictus est, quia ius dictat populo, sive quod iure disceptet. Iure autem disceptare est iuste iudicare. Non enim est iudex, si non est iustitia in eo." Decr. II. C. 23. quaest. II. c. 1.

[51] Rel. VI. n. 46. 456. o.

[52] „Bellum injustum est grave peccatum tum Charitati, ac Paci; tum etiam justitiae oppositum. Justum vero bellum Charitati et Paci potius inservit: quia finis belli est pax, et securitas." P. Layman S. J. Theologia Moralis, II. tr. 3. c. 12. (Editio VII. Bambergae, 1688.) 188. o.

Ezenkívül még sokkal mélyebb szempontokat is nyújt annak a kérdésnek taglalása, hogy miért került a háború kérdése a szeretetről szóló tárgyalás anyagába. Láttuk, hogy a jogos háború fogalmát tulajdonképpen a stoikus bölcselet találta meg és a természetes rendben az emberek egymásközti viszonyában valóban az igazságosság erénye igazít el. A természetes rendben gondolkodó ember a háborúban is az igazságot keresi, a jogot szeretné érvényre juttatni és azon fáradozik, hogy ennek érvényesítésében megfelelő szervezetek, nemzetközi intézmények által gyakorlati eredményt érjen el. Mi azonban tudjuk, hogy a Stoa etikája akármilyen tiszteletreméltó és magas gondolatokkal gazdagította a bölcseletet, nem nyujthat teljes megoldásokat. A természetes erkölcs és emberi igazságosság elégtelenségét, az embernek az erkölcsi követelmények megvalósítása terén való gyengeségét éppen a jóindulatú, de csak humanizmusra, természetes emberi igazságérzetre vagy jóakaratra építő béketervek, háborút kizárni akaró elgondolások ismételt csődje mutatja. A valóságos ember a természetfeletti rendbe felemelt és onnan tragikusan lebukott ember életét éli. A természetfeletti világnak éltető napja pedig a szeretet, azonban ez a rend sem állhat fenn a természetes alapok, az igazságosság erényének maradéktalan érvényesülése nélkül. Mikor a jogos háború a büntető és véresen megtorló igazságosság erényét akarja érvényesíteni, ugyanakkor nem szabad elfeledni, hogy ez nem a tiszta és bűntől meg nem zavart ész irányítása fényében történik, hanem a természetfeletti világból kiesett és természetes képességeiben is megsebzett ember szenvedélyei és vaksága szólnak bele. *A valóságban tehát a jog és megtorlás mellett érvényesülni kell a szeretetnek is,* mert csak ennek az érvényesülése együtt adja a teljes igazságot és oldja meg a háború nehéz erkölcsi problémáját.[53]

Szent Tamás azzal a realizmussal tekinti a háború erkölcsi problémáját, amely elfogadja a szomorú tények valóságát, de minden szentimentalizmustól mentesen ítélni akar az erkölcs világában és az igazságot keresi. A szeretet erényének megvilágításába helyezve problémáját viszont az idealizmusnak kiapadhatatlan forrásához is elvezet, ahol megtaláljuk a természet sebeinek az orvosszerét is. Munkássága döntő módon igazolja, hogy *a háború erkölcsi megítélésében a természetjogi elvek az alapvetőek, de a végső szót mégis a hit fényével látó ember tudja csak kimondani.* Mikor *Alberigo Gentili* oxfordi egyetemi tanár 1588-ban megírta a vallástól független természetjogra építő munkáját

[53] L. Ibrányi Ferenc: A megtorlás erénye, Bölcseleti Közlemények 6. száma, Schütz Antalnak ajánlva. Budapest, 1940. 104–122. o.

a háborús jogról, könyve előszavában ezt írta: Silete, theologí, in munere alieno![54] A vallástól független és hittől idegen természetjogi iskola csődjét azonban legvilágosabban éppen a nemzetközi jog területén tapasztalhatjuk, ahonnan Gentili ki akarta zárni a teológusokat. Szent Tamás pedig mint teológus is maradandó értékű gondolatokkal gazdagította a nemzetközi jogot, mert példát ad arra, hogy a mult értékeiből miként kell kifejteni az örökre érvényes természetjogi elveket és a hit fényébe állítani. Programmja megvalósításán fáradozva mi sem tehetünk mást, mint hogy minél mélyebben igyekezzünk behatolni a problémák lényegébe. Ha elértünk ide és feltárultak előttünk is a természetjogi és erkölcsi elvek nagy igazságai, akkor mi is az ő szavával tudunk felelni a gyakorlati élet mindig új nehézségeire, hogy „sic patet responsio ad objecta".

[54] Libri III. de jure belli. Olasz fordítása Fiorinitől 1877-ben jelent meg Livornóban.

18

ANDICS ERZSÉBET: IGAZSÁGOS ÉS IGAZSÁGTALAN HÁBORÚK (RÉSZLET) (1945)

Mai előadásom tárgya a háború és Magyarország. Ez a tárgy két részre oszlik. Először a háború kérdését elméletileg fogjuk tárgyalni, megbeszéljük, hogy mi a munkásosztály felfogása a háború kérdéséről, mi a tudományos szocializmus tanítása a háborúkról. [...]

AZ IMPERIALISTA HÁBORÚ

A háború kérdésével a munkásosztály az utóbbi negyven év alatt igen sokat foglalkozott. A 900-as évektől kezdve beszélhetünk imperializmusról. Ettől a kortól kezdve különösen előtérbe kerülnek az imperializmus szükségszerű velejárói, az igen gyakori imperialista háborúk. Ezért nem véletlenség, hogy ebben az időben a nemzetközi munkásmozgalom, amely akkoriban a második Internacionálé keretei között élt, egyre többet foglalkozott ezzel a kérdéssel. Nyilvánvaló volt, hogy az egész világ imperialista háború felé megy. Egymást érték a nemzetközi konfliktusok és a nemzetközileg szervezkedett munkásosztálynak állást kellett foglalnia, hogy mi legyen a magatartása. Ezzel a kérdéssel foglalkozott igen sokat az 1907-es stuttgarti nemzetközi kongresszus és rendkívül fontos elvi jelentőségű határozatot hozott. Különösen figyelemre méltó az, hogy a stuttgarti kongresszuson és a többi nemzetközi és országos kongresszusokon lefolyt vitákból kitűnt, hogy a második Internacionálé pártjai mennyire elfeledték Marxnak és Engelsnek a tanítását a háborúkról. Ezek a viták megmutatták, hogy a munkásmozgalmon belül már volt egy erős soviniszta szárny, amely többé-kevésbé nyíltan kimondta, hogy ha háborúra kerül a sor, akkor ők elsősorban németek vagy franciák és csak aztán szocialisták. De még az úgynevezett orthodox marxisták is nagyon ingatag álláspontot foglaltak el ebben a kérdésben. Különösen bonyolult, szinte megoldhatatlan kérdés volt számukra a támadó és védő háborúk kérdése. Hogyan lehet elválasztani a kettőt egymástól? Bebel Ágoston pl. maga is

azt az álláspontot foglalta el, hogy ha Németország támad, akkor a Szociáldemokrata Párt nem fogja azt a háborút sem elősegíteni vagy pártfogolni, támogatni, de ha Németországot támadják meg, akkor a szociáldemokraták is elsősorban németek és csak aztán szociáldemokraták.

Ezen a stuttgarti kongresszuson Lenin volt az, aki mint az orosz Kommunista Párt képviselője Luxemburg Rózával együtt egy módosítást nyújtott be Bebel határozati javaslatához. Ezt a módosító javaslatot nagyon átfésülte ugyan Bebel, de elfogadásával a kongresszus kimondotta mégis első ízben azt, hogy a készülő háború imperialista háború lesz és hogy a munkásosztály legfontosabb kötelessége minden erővel megakadályozni a háborút. Amennyiben ez nem sikerülne, akkor a kapitalista társadalomnak a háború által előidézett megingását a munkásosztálynak a kapitalizmus megdöntésére kell felhasználnia.

1912-ben a balkáni háborúval kapcsolatban olyan közvetlen a világháborús veszély, hogy a második Internacionálé rendkívüli nemzetközi konferenciára hívja össze a Pártokat Bázelben. Ennek a rendkívüli konferenciának tulajdonképen csak egy napirendi pontja volt, a háború kérdése. A bázeli konferencia ismét arra az álláspontra helyezkedett, hogy a háborús veszély ellen harcolni kell. Figyelmeztette az uralkodó osztályokat, ne feledjék el, jól jegyezzék meg maguknak, hogy az 1870–71-es háborút a párizsi kommün követte, a párizsi munkásság forradalma és az orosz–japán háborút az orosz népnek 1905-ös forradalma. Ezt a határozatot, amely teljesen helyes volt eltekintve a gyengeségtől, hogy nem mutatott rá konkréten a háború elleni harc módjára, a szocialista pártok vezetői nem tartották be. Tudjuk, hogy a második Internacionálé összeomlását éppen az okozta, hogy amikor bekövetkezett a világháború, amelyet már előre lehetett látni, a szocialista pártok vezetői egész nyíltan a saját burzsoáziájuk oldalára álltak. Az imperialista rablóháborúban támogatták saját rabló imperialista uralkodóosztályukat. Ez volt az a kérdés, amelyben aztán nemzetközi méretekben szakadásra került a sor.

A háború kérdésében következetesen helyes álláspontot csak a bolseviki párt foglalt el. Ebben a következetességben elment odáig, hogy tettekben is következetes volt és a maga országában tényleg felhasználta az első világháborút, a kapitalista rendnek a meggyengülését a kapitalizmus megdöntésére.

A háborúhoz való viszony kérdése központi kérdés volt. Ez volt a választóvíz a munkásság tényleg forradalmi és opportunista elemei között. Tehát a munkásosztály szempontjából, a stratégia szempontjából döntő jelentőséggel

bírt az, hogy a párt milyen álláspontra helyezkedik az imperialista háború kérdésében. Mondanom sem kell, hogy a helyes lenini álláspont az imperializmusra vonatkozó helyes lenini elméletből következett.

A HÁBORÚ AZ OSZTÁLYTÁRSADALOMMAL JÁR

Lenin és Sztálin, meg az általuk vezetett bolseviki párt azért tudtak következetesen helyes álláspontot elfoglalni a háború kérdésében, mert ők Marxnak és Engelsnek a nézeteit, a tudományos szocializmus tanítását mintegy újra felszínre hozták. Az első Internacionálé tanításait Bernstein és egyesek elpalástolták, elhallgatták, Lenin és Sztálin viszont újra alkalmazták és tovább fejlesztették. A tudományos szocializmusnak igenis meg volt a maga határozott elvi álláspontja a háború kérdésében. Marx és különösen Engels sokat foglalkozott a háború kérdésével. Ellentétben azzal a közkeletű felfogással, hogy a háború örök jelenség, mintegy természeti tünemény, (mindig voltak és mindig lesznek háborúk), a tudományos szocializmus azt tanítja, hogy a háború társadalmi jelenség, a háborúk okai nem az emberi természetben és lélekben és nem is általános természeti törvényekben gyökereznek, hanem a társadalmi viszonyokban. Háborúk a társadalmi fejlődés egy bizonyos fokán lépnek fel. Az őskommunista társadalomban, amelyben nincsenek osztályok, nincs hadsereg, nem beszélhetünk háborúkról. A háborúk akkor lépnek fel, amikor kialakulnak az osztályok, létrejön az embernek az ember által való kizsákmányolása, amikor kialakul az állam, mint az uralkodó osztály hatalmi szervezete és kialakul a hadsereg. A kizsákmányoló osztályok érdekelve vannak más népek leigázásában, saját elnyomott dolgozó osztályai elnyomásában, féken tartásában úgy, hogy a társadalom osztályokra való tagozódásával és a kizsákmányolás kezdetével kezdődnek a háborúk is. A háború tehát történelmi jelenség, a történelmi fejlődéssel járó társadalmi átalakuláshoz kötött megnyilvánulás, tehát nem örök jelenség. Nem voltak mindig háborúk, maguk a háborúk, azoknak jellege, módszerei állandóan változnak, fejlődésnek vannak és lesznek alávetve. Abból, hogy a háborúk akkor lépnek fel, amikor a társadalom osztályokra tagozódik és amikor megkezdődik az embernek ember által való kizsákmányolása, az következik, hogy a háborúk meg fognak szűnni akkor, amikor a fejlődés feleslegessé teszi, sőt károssá teszi a társadalomnak osztályokra való tagozódását, amikor a fejlődés megszünteti a kizsákmányolást.

A szocialista, kommunista társadalom győzelmével az egész világon megszűnik a háborúk szükségessége, sőt lehetősége is. Tehát az öntudatos munkásosztály azzal, hogy harcol a szocialista társadalom győzelméért, harcol a háborúk megszüntetéséért is. Sőt, mi több, az a tény, hogy a munkásosztály az egész emberiség boldogulásáért harcol akkor, amikor a saját felszabadulásáért harcol, talán semmilyen téren nem tűnik ki olyan világosan, mint éppen ezen a téren.

A háborúk az emberiség nagy átkává váltak. A jelenlegi háború olyan méreteket öltött, hogy pár esztendő alatt az emberiség több százéves munkájának gyümölcseit pusztította el. A háborúk a mi korunkban olyan méretűekké váltak és ezt a második világháború is mutatja, hogy az emberiségnek a létét veszélyezteti. Társadalmunk tökéletlensége talán semmilyen téren nem olyan kézzelfogható, mint éppen e tekintetben. Társadalmunk egyre szüli, szinte intézménnyé tette a háborúkat. Lassan a háború válik normális állapottá az emberiség számára és a háborúk egyre hosszabbak, nagyobb méretűek, a háború közti ú. n. békés periódusok egyre rövidebbek és egyre kevésbé békések. Ezért egészen biztos, hogy az a körülmény, hogy a munkásosztály egy olyan társadalomért harcol, amely nem fogja ismerni a háborúkat, az emberiség nagy többségének szimpátiáját kell, hogy biztosítsa a munkásosztály számára.

A HÁBORÚ A POLITIKA ESZKÖZE

De a munkásosztály mikor egy olyan társadalomért harcol, amely nem fogja ismerni a háborút, semmiképpen nem pacifista. Sőt, mi a pacifizmust nem csak hogy helytelen, de káros nézetnek tartjuk. Marx és Engels újra és újra rámutattak arra, hogy ha a munkásosztály tényleg meg akarja teremteni a maga társadalmát, a maga államát, akkor nem mondhat le a fegyveres harcról. A történelem egész eddigi fejlődésének tapasztalatai azt mutatják, hogy akármilyen korhadttá vált, bármennyire elveszítette értelmét az emberiség számára a régi uralkodó osztály, a régi rendszer, sohasem látja be, sohasem takarodik el önként az útból. Sőt minél inkább érezi, hogy feleslegessé vált, hogy ellentétbe került az élet igényeivel és parancsaival, annál vadabbul ragaszkodik létéhez, annál kegyetlenebb eszközöket alkalmaz. A történelem azt is bizonyítja, hogy éppen a reakciós osztályok, ha valamihez értenek, ha valamiben tapasztaltak, ha valamiben fölényben vannak a munkásosztállyal

szemben, úgy éppen az erőszak alkalmazása terén, éppen a háborúk kérdésében, éppen a hadseregben. A társadalom fejlődése folyamán mennyi haladó törekvés, mennyi igazságos szabadságmozgalom szenvedett vereséget azért, mert a hordozói, a feltörekvő osztályok nem voltak elég tapasztaltak a fegyverforgatásban és nem látták eléggé annak szükségességét. Marx és Engels azt tanították, hogy az erőszak játszhat forradalmi szerepet is a társadalomban, sőt az erőszak a feltörekvő, a haladást képviselő osztály kezében nagy tényezője az előrejutásnak. Minden új társadalom erőszakkal kellett, hogy felszínre kerüljön. Az erőszak a forradalmi osztály kezében a haladás bábája volt. Marx és Engels figyelmeztették a munkásosztályt, hogy ha lemond az erőszakról, akkor úgy fog járni, mint az őskeresztények, akik birodalmukat ezen a világon soha nem tudták megteremteni. Már pedig a munkásosztály a maga államát ezen a világon és nem a túlvilágon akarja megteremteni.

Marx és Engels a haditudományt a barbárság tudományának nevezték és ez mutatja morális felfogásukat a háborúkat illetőleg. De ugyanakkor tudják, hogy a barbár ellenféllel szemben, a reakciós régi rendszerrel szemben igenis ezt a fegyvert kell használni, mert különben összes terveink a túlvilágra maradnak. A tudományos szocializmus előtt az a feladat állt, hogy elsősorban ezt a kérdést tisztázza.

Mi a háború? A tudományos szocializmus azt tanítja, hogy a háború a politika folytatása, más, nevezetesen erőszakos eszközökkel. Ezt a gondolatot megtaláljuk már Klausewitznél, ennél a neves német katonai szakértőnél. Klausewitz a napoleoni háborúk korszakában élt, ő maga is résztvett a Napoleon ellen viselt egész sor háborúban. A napoleoni háborúknak a tanulságait vonta le és általánosította elméleti téren egész sor igen jelentős tudományos munkájában. Már Klausewitz rámutatott arra, hogy a háború a politika folytatása. Klausewitz a Hegeli filozófia hatása alatt a dialektikus módszert alkalmazta a háborúk kérdésében és e módszer ezen a téren is gyümölcsöző, termékeny, eredményes volt. Klausewitz azt mondja, hogy nem lehet megérteni a háborúkat, ha csak önmagukban nézzük őket. Nem lehet megérteni, ha úgy nézzük őket, mint az emberi vad ösztönöknek, az állati vak indulatoknak, érzelmeknek kirobbanását. A háborúban a népek kölcsönös gyűlölete, indulata szerepet játszik, de nem a főszerepet. Két ország, ha bármilyen esetben megnézzük is nem azért visel egymás ellen háborút, mert az egyik nép gyűlöli a másikat. A háborút csak akkor értjük meg és csak akkor tudjuk megmagyarázni, ha világosan látjuk, hogy a háború okozója egy bizonyos politika. Hiszen már Klausewitz is rámutatott arra,

hogy a háborút kormányok üzenik meg és mindig a kormányok szabják meg, hogy mikor ki ellen legyen háború és meddig tartson. A háború csak része az egésznek. Az egész: a politika. A háborúkat akkor értjük meg, ha átlátjuk, hogy a háború csak eszköz, az értelem, ami mozgatja: a politika. Gondoljunk csak arra a látszólagos tényre, hogy „a hadsereg nem politizálhatott." Természetesen nagy tévedés volna azt hinni, hogy a katonatiszteknek – mint ők ezt sokszor hangsúlyozzák – semmi közük nem volt a politikához. A kormány politizált ugyan helyettük, de ők alkalmazták ennek a politikának legvégsőbb eszközeit, a puskát meg a kardot. Nem lehet tehát azt mondani, hogy tényleg nem politizáltak, mert hiszen a kormánynak a politikáját vitték keresztül, eszközei voltak a politikának. Ezért nincs hadsereg, amely a politika felett állna.

Klausewitz a Hegel-i filozófia szellemében úgy fejezte ki magát, hogy két ország között a diplomáciai viszony megszűnik a háborúval, bár tulajdonképen a politikai viszony tovább is fennáll. Klausewitz mondja, hogy a politika, amely békében írásokban, diplomáciai jegyzékekben nyilvánul meg, a háború kitörése után kardot forgat. A háborúban a politikának nem a toll, hanem kard, tank, repülőgép az eszköze.

A háború belső törvényei ugyanazok, mint a politika belső törvényei. A háborúkra alkalmazni kell a politikai mértéket és ebből az következik, hogy ahányféle politika, annyiféle háború is van.

TÁMADÓ ÉS VÉDEKEZŐ HÁBORÚ

Klausewitz igen szellemesen oldja meg a kérdést, hogy mikor támadó egy háború és mikor védekező. Igaza van abban, hogy minden kormány mindig védelmi háborút folytat. Még olyan kormány nem volt, amely beismerte volna, hogy támadó háborút kezdett. Meg kell azonban nézni, hogy milyen politikának a folytatása az a háború.

Védelmi háború az a háború, amely önvédelmi politika folytatása, és támadó háború az a háború, amely támadó, agresszív politikának a folytatása. Egy ország folytathat idegen területen is védelmi háborút. A háború más eszközökkel való folytatása a politikának, tehát politikai mértéket kell szabni a háborúnak, mert a háború belső törvényei a politika belső törvényei.

A mostani háború igen jó példa. Egész kétségtelen, hogy a Szovjetunió és szövetségesei védelmi háborút folytatnak. Ezt a háborút nem mi akartuk.

Különösen a Szovjetunió hirdeti fennállása óta egész külpolitikájával a harcot a háborús veszély ellen, a békéért. Ez a háború részünkről tehát védelmi háború, annak ellenére, hogy német területen folyik és dacára annak, hogy a Vörös Hadsereg a 11.-ik fővárost vette be. Arról van szó, hogy Szovjetunió és a szövetségesek végleg le akarnak számolni azzal az ellenséggel, amely az emberiséget ilyen nagy katasztrófába döntötte és amelyik 15-20 esztendő múlva újabb háborút készít elő, ha nem semmisítik meg. Védekezni tehát úgy lehet a német imperializmus ellen, hogy megsemmisítik saját barlangjában. A németek és csatlósaik részéről támadó háború folyt hódító szándékokkal idegen népek kiirtására, gazdag területek megszerzésére. Ezen a tényen nem változtat az, hogy a német hadsereg Berlint védi, katonailag védi ugyan, de háborúja nem szűnik meg hódító háború lenni.

Nagyon érdekes még Klausewitz álláspontja a partizánharc kérdésében. Klausewitz nemcsak elragadtatással ír a spanyol nép hősies partizán háborújáról, amelynek segítségével Spanyolország Napoleonnak éveken keresztül ellenállt és Napoleon bukásának az orosz ellenállás mellett fő tényezőjévé vált. Ugyanilyen, sőt még nagyobb szerepet játszott az orosz nép partizán háborúja ugyancsak Napoleon ellen. Klausewitz azon az álláspontón volt, hogy egy népnek, amely ragaszkodik szabadságához, kötelessége minden eszközzel támogatni a hadsereget és amennyiben a hadsereg saját ereje nem elégséges, akkor annak a nemzetnek apraja-nagyja a rendelkezésre álló minden eszközzel kell, hogy védje a szabadságát. A maga részéről Klausewitz követelte a porosz királytól szabadcsapatok felállítását, Napoleon ellen.

Marx és Engels továbbmentek a háború meghatározásánál. Azt mondják, hogy a háború a politika folytatása, viszont a politika a gazdaság folytatása és a háborúk végső okait az illető termelési, társadalmi rendben kell keresni. Engels rámutatott arra, hogy a hadsereg összetételét, szervezetét, taktikáját döntően befolyásolja a haditechnikának azon korban elért fejlettségi foka. Már pedig a haditechnika szorosan összefügg a technika általános fejlettségével. A lőpor feltalálása megváltoztatta a hadsereg egész összetételét, megteremtette a tüzérséget, igen nagy fontosságra emelte a gyalogságot. Addig a hadsereg elsősorban lovas hadsereg volt. Ez természetesen egész új taktikát követelt. A lőpor feltalálása a hadseregszervezés terén forradalmat okozott. A hadsereg ereje, felszerelése anyagi tényezőktől függ, a fegyverek és emberanyag mennyiségétől és minőségétől, már pedig nem csak a fegyverek, a technikai fejlődés eredményei, hanem maguk az emberek, az emberanyag minősége is visszatükrözi a termelés fejlettségét. Más azoknak

a hadseregeknek a technikája, amelyek jobbágyokkal harcoltak és a francia forradalom után alakul ki az új hadsereg, amelynek természetesen ismét más volt a technikája, mert abban felszabadult, szabad parasztok harcoltak.

A háború a politika folytatása, tehát éppen úgy mint a politikánál, meg kell vizsgálni, hogy mik a céljai, mely osztálynak a politikája illetve a háborúja. Ahogy nincs politika általában, úgy nincsenek háborúk általában.

A háborúról szóló elméletet különösen gazdagították Lenin és Sztálin írásai az imperializmus korszakában, amely különösen gazdag volt a háborúban. A különböző jellegű háborúkat két nagy csoportban lehet összefogni: Vannak igazságos és vannak igazságtalan háborúk, azaz vannak haladó és vannak reakciós háborúk. Az, hogy igazságos, nálunk nem levegőben lógó elvont fogalom. Igazságos, az, ami az emberiség legnagyobb érdekét, a haladást szolgálja és igazságtalan az, amely az emberiségnek kárt okoz, azaz reakciós, mert ellene van a haladásnak.

AZ IGAZSÁGOS HÁBORÚ

Mely háborúk tartoznak az igazságos háborúk csoportjához? Igazságosak azok a háborúk, amelyeket egy nemzet a saját önállóságáért a szabadság kivívásáért vagy annak megőrzéséért folytat. Minden nemzetnek joga van az önállóságra és ezért a nemzeti önállóságért folyó háborúk igazságosak. A nemzetek önállósága azt jelenti, hogy minden nemzet önállóan intézze a saját ügyeit. Ugyancsak igazságos és haladók azok a háborúk is, amelyeket valamely dolgozó, kizsákmányolt osztály, szabadságáért, felszabadításáért, vagy szabadsága megvédéséért folytat. Igazságtalan és reakciós háborúk azok, amelyeket valamely nemzet más nemzet leigázásáért, idegen területek meghódításáért folytat. Ugyancsak igazságtalan, reakciós az a háború, amelyet valamely kizsákmányoló, uralkodó osztály a kizsákmányolt osztályoknak rabságban való megtartásáért, vagy rabságba döntéséért folytat.

Néhány történelmi példa: Igazságos háborúk voltak a rabszolgák háborúi rabszolgatartóik ellen, a paraszt-felkelések a földesurak ellen, a nemzeti szabadságharcok, a nemzeti egység megteremtéséért folyó harcok. Pl: Olaszország harca azért, hogy egyesítse az egész olasz területeket 1859-től 1866-ig. Németországnak a harca 1870-ben a német államok birodalomban való egységesítéséért is igazságos volt függetlenül attól, hogy ennek a harcnak az élén a reakciós Poroszország állt, Bismarck vezetése alatt.

Igazságos magyar háború volt a magyar nép harca a tatárok, törökök ellen, mert ezek a haladás ellenségei voltak, a magyar nép ellen törtek. Nem igaz az, amit a „Debrecen" című újság egyszer írt: „kár, hogy a magyarság megvédte egyszer a Nyugatot a tatárok, törökök ellen." A tatárok, törökök alacsonyabb termelési formákat, a rabságnak mélyebb fokát jelentették, mint amilyenen a magyar nép és Európa állt. Igazságosak voltak a magyar nép szabadságharcai a német elnyomás ellen. Nincs igazuk azoknak, akik azt állítják, hogy ha Magyarország akkor nem védekezik a német elnyomás ellen, ma virágzó ország volna, mert az osztrákok végeredményben magasabb fejlettségű ipart, kereskedelmet jelentettek és így Magyarország közelebb került volna a nyugathoz. Nem igaz. Az osztrákok gyarmattá tették Magyarországot, megakasztották az iparnak és a termelésnek a fejlődését. Általában, ez kitűnik a konkrét példákból, a magyar nemzetiségnek, a nemzeti sajátosságoknak a letörése reakciós jelenség volt, a magyar nép ellenállása pedig haladó politika.

Lenin azt mondja, hogy a történelem bizonyos korszakaiban hol az igazságos, hol az igazságtalan háborúk vannak túlnyomóan előtérben. Pl.: az európai háborúkra nézve fennáll, hogy a nagy francia forradalom háborújától kezdve, 1792-től 1870-ig a nemzeti egység megteremtésére vívott nemzeti háborúk voltak a jellemzők. Európában ekkor általában ilyen jellegű háborúk folytak le, pl. a magyar szabadságharc, 1871-től kezdve olyan mértékben, mint amilyen mértékben kialakul az imperializmus. A háborúk imperialista rablóháborúkká válnak. Az imperializmus korszakára jellemzők az igen gyakori konfliktusok a gyarmatok leigázásáért folyó harcban és az új területek megszerzéséért folyó háborúk.

Végeredményben aztán az első imperialista világháború és a második is úgy indul meg, mint két csoport közti imperialista háború. Az első világháború rablóháború, mégpedig mindkét fél részéről kimondottan rablóháború volt. Ennek következtében a munkásosztálynak mind a két hadviselő koalíción belül az volt a feladata, hogy harcoljon a háború ellen. Lenin alkalmazta azt az elvet, hogy a háború a politika folytatása és így világosan látta, hogy az 1914–18-as háború a megelőző korszak imperialista politikájának folytatása volt mindkét koalíció részéről. A háború tehát mindkét fél részéről igazságtalan háború volt, amiből az következett, hogy függetlenül attól, hogy melyik ország üzente meg a háborút, a munkásosztálynak mindenütt az volt a kötelessége, hogy minden erővel harcoljon a háború ellen. Tekintettel a háború igazságtalan, reakciós voltára a bolseviki párt azt a jelszót adta ki, hogy ezt az imperialista háborút át kell változtatni polgárháborúvá.

Az imperialista háborúban nemcsak, hogy nem szabad támogatni a saját burzsoáziánkat azon a címen, hogy saját nemzetünkhöz tartozik, hanem ha igazán szeretjük nemzetünket, hazánkat ha a saját nemzetünk érdekében a haladásért vagyunk, akkor saját kormányunk vereségét kell akarni. Ha igazán át akarjuk változtatni az imperialista háborút polgárháborúvá, akkor dolgoznunk kell saját kormányunk vereségéért. Ez volt minden országban a proletáriátus feladata. Az orosz népnek az orosz cárizmus veresége, a német népnek a német császárság leverése, a magyar népnek az osztrák-magyar-monarchia kormányának a veresége volt a célja.

A HÁBORÚ JELLEGÉNEK MEGVÁLTOZÁSA

Tehát a munkásosztálynak igen fontos feladata volt, hogy minden egyes háborút konkrétan megvizsgáljon, és annak alapján szabja meg magatartását. A munkásosztálynak kötelessége a reakciós, igazságtalan háborúk ellen minden eszközzel harcolni, még akkor is, ha saját burzsoáziájáról, saját országáról van szó. Ugyanakkor a munkásosztálynak kötelessége minden eszközzel támogatni a haladó, tehát az igazságos háborút.

A kommunisták kötelessége támogatni az igazságos nemzeti szabadságharcot, még ha nem is saját országukról van szó. A kommunisták a világ minden országából az akadályokat leküzdve mentek és segítették a spanyol nép igazságos háborúját. A háború lefolyása közben megváltozhat. Tehát nem elég megvizsgálni, hogy melyik osztály milyen célok érdekében kezdett egy háborút, hanem kezdetétől egészen a végéig kell elemezni a háborút. A történelem ismer példákat. Arra, hogy egy háború, amely mint igazságos, haladó háború indult, átváltozott igazságtalan, reakciós, rablóháborúvá. Lenin rámutat arra, hogy Franciaország háborúi a forradalom első esztendőiben haladó háborúk voltak. Megváltozik a helyzet, mikor Napoleon fokozatosan visszaállítja a monarchiát. A napoleoni háborúk általában imperialista rablóháborúk voltak. Az olasz háborúban például a hadsereg kirabolta Észak-Olaszországot, miután Napoleon kiadta a jelszót, hogy a hadsereg maga kell, hogy ellássa magát. Másik példa: az 1870-ben megindult háborúban III. Napoleon megakarja akadályozni a német államok egyesülését, tehát a németek háborúja Franciaország ellen kezdetben igazságos háború. Amikor viszont a forradalom Párizsban győz, III. Napoleon megbukik, és Bismarck tovább folytatja a háborút a köztársasági Franciaország ellen, amely

már nem akadálya a német egységnek és rabló békefeltételeket diktál, a háború megszűnik német részről igazságos lenni. Most már Franciaország számára igazságos.

Hozhatunk fel egy közelebb fekvő példát is. 1939-ben a második világháború, mint két imperialista fél közötti imperialista háború indult meg. Ne gondolják azt, hogy hibás, helytelen politika volt az, amikor a Szovjetunió félreállt ettől a háborútól, semleges álláspontot tanúsított. A háborút Hitler fasizmusa az akkori Anglia és Franciaország ellen vívta, amelyek, ahelyett, hogy megakadályozták volna a fasizmust, politikailag nagyranövelték. Ez a két állam az utolsó pillanatban sem volt hajlandó a Szovjetunióval együtt menni. Nyilvánvalóan nem a fasizmus letörése volt számukra fontos, hanem az, hogy a Szovjetuniónak ártsanak. A Szovjetunióval szembeni ellentétet mélyebbnek találták, mint a Németországgal szemben fennálló ellentétet. Chamberlain müncheni politikájának a folytatása az 1939-es háború volt.

Ez a háború közben, 1941. június 22-én megváltoztatja jellegét, mint valamikor 1870. szept. 4-én megváltozott a porosz háború jellege azzal, hogy Napoleon megbukott.

Mi történt ekkor? Németország megtámadta Szovjetoroszországot. Az nyilvánvaló, hogy ez a háború a Szovjetunió részéről igazságos védelmi háború, Németország részéről viszont támadó háború volt. De mi volt a háború Anglia részéről? Ugyanaz az angol hadsereg folytatja a háborút, Anglia részéről mégis megváltozik a háború jellege. Azért változik meg, mert Anglia – mondhatnám – új háborút folytat 1941. június 22. után. Anglia visszautasította Hess javaslatát, aki felajánlotta, hogy Németország beszünteti a háborút Anglia ellen, ha Anglia a Szovjetunió ellen fordul, vagy semleges marad a német–szovjet háborúban.

Anglia nem támogatta Németországot és nem maradt semleges. Új háború kezdődött tehát Anglia részéről, mert Anglia megváltozott körülmények között újra döntött a háború kérdésében.

Felszokták vetni azt a kérdést, hogy milyen jellegű volt Lengyelország részéről a háború. 1939 nyarán, amikor Moszkvában a lengyel kormánnyal tárgyalások folynak Lengyelország megvédéséről, a lengyel kormánynak oroszlánrésze volt abban, hogy nem sikerült a megegyezés, mert kijelentette, hogy a Vörös Hadsereget nem engedi lengyel területre lépni. Amikor egy hatalmas ország felajánlja segítségét a hitler-fasizmus ellen és a lengyel kormány elutasítja azt, akkor világos, hogy a lengyel kormány részéről a háború nem volt igazságos.

Azt mondhatná valaki, hogy a hitler-fasizmus által 1941 tavaszán megrohant Dánia és Norvégia háborúja kezdettől fogva egészen biztosan igazságos háború volt. De ezt a részt sem lehet kiemelni az egész háborúból. Amikor eldöntjük, hogy egy háború igazságos-e vagy nem, akkor nemcsak minden szakában kell azt a háborút megvizsgálnunk, hanem összefüggéseiben is kell néznünk és az a körülmény, hogy Dánia vagy Norvégia részéről igazságos volt a védekezés, nem változtat a tényen, hogy a háború, mint imperialista háború indul meg. Lenin mondja az első világháborúval kapcsolatban, hogy Belgium részéről a háború igazságos volt. Belgium nem fenyegette a német imperializmust, Belgiumnak megszegik a semlegességét, de Belgiumot nem lehet külön nézni, vele szövetségben volt az angol–francia imperializmus. Szerbia részéről a háború igazságos volt, de Szerbiát nem lehet külön figyelembe venni, hanem úgy kell nézni, mint a cári Oroszország szövetségesét, előretolt hadállását.

1941. június 22-én a háború megváltoztatja jellegét. A Szovjetunióval szövetséges országok részéről a háború igazságos háborúvá lesz a hitler-fasizmus ellen, sőt a történelem által eddig ismert legigazságosabb háború. Legigazságosabb azért, mert soha még háború nem folyt veszedelmesebb ellenség ellen, mint a demokratikus államok háborúja a hitler-fasizmus ellen, mert soha nem volt még az emberiség érdekeinek olyan veszedelmes ellensége, mint a náci fasizmus, amely egész nemzetek kiirtását tűzte napirendre, amely Európa gyarmatosítását és a hitleri-Németország egész világ feletti uralmát kívánta, amely az új Európában vissza akarta állítani a rabszolgatermelés törvényeit. Soha háborúban még nagyobb értékek nem forogtak kockán. Az emberiség több évezredes fejlődésében egy és más eredményt elért, úgy anyagi, mint kulturális, erkölcsi téren. A hitler-fasizmus mindezeket az eredményeket lábbal akarta tiporni. Különösen áll a Szovjetunióra, hogy ez számára a világtörténelem legigazságosabb háborúja, mert a történelemben eddig ismert legveszedelmesebb reakcióval szemben kell megvédenie az eddig elért általános emberi eredményeket. A Szovjetunió a maga honvédelmi háborújával védi a jövő társadalmát, egy magasabb társadalmi rendet, amelynek hivatása, hogy megtegye a legnagyobb világtörténelmi lépést, t.i. megszüntesse az elnyomást, osztályuralmat, a háborúkat. Azt a társadalmi rendet védi, amelynek hivatása, hogy az emberiséget a szükségesség birodalmából átvigye a szabadság birodalmába, amelynek győzelmével – ahogy Engels és Marx kifejezte magát, megszűnik az emberiség előtörténete és kezdődik az emberiség igazi története.

A hitler-fasizmus kezdettől fogva ezt az országot tartotta fő ellenségének. Ha a hitler-fasizmus győzött volna, akkor az emberiség számára lehetetlenné vált volna az út az emberiség igaz történetéhez a szabadság birodalmához. Ezért nem frázis tőlünk, nem agitációs jelszó, hogy ez a háború különösen a Szovjetunió részéről a világtörténelem legigazságosabb háborúja.

A PACIFIZMUS TÉVHITE

Beszéltünk arról, hogy mi nem vagyunk pacifisták, mi elvetjük a pacifizmust, sőt harcolunk ellene. Azért harcolunk, mert a pacifizmus minden háború ellen van: Mi pedig nem vagyunk minden háború ellen, mert ahhoz, hogy az emberiség elérje nagy céljait, szükség van még egész sor igazságos háborúra. A pacifizmus nem tudja megmagyarázni a háború igazi okait és jellegét. Végeredményben a pacifisták is azt vallják, hogy a háború az emberi rossz nevelésnek és annak a következménye, hogy az emberek nem elég kulturáltak. Tehát nem látják át, hogy az emberek azért nem kulturáltak, mert bizonyos társadalmi rend, bizonyos osztályérdekek megtévesztik őket. Ha a fiuknak nem adnak kardot, meg puskát játékszerül, akkor talán nem lesznek többé háborúk? Vagy egyedül és tisztára békepropagandával meg lehet szüntetni a háborúkat? A pacifizmus lehet jóhiszemű, ösztönös pacifizmus, de még ha ösztönös is, akkor sem tudományos, mert tévedéseket okoz, elhomályosítja a kérdés igazi lényegét.

De van más pacifizmus is, amely a munkásmozgalmon belül éppen az opportunizmust táplálja. Hirdetői elvetik a fegyveres osztályharcot, a fegyveres felkelést, mert ellene vannak az erőszaknak, a háborúnak. Amikor azt állítják, hogy bizonyos nevelési reformokkal, propagandával meg lehet szüntetni a háborúkat, akkor azt a tévhitet terjesztik, hogy a kapitalizmus megszüntetése nélkül véget lehet vetni a háborúnak. Szerintük a háború megszüntetéséhez nem kell megdönteni a kapitalizmust, elég a nevelést megreformálni és az irodalomnak pacifista irányt adni. Pedig higyjék el, a háborúk elleni gyűlölete az emberiség egyik legnagyobb hajtó ereje az új társadalomért való harcban.

Mi azt mondjuk: ha igazságos célról van szó, nem vallhatja magát senki az ügy igazi harcosának, ha nem hajlandó azt az ügyet, szükség esetén fegyveresen is megvédeni. És amikor igazságos ügyről van szó, a helyzet mindig az, hogy vagy a háború, vagy a gyalázat között kell választani. Mi nem vagyunk

hajlandók arra az álláspontra helyezkedni, hogy vállaljuk a gyalázatot csak azért, mert nem akarunk fegyverhez nyúlni. Mi tudjuk, hogy ez a pacifizmus hogyan egyengette a hitler-fasizmus útját. Emlékszünk a müncheni konferenciára, amikor a pacifizmus nevében Daladier és Chamberlain odadobták a hitler-fasizmusnak Csehszlovákiát és hatalmas ugródeszkát adtak a fasizmus lábai alá. Eljárásukat azzal mentegették, hogy így meg tudják őrizni a békét. Mi nem vagyunk minden áron és minden helyzetben békepártiak. Mi azt mondjuk, hogy ha le kell számolni egy ellenséggel, nem szabad meghátrálni. Jobb egy igazságos ügyért való háború, mint egy gyalázatos béke.

Ezzel kapcsolatban engedjék meg, hogy egy pár szót mondjak egy tegnap is felvetődött kérdésről: Ha végeredményben a háborúk megingatják a kapitalizmust, és ott, ahol leggyengébb az imperializmus, megteremtik a szocialista forradalom előfeltételeit, ebből azt a következtetést vonhatnók le, hogy minél több háború van, annál jobb. Ha pedig mi azt valljuk, hogy az imperializmus korszakában az imperialista háborúk kikerülhetetlenek, akkor miért harcolunk a háborúk ellen?

Nincs ellentmondás abban, hogy a forradalmi munkásosztály az imperialista háborúk ellen harcol, holott tudja, hogy az imperializmus rendszerével függnek össze az imperialista háborúk, mert a kapitalizmus egész sor kérdést csak háborúval tud megoldani? Ha kikerülhetetlenek a háborúk, ha megingatják a kapitalizmust, akkor miért harcolunk ellenük?

Az imperialista háborúk csak akkor kikerülhetetlenek, ha a munkásosztály nem tudja előbb megdönteni az imperializmust. Az imperialista háború forradalmasítja a tömegeket, mert igen sok áldozatot és szenvedést hoz a számukra. Elsősorban és legtöbbet a dolgozók szenvednek a háborúban, mely rengeteg értéket pusztít el és a munkásmozgalom sok eredményét, a munkásmozgalom szervezeteit tönkreteszi. A munkásosztálynak tehát közvetlen érdeke, hogy ne kerüljön imperialista háborúkra sor. Ezt mutatja a Szovjetunió egész békepolitikája. Nem egy esetben a Szovjetunió békepolitikájának volt köszönhető, hogy az emberiség elkerülte a háborút. A háborúk ellen lehet harcolni még a kapitalizmuson belül is, de tudni kell, hogy a háborúkat igazán csak akkor küszöböljük ki, ha megdöntjük a kapitalizmust.

19

OTTA ISTVÁN: A HÁBORÚ FOGALMÁNAK ÉS JELLEGÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL (1964)

Az utóbbi években megjelent tudományos munkákban, vagy szóbeli viták során találkozunk olyan nézetekkel, amelyek figyelmen kívül hagyják Lenin a háborúkról szóló tanításainak egyes részeit, szkeptikus nézeteket hangoztatnak a háborúk politikai jellegének megállapíthatóságáról, vagy egyenesen tagadják a háborúk értékeléséről szóló lenini tanítások alkalmazhatóságát az osztálytársadalmak minden háborújára. E nézetek bírálatát szükségesnek tartjuk egyrészt azért, mert kihatnak korunk háborúi megítélésére és e háborúkhoz való viszonyunkra, másrészt történetírásunkat téríthetik le a marxista–leninista történelemszemlélet helyes útjáról.

A Magyar nemzetközi jogászok írásaiban olvashatunk olyan nézeteket, amelyek figyelmen kívül hagyják a háború fogalmának lenini meghatározását, sőt tagadják a háború fogalmának meghatározhatóságát. Az 1959-ben megjelent „Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon"-ban pl. a „Háború" címszó alatt a következőket találjuk: „Háború alatt az általános szóhasználat szerint két állam fegyveres összeütközését értik, nincsen azonban egyetlen nemzetközi szerződés sem, amely a háború jogi fogalmának meghatározását tartalmazná. Fritz Grob, svájci származású amerikai író »a háború relativitásáról« írott könyvében 70 meghatározást sorol fel, melyeket a különböző szerzők adtak, de ezek sora még erősen kiterjeszthető. Egyik a háborúskodási szándékot, másik a fegyveres küzdelmet, a harmadik a nemzetközi jog különböző szabályaival meghatározott alaki feltételeket, vagy az elérni kívánt célokat stb. tartotta döntő tényezőknek, melyek fennforgása nélkül nem lehet jogi értelemben háborúról beszélni."[1] Meg kell jegyezni, hogy az „általános szóhasználat" háborún nemcsak az államok közti fegyveres összeütközéseket érti, hanem háborúnak tartja az osztályok közötti bizonyos fegyveres összeütközéseket is. A marxista–leninista felfogás az osztályharc legélesebb megnyilatkozását, az osztályháborúkat, a polgárháborúkat szintén

[1] Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon. Akadémiai Könyvkiadó. Budapest. 1959.

háborúnak tartja. A háborúnak az ilyen meghatározása, amely csak az *államok* közti fegyveres összeütközéseket tekinti háborúknak, azon alapszik, hogy a kizsákmányoló uralkodó osztályok „törvénytelennek" minősítik és nem ismerik el a kizsákmányolt osztályok és az elnyomott nemzetek, a gyarmatok harcának jogosságát. Fritz Grob amerikai szerző egyetlen egy szovjet jogász véleményét sem ismerteti, sőt még Clausewitz háborúról adott meghatározását vagy, a Lenin által továbbfejlesztett, pontosabbá tett definícióit sem. A mi Diplomáciai lexikonunktól viszont elvárható lenne, hogy a burzsoá jogászok véleményei mellett necsak az „általános szóhasználat"-ot említse – s főleg ne hiányosan –, hanem a háború lenini meghatározását is. Különösen azért fontos ezt szóvátenni, mert a háború marxista–leninista jogi meghatározása is csak a lenini tudományos meghatározáson alapulhat.

Egyik közismert nemzetközi jogászunk 1958-ban megjelent könyvében pedig a következőket olvashatjuk: „Mivel pedig aligha volt még háború, melynek okai, körülményei, megvívásának módjai, eszközei, céljai stb. azonosak lettek volna, csak erőszakolt módon lehetne azok elemeire és jellegére nézve egységes, általános érvényű ismérveket leszögezni." Ez a megállapítás kétségbevonja, hogy a háború fogalmát meg lehet határozni. Az általános érvényességű ismérvek megléte ugyanis nélkülözhetetlen feltétele a fogalomalkotásnak. Ha csak „erőszakolt módon lehet" – a háborúk „elemeire… általános érvényű ismérveket leszögezni", akkor a háború fogalma is csak erőszakolt, s ha nem járunk el erőszakolt módon, akkor nincs a háborúnak fogalma. (Kétségbevonja továbbá a jelleg – nevezetesen az igazságos, vagy igazságtalan jelleg – meghatározhatóságát is, mert szerinte a jellegre vonatkozóan is „csak erőszakolt módon" lehet megállapítani az általános érvényességű ismérveket. E kérdésre később még visszatérünk.) Majd még ugyanazon az oldalon így folytatja: „Sokat elmélkedtek, sokat vitatkoztak, sok szellemes és kevésbé szellemes axiómát, analógiát, paradoxont vonultattak fel és csillogtattak meg, de mindezzel nem tudták eldönteni a háború fogalmát…",[2] s nem állítja e véleménnyel szembe a háború lenini fogalmát, a marxisták álláspontját. Nemcsak elemzéseiben nem alkalmazza a háború lenini meghatározását, hanem annak létezéséről sem tesz említést könyvében.

Valóban igaz, hogy a háborúk megvívásának módja, eszközei, körülményei, okaik és céljaik nagyon különbözők. Ha a háborúk „elemeire" – azaz minden elemére – általános érvényességűek lennének az ismérvek, akkor a

[2] Hajdú Gyula: Semlegesség. 1958. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 139.

háborúkat nem lehetne egymástól megkülönböztetni. Éppen azért különböznek egymástól a háborúk, mert nem minden elemük azonos, tehát nem minden elemük általános. Viszont azért lehet a háború fogalmát meghatározni, mert vannak olyan elemei, amelyek minden háborúban előfordulnak, tehát általánosak. A háború fogalmának lenini meghatározása: „A háború a politika folytatása más (mégpedig erőszakos) eszközökkel"[3] felöleli azokat az általános ismérveket, amelyek minden háborúra egyaránt jellemzőek. Tehát ez a meghatározás nem egyes háborúk esetleges ismertető jegyeit, hanem minden háború általános ismertető jegyeit foglalja magában. Ha valamely társadalmi jelenségből, valamely eseményből e két általános ismérv bármelyike is hiányzik, már nem minősíthetjük azt háborúnak. Ezek az ismérvek – a fenti definíció értelmében a következők:

1. A háború a politikai folytatása. A politika pedig Lenin meghatározása szerint „nemzetek, osztályok stb. közötti viszony."[4]

2. Erőszakos eszközökkel vívják meg. És hogy mit kell értenünk általában erőszakos eszközön, arra ugyancsak válaszol Lenin: „A XX. században – mint a civilizáció korában általában – az erőszak nem ököl és nem dorong, hanem a katonaság" olvashatjuk „A »lefegyverzés« jelszaváról" c. cikkében.[5]

Minden tudomány számára nélkülözhetetlen, hogy pontos, tudományosan meghatározott fogalmakkal dolgozzék. Ugyanakkor a dialektika a fogalmak tudományos meghatározhatósága mellett nem tagadja, ellenkezőleg feltételezi a határesetek és átmenetek lehetőségét is. De ezek nem teszik a fogalmat sem meghatározhatatlanná, sem meghatározását erőszakolttá. A háború fogalmánál sem más a helyzet. A politikai célok és az alkalmazott erőszakos eszközök mennyiségének bizonyos korlátozottsága esetén határesetekről, átmenetekről is beszélhetünk. (Pl. határprovokáció stb.) De jelen esetben nem a határesetek, vagy átmenetek előfordulása okozza a problémát.

A fent idézett szerző munkájában később a lenini meghatározással ellentétben a háború fogalmának két általános ismérvéből csak egyet ismer el – mégpedig az erőszakot. Azt írja például: „egy dolog azonban kétségtelen. Minden idők minden háborújának volt egy közös tényezője: az erőszak."[6] Itt tehát megállapítja, hogy a háborúnak van, mégpedig „kétségtelenül" és nem „erőszakolt módon" általános ismérve – de csak egy: az erőszak.

[3] Lenin Művei 21. kötet, 307.
[4] Lenin Művei 35. kötet, 254.
[5] Lenin Művei 23. kötet, 96.
[6] Idézett mű 140.

Az „erőszakolt módon"-t ezek szerint nyilván a figyelmen kívül hagyott lenini definíciónak a „politika folytatása" ismérvére vonatkoztatja, azért is hagyja azt ki, azért nem sorolja a háború általános ismérvei közé.

Az a felfogás, amely nem ismeri el, hogy minden háború közös ismertető jegye, hogy a politika folytatása – tagadja azt, hogy a háborúk az államok, nemzetek, osztályok egymáshoz való viszonyával vannak összefüggésben. Ez az álláspont nemcsak a marxizmus–leninizmus e kérdésében kidolgozott tanítását tagadja meg, vagy hallgatja el, hanem még a polgári tudományos állásponttal is szembenáll.

Köztudomású, hogy már Clausewitz felfedte a politika és a háború kapcsolatát. A háborúról c. munkájában ezt írja: „minden háborút politikai ténykedésnek tekinthetünk",[7] továbbá „A háború nem csupán politikai művelet, hanem valóságos politikai eszköz, a politikai érintkezés továbbfolytatása és annak végrehajtása más eszközökkel. Ami a háborút ezenkívül még jellemzi, az csupán eszközeinek sajátos adottságaiból folyik".[8]

Lenin súlyos szavakkal ítélte el azt a nézetet, amely nem ismerte el a háború és politika kapcsolatát. „A háború és forradalom" c. munkájában a következőket olvashatjuk: „Ez az író,[9] akinek alapeszméit napjainkban minden gondolkodó ember feltétlenül magáévá tette, már mintegy 80 esztendővel ezelőtt harcolt az ellen a nyárspolgári és ostoba előítélet ellen, amely szerint a háború elválasztható az illető kormányok, az illető osztályok politikájától, amely szerint a háború, akárcsak egy esetben is, úgy tekinthető, mint egyszerű támadás, a béke felborítása, majd ennek a felborított békének a helyreállítása. Hajba kaptak és kibékültek! Ezt a felületes és ostoba nézetet már évtizedekkel ezelőtt megcáfolták és megcáfolhatja bármely háborús történelmi korszak minden valamennyire is figyelmes elemzése".[10]

Félreértések elkerülése végett szükségesnek tartjuk az előzőekhez azt is hozzáfűzni, hogy a háború a politika folytatása ugyan, de ahhoz, hogy a háborút előkészítő politika háborút szüljön a háborút kívánó szándékon kívül még más feltételek is szükségesek, többek között a háborút indító számára kedvező, vagy kedvezőnek vélt erőviszonyok és háborúval elérni kívánt célok megvalósíthatóságának valószínűsége.

Ha a háborúknak csak egy közös ismérvük van, akkor ebből következik, hogy *csak* az egy ismertető jegynek sajátosságai szerint lehet a háborúkat

7 Clausewitz: A háborúról I. kötet. Zrínyi kiadó 1961. 57.

8 U. o. 56.

9 Clausewitzről van szó. – O. I.

10 Lenin Művei 24. kötet, 415.

megkülönböztetni egymástól. Tehát ha a háborúknak csak az erőszak a közös ismérve, akkor a háborúkat az erőszak sajátosságai, eszközei, alkalmazásának módja, és körülményei szerint különböztethetjük meg. Így elsikkad a háborúk közötti azon lényeges különbség, ami a háborúkhoz vezető politikai különbözőségéből ered. Ez a felfogás vezet a pacifizmushoz, amely függetlenül a háború politikai tartalmától, a háború igazságos, vagy igazságtalan jellegétől, kivétel nélkül minden háborút elvet, s konkrét elemzés nélkül már eleve mindkét fél háborúját egyaránt elítéli. A történelem számtalan olyan háborút ismer ugyan, amelyben mindkét fél háborúja elitélhető, de nem minden háborúban ez a helyzet. Ha a háború nem a politika folytatása, akkor nincs értelme felvetni azt a kérdést, hogy miért, milyen politikai célokból folytatják a háborút? Így az a nézet, amely a háború általános ismérvei közül kirekeszti azt, hogy a háború a politika folytatása, elvezet ahhoz a felfogáshoz, amely felmenti a felelősség alól a rabló, hódító háborút indítókat, mert hiszen mindkét fél, az igazságos háborút folytató is, alkalmaz erőszakos eszközöket. Abban ugyanis –, hogy erőszakos eszközöket alkalmaznak – nincs különbség az igazságos és igazságtalan háborút folytató felek között.

A következő kérdés, aminek a felvetését szükségesnek tartjuk az, hogy mit kell érteni a háború jellegén, hogyan lehet felosztani a háborúkat? E kérdésekkel kapcsolatban is találkozhatunk ugyanis kifogásolható nézetekkel, pl. egy a háború politikai jellegét fejtegető munkát ezzel a bírálattal illették: „E szerint az okoskodás szerint a háború jellege lehet igazságos, vagy igazságtalan. Kétségtelen, így is osztályozni lehet a háborúkat, de a jellegen általában nem ezt értjük…" „A háború jellegén általában a háború megvívásának módját kell érteni".

E nézet azt tükrözi, hogy képviselője egyrészt nem érti a jelleg szó jelentését, azt „általában" csak egy vonatkozásban, a háború megvívásának módjával kapcsolatban tartja alkalmazhatónak, másrészt a háborúk politikai tartalom szerinti megkülönböztetésének lebecsülése csendül ki soraiból. A jelleg szó használatát nem lehet egy lényeges ismertető jegy (egy felosztási alap) szerinti megkülönböztetésre korlátozni. A jelleg szót annyiféle összefüggésben használhatjuk, ahány lényeges ismertetőjegye (felosztási alapja) van a háborúknak.

Közismert, hogy minden felosztás előfeltétele, hogy először ki kell jelölni a felosztás alapját. A felosztás alapja a fogalom általános ismérvének, vagy ismérveinek bármely ismertető jegye, sajátossága, vagy körülménye lehet.

A háborúknak, azok lenini meghatározása szerint két általános ismérvük van, az hogy politika folytatásai és hogy erőszakos eszközökkel vívják meg.

Ezek szerint a háborúkat fel lehet osztani a háborúra vezető politikai és az alkalmazott erőszakos eszköz ismertető jegyei, sajátosságai és körülményei szerint.

Amikor a marxi–lenini elmélet a háborúkat igazságos és igazságtalan jellegű háborúkra osztja, egy meghatározott – mégpedig a leglényegesebb – ismertető jegy, a politikai tartalom szerint osztja a háborúkat két csoportra. Ez a felosztás független az erőszakos eszközök ismertető jegyei szerinti felosztástól.

Mivel a politika, amely a háborúra vezet, államok, osztályok, nemzetek közti viszonyt fejez ki, csoportosíthatjuk a háborúkat a politika e sajátossága szerint államok közti háborúra, polgárháborúra és nemzeti felszabadító háborúra.

Lenin a polgárháború és a nemzeti felszabadító háború megkülönböztetésének nagy jelentőséget tulajdonított. A. M. Kollontájnak küldött egyik levelében arról a kérdésről, hogy a kapitalizmus korszakára vonatkoztatva a gyarmatok háborúját a gyarmatosító állam ellen polgárháborúnak lehet-e tekinteni ezt írta: „Rendkívül káros, ha a polgárháború fogalmát mértéktelenül tágítjuk, mert ezzel *elkenjük* a dolog lényegét: azt, hogy a polgárháború a bérmunkások háborúja az *adott* állam tőkései ellen." Egy bizonyos vonatkozásban azonban azoknak az államok közti háborúknak is van osztályháború jellegük, amelyekben a szembenálló felek vezetése különböző osztályok kezében volt és legalább az egyik fél háborús céljai között a másik fél uralkodó (a háborút vezető) osztálya uralmának megdöntése is szerepelt.

Hruscsov elvtárs pedig arra figyelmeztet, hogy a nemzeti felszabadító háborúkat meg kell különböztetni az államok közti háborúktól.[11]

Csoportosíthatjuk a háborúkat a hadviselő felek egymás közötti viszonya alapján. E felosztási alap szerint Lenin a háborúk három típusát különbözteti meg: elnyomott nemzet háborúját az elnyomó nemzet ellen, két elnyomó nemzet közötti háborút és az egyenjogú nemzetek közötti háborút.[12]

A fenti felosztási alap a háború lényeges sajátossága s ezért joggal beszélhetünk e sajátosság szerinti jellegről is, s helyesen használjuk a jelleg szót, amikor pl. „nemzeti felszabadító jellegű" háborúról szólunk.

[11] N. Sz. Hruscsov: A kommunista világmozgalom újabb győzelmeiért. Népszabadság 1961. január 22.

[12] Lásd: Lenin Művei 35. kötet, 254.

Vagy pl. Hruscsov elvtárs a „Kommunista világmozgalom újabb győzelmeiért" c. 1961. január 6-án tartott előadásában korunk háborúit a következőképpen csoportosította: „A jelenlegi körülmények között a háborúk következő kategóriáit kell megkülönböztetnünk: világháborúk; helyi háborúk, felszabadító háborúk – népi felkelések. Erre a megkülönböztetésre szükség van ahhoz, hogy helyes taktikát dolgozzunk ki a háborúk tekintetében."[13]

A háborúk jellegének, illetve típusainak, a háborúra vezető politikai fontos ismertetőjelei, sajátosságai szerinti megállapítása (igazságos – igazságtalan, államok közti háború, polgárháború, elnyomó és elnyomott nemzetek közti háború, stb.) a marxizmus–leninizmus háborúkról szóló tanításának sarkalatos tételét és ennek következtében a marxista–leninista történelem-szemléletnek lényeges részét képezi. Lenin így ír erről: „Én elméletileg hibásnak és gyakorlatilag károsnak tartom azt, ha nem különböztetjük meg a háborúk típusait."[14]

Ismeretes a háborúk felosztása formális, külső nem lényeges ismertető jegyek alapján is, pl. vallás-, dinasztikus- stb. háború. A háború politikai tartalom szerinti jellege a háborúkhoz való viszonyunk megállapításánál külső, formális szempont az is, hogy ki kezdte, vagy melyik fél területén folyik a háború. A háborúnak ilyen nem lényeges, formális szempontok szerinti felosztása és megkülönböztetése elfedi a háború osztályjellegét, politikai tartalmát, igazságos, vagy igazságtalan jellegét.

A háborúkat másik általános ismérvük – az *erőszak eszközeinek* ismertető jegyei, alkalmazásának módja és körülményei szerint is csoportosíthatjuk. Ezek szerint is megállapíthatók a háborúk típusai. Az erőszak eszközeinek sajátosságai szerint is vannak különböző jellegű háborúk. Itt is lényeges a háborúk felosztási alapjának meghatározása. Ha a felosztás alapja az alkalmazott technika – megkülönböztetünk manufakturális és gépi eszközökkel folytatott háborút, ha az, hogy alkalmaznak-e atomfegyvert, vagy nem, a háborúkat fel lehet osztani hagyományos fegyverekkel vívott háborúra és atomháborúra. Ha a felosztás alapja a háború megvívásának módja felosztjuk a háborúkat várháborúkra, állásháborúkra, mozgóháborúkra, stb. A hadszíntér szerint szárazföldi, vagy tengeri háborút stb. különböztetünk meg. Ha a felosztás alapja a megvívás időtartama, a háború lehet: villám-

[13] Népszabadság 1961. január 22.

[14] Lenin Művei 35. kötet, 178.

háború, vagy hosszantartó háború. Felosztási alap lehet a háború mérete, céljainak terjedelme is, e szerint megkülönböztetjük a helyi és világháborúkat – vagy a háború szervezési formája – e szerint vannak koaliciós, vagy két állam közti háborúk, stb.

Az eddig elmondottak értelmében egy hadviselő adott háborújának annyiféle jellegéről beszélhetünk, ahány lényeges ismertetőjegye, felosztási alapja van a háborúknak. Pl. a II. világháború jellege a fasiszta hatalmak részéről politikai tartalma szerint igazságtalan, imperialista rablóháború, a megvívás eszközeit tekintve gépi jellegű háború, a megvívás módját tekintve pedig mozgó jellegű háború volt stb.

A politikai szempontok szerinti felosztáson kívül minden más felosztás csak az erőszak eszközeinek sajátosságai a háború eszközei, megvívási módja, stb. szerint történhet. A hadtörténészek számára, hogy a háború kimenetelének okait feltárhassák, a háborúknak nemcsak a politikai tartalom, hanem az erőszak eszközei szerinti elemzése is fontos. A háború erőszak eszközei szerinti jellegének előrelátása pedig rendkívül fontos a háborúra, vagy annak elhárítására való felkészülés és a háború kimenetele szempontjából egyaránt. A sajátosan katonai tényezők szerinti meghatározás azonban rendszerint nem különbözteti meg a két hadviselő fél háborúját, hanem általában egyaránt jellemző mindkét fél háborújára (pl. mindkét fél manufakturális eszközökkel folytatja a háborút, mindkét fél mozgó háborút folytat stb.). S még ha megkülönbözteti is, nem ezek a különbségek határozzák meg az adott háború társadalmi-politikai szerepét és az ahhoz való viszonyukat.

A háború fogalmának lenini meghatározásából következik, hogy a háború leglényegesebb jellemzője az, hogy *milyen* politika folytatása melyik osztály és milyen céllal viseli, mi a háború politikai tartalma. A háborúk lehetséges felosztási alapjai közül kiemelkedő jelentősége éppen a politikai tartalom szerinti felosztásnak van, mert a háború politikai tartalma adja meg a háború „igazi lényegét", és határozza meg a háború társadalom-politikai jelentőségét. *Éppen ezért fontos a múlt háborúinak megítélésében a háború politikai jellegének megállapítása.*

A jelleg szó használatának sokoldalú lehetőségére azért is fontos felhívni a figyelmet, nehogy az egyébként helytálló megállapításokból helytelen következtetést vonjuk le és le lehessen leplezni a jelleg szó talmudista értelmezéséből fakadó megtévesztési kísérleteket is.

Az utóbbi években gyakran találkozunk ilyen kijelentésekkel: „az atomfegyverek felfedése és tökéletesítése, elterjedése megváltoztatta a háború

jellegét",[15] vagy „A háború természete gyökeresen megváltozott, minthogy félelmetes pusztító fegyverek léteznek."[16]

Ezek a kijelentések félreérthetetlenül a háború erőszak eszközei szerinti jellegváltozására utalnak és nem a háború politikai tartalom szerinti jellegének, vagy a háború politikai tartalom szerinti természetének megváltozására, mint ahogy azt pl. a kínai vitairatok állítják.

A legszembetűnőbb visszaélést azzal, hogy az erőszak eszközeire vonatkozó kijelentést a háborúval kapcsolatos politikai nézeteinkre vonatkoztatják, a kínai kormány szóvivőjének 1963. szeptember 1-i nyilatkozata nyújtja: „Az SZKP Központi Bizottságának július 14-i levelében a szovjet vezetők kijelentették, hogy »a századunk közepén létrehozott nukleáris rakétafegyverek megváltoztatták a háborúról alkotott régi fogalmakat« valójában annyit jelent – mondja a kínai kormány szóvivőjének nyilatkozata –, hogy az atomfegyverek megjelenése után a háború többé nem a politika folytatása, nincs többé semmiféle különbség igazságtalan és igazságos háború között, az imperializmus többé nem a háború forrása és a különböző országok népeinek többé nem kellene igazságos háborút vívniok az imperialisták fegyveres agressziója és a reakciós rendszerek fegyveres elnyomása ellen, mivel ezeket a háborúkat nem lehet megnyerni, csupán az emberiség megsemmisítésére vezetnek".

A kínai kormány szóvivője először is megcsonkítva idézte az SZKP KB nyilatkozatának kérdéses részét, amely pontosan így hangzik: „józanul értékeljük a hadviselési eszközökben történt gyökeres minőségi változást és így ennek lehetséges következményeit is. A századunk közepén létrehozott nukleáris rakétafegyver megváltoztatta a háborúról alkotott régebbi fogalmakat. E fegyvernek sohasem látott pusztító ereje van."[17]

A „megváltoztatta a háborúról alkotott régebbi fogalmakat" így félreérthetetlenül a hadviselési eszközökre és azok hatására vonatkozik és nem a háborúról alkotott politikai nézeteinkre.

Közismert a politika meghatározó szerepe a hadviselésben, az erőszakos eszközök alkalmazásában. Az is kétségtelen, hogy a termonukleáris rakétafegyverek megjelenésének, sohasem látott pusztító hatásának, a politikára is vissza kell hatnia. A kommunista pártok le is vonták ennek politikai

[15] A nemzetközi kommunista mozgalom további előretöréséért és egységéért. Olasz Kommunista Párt KB-nak dokumentuma. MTI Dokumentumok VI. évf. 27. sz. 17.

[16] Az OKP X. Kongresszusának Politikai Határozata. Közli a MTI Dokumentumok V. évf. 49. sz. 134.

[17] Népszabadság, 1963. július 16.

következtetéseit, de legkevésbé sem úgy, hogy érvénytelennek nyilvánítják Leninnek a háború és a politika kapcsolatáról és összefüggéséről, a háború igazságos és igazságtalan jellegéről szóló tanításait, mint ahogy azt a kínai kormány szóvivője állítja. A kommunista és munkáspártok azzal vonták le a termonukleáris fegyverek rendkívüli pusztító hatásából a következtetést, hogy politikájukban az emberiséget fenyegető veszély nagyságának megfelelő súlyt kapott a világháború és az államok közti helyi háborúk elhárítására irányuló törekvés. A termonukleáris háború hatásának feltárásával harcra mozgósítják a tömegeket a háborús veszély forrása, az imperializmus ellen, küzdenek a nukleáris fegyverek eltiltásáért, a leszerelésért, minden erőt tömöríteni igyekeznek a világbéke megőrzésére. A szocialista országok kommunista pártjai és elsősorban az SZKP – többek között azzal is levonták a szükséges következtetést, hogy olyan színvonalon tartják fegyverzetüket és fegyveres erőiket, hogy az alkalmas legyen az imperialistákat visszarettenteni háborúk kirobbantásától. Ez a békepolitika a kínai kormány szóvivőjének szavaival ellentétben semmiképpen nem jelenti azt, hogy nem kell harcolni az imperialisták fegyveres agressziója ellen.

A háború politikai jellegének meghatározása a kommunista és munkáspártok számára nemcsak elméleti, történelmi, hanem nagyon is gyakorlati, a háborúkhoz való viszonyunkat meghatározó kérdés. Ezért az igazságos és igazságtalan háborúkra való felosztás lehetőségének szkeptikus megítélésére is fel kell figyelnünk.

A már idézett magyar szerző könyvében bírálat nélkül egyetértően idézi egy múlt században élt német jogász szkeptikus véleményét arról, hogy a háborúk igazságos, vagy igazságtalan jellege megállapítható-e. Azt írja: „Hogy pedig mennyire körülményes és nehéz dolog annak eldöntése, hogy melyik fél harcol igazságos ügyért, azt már a XIX. század egyik legismertebb nemzetközi jogásza is meglátta”[18] midőn megállapította: „nem létezik ezen a földön egyetlen bíró, aki csalhatatlanul dönteni tudna egy háború igazságossága kérdésében”.[19] A szkeptikus álláspont lényegében azt vonja kétségbe, hogy tudományos alapon lehet megállapítani a háború politikai jellegét. Pedig a marxizmus–leninizmus tudományos alapon állapítja meg a háborúk politikai jellegét, nem szubjektív értékelés, hanem objektív ismérvek alapján. Az osztályok érdeke, a háborús politikai célkitűzései s ezek viszonya

[18] H. W. Heffterről van szó. – O. I.

[19] I. m. 88.

a haladáshoz, objektív ismérvek alapján bírálhatók el. A háborúk politikai tartalom szerinti jellegét oly mértékben lehet tehát „csalhatatlanul" megállapítani, amily mértékben meghatározható a háborúnak a haladáshoz való viszonya. A tények sokoldalú feltárása és elemzése, valamint a marxizmus–leninizmus tudományos elveinek alkalmazása esetén nincs jogunk kételkedni abban, hogy egy háború igazságos vagy igazságtalan, haladó, vagy reakciós jellege megállapítható.

A burzsoá irodalomban az igazságos és igazságtalan háborúk fogalmával kapcsolatosan ködös, szkeptikus és cinikus nézetek azoknak az uralkodó osztályoknak álláspontját képviselik, amelyek leplezni akarják háborújuk igazságtalan célját és reakciós politikai tartalmát. Azok a burzsoá nacionalista ideológusok, akik nem akarják elítélni saját történelmük rablóháborúit, ugyancsak tagadják a háborúk politikai jellegének meghatározhatóságát – de ezzel a marxizmus–leninizmus tudományvoltát is kétségbevonják.

Még egy oka lehet annak, hogy egyesek nem látnak világosan abban a kérdésben, hogy a háborúkat politikai jelleg szerint igazságosakra, vagy igazságtalanokra lehet felosztani, márpedig az, hogy sok oly háború volt, amelyeknek politikai jellege nem csak igazságos, vagy csak igazságtalan motívumokat tartalmazott, hanem ugyanannak a hadviselő félnek politikájában ellentétes jellegű motívumok egyaránt megtalálhatók voltak. Lenin arra tanít, hogy ilyenkor a konkrét elemzés feladata eldönteni, hogy melyik elem van túlsúlyban, melyik döntő a politikai jelleg meghatározása szempontjából és melyik másodrendű, amely ellentétes jellegével nem változtatja meg a háború politikai jellegét, csupán annak sajátosságát adja. Pl. az Északamerikai Egyesült Államok szabadságharcáról Anglia ellen azt írta: „Franciaország és Spanyolország, amelyek továbbra is hatalmukban tartották a jelenlegi Egyesült Államok egyes részeit, az Angliával szemben táplált ellenséges érzülettől fűtve, azaz saját imperialista érdekeik által vezettetve barátsági szerződést kötöttek az Anglia ellen fellázadt amerikai államokkal. A francia seregek az amerikai seregekkel együtt verték az angolokat. Ez nemzeti felszabadító háború volt, amelyben az imperialista versengés csak mellékkörülmény, amelynek nincs komoly jelentősége – az ellenkezője annak, amit az 1914–16-os háborúban láttunk (a nemzeti elemeknek az osztrák–szerb háborúban nincs komoly jelentősége a mindent meghatározó imperialista versengéshez képest)."[20]

[20] Lenin Művei 22. kötet, 323.

Vannak tehát igazságos háborúk, igazságtalan mozzanatokkal és igazságtalan háborúk igazságos mozzanatokkal, s csak a mellékest a lényegestől megkülönböztetni nem tudók moshatják el az igazságos és az igazságtalan háborúk közötti különbséget arra hivatkozva, hogy ellentétes előjelű mellékkörülmények találhatók egy-egy háború politikai jellegében. Az egyes hadviselő felek politikáját azért kell figyelemmel kísérni végig a háború folyamán, mert előfordulhat, hogy a háború elején csak mellékkörülményt jelentő ellentétes jellegű mozzanatok a háború folyamán elhatalmasodnak, döntő jelentőségre tesznek szert és nemcsak mellékkörülményként szerepelnek, hanem megváltoztatják a háború jellegét, vagy előfordulhat, hogy a háború folyamán megváltozik a háború célja és ennek következtében jellege is. Lenin több példát említ az ilyen jellegváltozásra: „A nemzeti háború imperialista háborúvá *változhat* és *fordítva* – írja Június brosúrájáról című munkájában – például: a nagy francia forradalom háborúi nemzeti háborúknak indultak és ilyenek is voltak. Ezek a háborúk forradalmi háborúk voltak, mert az volt a céljuk, hogy a nagy forradalmat megvédjék az ellenforradalmi monarchiák koalíciójával szemben. Amikor azonban Napóleon Európa egész sereg, régen kialakult, nagy életképes nemzeti államát leigázva megteremtette a francia császárságot, a francia nemzeti háborúk imperialista háborúkká váltak, amelyek *viszont* megszülték a Napóleon imperializmusa *ellen* irányuló nemzeti felszabadító háborúkat.

Csak a szofista kenheti el az imperialista és a nemzeti háború közötti különbséget azon az alapon, hogy az egyik a másikba átcsap*hat*".[21]

Az, hogy egyes háborúkban ellentétes jellegű momentumok egyidejűleg fordulnak elő, nem lehet tehát ok arra, hogy a háborúk lenini meghatározását és megkülönböztetését elvessük.

A következő kérdés, amelyet felvetünk az, hogy vajon Leninnek az igazságos és igazságtalan háborúról szóló tanítása alkalmazható-e a történelem valamennyi háborújára?

Egyes, egyébként a marxizmus–leninizmus álláspontján álló magyar történészek között találkozunk ugyanis olyan nézettel, amely szerint Leninnek az igazságos és igazságtalan háborúról szóló tanításai csak az imperializmus korától alkalmazhatók. Nem lehet alkalmazni e tanításokat az azt megelőző korokra, mégpedig azért nem, mert e tanítások csak az imperializmus korában

[21] Lenin Művei 22. kötet, 321.

keletkeztek, s alkalmazásuk az imperializmust megelőző korokra a jelen problémáinak anakronisztikus visszavetítései lennének a történelemre.

Ezzel a felfogással nem lehet egyetérteni. Leninnek az igazságos és igazságtalan háborúról szóló tanítása a háborúk elemzésének, s a háborúk elemzésével szoros összefüggésben – azok értékelésének módszerét adja. Azok a nézetek, hogy Leninnek a háborúk politikai jellegéről szóló tanításai csak az imperializmus korától alkalmazhatók, történészek számára rendkívül káros, mert végeredményben arra késztetik őket, hogy az imperializmus kora előtti háborúk tárgyalásánál ne végezzék el azt az elemzést, amelyet Lenin minden háború vizsgálatánál szükségesnek tartott. A háborúknak a lenini ismérvek alapján történő elemzése nélkül viszont nem lehet megadni az egyes háborúknak és a vele kapcsolatos eseményeknek marxista–leninista társadalmi-politikai értékelését sem. A háborúknak politikai tartalmuk szerinti megkülönböztetése és értékelése a marxizmus–leninizmus egyik alapvető tanítása. Egész történelem írásunk szempontjából alapvető kérdés tehát, hogy ez a tanítás történelemszemléletünk egyik elvét képezi-e, vagy sem.

Az, hogy ez a lenini tanítás az imperializmus korában keletkezett, önmagában nem érv arra, hogy az osztálytársadalmak egész korára ne legyen alkalmazható. Ilyen alapon ugyanis a marxista–leninista történelemszemlélet egészét is tagadni lehetne. Érvként csak akkor lenne elfogadható, ha azok, akik az igazságos és igazságtalan háborúkról szóló lenini tanításnak az osztálytársadalmak egész korára való érvényességét tagadják, kimutatnák, hogy e tanítás azért nem lehet általános érvényességű, mert csak az imperializmus korának sajátosságain alapszik. Ezt azonban meg sem kísérelték, s nem is lehet ezt kimutatni. Az ellenkezőjét viszont –, hogy Leninnek a háborúk elemzéséről és értékeléséről szóló tanításai az osztálytársadalmak egészére alkalmazhatók – be lehet bizonyítani. Sem az elemzési, sem pedig az értékelési módszer nem tartalmaz ugyanis olyan feltételeket, amelyek csak az imperializmus korszakának sajátosságain alapulnak.

Leninnek a háborúkat elemző módszere: a dialektika alkalmazása a háborúk vizsgálatánál. Ahhoz, hogy a háborúk társadalmi, történelmi elemzését elvégezhessük, a háború általános fogalmából kell kiindulni, ez adja meg, hogy az elemzésnek mire kell irányulnia. Lenin pontosabbá téve és továbbfejlesztve Clausewitz meghatározását, a háború általános fogalmát – ahogy már az előbb is idéztük – a következőképpen határozta meg: „A dialektika alaptétele a háborúkra alkalmazva az, hogy a *‚háború egyszerűen a politika*

folytatása más' (mégpedig erőszakos), *eszközökkel,"* – s még hozzáfűzte: „És ugyanez volt mindig Marx és Engels álláspontja is, akik minden háborút az adott érdekelt hatalmak – és azokon belül a különböző osztályok – adott időben követett politikájának folytatásaként fogták fel".[22]

A háború fogalmából következik, hogy az egyes háborúk elemzésénél a politikát kell vizsgálni, azt, amire Lenin számtalanszor rámutatott, hogy „*miért, milyen* osztályok, milyen politikai célok érdekében folytatják a háborút".[23]

Lenin több munkájában hangsúlyozza, hogy a háború politikai elemzésénél „A háború előtti politikát kell tanulmányozni, azt a politikát, amely a háborúra vezet, s a háborúra vezet."[24] S mivel a politika a háború folyamán változhat, a politikát az egész háború folyama alatt is figyelemmel kell kísérni.

Nem szabad, hogy a háború vizsgálatánál apró jelentéktelen ügyek, diplomáciai csatározások felszínes okai, az udvarok „ostobaságai", vagy egyes vezérek „személyes körülményei" félrevezessenek. Mindenkor a háborút vezető osztályok politikáját és az azt meghatározó érdekeiket kell elemzés tárgyává tenni. „Mert – ahogy Lenin írja – annak bizonyítékát, hogy mi a háború igazi szociális, vagy helyesebben osztályjellege, természetesen nem a háború diplomáciai történetében találjuk meg, hanem *valamennyi* hadviselő állam uralkodó *osztályainak* helyzetét felölelő elemzésében".[25]

A marxista dialektikából és a marxi–lenini konkrét útmutatásokból is következik, hogy a háborúk elemzésénél nem elegendő csak a hadviselő felek, a háborút vezető osztályok politikájának elszigetelt elemzése, hanem vizsgálat tárgyává kell tenni a hadviselő felek közti gazdasági, politikai, történelmi viszonyokat, a társadalmi rendet, s magát a korszakot, amelyben a háború folyik.

Ezek képezik a legfontosabb irányelveket, amelyeket a háborúk vizsgálatánál a lenini elemzési módszer előír. Köztudomású, hogy nemcsak az imperializmus korában vannak osztályok és azoknak politikája, nemcsak az imperializmus korában vannak államok, hanem minden osztálytársadalomban. S mivel háborúk csak azóta léteznek, amióta osztályok és államok vannak, a történelem minden háborújára alkalmazni lehet a háborúk elemzésének Lenin által meghatározott fenti irányelveit. A háborúk elemzésének lenini

22 Lenin Művei 21. kötet. Szikra, 1951. 214.
23 Lenin Művei 23. kötet, 24.
24 Uo. 23.
25 Lenin Művei 22. kötet, 196.

módszerében tehát semmiféle olyan feltétel, vagy megszorítás nincsen, amely annak alkalmazását csak az imperializmus korszakára korlátozná.

A háborúk lenini elemzési és értékelési módszere szorosan összefügg. „A marxizmus, vagyis a modern tudományos szocializmus szempontjából – tanítja Lenin – akkor, amikor a szocialisták azt beszélik meg, hogy hogyan kell értékelni a háborút, milyen álláspontot kell elfoglalni a háború tekintetében, a fő kérdés az, hogy miért viselik, milyen osztályok készítették elő és irányították az illető háborút".[26] Az itt feltett kérdésekre a választ a háború lenini elemzése adja. A háború elemzését tehát a háború értékelése érdekében kell elvégezni.

A marxista–leninista történelemszemlélet alapvető elve, hogy minden társadalmi jelenséget, az emberiség történelmének minden eseményét a haladás szempontjából vizsgálja, értékeli. A háborúk értékelésénél is az az alapvető, hogy a haladást elősegítő, vagy akadályozó-e?

A politikának – amelynek folytatása a háború – tartalma, leglényegesebb ismertető jegye „igazi lényege" szerint a háborúkat két csoportra, igazságos és igazságtalan háborúkra oszthatjuk. A politikai tartalmát aszerint ítéljük meg, hogy milyen osztály, milyen céllal vezeti a háborút. Az osztályok és a háború célja tehát a háborúk politikai tartalma elbírálásának alapja az általános emberi haladáshoz való viszonyuk az adott korban. Az osztályoknak az adott háború idején betöltött társadalmi-politikai szerepét és a háborúra vezető politikájukat, a háború célját, éppen azért kell elemezni, hogy meg lehessen állapítani azoknak az általános emberi haladáshoz való viszonyát. Igazságos annak a hadviselő félnek a háborúja, amelyiké az általános emberi haladás ügyét szolgálja, azaz, ha háborúja haladó. Ellenkező esetben, azaz, ha a háborúja reakciós, egyúttal igazságtalan is. Az igazságos, jogos, vagy haladó háborúk, valamint az igazságtalan, bűnös (jogtalan), vagy reakciós háborúk, a háborúk politikai tartalom, politikai jelleg szerinti megkülönböztetésének egy-egy, mégpedig ugyanazon kategóriáját alkotják. A haladó jelző közvetlenül utal a háborúnak az általános emberi haladáshoz való pozitív viszonyára. Az igazságos – jogos – jelző pedig a háborúnak morális, jogi szempontból való értékelése. A morális és jogi szempontból történő elbírálásnak az objektív alapja úgyszintén az általános emberi haladás.

Ennek következtében a három sajátosság mindig együtt van meg egy-egy hadviselő fél háborújának értékelésében. Nincs olyan háború, amely

[26] Lenin Művei 24. kötet, 413.

igazságos, jogos, ugyanakkor reakciós, vagy amelyik igazságtalan, bűnös háború, de haladó. Akik ezt nem értik, nyilván elszigetelten ítélnek meg egyes háborúkat, illetőleg a háborúknak egyes momentumait. Mert amikor például egy elnyomott nép, vagy nemzet háborújának jellegét megítéljük, akkor nemcsak az illető nép, vagy nemzet helyzetét, hanem az egész nemzetközi helyzetet és háborújának arra gyakorolt hatását is figyelembe kell venni. Előfordulhatnak ugyanis olyan helyzetek, amelyekben egy-egy nép önmagában véve jogos, igazságos szabadságharca időlegesen ellentétbe kerülhet a haladás általános érdekeivel, s ilyenkor azt az utóbbinak alá kell rendelni, illetőleg aszerint értékelni. Ilyen esetekben ha a függetlenségi harc bár önmagában tekintve haladó lenne is, de nem szolgálja az általános emberi haladást, így nem jogos, nem igazságos és nem szolgálja az illető nép érdekét sem. Továbbá az elemzés feltárhat ellentétes jellegű momentumokat is egy hadviselő fél háborújában, de az értékelés, és ami különösen fontos, az adott háborúhoz való viszonyunk kialakítása is a momentumok összegezése alapján történik.

Lenin azonosként kezeli az igazságos-haladó és az igazságtalan-reakciós háború fogalmát, azaz, azokat a háborúkat tartja igazságosnak, amelyek előmozdították az emberiség fejlődését. Ezt írja: „… vannak igazságos és igazságtalan háborúk, a haladást szolgáló és reakciós háborúk, olyan háborúk, amelyeket haladó osztályok és olyanok, amelyeket maradi osztályok folytatnak, olyan háborúk, amelyek az osztályelnyomás megszilárdítását és olyanok, amelyek annak megdöntését szolgálják."[27] Továbbá: „*ha* a háború" igazi lényege „*például* az idegen nemzeti elnyomás megsemmisítése (ami *különösen* tipikus az 1789–1871-es évek Európájára), akkor az elnyomott állam, vagy nemzet részéről a háború haladó jellegű."[28] Az ilyen típusú háborúkat művei más részeiben gyakran jogosnak, igazságosnak nevezi. A marxizmus–leninizmus az általános emberi haladás szempontjából ismeri el az elnyomott, kizsákmányolt osztályok jogát az elnyomás és a kizsákmányolás elleni védelemre és az elavult, a haladást akadályozó társadalmi rendszer elleni harcra, mert ezek a harcok a haladást szolgálják. A rabszolgáknak a rabszolgatartók elleni háborúi a rabszolgarendszert, a feudális parasztok háborúi, valamint a feltörekvő burzsoázia osztályháborúi a feudális urak ellen a feudalizmust segítettek megdönteni, a proletáriátus osztályháborúi pedig a kapitalizmus megdöntését, vagy a megdöntött kizsákmányolók hatalma visszaállításának

27 Lenin Művei 29. kötet, 346.

28 Lenin Művei 23. kötet, 23.

megakadályozását célozzák. Ezek a forradalmi háborúk igazságosak, mert a haladást szolgálják.

A marxizmus–leninizmus elismeri a népek, nemzetek jogát a független állami életre, s ezt a termelőerők fejlődése, az általános emberi haladás szempontjából kiindulva teszi. Azok a háborúk, amelyeket a történelem folyamán néptörzsek, népek, nemzetek leigázása, lakosságának kifosztása céljából – tehát igazságtalan célokból viseltek, nem lehettek haladást szolgáló háborúk még akkor sem, ha fejlettebb társadalmi rendszerű államok viselték is elmaradottabb országok ellen. A burzsoáziának például a feudális, vagy az ősközösségi rendszerben élő népek ellen folytatott háborúi, azok leigázása és kifosztása céljából, igazságtalan háborúk és nem szolgálják a haladást sem, ugyanis akadályozzák a leigázott népek gazdasági és egyúttal politikai és társadalmi fejlődését. Jól példázza ezt az, hogy az imperialista hatalmak a gyarmatokon nem segítették elő az elavult társadalmi rendszerek és gazdasági elmaradottságuk felszámolását, hanem ellenkezőleg, konzerválták azokat. Nem hagyható figyelmen kívül éppen a haladás szempontjából az a tény sem, hogy a leigázás nemcsak a gyarmatokon tölt be reakciós szerepet, hanem az elnyomó országokban is, a proletariátusnak a szocializmusért folytatott harcát hátrányosan befolyásolja.

Egyébként a fent közölt idézetekből is az derül ki, hogy a háborúk lenini értékelésének szempontja az adott háború viszonya az általános emberi haladáshoz. A haladás viszont nemcsak az imperializmus korszakának sajátossága, hanem az emberiség egész történelmére vonatkozó fogalom. Így a világtörténelem minden háborúja értékelésének alapját képezheti.

Lenin több munkájából különben félreérthetetlenül megállapítható, hogy ő maga nem csak az imperializmus és nem is csak a kapitalizmus korszakának háborúira, hanem a feudalizmus és a rabszolgatartó társadalmak háborúira is alkalmazta az igazságos, illetve az igazságtalan értékelést. Például ezt írja: „… azt valljuk, hogy a polgárháborúk, vagyis az elnyomott osztályoknak az elnyomó osztály, a rabszolgáknak a rabszolgatartók, a jobbágyparasztoknak a földesurak, a bérmunkásoknak a burzsoázia ellen viselt háborúi jogosak, haladó jellegűek és szükségszerűek.”[29] És hogy nemcsak az imperializmus korszakában értékelte igazságosnak az elnyomott osztályok háborúit, azt világosan láthatjuk 1918. augusztusában tartott beszédének következő mondataiból: „… viseltek olykor háborúkat az elnyomottak érdekeiért is. Spartacus

[29] Lenin Művei 21. kötet, 301.

a leigázott osztály védelmére indított háborút. Ugyanilyen háborúk folytak a gyarmati elnyomás korszakában stb. Ezek a háborúk igazságos háborúk voltak, ezek a háborúk nem ítélhetők el".[30]

Lenin értékelési módszerét nemcsak a kapitalizmus, a feudalizmus és a rabszolgatársadalmak osztályháborúira alkalmazta, hanem valamennyi osztálytársadalom államok közti háborúira is. Inessza Armandnak írott egyik levelében az államok, nemzetek közötti háborúk három fő típusát határozta meg, s azt írja: „(I) A három fő típus: az elnyomott nemzet és viszonya az elnyomó nemzethez… Általános szabály szerint a háború jogos az elnyomott nemzet részéről (függetlenül attól, hogy katonai értelemben védelmi, vagy támadó háborúról van-e szó). (II) Két elnyomó nemzet közti viszony. Harc a gyarmatokért, piacokért stb. (Róma és Karthágó, Anglia és Németország 1914–17-ben) általános szabály szerint az ilyen háború *mindkét* fél részéről rablás, s a demokráciának (és a szocializmusnak) ezzel a háborúval szemben elfoglalt álláspontját ez a szabály határozza meg: »ha két tolvaj verekszik, pusztuljon el mind a kettő…« (III) A harmadik típus: Az egyenjogú nemzetek *rendszere*. *Sokkalta bonyolultabb* kérdés!!! Különösen akkor, ha a civilizált, aránylag demokratikus nemzetek mellett ott van a cárizmus. Ez volt (körülbelül) a helyzet Európában, 1815–1905-ig."[31] Abból, hogy Lenin a két nemzet közti, mindkét részről igazságtalan háborúra példaként Róma és Karthágó háborúját is felemlíti, nyilvánvaló, hogy a nemzetek közötti háborúk három típusát az osztálytársadalmak egész korára is érvényesnek tartotta, s hogy olyan korok államok közötti háborúit is e három kategóriába kell sorolni, s azok szerint értékelni, amikor még nem voltak burzsoá nemzetek. Ugyanerre lehet következtetni a „Pártprogram felülvizsgálatához" c. cikkében írottakból is. „A háborúk… jellemzők – írja – mind a rabszolgaságon, mind a jobbágyságon alapuló gazdasági rendszerre. Imperialista háborúk ugyancsak előfordultak mind a rabszolgaság talaján (Róma és Karthágó háborúja mindkét részről imperialista háború volt), mind a középkorban, mind a kereskedelmi kapitalizmus korában. Minden olyan háborút, amelyben *mindkét* fél elnyom idegen országokat, vagy népeket, és a zsákmány felosztásáért, azért harcol, hogy „ki nyomjón el, vagy fosztogasson többet", nem nevezhetünk másnak, mint imperialista háborúnak."[32]

30 Lenin Művei 28. kötet, 68.
31 Lenin Művei 35. kötet, 254.
32 Lenin Művei 26. kötet, 155.

Tovább sorolhatnánk még azokat a megállapításokat, amelyek azt bizonyítják, hogy Lenin a háborúk politikai tartalom szerinti igazságos és igazságtalan megkülönböztetését nem korlátozta az imperializmus korszakára.

Ezért fontos és elengedhetetlen a történészek számára, hogy ha meg akarnak maradni a marxista–leninista történelemszemlélet alapján, a múlt háborúinak elemzésében és értékelésében a lenini elemző és értékelő módszert alkalmazzák.

A SZERZŐKRŐL

Szent István király nagy legendája (*Legenda maior Sancti Stephani regis*) hagiográfiai mű, amely 1077 és 1083 között keletkezett. A legenda részletesen bemutatja István király életét, uralkodását és csodáit. A művet valószínűleg a szentté avatási eljárás előkészítéseként írták.

Anonymus, a *Gesta Hungarorum* (*A magyarok tettei*) szerzője, aki a 12. század végén III. Béla király udvarában élt. Műve a magyarok őstörténetét és honfoglalását meséli el, legendákkal és történelmi tényekkel keverve. A krónika szövegéből következtethetünk arra, hogy valószínűleg pap volt, és jártas volt a latin nyelvben és a történelemben. Egyes történészek úgy vélik, hogy a királyi kancelláriában is dolgozhatott. A *Gesta Hungarorum* a magyar történelem egyik legfontosabb forrása, amelyben Anonymus célja a magyarok dicső múltjának megörökítése volt. A mű nagy hatást gyakorolt a magyar történelemtudományra. A krónika alapján írták meg a későbbi történetírók a magyarok őstörténetét, és Anonymus legendái a magyar identitás részévé váltak. A *Gesta Hungarorum*ot először 1746-ban Schwandtner János György adta ki. Azóta a krónikát számos nyelvre lefordították, és a magyar történelemkutatás egyik alapvető forrásává vált.

A *Képes Krónika* 1360 körül I. (Nagy) Lajos király utasítására keletkezett krónika a magyarok történetéről. Ősforrása Anonymus 12. század végi munkája, esetleg egy, a 11. század második felében íródott őskrónika, de más korábbi krónikákat is magába olvaszt, szerzője Kálti Márk kanonok. A krónika a magyarok történetét mutatja be a kezdetektől a 14. század második feléig.

Temesvári Pelbárt (1435 k. – 1504) ferences szerzetes, skolasztikus író és prédikátor. 1458-ban iratkozott be a krakkói egyetemre, ahol 1464-ben fejezte be filozófiai tanulmányait, 1471 körül pedig teológiai doktorként hagyta el Krakkót. Ezután belépett az obszerváns ferences rendbe, 1480-ban az ozorai kolostorban élt. Hamarosan nagyhírű hitszónokká vált. Könyveivel forrásokat akart biztosítani kevésbé művelt testvéreinek

és a falusi lelkipásztoroknak. Számos latin egyházi munkát írt, amelyek egész Európában elterjedtek. Ezek többnyire prédikációgyűjtemények voltak, rendszerint több is egy alkalomra; megjegyzéseiből láthatólag magyarul is elmondta legalább egy részüket. Bátor meggyőződésű pap volt, aki a középkor aszketikus szellemét és erényeit szabadon hirdette I. Mátyás király reneszánsz udvarának szellemével szemben is. Számos legenda az ő beszédeiből (a *Pomerium*okból) került nyelvemlékeinkbe.

Bornemisza Péter (Abstemius) (1535–1584) evangélikus lelkész és szuperintendens, író; Balassi Bálint nevelője. Szüleit 1541-ben egy török támadás során elvesztette, ezt követően felső-Tisza-vidéki nemesi udvarokban nevelkedett. Kassán tanult, ahol reformátori nézetei miatt börtönbe is került. Külföldi tanulmányútra ment, megfordult Wittenbergben, Padovában és Bécsben is. Itt Nádasdy Tamás vette pártfogásába, és itt írta meg Szophoklész *Elektrá*jának átdolgozását is. Prédikálni kezdett, emiatt Bécsből el kellett menekülnie. Vágszereden lett lelkész, majd Balassa János udvari papja és Balassi Bálint nevelője Zólyomban. Telegdi Miklós főpappal való konfliktusa miatt menekülnie kellett, egy ideig Semptén élt. 1569-ben Balassival részt vett a pozsonyi országgyűlésen, ahol Balassit letartóztatták. Bornemisza valószínűleg vigaszt nyújtott a Balassa családnak. 1572-ben Eck grófné temetésén prédikált, itt ismerkedett meg Salm-Eck Gyulával, akinek birtokain, előbb Galgócon, majd Sempten telepedett le lelkészként. Semptei letelepedését az is motiválhatta, hogy közel volt családi birtokához Szereden. Itt írta és adta ki *Postillá*ját (*Prédikációskönyv*ét), amelynek kinyomtatásához már 1569-ben kérte a nagyszombati városi tanács támogatását.

Magyari István (1565 k. – 1605) evangélikus prédikátor, a hitvitázó irodalom jelentős alakja volt, Wittenbergben tanult, 1590 után Sárváron Nádasdy Ferencnek, a dunántúli részek főkapitányának udvari papja volt, majd 1600-tól sárvári esperes. Pártfogójával megfordult a magyar–török harctereken, így 1594-ben ott volt a törökök által védett Esztergom ostrománál is. 1596-ban részt vett a Nádasdy által Csepregbe összehívott zsinaton, ahol paptársaival együtt megtagadta a közösséget a református hitelvekkel. 1603-ban a Sopron vármegyei iváni evangélikus zsinaton elnökölt. 1604-ben, Nádasdy halála után prédikált elhunyt jótevője emlékére. Ez év végén még jelen volt a csepregi zsinaton. *Az országokban való sok romlásoknak okairól* című munkájában Johannes Aventinus német humanista röpiratának gondolatait és szövegének több részletét

vette át. Fő művére Pázmány Péter vitairatban válaszolt (*Felelet az Magyari István sárvári prédikátornak az ország romlása okairul írt könyvére,* Nagyszombat, 1603).

Révay Péter (1568 k. – 1622) Turóc vármegye főispánja és koronaőr. 1598-ban lett főispán, 1604-től királyi tanácsos, majd táblabíró. 1608-ban II. Mátyás magyar királlyá koronázása után Révayt és Pálffy Istvánt bízták meg a Szent Korona őrzésével. Ettől fogva életét a korona szolgálatának szentelte. 1610-től főudvarmester. 1613-ban írta meg a *Magyarország több mint 600 éve tündöklő Szent Koronájának eredetéről, jeles és győzelmes voltáról, sorsáról* című könyvét a koronáról, melyben a katolikus álláspontot elfogadva a korona eredetét a pápai adományozásra vezette vissza. 1615-től főajtónálló, 1619-től főasztalnok volt. 1659-ben posztumusz megjelent egy második munkája a koronáról, melyben már protestáns álláspontot foglalt el, és a koronát I. (Nagy) Konstantin bizánci császárhoz vezette vissza.

Pázmány Péter (1570–1637) a magyar katolikus megújulás vezető alakja, író, katolikus érsek és bíboros volt. Nagyváradon született protestáns nemesi családban, majd később katolizált. 1587-ben belépett a jezsuita rendbe. Tanulmányait Kolozsváron, Bécsben, majd Rómában végezte. 1616-ban esztergomi érsekké nevezték ki, 1629-ben pedig bíborosi rangot kapott. Pázmány jelentős irodalmi munkásságot folytatott: írt hitvitázó iratokat, prédikációkat és egyházi műveket. Legfontosabb művei közé tartozik az *Isteni igazságra vezérlő kalauz* (1613), valamint a *Prédikációk* gyűjteménye (1636), amelyben a Szent Márton püspök napjára írt prédikációja is megjelent. Nyelvezete különösen gazdag, őt tekintjük az magyar nyelvű próza első és egyik legnagyobb mesterének. Oktatáspolitikai tevékenysége is kiemelkedő: 1635-ben Nagyszombatban egyetemet alapított (a mai Eötvös Loránd Tudományegyetem elődje), valamint papnevelő intézeteket hozott létre Bécsben és Nagyszombatban. Tevékenysége jelentősen hozzájárult a magyarországi katolikus megújuláshoz. 1637-ben Pozsonyban hunyt el.

Tolnai Mihály (1640–?) református lelkész. Eleinte Debrecenben tanult, majd 1662-ben Sárospatakra ment, ahol primarius (segédtanár) lett, azonban 1666-ban az ifjúság zavargásaiban való részvétele miatt el kellett hagynia hivatalát. Ekkor külföldre ment, és 1666-ban beiratkozott a leideni egyetemre. 1671-ben Gröningenben volt egyetemi hallgató. 1673 elején tért vissza hazájába, és hamarosan lelkészi állást foglalt el, valószínűleg Szikszón, azonban az üldözések miatt 1674-ben vagy 1675-ben

menekülnie kellett. Később a bujdosók között tábori papként szolgált, majd 1680 és 1691 között Szepsiben volt lelkész.

Újfalusy Nepomuk János (1755–?) a piarista rendben tanult Vácon, Pozsonyban és Nagyszombaton. 1778-ban pappá szentelték. Tanárként tanított Vácon, Kecskeméten, Szegeden, Pesten és Budán. 1790-ben a *Magyar Hírmondó* szerkesztője lett, 1793-ban pedig megalapította a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című folyóiratot. 1806-ban a pesti egyetem tanára lett, 1817-ben pedig a Magyar Királyi Tudós Társaság tagja.

Virozsil Antal (1792–1868) magyar jogtudományi író és egyetemi tanár volt. Selmecbányán született, polgári családban. Középiskolai tanulmányait szülőhelyén és Nagyszombatban végezte, majd teológiai tanulmányokat folytatott. 1816-ban bölcsészettudományi, 1823-ban jogtudományi doktorrá avatták. 1822-től a Pozsonyi Királyi Jogakadémián, 1832-től a Pesti Királyi Tudományegyetemen tanított jogot. 1836-ban József nádor fiának, István főhercegnek a nevelője lett. 1840-ben, 1845-ben, 1846-ban és 1847-ben a Pesti Királyi Tudományegyetem jogi karának dékánja, 1841-ben rektora volt. 1848-ban a magyar nyelvtudása hiányára hivatkozva nyugalmazták, 1849-ben azonban a császári biztos kinevezte az egyetem ideiglenes vezetőjévé. 1850-ben visszahelyezték tanszékére, rektori méltóságában is megerősítették. 1860-ban birodalmi nemességre emelték. 1862-ben nyugalomba vonult, udvari tanácsossá nevezték ki.

Csarada János (1850–1923) magyar jogász, egyetemi tanár és udvari tanácsos volt. Gimnáziumi tanulmányait Nyitrán, Esztergomban és Egerben végezte, majd a jog- és államtudományokat a Budapesti Tudományegyetemen hallgatta. Egy félévet a Bécsi Egyetemen is töltött. Ezt követően ügyvédként működött. 1877-ben a magyar királyi kincstári jogügyek igazgatóságánál fogalmazó-gyakornok lett, 1878-ban pedig jogtudori oklevelet szerzett. Ezután külföldi tanulmányútra ment. 1881-ben a tételes európai nemzetközi jogból, 1882-ben pedig jogbölcseletből szerzett egyetemi magántanári képesítést, majd 1891 februárjában kinevezték egyetemi nyilvános rendkívüli tanárnak. 1891 októberétől József Ágost főhercegnek római jogi, magyar magánjogi, büntetőjogi, politikatörténeti, diplomáciai és nemzetközi jogi előadásokat tartott. 1903 és 1920 között, nyugdíjba vonulásáig nyilvános rendes tanár volt.

Hézser László, orvos (1895–?) 1922-23-ban szerezte diplomáját, majd rögtön katonai szolgálatba lépett. Három évvel később ezredorvosnak nevezték ki. 1947-ben a Honvédkórház bakteriológusa lett. Több könyve

és publikációja is született, például az *Átöröklés mint végzet* vagy a *Harc a magyar jövőért* című.

PÉTERFFY GEDEON (később: ELMER G. PETERSON) (1912–1993) a Pázmány Péter Tudományegyetem teológushallgatója volt, Esztergomban szentelték pappá 1936. június 21-én, majd ösztöndíjasként tanult Rómában az Angelicum Egyetemen. Visszatérve Budapestre, káplánként szolgált, majd egyetemi lelkészként és cserkészparancsnokként tevékenykedett. Később a Pázmány Péter Tudományegyetem rektorhelyettesévé választották, és a Ranolder Intézetben hittanárként is dolgozott. 1947-ben a Pápai Magyar Intézet igazgatójává nevezték ki, majd kivándorolt az Egyesült Államokba. 1951-ben South Bendben az egyházmegyébe inkardinálták, ahol plébánosként működött. 1980-ban vonult nyugdíjba.

LUKÁCS GYÖRGY (korábban: LÖWINGER GYÖRGY BERNÁT) (1885–1971) kétszeres Kossuth- és Baumgarten-díjas magyar filozófus, irodalmár, esztéta, egyetemi tanár, marxista gondolkodó és politikus, akit széles körben a „nyugati marxizmus" alapítói között tartanak számon. Kétségtelenül a legnagyobb hatású magyar filozófus. A magyar Tanácsköztársaság közoktatásügyi népbiztosa, a második Nagy Imre-kormány népművelési minisztere, 1948-tól a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) tagja. Nevét elsősorban a II. világháború előtt írt irodalomelméleti, esztétikai és filozófiai munkái tették ismertté.

ANDICS ERZSÉBET (1902–1986) 1918-ban belépett a kommunista pártba. A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrált. Beiratkozott a Bécsi Egyetem történelem szakára, majd 1921-ben illegális pártmunkára Budapestre küldték, ahol letartóztatták, és 15 évi fegyházra ítélték. A fogolycsere-egyezmény keretében 1922-ben a Szovjetunióba került, ahol folytatta tanulmányait, majd kutatóként és oktatóként dolgozott a Moszkvai Állami Egyetemen. 1943–1944-ben ő vezette a krasznogorszki antifasiszta iskolát. 1945 januárjában tért vissza Magyarországra, ahol tagja lett az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek. 1957-ig volt országgyűlési képviselő. 1948–1950 között a budapesti közgazdaság-tudományi egyetemen tanított, 1949-ben Kossuth-díjat kapott, és még ugyanebben az évben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1950-ben pedig rendes tagja lett. 1956. október 28-án Moszkvába vitték, ahonnan véglegesen 1958-ban települt haza. Távolléte alatt felvették az MSZMP-be, de a bukott rákosisták közé sorolták. Jelentős politikai vagy közhivatali tisztséget többé nem kaphatott.

Otta István vezérőrnagy (1909–1972) a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetemen matematika–fizika szakos tanári diplomát szerzett, ahol már hallgató korában bekapcsolódott egy illegális marxista diákkör tevékenységébe. Ezt követően behívták katonának, 1940-ben tartalékos tiszti tanfolyamot végzett, majd a Magyar Királyi 2. honvéd hadseregben szolgált, 1942-ben hadnagy lett, a zászlóalj gazdasági hivatalának főnöke volt a doni arcvonalon. 1943-ban hadifogságba esett. Önként jelentkezett antifasiszta iskolába, ahol a magyar hadifoglyok antifasiszta mozgalmának egyik szervezője lett. A krasznogorszki antifasiszta iskola elvégzése után 1945. februárig, hazatéréséig ott maradt asszisztensként. Debrecenben tagja lett a demokratikus hadseregnek, majd 1945 őszétől az MKP Központi Pártiskolájának előadójaként, illetve tanfolyamvezetőjeként folytatta pályafutását. 1948-tól ezredesként szolgált. A Honvéd Kossuth Akadémia parancsnokhelyettese, majd 1949-től a Petőfi Katonapolitikai Tiszti Iskola parancsnoka volt vezérőrnagyi rangban. 1958–1970 között, nyugdíjazásáig, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka és a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztője volt.

A KÖZÖLT SZÖVEGEKRŐL

A szövegeket a megjelenésük időrendjében közöljük. A szövegközléshez az elérhető magyar kiadások valamelyikét használtuk. Az eredetileg idegen nyelvű szövegek esetében az elérhető fordítást közöljük. A szövegek nyelvezete a felhasznált forrás nyelvezetét tükrözi, azon csak abban az esetben változtattunk, ha a módosítás nem érintette a szöveg értelmét (például a jegyzetek egységesítésénél). A közölt szövegekhez tartozó lábjegyzetek az eredeti jegyzetek. Az eredeti szövegekben meglévő szövegközi, szövegvégi vagy széljegyzeteket lábjegyzetként közöljük.

A KÖTETBEN KÖZÖLT FORRÁSOK EREDETI MEGJELENÉSI HELYE

Szent István király nagy legendája (2001). In Érszegi Géza et al. (szerk.): *Szentek a magyar középkorból. Árpád-kori legendák és intelmek.* I. kötet. Ford. Csóka J. Gáspár. Budapest: Osiris, 17–26.

Anonymus: A magyarok cselekedetei (1999). In Anonymus: *A magyarok cselekedetei* – Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei.* Ford. Veszprémy László. Budapest: Osiris, 7–86. (14), (16), (38). 19–20, 21–22, 34.

Képes Krónika (2004). Ford. Bollók János. Budapest: Osiris, 27–29.

Temesvári Pelbárt (1982): György vitéz. In *Temesvári Pelbárt válogatott írásai.* Budapest: Európa–Helikon, 218–225.

Révay Péter Turóc vármegyei főispán rövid emlékirata Magyarország több mint 600 éve tündöklő Szent Koronájának eredetéről, jeles és győzelmes voltáról, sorsáról (1979). In Katona Tamás (szerk.): *A Korona kilenc évszázada.* Budapest: Magyar Helikon, 195–216.

Magyari István (1978): *Az országokban való sok romlásoknak okairól.* Budapest: Magyar Helikon, 153–183.

Bornemisza Péter (1980): Egykötetes prédikációskönyv. Az fejedelemségről. In *Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei.* Budapest: Szépirodalmi, 1203–1236.

T(h)olnai Mihály (1937): *Szent had.* Budapest: Bethlen-nyomda.

Pázmány Péter (1905): A keresztény vitézek kötelességéről. Predikáczió Szent Márton püspök napján. In *Pázmány Péter összes munkái.* VII. kötet. Budapest: nyomatott a M. Kir. Tud.-Egyetemi Nyomdában, 679–693.

Újfalusy Nepomuk János (1825): *A természeti hármas törvény. Első rész.* Pest: Petrózai Trattner Mátyás betűivel, 202–279.

Virozsil Antal (1861): *Egyetemes természet- vagy észjog elemei. II. főrész.* Pest, Heckenast Gusztáv, 207–306.

Csarada János (1910): *A tételes nemzetközi jog rendszere.* Budapest: Franklin-Társulat, 15–18, 187–193, 252–270, 273–277, 553–563, 576–607, 632–636.

Péterffy Gedeon (1941): *A háború. Szent Tamás tanításának patrisztikus forrásai. Különlenyomat a „Bölcseleti Közlemények"-ből.* Budapest: Stephaneum Nyomda.

Hézser László (1940): A háború biológiája. *Magyar Katonai Szemle,* 10(12), 715–725.

LUKÁCS György (1987): Taktika és etika. In LUKÁCS György: *Forradalomban.* Budapest: Magvető, 124–132.
LUKÁCS György (1971): A fehérterror társadalmi hinterlandja. In LUKÁCS György: *Történelem és osztálytudat.* Budapest: Magvető, 69–75.
LUKÁCS György (1987): A bolsevizmus mint erkölcsi probléma. In LUKÁCS György: *Forradalomban.* Budapest: Magvető, 36–41.
ANDICS Erzsébet: *Igazságos és igazságtalan háborúk. Előadás.* Budapest, 1945. április 19-én. 1–22. [OSZK, AN 000003236965]
OTTA István (1964): A háború fogalmának és jellegének néhány kérdéséről. *Hadtörténelmi Közlemények,* 11(1), 114–132.

ISBN 978-963-653-186-7

A háborúban az azt előidéző politika és a hadviseléshez szükséges fegyverek mellett kiemelt szerepe van a háborút igazoló ideológiának is. A háborús ideológiák egyike az igazságossághoz kapcsolódik, aminek az írott emberi civilizáció kezdeteitől jelentősége van a háborúk igazolásában. A háborús igazságosság az ókori Közel-Keleten, Hellászban és Rómában, illetve a középkori és kora újkori keresztény és muszlim közösségekben a valláshoz kapcsolódott, később a kialakuló tudományokhoz, majd a nemzetközi viszonyok tudományaihoz. Az igazságosságra való hivatkozás végigkísérte az emberiség történetét, azon belül pedig a magyar hadtörténelemnek is részét képezte. Az államalapítás korára, a középkorra és részben a kora újkorra az istenítéleti ideológia (procedurális igazságos háborús gondolkodás) és a hagyományos (szubsztantív) igazságos háborús gondolkodás volt a jellemző. A kora újkortól kezdve Magyarországon is előtérbe kerültek a tudományok, mint a nemzetközi jog vagy a biológia (szociáldarwinizmus). A 20. században pedig a nemzetközi viszonyok szocialista tudománya határozta meg a háborús igazságosságot. Jelen kötet az igazságos háborús gondolkodás magyarországi történetének tanulmányozásához gyűjti össze és közli a jelentősebb forrásokat.

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ